



***HÚSZ ÉVE AZ EURÓPAI NEMZETI TUDOMÁNYOSSÁG ÉS A FIATAL
KUTATÓK SZOLGÁLATÁBAN***

A PEME XXVI. Nemzetközi PhD – Konferenciájának előadásai

(Budapest, Miskolc 2023. november)

PEME

2023. november

BUDAPEST - Miskolc

Szerkesztették:

Dr. Koncz István és Szova Ilona



Elektronikus könyv

2023

ISBN 978-615-5709-19-7

Kiadja a Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület

Szuperlektorok:

Prof. Dr. Demetrovics János akadémikus

Prof. Dr. Simai Mihály akadémikus

Prof. Dr. Lóth László

Prof. Dr. Szabó János

BEVEZETÉS – KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasók! Kedves Fiatal PhD-hallgató Szerzők!

Egyesületünk több, mint 20 éve működik. 2003-as megalakulás óta az a küldetés-cél vezérel bennünket, hogy folyamatosan feltárjuk, bemutassuk, kommunikáljuk, s tovább építsük európai nemzeti értékeinket, s az Egyesületünk keretében, területi és tudományos műhelyeiben hasznosítható szellemi és szervezői erőforrásokat hazánk gyors európaivá alakításához és új tudós nemzedékek megszületéséhez/ megerősödéséhez koordináljuk. Az Egyesületünket alapító tudósok és tudományszervező szakemberek, s a legkülönféle tudományágak neves képviselői, továbbá az azóta csatlakozó fiatalabb tudós korosztályok és a külföldön dolgozó fiatal értelmiségiek képviselői megtartották és folyamatosan bővítik szervezetünket és munkaformáinkat.

A PEME küldetése teljesítését lehetővé tevő, Európában egyedül álló szakmai-segítő programsorozatainknak továbbra is egyik legsikeresebb munkaformája a fiatal kutatók - próbapályán folyó, idősebb neves kutatókkal szakmai párbeszéd lehetőségét biztosító - prezentációs és gyors publikációs lehetőségeinek kiszélesítése.

A 2. jubileumi, XXVI. PhD-Konferencia, s kötete megjelenése kapcsán közzé tehető „számok” is jelzik e programsorozat nagyfokú sikerességét. A mostani kötet megjelenésekor is köszöntjük a konferencián 40 témakörben előadó fiatalokat (közülük a Szerbiából, Szlovákiából, Egyiptomból, Etiópiából és Romániából jelentkezőket) és a november 23-i budapesti, valamint a november 30-i (a KMRT-tal közösen szervezett) miskolci profi tudományos tanácskozás sikerét opponensként, majd a kiadvány elkészítését lektorként/szuperlektorként segítő önzetlen vezető kutatókat. Emellett megköszönjük a központi stáb profi konferenciát előkészítő munkáját.

A konferenciasorozat imponáló számaival érzékeltetni lehet eddigi ilyen irányú tevékenységünk eredményeit: szervezésünkben csaknem 1300 fiatal kutató adott elő vagy mutatta be poszterét és jelentette meg az Egyesület segítségével mintegy 15 000 oldalnyi írását. A PhD-s hallgatók doktori cselekményeit 96 doktori iskolával való kapcsolatunk gyorsította fel. E széleskörű szervező és kiadói tevékenységben önzetlenül mintegy 600 (szakmájában elismert) egyesületi tag és pártoló tag vett részt.

Természetesen a konferencián, s e kötetekben is a fiatal kutatók írásai a legfontosabbak, a programjaink, s az idősebb tudósok áldozatos tevékenysége is az ő profi kutatóvá válásukat szolgálják!

Az Egyesület Elnöksége nevében gratulálunk a tanulmányok szerzőinek és témavezetőiknek, s nagyon sikeres jövőbeni tudományos tevékenységet kívánunk mindannyiójuknak:

Dr. Simai Mihály akadémikus, szuperlektor
és

Dr. Koncz István szerkesztő

Tartalom

dr. Balázs Zsolt	8
A magyar büntetőjog kodifikációjának állomásai tekintettel a szabadságvesztés büntetésre	8
Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.....	8
Lektorálta: Dr. Kispál Beáta	8
Dajka Zsoltné	20
Társadalmi felelősségvállalás szerepe a munkahelyi egészségvédelemben	20
Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola	20
Lektorálta: Dr. Egri Tímea	20
Dr. Szabó Mercédesz Ibolya	27
Magyar fizikai dolgozók esélyei napjaink változó munkaerőpiacán	27
Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.....	27
Lektorálta: Dr. Kispál Beáta	27
Halmágyi József Attila	36
A tudományos útvesztők „humán attraktora”	36
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Ökumené Doktori Iskola, Kolozsvár	36
Lektorálta: Dr. Nagy László.....	36
Hamvas Levente Péter	51
A Háború és béke biblioterápiás feldolgozása jungiánus megközelítéssel	51
PTE Bölcsészettudományi Kar Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola	51
Lektorálta: Dr. Poór Zoltán	51
Harsányi Péter	58
Nemzetiségi kérdés a Magyar Társadalomtudományi Szemle cikkeiben (1908 – 1918)	58
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola .	58
Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna	58
Helmeczi Attila	67
A bullying fogalmának értelmezése a Békés Iskolák Program iránt elkötelezett intézményekben – egy folyamatban lévő doktori tanulmány eddigi eredményei	67
ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola	67
Lektorálta: Dr. Egri Tímea	67
Horváth Krisztián	73
Vibro-acoustic Simulation of Gearboxes – A Literature Review	73
SzE Multidiszciplináris Műszaki Tudományok Doktori Iskola.....	73
Lektorálták: Prof. Dr. Lóth László és Herpai János	73
Jagodics Anikó, Fűhrer Ernő	81
Klímaváltozás hatása az erdő avar- és humuszrétegének szervesanyag mennyiségére és minőségére zalai bükkösök példáján	81
Soproni Egyetem Roth Gyula Erdészeti és Vadgazdálkodási Tudományok Doktori Iskola	81
Lektorálta: Lengyel Szilvia	81

Dr. Kasuba Róbert István:	92
„Orvosság vagy mérég?!“ - házasságjog a 18.-19. századi Skóciában és Angliában	92
Szegedi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola	92
Lektorálta: Dr. Kispál Beáta	92
Koncz József	108
Mutáns CRM - Az ügyfélkapcsolatok elszemélytelenedése adatvezérelt világunkban	108
ELTE Szociológia Doktori Iskola, Interdiszciplináris Társadalomkutatások	108
Lektorálta: Dr. Bittó Renáta	108
Márió Kovács^{1,2,3}, Balázs Pere¹	118
Finite Element Analysis of the Behaviour of Syntactic Metal Foams Using Substructure Techniques in Two-Dimensional Case	118
SzE Multidiszciplináris Műszaki Tudományok Doktori Iskola.....	118
Lektorálták: Prof. Dr. Lóth László és Herpai János	118
Markovics Márton¹ – Borsos Dávid János²	128
A szociális dominancia elméletének megközelítései és szociológiai értelmezési keretbe helyezése	128
DE, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program	128
Lektorálták: Prof. Dr. Szabó János és Virág Ádám	128
Marsi Irén	139
A vegetációváltozás természetvédelmi szempontú vizsgálata a szolnoki Tiszaligetben	139
Soproni Egyetem – Roth Gyula Erdészeti és Vadgazdaság Tudományok D.I.	139
Lektorálta: Lengyel Szilvia	139
Miklós Gábor	162
A közép-európai kereskedelmi útvonalak és az EU-s tagállamok vámbevételei közötti kapcsolatok	162
BCE - Globális Tanulmányok Intézete	162
Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna	162
Mikolás Maja	179
Széklet és szájüregi mikrobiomok változásának vizsgálata intenzív ellátásban részesült válságos állapotú betegekben	179
DE Molekuláris Sejt -és Immunbiológia Doktori Iskola.....	179
Lektorálta: Dr. Pikó Béla	179
Nagy Alexa	186
Fiatalok a szociális ellátórendszerben	186
DE Humán Tudományok Doktori Iskola	186
Lektorálta: Virág Ádám	186
Nagy Tamás	199
A bosnyák identitástudat: a srebrenicai népirtás térbeli hálózatai	199
Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola.....	199
Lektorálta: Prof. Dr. Kemény László.....	199

Pauló Edit	208
“Egy világcsodája ez a számítógép!” Digitalizáció idős korban - Adatdonáció, egy lehetséges kutatási irány	208
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szociológia Doktori iskola	208
<i>Lektorálták: Dr. Egri Tímea és Dr. Sós Tamás</i>	208
Farkas Júlia	218
Az óvodai és iskolai zaklatás érzelmi hatásainak elemzése - Kulcsszavak fenomenológiája – előtanulmány mélyinterjú kutatáshoz	218
Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola; Pütkösdí Teológiai Főiskola, Pasztorálpszichológiai Tanszék.....	218
<i>Lektorálta: Dr. Egri Tímea és Dr. Pikó Béla</i>	218
Pozsár Dániel	230
Egy 21. századi környezeti konfliktus háttere – civil küzdelem a tatai Öreg-tó megóvásáért	230
SzE Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola	230
<i>Lektorálta: Lengyel Szilvia</i>	230
Rózsa János, Prof. Dr. Szűcs Gabriella, Dr. Szamosi Szilvia Katalin, Dr. Végh Edit, Dr. Horváth Ágnes, Dr. Pethő Zsófia, Hagymási-Szabó Zsófia, Bodoki Monika, Csige Dóra, Prof. Dr. Szántó Sándor, Prof. Dr. Szekanecz Zoltán, Dr. Bodoki Levente, Dr. Tóth Ferenc, Dr. Kádas János, Dr. Póliska Szilárd (2023)	243
A Janus kináz-gátló terápia hatása a génexpresszióra és a molekuláris mechanizmusokra reumatoid arthritisben.	243
DE Molekuláris Sejt- és immunbiológia Doktori Iskola	243
<i>Lektorálta: Dr. Pikó Béla</i>	243
Sediánszky Nóra	247
Női terek – női művelődés a 18. századi Velencében	247
PTE Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola	247
<i>Lektorálta: Dr. Börcsök Gizella</i>	247
Sherif Reda Saad EL Din Aboushanab	252
The Egyptian Hungarian Relations between 1981 and 2011	252
EKKE- Történelemtud. Doktori Iskola.....	252
<i>Lektorálta: Dr. Nagy László</i>	252
Sütő Attila	257
Development and characterisation of the quality management system in Hungarian vocational education and training	257
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola.....	257
<i>Lektorálta: Dr. Poór Zoltán</i>	257
Szecső Heléna	268
Budapesti belvárosi épületek tetőtérbeépítéssel és emeletráépítéssel megvalósuló energiatudatos felújítása, meglévő és felújított épület összesített energijellemző és CO₂ kibocsátás változása	268
Győr Széchenyi István Egyetem, Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskola.....	268
<i>Lektorálta: Dr. Börcsök Gizella</i>	268

Szurbik Gabriella	277
A lemorzsolódás diskurzusának tudásszociológiai vizsgálata az iskolai szociális munka fókuszából	277
ELTE-TÁTK Szociológia Doktori iskola.....	277
<i>Lektorálta: Dr. Fürj Zoltán CSc</i>	277
Szirtes-Tankó Tünde	288
VOSviewer, reziliencia, neveléstudomány - A magyar szakirodalom tartalmi elemzési lehetősége egy bibliometriai szoftverrel	288
PTE BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola	288
<i>Lektorálta: Dr. Nagy László</i>	288
Takács Szilárd László	298
Anomáliadetekció a 87,5 MHz – 108 MHz frekvenciasávban felügyelt és felügyelet nélküli gépi tanulással	298
SZE-Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskola.....	298
<i>Lektorálták: Prof. Dr. Lóth László és Herpai János</i>	298
Tóth Dalma	305
A kollektív valóságértelmezés piktorialis és nyelvi reprezentációi szakrális tartalmakban ..	305
DE, Humán Tudományok Doktori Iskola.....	305
<i>Lektorálta: Dr. Bittó Renáta</i>	305
Varga Zsombor	317
A foglalkozás alapú rétegződés vizsgálati lehetőségei	317
Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program.....	317
<i>Lektorálták: Prof. Dr. Szabó János és Dr. Fehér Zsuzsanna</i>	317

A MAGYAR BÜNTETŐJOG KODIFIKÁCIÓJÁNAK ÁLLOMÁSAI TEKINTETTEL A SZABADSÁGVESZTÉS BÜNTETÉSRE

Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Kispál Beáta

Absztrakt: A tanulmány célja a hazai büntetőjogi kodifikáció főbb állomásainak bemutatása különös tekintettel a szabadságvesztés büntetésre. A publikáció lényegi elemét képezi a büntetési rendszer változásának bemutatása és a szabadságvesztés fokozatos térnyerésének érzékeltetése a középkortól egészen napjainkig. A munka alapvetően abból a megfontolásból készült, hogy egy átfogó képet adjon a hazai büntetőjog fejlődéséről.

Kulcsszavak: kodifikáció, szabadságvesztés, halálbüntetés, jogfejlődés

A szabadságvesztés megjelenése és rövid története az első magyar Büntető törvénykönyv megszületéséig

Az ember biológiai okokra visszavezethetően sokkal jobban ki van téve a különböző fizikai behatások viszontagságainak, mint bolygónk más élőlényei. Ennek különféle evolúciós okai vannak, mint annak is, hogy az ember ugyan kiemelkedett korábbi ősi, primitív közegéből, azonban magával hozta számos korábbi negatív tulajdonságát. Ezen utóbbi kényszerűségből fakadó jellemvonások szabályozására használták ki az előbb említett pszichikai gyengeségeket a társadalom irányítói. Tulajdonképpen az a folyamat, melynek során ez megtörténik, nevezendő büntetésnek. Annak érdekében fordult az ember saját teste ellen, hogy saját agresszióját, visszasságait letörje. Ebből következik, hogy az emberi történelem számos évszázadban számított megengedettnek a testi büntetés, a test megfenyítése.¹

A büntetőjogi szankció legalapvetőbb eleme, hogy személyes. A középkorban ugyan ismeretes volt a kollektív büntetés, azonban mégis elsősorban az elkövető ellen kívántak fellépni. A középkorban a szankciók a test ellen irányultak, hiszen ez szolgált a legkönnyebb célpontként. A test elleni büntetések mind materiális, mind pedig szimbolikus jelentőséggel bírtak. A kegyetlen megtorlás, a sorozatos kínzások és vérengzések a hatalom korlátlan erejét voltak hivatottak jelképezni.²

Lényeges kiemelni, hogy a középkor igazságszolgáltatásában elenyésző szerepet játszott a szabadságvesztés. Ez betudható annak, hogy kevés volt a fogva tartásra alkalmas hely, illetve a társadalomnak csupán kicsiny része rendelkezett tényleges szabadsággal.³

A magyar joggyakorlatban Árpád-házi királyaink idején jelent meg a tömlöc, vagy másképpen *carcer* intézménye. Tehát a szabadságvesztés büntetések már első királyaink idején

* dr. Balázs Zsolt, I. évfolyamos PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Jogtörténeti Tanszék. Témavezető: Dr. Lehotay Veronika, egyetemi docens

¹ MEZEY Barna: *Régi idők tömlőcei – Büntetések, börtönök, bakók*. Rubicon-Ház Bt., Budapest, 2010. 7. o.

² MEZEY B.: i.m. 2010, 8. o.

³ MEZEY B.: i.m. 2010, 14-15.o.

felbukkannak.⁴ Természetesen a korabeli magyar rendi büntető praktikumhoz sem igazán illeszkedett a már korábban említett okok miatt, így a börtön kivételes büntetési nemnek tekinthető a középkori Magyarországon.⁵

A *carcer* létezésének tényét a Váradi Regestrumban folytatott kutatások is bizonyítják. A szabadságvesztés tehát, ha nem is meghatározó formában, de alkalmazott büntetési nem volt, ellentétben Európa nyugati államaival, ahol csak a XVI-XVIII. században jelent meg a szabadságvesztés. Említést érdemel még, hogy a XVI. században a magyar jog ismerte az úgynevezett örökös börtön fogalmát, ami a mai életfogytig tartó szabadságvesztésnek feleltethető meg.⁶

Különösen említésre érdemes következtetéseket források hiányában nem lehet levonni a középkori viszonyok tekintetében, azonban Szemere Bertalan megemlíti, hogy az örökös fogságot azokkal a papokkal szemben alkalmazták, akik olyan bűncselekményt követtek el, amelyet alapesetben halálbüntetéssel sújtottak. Az egyházi személyek nagy jelentőséggel bírtak, s kivégzésük így volt elkerülhető. Később ez az intézmény természetesen átkerült a kánonjogi bírászkodásból a világi bírászkodásba is.⁷

Az örökös fogság az életfogytig tartó szabadságvesztés törvényhozói szinten történő megjelenésének tekinthető, először 1435-ben találkozhatunk vele, Zsigmond második dekrétumában kerül említésre elsőként. Ulászló már a hatalmaskodások, kártételek, jogtalanságok és minden más gonosztett esetében elrendelhetőnek nyilvánította. Világiakkal szemben történő alkalmazására a Mohács utáni időkben került sor.⁸

Kiemelendő, hogy a szabadságvesztés a *Kollonics-féle javaslatban* (1687) már bebörtönzés megnevezéssel a rendes büntetések sorát gyarapítja.

A *Bencsik-féle 1712. évi javaslatban* már valamilyen formában rendelkeznek a büntetés tartamáról. Azonban az 1719-es *Novum Tripartitum* nem rendelkezett részletesebben az életfogytig tartó szabadságvesztésről, viszont a halálbüntetés már átváltoztatható volt életfogytig tartó szabadságvesztésre.⁹

A szabadságvesztés büntetések tekintetében az első jelentős mérföldkőnek az tekinthető, amikor 1723-ban III. Károly rögzítette annak határozott ideig tartó jellegét. A gyakorlatban azonban a rendelkezést nem követték, a rabok elhelyezése sem volt igazán megfelelő.¹⁰

Fontos megemlíteni a *Constitutio Criminalis Theresiana*-t, vagyis Mária Terézia törvénykönyvét, amely 1768-ban született meg. A szabadságvesztés letöltésének helyéül a *carcer* kerül megjelölésre, tényleges foganatosítása helyéül várakat, kastélyokat, árestomokat, börtönöket szabnak meg.¹¹

A II. József nevéhez fűződő *Josephina* (1787) már jóval konkrétabb szabályozást adott. Ez főként abban mutatkozott meg, hogy a szabadságvesztés kétszintű szabályozást kapott. A korszakban egyébként még inkább alkalmazzák az életfogytig tartó szabadságvesztést, egyáltalán nem riadtak vissza annak alkalmazásától.¹²

⁴ MEZEY Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 1995. 7.o.

⁵ MEZEY B.: i.m. 1995, 7.o.

⁶ BUCHINGER Ágnes: *A büntetésvégrehajtás-jog kialakulása*. In: *Doktori Műhelytanulmányok* 2015. 41-42.o.

⁷ LÁSZLÓ Zsuzsanna: *Az életfogytig tartó szabadságvesztés szabályozásának története a magyar jogban*. In: *Acta Universitatis Szegediensis : forum : publicationes doctorandorum iuridicorum*, 2011. 149-160.o.

⁸ LŐRINC József-MEZEY Barna: *A magyar börtönügy története*. Dialóg Campus Kiadó Budapest, 2019. 21.o.

⁹ LÁSZLÓ Zs.: i.m. 2011, 149-160. o.

¹⁰ PALLÓ József: *Omnia Mutantur...(A magyar börtönügy rövid kodifikációs historikuma)* In: *Börtönügyi Szemle* - 33. évf. 1. sz. 2014. 23.o.

¹¹ LÁSZLÓ Zs.: i.m. 2011, 149-160. o.

¹² LÁSZLÓ Zs.: i.m. 2011, 149-160. o.

Figyelemreméltó *II. Lipót decretuma* is 1790-ből, amelyből arra következtethetünk, hogy a szabadságvesztést legalább olyan súlyosnak tekintették, mint a halálbüntetést, vagy más szóval fővesztést.¹³

A korábbi eredménytelenséget kívánták orvosolni az 1791. évi javaslattal. Ennek megalkotására került felállításra a *Deputatio Iuridica*. A cél a korábbi embertelen büntetések felszámolása volt, azonban ez a kodifikációs kísérlet kútba esett.¹⁴

A következő kísérlet 1808-ra tehető. A Helytartó Tanács bizonyos *dolgozó házakat* kívánt létrehozni, azonban ez akadályokba ütközött.¹⁵

A történeti fejlődés következő állomása az *1827. évi javaslat* volt, amely azonban nem válhatott a *Corpus Iuris Hungarici* részévé, hiszen a nemesség érdekeit kívánta képviselni, valamint megtartotta a botbüntetést is.¹⁶

Az *1827. évi javaslatot* követően jelentős lépés volt az *1843. évi javaslat*. Itt jelennek meg elsőként a progresszív intézmények előképei, például a különböző átmenetek börtön és fogház között. Kiemelkedő jelentőségű volt a halálbüntetés elvetése, illetve, hogy a vizsgálati fogságot is beszámították a szabadságvesztés büntetésbe.¹⁷

1852-ben a szabadságvesztés büntetés vált fő büntetési nemmé, az új osztrák polgári törvénykönyv, a *Strafgesetz* életbe lépésével, melynek hatálya természetesen hazánkra is kiterjedt. A rendelkezések alkalmazásának útjában állt azonban, hogy Magyarországon nem állt rendelkezésre ekkoriban fejlett intézményi háttér, így 1855-ben nagyarányú börtönépítésbe fogtak.¹⁸

Az 1867-es kiegyezést követően meghatározó változások következtek a börtönügy tekintetében, s ez által a szabadságvesztés büntetések ügyében is. A börtönügy területén ugyanis ekkor végzett el egy átfogó vizsgálatot Tauffer Emil és Csillag László. Ez a vizsgálat feltárt számos hiányosságot, problémát, ezzel elősegítve a mielőbbi változások megtörténtét. A reformok kezdetét jelentette Horvát Boldizsár igazságügy miniszterré való kinevezése. Horvát Boldizsár célja a börtönügy előtérbe helyezése volt, ami csak úgy volt lehetséges, hogy ha azt megelőzte egy korszerű büntetőtörvénykönyv.¹⁹

Ezen elgondolásnak köszönhetően született meg az *1878. évi V. törvénycikk*, vagy másképpen a szerzőjéről elnevezett Csemegi-kódex, melynek elkészítésével Horvát Boldizsár miniszter Csemegi Károlyt bízta meg.²⁰

A Csemegi-kódex főbb jellemvonásai a szabadságvesztés tükrében

Csemegi Károly a magyar jogtörténet egyik legkiemelkedőbb alakja. Élete fő művén öt éven át dolgozott, s nem eredménytelenül, hiszen a kódex több, mint nyolcvan éven át szolgálta a magyar igazságszolgáltatás ügyét. A kódex általános részét az 1950. évi II. törvény, a Bt., míg különös részét az 1961. évi V. törvény váltotta fel.²¹

A kódex szellemiségének és újító erejének megértése kapcsán fontos néhány sort szentelni a kódex *alapelveinek*. Ebbe a *Csemegi* által írt miniszteri indokolás nyújt betekintést. A

¹³ LÁSZLÓ Zs.: i.m. 2011, 149-160. o.

¹⁴ PALLÓ J.: i.m. 2014, 23.o.

¹⁵ PALLÓ J.: i.m. 2014, 24.o.

¹⁶ PALLÓ J.: i.m. 2014, 24.o.

¹⁷ PALLÓ J.: i.m. 2014, 24.o.

¹⁸ PALLÓ J.: i.m. 2014, 25.o.

¹⁹ PALLÓ J.: i.m. 2014, 26.o.

²⁰ PALLÓ J.: 2014, 26.o.

²¹ ESTÓK József: *A magyar börtönügy arcképcsarnoka: Csemegi Károly (1826-1899)* In: *Börtönügyi Szemle* - 30. évf. 3. sz. 2011. 85-89.o.

törvénykönyv a Szemere Bertalan, Eötvös József, Lukács Móricz által kidolgozott büntetési elmélet hordozója e tekintetben. Ekkor ugyanis még nem volt jellemző a cselekménytani, illetve felelősségtani gondolkodás és szemlélet. A *büntetési elméletek* fogalmazták meg az alapelveket, amelyek kijelölték a büntetőjogi felelősség határait, másrészt pedig magyarázták az adott törvénykönyvet, beleértve, annak büntetési rendszerét, céljait, stb.²²

Csemegi a büntetőjogi felelősség vonatkozásában a következő egyértelmű kijelentést teszi: „*Nem az abszolút, sem a relatív teória, nem az erkölcsi igazság elve magában és így nem is egyedül a bűnhődés; de nem is magában a hasznosság, vagyis sem a visszaretentés, sem a megelőzés, sem pedig önállólag a javítás, sem egyike ama külön-külön céloknak, melyek a relatív elméletek kizárólagos céljai gyanánt ismeretesek. A mi felfogásunk... az igazság és a hasznosság egyesített elveiből képezett alapelvben gyökerezik.*”²³

Csemegi álláspontja szerint tehát a büntető törvénykönyv alapelve az úgynevezett *egyesített büntetési elmélet*, amelyet már az 1843.évi javaslat is alapul vett. Sőt valójában több mint pusztán alapelv, mivel a kódexben megfigyelhető az egyesített büntetési elmélet vagy más szóval közvetítő irányzat teljes mértékű kiteljesedése. Ennek képében a Csemegi-kódexben ölt mindaz testet, amiért a reformkor szakirodalmá végig küzdött.²⁴

Mindamellet, hogy a kódex az egyesített büntetési elméletre épült, a liberalizmus talajára helyezkedett és az állampolgári jogok szabadságának védelmére, az állami beavatkozás minimalizálására fektette a hangsúlyt.²⁵

Elsőként emelném ki *nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege* elvét. A kódex az I. fejezet 1. szakaszában kimondja, hogy: „*Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít. Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint a melyet arra, elkövetése előtt, a törvény megállapított.*”²⁶

A Kódexben megjelenik a *proporcionalitás* vagy másképpen az arányosság elve. Ennek értelmében az elkövetett cselekmény és a kiszabott büntetés arányban áll egymással.

További fő ismérv a *bűnösségen alapuló felelősség elve*. Ennek értelmében csak a szándékos és gondatlan végrehajtás minősül bűncselekménynek.

A következő jellegzetesség az *individuál-etikai felelősség elve*. Ezen elvből fakad, hogy nem számoltak megrögzött bűnözőkkel, az elgondolás szerint a visszaesők is megjavíthatóak.

Az utolsó jellemvonás az *igazságos megtorló büntetés eszméje*. Ez azt jelenti, hogy érvényesülhet az arányosság elve és az elkövetőt a véghez vitt cselekmény súlyának megfelelően meg kell büntetni.²⁷

Csemegi említést tesz ugyanúgy, mint Szalay László az *igazságról és a jogos érdekek oltalmazásáról*, mint alapelvről. Itt igazság alatt a társadalom igazsága értendő, a jogos érdek pedig a polgárok tőkés magántulajdonhoz való jogát jelenti.²⁸

A 1878-as kódex annak felelősségi rendszerét tekintve is haladó szemléletűnek mondható, hiszen annak a humanizációs folyamatnak a betetőzését jelenti, amely Európában a nagy francia forradalom után, hazánkban pedig a XVIII. század végén és a XIX. század elején vette kezdetét.²⁹

²² HORVÁTH TIBOR: *Az első magyar büntetőkódex 100 év távlatából*. In.: *Jogtudományi Közlöny*, 1979 194.o.

²³ LÖW TÓBIÁS: *A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és a vétségekről (1878: 5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye*, I. kötet, Budapest, 1880. 27. o.

²⁴ HORVÁTH T.: i.m.1979, 195.o.

²⁵ DR. AMBERG ERZSÉBET: *A büntetőjogi felelősség helye és ultima ratio szerepe a felelősségi alakzatok rendszerében*. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Budapest, 2019. 52.o.

²⁶ 1878.évi V. törvénycikk 1. szakasz. In.: *Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye* - Wolters Kluwer

²⁷ CSIZMADIA-KOVÁCS-ÁSZTALOS: *Magyar állam- és jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó*, Budapest, 2003 454.-456.o.

²⁸ HORVÁTH T.: i.m. 1979, 195.o.

²⁹ HORVÁTH TIBOR: *Az első magyar büntető törvénykönyv és kodifikátora: Csemegi Károly*. In.: *Csemegi Károly emlékére*. Budapest, 2001. 32-33.o.

A törvénykönyv a XIX. század végi európai viszonyokhoz hasonlóan alapvetően háromfajta lehetséges főbüntetést rögzít az egyes deliktumok esetében: halálbüntetést, szabadságvesztés büntetést és pénzbüntetést. Mellékbüntetésként rögzítette a jogszabály a pénzbüntetést, a hivatalvesztést, a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését, valamint a foglalkozástól és a viselt hivatalától való eltiltást, az elkobzást, továbbá a kiutasítást.³⁰

Ezen büntetési nemek közül természetesen a halálbüntetés és a szabadságvesztés a leghangsúlyosabb, azonban a halálbüntetés nem csupán *de facto*, hanem *de iure* kivételes büntetési nem volt. Csupán két eset, vagyis az előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés és a király elleni gyilkorászói kísérlet volt ilyen módon szankcionálható.³¹ A kódex büntetési szisztémájában egyértelműen a szabadság-vesztés büntetés az, amely dominánsnak tekinthető és vezető szerepet visel.³²

A *Csemegi*-kódex a szabadságvesztések öt nemét ismeri: fegyházbüntetés, államfogház, börtön, fogház, elzárás.³³

A fegyházbüntetés csak büntettekre volt alkalmazható és határozott ideig vagy életfogytig tartott. Generális minimuma két évben, míg generális maximuma tizenöt évben került megállapításra. Ez volt a legszigorúbb neme a szabadságvesztésnek.³⁴

A következő fokozat a börtön. Legrövidebb időtartama hat hónap, leghosszabb időtartama tíz év. Öt évet meghaladó börtön azonban csak bűnhalmazat esetén volt kiszabható.³⁵

Az államfogház büntetést politikai bűncselekményekre és más nem aljas indokból elkövetett bűncselekményekre alkalmazták. Ennél fogva nem bírt megszenstelenítő jelleggel és a tisztaság őrizetnek volt megfeleltethető (*custodia honesta*). Az elítélt nem volt munkára kényszeríthető. Legrövidebb tartama egy nap, leghosszabb tartama tizenöt év. Enyhébb szabályok érvényesültek.³⁶

A fogházbüntetés tartamát tekintve egy naptól öt évig terjedt. Törvényszéki vagy járási fogházban lehetett végrehajtani. Az elítéltek munkát végeztek, de a munkavégzés alól fel lehetett őket menteni, továbbá engedélyezhető volt, hogy saját költségükön önmagukat élelmezessék. Egyébként minden tekintetben a fogházi szabályoknak voltak alávetve.³⁷

A szabadságvesztés utolsó neme a kódexben az elzárás. Az elzárást csak kihágásokra lehetett alkalmazni. Legrövidebb időtartama három óra. Leghosszabb tartama lehetett két hónap, tizenöt nap, öt nap és három nap, attól függően, hogy milyen jogforrás állapította meg a kihágást. Bírósági fogházban kellett végrehajtani, az elítéltet nem lehetett munkára kötelezni, kivéve, ha húsz év alatti volt, az elzárás három napnál hosszabb volt és az elzárást javító-nevelő intézetben töltötte.³⁸

A kódex jellemzése során tárgyalandó kiemelt szempont továbbá a törvénykönyv által alkalmazott végrehajtási módszer.

Először tisztáznunk kell a börtönrendszer fogalmát, annak jelentését. Ezt egy *Dr. Szölőssy Oszkártól* kölcsönzött idézettel tenném meg, miszerint a börtönrendszer:

³⁰ HORVÁTH T.: i.m. 2001, 33.o.

³¹ HORVÁTH T.: i.m. 2001, 33. o.

³² HORVÁTH T.: i.m. 2001, 34. o.

³³ DR. FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1909. 380.o.

³⁴ DR. BALÁS Elemér: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1901. 15. o.

³⁵ DR. FINKEY F.: i.m. 1909, 387-388. o.

³⁶ DR. BALÁS E.: i.m. 1901, 15-16.o.

³⁷ DR. FINKEY F.: i.m. 1909, 390-391.o.

³⁸ DR. BALÁS E.: i.m. 1901, 16-17.o.

„...a szabadságvesztésbüntetés végrehajtásának módjára, tehát a szabadságkorlátozás mértékére, tartamára és feltételeire, valamint a rabnevelés eszközeire vonatkozó irányelvek összessége.”³⁹

A büntetési rendszerek gerincét a szabadságvesztések képezik. Ezeknek a XIX. század folyamán számos változata alakult ki. Ide soroljuk a következőket: a közös elzárás rendszere, a magánelzárás rendszere, az auburni vagy hallgatási rendszer, a genfi vagy osztályrendszer, a müncheni vagy *Obermayer*-féle rendszer, a fokozatos rendszer, a jegyrendszer és a reformatory rendszer.⁴⁰

A *Csemegi*-kódex megalkotása során a lehetséges börtönrendszerek között olyan nemzetközi modellek szerepeltek, mint az elkülönítési, közös és hallgató rendszer vagy a vegyes rendszer. A törvényalkotók választása a vegyes szisztémára esett. A vegyes rendszernek három változata volt: a genfi vagy osztályrendszer, a társadalmi vagy *Obermayer*-féle rendszer, illetve a fokozatos rendszer. A fokozatos rendszernek is két válfaja ismert: az angol és az ír rendszer. A *Csemegi*-kódex tekintetében az ír rendszerre esett a törvényalkotó választása.⁴¹

A fokozatos rendszer vagy progresszív rendszer a XVIII. században alakult ki Angliában folyamatos fejlődés eredményeként. Ekkor jöttek rá ugyanis, hogy nem létezik tökéletes modell, a helyi körülményeknek legmegfelelőbb modellt kell minden esetben alkalmazni.⁴² A fokozatos rendszer magánelzárásra, éjjeli elkülönítésre és közös munkára valamint feltételes szabadságra tagolódt.⁴³

Az angol rendszer továbbfejlesztett változata az ír vagy *Croffton* féle rendszer, amelyet *Walter Croffton* honosított meg az ír börtönökben 1856-ban. Eltérésként említhető az angol rendszerhez képest, hogy ez négy szakaszból áll, ugyanis itt a harmadik szakasz az úgynevezett közvetítő intézetben zajlik.⁴⁴

Az 1950. évi II. törvény (Btá) főbb rendelkezései tekintettel a szabadságvesztés büntetésre

A második világháborút követő kodifikációs törekvések kapcsán korán kiderült, hogy azok útjában néhány akadály áll. A törvényhozás csupán ahhoz volt elég felkészült, hogy egy új általános részt alkosson. A különös rész megalkotását elhalasztották, mondván, hogy az számos részletkérdés eldöntését, aprólékos előkészítést és megfelelő anyaggyűjtést feltételez, nehogy a frissen megszületett törvény rövid időn belül kiegészítésre szoruljon. A Btá. a *Csemegi*-kódex általános részét és az azt kiegészítő más jogszabályokat váltotta fel. Nyilvánvaló megfogalmazást rögzített a törvény osztálytartalmának vonatkozásában és a preambulum azt is kifejezésre juttatta, hogy az új törvény a szocialista érdekeket képviseli.⁴⁵

Az osztálytartalom és a szocialista állam érdekeinek legtisztább megnyilvánulása a kriminális büntetés bevezetése, amelyet a szocialista állam tőkésosztály ellenállásának legyűrése érdekében alkalmaz. A kriminális büntetést a dolgozó nép, vagyis a többség érdekében kell alkalmazni, a korábban megdöntött osztályok ellenséges tagjaival, vagyis az elenyésző kisebbséggel szemben, illetőleg a kapitalizmus és a bomló polgári környezet révén sugalmazott bűncselekmények miatt

³⁹ DR. SZÖLLŐSY Oszkár: *A magyar börtönügy (A büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása)* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részványtársaság, 1935. 61.o.

⁴⁰ DR. HACKER Ervin: *A börtönrendszerek.* Wessely és Horváth Könyvnyomdájából, Pécs, 1917. 3.-4. o.

⁴¹ KORMÁNY Zita-SZALÓKI Gergely: *A Csemegi-kódex szankciórendszere.* I. In: *Jogelméleti Szemle* 3.sz./2011. Lásd: <http://jesz.ajk.elte.hu/kormany-szaloki47.html> (letöltés ideje: 2023.11.25.)

⁴² LOSONCZI Eszter: *A börtönrendszerek kialakulása* In.: *Joghistoria: Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék Tudományos Diákkörének folyóirata* XVIII. évf. 1. sz. 2013. 6. o.

⁴³ LOSONCZI E.: i.m. 2013, 6.-7. o.

⁴⁴ DR. HACKER E.: i.m. 1917, 23.-24. o.

⁴⁵ Györgyi Kálmán: *Büntetések és intézkedések.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 30.o.

kell bevetni. Csak az ilyen jellegű jogalkalmazás tehetett eleget a szocialista törvényesség kritériumainak.

A kriminális büntetés ebből kifolyólag nem csupán az állam által meghatározott kényszerrendszabályok legfontosabb eleme, de egyben fegyver is a politikai harcokban.⁴⁶

A Btá. a következő büntetéseket alkalmazta: halálbüntetés, börtön, pénzbüntetés, elkobzás és vagyonelkobzás, egyes jogoktól eltiltás, foglalkozástól eltiltás, kiutasítás.⁴⁷

A Btá. büntetési rendszerében az *origo* egyértelműen a szabadságvesztés büntetés volt. A törvény szakított a korábbi gyakorlattal és jelentősen megreformálta a büntetési rendszert. A szabadságvesztést inentől fogva börtönnel nevezi a jogszabály. A börtön felváltotta a korábbi sokrétű szabadságvesztési nemet. A Btá. szakít a bűncselekmények korábbi felosztásával is, a büntett és vétség helyébe egységesen a büntett fogalma lépett. Nyilvánvalóan ez a változás is előre mozdította az egységes szabadságvesztés kialakítását. A törekvések középpontjában a rendszer egyszerűsítése állt. Mivel pedig csakis büntettek léteztek, ezért csakis egyféle szabadságvesztési forma volt alkalmazható, ez pedig a börtön volt.⁴⁸

A börtön a jogszabály szerint életfogytig vagy határozott ideig tarthatott. Az olyan korábbi határozatlan tartamú szabadságvesztéseket, mint a dologház, a szigorított dologház és a kényszermunka, a törvény eltörölte. A határozott tartamú börtön minimuma a Btá. szerint immáron 30 nap lett, annak érdekében, hogy a rövid tartamú szabadságvesztéseket elkerülhessék. A büntetési maximum pedig 15 év volt a határozott időtartamú börtön tekintetében.⁴⁹

Az újonnan hatályba lépő törvény tekintetében fontos volt rendezni, hogy a Btk. különös részében meghatározott egyes szabadságvesztés büntetések helyett milyen büntetést kell alkalmazni. Határozott tartamú fegyház helyett ugyanolyan tartamú börtönt, határozott tartamú fogház helyett ugyanolyan tartamú börtönt, dologházi őrizet helyett 1-3 évig terjedő börtönt, életfogytig tartó kényszermunka helyett életfogytig tartó börtönt, határozatlan tartamú kényszermunka helyett a kényszermunka legrövidebb tartamától tizenöt évig terjedhető börtönt kellett kiszabni. A határozott tartamú börtönbüntetés tartama változatlan maradt.⁵⁰

Másfelől pedig kérdéses volt, hogy a már jogerős és kiszabott, de még le nem töltött szabadságvesztés büntetések helyett milyen büntetés legyen alkalmazandó. Itt fegyházbüntetés helyett ugyanolyan tartamú börtön, fogházbüntetés helyett ugyanolyan tartamú börtön, életfogytig tartó kényszermunka helyett életfogytig tartó börtön, határozatlan tartamú kényszermunka helyett a kényszermunka legrövidebb tartamától tizenöt évig terjedhető börtön, szigorított dologház helyébe pedig annak legrövidebb tartamánál egy évvel hosszabb börtön lépett.⁵¹

⁴⁶ Dr. Kádár Miklós: *A büntetőtörvénykönyv általános része* : Az 1950. évi II. törvény : Az 1950:39. sz. törvénye : A törvényjavaslat miniszteri indokolása, Budapest, 1951. 89.o.

⁴⁷ 1950. évi II. törvény 30. szakasz In.: Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye – Wolters Kluwer

⁴⁸ Györgyi, 1984. 35.o.

⁴⁹ Györgyi, 1984. 36-37.o.

⁵⁰ Dr. Kádár, 1951. 92.o.

⁵¹ Dr. Kádár, 1951. 93.o.

Az 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről főbb rendelkezései a szabadságvesztést illetően

Az 1961. évi V. törvény tekintetében a főként elméleti jogászokból álló csoport abból indult ki, hogy a legnagyobb horderejű módosítás az új jogszabály tekintetében a büntetési rendszer szempontjából szükséges. A cél a büntetés nevelő hatásának erősítése volt és az, hogy ez a nevelő jelleg áthassa a büntetési rendszert.⁵²

Az 1961. évi Btk. főbüntetésként a szabadságvesztést, a halálbüntetést, a javító-nevelő munkát és a pénzbüntetést szabályozta. A jogszabály fenntartotta a határozott tartamú szabadságvesztés büntetést, míg az életfogytig tartó szabadságvesztést elvetette, abból kiindulva, hogy az elítélt átneveléséből kifolyólag erre nincs szükség. A büntetés célja a bűnelkövető megjavítása volt, illetőleg az, hogy a társadalom tagjait visszatartsák a bűnözéstől.⁵³

A törvény a szabadságvesztés végrehajtásának két különböző módozatát különböztette meg: a börtönt és a büntetésvégrehajtási munkahelyet. Ez az elhatárolás nem két különböző büntetési nemet jelentett, hanem a szabadságvesztés végrehajtásának két eltérő módozatát. Arra nézve, hogy mikor melyiket kell alkalmazni, pusztán csak egy homályos rendelkezés utalt. Alapvetően a börtön számított szigorúbbnak a büntetésvégrehajtási munkahellyel szemben. Fontos kiemelni, hogy az 1961. évi V. törvény részletesen szabályozta a feltételes szabadság alkalmazását, engedélyezése a bíróság döntésétől függött. A feltételes szabadság a jogalkotó álláspontja szerint részét képezte a szabadságvesztés büntetésnek, méghozzá annak befejező szakasza volt. Két formája létezett. Az egyik az egyharmad, a másik pedig az egynegyed kedvezmény volt, az úgynevezett félkedvezmény megszűnt.⁵⁴

A jogszabály tekintetében hangsúlyozandó, hogy elvetette a határozatlan tartamú szabadságvesztést és törvényi szinten nyert általa rögzítést a már korábban kialakult gyakorlat, miszerint a szabadságvesztés büntetés végrehajtására a börtön és a büntetésvégrehajtási munkahely szolgál. Továbbá jelentős tény, hogy ezzel a jogszabállyal sikerült az anyagi jogi kodifikáció alapkövét lefektetni.⁵⁵

Fontos leszögezni, hogy a Büntető törvénykönyvben nem szerepelt az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés, azt az 1971. évi 28. törvényerejű rendelet vezette be ismételten, tízéves mellőzöttséget követően. Azoknál a bűncselekményeknél volt kiszabható az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés, ahol egyébként halálbüntetés is kiszabható volt. Továbbá a halálbüntetés kapcsán fontos hangsúlyozni ezen novelláris módosítás tekintetében, hogy a Novella immáron mellőzte a halálbüntetést azon büntettekénél, amelyek a társadalmi tulajdon fosztogatásával jártak együtt. A Novella lehetővé tette a feltételes szabadság alkalmazását is, főszabályként tizenöt évi szabadságvesztés elteltét követően. Ez a törvényerejű rendelet tagadhatatlanul hordozott magában ezen felsorolt újítások tekintetében egyfajta abolicionista jelleget, legfőképpen az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés felélesztésével, hiszen immáron a jogot alkalmazó ítélőbíróságoknak nem a halálbüntetés és a tizenöt évi határozott tartamú szabadságvesztés, mint a halálbüntetés egyfajta alternatívája között kellett választania, mivel az életfogytig tartó szabadságvesztés bevezetésével a mérlegelési jogkör tágult.⁵⁶

⁵² Palló József: *A büntetőpolitika és a börtönügy kodifikációs tanulságai (1945-2013)*. In.: A rendőrákadémiától az egyetemig. Rendészettörténeti tanulmányok. Rendőrség Tudományos tanácsa, Budapest, 2019. 312-313.o.

⁵³ Palló, 2019. 313.o

⁵⁴ Palló, 2019. 314.o

⁵⁵ Palló József, 2019. 314.o

⁵⁶ Kabódi Csaba: *Egy majdnem elfeledett büntetőnovella, 1971-ből*. In: *JOG.történet. Az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja*. 2022. január 31. <https://mtajogtortenet.elte.hu/blog/kabodi-csaba-1971> (letöltés ideje: 2023.11.25)

Az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről a szabadságvesztés szempontjából

Az 1978. évi IV. törvényben meghatározott büntetőjogi jogkövetkezményeknek két csoportja volt, ezek pedig a büntetések és az intézkedések voltak. Az 1978. évi Btk. szankciórendszere az arányos, proporcionális büntetéseken nyugodott. Ezek a szempontok már a törvénykönyv előkészítése során is jelentősnek mutatkoztak. A főbizottság állásfoglalása szerint a büntetések kiszabásánál a cselekményből vagy más szóval a tettből kell kiindulni és a büntetést pedig ehhez kell igazítani. Ez az elképzelés a jogszabály miniszteri indokolásában is megfogalmazódott.⁵⁷

A törvényben a büntetések közé tartozott a halálbüntetés, a szabadságvesztés, a javító-nevelő munka, a pénzbüntetés és az egyes mellékbüntetések. Ez utóbbira példa a közügyektől eltiltás és a pénzmellékbüntetés.⁵⁸

Az intézkedések sorába tartozott a megrovás, a próbára bocsátás, a kényszergyógykezelés, az alkoholisták kényszergyógyítása, az elkobzás, a szigorított őrizet és a pártfogó felügyelet.⁵⁹

A szabadságvesztés 1978. évi Btk. tekintetében is kimagasló szereppel bírt, mondhatni annak magját képezte. A törvény miniszteri indokolása szerint ez volt a legáltalánosabb büntetési nem. A büntetési rendszer ebben az esetben is gyakorlatilag a szabadságvesztésre épült. A szabadságvesztés tekintetében az 1978. évi szabályozás megtartotta az 1971-es novelláris jellegű módosítással bevezetett életfogytig tartó szabadságvesztést. A büntetési maximum 15, illetve 20 év maradt, mivel a 10 és 15 évre leszállításra vonatkozó javaslat nem került elfogadásra. Említésre méltó, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés tartama 20 évre emelkedett. Ennek oka az volt, hogy a 20 évi tartam határozott időtartamú szabadságvesztés büntetésként is kiszabható volt.⁶⁰

Az új törvényben a szabadságvesztés alapvetően határozott ideig tartott, eltekintve természetesen az életfogytig tartó szabadságvesztéstől. A törvény általános kereteket határozott meg, míg a konkrét büntetési tétel az adott ügyben a bírói ítélet révén került rögzítésre. A büntetés csak addig tarthatott ameddig a bíróság azt elrendelte.⁶¹

A szabadságvesztés a hatályos Büntető törvénykönyvben

Az új büntetőkódex szankciórendszere jelentősen átalakult. A szankciórendszer tekintetében kiemelendő, hogy bekerült az elzárás, valamint a sportrendezvények látogatásától való eltiltás. Önállóan alkalmazható lett a kitiltás és az intézkedések körébe pedig bekerült az elektronikus adat hozzáférhetetlenné tétele és a jóvátételi munka.⁶²

A büntetések közé tartozik a szabadságvesztés, az elzárás, a közérdekű munka, a pénzbüntetés, a foglalkozástól eltiltás, a járművezetéstől eltiltás, a kitiltás, a sportrendezvények látogatásától való eltiltás, a kiutasítás. Mellékbüntetésnek számít a közügyektől eltiltás.⁶³

A büntetések közül a szabadságvesztés a legáltalánosabb büntetési nem, mondhatni a szankciórendszer lényegi részét képezi. Ennél a büntetésnél jelenik meg leginkább a visszatartó hatás.

Az elzárás új büntetési nemként jelenik meg a törvényben, a szabadságelvonással járó szankciók körébe tartozik. Akkor szabható ki, ha rövid tartamú szabadságvesztés útján is megvalósítható a

⁵⁷Györgyi, 1984. 167.o.

⁵⁸ Györgyi, 1984. 200-256.o.

⁵⁹ Györgyi, 1984. 344-393.o.

⁶⁰ Györgyi, 1984. 224-225.o.

⁶¹ Györgyi, 1984. 223.o.

⁶² <https://buntetojog.info/ujbtk/az-uj-btk-szankciorendszere-buntetesek-intezkedesek/> (2021.08.25.)

⁶³ 2012. évi C. törvény 33. szakasz 1-2. bekezdés In. : Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye – Wolters Kluwer

büntetés révén megfogalmazott cél. Azokban az esetekben alkalmazható leginkább, amikor az elkövetők vagyoni vagy személyi viszonyaira tekintettel más büntetés alkalmazása célszerűtlen volna.⁶⁴

A 2012. évi C. törvény büntetési rendszerének középpontjában a szabadságvesztés áll. A szabadságvesztés határozott ideig vagy pedig életfogytig tarthat, végrehajtási fokozata lehet fogház, börtön, illetve fegyház. A szabadságvesztés kapcsán lehetőség van a végrehajtás felfüggesztésére, feltételes szabadságra és pártfogó felügyelet alkalmazására is.⁶⁵

A határozott ideig tartó szabadságvesztés generális minimum három hónap, generális maximuma pedig 20 év. Meghatározott esetekben a büntetés maximuma 25 év is lehet. Így bünszervezetben történő elkövetés esetében, különös vagy többszörös visszaesőként történő elkövetésénél, továbbá halmazati vagy összbüntetés esetében beszélhetünk erről.⁶⁶

A határozott ideig tartó szabadságvesztésből a feltételes szabadságra bocsátás tekintetében az új büntetőtörvény néhány újítást hozott magával. A feltételes szabadság a büntetés kétharmad részének letöltése után engedélyezhető nem visszaeső személy esetében, visszaeső elítélteknél pedig a büntetés háromnegyedének letöltése esetén van erre lehetőség, feltéve, ha a törvényben meghatározott kizáró okok nem teljesülnek.⁶⁷

A feltételes szabadság tartama megegyezik a hátralévő szabadságvesztés időtartamával, de a törvény objektív feltételként szögezi le, hogy egy évnél rövidebb nem lehet. Ha az elítélt a szabadságvesztés felénél jogosult a feltételes szabadságra, akkor ebben az esetben a bíróság rendelkezhet úgy, hogy annak tartama legalább egy, legfeljebb három évvel meghosszabbodik.

A bíróság megszünteti a feltételes szabadságot, ha annak időtartama alatt az elítélt újabb bűncselekményt követ el vagy végrehajtandó szabadságvesztésre ítélik. Lehetőség van a feltételes szabadság félbeszakítására is, abban az esetben, ha a korábbi ítélet meghozatala előtt elkövetett bűncselekmény miatt ítélik az elkövetőt szabadságvesztésre.⁶⁸

A Btk. a feltételes szabadság mellett biztosítja a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztésére való lehetőséget is, a törvényben meghatározott bűncselekmények esetében. Ezek olyan bűncselekmények, amelyek két évet meg nem haladó szabadságvesztéssel sújthatóak. A próbaidő tartama egy évtől öt évig terjedhet, de a kiszabott büntetésnél semmiképp sem lehet rövidebb tartamú.⁶⁹

A szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztésére nincs lehetőség olyan elkövetővel szemben, aki többszörös visszaeső, tovább a bűncselekményt bünszervezetben követte el, vagy a szándékos bűncselekményt a szabadságvesztés végrehajtásának befejezése előtt vagy felfüggesztésének próbaideje alatt követte el.⁷⁰

A felfüggesztett szabadságvesztést végre kell hajtani, amennyiben később megállapítást nyer, hogy annak valamilyen kizáró oka áll fent, továbbá, ha a felfüggesztés időtartama alatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélik, valamint, ha a pártfogó felügyelet szabályainak megszegésére került sor, illetőleg, ha az az elkövető, akivel szemben kiutasítást szabtak ki, visszatér Magyarország területére a próbaidő tartama alatt.⁷¹

A határozott időtartamú szabadságvesztés mellett kardinális jelentőséggel bír az életfogytig tartó szabadságvesztés. Ezt a törvény fakultatív jelleggel huszonnégy bűncselekmény kapcsán

⁶⁴ <https://buntetojog.info/ujbtk/az-uj-btk-szankciorendszerere-buntetesek-intezkedesek/> (2023.11.25.)

⁶⁵ Menyhért Enikő: *A szabadságelvonással járó szankciók*. In: Miskolci Jogtudó. 1.sz./2020. 80.o.

⁶⁶ Menyhért, 2020. 80. o.

⁶⁷ Nagy Ferenc: *A szabadságelvonással járó szankciókról az új Btk.-ban*. In.: Börtönügyi Szemle 33. évfolyam 4.sz./2014. 4. o.

⁶⁸ Menyhért, 2020. 81-82. o.

⁶⁹ Menyhért, 2020. 82.o

⁷⁰ 2012. évi C. törvény 86. szakasz 1. bekezdés In.: Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye – Wolters Kluwer

⁷¹ Menyhért, 2020. 82-83.o

biztosítja. A legsúlyosabb halmazati és bűnisméltési rendelkezések tekintetében viszont kötelező az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása. A bíróság ezen szankció kapcsán határozhat arról is, hogy lehetőséget biztosít-e az elítélt számára a feltételes szabadság igénybevételére. Persze ezt a törvény kizárhatja, illetve olyan elítélt vonatkozásában sem alkalmazható, akivel szemben újból életfogytiglani szabadságvesztés kerül foganatosításra. Legkorábbi időpontja huszonöt év után, legkésőbbi időpontja pedig negyven év után kerülhet kiszabásra a feltételes szabadság ilyen esetben.⁷²

Az életfogytig tartó szabadságvesztés kapcsán beszélhetünk ténylegesen életfogytig tartó szabadságvesztésről is, amely az Alaptörvény vonatkozó rendelkezéseinek értelmében alkotmányosnak tekinthető. Ezt az Alaptörvény a IV. cikk (2) bekezdésben rögzíti, miszerint ilyen jellegű büntetés csak szándékos, valamint erőszakos bűncselekmény esetében kerülhet alkalmazásra. Egyesek szerint viszont ez a nézet nem állja meg a helyét, hiszen akár az Alaptörvény III. cikkével, akár pedig az Emberi Jogok Európai Egyezményével is felmerül ezen rendelkezés esetleges ellentmondásossága.⁷³

A szabadságvesztés vonatkozásában kiemelendő még az elzárás, hiszen ez is a szabadságelvonással járó büntetések egyike, amely nem tekinthető kifejezetten újdonságnak a magyar büntetőjogban, hiszen már korábban is felbukkant. Jellemzően olyan elkövetők esetében alkalmazható, akiknek a személyi és vagyoni körülményeire tekintettel indokolatlan volna más büntetés kiszabása és a büntetés célja ilyen módon is elérhető, biztosítható. Az elzárást napokban kell meghatározni, így legrövidebb tartama öt, leghosszabb időtartama pedig kilencven nap lehet. Az elzárást büntetés-végrehajtási intézetben kell végrehajtani.⁷⁴

Irodalomjegyzék

- BUCHINGER Ágnes: *A büntetésvégrehajtás-jog kialakulása*. In: *Doktori Műhelytanulmányok* 2015.
- CSIZMADIA-KOVÁCS-ASZTALOS: *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.
- DR. AMBERG Erzsébet: *A büntetőjogi felelősség helye és ultima ratio szerepe a felelősségi alakzatok rendszerében*. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Budapest, 2019.
- DR. BALÁS Elemér: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1901.
- DR. FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1909.
- DR. HACKER Ervin: *A börtönrendszerek*. Wessely és Horváth Könyvnyomdájából, Pécs, 1917.
- Dr. Kádár Miklós: *A büntetőtörvénykönyv általános része : Az 1950. évi II. törvény : Az 1950:39. sz. törvénye : A törvényjavaslat miniszteri indokolása*, Budapest, 1951.
- DR. SZÖLLŐSY Oszkár: *A magyar börtönügy (A büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása)* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1935.
- ESTÓK József: *A magyar börtönügy arcképcsarnoka: Csemegi Károly (1826-1899)* In: *Börtönügyi Szemle* - 30. évf. 3. sz. 2011.
- Györgyi Kálmán: *Büntetések és intézkedések*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- HORVÁTH Tibor: *Az első magyar büntető törvénykönyv és kodifikátora: Csemegi Károly*. In.: *Csemegi Károly emlékére*. Budapest, 2001.
- HORVÁTH Tibor: *Az első magyar büntetőkódex 100 év távlatából*. In.: *Jogtudományi Közöny*, 1979.
- Kabódi Csaba: *Egy majdnem elfeledett büntetőnovella, 1971-ből*. In: *JOG.történet. Az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja*. 2022. január 31.
<https://mtajogtortenet.elte.hu/blog/kabodi-csaba-1971> (letöltés ideje: 2023.11.25.)

⁷²Nagy Ferenc: *A szabadságelvonással járó szankciókról az új Btk.-ban*. In.: *Börtönügyi Szemle* 33. évfolyam 4.sz./2014. 8-9.o.

⁷³Nagy, 2014. 9.o.

⁷⁴Menyhért, 2020. 86.o

- KORMÁNY Zita-SZALÓKI Gergely: *A Csemegi-kódex szankciórendszere*. I. In: *Jogelméleti Szemle* 3.sz./2011. Lásd: <http://jesz.ajk.elte.hu/kormany-szaloki47.html> (letöltés ideje: 2023.11.25.)
- LÁSZLÓ Zsuzsanna: *Az életfogytig tartó szabadságvesztés szabályozásának története a magyar jogban*. In: *Acta Universitatis Szegediensis : forum : publicationes doctorandorum juridicorum*, 2011.
- LOSONCZI Eszter: *A börtönrendszerek kialakulása* In.: *Joghistoria: Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék Tudományos Diákkörének folyóirata* XVIII. évf. 1. sz. 2013.
- LŐRINC József-MEZEY Barna: *A magyar börtönügy története*. Dialóg Campus Kiadó Budapest, 2019.
- LŐW Tóbiás: *A magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és a vétségekről (1878: 5. tcz.) és teljes anyaggyűjteménye*, I. kötet, Budapest, 1880.
- Menyhért Enikő: *A szabadságelvonással járó szankciók*. In: *Miskolci Jogtudó*. 1.sz./2020.
- MEZEY Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 1995.
- MEZEY Barna: *Régi idők tömlőcei – Büntetések, börtönök, bakók*. Rubicon-Ház Bt., Budapest, 2010.
- Nagy Ferenc: *A szabadságelvonással járó szankciókról az új Btk.-ban*. In.: *Börtönügyi Szemle* 33. évfolyam 4.sz./2014.
- Nagy Ferenc: *A szabadságelvonással járó szankciókról az új Btk.-ban*. In.: *Börtönügyi Szemle* 33. évfolyam 4.sz./2014.
- Palló József: *A büntetőpolitika és a börtönügy kodifikációs tanulságai (1945-2013)*. In.: *A rendőrákadémiától az egyetemig. Rendészettörténeti tanulmányok. Rendőrség Tudományos tanácsa*, Budapest, 2019.
- PALLÓ József: *Omnia Mutantur...(A magyar börtönügy rövid kodifikációs historikuma)* In: *Börtönügyi Szemle* - 33. évf. 1. sz. 2014.
- <https://buntetojog.info/ujbtk/az-uj-btk-szankciorendszer-buntetesek-intezkedesek/> (2023.11.25.)
- 1878.évi V. törvénycikk In.: *Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye* - Wolters Kluwer
- 1950. évi II. törvény In.: *Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye* – Wolters Kluwer
- 2012. évi C. törvény In.: *Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye* – Wolters Kluwer
- 2012. évi C. törvény In.: *Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye* – Wolters Kluwer

TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS SZEREPE A MUNKAHELYI EGÉSZSÉGVÉDELEMBEN

Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Egri Tímea

Bevezetés

A társadalmi felelősségvállalás régóta jelen van az üzleti vállalkozások életében. A CSR legfontosabb jellemzője az önkéntesség, azaz a vállalatok önkéntesen tesznek intézkedéseket azért, hogy javítsanak a társadalom családbarát szemléletén. Fontos szempont, hogy ezt nem azért teszik, mert törvények vagy más előírások kötelezik őket erre, hanem saját akaratelhatározásukból. „Önkéntes elköteleződés a közjó fejlesztése mellett: az üzleti gyakorlaton keresztül, a cég erőforrásainak bevonásával. Ha a céged társadalom- és/vagy környezettudatos, olyan módon törekszik a jelenben a sikerre, hogy nem éli fel a jövő lehetőségeit: a szociális, a környezeti és az üzleti szempontokat egymástól elválaszthatatlannak tekinti.”¹ A gazdasági társaság a tulajdonosok által elvárt nyereség mellett, egyéb funkciói, alapelvei és működése mellett a társadalom iránti felelősségének is tudatában van, magatartását, cselekedeteit, politikáját ez szerint alakítja ki.

Társadalmi felelősségvállalás

A társadalmi felelősségvállalás, azaz CSR (Corporate Social Responsibility), ahol a cégek önkéntes alapon társadalmi és gazdasági szempontokat is beépítenek működésükbe, elmondhatjuk, hogy a cégek felelősséget vállalnak a társadalomra és környezetre gyakorolt hatásuk kezeléséért. A társadalom részéről elvárás, hogy a gazdasági szféra szereplői részt vegyenek a közösségi életben, kivegyék a részüket a feladatokból, egy elköteleződés a társadalom irányába, ami teljes mértékben át kell, hogy hassa az adott vállalat alaptevékenységét.

„A CSR egyik legismertebb definíciója szerint a vállalatok társadalmi felelőssége négy, egymásra épülő felelősségi területet foglal magában, olyan gazdasági, jogi, etikai és jótékonyági elvárásokat jelent, amelyek a társadalom részéről jelennek meg a vállalatok irányába, ahol társadalom alatt a vállalati érintettek (stakeholder) széles körét értjük. A gazdasági felelősség a tulajdonosok irányában megnyilvánuló felelősséget jelenti, amely a sikeres és hatékony működést, és a hosszú távú megtérülést tartja szem előtt.”² „A CSR-ra folyamatosan megújuló, a környezettudatos menedzsment által is egyre inkább elvárt, proaktív stratégiaként kell tekintenünk. Mára a szervezetek nagy része felismerte, hogy célszerűbb előre kiválasztania a saját stratégiájának, profiljának megfelelő társadalmi ügyet és támogatandó kezdeményezéseket, mielőtt a társadalmi ügyek sokasága találná meg őt.”³

A társadalmi felelősségvállalás jelentése sokrétű: szociális érzékenység, környezettudatosság, etikus magatartás, tiszta verseny betartása, esélyegyenlőség, átláthatóság.⁴ „A felelős vállalati

¹ Ligeti György (2007): CSR: Vállalati felelősségvállalás. Kurt Lewin Alapítvány, Budapest

² A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) és a jog kapcsolata SZEGEDI KRISZTINA* - MÉLYPATAKI GÁBOR https://www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/egyeb/mjsz/201601/6_szegedimelypataki.pdf (Letöltve: 2023.12.01.)

³ Andrassy István - Rajcsányi Mónika: Profit és filantrópia. A CSR eszmetörténeti kérdései, in: Civil szemle, 2014/2

⁴ <https://denkstatt.eu/hu/vallalati-tarsadalmi-felelossegvallas-csr/> (Letöltve: 2023.12.01.)

magatartás nem csak szervezési és vezetési intézkedéseket igényel. Jelentős szerepe van a vállalati kultúrának, a szokásoknak, a kialakult és követett eljárásoknak. A szervezeti magatartás fontos meghatározó, befolyásoló összetevője a vállalati kultúra.”⁵

Nemzetközi vállalatok társadalmi felelősségvállalása

Európában az utóbbi években a CSR előretörése figyelhető meg. „A zöld könyvek az Európai Bizottság által közzétett dokumentumok, amelyek célja, hogy megadott témakörök európai uniós (EU) szintű megvitatására ösztönözzenek. Felkérjük az érintett feleket (szerveket vagy magánszemélyeket) a konzultációs eljárásban és az általuk előterjesztett javaslatok alapján történő vitában történő részvételre. A zöld könyvek jogalkotási fejleményeket eredményezhetnek, amelyeket ezt követően fehér könyvekben dolgoznak ki.”⁶ A vállalatok törekszenek felelősségteljes arculat kialakítására, ezt a törekvést sokan kétkedve fogadják, a vállalatok elrejtik a valódi szándékukat csupán „kirakatpolitikát” folytatnak. A vállalatok társadalmi felelősségvállalás szabályozására nemzetközi szinten történt lépés: megjelent az ISO 26000:2010 szabvány (Az ISO 26000 Társadalmi Felelősségvállalási Rendszer) a vállalatok társadalmi felelősségvállalásáról. Az ISO 26000 nemzetközi szabvány egy technikailag és módszertanilag széleskörű útmutatás, mely összefoglalja a CSR legfontosabb elveit, gyakorlatát, központi témáit és cselekvési területeit, mely bármilyen szervezetben bevezethető, tekintet nélkül annak nagyságára, tevékenységi körére és a tulajdonviszonyaira. „A dokumentum arra ösztönzi a szervezeteket, hogy megvitassák érintettjeikkel a társadalmi felelősségükkel összefüggő kérdéseket és a lehetséges tevékenységeket. Az ajánlás egyben bátorítja a szervezeteket a társadalmi felelősség, illetve a felelős viselkedés újragondolására és ártértékelésére, mégpedig oly módon, hogy a szervezet azonosítsa, illetve kiválassza az ajánlások közül azokat, amelyekben leginkább elkötelezheti magát a társadalom javára.”⁷

„Az ISO 26000 Társadalmi Felelősségvállalási Rendszer szabványa a vállalati társadalmi felelősségvállalás első globális szabványa. Ez a szabvány, eltérően más ISO-menedzsment-rendszerek szabványaitól, egy irányadó szabvány, ezért nem minősül tanúsítási célból. Ez az ISO 26000 szabvány minden típusú vállalkozásra vonatkozik, méretétől, tevékenységi területétől vagy helyétől függetlenül, és segíti a társadalmilag felelős tevékenységeket. Eddig becslések szerint az 80-országok több mint országa nemzeti szabványként fogadta el ezt szabványt. Az adaptáció több mint 20 országban van folyamatban. Ez a szabvány több mint 30 nyelvre lett lefordítva.”⁸ „Összefoglalásképpen leszögezhető, hogy az EU hivatalos elvi alapállása a témához azon a felismerésen nyugszik, hogy a CSR követése ugyan a vállalatok „belügye”, de magától értetődő a közhatalom és a közintézmények szerepe érintettsége is, hiszen a CSR a társadalom számára is értékteremtő lehet.”⁹

⁵ Andrassy István - Rajcsányi Mónika: Profit és filantrópia. A CSR eszmetörténeti kérdései, in: Civil szemle, 2014/2 (Letöltve: 2023.12.01.)

⁶ Zöld könyv https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:green_paper (Letöltve: 2023.12.01.)

⁷ TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS Mit tehet a közzféra?

https://tka.hu/docs/palyazatok/tarsadalmi_felelossegvallalas_kiadvany_issuu.pdf (Letöltve: 2023.12.01.)

⁸ ISO 26000 szociális felelősségvállalási rendszer <https://www.belge.com/hu/belgelendirme/system/iso-26000/> (Letöltve: 2023.12.02.)

⁹ Kun Attila (2009): A multinacionális vállalatok szociális felelőssége 221. o

Magyarországon a multinacionális cégek és a kis-és középvállalkozások Társadalmi Felelősségvállalása

Magyarországon „a Kormány a Cselekvési Terv elfogadásával kijelöli azokat a prioritási területeket, amelyek vonatkozásában konkrét intézkedésekkel is elő kívánja segíteni, hogy a vállalkozások nagyobb felelősséget vállaljanak Magyarország gazdasági, társadalmi, környezeti fejlődésében. A Cselekvési Terv egyrészt a kormányzati intézkedések összpontosítását szolgálja, másrészt – a vállalkozások döntési szabadságának tiszteletben tartása mellett – lehetőséget kínál számukra, hogy saját társadalmi felelősségvállalási tevékenységüket a kormányzati prioritásokkal összehangolják.”¹⁰

A Cselekvési terv prioritási területei: vertikális és horizontális prioritási területek.

Vertikális prioritási területek: gazdaságfejlesztés, munkaügy- és esélyegyenlőség, környezetvédelem.

Horizontális prioritási területek: a fiatalok foglalkoztatásának elősegítése, a mikro-, kis- és közepes vállalkozások aktívabb szerepvállalásának erősítése, a diszkriminációmentes foglalkoztatás biztosítása, a munkavállaló- és családbarát munkahelyek kialakításának ösztönzése.

Magyarországon a társadalmi felelősségvállalás elsősorban olyan tevékenységeket foglalja magába, mint önkéntesség vagy a környezetvédelmi célú lépések, valamint jótékony célú adományozás. A társadalmi felelősségvállalás területei: kórházak, iskolák támogatása, hátrányos helyzetű, véradás szervezése, rászoruló emberek segítése, alapítványok támogatása, ösztöndíjak nyújtása, környezetvédelmi projektek segítése.

Megemlítendő, hogy a multinacionális cégek tekintetében általában rendelkeznek külön CSR részleggel, melyet nemzetközi szinten oldják meg, így a már készen kapott rendszerbe csatlakoznak az itthoni kirendeltségek stabil pénzügyi háttérrel.

Ezzel szemben a kis-és középvállalkozások nehezebb helyzetben vannak, tisztában vannak a CSR jelentőségével, de maguknak kell felépíteni az ehhez szükséges kapcsolatokat, lehetőségeket, mely a HR osztály feladata. A társadalmi felelősségvállalásnak fontos szerepe van a csapatépítésben, a munkavállalók lojalitásának megteremtésében, így a jó cél energiával tölti fel és növeli a részvételük módját. „A vállalati felelősségváltás alapját a dolgozók mentális és fizikai egészségének védelme képezi. A cégeknek biztosítaniuk kell a munka és a magánélet közötti egyensúly megteremtésének lehetőségét. Legyen szó gyümölcsök biztosításáról, szűrővizsgálatok finanszírozásáról, „All You Can Move” cafetéria bevezetéséről vagy tömegsportrendezvények támogatásáról, minden vállalkozás megtalálhatja annak lehetőségét, hogyan teheti egészségesebbé, fittebbé és boldogabbá az alkalmazottjait.”¹¹

Felmerül egy kérdés a kis- és középvállalkozások tekintetében, a cégek általában az ilyen tevékenységeknél semmilyen nyilvános felületen nem tüntetik fel a nevüket így a CSR alapvetően nem marketingfeladat. Ellentétben a szponzorációval, mely esetben a cégek egyértelmű reklámcéllal, logójuk megjelenítésével állnak egy intézmény, esemény vagy közszereplő mellé. Megjegyzendő, egy multinacionális vállalathoz képest a kis-és középvállalkozások tudása, tőkéje, támogatottsága és lehetőségei jóval korlátozottabbak. Magyarországon a vállalati társadalmi

¹⁰ A Kormány 1201/2015. (IV.09) Korm. határozatának 1. sz. melléklete
<https://2015-2019.kormany.hu/download/7/dd/e0000/Cselekv%C3%A9si%20Terv.pdf#!DocumentBrowse>
(Letöltve: 2023.12.02.)

¹¹ CSR, avagy társadalmi felelősségvállalás KKV-nál <https://www.kavosz.hu/az-en%20vallalkozasom/csr-avagy-tarsadalmi-felelossegvallalas-kkv-nal/> (Letöltve: 2023.12.03.)

felelősségvállalás még nincs teljesen kiforrva, azonban az teljes mértékben a fejlődését mutatja, hogy egyre több hazai szervezet célja, hogy népszerűsítse a CSR-t, ugyanis évente számos workshop-ot és konferenciát is szerveznek ebben a témában.

Munkahelyi egészségvédelem jelentősége

Hazánkban megjelenik a működő vállalatok egészséges életmódra való törekvése és az egészségfejlesztő programok szervezése. A munkahelyi egészségvédelem és a biztonság, mint a munkafeltételek állapota van definiálva, amely kizárja vagy minimálisra csökkenti a veszélyes és káros tényezők hatását a munkafolyamatban és a munkakörnyezetben a munkavállalók egészségére. „2. § (1)*- Az állam – a munkavállalók és a munkáltatók érdekképviselői szerveivel egyeztetve – meghatározza az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés alapvető követelményeit, irányítási és ellenőrzési intézményeit, valamint kialakítja az egészség, a munkavégző képesség megóvására, a munkabiztonságra és a munkakörnyezetre vonatkozó nemzeti politikáját, amelynek megvalósulását időszakonként felülvizsgálja.”¹²

A vállalatok lényeges tényezőknél tartják az egészséges munkaerőt, a munkakörnyezetet, az egyén saját feladatának tekintik a sportolást, viszont szervezeti szinten az egészségtudatossághoz nem társul ilyen mértékű vállalati társadalmi felelősségvállalás. Elmondható, hogy vállalatok a foglalkoztatottak egészségének megőrzésével és javításával olyan megtérülő beruházásba fektetnek, mely csökkenti a betegségből származtatható költségeket, mint táppénzes napok száma, csökkenő termelékenységből adódó kiesések. Fontosnak tartom a munkavállalók fizikai, szellemi és szociális jólétét biztosító munkakörülmények megteremtését, a megelőzési és védelmi tevékenységek határozzák meg a munkahelyi balesetek és megbetegedések megszüntetését, vagy számának csökkentését. „A munkahelyi egészségfejlesztési programok megjelenésének elsőszámú kiváltója tehát a munkavállalók megbetegedéseiből fakadó költségek radikális csökkentése volt. Időközben azonban kiderült, hogy ezeknek a programoknak egyéb más pozitív hatásai is vannak mind a munkavállalók, mind a munkaadók szempontjából. Példaként vizsgáljuk meg, milyen előnyökkel járhat a vállalati vezetés számára a munkahelyi körülmények és a dolgozók egészségi állapotának javulása! Kevesebb lesz a hiányzás, így nagyobb lesz a termelékenység, jobbak, gördülékenyebbek lesznek a munkahelyi kapcsolatok, ezáltal pedig javulni fog a munkahelyi morál és nem utolsósorban mindez természetesen hozzájárul a cég pozitív arculatának kialakításához is.”¹³

„Az egészségfejlesztés nem csak az egészségügyi szektor feladata. Hatékony egészségfejlesztés az egyének és a közösségek akarata, motivációja nélkül nem lehetséges, igaz, támogató társadalmi háttér nélkül sem.”¹⁴

Családbarát munkahely szerepe

A vállalati társadalmi felelősségvállalás egy módja a családbarát munkahely létrehozása. „A CSR-nak manapság már számos formája ismert és elfogadott. Míg egyes cégek sport csapatokat támogatnak anyagilag (szponzorálnak), megint mások az irodai dolgozók közreműködésével kórházi kórtermek felújításában segítenek, vagy éppen hulladékot gyűjtenek össze az irodához

¹² 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről-2. § (1)

¹³ Munkahelyi egészségfejlesztés a CSR tükrében

https://iffegyesulet.hu/aas/szoveg/file/180_munkahelyi_egeszsegfejlesztes_a_csr_tukreben_fenntarthatosagi_fuzetek_iv.pdf (Letöltve: 2023.12.03.)

¹⁴ AZ EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS ALAPELVEI Az egészségfejlesztés alapvető nemzetközi dokumentumai <https://www.proqaly.hu/files/userfiles/File/letoltes/Dokumentumok/egeszsegfejlesztes-alapelvek.pdf> (Letöltve: 2023.12.03.)

közeli parkban. „A CSR-nak manapság már számos formája ismert és elfogadott. Míg egyes cégek sport csapatokat támogatnak anyagilag (szponzorálnak), megint mások az irodai dolgozóik közreműködésével kórházi kórtermek felújításában segítenek, vagy éppen hulladékot gyűjtenek össze az irodához közeli parkban. A CSR egyik ilyen formája a családbarát munkahely kialakítása is, amelynél a hangsúly az olyan munkahelyi és egyéb körülmények megteremtésén van, amelyek elősegítik a munkavállalók és egyéb érintettek (pl. a dolgozók családtagjainak) minél teljesebb családi életét. A családbarát munkahely megteremtése tehát a fent említett egyéb példák mellett ugyancsak a vállalatok CSR tevékenységéhez tartozhat.”¹⁵

A CSR egyik ilyen formája a családbarát munkahely kialakítása is, amelynél a hangsúly az olyan munkahelyi és egyéb körülmények megteremtésén van, amelyek elősegítik a munkavállalók és egyéb érintettek (pl. a dolgozók családtagjainak) minél teljesebb családi életét. A családbarát munkahely megteremtése tehát a fent említett egyéb példák mellett ugyancsak a vállalatok CSR tevékenységéhez tartozhat.”¹⁶

A vállalat akkor tekinthető családbarátnak, ha nem tekinti a munkavállalót feladatát gépi monotonitással végző munkaerőnek, ahhoz, hogy valamit elvegyen: teljesítményt, kreativitást, megbízhatóságot, lojalitást, ezért a vállalatnak adnia kell: megfelelő munkakörülményeket, bizonyos fokú rugalmasságot, megértést a munka-család egyensúly megtartásában, szakmai tovább fejlődésre lehetőséget, különböző extra juttatásokat. A családbarát intézkedések bevezetése és működtetése nem jelent feltétlenül nagy anyagi ráfordítást, inkább az akarat és szemléletmód szükséges.

A vállalatok családbarát munkahelyeket hoznak létre és **családbarát intézkedésekkel segítik az alkalmazottakat**: családbarát munkarend, munkaidő: korlátlan vagy tervezhető Home Office lehetőség, részmunkaidő, rugalmas munkavégzési lehetőség, plusz szabadságok és rugalmasság váratlan események kapcsán: ilyen lehet a törvényi előírásoknál hosszabb fizetett szülési vagy szülői szabadság, vagy épp a munkaidő lejárat előtti elengedés váratlan lebetegedés esetén, gyermekneveléshez nyújtott támogatások: beiskolázási, iskolakezdési támogatás, a céges ösztöndíj, de fontos opció a gyermekmegőrzés saját bölcsődében-óvodában-iskolában, esetleg hozzájárulás a havidíjakhoz, egészségmegőrzés: egészségbiztosítás a családtagokra is kiterjedően, prevenció programok, mentális támogatás: a cég által támogatott tréningek lehetőségei, stresszkezelés, munkába való visszatérés témában, gyereksarok, szoptató szoba: gyerekbarát terület kialakíthat a munkahely, ha időnként a szülőnek be kell vinnie gyermekét, játszósarkot és szoptatásra alkalmas helyiség kialakítása.

„Home Office és rugalmas munkaidő a legfontosabb kulcsszavak, ami mellett a gyereknevelés néha kiszámíthatatlan napi logisztikája is kivitelezhető. Ha nincs odaírva a hirdetésbe az otthoni munkavégzési lehetőség, akkor egyszerűen nem jelentkeznek az anyukák, ugyanígy a teljes munkaidős állások sem népszerűek.”¹⁷

¹⁵ A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A_vallalatok_tarsadalmi_felelossegvallalasanak_CSR_fogalma.pdf (Letöltve: 2023.12.04.)

¹⁶ A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A_vallalatok_tarsadalmi_felelossegvallalasanak_CSR_fogalma.pdf (Letöltve: 2023.12.04.)

¹⁷ Mitől lesz tényleg családbarát egy munkahely? <https://hrpwr.hu/cikk/mitol-lesz-tenyleg-csaladbarat-egy-munkahely> (Letöltve: 2023.12.05.)

„A Családbarát Munkahely Díj 2000-ben jött létre Magyarországon, főként a családbarát politika népszerűsítése céljából, illetve azon vállalatok díjazására, melyek lehetővé teszik alkalmazottjaik részére a család és a munka összeegyeztethetőségét.”¹⁸

Összegzés

Elmondhatjuk a társadalmi felelősségvállalásnak maga „a kifejezésnek pontos és mindenki által elfogadott meghatározása nincs, azonban úgy lehet megközelíteni, hogy a vállalatok önkéntes elköteleződését jelenti a közjó fejlesztése mellett, az üzleti gyakorlaton keresztül, a cég erőforrásainak bevonásával.”¹⁹ A Magyarországon működő vállalatoktól elvárható a társadalmilag felelős gondolkodás és működés a CSR tekintetében. Hazánkban azonban ez a törekvés még egyelőre a kibontakozás fázisában van, melynek számos oka közül az egyik, hogy nem létezik a vállalatvezetők számára elérhető magyar nyelvű iránymutatás és fogalmi lehatárolás. Egyre több hazai szervezet célja, hogy népszerűsítse a CSR-t, ugyanis évente számos konferenciát és workshop-ot is szerveznek. Hazánkban a multinacionális cégek rendelkeznek CSR részleggel, ezzel szemben a kis-és középvállalkozások nehezebb helyzetben vannak, nem rendelkeznek külön CSR-ral foglalkozó szervezeti egységgel, de tisztában vannak annak jelentőségével, de maguknak kell felépíteni az ehhez szükséges kapcsolatokat, lehetőségeket, HR osztály segítségével.

A vállalatok a foglalkoztatottak egészségének megőrzésével és javításával olyan megtérülő beruházásba fektetnek, mely csökkenti a betegségből származtatható költségeket, mint táppénzes napok száma, csökkenő termelékenységből adódó kieséseket. A vállalatok lényeges tényezőnek tartják az egészséges munkaerőt, munkakörnyezetet és fontosnak tartják a sportolást, ezt még mindig az egyén saját feladatának tekintik, szervezeti szinten az egészségtudatossághoz nem társul ilyen mértékű vállalati felelősségvállalás. „Az ember az élete második otthonának hívja a munkahelyét mert élete jelentős részét tölti ott, és ezért nem mindegy, hogy azt milyen körülmények között és hogyan tölti el. Minden embernek igénye, hogy ezt a nem kevés időt kulturált környezetben, egészséges, biztonságos körülmények között töltse el.”²⁰

¹⁸ TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS ÉS MUNKAHELYI GONDOSKODÁS A GYAKORLATBAN
<https://ojs.ppke.hu/index.php/hisz/article/view/177/153> (Letöltve: 2023.12.05.)

¹⁹A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma
https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A_vallalatok_tarsadalmi_felelossegvallalasanak_CSR_fogalma.pdf
(Letöltve: 2023.12.06.)

²⁰ Bódi Marianna, Biztonságos munkakörülmények, munkahelyi ártalmak
https://www.nive.hu/Downloads/Szakkepzesi_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meresi_ertekelesi_eszkozre_ndszerenek_kialakitasa/1_2328_005_101231.pdf (Letöltve: 2023.12.06.)

Hivatkozások

- Ligeti György (2007): CSR: Vállalati felelősségvállalás. Kurt Lewin Alapítvány, Budapest
- A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) és a jog kapcsolata SZEGEDI KRISZTINA* - MÉLYPATAKI GÁBOR https://www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/egyeb/mjsz/201601/6_szegedimelypataki.pdf (Letöltve: 2023.12.01.)
- Andrassy István - Rajcsányi Mónika: Profit és filantrópia. A CSR eszmetörténeti kérdései, in: Civil szemle, 2014/2
- <https://denkstatt.eu/hu/vallalati-tarsadalmi-felelossegvallalas-csr/> (Letöltve: 2023.12.01.)
- Zöld könyv https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:green_paper (Letöltve: 2023.12.01.)
- TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS Mit tehet a közsféra? <https://tka.hu/docs/palyazatok/tarsadalmi-felelossegvallalas-kiadvany-issuu.pdf> (Letöltve: 2023.12.01.)
- ISO 26000 szociális felelősségvállalási rendszer <https://www.belge.com/hu/belgelendirme/sistem/iso-26000/> (Letöltve: 2023.12.02.)
- Kun Attila (2009): A multinacionális vállalatok szociális felelőssége 221. o
- A Kormány 1201/2015. (IV.09) Korm. határozatának 1. sz. melléklete <https://2015-2019.kormany.hu/download/7/dd/e0000/Cselekv%C3%A9si%20Terv.pdf#!DocumentBrowse> (Letöltve: 2023.12.02.)
- CSR, avagy társadalmi felelősségvállalás KKV-nál <https://www.kavosz.hu/az-en%20vallalkozasom/csr-avagy-tarsadalmi-felelossegvallalas-kkv-nal/> (Letöltve: 2023.12.03.)
- 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről-2. § (1)
- Munkahelyi egészségfejlesztés a CSR tükrében https://iffegyvesulet.hu/aas-szoveg/file/180_munkahelyi-egeszsegfejlesztes-a-csr-tukreben-fen-tarthatosagi-fuzetek-iv.pdf (Letöltve: 2023.12.03.)
- AZ EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS ALAPELVEI Az egészségfejlesztés alapvető nemzetközi dokumentumai <https://www.pro-qaly.hu/files/userfiles/File/letoltes/Dokumentumok/egeszsegfejlesztes-alapelvek.pdf> (Letöltve: 2023.12.03.)
- ¹ A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma <https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A-vallalatok-tarsadalmi-felelossegvallalasanak-csr-fogalma.pdf> (Letöltve: 2023.12.04.)
- A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma <https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A-vallalatok-tarsadalmi-felelossegvallalasanak-csr-fogalma.pdf> (Letöltve: 2023.12.04.)
- Mitől lesz tényleg családbarát egy munkahely? <https://hrpwr.hu/cikk/mitol-lesz-tenyleg-csaladbarat-egy-munkahely> (Letöltve: 2023.12.05.)
- TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS ÉS MUNKAHELYI GONDOSKODÁS A GYAKORLATBAN <https://ojs.ppke.hu/index.php/hisz/article/view/177/153> (Letöltve: 2023.12.05.)
- A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) fogalma <https://www.jogpontok.hu/kiadvanyok/A-vallalatok-tarsadalmi-felelossegvallalasanak-csr-fogalma.pdf> (Letöltve: 2023.12.06.)
- Bódi Marianna, Biztonságos munkakörülmények, munkahelyi ártalmak https://www.nive.hu/Downloads/Szakkepzesi-dokumentumok/Bemeneti-kompetenciak-meresi-ertekelesi-eszkozrendszerenek-kialakitasa/1_2328_005_101231.pdf (Letöltve: 2023.12.06.)

MAGYAR FIZIKAI DOLGOZÓK ESÉLYEI NAPJAINK VÁLTOZÓ MUNKAERŐPIACÁN

Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Kispál Beáta

Abstract

A munkaerőpiac jelentős változásokon megy keresztül a XXI. század során, hiszen míg az első ipari forradalomtól kezdődően a kulcsszó mindvégig a munkanélküliség volt a mindenkori fejlett országokban, az elmúlt években átvette helyét a munkaerőhiány.

A munkaerő hiánya először csak egy-két szakterületen és néhány országban bukkant fel, majd egész ágazatokra terjedt ki, míg napjainkra a fejlett országok körében globálissá és általánossá vált ez a tendencia.

A munkaerőért folyó, nemzetközivé vált versenyben a munkajog átütő erejű fegyvert jelenthet, de csak akkor, ha naprakészen változik a munkaerő igényeit is figyelembe véve. A munkaerő attitűdjének változásai vizsgálata során előtérbe kerültek a szellemi dolgozók igényei, válaszreakciói, a jogalkotás változásai azonban csak úgy lehetnek hatékonyak, ha figyelemmel vannak nem csak a fehérgalléros, hanem a kékgalléros dolgozók széles tömegeinek igényeire is, beleértve a mezőgazdaságban dolgozó pótolhatatlan személyeket is.

Kulcsszavak

Munkaerőpiac, változás, munkaerőhiány, szellemi és fizikai munkavállalók

1. Bevezető gondolatok

„Az egyetlen állandó a változás maga.”¹ mondta a görög filozófus, Hérakleitosz, s nem tudunk nem adni igazat a nagy gondolkodónak. Világunk a folyamatosan gyorsuló változás világa, s ez a gyorsulás exponenciálisan erősödik. A XIX. században talán többet változott az ember alkotta világ, mint az azt megelőző évezredekben, de ugyanez elmondható a XX. századról is, ahol a múlt változásaiba már a XIX. századot is beleérthetjük.

A XXI. század változásai pedig talán már most, az évszázad mintegy negyed részénél felülmúlják a korábbi változásokat, mind társadalmi, mind gazdasági vetületben.

A jog némelykor saját maga szüli a változásokat, számos esetben azonban csak követi azokat, s nem egyszer jelentősen lemarad a jogalkotás és kialakult, szokásjogi jellegű állapotokat szükséges megerősítenie, vagy felülrnia. Nem kétséges, hogy előnyösebb előre gondolva világunk fejlődését a jogalkotó által kívánt irányba terelni, mint a már kialakult problémásnak vagy éppen elégtelennek tekinthető viszonyokat szabályozni.

Ez az előre gondolkodás természetesen nem lehet önös jogalkotás, mindenkor a felmerült vagy reálisan felmerülő társadalmi, szociális vagy éppen gazdasági igényeket kell kielégíteni, mindaddig, amíg azok nem ütköznek majd jelentős ellenállásba, nem váltanak ki társadalmi elégedetlenséget, mert a viszonyrendszer már kialakult, azon változtatni nehéz vagy éppen lehetetlen.

¹ HÉRAKLEITOSZ: <https://hu.wikiquote.org/wiki/H%C3%A9rakleitosz> (2023. december 01.).

A munkajog azon jogterületek közé tartozik, amelyek az emberek túlnyomó többségének életét jelentősen befolyásolják létezésük során, ez azonban még inkább felerősíti változásának szükségességét, a munkaerőpiac ugyanis a legkevésbé sem konstans, ellenkezőleg, érzékenyen reagál a társadalmi-gazdasági változásokra s így a jogalkotáson múlik, időben befolyásolja, alakítja a fejlődési koncepciót, vagy csak utólagosan igyekszik nyomon követni és kielégíteni az igényeket.

Manfred Weiss álláspontja meghatározó a munkajog és a világgazdaság kapcsolatáról.² Weiss álláspontja szerint a munkajog szükségképpen eleme az, hogy a gazdasági-, szociális érdekekkel együtt és dinamikusán kell fejlődnie. Ezzel a fejlődéssel érhető el, hogy versenyképes maradjon, illetve versenyképesé váljon az adott munkáltató, illetve munkavállaló a munkaerőpiacon.³

Összefoglalva, a munkajog azon jogterületek közé sorolható, amelyek „előre gondolkodása” nem csak lehetséges, de igencsak szükséges is, hiszen a munkajogviszony szabályozásának optimalizálásával mind a társadalmi elégedettség, mind a gazdasági eredményesség terén hatalmas lépéseket lehet tenni, amennyiben a jogalkotás kellő gyorsasággal figyelembe veszi a gazdaság, a társadalom és legfőként a munkaerőpiac változásait és saját eszközeivel elősegíti azok sikerességét.

2. A munkaerőpiac változásai

A munkaerőpiac rendkívül érzékenyen reagál a változásokra, de változásaival maga is generálja a társadalmi-gazdasági reakciókat. Napjaink munkavállalói számára sok szempont az anyagi juttatásoknál is értékesebb.⁴ Felértékelődött a szabadság, az önálló döntéshozatal, értékes lehet például egy valódi kötetlen munkarend⁵, egy szabadságot adó home office lehetősége, legfőként az a tény, ha a munkarend meghatározásába ténylegesen beleszólhat a munkavállaló, hiszen a hagyományos rendben a munkaszerződés aláírása után már nem sok minden képezi megállapodás tárgyát.^{6 7}

A Z generáció jelszava, hogy a Zoomerek számára nem kézenfekvő, ami a Boomerek (általuk idősnak tartott emberek) számára az, így elvárják, hogy a munkáltató igényeikhez alkalmazkodjon⁸, ellenkező esetben a Zoomer munkavállaló tovább áll, oda, ahol azt érzi, hogy érdekei érvényesülnek.

² Manfred WEISS: *The future of labour law in the context of global challenges*
https://www.ilera2015.com/dynamic/full/Manfred_Weiss_keynote.pdf (2023. december 03.).

³ Manfred WEISS: *The Future of European Labour Law*, 165–174.
<https://dSPACE.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/33244/165-174%20Manfred%20Weiss.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (2023. december 03.).

⁴ Anjali SINGH: *Challenges and Issues of Generation Z*, *Journal of Business and Management*, July 2014, Volume 16. Issue 7., 59–63.

⁵ PÁL Lajos: *A kötetlen munkarendről*, In: *Ünnepi tanulmányok Lőrincz György 70. születésnapja tiszteletére*, HVG-Orac, Budapest, 2019, 6. <https://pallajos.files.wordpress.com/2020/03/a-kc3b6tetlen-munkarendrc5911.pdf> (2023. december 04.).

⁶ Otto KAHN-FREUND'S: *Labour and the Law*, Third edition, STEVENS & SONS, London, 1983, 157.

⁷ PRUGBERGER Tamás: *A munkaidő, a pihenő idő és a szabadság várható új magyar jogi szabályozásának kérdéséhez*. Jogtudományi Közlöny, 2011. 11. szám, 539–549.

⁸ RUZSA Roland Csaba.: *„Z” generáció fő jellemzői és a várható munkerő-piaci kihívások*. Közép-Európai Közlemények, 2018. 3. szám, 149–157.
<https://www.analecta.hu/index.php/vikekkek/article/view/31713> (2023. december 02.).

Ez a hozzáállás másolódik a magukat még idősnek nem tartó Boomerek körében is, akik először megdöbbenve, később lelkesen detektálják, hogy a munkanélküliség az utóbbi években eltűnt és helyébe lépett az általános munkaerőhiány.

Mindez egy folyamatot jelöl, amely nyilván nem minden munkavállalóra terjed ki, de a fejlett országok közötti globális terjedése folytán nem lehet figyelmen kívül hagyni, amennyiben társadalmi elégedettségre és gazdasági eredményességre törekszünk.⁹

A munkarend szabályozásának egyoldalú hatalmassággal történő meghatározása¹⁰ semmiképpen sem ezeknek a jó értelemben vett liberális törekvéseknek megfelelő jogi megoldás. Nem nevezhető vonzónak, sem a munkaerő megszerzése, sem a munkaerő megtartása vonatkozásában, pedig amennyiben nem tudjuk a bérversenyt tartani hazánknál lényegesen gazdagabb országokkal, úgy mindenképpen érdemes, sőt szükséges a liberalizáció, aminek érintenie kell a munkarend, a munkaidő, a szabadság, az ügyelet és a készenlét szabályozását, csökkentve a fluktuációt, bevonva és megtartva az új munkaerőt.

3. A COVID-19, mint katalizátor

A pandémia földrengésszerű hatásának lényege a munkarend szabályozása terén az volt, hogy sok olyan munkáltatónak is kicsavarta a kezéből a karmesterpálcát, amelyek úgy gondolják, hogy a gazdasági érdekeiket kizárólag csak ők tartják és tarthatják szem előtt, a munkavállalót pedig csak az érdekli, hogy Ő maga minél kevesebbet dolgozzon minél több pénzért, s ennek során nem csak a munkáltatót, de a többi munkavállalót is riválisnak tartja.¹¹

A pandémia nem teremtette a változást, katalizátorként szolgált, mivel azonnali döntéskényszert eredményezett, ahol munkáltatók és munkavállalók a fennmaradásukért harcolva előbb cselekedtek, minthogy a kifogásokat kereshették volna.¹²

A változásokat érdemben az teremtette, hogy a munka világában megnőtt az igény a változásokra.¹³ A demográfiai változások, a gondolkodás liberalizációja, a fiatalok idősebbekre is átterjedő szabadságigénye, s legfőként a mindebből származó és kumulálódó munkaerőhiány megszüntette a „bármit elfogadok, csak legyen munkám” általános életérzését.

A munkavállalói attitűd változásai új megoldásokat igényeltek, ezek a megoldások pedig a pandémia következtében tömegesen és gyorsan alkalmazásra is kerültek és abban a pillanatban megfelelőnek is minősültek az akut probléma elhárítására, így a munkajogi jogalkotáson a sor, hogy a kipróbált gyakorlatot ne csak utolérje, hanem meg is előzze, meghatározva az új igényeknek megfelelő kereteket.

4. A szellemi dolgozók tapasztalatai

Számos esetben hajlamosak vagyunk a változásokat egyedül a COVID-19 pandémiához kötni, mintha ez a világméretű esemény lenne az, amely egyedül megindította a folyamatokat, azaz új

⁹ MUSINSZKI Zoltán – VALLASEK Magdolna – MÉLYPATAKI Gábor – HORVÁTHNÉ CSOLÁK Erika – LIPTÁK Katalin: *Workaholism and a New Generation – Labour Market Survey among Hungarian and Romanian Youth*. Amfiteatru Economic, 22 (Special Issue No. 14), 1227-1242.

https://www.amfiteatruconomic.ro/temp/Article_2960.pdf (2023. december 02.).

¹⁰ A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) 96. § (1) bek.

¹¹ PÁL Lajos: *A munka értéke, avagy a szőlőmunkás egy dénárja*, <https://docplayer.hu/168435370-Dr-pal-lajos-a-munka-erteke-avagy-a-szolemunkas-egy-denarja-1.html> (2023. december 02.).

¹² KISS György: *Válság, közösség, szolidaritás - van-e (munka)joga a válságnak?* Kézirat, 2020.

¹³ KISS György: *Néhány gondolat az alapjogok munkajogra gyakorolt hatásáról*. http://acta.bibl.u-szeged.hu/7179/1/juridpol_064_235-271.pdf (2023. december 01.).

jogintézményeket vagy jogon kívüli, *de facto* változásokat kreált volna. Álláspontom szerint ez nem igaz, a munkarend szabályozásának lazításával kapcsolatos munkavállalói igények a pandémia nélkül is, azt megelőzően is megszülettek, megoldást igényeltek, a pandémia mindössze felgyorsította ezeket a folyamatokat azzal, hogy rövid távon kizárta az ellenállás lehetőségét.

Nyilvánvaló, hogy abban az esetben, ha ezek a változások, azaz a részmunkaidő jelentőségének megnövekedése, a munkaidőkeret még szélesebb körű alkalmazása, a távmunka felértékelődése, és első sorban a home office általános elterjedése csak és kizárólag a pandémia, főleg annak kezdeti szakasza alatti túlélést biztosították volna, magyarul a káosz gyermekei lettek volna, úgy, a helyzet folyamatos rendeződésével el kellett volna tűnniük, legalábbis a korábbi mértékre kellett volna redukálódniuk, sőt a hatás-ellenhatás törvénye alapján valószínűleg háttérbe kellett volna szorulniuk.

A fentiekkel ellentétben egyik megoldás sem vált népszerűtlenebbé, mint a pandémia alatt volt, azt pedig kijelenthetjük, hogy a home office megoldása egy új életstílust eredményezett, ami rendkívüli népszerűségével kifejezetten csalogató erejű a munkaerőpiacon, számos munkavállaló számára pedig egyszerűen a home office biztosítása az elhelyezkedés előfeltétele.

Nem kétséges ugyanakkor, hogy a home office bámulatos, robbanásszerű elterjedése, olyan munkakörökben történő tömeges alkalmazása, ahol ez korábban elképzelhetetlen volt, ugyanakkor egy behatárolt munkavállalói tömeget érintett, hiszen a fizikai dolgozók vonatkozásában rendkívül csekély mértékig alkalmazható.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért helyezek nagy súlyt a fizikai munkavállalók helyzetére. A kérdésre adható egyszerű magyarázat, hogy kutatásom tárgya nem a home office, hanem általában véve a munkáltatói egyoldalú hatalmasság túlzott fölénye a munkarend vonatkozásában, amelynek megoldása semmiképpen sem önmagában a home office. Nem lehet megoldás, azért sem, mert a munkavállalók jelentős része vonatkozásában nem mutat relevanciát, nem is mutathat, de nem lehet megoldás azért sem, mert önmagában nem feltétlenül jelenti a munkarend konszenzuson alapuló meghatározását, hiszen számos munkáltató megkísérelte a korábbi rendet a home office-ban is fenntartani és igyekezett a döntési jogot a munkarend minden vonatkozásában saját kezében tartani.

A home office elterjedésének abban a tekintetben van jelentősége, hogy megmutatta miszerint nem szükségszerű a hatékonyság romlása a munkáltatói ellenőrzés enyhülésének eredményeként. Az is bebizonyosodott, hogy a munkavállalók képesek úgy dolgozni, ha maguk határozhatják meg munkarendjüket és az is, hogy a munkavállalók szükség esetén hajlandóak tárgyalni és megállapodni a munkarend vagy az ellenőrzés feltételeiről, ez nem egy törvényszerűen tabuként kezelendő munkavállalói vágyakozás. Végezetül bebizonyosodott az is, hogy a munkarend konszenzusalapú kialakítása valós igény, legalábbis a home office-ban érintett munkavállalók számára, hiszen az 501 válaszadó munkavállaló 71,66%-a szellemi, illetve vezető beosztású munkavállaló volt.

Az *„Ön jobban érezné-e magát munkahelyén, ha a hagyományos foglalkoztatási módokban is lazítanának a munkarend egyoldalú szabályozásán és a munkavállalók véleménye is szerepet játszana a munkaidőre, munkarendre vonatkozó döntésben?”* kérdésre a szellemi foglalkozású nők 15%-a az „Olyannyira, hogy csak ebben az esetben lennék hajlandó újra bejárni egy munkahelyre.”, 65%-a a „Sokkal jobban, ha lehetne, ilyen munkahelyet választanék.”, 9%-a a „Rosszabbul, mert nem szeretem a káoszt, szerintem a munkáltató határozza meg a kereteket és adja a fizetést.” és 11%-a az „Engem ez nem érdekel.” választ adta, míg ugyanezen válaszok a szellemi foglalkozású férfiak esetében azonos sorrendben 13%, 60%, 11% és 16% volt.

Az „Ön szerint milyen módon lehetne közös akarattal munkarendet kialakítani a munkáltatónak és a munkavállalóknak?” kérdésre a szellemi foglalkozású nők 16%-a a „Szerintem erre esély sincs, működésképtelen gondolat.”, 17%-a a „Sehogy, mert lehet, hogy működhetne, de nincs állami akarat ennek létrehozására, túl erős a munkáltatói lobb.”, 37%-a az „A szakszervezetek, ágazati szakszervezetek, kamarák bevonásával megoldható lenne.” és 31%-a a „Szerintem ki lehetne alakítani a rendszerét, de nekem fogalmam sincs, hogyan.” választ adta, míg ugyanezen válaszok a szellemi foglalkozású férfiak esetében azonos sorrendben 16%, 17%, 41% és 26% volt.

A „Szeretné-e, ha a munkavállalók hallathatnák hangjukat a munkaidővel, munkarenddel kapcsolatban, akár a döntésbe is beleszólhatnának?” kérdésre a szellemi foglalkozású nők 33%-a az „Ez szerintem nagyon jó lenne, hiszen a munkavállalók problémái így egyáltalán nem játszanak szerepet a munkarend meghatározásánál.”, 32%-a az „Álláspontom szerint ezzel mindenki jól járna, mert a munkavállalók sok olyan tényezővel vannak tisztában, ami a munkáltatónak is fontos lehetne, de nem tudnak róla.”, 27%-a a „Nem gondolkoztam még ezen, mert szerintem erre soha nem fog sor kerülni.” és 8%-a az „Egyáltalán nem tartom jó ötletnek, hiszen a rengeteg munkavállaló úgysem tudna közös álláspontot kialakítani.” választ adta, míg ugyanezen válaszok a szellemi foglalkozású férfiak esetében azonos sorrendben 29%, 35%, 28% és 8% volt.

5. A fizikai dolgozók igényei és esélyei

Kutatásom során természetesen nagy súlyt helyeztem a vezető beosztású és a további szellemi dolgozók álláspontjának megismerésére, de ugyanilyen fontosnak tartom annak tisztázását, hogy a home office-ban nem érintett munkavállalók, elsősorban a fizikai dolgozók milyen mértékben osztoznak a fenti munkavállalói igényekben.

A felmérés során minden kategóriában külön vizsgáltam a női és férfi munkavállalók megnyilatkozásait és a fizikai dolgozókat külön bontottam mezőgazdasági és nem mezőgazdasági fizikai dolgozó kategóriákra.

A 15 kérdésből 7 kérdés irányult arra, hogy a munkavállaló volt-e home office-ban, esetleg munkahelyén mások voltak-e home office-ban a pandémia alatt, illetve milyenek a tapasztalatai a home office-szal kapcsolatban. A további 8 kérdés ugyanakkor arra irányult, hogy a munkavállaló a munkarend lazítását előnyösnek vagy hátrányosnak tartja-e, illetve szeretné-e a munkarend meghatározása során érdekeit érvényesíteni, és elképzelhetőnek tartja-e olyan jogi szabályozás megalkotását, amely lehetővé teszi a munkavállalók érdekeinek kellő védelmét és az egyoldalú hatalmasság helyett egy konszenzus alapú szabályzás kialakítását.

A kérdőívet 501 munkavállaló töltötte ki, akik közül 37 nem mezőgazdasági fizikai munkát végző férfi, 60 ugyanilyen beosztású nő, míg 13 mezőgazdasági fizikai munkát végző férfi és 32 nő választ tekinthettük meg.

Ennek megfelelően 142 fizikai dolgozó válaszait rögzítettem, ami a teljes felmérés 28,34%-a volt, így válaszaik semmiképpen sem elhanyagolható szegmenst képeznek a teljes kutatási anyagban. A négy kategória válaszai nem tértek el egymástól jelentős mértékben, jelen tanulmányomban a legjelentősebb létszámú csoport, a 60 nem mezőgazdasági fizikai munkát végző nő válaszait mutatom be.

A csoport egyetlen tagja sem került home office-ba a pandémia alatt, azonban 27 megkérdezett esetében voltak home office-szal érintett munkakörök a munkahelyen, ami a megkérdezettek 45,00%-a.

Arra a kérdésre, miszerint „*Megítélése szerint a munkaidő, illetve a munkarend szabályozásának lazítása általában véve milyen hatással van munkájára?*”, mindössze 3 fő, azaz a megkérdezettek 5,00%-a adott negatív választ, 41 fő, azaz a megkérdezettek 68,33%-a pozitív választ adott, míg 16 fő, tehát a megkérdezettek 26,67%-a semleges nyilatkozott.

A kérdésre, miszerint „*Amennyiben jelenleg nem olyan munkakörben dolgozik, ahol kötetlen munkaidővel rendelkezik, illetve nincs úgy home office-ban, hogy ténylegesen nem szabályozza munkáltatója a munkaidejét, úgy munkaidejének kialakításába van-e beleszólása?*” 57 fő, azaz a megkérdezettek 95,00%-a akként nyilatkozott, hogy semmilyen beleszólással nem rendelkezik és mindössze 3 fő, tehát 5,00% nyilatkozata szerint a munkáltató „meg szokta hallgatni” a munkavállalókat is.

A következő releváns kérdésnél miszerint „*Szeretné-e, ha a munkavállalók hallathatnák hangjukat a munkaidővel, munkarenddel kapcsolatban, akár a döntésbe is beleszólhatnának?*” mindössze 7 fő, azaz 11,67%-uk nyilatkozott negatívan, 22 fő, azaz 36,67%-uk semleges volt, és 31 fő, tehát 51,66% egyértelműen szeretné érdekeit érvényesíteni.

Az „*Ön jobban érezné-e magát munkahelyén, ha a hagyományos foglalkoztatási módokban is lazítanának a munkarend egyoldalú szabályozásán és a munkavállalók véleménye is szerepet játszana a munkaidőre, munkarendre vonatkozó döntésben?*” kérdésre adott válaszok: 8 fő, azaz 13,33% negatív, 11 fő, azaz 18,33% negligálja a kérdést, míg 41 fő, azaz 68,34% kifejezetten pozitív választ adott.

Végezetül az „*Ön szerint milyen módon lehetne közös akarattal munkarendet kialakítani a munkáltatónak és a munkavállalóknak?*” kérdésre a válaszadók közül 13 fő, azaz 21,67% kifejezetten negatívan, 20 fő, azaz 33,33% pesszimistán, míg a maradék 27 fő, azaz 45,00% pozitívan nyilatkozott.

A fenti válaszok kiértékeléséből jól látható, hogy a pandémia alatti home office alapú munkarendben való részesülés nem alapfeltétele, legfeljebb mozgatórugója a munkavállalók érdekérvényesítési igényének.

Látható, hogy a fizikai dolgozók több, mint $\frac{1}{2}$ része szeretné hangját hallatni a munkarend meghatározása során, míg több, mint $\frac{2}{3}$ -a mindenképpen jobban érezné magát munkaviszonyában, ha erre lehetősége lenne.

A megkérdezettek $\frac{2}{3}$ -a nem látja hátrányosnak a konszenzusos megoldást, azonban jelenleg 95,00%-nak semmilyen beleszólása nincs saját munkarendjének meghatározásába. Ez nyilván hatást gyakorol abban a tekintetben, hogy mindössze 45,00%-uk lát reményt annak a konszenzusos szabályozásnak a megszületésére, amit ugyanakkor több, mint $\frac{2}{3}$ -uk szeretne.

A fizikai munkát végző munkavállalók igényei láthatóan nem térnek el jelentős mértékben a home office-t kipróbáló vagy közelebbről szemlélő szellemi beosztású társaik igényeitől. Annak ellenére, hogy még kevésbé rendelkezhetnek saját helyzetükről, mint a szellemi foglalkozásúak, igényeik nem kevésbé terjednek ki érdekeik megfelelő érvényesítésére.

Nem lehet kétséges, hogy a fizikai dolgozóknak ugyanolyan esélyt kell adni céljaik elérésére, mint a szellemi foglalkozásúaknak, hiszen ezt diktálja az egyenlő bánásmód követelménye, a munkarend szabályozásának megújítására vonatkozó szociális késztetésünk és nem utolsósorban a munkaerőpiaci folyamatok által meghatározott gazdasági érdekek is.

Álláspontom szerint a fizikai dolgozók esélyei semmivel sem csekélyebbek egy konszenzus alapú munkarendet körülíró jogi szabályozás megteremtésére, mint a szellemi dolgozóknak, függetlenül attól, hogy a pandémia özőnvízszerű változásai helyzetüket egészen másként érintették, mint a másik csoportét.

6. Következtetések, összefoglalás

A munkarend szabályozásának konszenzusalapú megoldása, az érdekérvényesítés lehetőségének biztosítása nem kétségesen indokolt, alapjogi, szociális, gazdasági szempontból egyaránt.

Ezeknek a változásokat azonban csak úgy lehet okszerűen és fenntarthatóan megvalósítani jogrendszerünkben, ha azok egyaránt kedvezőek a pandémia során előtérbe került szellemi dolgozóknak, mind a fizikai munkavállalók számára.

Az említett felmérés eredményei között megemlíthető, hogy a fizikai dolgozók jelentős része nem bánná, ha lazább munkarendben dolgozhatna, túlnyomó részüknek nincs semmilyen beleszólása jelenleg a munkaidő beosztásába, de általában lenne igényük arra, hogy beleszólhassanak munkarendjük kialakításába, jelentős részük pedig elképzelhetőnek is tartja egy ilyen irányú szabályozás kialakítását.

A fentiek is indokolják, hogy a jogi szabályozás kibillentse a status quo-t, mely szerint a munkáltató egyoldalú hatalmassága határozza meg a munkarendet¹⁴, a munkavállalói oldalnak pedig nincs érdekérvényesítési lehetősége. A változás gazdasági szempontból is értéket képviselne, a magyar munkavállalók megtartása, a külföldi munkaerő bevonása tekintetében is.^{15 16}

A változás lehetséges, ugyanakkor – mint mindig – fájdalmas, de kezelhető. A munkajog jelentős fejlődésen esett eddig is át, s motorja tud lenni előremutató változásainknak.¹⁷ Célunk, hogy ezek a változások tényleg motorként tolják előre hazánk fejlődését - s ne csak a megvalósult eseményeket dokumentálják utólag -, hiszen értékes szociális, társadalmi, gazdasági céljainkat valósíthatjuk meg jogterületünk hathatós segítségével.

Felhasznált irodalom:

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 96. § (1) bek.

Anjali SINGH: *Challenges and Issues of Generation Z, Journal of Business and Management*, 2014/16/7., 59–63.

HÉRAKLEITOSZ

In: hu.wikiquote.org

<https://hu.wikiquote.org/wiki/H%C3%A9rakleitosz>

(2023. december 01.).

KÁROLY Gábor: *Orbán Viktor: Szükség lesz 500 ezer új munkavállalóra*, 2023. március 9.

In: www.economx.hu

¹⁴ PRUGBERGER Tamás – NÁDAS György: *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog*, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014, 43. o.

¹⁵ SZÉKELY Sarolta: *Özönlenek a külföldi munkavállalók Magyarországra*, 2019.

<https://privatbankar.hu/cikkek/makro/ozonlenek-a-kulfoldi-munkavallalok-magyarorszagra-328494.html> (2023. december 05.).

¹⁶ KÁROLY Gábor: *Orbán Viktor: Szükség lesz 500 ezer új munkavállalóra*, 2023. március 9. <https://www.economx.hu/gazdasag/orban-viktor-mkik-gazdasagi-evnyito-varga-mihaly-nagy-marton-parragh-laszlo.768468.html> (2023. december 04.).

¹⁷ RUSZ Zsuzsanna: *A munkajog története Az ókortól napjainkig*, Miskolc, 2014, 12. o. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/16672/9509.pdf> (2023. december 04.).

<https://www.economx.hu/gazdasag/orban-viktor-mkik-gazdasagi-evnyito-varga-mihaly-nagy-marton-parragh-laszlo.768468.html>

(letöltve: 2023. december 04.)

KISS György: *Néhány gondolat az alapjogok munkajogra gyakorolt hatásáról*

In: www.acta.bibl.u-szeged.hu

http://acta.bibl.u-szeged.hu/7179/1/juridpol_064_235-271.pdf

(letöltve: 2023. december 01.)

KISS György: *Válság, közösség, szolidaritás - van-e (munka)joga a válságnak?* Kézirat, 2020

MUSINSZKI Zoltán – VALLASEK Magdolna – MÉLYPATAKI Gábor – HORVÁTHNÉ CSOLÁK Erika – LIPTÁK Katalin: *Workaholism and a New Generation – Labour Market Survey among Hungarian and Romanian Youth*. Amfiteatru Economic, 22 (Special Issue No. 14), 1227-1242.

In: <https://www.amfiteatruconomic.ro>

https://www.amfiteatruconomic.ro/temp/Article_2960.pdf

(letöltve: 2023. december 02.)

Otto KAHN-FREUND'S: *Labour and the Law*, Third edition, STEVENS & SONS, London, 1983, 157.

Pál Lajos: *A kötetlen munkarendről*, In: Ünnepi tanulmányok Lőrincz György 70. születésnapja tiszteletére, HVG-Orac, Budapest, 2019.

In: www.drpalajos.com

<https://pallajos.files.wordpress.com/2020/03/a-kc3b6tetlen-munkarendrc5911.pdf>

(letöltve: 2023. december 04.)

Pál Lajos: *A munka értéke, avagy a szőlőmunkás egy dénárja*

In: www.docplayer.hu

<https://docplayer.hu/168435370-Dr-pal-lajos-a-munka-erteke-avagy-a-szolo-munkas-egy-denarja-1.html>

(letöltve: 2023. december 02.)

PRUGBERGER Tamás: *A munkaidő, a pihenő idő és a szabadság várható új magyar jogi szabályozásának kérdéséhez*. Jogtudományi Közlöny, 2011. 11. szám, 539–549.

Prugberger Tamás – Nádas György: *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog*, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014.

Rusz Zsuzsanna: *A munkajog története Az ókortól napjainkig*, Miskolc, 2014. 12.

In: www.midra.uni-miskolc.hu

<http://midra.uni-miskolc.hu/document/16672/9509.pdf>

(letöltve: 2023. december 04.)

RUZSA Roland Csaba.: *„Z” generáció fő jellemzői és a várható munkerő-piaci kihívások*. Közép-Európai Közlemények, 2018. 3. szám, 149–157.

In: www.analecta.hu

<https://www.analecta.hu/index.php/vikekkek/article/view/31713>

(letöltve: 2023. december 02.)

Székely Sarolta: *Özönlenek a külföldi munkavállalók Magyarországra*, 2019.

In: www.privatbankar.hu

<https://privatbankar.hu/cikkek/makro/ozonlenek-a-kulfoldi-munkavallalok-magyarorszagra-328494.html>

(letöltve: 2023. december 05.)

Weiss Manfred: *The Future of European Labour Law*, 165-174.

In: www.dspace.uni.lodz.pl

<https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/33244/165-174%20Manfred%20Weiss.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

(letöltve: 2023. december 03.)

Weiss Manfred: *The future of labour law in the context of global challenges*

In: www.ilera2015.com

https://www.ilera2015.com/dynamic/full/Manfred_Weiss_keynote.pdf

(letöltve: 2023. december 03.)

A TUDOMÁNYOS ÚTVESZTŐK „HUMÁN ATTRAKTORA”

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Ökumené Doktori Iskola, Kolozsvár

Lektorálta: Dr. Nagy László

Bevezetés és Háttér

Újra és még mindig aktuális a két sémita testvérnép között zajló közel-keleti háború. A történeti előzmények egészen a régmúltig vezetnek vissza. Bár a Biblia és a Kegyes Korán egyaránt tartalmazza Ábrahám és fiai történetét (1Mózes 17-22; Korán, Hud 11:71; Ibrahim 14:37), mégis szembeszökő a két változat közötti különbség. Mintha a két különböző helyen, a Bibliában és a Koránban leírt történetek nem is egyazon eseményből fakadnának, a tanúságuk sem egyezik. A Korán gyakran a Bibliában található részletekre támaszkodva árnyalja ugyanazt a történetet, más esetben viszont csak részben egyezik a Bibliában felvázolttal. Ilyen az Izsák/Izmáel feláldozásáról szóló történet is. A Bibliában Izsák, a Koránban Izmáel az, akit feláldozásra szán Isten. Ábrahám mindkét történetben eleget akar tenni az isteni parancsnak, fiai is mindhalálig engedelmesek, de végül egy kost áldoz fel helyettük.

Jogosan merül fel tehát a kérdés: vajon miért különbözik a két történet azon részlete, amely az örökség kérdésére vonatkozik? Mi ösztönzi az írókat a történetek ilyenemű leírására? A két történet elolvasásakor változást érzünk Izmáel és Izsák személye körül, ebből származik később a judaizmus és az iszlám között megoszoló, disszonáns vallási örökség is. Egyértelmű, hogy személyes és nemzeti-vallási érdekek húzódnak meg a gyakorlat mögött, amelyet *konfesszionalizmusnak* neveznek. Ettől a nézettől uralva minden felekezet a saját vallási igazságait véli felfedezni szent könyveiben, így a Bibliában és a Koránban is, majd úgy beszél azokról, mintha a szent könyv kizárólag az ő felekezete hitét foglalná magába. Ez a „*parazsat az én edényem alá*” tendencia csak a vallások jellegzetessége, vagy adott esetben a tudományé is? Lehet-e a tudomány is konfesszionalista? Ha igen, vajon miért?

Szentírási szövegek értelmezésekor elengedhetetlen, hogy a feltárt információk hitelesek és valóságosak legyenek. Ennek érdekében rendszerint következetesen elemezzük a szöveget – a szövegkörnyezet, nyelvi és nyelvtani elemek, valamint a történelmi, szociális és vallási kontextus figyelembevételével. Ezekben rejlenek a szöveg ismert és még felfedezetlen aspektusai.

Szétágazó kutatási kérdéseink rávilágítanak a probléma komolyságára. Miért látják a szemtanúk másképp ugyanazt a dolgot? Mitől más az észlelésünk? Mi határozza meg azt, hogy hogyan értek egy elhangzott beszédet, elolvasott szöveget? Hogy van az, hogy nekem mást mond ugyanaz a mű, mint egy másik olvasónak/hallgatónak? Mi az oka annak, hogy másképp idézünk fel egy közös emléket azokkal, akikkel akkor és ott jelen voltunk? Mennyiben befolyásolják a kutatót a megértés e hétköznapi jelenségei abban, amit lát, hall, értelmez? És mennyi valóságalapja lehet az értelmezésének? Amikor újra akarok olvasni egy történetet, a történet kedvéért teszem, vagy azért, amit az elolvasása közben szoktam érezni?

Ezek a mély és összetett kérdések mind az emberi észlelés és megismerési folyamat területét érintik, melyet a következő tényezők határoznak meg:

Érzelmi és Személyes Szűrők: Az érzelmi állapotunk és a korábbi élettapasztalataink jelentős hatással vannak arra, ahogyan a körülöttünk zajló eseményeket értelmezzük. Például, ha egy szituációt negatívan élünk meg, akkor hajlamosak vagyunk a negatív szempontokra összpontosítani, és emiatt másként érzékeljük az adott helyzetet, mint mások.

Nyelvi Értelmezés: A nyelvi kompetenciáink, mint például a szókincs vagy grammatika, szintén befolyásolják azt, ahogyan szövegeket vagy hallott információkat értelmezzünk. Akinek gazdag a szókincse, könnyebben érti a komplex szövegeket, mint azok, akik korlátozottabb nyelvi tudással rendelkeznek.

Percepciók Különbségei: Az emberek érzékszervi teljesítménye egyénenként változhat, emiatt érzékelünk eltérően bizonyos helyzeteket vagy valamely tárgy részleteit.

Kognitív Előfeltevések és Elvárások: Az előzetes elvárásaink és azok a kognitív keretek, amelyekkel egy adott helyzethez közelítünk, nagymértékben befolyásolják azt, ahogyan az eseményeket értelmezzük. Például, ha valaki előre eldönti, hogy egy bizonyos dolog jó vagy rossz, akkor az előfeltevése alapján fogja értelmezni az adott dologgal kapcsolatos információkat.

Memória és Hozzárendelés: A memória és az információk egymáshoz való hozzárendelése szintén befolyásolja az észlelésünket. Az emlékezeti teljesítmény és az információk tárolási módja határozza meg például az emlékeink értelmezésének módját.

Kulturális és Szociális Háttér: A kultúra és a társadalmi háttérünk is hatással van az értelmezési folyamatunkra. Különböző kultúrákban eltérően értelmezik és értékelik ugyanazt az információt vagy helyzetet. Az említett tényezők együtt alakítják az észlelésünket és a világhoz való viszonyunkat. Az emberi észlelés sokoldalúsága kiemelten fontos szempont a kutató számára. Érdemes figyelembe venni az ebből származó komplexitást, amikor az elemzést végzi, hiszen a kutató és a kutatás tárgya olyan viszonyt képez, melynek esetében mindkét fél elemzésre szorul.

Kutatási területek

Érdekes átfedéseket fedezhetünk fel az emberi kultúrában fellelhető mítoszok, vallások és tudomány területén. Vallás és tudomány viszonyát érdemes a történelem kontextusában vizsgálni, különösen a felvilágosodás előtti és utáni időszakokra való tekintettel. A vallás a tudomány figurális elődje. Mindkét területen beavatott szakemberek dolgoznak a hétköznapi, s mint ilyen, beavatatlan ember számára rejtélyes dolgok, jelenségek megfejtésén és érthetővé tételén, valamint azok gyakorlati vonatkozásának ismertetésén.

Régen mindkét területet átszötte a tiszteletteljes félelem, napjainkban viszont már másként áll a dolog. Amikor a régi ember kimondta, hogy pap, tiszteletes vagy tudós, méltóságteljes érzéssel tette. Ez a tudat és hozzáállás elmélyítette a társadalmi rétegek „kasztjai”, a „szellemi arisztokrácia” megkülönböztettségét.

A vallás központjában az istenség áll, és akaratának teljesítése az áldásnak nevezett jelenséget vonja maga után, vagyis a boldogulást, megelégedést stb. A vallás területének beavatottjai alatt elsősorban a papokat és a templomi személyzetet értjük. Isten maga a titok, amely megfejtésre szorul. A pap a régi idők tudósa, aki megfejtja a rejtélyt, és tanáccsal látja el az embert az élet dolgaiban. Az ő ismereteitől és a vele teremtett kapcsolat minőségétől függött az egyszerű ember hatékony boldogulása és elégedettsége. A Biblia idejében nemcsak a vallás megszervezéséért, hanem az egészségügyi kérdésekért is a papok feleltek, a karantén gondolata

például a Szentírásban jelenik meg először. A Mózes könyvében leírt törvények szabályozzák a fogyasztásra megengedett és nem megengedett ételek kérdését, ahogy a munka és pihenés ciklusait is stb.

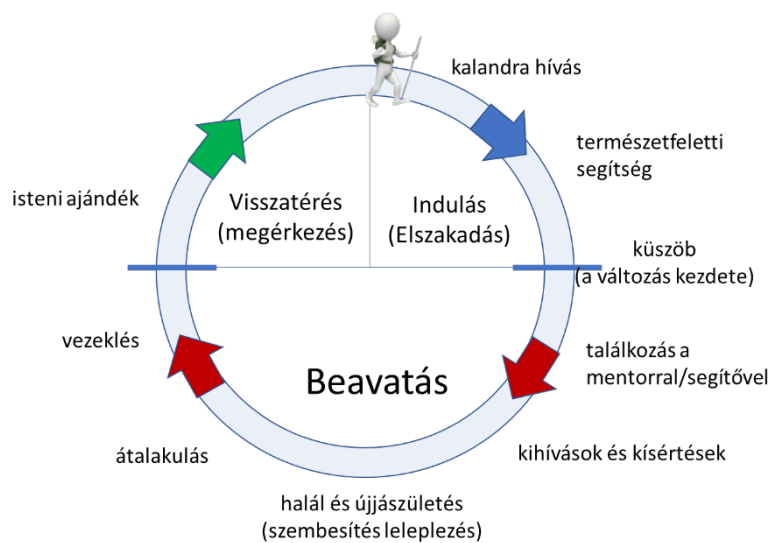
Napjainkban sem különbözik a tudomány a fent vázoltaktól, csak most nem az istenséggel kapcsolatos titkok képezik a kutatás tárgyát, hanem a természet és maga az ember. A tudós a régi idők papjának szerepét tölti be, vagyis annak a közvetítő-beavatottnak a szerepét, aki tudásának megosztásával az egyszerű ember előrehaladását, boldogságát hivatott elősegíteni. De vajon tényleg így van? A pap/lelkész és a tudós valóban a vallás/tudomány, és ezáltal az ember szolgálatában áll, vagy van egy rejtett vonzata is a dolognak, amellyel ritkán találkozunk? Ezt a rejtett valóságot nevezem „Humán Attraktornak”.

A vallási és a tudományos „kasztok” megléte is innen értelmezendő. Bár a kettő összehasonlításakor sok olyan elemmel találkozunk, melyek hasonlósága egyáltalán nem véletlenszerű, létezik egy olyan tényező is, amely némileg megváltozott, nevezetesen a félelem kérdése. A vallásos közegben működő rendszerek legtöbbször a félelemre és megfélemlítésre épültek. A pap volt az élet és halál ura. Erkölcsi vonatkozásban ő volt a tudós, a törvény betartásáért és a büntetés végrehajtásáért felelős személy. Napjainkban már nem egyetlen személy, hanem egész embercsoportok felelnek az igazságszolgáltatásért.

A felvilágosodástól kezdve már nem Isten és az Ő akaratának megnyilvánulása/teljesítése a meghatározó vonatkoztatási pont, hanem a közjó. Maga az ember lett az *attraktor*, mindennek az ő biztonsága, boldogsága érdekében és, hadd mondjuk ki, kénye-kedve szerint kell történnie.

A mitológia mint kognitív előzmény az *első* terület, amellyel foglalkozunk. A mitológia lényegében valamely kultúra vagy társadalom hagyományos történeteinek és hitbeli meggyőződéseinek összessége. Gyakori, hogy ezek a mesék és legendák határozzák meg az istenek, hősök és más misztikus lények világát. A mitológia olyan történeteket foglal magába, melyeket a kultúra tagjai hagyományként adnak tovább szóban, írásban vagy vizuális formában. Ez a hagyomány hivatott megvilágítani a világ működését, az emberi élet és sors rejtélyeit, valamint a természeti csodákat és jelenségeket. A történetek tehát közérthető elemekké alakítják a rejtett jelenségeket, s ezáltal a mindennapokban betöltött szerepüket is meghatározzák.

A *Campbell-ciklus* (Campbell 2023, 49-50), amely univerzális, tehát minden kultúrában változatlanul fellelhető, a *hős útjának* leírásán keresztül modellezi a világ megismerésének folyamatát. Ennek az útnak három szakasza, stációja van: *kalandra hívás/elszakadás, beavatás és visszatérés*.



1. Ábra. Campbell-ciklus

A *kalandra hívást* valamely megoldásra váró helyzet, például szükséglet vagy baleset váltja ki. Ebben a szakaszban a sors kiragadja a hőst a társadalom megszokott korlátai közül, és a nagy ismeretlenbe helyezi. (Campbell, 72) Amennyiben visszautasítja a kalandra hívást, a hős elveszíti az önálló cselekvéshez szükséges erőt, és megmentésre váró áldozattá válik. (Campbell, 74) Ha viszont elfogadja, első lépésben találkozik egy védelmezővel, aki segít neki. (Campbell, 84) Megajándékozza valamilyen csodálatos tárggyal, amely később védelmet nyújt az ellenséggel szemben. A védelmezőtől kapott segítséggel eljut a *küszöb*ig, amely átjárót képez a másik, hatalmas erővel rendelkező világba (Campbell, 93), gyakorlatilag a küszöb elválasztotta két világ(rész) között történik a hős *beavatása*. Ebben a szakaszban elmélyül a kezdeti probléma, de sok apró győzelemben van része, melyek révén eljut az eksztázisig, és bepillantást nyer a csodák birodalmába, ahol a megoldások születnek. (Campbell, 124) Ezen a ponton Joseph Campbell különböző égtájak mítoszainak elemzése folytán készít leírást több problémátípusról és azok megoldásairól, de erre nem térünk ki, mert minket jelen esetben csak a monomitosz működésének képlete érdekel. A *visszatéréssel* zárul a kör, mert Campbell szerint ez a monomitosz követelménye. A hős, aki elszakadt a társadalomtól, a győzelem megszerzését követően visszatér oda, ahonnan elindult. Hoz magával valamit, ami elősegíti a közösség jobb boldogulását, és megújulást kölcsönöz annak. (Campbell, 219) A mítosz érdekességét az adja, hogy a két világ voltaképpen egy és ugyanaz. Ebben rejlik a mítosz és a szimbólumok megértésének kulcsa. (Campbell, 245) A *hős útja* nem több egy egyszerű képletnél, amely az élet gondjai-bajai és az azok megoldását elősegítő „kaland” által szemlélteti a továbbjutás dinamikáját.

A hős példaképként jelenik meg a *mindennapi ember* előtt, aki rajta keresztül tanulja meg a boldogulás útját, vele azonosul a mindennapi küzdelemben, és a hős sikerét reméli a saját életére nézve. A következőképpen tudnánk képletbe foglalni a folyamatot:

szükséglet – segítség – beavatás – segítség/ajándék – visszatérés

A mítosz dialektikája című könyvében Alekszej Loszev több ízben felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy mi is valójában a mítosz. A mítoszt értelemszerűen mítoszként kell felfogni (Loszev, 7), de ez a mitikus tudat felől nézve semmiképpen sem számít fikciónak vagy a fantázia szüleményének (habár a tudomány nem így látja – mondja a szerző). (Loszev, 9) Nem az ideális léthez van köze, mert a legvalódibb valóság, az élet és a gondolkodás számára legszükségesebb kategória. (Loszev, 10) A mítosz nem tudományos, hanem primitív konstrukció. Azzal érvel emellett, hogy a mítosz tele van érzelmekkel, a tudományt viszont tudatosság jellemzi. (Loszev, 18)

Határozottan tiltakozom az ellen az áltudományos okoskodás ellen, amely azt állítja, hogy a mítosz megelőzi a tudományt, hogy a tudomány a mítoszból keletkezik, vagy hogy némely történelmi korra, különösen a maira, egyáltalán nem jellemző a mitikus tudat, hogy a tudomány győzedelmeskedik a mítoszon. (Loszev, 20)

A vallás a mitológiához hasonló kogníció, de nem mitologikus. Csak az a hasonlóság bennük, hogy *mindkettő a személyiség öntételezése révén létezik.* (Loszev, 132) A vallásban mindig van bűn, bűnbocsánat, megtisztulás, megigazulás. A mítoszban nem létezik ilyesmi, és nincs is feltétlen szükség rá. A mítosz a problémamegoldás, a provokáció, a kalandra hívás és ennek megélése mint helyzetmegoldó jelenség körül forog. Igaz, hogy a vallásnak is van ilyen része, csak némely esetben egy rajtunk testileg kívülálló lény oldja meg a problémát, a kereszténységben például a Megváltó. A mítosz szokatlan, különleges, a természeti törvények mellőzése és egy nem természetes erő vagy tudás eseményekbe való beavatkozása jellemző rá. (Loszev, 214) A vallás sokkal e világibb. Megvan a természetfeletti jellege, de a gyakorlati oldala egészen közönséges. Ahogy fentebb említettük, a hős útjának két világa a küszöb megléte ellenére is egy. Ez valamelyest a vallásra nézve is igaz.

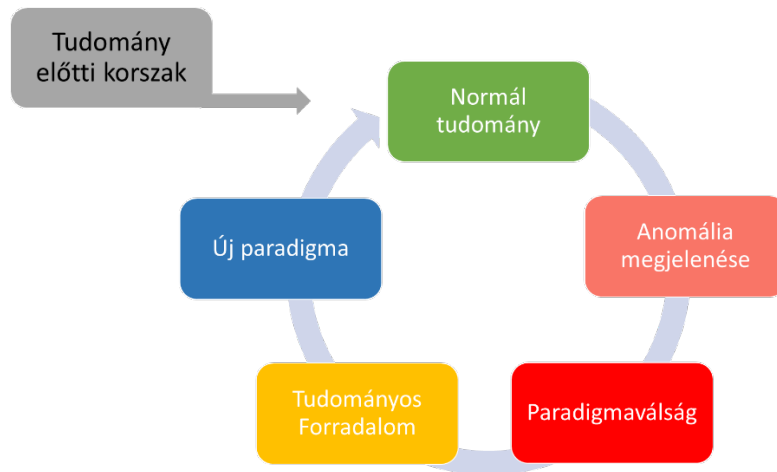
A felvilágosodás meg akarta fosztani a vallást a természetfelettitől, mert az ellenáll a racionalitásnak, és arra törekedett, hogy megszabadítsa az embert minden olyan elmélettől, amit nem lehet uralni. Ennek következtében Isten mint nem természetes elem kikerült a felvilágosult ember világcépéből, ugyanakkor a mítosz és a mitikus gondolkodás továbbra sem szűnt meg létezni.

A felvilágosodásnak az előrehaladó gondolkodás átfogó értelmében mindig is az volt a célja, hogy megszabadítsa az embereket a rettegéstől és úrrá tegye őket. Ámde a teljes felvilágosult Föld a győzelmes Balsors fényében ragyog. A felvilágosodás programja az volt, hogy a világot feloldja a varázslat alól. (Horkheimer és Adorno 1990, 1)

A normál tudomány működése a második terület, amelyet vizsgálunk. Thomas Kuhnnak, mint tudománytörténésznek, felbecsülhetetlen a hozzájárulása ehhez a területhez. „A tudományos forradalmak szerkezete” című művében alaposan elemzi *a normál tudomány* születését, *az anomáliák* megjelenését, a *paradigmák* elavultságát és azok megújításának szükségességét, valamint azt is, hogy a régi paradigmák hogyan befolyásolják az újak szerkezetét.

A normál tudomány megjelenése előtti időszakot nevezzük *tudomány előtti időszaknak*. Ez nem része a ciklusnak, mert ide nincs visszatérés. A tudomány fejlődésének az a szakasza, ahol még szinte semmiben sincs egyetértés. Nincs jól meghatározott munkamenet, módszer és semmilyen modell nem került még egyértelmű elfogadásra a nagyobb körökben. Ez a paradigmánélküliség fázisa. Ezt a fázist váltja fel *a normál tudomány*, amellyel kezdetét veszi a

ciklus. A *normál tudomány* alatt Kuhn olyan kutatási eredményeket ért, amelyek alapul szolgálnak egy adott tudományos közösség saját tudományos tevékenységéhez. Ezeket alaposan megírt, a tudományos körökben elfogadott elméleteket és módszereket tartalmazó kézikönyvek foglalják össze. (Kuhn, 24) Ezeket nevezi *paradigmáknak* a szerző. A *paradigma* tehát egy olyan elméleti keretrendszer, amely mintákat, működési modelleket és előfeltételeket tartalmaz. Más szóval egy olyan látásmódot/megközelítésmódot biztosít, amelynek segítségével megoldást találhatunk bizonyos problémákra.



2. Ábra. Kuhn-ciklus

Minél több *normál probléma* oldható meg vele, annál átfogóbb és pontosabb a paradigma. (Kuhn, 48) A tudományos tevékenység egyik alapvető terméke azonban hiányzik a normál tudományból – jegyzi meg Kuhn –, sem ténybeli, sem elméleti újdonságokra nem törekszik, viszont okvetlenül feltár korábban nem is gyanított jelenségeket, melyek magyarázatához új elméletekre lesz szükség. (Kuhn, 63) A felfedezés mindig valamilyen anomáliának a tudatosításával kezdődik. Ez azt jelenti, hogy a kutatás tárgya nem felel meg a paradigma keltette elvárásnak, így igazítani kell az elméleten ahhoz, hogy az anomália megfeleljen annak. (Kuhn, 64). Előfordul az is, hogy „majd a következő generáció megoldja” alapon elnapolják az anomáliát. De valahányszor egy anomália meghaladja azt a szintet, amit *a normál tudomány* kezelni tud, kezdetét veszi a *válság* és a rendkívüli kutatások időszakába való átmenet. (Kuhn, 91) Ez a jelenség nem egyszerű feladat, mert nem érhető el a paradigma módosításával/pontosításával, hanem egy új paradigmára van szükség, amely új eszközöket biztosít az eddigiekben megoldhatatlannak mutatkozó, nem normális problémákra. Ezt követi *a tudományos forradalom* szakasza. Erre a szakaszra az jellemző, hogy a tudósok egyrészt ragaszkodnak a régi paradigmához, másrészt az újat a régi ellenében akarják érvényre juttatni. Paradigmaháború. Az új paradigma felismerése és leírása időigényes feladat. Mindez az anomália okozta megoldási elégedetlenséggel/csalódottsággal jár, ilyenkor a tudós még szilárdabban ragaszkodik a paradigma által előírt szabályokhoz, rendhez, annak érvényességét kutatva. Egy elméletet, amely paradigmává emelkedett, csak akkor nyilvánítanak érvénytelennek, ha létezik már egy másik, amely helyettesíteni tudja. (Kuhn, 86) Az új felfedezés súlya arányban lesz az anomália nagyságrendjével. (Kuhn, 105) Amikor a paradigma kognitív szerepe eltolódik a normatív felé, megértjük, hogyan befolyásolja a paradigma a tudományt. (Kuhn, 117) Az új paradigma befogadásával újratekődik a ciklus – mondhatni folytatódik a „Circulus vitiosus”, az ördögi kör.

Az előbbieket összefoglalásaképpen kijelenthetjük, hogy a tudomány elméleti fejlődése öt fázisra tagolódik. Az első fázis a paradigma előtti szakasz, ahol még egyetlen elmélet szintjén sem létezik egyetértés. A második fázis a normál tudomány kezdetét jelzi, ahol a meghatározó paradigmákon belül próbálják megoldani a problémákat. A harmadik fázis akkor következik be, ha a paradigma nem tud megfelelni a kihívásoknak, és ez válságot eredményez a közösségben. A negyedik fázis a paradigmaváltás vagy tudományos forradalom időszaka, amikor felülvizsgálják a már meglévő elméleteket, és új paradigmát alkotnak. Az ötödik fázisban az új paradigma válik meghatározóvá, a tudósok visszatérnek a normál tudományhoz, és az új paradigma keretein belül próbálnak megoldásokat találni a felmerülő problémákra.

Érdekes kitérünk Kuhn egy érdekes megjegyzésére. *„Az új paradigma alap gondolatát szinte mindig igen fiatal vagy olyan ember találja ki, aki egészen kezdőnek számít azon a tudományterületen, amelynek paradigmáját megváltoztatja.”* (Kuhn, 98) Ezek az emberek még nem köteleződtek el teljesen a normál tudomány hagyományos szabályainak követése mellett, ezért kimondottan érzékenyek arra, ha a szabályok olyan játékot írnak elő, amely nem játszható. Kuhn ugyanis a játékhoz, pontosabban a rejtvényfejtéshez hasonlítja a kutatást. (Kuhn, 47) *A forradalmak mint a világszemlélet változásai* című fejezetben (Kuhn, 119-141) taglalja, hogy az észlelés alapja is „valami paradigmaféle”, amely befolyásolja, hogy mit lát az egyén és hogyan értelmezi a látottakat. Minden személy, így a tudós/kutató is a saját szemantikai mezője alapján értelmezi a világ dolgait, és racionális hozzáállása elősegíti a kognitív csapdák elkerülését. (Sibony 2021) Szükség lenne egy új megfigyelésnyelvre, amit nem befolyásolna az emberi észlelés és értelmezés. Mivel egy ilyen új nyelvet nem könnyű előállítani, a régi paradigmák nyelvét használják az újak leírására és megfogalmazására. Ez a jelenség előfeltételezi, hogy az új paradigma a régit is tartalmazni fogja bizonyos mértékben. (Kuhn, 155) Az új értelmezések – írja Kuhn – először egy kisebb csoport elméjében látnak napvilágot, előbb ők tanulják meg másként látni a tudományos világot. Elsősorban a válságot kiváltó problémákra összpontosítanak, és mivel fiatalok vagy járatlanok a régi tudományban, nem befolyásolja őket túlságosan a régi paradigma, képesek más szemléletmódok kialakítására.

A kutatást és a tudományt elsősorban a kutatói szemlélet és hozzáállás határozza meg. A kutató szemlélete saját szemantikai mezője függvényében alakul ki. A normál tudománynak van egy csoportgondolkodási jellege¹, amit Irving L. Janis nyolc pontban fogalmaz meg (Janis 1972, 198-199). A csoportgondolkodás, bár nem szeretnek foglalkozni vele, és sok tudós állítja, hogy ez vele vagy a tudományos világban nem történik meg, mégis gyakori jelenség. A sebezhetetlenség a paradigma biztonságára utal, a figyelmeztetések az anomáliákkal jelennek meg. A normál tudomány megkérdőjelezhetetlen mindaddig, amíg tarthatatlanná nem válik a paradigma. Azt, aki megkérdőjelezi a paradigmát, „kinézik” a tudományos körökből. Nagyon erős az egyöntetűség illúziója, amire a „gondolatörök” vigyáznak. Mindez csak növeli az új paradigma erjedését és kiforrását, valamint a krónikus anomáliák megoldásának égető szükségét.

¹ A csoportgondolkodás tüneteinek teljes listája a következőket tartalmazza:

1.) a sebezhetetlenség érzése, ami túlzott optimizmusra és merész kockázatvállalásra ösztönöz, 2.) a feltevések hibás voltát jelző figyelmeztetések figyelmen kívül hagyása; 3.) a csoport erkölcsösségébe vetett megkérdőjelezhetetlen hit, amely miatt a csoport tagjai nem törődnek tetteik következményével; 4.) az ellenség vezetőire vonatkozó sztereotip nézetek; 5.) arra irányuló törekvés, hogy összefogjanak a csoport egyet nem értő tagjaival szemben; 6.) a csoport konszenzusától eltérő nézetek elfojtása; 7.) az egyöntetűség illúziója; és 8.) „gondolatörök” jelenléte – a csoport olyan tagjairól van szó, akik megvédik a csoportot az ellentétes véleményektől (Janis, 1972).

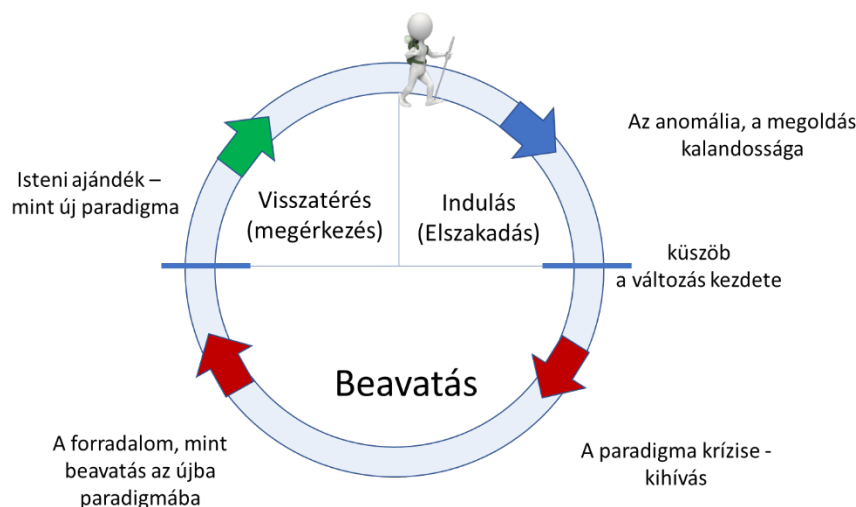
A fent leírtakból is látszik, hogy bármennyire is törekszik a tudós a tiszta racionális mérlegelésre és hozzáállásra, könnyen az érzelmek befolyása alá kerülhet. Kuhn is felfigyel erre a jelenségre a normál tudomány rejtvénytűségén gondolkodva. Érthető, hogy a tudós hasznos akar lenni, új területeket akar felfedezni, valamilyen szabályszerűség felfedezését reméli, vagy talán csak ellenőrizni szeretne bizonyos, már elfogadott ismereteket. Az ember belső motivációja határozza meg, hogy milyen problémák megoldásával foglalkozik. (Kuhn, 49) Selye János, a híres magyar tudós felsorolta egyszer a kutatói munkáját ösztönző tényezőket, bár nem tudjuk, hogy ez a felsorolás mennyire véletlenszerű: a természet és igazság elfogulatlan szeretete, gyönyörködés a törvénytűség szépségében, kíváncsiság, hasznosságra való vágy, elismerés utáni vágy, a sikerrel járó dicsőség vagy akár az unalomtól való félelem. (Selye 1974, 27-43) Belső motivációink érzelmi alapúak. Selye szerint a tudós, és ezt vallomásában mondja el, játékos, álmodozó, bizonyos romantikus szálak fűzik a kutatásához, amely „varázslatosan titokzatos”. Ugyanakkor alantasabbnak tekintett érzelmeket és viselkedési formákat is említ, melyekből több alkalommal is használatba került az emberiségnek. Az altruizmust az egoizmus módosult formájának tekinti, hiszen épp azt a közösséget támogatja, amelynek a tudós is tagja. A tudósnak is megvan a maga hiúsága, mivel munkája és sikerei a szellemi arisztokrácia kategóriájába emelik, és a hírnévvel járó öröm iránt sem érzéketlen. Selye feltűnően sokszor említi az örömet, amit a kutatás nyújt a tudósnak. Mintha nem is annyira a racionalitás vezetné, mint inkább az érzelmi élmény keresése és megtalálása, vagyis a boldogság. Ez a tapasztalat a Csíkszentmihályi Mihály által leírt Flow-élményre emlékeztet.

Minden embernek van egy saját „kognitív térképe”, amely gének és tapasztalatok összességéből ered. Ugyanakkor az is meghatározza az egyén nézőpontját, hogy milyen szülők, barátok, munkatársak veszik körül. (Csíkszentmihályi 2007, 85) A *fejlődés útjai* című könyvében Csíkszentmihályi három illuzórikus fátylat említ, melyek a valóság torzulását okozzák. Ezek a „Máya fátylai”. (Csíkszentmihályi, 80-112) A „Máya” fogalom az *illúzió és álmok* dualitását jelenti a Védákban és az indiai eredetű filozófiákban (etimológiája mindmáig tisztázatlan). Az első fátyol *genetikai* jellegű. Még ha az ember meg is tanulja fékezni a haragját és a szexuális késztetését, pszichikus energiái megnyilvánulnak az érzelmeiben, és gondolatait is gyakran az ösztönök vezérik. A második fátyol *kulturális*. A túlzott alkalmazkodás miatt a kultúra fátylán keresztül látjuk a valóságot. Itt a kultúra az emberi társadalom paradigmájának számít. Rengeteg példával él a fátyol megvilágítására, melynek fellebbentésekor nyilvánvalóvá válik, hogy a legkifinomultabb kultúra is igen részrehajlóan látja a valóságot. A harmadik fátylat *az én világa* táplálja. Az első – írja Csíkszentmihályi – az ösztönös vágyak útján, kémiai alapú késztetésekkel torzít, a második társadalmi konvenciók formájában válik attraktorrá. Ez a kettő kívülről hatol a tudatba, a harmadik pedig a tudatban kezdődik, és az eszmélés mellékhatásaként a személyiség illúziója. A szerző a harmadikat tartja a legsűrűbbnek. A világ a „jó” és „rossz” köré polarizálódik, a „jó” erősíti az énképünket, a „rossz” veszélyezteteti, mert valójában mindent a haszon szempontjából értelmezünk. Ez a fátyol az Én igényei alapján torzítja a valóságot.

Marosán György a Matrioska-modellt használja az ember „rétegelt” összetettségének leírására. (Marosán 2011) Megkülönböztet intézményi, kulturális univerzálákat, szimbólumokat és mentális modulokat, valamint az emberi etológia szintjeit, melyekből három létezik az agy rétegződése szerint. A hüllőagy a genetikailag programozott viselkedésért, az „emlősgy” a társas viselkedésért felel, az „új emlősgy” pedig az érzelmi alapú ítéletalkotást és a racionális döntések meghozatalát teszi lehetővé. Az utóbbi évek kutatásai indították a szerzőt a modell megfogalmazására. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy *Mi az Ember?* Marosán szerint először a

vallás keresett magyarázatot az ember összetettségére, majd a filozófia, végül pedig a normál tudomány.

A modellek közötti szintézis során kimutatható a „*humán attraktor*” meghatározó szerepe, ami alapvető fontosságúvá válik az értelmezésünk folyamán. A Campbell-féle monomitosz modell és a Kuhn-ciklus tudományos forradalmi hasonló felépítést, elemeket és működést mutatnak. A Csíkszentmihályi által megfogalmazott boldogságkeresési szükséglet, a „Maya fátylai” által okozott torzulások szubjektivitása, valamint Marosán Matrioska-modellje rávilágít arra, hogy minden szociális esemény, történés és fejlődés a *humán attraktortól* függ. Az emberi köztudat problémamegoldó modelljének hőse és a tudományos fejlődés modelljének kutató-tudósa hasonló *séma* alapján haladó karakterek. A tudós is hasonló nehézségekkel küzd, és ezek megoldása szintén a megújulás útján jön el.



3. Ábra. A Campbell-Kuhn modell szintézise

Humán Attraktor

Az „*attraktor*” fogalma sok tudományterületen felbukkan. Ez a jelenség különösen a *dinamikus és kaotikus rendszerek* elemzésekor válik fontossá. Ez alapvetően egy olyan állapot, pont vagy tartomány, amely felé egy rendszer idővel stabilizálódik, vagyis „*vonzza*” azt. Az attraktor lehet egy konkrét pont térbeli rendszerben, például egy egyensúlyi helyzet, egy rendszeres és időszakos mintázat vagy akár egy kaotikus „*vonzerő*” is a térben vagy az időben.

Egy inga esetében például a függőleges pozíció az egyensúlyi helyzet. Az inga tendenciája az, hogy visszatérjen az egyensúlyi helyzetébe, valahányszor külső hatásra elmozdul. Ebben az esetben tehát az egyensúlyi helyzet az attraktor, különösen, ha a gravitációs erő jelenti a vonzást.

Egy *dinamikus rendszer* matematikai vagy fizikai modell, amely azt írja le, ahogyan egy rendszer állapota idővel megváltozik. Ez azt jelenti, hogy a rendszer állapota folyamatosan mozog, és a jelenlegi helyzetétől függ, hogy milyen lesz a jövőbeli helyzete. Úgy lehet elképzelni, mint egy olyan gépezetet, amely magától változtatja az állapotát attól függően, hogy mi történik vele.

Az *attraktor* fogalma az emberi viselkedés- és kognitív tudományban is megjelenhet. Itt nem térbeli vagy időbeli rendszereket ír le, hanem inkább a mentális állapotok és viselkedési minták

stabilitását jelzi. Egy adott érzelmi állapot vagy viselkedésminta például attraktorként működhet az ember viselkedésében. Ha jókedvűek vagyunk, az egy jó állapotot jelent. De ha történik valami, a hangulatunk megváltozhat, és ez hatással van arra, ahogyan a környezetünkre reagálunk. Ez további változásokat indíthat el a viselkedésünkben, és így tovább. Más területeken is hasonlóan működik a folyamat, például a gazdaságban vagy a természetben. A dinamikus rendszerek segítenek megértenünk és modellezni ezeket a változásokat az időben.

Az emberi test, gondolkodás és viselkedés szintén része lehet a káoszelmélet alkalmazásának. Az emberi viselkedés és gondolkodás rendkívül komplex, és sokszor nehezen megjósolható. Az eseményekben, az életünkben vagy a gondolkodásunkban bekövetkező apró változások hosszútávon nagy hatással lehetnek a döntéseinkre és a viselkedésünkre. Egy kis változás a napi rutinunkban vagy egy váratlan esemény képes teljesen másképp alakítani a napunkat. Egyetlen, az érzelmi állapotunkban bekövetkező változás is komoly hatással lehet a döntéseinkre és a kapcsolatainkra.

Az emberi test is lehet kaotikus. A káosz itt nem zűrzavart, hanem olyan működést jelent, amely kevésbé előrelátható, mint az egyszerű rendszereké, különösen az olyan biológiai rendszerek esetében, amelyek sokféle összetevőből és folyamatból állnak. Például az immunrendszer vagy az agy működése rendkívül komplex, és kis változások vagy stresszhatások is nagy hatással lehetnek rá.

A *káoszelmélet* olyan terület a matematikában és a fizikában, amely azokkal a dinamikai rendszerekkel foglalkozik, amelyek látszólagos rendetlenséget vagy kaotikus viselkedést mutatnak. A káosz a determinisztikus rendszerek olyan viselkedését jelenti, amelynek során a kezdeti állapotban fellépő kis változások hatalmas különbségeket okoznak a rendszer jövőbeli állapotában. Emiatt fontos például a korai nevelés kérdése, majd minden új szint kezdete az egyén neveltetése során, mert jelentős változásokat eredményezhet a mindennapokban.

A káoszelmélet alapelvei egyebek között:

[1.] *Determinizmus és kezdeti függőség*: A determinisztikus káosz azt jelenti, hogy egy rendszer viselkedése meghatározott, mégis érzékeny a kezdeti feltételekre. A kezdeti feltételekben fellépő változások pedig, még ha aprók is, hatalmas különbségeket okozhatnak a rendszer jövőbeli állapotában.

1.[2.] *Attraktorok és instabilitás*: A káosz elmélete általában az attraktorokat, vagyis azokat a stabilitási pontokat vagy állapotokat vizsgálja, amelyekre a rendszer hajlamos visszatérni. Az instabilitás azt jelenti, hogy a rendszer könnyen eltolódhat ezekről az állapotokról.

[3.] *Fraktálok*: A káoszrendszerek sokszor fraktálgeometriával (az emberi viselkedés leírásában gondolati-viselkedési fraktáldinamikával számolunk) rendelkeznek, ami azt jelenti, hogy azonos részleteket találunk a rendszerben, bármely szinten is közelítjük azt meg.

A káoszelmélet alkalmazása a fizikától a biológiáig, a gazdaságtantól a meteorológiáig terjed, de kimutatható az irodalomban is, ez esetben *szövegfraktálokról* beszélünk. (Halmágyi 2023) Több szinten is ugyanazt a „geometriai” mintázatot lehet kimutatni a szövegben, de léteznek rejtettebb, úgynevezett gondolati fraktálok is. Ez a terület rengeteg új és érdekes felismerést hozott a tudomány világába, és napjainkban is fontos szerepet játszik a rendszerek bonyolult működésének megértésében.

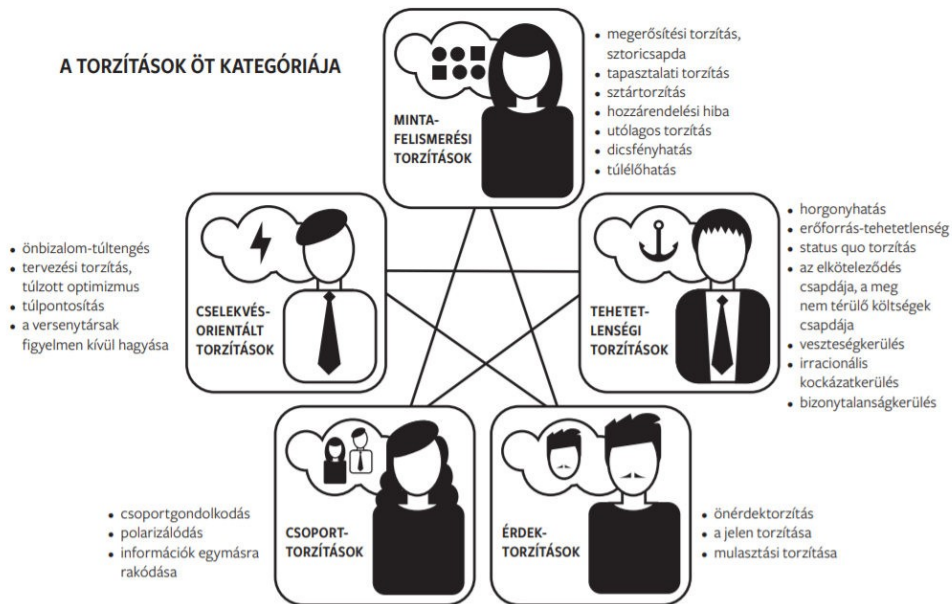
A káoszelmélet lehetőséget ad arra, hogy megértsük ezeknek a rendszereknek a viselkedését, és megpróbáljuk megjósolni vagy akár irányítani azokat. Ez fontos lehet a betegségek megértésében és kezelésében, az emberi kapcsolatokban és sok más területen.

A humán attraktor fontos szerepet játszik az emberi viselkedés 'nyugalmi' állapotba való visszatérésének vonzásában, és kiemeli ezáltal az emberi viselkedés automatizmusainak fontosságát. A szokás, mint egyfajta automatizmus, idővel rögzül bennünk. Függetlenül attól, hogy mennyire törekszünk tudatosan élni, amikor fáradtak vagy kimerültek vagyunk, esetleg szokatlan helyzetbe kerülünk, rendszerint az intuíciónkra hallgatunk, és a bevált automatizmusokhoz fordulunk segítségért. Ez általában egy bizonyos „bevált” megoldáshoz vezet, ami „megnyugvást” nyújt. Az előbbi mondatban szereplő *bevált* és *megnyugvás* kifejezések nagyon relatívak. A jelentésük is kognitív torzítás. Sibony öt csoport kognitív torzítást azonosít *Döntéshozatali csapdák* című könyvében. (Sibony 2021, 128-135) Az első csoport a *mintafelismerési* torzítás. Ide sorol hét torzítási mechanizmust. A második és harmadik csoport ellentétes irányú kiterjedést mutat: a *cselekvésorientált*- és a *tehetetlenségi* torzítások két csoportja. Az első négyet, a második pedig hét torzítástípust tartalmaz. A negyedik és ötödik csoport párban vannak, mivel ugyanúgy ellentétes irányúak. A *csoporttorzítás* (csoportgondolkodási elemekkel) háromféle torzítást tartalmaz, az *érdektorzítások* csoportja pedig szintén hármat.

A mindennapi ember elméletileg jobban ki van téve ezeknek a torzításoknak, mint a tudós, mert az utóbbitól elvárják, hogy öntudatosabb legyen, hogy felismerje az értelmezési „hibákat” és torzításokat, majd kiküszöbölje azokat. Sibony óvva int attól, hogy mindenütt torzítást lássunk, mert ez hibás előfeltételezés lehet. Óvni próbál attól is, hogy egy bizonyos torzítást, „a” *torzítást* keressük, mert általában ezek a jelenségek is láncreakciót váltanak ki. (Sibony, 133) Két csoport az öt közül viszont nagyobb erővel kísérti az embert, mint a többi. Ha a kutató-tudósról van szó, akkor hármat is megnevezhetünk. Az egyik a *csoporttorzítások* kategóriája, amely a *normál tudomány* hatására, paradigmatis *„mellékhatásként”* merül fel. A második az *érdektorzítások* csoportja. Az első a paradigma és a normál tudomány „védelmét” hivatott biztosítani (ezáltal is védve a kutató „tudós” mivoltát), a második a tudós kutatási és önmegvalósítási céljaira vonatkozik. A két torzítási csoport szoros összefüggésben áll egymással, ahogy az előbbiekből is láthattuk. A csoportgondolkodás pontosan abban nyilvánul meg, hogy az *érdektorzítások* „csendessé” teszik a csoport résztvevőit, akik a csoportban elfoglalt helyük védelme érdekében úgy döntenek, hogy inkább megtartják maguknak a többiekénél sokszor jobb meglátásaikat. (Sibony, 110) A *megerősítési torzítás* a mintafelismerési torzítások csoportjába tartozik. Ez is érinti a kutatót, mert visszavezet a már ismert minta, paradigma keretéhez, amely potenciálisan tartalmazza a probléma várható megoldását. A kutató emiatt nem is gondol más megoldási lehetőségekre, hiszen a paradigma „kötelez”.

Ezért is ajánlatos, hogy a kutató alapos és személyes önvizsgálatot tartson, ami sok esetben megóvja majd a „kísértések” zömétől. Így objektívebb eredményekre juthat, amelyek hosszútávon is tarthatóak lesznek, mert a jó paradigma hasznos a biztonságos előrejutáshoz. Viszont figyelembe kell vennünk azt a tényezőt is, amit Sibony említ Kahneman és Tversky, *„Heuristics and Biases”* című cikke (Tversky és Kahneman 1974) egyik bekezdésének záró mondatára hivatkozva: bár a heurisztikák néha súlyos és szisztematikus hibákhoz vezetnek, általában hasznosak, és kár lenne teljesen lemondani egy ilyen fontos kutatási eszköztől. (Sibony, 140) A korábban említett *megerősítési torzításra* (Sibony, 28-29) azért érdemes

odafigyelni, mert ha előre tudjuk, hogy mit szeretnénk, akkor hajlamosak vagyunk csak azokat az elemeket „látni” és figyelembe venni, amelyek az elvárásainkat igazolják.

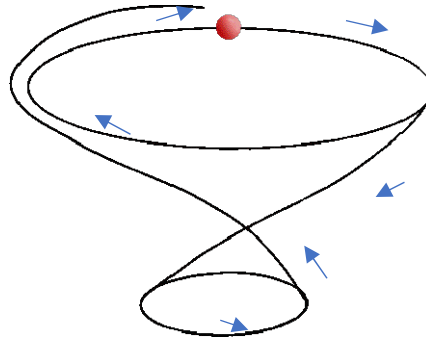


4. Ábra. Oliver Sibony *Döntéshozatali csapdák* című könyvéből (129. o.)

Az emberi döntéshozatal mögötti rejtett motivációk összessége, amit *Humán Attraktornak* nevezek, személyes koncepció. Minden embernek egyedi pontja lehet, amely felé ösztönösen vonzódik döntései meghozatala során. Az attraktorok egyéni becsvágyból, komplexusokból, elismerési vágyból, bosszúvágyból, félelemből vagy akár altruizmusból is eredhetnek. Idővel változhatnak, és egyénenként több is lehet belőlük.

Az általam említett 5. ábra alsó körében a Humán Attraktor szintje látható, míg a felső kör a döntéshozatali szintet jelenti, ahol az egyén elemzi, vizsgálja és meghozza a döntéseit, legyenek azok racionális vagy érzelmi alapúak. Az attraktorok mint motivációs tényezők tudattalanul befolyásolják a döntéseinket, melyeket a múltbeli események sémái alakítanak. Bár a döntés a felszínen történik, valójában mindig visszaköszön az attraktor szintjén. Ady Endre, „Az Isten balján” című költeménye metaforikusan írja le ugyanezt a folyamatot. Ady versbéli attraktora maga Isten, Aki „ott van valamiként minden gondolatnak alján”. Akár keresi, akár menekül előle, mindig azzal a gondolattal találkozik, hogy mindenhol ott van.

A Humán Attraktor modelljében a visszatérés fent leírt folyamata mindig egy fokkal feljebb történik a fejlődésspirálon, hiszen soha semmi sem tér vissza pontosan ugyanoda. Ez az egybefüggő változás meghatározott irányt mutat, és a folyamatos fejlődés kumulatív útján halad. Amíg nem szembesül az egyén a saját attraktorával, addig nem is tud változtatni rajta, feltéve, hogy hátráltatja a fejlődésben és a jó döntések meghozatalában. De nemcsak hátráltató, hanem előnyös attraktorok is léteznek, s ezek „ösztönös” szinten is hatnak a jó döntésekre, mert már maga a séma/minta funkcionális.



5. Ábra. A Humán Attraktor modell

Selye többször használja különböző szövegösszefüggésekben a „vallás” kifejezést, s néhányszor a tudós-kutatóval is összefüggésbe hozza azt. Richet Charles művéből idézve (Richet, Charles: *Le Savant*, Paris, Librairie hachette, 1923.) „számunkra a tudomány vallás”. (Selye, 27) A vallásos érzéshez hasonlítja a természet törvényszerűségeinek megfigyelését kísérő áhítatot is, amellyel a tudós igyekszik megérteni a különböző jelenségeket. (Selye, 56) Szerinte a hit és az álmodozás képessége is szükséges ehhez, nemcsak a tiszta intellektus. (Selye, 71) Az utóbbit azért említi, mert a közfelfogás úgy tartja, hogy a vallás a hitre, a tudomány pedig a tiszta intellektusra támaszkodik, holott a vallás a tudomány figurális elődje. A tudomány általában nem kívánt szociális jelenséggént kezeli a vallást, amelyről azt tartja, hogy nem tényekre, hanem illúziókra épít, a vallás melletti elköteleződést pedig egyenesen abszurdnak találja. (Borbély 2018, 10) De ennél súlyosabb kifejezésekkel is illették már, melyeket most nem taglalunk.

A vallás a tudomány figurális elődje megfogalmazásunk a minta működésére utal. Mindkettő titkokat kutat, beavatottak indulnak el a titkok felkutatására, elemzésére és megértésére. A vallás titkai Istenhez köthetők, az isteni akarat rendteremtő eszközként működik az emberi élet szabályozásában, és lehetővé teszi a *boldog megelégedés* elérését. A tudomány a természet titkait fürkészi, és hivatásának tekinti azok megosztását a nem beavatottakkal, szintén abból a célból, hogy a mindennapi ember életét megelégedés és boldogság kísérje. Ebben az esetben nem az isteni akarat, hanem a természeti törvényszerűségek segítenek az életben való eligazodásban. Az attraktor és a dinamika mindkét sémában azonos, ahogy a közvetítők, illetve beavatottak jelenléte is mindkettőre jellemző.

Visszatérve Izsák és Izmáel történetére, láthatjuk, hogy a két nagy világvallás mögött rejlő sémák és főszereplők ugyanazokon az alapokon nyugszanak, mégis jelentős eltérések mutatkoznak közöttük. Ezek az eltérések személyes és csoportos torzítások eredményeképpen alakultak ki. Az Izsákhoz kötődő vallási hagyomány történetileg előbb keletkezett, és ebből táplálkozik az Izmáel-vonal. Az Izsák-vonal történetének kidolgozottsága és strukturáltsága gazdagabb, és emlékeztet egy fraktál dinamikájára, melynek a metanarratíván belül elhelyezkedő alkotóelemei szervesen illeszkednek egymáshoz. A narratíva hitelességét az emlékezetkutatás is alátámasztja, mivel a szövegbeli rögzítés módja megfelel a mnemotechnikai szabályoknak, és egy nép közös kulturális emlékezetét tárolja.

Zárás és Következtetés

A fent leírtak eredményeképpen be kell látnunk, hogy nem létezik *tabula rasa*, nincs fehér lappal induló, előre megfontolt elvárásoktól mentes kutatás, és ezen belül értelmezés sem. A leggyakoribb torzítási eshetőségek elkerülése végett javasolt a kutató komoly és alapos önelemzése, esetleges attraktorainak felkutatása és vizsgálata, valamint az úgynevezett „hipotézismentes” vagy „eredményfüggetlen” kutatás. Eszerint a kutató nem tesz előzetes feltételezéseket vagy hipotéziseket arról, hogy mit fog találni a kutatás során. Inkább a kutatás folyamán, illetve a nyers adatokat és az elemzést követően von le következtetéseket, nem pedig egy előre meghatározott elképzelés vagy elmélet alapján. Ez lehetővé teszi számára, hogy nyitottabban és objektívebben vizsgálja a témát, és új felfedezéseket tegyen. Ezzel a módszerrel/hozzáállással sem kerülhető el teljesen a kutatás eredményeinek saját attraktorunk hatására történő torzulása, de alávethetjük azokat nálunk „objektívebben szemlélő” kutatócsoportoknak, melyek tagjai bírálattal szolgálhatnak nekünk esetleges torzításaink korrigálása végett. Viszont a csoport se felejtse el nyitottnak lenni saját véleménye felülbírási eshetőségére, mert úgy tudja elhárítani a csoporttorzítást, ha mindent elkövet a vallási vagy tudományos konfesszionizmus elkerülése érdekében. Egy következő tanulmányban aprólékosan megvizsgáljuk, hogy miként működik a megismerés folyamata a vallásban, milyen módon rögzíti az emlékezés a vallásteremtő elemeket és hogyan épül be a vallás a szociális szférába. Ezt követően a vallás felvilágosodás utáni újrafogalmazódását vesszük górcső alá, mivel a vallás a tudomány figurális előzménye.

Felhasznált irodalom:

- Atkinson, Richard C., és Ernest Hilgard. *Pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.
- Baddeley, Alan, Michael W. Eysenck, és Michael W. Anderson. *Emlékezet*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010.
- Borbély, Gábor. *A lehetetlen másolata*. Budapest: Osiris Kiadó, 2018.
- Campbell, Joseph. *Az ezerarcú hős*. Budapest: GLB Kiadó, 2023.
- Cole, Michael, és Sheila. R. Cole. *Fejlődéslektan*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006. Csíkszentmihályi, Mihály. *A fejlődés útjai*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2007.
- Halmágyi, J. A. „A jó nevelő az, akire már nincs szükség.” *PEME*. Budapest, 2023. 70-81.
- Horkheimer, M., és Th. W. Adorno. *A felvilágosodás dialektikája*. Budapest: Gondolat-Atlantisz Kiadó, 1990.
- Janis, Irving L. *Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes*. Boston: Houghton-Mifflin, 1972. Kahneman, Daniel. *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest: HVG Kiadó, 2013.
- Kuhn, Thomas S. *Tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002.
- Loszev, Alekszej. *A mítosz dialektikája*. Budapest: Európa Kiadó, 2000.
- Marosán, György. „The Evolutionary Interpretation of Man: the Matryoshka Model.” *Journal of the Society for Psychological and Educational Studies* 36, no. 4 (Winter 2011), 2011: 472-493.

Mérő, László. *Az érzelmek logikája*. Budapest: Tericum Kiadó, 2010.

Selye, János. *Álomtól a felfedezésig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.

Sibony, Olivier. *Döntéshozatali csapdák*. Budapest: HVG Könyvek Kiadó, 2021.

Tóth, Imre. *Szabadság és igazság*. Budapest: Typotex, 2011.

Tversky, Amos, és Daniel Kahneman. „Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases.” *Science*, 1974: 1124–1131.

**A HÁBORÚ ÉS BÉKE BIBLIOTERÁPIÁS FELDOLGOZÁSA JUNGIÁNUS
MEGKÖZELÍTÉSSEL**

PTE Bölcsészettudományi Kar Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Poór Zoltán

Miért a *Háború és béke* és miért Jung?

Tolsztoj *Háború és béke* című regényének Gy. Horváth László általi újrafordítása és 2022-es megjelenése ismét a köztudatba emelte idehaza a világirodalom e klasszikusát. A korszerű új fordítás jó alkalom az újraolvasásra, újraértelmezésre, újszerű befogadásra. Jungiánus szemmel a regény az archetípusok tárházát kínálja az egyes szereplők alakjában. Hogy csak egyetlen példát emeljünk ki: a főhős egyértelműen a Jung által leírt *gyermekarchetípust*, az *isteni gyermeket* mintázza. (Jung, 2011: 149–178) Karrierje egyszersmind a felnőtté válás állomásain vezet végig. A jungi lélektan tükrében újraolvasva Tolsztoj regényét, kijelenthető: a *Háború és béke* alkalmas olvasmány egy jungiánus szemléletű, egzisztenciális kérdésekre hangolt, hermeneutikai beállítódású *biblioterápiás* (más szakkifejezéssel *irodalomterápiás*) munka számára, mely az *individuációs folyamat* modellezését, belső átélését tűzi ki céljául.

Az alábbiakban annak a csoportnak a munkájába, közelebbről e munka elméleti hátterébe szeretnék bepillantást nyújtani, amelyet *Tolsztoj-terápia* címen indítottam 2023 őszén azzal a céllal, hogy a *Háború és béke* gazdag emberi világát fél éven át közösen interpretálva az élet nagy egzisztenciális kérdéseire keressünk személyes válaszokat. Munkánk biblioterápiás szemléleti alapját az emberi lét egyetemes nagy témáira (mint például a halál) koncentrálo egzisztenciális pszichológia képezi. (Kővári, 2022) Az értelmezendő világhoz és egymáshoz való viszonyulásunkra a *hermeneutikai beállítódás* jellemző abban az értelemben, ahogyan Veress Károly ezt a fogalmat használja: „Az ember be-áll valamibe, valamire. Belehelyezkedik egy élethelyzetbe, és ráhangolódik arra, gondolatban, érzésben hozzáigazítja magát, iránta való hajlamokat fejleszt ki magában. Ilyenkor nemcsak egy közös világhorizont körébe vonódik be az alany és a tárgy, hanem megtörténik a berendezkedés az egymás felé való megnyílásra, a kölcsönös be- és elfogadásra. A beállítódásban aktivizálódik a magam és a másik között elterülő köztes tér, a közöttiség egész erőtere, amelyben mindig úgy vagyok önmagamnál, hogy egyúttal és szükségképpen a másiknál is vagyok.” (Veress, 2007: 32–33) A szövegekhez való viszonyunk tekintetében ugyanakkor a monasztikus *lectio divinát*, a *szent olvasást* tartjuk követendő mintának, amely kitartó, akadályokba ütköző, de transzcendenciára nyitott együttélést feltételez a kitüntetett szöveggel. (Hamvas, 2023) Ez a szöveg jelen esetben nem szakrális kanonikus szöveg, de rendelkezik az ilyen szövegek főbb kritériumaival: az európai irodalmi kánonban megkérdőjelezhetetlen státuszt élvez, az emberi lét teljességéről nyújt átfogó képet, és az olvasó tekintetét a transzcendencia, a hit jelentősége felé irányítja.

A hét alkalomra tervezett csoportfolyamat különböző témákhoz illeszkedő alkalmait – melyekből három már megvalósult november végéig – módszertanilag a jungi *árnyék*, illetve *anima-animus* fogalma köti össze. A cél, mint ez a későbbiekben részletesebben kifejtésre kerül, ezek tudatosítása. Ennek érdekében pedig az első foglalkozáson mindenki megalkotott magának egy fiktív szereplőt, egy Pierre Bezuhovhoz valamilyen módon közel álló személyt, akit az író „kifejejtett” a regényből. A csoporttagok vele folytatnak mindvégig levelezést, ő lesz számukra

Hermész, aki hermeneutikai bevonódásuk során vezetőjük lesz a regény világa – és reményeim szerint saját belső világuk felé.

Mint említettem, munkánk központi témája az individuáció, amely a jungi pszichológia kulcsfogalma. A következőkben ezt a fogalmat, az ezzel szorosan összefüggő gyermekarchetípust mutatom be részletesebben, valamint e fogalmak biblioterápiás alkalmazásának lehetőségeit.

Mit jelent a jungi *individuáció* fogalma?

Individuáció alatt Jung az egyes személy kialakulásának és elkülönülésének folyamatát érti, melynek során létrejön a pszichológiai egyén, aki a kollektív pszichológiától különböző lényként, azaz individuumként létezik. (Jung, 2021: 411)

Az individuáció fogalma talán minden korábnál nagyobb jelentőséget nyer korunkban, mivel manapság még inkább érvényes Jung meglátása, miszerint társadalmunk fő problémája, hogy a modern pedagógia – mint Jung fogalmaz – „a gyermekkorból olyan élet- és sorsfontosságú állapotot csinált, amivel teljesen beárnyékolta a későbbi felnőtt egzisztencia alkotó jelentőségét és lehetőségét. Sőt mi több, korunkat túlarádoan »gyermekkorszak« gyanánt dicsőítették.” (Jung, 1993: 22) Tanulságos Jungnak az a gondolata is, hogy mind a szülőkre, mind pedig a pedagógusokra jellemző, hogy „sokszor maguk is félig vagy egészen gyerekek holtukig.” (Jung, 1993: 22) Jung ugyanakkor hangsúlyozza a felnőttben élő gyermek jelentőségét, a vele való terápiás munka lehetőségeit: „a gyerekről beszélnek, holott a felnőttben lakozó gyerekekre kellene gondolni. Minthogy a felnőttben ott rejtezik egy gyermek, *egy örök gyermek, aki szüntelen formálódik, sosincs kész, s állhatatos gondozásra, figyelemre és nevelésre volna szüksége.* Ez az emberi személyiségnek az a része, amely teljességre szeretne fejlődni.” (Jung, 1993: 24) És tovább: „A személyiség a gyerekekben csírázó mag, amely csak az élet hatására és sodrában fejlődik ki fokozatosan. Meghatározottság, teljesség és érlelődés nélkül egyetlen személyiség sem léphet elő.” (Jung, 1993: 25)

Jung hangsúlyozza, hogy az individuáció nem azonos a „felnőtt egzisztencia” megteremtésével. A belső törvényeinkhez való hűséget jelenti, *rendeltetésünk* megtalálását, a belső *hang* hívásának követését, azaz: elhivatást, igazi hivatást. Az ember ezt a hívást isteni vagy sorsszerű elrendelésként éli meg. Aki ezen az úton végigmegy, az felnőtt a szó legteljesebb értelmében.

A társadalmi szerepek gyakran a valódi hivatás helyébe lépnek, és csak gátolják rendeltetésünk felismerését, amennyiben a személyiség nem fejlődött ki a kellő mértékben: „minél kisebb a személyiség, annál meghatározatlanabb és tudattalanabb lesz” – írja Jung. (Jung, 1993: 30) Ebben az esetben megtörténhet, hogy a kétféle vonzás, a társadalmi elvárásoké és a valódi elhivatásé konfliktusba kerülnek. Erre jó példa a *Háború és békében* Pierre szimbolikus „ikerpárja”, Andrej Bolkonszkij herceg céltalan útkeresése, látszólag értelmetlen halálvágya és később valóban bekövetkező tragikus halála. Jung így írja le ezt az eshetőséget: „A belső hang helyére a társadalmi csoportnak és konvenciónak a hangja lép, a rendeltetés helyére pedig a kollektív szükségletek. Nem kevesekkel megtörténik viszont, hogy ebben a tudattalan szociális állapotban is felhívja őket az egyedi hang, miáltal nyomban megkülönböztethetőek a többiektől, s úgy érzik, olyan problémával kerültek szembe, amelyről azok nem tudnak.” (Jung, 1993: 30)

Pierre Bezuhov mint gyermekarchetípus

A *Háború és béke* főhőse, Pierre Bezuhov tankönyvi példája a Jung által leírt gyermekarchetípusnak, aki magában hordozza a kiteljesedés lehetőségét. Éppen ezért egyrészt a megváltó „isteni gyermek” mitikus alakjában, másrészt a neurózisok terápiájában bukkan fel mint az individuációs folyamat nyilvánvaló eleme. (Jung 2011, 157–158) E gyermek „kisebb a

kicsinél, mégis nagyobb a nagynál” (Pierre esetlensége, órmótlanul nagy teste, vaksisága, hebehurgya természete, testi-lelki-szellemi ereje), aki ép bőrrel megússza a legnagyobb veszélyt (Pierre a borogyinói ütközetben és az égő Moszkvában), legragyogóbb tette pedig a sötétség legyőzése (Pierre istenhite, szabadkőműves beavatása, küldetéstudata, törekvése a birtokain élő jobbágyok életviszonyainak javítására). Ugyanakkor sorsa az elhagyás, kivetés (Pierre az égő Moszkvában mestere könyvtárszobájába vonul egyedül, az arisztokrata körök egyetlen tagjaként marad a lángoló városban), tehetetlenül ki van szolgáltatva ellenségeinek, a pusztulás állandóan fenyegeti, de erői meghaladják az emberi mértéket (Pierre Moszkvában a tűzből élete kockáztatásával kiment egy kislányt, miközben Napóleont akarja megölni). A gyermekarchetípus Jung szerint „csak egy gyerek”, másfelől isteni lény (Pierre-t sógora, Nyikolaj Rosztov „nagy gyereknek” nevezi, mégis Pierre lesz az arisztokrata társaság egyetlen igazi hőse, aki az ellenség által pusztított Moszkvában marad), de „váratlanul, minden veszély ellenére győzedelmeskedik” (komikus és feltűnő megjelenése ellenére a csatában elkerüli a halált, de később is ugyanilyen szerencsés Moszkva égésekor, a fogság során és a kivégzőosztag előtt). (Jung, 2011, 149–178)

Pierre Bezuhov alakja, a felnőtté válása köré szőtt hatalmas történet éppen ezért alkalmas lehet arra, hogy a csoporttagok szembenézzenek saját individuációs folyamatuk jelen állapotával, a bennük élő gyermek életükre gyakorolt hatásával, az általa okozott gátlásokkal, de a benne rejlő, kiaknázatlan lehetőségekkel is. Jung hangsúlyozza: „A »gyermek« archetípusával a spontán és a terápiásan kiváltott individuációs folyamatokban találkozhatunk empirikusan.” (Jung, 2011: 177) Jung ugyanakkor kiemeli azt is, hogy a gyakorlati életben nem pusztán megértésről, hanem a változások megéléséről van szó – ez lenne számunkra terápiás cél: kivinni az életbe olvasói élményeinket.

Milyen szakaszokban nyilvánul meg az individuációs folyamat? Hogyan tükröződik a regényben?

Az individuációs folyamat a következő szakaszokban nyilvánul meg: a személyiség éretlensége kezdetben az elhagyatottság képét mutatja, az egyén „félreértett” gyerekként éli meg magát. A *Háború és béke* főhőse, Pierre Bezuhov kezdetben idealista csudabogár, törvénytelen gyermek az arisztokrata szalonok tagjainak szemében, aki apja halálakor ki van szolgáltatva az örökségére és majdani befolyására vágyók, így jövődől apósa, a ravasz Vaszilij herceg mesterkedéseinek.

A második szakasz a megistenülés, amely felfuvalkodottságban mutatkozik, az egyén különlegességtudatában, mely nincs összhangban a körülményekkel. Pierre gyermeteg kabbalista spekulációkon keresztül arra a következtetésre jut, hogy ő hivatott megmenti az emberiséget. Nem kisebb küldetést tulajdonít magának, mint hogy ő hivatott megölni Napóleont.

Ha mégis sikerül elkerülni eme második identifikáció zátonyait, harmadik lépésben a tudattalannal való foglalkozás révén, lehetővé válik a megismerés és cselekvés tudattalan és tudatos elemeinek szintézise, ami az éntől a magasabb szintű teljességet jelentő Selbst (mély-én, önvaló) felé való elmozdulást teszi lehetővé. Pierre párbaja Dolohovval, feleségének szeretőjével, egykori ivócimborájával, aki ugyanúgy a nők bolondja, mint Pierre, úgyszintén értelmezhető, hogy a saját árnyékszemélyiségével küzd meg. Hasonlóképpen értelmezhető jungiánus szempontból konfliktusa feleségével, aki másik gyengeségét, lustaságát személyesíti meg. A világosság elnyerése, vagyis rituális beavatása a szabadkőműves rendbe, még csak előkészítése a magasabb tudatosság elérésének, Pierre későbbi valóságos „beavatásának”, amikor majd igazi „hőssé” válik az égő Moszkvában.

Individuációs útjának negyedik állomásán, individuációs útjának csúcán ér rá: ez második házassága Natasa Rosztovával. Szimbolikus értékű, hogy Natasát szintén „kiment” a szenvedély

„tüzéből”, amikor megakadályozza a botrányos lányszöktetést, ezzel megmentve Natasa női becsületét. Natasa Pierre felesége lesz, és megszüli közös gyermeküket, a kis Petyát, aki a gyermekarchetípus újabb felbukkanását jelzi – egyúttal a folyamat újrakezdését is. Sokatmondó jelenet, amikor a kis Petya, érzékelve anyjának, Natasának Pierre távolléte, „csip-csup” ügyei, „értelmetlen okoskodásai” miatti női haragját, féltékenységét, háromhónapos szuszogásával azt „mondja” figyelmeztetőleg az őt szoptató édesanyjának: „Én vagyok ő.” (Tolsztoj, 2022. 3: 275)

Hogyan válhat az olvasás beavatássá, rítussá?

Jung követői közül Marie-Luise von Franz foglalkozott részletesebben az individuáció kérdésével, hangsúlyozva az árnyék – a tudattalan személyiségrészt – tudatosításának jelentőségét, amit ő az álmokon keresztül közelített meg. (Franz, 1993, 169.) Az álom a tudattalan tudatba áramlásának állapota. Ugyanezt célozzák a beavatási rítusok is. Jung egy másik követője, Joseph L. Henderson az individuáció szempontjából vizsgálta a primitív népek beavatási szertartásait. „A szertartás a beavatandót az eredeti anya-gyerek vagy ego-őszvalónk azonosság legmélyebb szintjére viszi vissza, így kényszerítve őt a szimbolikus halál átélésére.” A halál és újjászületés rítusa „az egyik életszakaszból a másikba történő »átmenet rítusát« kínálja a beavatandónak”. (Henderson, 1993: 127)

A beavatás tehát nem más, mint kapcsolatteremtés a tudattalannal, és ez mindig valamiképpen a halálhoz kötődik. Arnold van Gennep a törzsi beavatási rítusokat összefoglaló klasszikus munkájában „átmeneti rítusokról” beszél. A beavatási rítus valamilyen kényszer formájában egyik állapotból a másikba vezet át egy határhelyezeten keresztül. Hogy e változást mennyire valóságosnak és komolynak tekintik a beavatást végzők, Arnold van Gennep szerint jól mutatja, hogy a legdrámaibb rítusokban „visszatérő elem a megelőző világban való meghalás és az új világban történő feltámadás”. (Gennep, 2007: 50)

Mint közzismert, a *Háború és béke* főhősét is beavatják egy szabadkőműves páholyba. A regény egyik kuriózuma, hogy Tolsztoj részletesen leírja, amint Pierre komikus esetlenséggel és naivitással átéli a szabadkőművesek – nem minden humor és irónia nélkül, némileg parodisztikusan ábrázolt – fennkölt és misztikus beavatási szertartását. A ceremónia egyik központi motívuma az ismerkedés a halállal, mely – mint Pierre-t a beavatást végző rétor figyelmezteti – „nem félelmetes ellenség, hanem jóbarát...” (Tolsztoj, 2022. 1: 416)

Tehát az árnyék tudatosítása az álmok segítségével, valamint szembenézés a halállal rituális módon – ez az a két elem (no, és persze harmadikként a mindent feloldó humor említhető), amit érdemes valamilyen formában szintén beemelni egy olyan biblioterápiás munkába, amely az individuáció folyamatát kívánja modellezni a regénnyel folytatott hermeneutikai párbeszéd során. De vajon elegendő-e, ha olvasva, elmélkedve, álmainkkal párhuzamokat vonva, a csoportfolyamat rituális keretei közt szembenézünk tudattalánkkal, elmélkedünk a halál végső nagy kihívásáról?

Elérhető-e az *individuáció* mesterségesen, például egy biblioterápiás csoportban?

A válasz természetesen határozott nem. A biblioterápiás munka legfőbb a tudatosítást, a fölkészülést szolgálhatja. Jung egyértelműen úgy fogalmaz, hogy az individuáció csakis külső kényszer hatására mehet végbe. A *vész* fogalmával írja le a lényegét: „Csak kauzálisan ható kényszer mozdítja meg a természetet, az emberit is. (...) Csak a legfenyegetőbb veszedelem képes felugrasztani. Így a személyiség fejlődése sem engedelmeskedik holmi óhajnak, parancsnak, avagy belátásnak, hanem csakis a *vésznek*; nem nélkülözheti a belső és külső sorsok motiváló kényszerét.” (Jung, 1993: 27) Nyilván ez a felismerés áll a háttérben annak a „barbár”

gyakorlatnak, mely a beavatást a primitív népek körében többnyire fájdalmas, életre szóló csonkítással, testi megjelöléssel kapcsolja össze. A kifinomultabb társadalmak civilizált szertartásai, mint amilyen a Tolsztojnál olvasható szabadkőműves beavatás, már csak legfőbb utalnak a durva korok régi hagyományaira.

Kérdés, hogy az egzisztenciális hangoltságú biblioterápiás olvasás mint az életre és a halálra való fölkészítés önreflexív, csoportos formája, egyben az individuáció, a magasabb tudatosság elérésének modellje igényt tarthat-e a beavatás civilizált, korszerű módszerének státuszára?

Ezt a kérdést annak tudatában hagyom nyitva, hogy meglátásom szerint a biblioterápia egyelőre keresi irodalomszociológiai helyét a mai posztmodern társadalomban. Látva az egyre nagyobb számban megjelenő biblioterápiás műhelyek népszerűségét, mindenesetre kijelenthető, hogy igény van az irodalom gyógyító, átalakító erejére, de az a feltevés is megkockáztatható, hogy az e műhelyekben formálódó biblioterápiás beállítódással hovatovább mint az irodalmi befogadás kortárs elváráshorizontját alakító irodalomszociológiai tényezővel számolhatunk.

Tolsztoj-terápia hét ülésben

Tolsztoj-terápia címmel 2023 tavaszán hirdettem meg, és ez év szeptemberében indítottam el azt a hétalkalmas biblioterápiás csoportot, amelynek kilenc tagjával a fenti megfontolások nyomán havonta találkozáva olvassuk a *Háború és békét*. A kellemes hangulatú, klasszicista stílusú belvárosi Harmónia Palotában már három alkalommal rendeztük meg a csoportüléseket. Az első óra témája a felnőtté válás egyik legkomolyabb dilemmájával: a szülő elvesztésével, a halállal foglalkozott, illetve a felnőtt lét és a bennünk élő gyermek irányító szerepével. Két szövegrészt elemeztünk: Pierre és Andrej herceg párbeszédét a regény elejéről, valamint az öreg Bezuhov haldoklásának sok humoros elemmel vegyített jelenetét. Zárásként felolvastuk a regény legemlékezetesebb részletét: az austerlitz-i csatamezőn fekvő sebesült Andrej herceg rácsodálkozását a végtelen kék ég nyugalmára.

A csoportfolyamat jungiánus szemléletének megalapozásaként ezen az órán mindenki alkotott magának egy fiktív szereplőt, akit Tolsztoj „kifelejtett” a regényből. Ez a személy Pierre közeléből szemléli az eseményeket, és folyamatosan beszámol érzéseiről, gondolatairól. Reflektál, értékel egy az íróétól és a csoporttagétól eltérő nézőpontból. Ez a fiktív alak természetesen nem tud teljesen objektív maradni, hiszen a csoporttag árnyékszemélyiségét, illetve ellentétes nemű tudattalan személyiségrészét, anima-animusát hivatott megszólaltatni. Az egyik hölgy csoporttag valóban férfit választott, amire előzetesen számítottam is.

A következő alkalom témája a kényszerű leválás, az árnyékkal, az animával-animusszal való, külső hatás kényszerére történő szembenézés, a tudatosodás volt. Felolvastuk Pierre és Dolohov párbaját, és megpróbáltunk arcot adni a társadalomban krakéler, otthon szófogadó jófiú Dolohov (Pierre árnyékszemélyisége, élveteg gyermek énje) édesanyjának, akinek nevében „levelet írtunk” Dolohovhoz.

A harmadik foglalkozás témája a beavatás volt, a halál szimbolikus, mondhatni játékos újrafogalmazása, egyúttal a tudatosodás magasabb szintje. Olvasmányunknak azt a részletet választottam, amikor Pierre találkozik mesterével, majd átesik a szimbolikus beavatáson. Terveztem, hogy felolvassuk részleteket Pierre álmaiból, naplójából, ehhez pedig majd saját álmokat társítunk, hogy a saját belső világunkba is bepillantsunk, keresve saját mesterünket. A csoport azonban kérte, hogy „lassítsunk”, egy-egy témával több időt töltsünk.

Bár e tanulmánynak nem lehet célja a még le sem zárult csoportmunka értékelése, hiszen feladata csupán elméleti szempontjainak bemutatása, itt szeretném mégis megjegyezni, hogy egyik női csoporttagunk unalmasnak találta a beavatásról szóló hosszas leírást. Szóba került az

az izgalmas kérdés, hogy miben áll a „férfi” és a „női” beavatás különbsége. Kérésként hangzott el (ezt egyébként is tervbe vettem), hogy foglalkozzunk többet a női szereplők világával, érzelmi viszonyaival is.

Az idei utolsó, negyedik alkalom témája lesz majd az álmok és az intuíciók területe, a tudattalannal való találkozás, és a női erőter jelentősége (Natasa extravertált, vénuszi jelleme és Marja hercegnő introvertált, Hold jellegű személyisége).

Jövő év elején az ötödik alkalom témája terveim szerint a hős archetípusa lesz, akinek mitikus útja az individuáció folyamatát tükrözi, amint Henderson ezt kimutatta (Henderson, 1993). Ebben a részben a Natasa női becsületének megmentéséről és Pierre-nek a csatában való gyermekesen komikus szerepéről szóló részeket olvassuk majd, illetve azt a rövid részletet, amikor nevének kabbalista számspekulációja révén Pierre különleges küldetést tulajdonít magának, és eldönti, hogy megöli Napóleont. Vagyis jungi értelemben a felfuvalkodottság állapotában, a körülményeket figyelmen kívül hagyva gondolkodik. A csoportmunka ezen a ponton a bennünk működő, téves utasításokat adó gyermekkel foglalkozik majd; azzal a gyermekkel, aki a valódi rendeltetésünk, daimónunk hangját képes elnyomni. E foglalkozás témája voltaképpen az igazi hősi tettekre való megérés lesz. Egyik olvasmányunknak azt a részletet választottam, amikor Pierre mestere, az öreg Bazgyejev könyvtárszobájában elmélkedik magányosan, majd belekeveredik a megszállt Moszkva zűrzavarába. A másik, amikor végre a halál immár valóságos arcával szembesülve végleg megszabadul gyermeki énjétől – Napóleont indul megölni, ám ehelyett kiment egy kislányt a tűzből, majd kivégzőosztag elé állítják, ahol szembenéz a teljes megsemmisülés megmagyarázhatatlan talányával.

A hatodik foglalkozás témája a hit, a meglett életcél, a „rendeltetés” lesz. Részletünk a Platón Karatajevvel való életre szóló találkozás a „felszabadító” fogság idején, illetve egy későbbi korszakból az a beszélgetés, amikor egy családi idill közepén sógora, Nyikolaj kijelenti, hogy ha Pierre-rel és „forradalmár” társaival szembekerülne, felettese parancsára szó nélkül agyonlőné. Ez az odavetett megjegyzés sejtelmesen előrevetíti a főhős későbbi sorsát, amelyről a regény azonban már nem szól.

A hetedik foglalkozás ennek a jelenetnek a folytatásaként azt fogja feszegetni, hogy hová fut ki a „gyermekhős” sorsa, mi következik Pierre nyughatatlan, jóságos, de idealista természetéből. És tovább: milyen jövőképeket, életcélokat, „rendeltetést” találnak a csoporttagok saját benső világukat faggatva a regény tanulságainak fényében? Itt jut szóhoz ismét a csoporttagok „belső hangja”. A regény olvasásának hatására egyes csoporttagok számára idáig elérve talán némileg tudatosul tudattalanuk szólama, a maguk alkotta fiktív alak hangja, az a bizonyos „belvilági hang”. A záró feladat annak a levélnek a megírása lesz, amelyben képzelt szereplőnk beszámol Pierre Bezuhov későbbi sorsáról, haláláról, továbbá mindazokról az érzésekről, amelyek benne e sors hatására kavarnak.

A *Tolsztoj-terápia* itt vázolt folyamata modellértékű kíván lenni a biblioterápia ún. egzisztenciális, vagyis az emberi lét nagy szorongástémáit fókuszba állító irányzata számára, de a tekintetben is, hogy miként lehet felősfokon, például egyetemi oktatás keretében (vö. Kővári, 2022: 767–770) új életre kelteni egy olyan kanonikus irodalmi alkotást, amelyet sokan ismernek, de kevesen olvasnak.



Harmónia Palota, Herczeg Bal terem

Irodalom:

- Franz, Marie-Luise von (1993): Az individuáció folyamata. In: Carl Gustav Jung (szerk.): *Az ember és szimbólumai*. Ford. Matolcsi Ágnes. Göncöl, Budapest. 157–214.
- Gennep, Arnold van (2007): *Átmeneti rítusok*. Ford. Vargyas Zoltán. L'Harmattan, Budapest
- Hamvas Levente Péter (2023): Szent olvasás. A monasztikus lectio divina biblioterápiás tanulságai. *Vigilia*, 88. 8. sz. 681–688.
- Henderson, Joseph L. (1993): Az ősi mítoszok és a modern ember. In: Carl Gustav Jung (szerk.): *Az ember és szimbólumai*. Ford. Matolcsi Ágnes. Göncöl, Budapest. 105–156.
- Jung, Carl Gustav (1993): A személyiség kialakulása. In: *Mélységeink ösvényein*. Ford. Bodrog Vilmos. Gondolat, Budapest. 22–39.
- Jung, Carl Gustav (2011): *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Ford. Turóczy Attila. Scolar, Budapest
- Jung, Carl Gustav (2021): *Lélektani típusok*. Ford. Réti Emese. Scolar, Budapest
- Kővári Zoltán (2022): *Bevezetés az egzisztenciális pszichológiába. Történet, elmélet és alkalmazás*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Tolsztoj, Lev (2012. 1.): *Háború és béke*. 1. köt. Ford. Gy. Horváth László. XXI. Század Kiadó, Budapest
- Tolsztoj, Lev (2012. 3.): *Háború és béke*. 3. köt. Ford. Gy. Horváth László. XXI. Század Kiadó, Budapest
- Veress Károly (2007): *Bevezetés a hermeneutikába*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár

**NEMZETISÉGI KÉRDÉS A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE
CIKKEIBEN (1908 – 1918)**

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Szociológia Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna

Az 1908 és 1918 között megjelenő *Magyar Társadalomtudományi Szemle* (MTSZ) a korabeli magyar konzervatív szociológia legszínvonalasabb lapja volt. Ekkor, az Osztrák-Magyar Monarchia végóráiban az egyik legégetőbb társadalmi problémának a nemzetiségi kérdés számított: milyen jogok illetik meg a Magyar Királyság területén élő nem magyar anyanyelvű nemzetiségeket. Erre a kérdésre a születőfélben lévő magyar társadalomtudomány két iskolájának egyaránt volt válasza. A nyugati tudományos mintákat követő polgári radikálisok szerint bővíteni kell a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati és kulturális jogait. A velük szembehelyezkedő konzervatívok viszont általában korlátozó politikát sürgettek, a Magyar Királyság területi egységének fenntartása érdekében. A jogkiterjesztést pártoló szerzők és írások eszmetörténeti elemzése már jórészt megtörtént, a korlátozást támogató konzervatív szociológusokról viszont eddig szinte alig vett tudomást a hazai tudománytörténet. Ebben az írásban ezt a hiányt igyekszem pótolni.

A korabeli konzervatív szociológia intézményi bemutatása után központi folyóiratukra, az MTSZ-re fókuszálok: azokat a cikkeket fogom elemezni, melyekben a szerző komplex módon foglalt állást a nemzetiségi kérdést illetően. Alapvető kérdésem az, hogy miképp jelent meg a nemzetiségi kérdés az MTSZ hasábjain. Ugyanis, ha választ kapunk erre a kérdésre, nemcsak a korai közép-európai társadalomtudomány egyik elfeledett, de izgalmas vonulatára derül fény, de talán a 20. század első negyedének történelme is jobban érthetővé válik.

1. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület és folyóirata

A „szociológia első magyar műhelyének” a *Huszedik Század* (HSZ) című folyóiratot és az azt 1901-től kezdve kiadó Társadalomtudományi Társaságot (TT) tartja a magyar szociológiatörténet. (Litván & Szűcs 1973) Ezt a társaságot kezdetben élénk világnézeti sokszínűség jellemezte: „a progresszív világnézetten belül minden irány képviselőre talált a liberalizmustól az anarchizmusig [...] a liberális Pulszky Ágosttól az anarchista Batthányi Ervinig, ott volt Ady Endre és Schöflin Aladár, Pikler Gyula és Somló Bódog, Lukács György és Mannheim Károly, a forradalmi szindikalista Szabó Ervin, a radikális Jászi Oszkár, Szende Pál, Madzsar József és Vámbéry Ruzstem, Ignóus és Bíró Lajos, a liberális demokrata Wildner Ödön és Harrer Ferenc, a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond, Varga Jenő, Rónai Zoltán és Bolgár Elek.” (Litván & Szűcs 1973: 6) A legkorábbi időkben a konzervatívok és mérsékelt liberálisok is magukénak tartották a HSZ-t, eltávolodásuk azonban már nagyon korán, a lap fennállásának második évében elkezdődött.

Az egyik tábor azon a véleményen volt, hogy a lapnak egyáltalán nem kellene napi politikai ügyekkel foglalkoznia, csak tisztán tudományos írásokat közölnie. Ezt a pozitivista hozzáállást képviselte Jászi és Somló is. A másik tábor a lap főszerkesztője, Gratz Gusztáv jogász-újságíró vezetésével ennek ellenkezőjét szorgalmazta: a HSZ vállalja fel politikai küldetésének a progresszív-liberális gondolatok terjesztését. Végül a többség Jásziék pártjára állt, Gratz pedig távozott a szerkesztőségéből. (Vasvári 2007: 91)

Ez utóbbi volt az első jól látható súrlódás a TT tagságának mérsékelt és radikális tagjai között, de az ideológiai különbségeket az 1904 tavaszán megrendezett *A társadalmi fejlődés iránya* című konferenciasorozat is kiélezte. Ezen alkalmakon minden égető társadalmi kérdéstről egy-egy szakavatott tag adott elő. Az előadók között feszülő különbségek pedig annyira egyértelművé váltak, hogy Jászi néhány évvel később így jellemezte a TT korai éveit: „*az egység jóformán csak annyi volt, hogy mindenki elégedetlen volt az akkori közéletnek egyik vagy másik jelenségével s elmaradtnak, vagy korruptnak vélte az azt intéző emberek többségét.*” (Jászi 1910: 3)

1906 nyarán a tagság addigi, nagyon széles ideológiai spektruma összeszűkült. Július 20-án lemondott a társaság elnöki tisztjéről ifjabb Andrassy Gyula, aki pár hónappal korábban belügyminiszter lett. Az összehívott tisztújításon „*már tisztán látszódott a két tábor: a nemzeti érzelmű, liberális jobbszárny (Gratz, Hegedüs Loránt, Wolfner Pál) és a polgári radikálisok, szocialisták (Jászi, Somló, Pikler) csoportja. 1906. augusztus 7-én következett be az események utolsó mozzanata: a sebtében összehívott rendkívüli közgyűlésen a polgári radikális és szocialista csoport győzedelmeskedett, a Gratz-Hegedüs-Farkas-féle csoportot pedig kiutasították a társaságból. Ezt követően a Társaság és a Huszadik Század teljes egészében a polgári radikálisok és szocialisták szellemi irányítása alá került.*” (Vasvári 2007: 94)

Mintegy fél évvel később, a TT-ből kiváló jobboldali liberálisok saját egyesület létrehozásán kezdtek el dolgozni: 1907. február 5-én megalakult az előkészítő bizottság, melynek célja egy hazafias, nemzeti alapon álló, pártok fölött álló társadalomtudomány művelése volt. A bizottság tagjai már ekkor a később használatos „Magyar Társadalomtudományi Egyesület” név felvételét javasolták, illetve saját folyóirat elindítását ígérték. A bizottság irodája a Múzeum körút 10. szám alatt volt található, az éves tagdíj pedig 10 korona volt, melynek fejében a tagok az egyesület (még név nélküli) folyóiratát is megkapják majd. (Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1907: 6)

Az előkészítő bizottság 33 tagjából többen is nem egy jogcímen szerepeltek a felsorolásban. Összesen 15 egyetemi, főgimnáziumi, vagy akadémiai tanárt, 5 országgyűlési képviselőt (mind a baloldali ellenzék tagja), 2 főispánt (egy szabadelvű, egy függetlenségpárti), 4 minisztériumi és 2 fővárosi tisztviselőt, 1 nagyiparost, 3 ügyvédet, 1 mérnököt és összesen 4 író, hírlapírót, festőt találhatunk közöttük. (Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1907: 6) A tagok tehát több mint háromnegyede az államtól, adott esetben helyi önkormányzattól, valamelyik egyháztól kapta rendszeres fizetését. Ez magyarázatot adhat arra a később egyértelművé váló jelenségre, hogy a MTSZ hasábjain elsősorban politikai-közigazgatási kérdésként tárgyalták a nemzetiségi kérdést.

Az egyesületi tagok közel kétharmada jogi végzettségű volt, ami nem meglepő annak fényében, hogy „*a XX. század elején is, akárcsak az azt megelőző évszázadokban, a jogi végzettség volt a leggyakoribb végzettség a férfiak esetében, s az összes többi iskolai végzettség elmaradt mögötte. Mindemellett általában az összes állami (állami, vármegyei és városi) hivatal betöltéséhez elengedhetetlen volt a jogi ismeret, a hivatali pozícióknak lényegesen magasabb presztízse volt, mint a magánpályáknak.*” (Vasvári 2007: 101-102) A tagoknak megközelítőleg 3-4%-a lehetett zsidó származású (Vasvári 2007: 102), ugyanez az arány a TT esetében körülbelül 50% volt. (Litván & Szűcs, 1973: 22)

„*Az önismeret az egyes emberre nézve is nehéz dolog, tehát fokozottan az az oly nemzeti közösségekre nézve, melyek abban sohasem gyakorolták magukat. Mindezen kutatások alaposan földerített és megbírált eredményeit világos, lehetőleg megkapó közlések által közkinccsé tenni egyik fő rendeltetése ennek a folyóiratnak. [...] Minden, valóban hasznos emberi, családi, polgári és*

gazdasági erény, melyek voltaképp karöltve járnak, [...] íme, ez tudományos és gyakorlati rendeltetése e folyóiratnak.” (Gaál 1908: 2-3) Ezekkel a szavakkal határozta meg Gaál Jenő a MTSZ feladatát. Az értelmiségnek szánt folyóirat elindítását az 1907. júliusi választmányi ülésen határozták el, kiadóhivatalát Kolozsváron rendezték be, a szerkesztőbizottság tagjainak pedig Palágyi Menyhértet, Apáthy Istvánt, Gaál Jenőt és Jancsó Benedeket tették meg. (Vasvári 2007: 103)

Gaál Jenő visszaemlékezései szerint neki jutott a feladat, hogy a folyóirathoz szükséges pénzt előkerítse. *„Párt nem állott hátunk mögött. A magyar értelmiség nem volt áldozatkész. Mecénásunk nem akadt. Nem volt más mód arra, hogy e folyóirat exisztálhasson, mint a tagdíjnál nagyobb előfizetési díjakat mennél nagyobb számmal gyűjteni. A mi közönségünk tömegesen erre sem lévén hajlandó, kieszközöltem, hogy három minisztérium és néhány közintézmény többszáz példányra előfizetett, melyeket azután szétküldhettek. [...] Hogy ez: mennyi utánjárás, rábeszélést és buzdítást tett szükségessé, arról akkor is, később, is csak keveseknek volt kellő tudomásuk.”* (Gaál 1940: 266) Bár Gaál szerint párt nem állt a frissen alapított folyóirat mögött, a hivatalos körök és az MTSZ közeli kapcsolatát jól példázza a lap finanszírozásának problémája.

A MTSZ évente tíz alkalommal jelent meg, (július és augusztus kivételével) minden hónap 15-én. Ez a rendszer az 1908. januári indulástól egészen az 1914. júniusi lapszámig pontosan működött. Az első világháború kitörése miatt az az évre tervezett hetedik, nyolcadik, kilencedik és tizedik számot összevonták és egyben adták ki. Ezután már csak három lapszám jelent meg, de azok is véletlenszerűen; az utolsó 1918 szeptember 15-én, épp azokban a napokban, amikor az antanttal szembenálló központi hatalmak, köztük a Monarchia is, sorra fegyverszünetet kértek.

A háborús időszakról így írtak: *„az 1915. és 1916. évben úgy az anyagi eszközök híján, mint pedig a munkatársak katonai szolgálata folytán nem volt lehetséges a Szemlét megjelentetni.”* (Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1918: 165) Az 1914 utáni számok jelentősen rövidebbek voltak a korábbiaknál, ezt a szerkesztőség a „nyomdai viszonyok” megváltozásával magyarázta, de fogadkoztak: *„mihelyt a viszonyok kedvezőbbek lesznek és a nyomdai előállítás nem fog a mai, szinte legyőzhetetlen nehézségekkel járni, első igyekezetünk az lesz, hogy a Szemle ismét a régi terjedelemben jelenhessék meg.”* (Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1918: 165) De, mint tudjuk, erre már nem került sor.

2. Nemzetiségi kérdés az MTSZ hasábjain

Fontosnak tartom leszögezni, hogy nem a nemzetiségi kérdés volt az MTSZ legfontosabb témája. A lap érdeklődése nagyon sok területre terjedt ki: társadalomelmélet, szociálpolitika, jog, történelem, művészetelmélet, társadalmi mozgalmak, közgazdaságtan, nevelésügy, külpolitika, közigazgatás stb. Bár a nemzetiségi kérdés a korszak egyik legforróbb témája volt, az általános választójoggal például jóval többet foglalkoztak a MTSZ szerzői. Jellemzőbb tehát az, hogy egyéb témák tárgyalásakor említik meg a nemzetiségi kérdést, mintsem hogy írásuk eleve abból indulna ki.¹

A MTSZ összesen 70 megjelent lapszámából 24 szerző 36 írása, valamint egy, a MTE kiadásban megjelent kötet foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel. Ezeket alapvetően 4+1 csoportba tudom sorolni a téma felvetés módja szerint:

¹ Fontos fogalomtörténeti adalék, hogy a szerzők előszeretettel használták a „nemzetiség” kifejezést Széchenyi nyomán „nemzetiesség”, „nemzeti sajtóságok összessége” értelemben is.

1. Politikai-közigazgatási: a nemzetiségi kérdés itt elsősorban állami, választójogi kérdés. A szerzők általában az országon belüli magyar dominancia gyengítését látják minden jogkiterjesztésében, az általános választójog megteremtésétől elsősorban etnikai, és nem szociális szempontból berzenkednek. Milyen korábbi hatalmi döntések vezettek oda, hogy a Magyar Királyság területén élő nemzetiségek egy része területi autonómiát követel magának? Kik ebben a hibásak? Milyen alkotmánytörténeti folyamatok vezettek ehhez? Hogyan kéne viselkednie a magyar kormánynak, hogy csituljanak a nemzetiségi követelések? Milyen feladata és felelőssége van egyáltalán ebben az államnak, a vármegyéknek, a magyar politikai elitnek? Mit írnak erről a hazai és külföldi szakirodalomban? Ebbe a csoportba 16 cikk tartozik, tehát az írások kb. fele. A legtöbb politikai szöveget Gárdonyi Albert könyv- és levéltáros, valamint Steinecker Ferenc agrárpolitikus jegyezte.
2. Demográfiai-asszimilációs: az ide tartozó cikkek a magyarosodás folyamatáról adtak tudósítást a legfrissebb, vagy épp hosszútávú demográfiai, gazdaságstatisztikai adatok elemzésével, közlésével. A szerzők abban mind egyetértettek, hogy az ország boldogulása szempontjából a magyar nemzetiség számarányának és életszínvonalának növekedése a kívánatos. A folyamat statisztikai, esetleg pszichológiai jellemzőit azonban többféleképpen interpretálták. Meglepő, hogy a gazdasági szempont milyen nagy mértékben háttérbe szorult a népesedés javára. Ebbe a csoportba 7 cikk tartozik, tehát az írások kb. ötöde. A legtöbb demográfiai-asszimilációs szöveget Kovács Alajos demográfus, a KSH későbbi elnöke jegyezte.
3. Elméleti: ebbe a csoportba azok az írások tartoznak, melyek elsősorban filozófiai, társadalomelméleti problémaként közelítették meg a nemzetiségi kérdést. Ez a magyar nemzeti eszméről való töprengést és elméleti művek ismertetését jelenti. Az előbbi főképp így artikulálódott: hogyan illeszthetők be a nemzetiségi törekvések a magyar nemzeti eszme körébe? Ebbe a csoportba 6 cikk tartozik, tehát az írások kb. hatoda.
4. Kulturális-educációs: hogyan lehet magyarrá nevelni egy nem magyar anyanyelvű, nemzetiségi háttérrel rendelkező gyereket? Milyen művelődési fokon állnak egyáltalán a hazai nemzetiségek? Tulajdonképpen e két kérdés körül forognak azok az írások, melyek a kultúra és az edukáció felől igyekeztek hozzászólni a nemzetiségekkel kapcsolatos közbeszédhez. Ebbe a csoportba 3 cikk és egy kötet tartozik, tehát az írások kb. tizede. A legtöbb kulturális-educációs szöveget Imre Sándor pedagógus jegyezte.
5. Komplex: azokat tekintetem komplex megközelítésű szövegeknek, melyek a fenti kategóriákból egyszerre többet is (akár mindegyiket) figyelembe vették a nemzetiségi kérdés tárgyalásánál. Az első írás részletes beszámoló a MTE ebben a témában tartott értekezletéről. A második Kenéz Béla statisztikus körültekintő, széles látókörű javaslata a nemzetiségi kérdés megoldására. A harmadik Barabás Endre kolozsvári pedagógus román irredentizmusról szóló cikke. A negyedik pedig, ami mind közül a legteljesebb, Ajtay József pénzügyminisztériumi tanácsoshoz köthető. Ebben Ajtay az 1913-ban és 1914-ben megtartott, nemzetiségi kérdéssel foglalkozó egyesületi értekezletek tanulságait foglalja össze. Fentebb már említettem, hogy a szerzők csak ritkán állították özpontba kizárólag a nemzetiségi kérdést, gyakoribb, hogy más témák kapcsán jött elő. Ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy a komplex írások csoportjába csupán 4 cikk tartozik, tehát az írások kb. tizede. Eloszlásuk egyenlőtlen, csak az 1913-as és 1914-es évfolyam számaiban található meg. Ennek egyik oka lehet az, hogy az 1910-es népszámlálás adatait 1913-ban adták ki, így az új eredmények fényében a nemzetiségi kérdés új megvilágításba került.

3. Komplex keretű cikkek

A továbbiakban a komplex keretű cikkeket ismertetem.

3.1. szerző nélkül (1913): *Értekezlet a nemzetiségi kérdésről*

A folyóiratot kiadó MTE is aktívan elősegítette a komplex cikkek születését az 1913-ban két részletben megtartott konferencia szervezésével. Erről egy névtelen szerző számolt be a folyóirat hasábjain. Befolyásos politikusok sora szólalt fel; elsőnek a függetlenségpárti Apponyi Albert

fejtette ki véleményét. Szerinte a román nemzetiség kérdése a legégetőbb probléma, hiszen számszerűleg sokan vannak és egy szuverén állam áll mögöttük. Szeparatista törekvések ellen a „magyar nemzeti élet erőteljes kifejlődése” lenne kívánatos, a kultúra bőkezűbb támogatása, a közigazgatás hatékony megszervezése, a nemzetiségi pénzüzetek ellensúlyozása, valamint a nemzetiségi iskolák magyar állami iskolákkal való felcserélése. A magyar szempontokat a veterán politikus szerint azért is nehéz érvényesíteni, mert az ország nem független.

Az egykori szabadelvű földművelésügyi miniszter, György Endre kissé meglepő módon csatlakozott a vele ellentétes oldalon álló Apponyhoz, miszerint az ország függősége komoly akadályát jelenti a nemzetiségi kérdés hatékony megoldásának. Mindezek mellett kifejezetten toleráns hangot ütött meg: a hatalom helyi képviselői sok esetben teljesen alkalmatlanok, nem csoda, ha a nemzetiségek elégedetlenek velük. Az etnikai konfliktusok kezelésekor mindig emberségesnek és igazságosnak kell lenni, és biztosítani kell a nemzetiségeknek a kulturális (de nem politikai) szervezkedés jogát.

Ezt követően Bethlen István, erdélyi függetlenségpárti képviselő (későbbi miniszterelnök) kapott szót, aki szintén Erdély sajátos helyzetét emelte ki. Elismerte, hogy a magyar térnyerésnek vannak bizonyos árnyoldalai (ezeket nem részletezte), mindazonáltal Erdélyben sürgős beavatkozásra van szükség a magyar birtokos réteg és parasztság megmentése érdekében. Az erdélyi magyarság megszervezését és magyar pénzüzetek felállítását szorgalmazta az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) elnöke, Sándor József is. Végül az MTE nevében Gaál Jenő közölte a jelenlévőkkel, hogy nemsokára külön nemzetiségi ügyekkel foglalkozó bizottságot fognak felállítani, mert meggyőződésük: nemcsak az államnak, hanem a magyar társadalom egészének, köztük a szervezeteknek is tudatos nemzetiségi politikát kell folytatniuk. (szerző nélkül 1913)

3.2. Kenéz Béla (1913): *Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására*

Szintén az 1913. áprilisi lapszámban jelentek meg Kenéz Bélának, a Kolozsvári Egyetem statisztikaprofesszorának részletes és körültekintő javaslatai a nemzetiségi kérdés megoldása kapcsán. Kiindulópontja, hogy a kényszer mindennemű alkalmazását száműzni kell a nemzetiségi politikai eszköztárból, és pozitív hozzáállással, vagyis a magyarság támogatásával kell a probléma felé fordulni. Tanácsait tizenkét pontban foglalta össze.

Ezek szerint a nemzetiségi többségű területeken található magyar nyelvszigeteket erőteljesen támogatni kell, az itteni hivatali állásokba pedig csak a legkiválóbb, feddhetetlen köztisztviselőket (hivatalnok, bíró, tanító, lelkész) szabad felvenni, ha kell, magas fizetéssel idecsábítani őket. Az ilyen helyeken célszerű lenne felállítani egy-egy lelkes hazafiakból álló szabadcsapatot, mely éberrel figyeli a nemzetiségi szervezkedéseket. Hogy ez utóbbiakat jobban értsék a döntéshozók, minden minisztérium alkalmazzon saját nemzetiségi szakértőt.

Kenéz szerint a népoktatást teljes egészében államosítani kell, hogy elejét vegyék a fiatalokat érő nemzetiségi agitációnak. Az újonnan felállított állami iskolákban viszont célszerű lenne, ha az első pár évben a tanulók anyanyelvén folya az oktatás, és csak később kezdenének el a diákok magyarul tanulni. A nyelvszigeten élő magyar fiataloknak egyébiránt szintén meg kéne tanulniuk a helyi nemzetiség nyelvét, hogy helyismerettel bíró hivatalnokokként később vissza tudjanak térni szülőföldjükre. Ezzel a nemzetiségi tisztviselőket is létszámfelettivé tudnák tenni.

A nem magyar anyanyelvű katonákat színmagyar területekre, az Alföldre kéne besorozni, a magyarokat pedig nemzetiségi vármegyékbe. Így elkezdődhetne a közeledés, egymás

kultúrájának megismerése, sőt, vegyesházasságok is köttethetnek ezáltal. Egyházi téren mindenekelőtt a gyulafehérvári román ortodox főegyházmegye egyeduralmát kéne megtörni, ehhez létre kéne hozni az önálló magyar ortodox egyházat. Ezzel párhuzamosan a horvát római katolikus egyházmegyéket Esztergom irányítása alá kéne helyezni. Átfogó birtokpolitikára is szükség lenne: a magyarság fölbirtokait (különösen Erdélyben) állami szinten kéne védeni, a nemzetiségi hitelintézeteket pedig magyar nemzeti szelleműekkel ellensúlyozni.

A magyar értelmiség vezető szerepének fenntartása Kenéz szerint rendkívül sürgős dolga az államnak. Ennek keretében a teljes oktatási rendszer újjászervezésére (sokkal gyakorlatiasabb tudás átadása, a természettudományok előtérbe helyezése stb.) és a közhivatali protekció megszüntetésére lenne szükség. A politikai vezetésnek pedig minden körülmények között demokratikusnak kell lennie: széles néptömegek jogosan megfogalmazott gazdasági, kulturális és politikai érdekeit képviselnie. Ezzel egyébiránt a magyar politikai elit nemzetközi megítélése is javulna. (Kenéz 1913)

3.3. Barabás Endre (1913): A nemzetiségi kérdéstről

Elsősorban az erdélyi románok kérdésével foglalkozott Barabás Endre, a Dévai Állami Tanítóképző igazgatója (a Bethlen-kormány későbbi sajtócenzora). (Zika 1992) Szerinte a nemzetiségi kérdés csak azóta jelent problémát, mióta Magyarország nem független állam, hiszen korábban hosszú évszázadok alatt minden alattvaló magyar volt, származásától függetlenül. A török kiűzése után egyszerre jelentkeztek a magyar nemzeti öntudat időleges gyengülése és a külföldi hatalmak befolyásolási kísérletei; a hazai politikusok pedig ettől kezdve megmagyarázhatatlan módon elnézőek voltak a nemzetiségekkel, ami katasztrofális következményekkel járt. Ennek következtében a magyarországi románoknak önálló középosztálya, értelmisége alakult ki, melyet a Román Királyság bőkezűen támogat. Virágzik az ASTRA nevű közművelődési egyesület is, mely az erdélyi román kultúra erősítését tűzte ki célul: rengeteg tagja és számos könyvtára volt, kalendáriumokat és egyéb népszerű kiadványokat publikál.

Románia politikai, gazdasági, kulturális és vallási téren is beavatkozik az erdélyi románok ügyeibe. Minden adandó alkalommal kegyetlen elnyomást kiáltanak, pedig ők maguk is rettenetesen bánnak a moldvai csángó magyarokkal. Céljuk nem a békés egymás mellett élés, hanem az elszigetelődés. Barabás szerint egyértelmű, hogy a hazai román vezetők Erdély autonómiáját, rosszabb esetben a Romániával való egyesülést akarják. Ez rendkívül veszélyes, és azonnali cselekvést kíván. Elsősorban a román ortodox egyház függetlenségének csorbítását javasolta, másodsorban pedig az eddig csak félszívvel támogatott erdélyi magyar telepespolitika erőteljes folytatását, kiszélesítését. Szerinte célt érne, ha minden olyan erdélyi településen, ahol legalább egy magyar gyerek él, az állam magyar tannyelvű iskolát építené. (Barabás 1913)

3.4. Ajtay József (1914): A nemzetiségi kérdés

A legösszetettebb és legszéleskörűbb szöveg Ajtay József nevéhez fűződik. Ajtay közgazdász végzettséget szerzett, a cikk megjelenésekor a Pénzügyminisztérium munkatársa volt (Bizottsági és tanácsi előterjesztés... 1915: 2320), a harmincas években közigazgatási bíróként vonult nyugdíjba. Közíróként elsősorban gazdasági és nemzetiségi kérdésekkel foglalkozott. A húszas-harmincas években revizionista Magyar Nemzeti Szövetség ügyvezető elnökeként

tevékenykedett. (Tolnai Új Világlexikona 1933: 20) Az írás az MTE nemzetiségi kérdéssel foglalkozó értekezleteinek összefoglalóját nyújtotta.

A nemzetiségi törekvések Ajtay szerint Ausztria hibás és rossz szándékú nemzetiségi politikája miatt erősödtek meg az utóbbi évtizedekben. Öntudatra ébredtek, ez pedig az irredentizmus, az államjogi elkülönülés rémképét festi fel Magyarországnak. A szerző szerint a hazai nemzetiségek törekvései természetesen, de mivel veszélyt jelentenek a magyar államra nézve, a politikának, a lakosságnak és a tudománynak is legsürgetőbb feladata, hogy teljes erőbedobással felvegye a harcot mindenféle nemzetiségi törekvéssel szemben. Hiszen a magyar állam szervezeten, tudatosan és igazán erőteljesen eddig még sohasem állt bele ebbe a küzdelembe, túlságosan megengedő magatartást tanúsított, nem ismerve fel a nemzetiségi kérdés komplexitását.

Gazdasági téren is rengeteg a tennivaló: a nagybirtokok felparcellázása (a hanyatló középbirtokos osztály helyett magyar kisbirtokosok kellene), a magyar többségű városok és ipari központok, valamint a vasút fejlesztése, magyar nyelvű pénzügyintézetek létrehozása. Művelődési szempontból állami, magyar tannyelvű iskolák felállítására, megbízható és megnyerő, a nemzetiségi nyelvet beszélő magyar tisztviselőkre lenne szükség. Mindent el kell követni, hogy a nemzetiségi értelmiséget megnyerjék a magyar ügynek (tehát el kell érni az asszimilációjukat), hiszen nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az elmúlt évtizedekben egy önálló, „nem magyar háttérű” értelmiségi réteg is kialakult.

A szerző szerint kétségbeejtő a magyar nyelvszigetek helyzete, rövid távon erőteljes támogatásukra, hosszú távon pedig akár a teljes vármegyerendszer átszabására van szükség, annak érdekében, hogy ezeken a helyeken a magyar többséget elérjék, de legalábbis megközelítsék. A nemzetiségi nyelvekkel szemben nem szabad követni az eddigi megengedő politikát. A közéletben kizárólag a magyart lehessen használni, Kenéz szerint a kisebbségek nyelvei (a magyarokhoz hűséges, ezért támogatandó németekét kivéve) egyébként sem lennének alkalmasak az igazán összetett gondolatok kifejezésére. Ezzel párhuzamosan meg kell értetni a nem magyar anyanyelvű állampolgárokkal, hogy anyanyelvüket a hatalom nem üldözi, és hogy magánéletükben (otthon, a templomban) mindenféle retorzió nélkül használhatják is.

A választójogi törvény megalkotásánál a nemzetiségi törekvések fékezése kell, hogy előnyt élvezzen. Ennek érdekében a törvényhozónak érdemes lenne elgondolkodnia gazdasági vagy kulturális cenzus bevezetésén. A rendészeti intézkedéseket kifejezetten óvatosan kéne alkalmazni, hiszen *„az erőszakoskodás, az individuális jogok csorbítása, a méltányosságnak szempontjai figyelmen kívül hagyása, a hatalom fitogtatása és a nemzetiségi érzékenység ok nélküli megbántása, ingerlése tulajdonképpen a nemzetiségi törekvések malmára hajtja a vizet, mert át nem hidalható érzelmi szakadékot támaszt a magyarság és a nemzetiségek között.”* (Ajtay 1914: 126)

Ajtay szerint annak ellenére, hogy a nemzetiségi küzdelmek a kor döntő jelentőségű konfliktusai, *„a magyar társadalom feladata kitartó türelemmel, barátságos érintkezéssel és a felsőbbrendű szellemi és társadalmi műveltség vonzóerejével a társadalmi összeforradás mesterségesen eltorlaszolt útjait megnyitni, folyton egyengetni és céltudatosan közrehatni a faji súrlódások csökkentésére. Megbecsüléssel, megértéssel és szeretettel kell a nemzetiségi néppel bánni és faji érzékenységét lehetőleg kímélni kell. A magyar nemzeti álláspontot társadalmi téren nem faji elfogultsággal, türelmetlenséggel és góggal, hanem méltóságosan, okos tapintatossággal és mindig a felsőbbrendű érdekek követelményeként feltüntetve kell képviselnünk.”* (Ajtay 1914: 136) Ennek elérésében a sajtóra különösen nagy szerep hárul.

4. Összefoglalás

Az 1913-as értekezlet ismertetése volt az első olyan cikk a folyóirat immár öt éves fennállása során, melyben többdimenziós kérdésként tárgyalták a nemzetiségi kérdést. A résztvevők pozíciója és mondandójuk, tanácsaik lényege még mindig alapvetően politikai színezetű volt, de egyidejűleg előtérbe kerültek gazdasági, oktatási és kulturális szempontok is.

Az ugyanabban a lapszámban megjelent Kenéz Béla-féle javaslatok elsősorban a kisebbségben élő magyarság kulturális és gazdasági támogatását célozták. Kenéz hasonló bőkezűséggel finanszírozta volna a magyar értelmiséget is, melytől a nemzet felemelkedését remélte. Tanácsai céljukban semmiképpen sem tértek el a konzervatív szerzők máshol megfogalmazott ötleteitől (a magyarság gazdasági és kulturális felsőbbségének fenntartása és növelése), de az alkalmazott eszközök tekintetében talán igen. Itt Vajda György bártfai gimnáziumi tanár recenziójára utalhatok, melyben a szerző szintén elismerte, hogy az eddigi rugalmatlan és meglehetősen erőszakos hozzáállás nem vezetett eredményre; a magyar hegemonia biztosításához kifinomultabb módszerekre van szükség. (Vajda 1913) Kenéz esetében ilyen a vegyesházasságok ügye, melynek révén a nemzetiségek asszimilációját is remélte.

Több szempontot alkalmazva mutatta be az erdélyi románság térfoglalását Barabás Endre írása. Egyaránt helyet kaptak benne politikai (a Román Királyság beavatkozása, irredentizmus), gazdasági (viszonylag stabil alapokon álló hazai román középosztály), kulturális (az ASTRA virágzása, magyar állami iskolák hiánya) érvek. Javaslatai azonban sok újdonságot nem tartalmaztak, hacsak az akár egy magyar gyerek számára létesített állami iskolák követelése nem számít kirívóan extrémnek. Helyzetértékelése mindazonáltal helyesnek bizonyult, hiszen a cikk megjelenése után már öt évvel az erdélyi román vezetők Gyulafehérváron a Román Királysághoz való csatlakozásról határoztak. Barabás abban is megelőzte a korát, hogy szóvá tette a román uralom alatt élő magyarok elnyomását. A két világháború közötti magyar szociológiai irodalomban többször is írtak az erdélyi magyarokat érintő román túlkapásokról.

Végül Ajtay cikkét, mivel az MTE konferenciáinak összefoglalója, joggal tekinthetjük a kortárs konzervatív társadalomtudomány nemzetiségi kérdéstről alkotott véleményének hiteles összefoglalójának. Amivel kapcsolatban az értekezleteken a felszólalók többé-kevésbé mind egyetértettek, az bekerült Ajtay cikkébe, és fordítva: minden, amit leírt, a MTSZ szerzőinek többségi álláspontját képviseli. Ez az összefoglalás meglehetősen szigorú: mindenféle nemzetiségi törekvést ellenez, és a magyar nyelv abszolút kizárólagosságát sem tekinti vita tárgyának. Sőt, a konzervativizmussal nehezen összeegyeztethető módon azt is felveti, hogy a szent istváni vármegyék határát teljesen újra kéne rajzolni a magyar lakosság többségének biztosítása érdekében. A cikk tehát a korábban előforduló, nemzetiségi kérdésre adott válaszok közül mindenekelőtt a jogfosztó, erőteljes magyarosítást követelő hangokat foglalta össze. A társadalmi harmóniát sürgető végszó ellenére Ajtay szövege alapvetően konfliktuselméleti keretben tárgyalja a nemzetiségi kérdést.

Ajtay is főleg politikai-közigazgatási érvekkel, javaslatokkal nyúlt a nemzetiségi kérdéshez. Különösen érdekes, ahogy a politikum eddigi döntésképtelenségét, impotenciáját magyarázta: ez a döntéshozók tudatlanságában, és abban gyökerezett, hogy nem ismerték fel a probléma valódi súlyát. Ez az MTE tematikus értekezleteit is legitimálja, hiszen ezek pont abból a célból szerveződtek, hogy jól használható tudást nyújtsanak a politikusok számára, és hogy rámutassanak egy-egy kérdés összetettségére.

A huszadik század első heteiben jelent meg a konzervatív *Kakas Márton* című élclap hasábjain: „A parlamentben egyre a nemzetiségi kérdéstről **beszélnek**. Az izgatók pedig ezalatt **cselekszenek**...”² (Apróhírek 1900: 2) A *Magyar Társadalomtudományi Szemle* konzervatív szerzői komplex írásaikkal is tulajdonképpen erre a problémára igyekeztek megoldást találni a maguk eszközével: tudományos módszerekkel beszélni a nemzetiségi kérdéstről, hogy a kormány cselekedni tudjon a nemzetiségi izgatók ellen, a „magyar fensőbbiség” biztosítása érdekében.

Irodalomjegyzék

- Ajtay József (1914): A nemzetiségi kérdés. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 7 (2): 104-137.
- Apróhírek (1900. 02. 25.) *Kakas Márton*, 2.
- Barabás Endre (1913): A nemzetiségi kérdéstről. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 6 (9): 675-698.
- Bizottsági és tanácsi előterjesztés a Budapesti villamos városi vasút r.-t.-nak... (1915. 11. 26.) *Fővárosi Közlöny*, 2320.
- Gaál Jenő (1908): A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 1 (1): 1-6.
- Gaál Jenő (1940): *Élmények és tanulságok*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Jászi Oszkár (1910): Tíz év. *Huszdik Század*, 11 (1), 1-10.
- Kenéz Béla (1913): Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 6 (4): 250-272.
- Litván György, Szűcs László (szerk.) (1973): *A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre. I-II*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Magyar Társadalomtudományi Egyesület (1907. 02. 06.) *Budapesti Hírlap*, 6.
- Magyar Társadalomtudományi Egyesület (1918): A választmány jelentése az 1915-1917. évekről. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 9 (2-3): 164-166.
- szerző nélkül (1913): Értekezés a nemzetiségi kérdéstről. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 6 (4): 304-323.
- Tolnai Új Világlexikona (1933): Ajtay József. In: *Tolnai Új Világlexikona 1. pótkötet, A-H*. Budapest: Forrás Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat R.t., 20.
- Vajda György (1913): Magyarország jövője. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 6 (9): 704-705.
- Vasvári Ferenc (2007): A Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalakulása. *Acta Sociologica*, 2 (1): 90-105.
- Zika Klára (1992): Egy igazi népnevelő. Barabás Endre (1870-1945). *Honismeret*, 20 (1): 35-38.

² Kiemelés az eredetiben.

A BULLYING FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE A BÉKÉS ISKOLÁK PROGRAM IRÁNT ELKÖTELEZETT INTÉZMÉNYEKBE – EGY FOLYAMATBAN LÉVŐ DOKTORI TANULMÁNY EDDIGI EREDMÉNYEI

ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Egri Tímea

I. Bevezető - a vizsgálandó probléma

Tanulmányom célja, hogy a Békés Iskolák iskolai zaklatással szemben létrejött preventív és a már megtörtént zaklatások kezelését célzó programot adaptáló intézményekben vizsgáljam, hogyan értelmezik a bullying fogalmát az iskola dolgozói, a diákok szülei, és maguk a diákok, az általuk használt bullying értelmezés hogyan viszonyul a bullying általánosan alkalmazott tudományos definíciójához, mennyiben tér el az olyan intézményekben jellemző fogalomhasználatától, melyekben nincs jelen zaklatásellenes program, valamint maguk milyen viszonyban rendelkeznek a problémával szemben – mindezeket keresztül pedig milyen esetleges hiányosságok tárhatók fel, melyek gátolják a program céljainak megvalósulását, illetve ezen esetleges hiányosságok mennyiben kapcsolódnak a hazai oktatási rendszer tágabb kontextusához.

Mindezt oktatáspolitikusokkal, iskolai dolgozókkal, szülőkkel, és tanulókkal készített narratív- és félig struktúrált interjúkkal, illetve fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekkel tervezem véghez vinni.

Kontroll csoportként olyan intézményeket szeretnék bevonni a kutatásomba, amelyekben a fenti zaklatásellenes program nem fut és szintén a fővárosban találhatóak.

II. A kutatás relevanciája

Bullyingről akkor beszélhetünk, ha a következő három feltétel van jelen: „a) az agresszív viselkedés vagy sérelem szándékos okozása, b) amelyet ismétlődően és hosszú időn keresztül követnek el c) olyan interperszonális kapcsolatban, ahol a hatalmi egyensúly hiányzik” (Dóczi-Vámos, 2016: 68).

A bullyingnek általában a következő fajtáit különböztetik meg:

A zaklatás típusai	Verbális	Nem verbális	
		fizikai	nem fizikai
Közvetlen/direkt	Csúfolás, fenyegetés	Ütés, rúgás, cibálás, lökdösődés, köpés, bezárás	Kinevetés, obszcén vagy bántó gesztusok
Közvetett/indirekt	Pletykaterjesztés, kapcsolatok rombolása	Mások által megveretni valakit, az áldozat holmijának ellopása	Gúnyrajzok, képek terjesztése, kiközösítés

Forrás: Buda (2015) 18. o.

A fogalom tudományos definíciójával azonban úgy hazánkban, mind külföldön csak kevesek vannak tisztában, általában számos olyan bántalmazási formát is bullyingnek tekintenek, amiknek még csak érintőlegesen sincs köze a hivatalos definícióhoz vagy éppen a bántalmazás

nem fizikai (csúfolódás, pletykaterjesztés, cyberbullying stb) formáit nem minősítik bullyingnek (Budai, 2015). Egy USA-ban végzett, a diákok bullying értelmezése és a bullying hivatalos definíciója közötti kapcsolatot vizsgáló közel kétezer fős mintás kutatás eredményei szerint a gyerekek zaklatásra vonatkozó definícióiban ritkán említették a kutatók által hangsúlyozott három fő kritériumot (szándékosság, ismétlődés, hatalmi egyensúly hiánya). Kiemelendő az is, hogy a fiatalabb gyerekek gyakrabban említették fizikai agressziót és explicit szóbeli agressziót a definíciójukban, míg a kapcsolati agresszió csak az idősebbeknél volt jellemzőbb, és a lányok többet számoltak be ilyen esetekről, mint a fiúk. A tanulmány azt is hangsúlyozza, hogy a zaklatás meghatározása kulcsfontosságú a pontos méréshez, és felveti azt a kérdést, hogy mennyire megbízhatók a zaklatás előfordulásáról szóló gyermekek által adott jelentések, különféle meghatározások és kritériumok alkalmazása nélkül. (Vaillancourta, McDougallb, Hymelc, Krygsmana, Millera, Stivera, és Davis, 2008).

Ugyancsak feltűnő jelenség, ahogy a bullying közbeszédben való használata országonként élesen eltér, jellemzően nagyban függ az adott kultúra erőszakról alkotott felfogásától (Smorti, Menesini és K. Smith, 2003). Egy 2014-ben megjelent, 30-55 éves szülők részvételével öt országban (Olaszország, Spanyolország, Portugália, Anglia és Japán) a bullying köznyelvben való használatát vizsgáló nemzetközi összehasonlító kutatás az egyes országok között eltérő szóhasználatot és érzékenységet figyelt meg a bullying kapcsán. A tanulmány kiemeli a nyelvi és kulturális különbségek fontosságát a zaklatás vizsgálatában, különösen az országok közötti összehasonlításoknál. A kutatás arra is rámutat, hogy az egyes országokban a szóhasználat különféle szempontokat emel ki, ami befolyásolhatja a zaklatási esetek jelentéseit és a beavatkozási stratégiákat.

Magyarországon hasonló köznyelvi bullying-értelmezést vizsgáló tanulmány még nem született, így pusztán az UNICEF 2016-os 7.000 felnőtt által kitöltött online kérdőíves felmérése (Pintér és Tóth, 2017) lehet némileg árulkodó bullying köztudatbéli megítélését illetően. Bár a válaszadók 83%-a tudatában volt annak, hogy hazánk ratifikálta az ENSZ gyermekjogi egyezményét, ennek ellenére a pofont és a gyermek bezárását a válaszadók 16, illetve 9%-a nem tartja bántalmazásnak. A válaszadók 6%-a szerint nem számít pszichés bántalmazásnak az, ha szülőként azt mondja a gyermekének: „Bárcsak meg se születél volna”. Minden harmadik válaszadó nem véli problémásnak, ha rákiabál a gyermekére. A gyermek nyilvános megszégyenítése kapcsán minden nyolcadik megkérdezett azt válaszolta, hogy az nem minősül gyermekbántalmazásnak (Pintér és Tóth, 2017).

Hazánkban tovább nehezíti a fogalom köztudatbéli tisztázatlanságát, hogy a bullying prevenció nincs beépülve az iskolák mindennapjaiba, az csupán programok és projektek formájában valósul meg (Jármi, 2019), így gyakran még maguk az oktatók sem találkoznak a fogalom pontos jelentésével (Buda, 2015). A hazai tanárképzés ezen hiányosságához talán a leginkább hozzájáruló tényező az, hogy a rendszerváltást követően nem történt jelentős reform a pedagógusképzés terén, az ideológiamentesség tétele mellett (Nahalka, 2022). Tihanyi (2020) tanulmánya rámutat arra, hogy a pedagógusok nagy része még mindig nem sajátítja el képzése során azt a szükséges tudást, amely hatékonyan segíthetné az iskolai zaklatásnak kitett gyermekek iskolai problémáinak kezelésében. Ezen túlmenően aggasztó jelenség, hogy az iskolai zaklatás nem fizikai megnyilvánulásait (például verbális zaklatás, rosszindulatú pletykák terjesztése, online zaklatás stb.) a tanárok többsége sem észleli iskolai zaklatásként (Buda, 2015).

A problémát az is jól jelzi, hogy a bullying fogalmának máig nincs pontos magyar definíciója. Buda (2015) tanulmányában kifejti, hogy sajnálatos módon a magyar nyelvben még mindig hiányzik egy olyan kifejezés, amely pontosan visszaadná a bullying eredeti jelentését. Ezért a

magyar kutatók, akik foglalkoznak a témával, a bullying mellett kénytelenek az "iskolai zaklatás" kifejezést alkalmazni kutatásaikban. Ugyanakkor szigorúan hozzátesszik azt is, hogy a "zaklatás" szó a köztudatban elsősorban a szexuális jellegű zaklatáshoz társul, így sokan automatikusan erre az értelmezésre asszociálnak a szó hallatán (Buda, 2015).

Komoly problémaként jegyezhető meg az is, hogy a diákok közvetve sem találkoznak sokat az edukációjukon keresztül a bullyingget boncolgató anyagokkal. Mihály Orsolya tanulmánya aláhúzza, hogy a diákoknak szánt olvasókönyvekben szereplő történetekben az emberi kapcsolatok zártsága dominál, és ezeknek leginkább csak a családi kapcsolatokban való kimerülése látható. A gyermekek kapcsolataik az iskolai környezetben, például az osztálytársakkal, ritkán szolgálnak témául a történeteknek (Mihály, 2009).

Holott a bullying mélyebb megértése különösen fontos lenne a magyar oktatási intézményekben. Gerő és Hajdu (2009) által végzett nagymintás kérdőíves és interjú vizsgálat szerint a magyar tanulók 69,1%-a tapasztalt már verbális zaklatást osztálytársai részéről, míg 47,5%-uk érintett volt megszegésben – mindkét esetben az elkövetők és az áldozatok aránya kb. fele-fele arányban oszlik meg. A kiközösítés sem elhanyagolható jelenség, mivel a tanulók harmadának van tapasztalata ezen a területen (az áldozatok aránya 12,7%), és a fizikai agresszió is problémát jelent, hiszen a diákok bő negyede (26,6%) érintett a gyengébb formákban, míg a durvább változatokban a diákok tizede (9,5%) érintett (Gerő és Hajdu, 2009). Végül, a diákok 4%-a már áldozata volt rablásnak is (Gerő és Hajdu, 2009).

Dóczi-Vámos: az iskolai agresszió fogalmi köre

Nem mellékesen pedig azért is hangsúlyos a bullying fogalmának iskolai dolgozók és tanulók körében való tisztázása, hogy elkerüljük az olyan diákok bullyinggel való vádlását, akik egy áldozat védelmére kelve vagy önmagukat az erőszakkal szemben – adott esetben szintén erőszakos módon – megvédve tettelesen reagálnak egy bántalmazási esetre. Ha például egy pedagógus egy hasonló esetben nem próbálja feltárni az erőszakos konfliktus mögött meghúzódó okokat, könnyen elkövetheti az áldozat kettős viktimizációját az önvédelemért kiszabott iskolai büntetéssel (Dóczi-Vámos, 2017).

III. A vizsgált programról

A fenti problémák kiküszöbölésére az Egyesült Államok, Jamaica, és Ausztrália mellett 2006-óta hazánkban is több intézményben működik a Békés Iskolák program, amely az egyéb iskolai erőszakkal szemben létrejött kezdeményezésekhez hasonlóan (pl. a finn KiVa program hazai adaptációja vagy az ENABLE program) rendszerszintű beavatkozást céloz a programba bekapcsolódó intézményekben (Jármi, 2019), vagyis az iskolák teljes közösségénél kíván változást elérni a bántalmazás minden formájának elutasítása 3 és a szemlélők (legfőképpen a tanárok és a diákok) bullyinggal szembeni mozgósítása révén az áldozat védelmére kelve (Jármi, 2019). A program jellegzetessége, hogy az alulról szerveződő önkéntességen alapul az iskola belső erőforrásainak mozgósítása által, ugyanis kész programok helyett tájékoztató előadások és képzések során kívánja elérni az iskolákban a szemléletváltást, miközben szakmai támogatást ad az azokban dolgozó tanároknak, igazgatónak, és pszichológusnak, akik egymással együttműködve alakítják ki az igényeikhez és lehetőségeihez legjobban illeszkedő módszertant (Jármi, 2019).

Különösen fontos vizsgálni ennek a programnak az adott országbeli eredményességét, mert egzakt módszertan híján annak sikeres megvalósulása nagyban függ az adott ország oktatási rendszerétől, valamint a program egyes országokbeli sikertelensége elképzelhető, hogy részben vagy egészben az adott ország oktatási rendszerének hiányosságából fakad.

A program hazai megvalósításának eredményességét azonban eddig semmilyen kutatás nem

vizsgálta, továbbá az is kérdéses lehet, hogy a program - céljainak megfelelően - valóban sikeres-e a bullying rejtettebb, indirektebb formáival szemben, mint például a verbális zaklatás, a kiközösítés, a megszégyenítés, vagy a cyberbullying, azokat egyáltalán bullying-nek minősíti-e. A program megvalósulásának esetleges sikertelensége (mely kutatásomban a bullying nem megfelelő értelmezésében jelenhet meg) közvetve utalhat annak a hazai iskolarendszernek a hiányosságaira, melynek a vizsgált intézmények is a részei – ebben az esetben hangsúlyozandó, hogy még egy bullying-ellenes program sem volt képes megfelelő módon felszámolni az iskolai zaklatás jelenségét.

IV. A választott módszerek

Diákokkal történő vizsgálataimhoz kutatásom elején a narratív interjú módszerét kívántam alkalmazni. Az interjú ezen fajtája lehetőséget nyújt arra, hogy miután az interjúkészítő egy bizalomteljes interjú szituáció kialakítása után felkérte alanyát élettörténetének elbeszélésére, majd az interjú majdnem teljes ideje alatt „visszavonultan” figyelve és jegyzetelve, az alany elbeszélését meg nem szakítva csakis a megkérdézettre hagyja annak élettörténetének mély elbeszélését (Vajda, 2006), olyan információkat hozzon felszínre azzal kapcsolatban, mely információkat egy - gyakran már a konkrétan megfogalmazott kérdésekkel sugalmazó – félig strukturált interjú vagy kérdőíves kutatás során képtelenség lenne kinyerni. Kutatásom sokakat érzékenyen érintő témájából adódóan pedig különös fontosnak tartottam, hogy egy minél kevésbé direkt kérdésekkel dolgozó módszerrel próbáljuk feltárni a fentebb megfogalmazott kérdésekre adandó válaszokat. Az alanyok narratívájában ugyanis felbukkanhatnak olyan tabunak számító problémák (az áldozati vagy éppen a zaklatói szerep, megszégyenítés, kiközösítés stb.) vagy a bullyinghoz köthető traumatikus emlékek, amikre nem szívesen vagy egyáltalán nem válaszolnak egy kérdőíves vagy strukturált interjú vizsgálat során. Az is feltételezhető, hogy sok diák esetében az elbeszélte élettörténetben megfogalmazott énkép jelentősen eltér a megélt élettörténetben feltárható szereptől (pl. zaklatóként igyekeznek elhallgatni korábban elkövetett zaklatásaikat). Továbbá előfordulhat, hogy az adott osztályközösségben megjelenő indirekt, verbális zaklatást, mint külső szemlélők nem tekintik zaklatásnak. Az interjúk minél alaposabb feldolgozását szolgáló fenomenológiai analízis és a Grounded Theory módszerei viszont elviekben lehetőséget kínálnak arra, hogy mindezen jelenségeket fel tudjuk tárni, így pontos választ adva a kutatási kérdésekre.

Mivel azonban az eddig készített narratív interjúim során azt tapasztaltam, hogy egyrészt a diákok (tudva az intézményükben működő programról) igyekeznek jó színben feltüntetni iskolájukat, másrészt, ha beszélnek is zaklatásos esetekről, szinte kizárólag a zaklatás explicit, azon is belül fizikai megnyilvánulásairól mesélnek, így a jövőben célzott kérdésekkel dolgozó, de megkérdézettek személyes észrevételeinek szabad kibontásához is kellő teret engedő félig strukturált interjúkat kívánok a tanulókkal készíteni. Emellett a torzítást elkerülendő céllal a jövőben hólabda módszerével szeretnék alanyokra találni, vagyis megkérni az eddig meginterjúvolt diákokat, hogy javasoljanak olyan diákot interjúra, akit szerintük valamilyen módon érint a bullying.

Továbbá azon okból, hogy a vizsgált probléma legfőbb terepe az iskola intézménye, a diákokon kívül az iskolával közvetlenül kapcsolatban lévő egyéb szereplőkkel is kívánok félig strukturált interjúkat készíteni: oktatáspolitikusokkal, a vizsgált intézmények dolgozóival, a diákok szüleivel, és magukkal a diákokkal.

A félig strukturált interjúk által kapott eredményeket egy-egy, a diákokkal és az iskolai dolgozókkal külön-külön készített fókuszcsoportos beszélgetéssel kívánom kiegészíteni, melynek témája egy közösen megtekintett, a bullying problémájáról szóló film cselekménye

lenne. Ily módon betekintést nyerhetnénk abba, ahogy az adott diák-, illetve pedagógus közösségek konstruálják közösen a bullyingról szóló narratíváikat.

Végül fontos, hogy a kontroll csoport intézményekkel, vagyis azon iskolákkal melyekben nem fut zaklatásellenes program, de szintén a fővárosban található, már megtörtént a sikeres kapcsolatfelvétel.

V. Eddigi eredmények

Az eddig készített hat narratív interjú alapján a diákok igyekeznek egy pozitív képet kialakítani az intézményükről, egy olyan családias közösségként bemutatva azt, ahol biztonságban érzik magukat. Érződött, hogy tisztában vannak az iskolában futó zaklatásellenes programmal, és mintha szigorúan ehhez próbálták volna igazítani az iskolai zaklatásról szóló narratíváikat – a valós tapasztalataik rovására. Csak ritkán beszéltek megélt vagy tapasztalt zaklatásokról, rövid mondatokban utalva azokra, és szinte csak és kizárólag a bullying explicit, fizikai megnyilvánulásairól mesélve. Feltűnő volt, ahogy bele-bele kezdtek egy adott zaklatásos eset elbeszélésbe, de azt egyszer csak zavartan félbehagyták, és utána nem kívántak róla bővebben beszélni.

Mindezt megpróbálva elkerülni, a későbbiekben a hólabda módszer alkalmazásával szeretnék diákokat találni a kutatásomhoz, olyan tanulókat rekrutálva, akik a megkérdezettek szerint valamilyen módon (áldozatként vagy elkövetőként) érintve vannak az iskolai zaklatásban.

A kontrollcsoport intézményekkel (vagyis azokkal az iskolákkal, ahol semmilyen zaklatásellenes program nincs) már sikerült felvennem a kapcsolatot, de még nem kaptam biztos visszajelzést annak kapcsán, hogy tudnak-e diákokat biztosítani a kutatásomhoz, nem kaptam.

Végül fontos, hogy minden interjút a megkérdezettek szüleinek az írásbeli beleegyezési előzőtt meg.

VI. Összegzés

Kutatásom végén az interjúk alapos feldolgozása által megválaszolást nyerhet, hogy a Békés Iskolák program vizsgált intézményeiben miként értelmezik bullying fogalmát, illetve magával a problémával szemben milyen attitűddel rendelkeznek, vagyis a bullying bárminemű megjelenése esetén védelmére kelnek-e az áldozatnak, valamint oktatóik észlelik-e az esetlegesen előforduló konfliktusokat, kiemelt tekintettel a bullying kevésbé feltűnő, indirekt és/vagy verbális változataira, és fellépnek-e azokkal szemben.

A kutatás eredménye rámutathat a program céljának megvalósulását gátló olyan hiányosságokra, amik közvetve vagy közvetlenül a hazai iskolarendszerhez kapcsolódnak. Valamint annak sikerességének igazolása egyfajta ajánlás lehet a program minél több hazai intézményben történő adaptálásához.

Felhasznált irodalom

- Buda Mariann (2015): *Az iskolai zaklatás*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Dóczy-Vámos Gabriella (2016): *Az iskolai erőszak és zaklatás megelőzésére és visszaszorítására irányuló beavatkozási programok metaelemzése*. Neveléstudomány 2016/2.
- Dóczy-Vámos Gabriella (2017): *Az iskolai agresszió fogalmi köre – egy lehetséges rendszerezés*. Neveléstudomány. 5. évf. 4. sz.
- Gerő Márton, Hajdu Gábor (2009): *Iskolai veszélyek*. Budapest: Oktatási Jogok Biztosának Hivatala.
- Jármí Éva (2019): *Az iskolai bántalmazás (bullying) megelőzése*. In. *Educatio* 28 (3), pp. 528–540
- Mihály Orsolya. (2009): *Az első osztályos olvasókönyvek olvasmányainak világképe és értékszemlélete*. *Educatio* 18. évf. 4. sz.
- Nahalka István (2022): *Közoktatás-politika 2018–2022*. *Educatio*, 31 (1), (pp.:14–29)
- Pintér Ádám, Tóth Judit Nikoletta (2017): *A bántalmazott gyermekek – Gyermekjogok és gyermekbántalmazás*. *Statisztikai Szemle*, 95 (8–9) .
- Smorti A., Menesini E., Smith P. K. (2003): *Parents' definitions of children's bullying in a five-country comparison*. *Journal of cross-cultural Psychology* 34 (4), 417-432
- Tihanyi Katalin (2020): *Iskolai zaklatás és kirekesztés – Szakemberek tapasztalatai a 2019/2020-as tanévben*. Budapest: Háttér Társaság.
- Vaillancourt D., McDougall P., Hymel S., Krygsman A., Miller J. L., Stiver K., Davis C. (2008): *Bullying: Are Researchers and Children/Youth Talking about the Same Thing?* *International Journal of Behavioral Development* 32(6):486-495
- Vajda Júlia (2006): *A terápiás hatás mint melléktermék*. *Thalassa* (17) 2006, 1: 123-136.

VIBRO-ACOUSTIC SIMULATION OF GEARBOXES – A LITERATURE REVIEW

SzE Multidiszciplináris Műszaki Tudományok Doktori Iskola

Lektorálták: Prof. Dr. Lóth László és Herpai János

1. Abstract

In the automotive industry, noise reduction is a key factor in improving the comfort and environmental impact of vehicles. This is particularly true for power transmission systems. This research focuses on the vibration-acoustic simulation of transmissions to meet the increasing European and global noise standards. The research includes an extensive literature review that provides insight into the current state of the art in the field and identifies possible directions for improvement. The results show that the simulation of noise levels in gearboxes poses a number of challenges and although simulations offer a number of advantages over physical prototypes, such as cost reduction and shorter development times, further improvements are needed to achieve more accurate and detailed modelling. Research shows that integrated simulation approaches are essential for effective noise management in vehicle propulsion. The results suggest that future research should focus on further development of NVH models and new noise reduction solutions.

Keywords: gears noise, transmission noise, gearbox NVH, radiated noise,

2. Introduction and Background

Noise reduction is at the leading edge of automotive innovation, particularly in vehicle transmission systems such as gearboxes. In the European Union and worldwide, regulations on vehicle noise are becoming increasingly strict. The noise generated by gearboxes not only has a significant impact on the travelling experience, but also has environmental and health impacts [1]. In this context, research into vibration-acoustic simulation of gearboxes has become a key issue.

Virtualization and numerical analysis of physical phenomena is a strong trend nowadays. The use of simulation methods offers several advantages over traditional physical prototypes, including cost reduction and shorter development times, as fewer physical prototypes are required. Simulation allows for the prediction of gearbox vibro-acoustic properties early in the design phase, aiding engineers in optimizing noise reduction solutions.

Our research focuses on a comprehensive literature review in the field of vibro-acoustic simulations, particularly emphasizing strategies aimed at reducing noise in power transmission systems. This review provides insight into existing knowledge and identifies gaps and opportunities for future research.

Most previous studies focused on individual subsystems of powertrain structures and smaller gearboxes. While this approach provided valuable insight into certain components, it did not fully address the holistic nature of noise generated in vehicle powertrain systems [2].

Furthermore, the reviewed literature indicates that existing measurement methods contain a wealth of information. However, there is a notable lack of detailed articles that thoroughly

document the entire simulation process, from the onset of gear-meshing-induced excitation through various stages to body and airborne emissions.

The literature review shows a dominant trend in examining the relationship between transmission error and Noise, Vibration, Harshness (NVH). Transmission error is often considered the primary source of noise in powertrain systems. While this perspective has provided valuable insights, it is important to recognize that new methodological approaches, such as finite element method (FEM) meshes applied to gears, have emerged as potential game-changers in this area [3]. In future simulation workflows, one might not have to stop when the transmission error is calculated. The simulation techniques makes possible to proceed towards the calculation of the airborne noise level.

In summary, this introductory chapter highlights the critical importance of managing radiated noise in vehicle powertrain systems. It underscores the necessity of a more integrated and comprehensive approach to vibro-acoustic simulations and noise reduction. By bridging the gap between measurement data, simulation processes, and innovative methodologies, our goal is to contribute to the advancement of this research area and outline potential directions for future investigations.

3. Methodology: Literature Research

The literature search used a number of databases and scientific journals, including Google Scholar, Web of Science and Scopus. Keywords such as "vibration-acoustic simulation of gearboxes", "NVH" (Noise, Vibration, and Harshness) and "noise reduction" helped to identify relevant studies. Our analysis paid particular attention to the noise generation of gearboxes and the different simulation techniques used. We also gave preference to those papers that provided a comprehensive overview of the simulation processes, from noise generation to transmission paths and final noise output, providing a holistic understanding of the subject.

4. Results

Our literature research has concluded that the simulation of gear noise is a very complex problem [4]. The research has focused in particular on understanding the complex process of structural vibration propagation and radiated noise [5]. In general, noise comes from vibrations excited in the gears, which then travel through the structural elements and finally radiate as airborne sound through the gearbox housing. In this context, it is emphasized that to understand the full picture, it is necessary to simulate not only the gear noise but also the body vibration and airborne noise [6]. The understanding the complex process of radiated noise is crucial, including how noise is generated by the gears' meshing stiffness fluctuation and how the vibration propagates through the system to the gearbox housing, where it is radiated as airborne sound [7, 8].

The present literature review examined several simulation methods and found few publications that take a holistic approach, considering not only the excitation but also the transmission paths. A key finding is that, although many studies are available, few deal with the entire process, from excitation to airborne sounds. Moreover, most studies focus only on certain aspects, such as gear geometry or bearings, without considering the complete noise generation process [9].

In practical applications, one might encounter several challenges in using simulation software tools. One of the most common problems is the time-consuming creation of complex multibody

dynamic models of gearboxes. Furthermore, especially in the past 5-10 years, there was a lack of software modules that would allow for comprehensive analysis of gearboxes. Often, one had to use multiple different software tools in conjunction, resulting in cumbersome workflows. Predicting the load on the gearbox housing, considering complex factors such as gear microgeometry, the effect of gear engagement, and the system's elasticity, was particularly challenging [10].

Overall, our research underscored the need for further development of existing simulation methods and tools in the field of gearbox vibro-acoustic simulation. The application of holistic approaches and integrated simulation technologies is essential for effective noise reduction and management in vehicle powertrain systems.

Our literature research concluded that finite element method (FEM), multibody system (MBS) modeling, and boundary element method (BEM) are the most common in gearbox vibro-acoustic simulation. These methods enable detailed modeling and analysis of the vibrational and acoustic behavior of gearboxes. We also observed that complex simulation methodologies, as shown in Fig. 1., combining different simulation techniques offer more effective solutions for noise reduction [11-14].

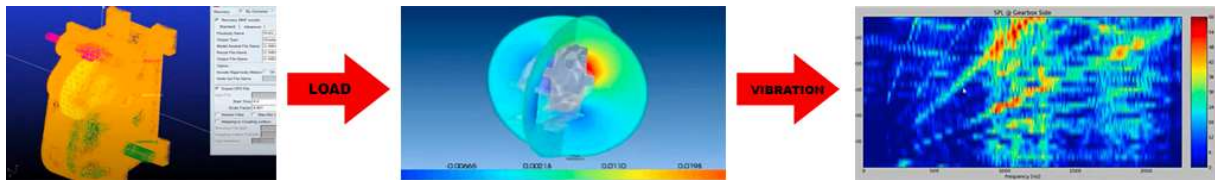


Figure 1: Coupled MBS-FEM-BEM simulation

4.1 Noise Sources and Excitations

The acoustic performance of vehicle powertrain systems is of central importance to the automotive industry. The noise caused by gears is a complex process that requires a thorough understanding for effective noise reduction strategies [15, 16]. A key element of this process is the examination of shuttling forces, which arise during gear engagement as the teeth's contact lines pass over the gear surface.

Shuttling forces move along the teeth in the direction of gear width, resulting in a force that is not centrally positioned but slightly shifts back and forth across the gear width. This lateral movement generates alternating loads, which are transmitted by the gearbox frame and other components, thereby increasing the levels of vibrational and acoustic energy, eventually radiated as noise [17, 18].

The movement of contact points between gears, as well as geometrical and manufacturing inaccuracies of gears, cause additional excitations. These excitations arise, among others, from transmission error and other manufacturing deviations, affecting the dynamics of the forces generated by the gears and thus the noise spectrum emitted by the gearbox [16, 17].

To understand noise generation in powertrain systems, we must consider the gear microgeometry, the effect of gear engagement, the system's elasticity, as well as the behavior of the gearbox housing and its components. These elements contribute in a complex manner to the overall noise levels emitted by the powertrain system [19].

Simulating the entire noise generation process from initial excitation to final airborne sounds helps uncover noise sources, enabling engineers to introduce targeted noise reduction measures. This includes everything from gear design, through the dynamics of bearings and gearbox housing, to the fine-tuning of the overall acoustic behavior of the system. The simulation methods used in our research must be capable of accurately modeling these complex interactions of excitations and loads to provide a realistic picture of the vibro-acoustic characteristics of the vehicle's powertrain system [20-22].

4.2 Noise Transfer Paths

Figure 2 shows a typical transfer path in gearboxes. Analyzing transfer paths is a common method for understanding and diagnosing the sources and pathways of noise in vehicle powertrain systems. The process essentially looks like as depicted in Fig. 2 and each related phenomenon are listed below.



Figure 2. Typical transmission path in gearboxes

1. Gear Excitations:
Noise and vibration originate from normal operation of the gears, such as transmission error. This kind of vibration source is present, even if the gears are manufactured perfectly. Vibrations can emerge also from gear defects, geometric imperfections due to the manufacturing process, gear unevenness or structural distortions.
2. Gearbox Rotating Parts:
Rotating parts, such as gears and shafts, participate in transmitting excitations. Transmission errors and vibrations of the gears propagate through the shafts. Furthermore, the unbalanced high speed rotating parts cause further excitations.

3. Gearbox Bearings:

Bearings are important intermediaries in the propagation of vibration and noise, as vibrations spread through the bearings towards the gearbox housing. The modeling of vibration transmission through rolling bearings is a challenge itself, involving contact and tribological issues.

4. Gearbox Housing:

The gearbox housing can be a secondary source of vibrations and airborne noise, as vibrations can transfer to the housing and be amplified due to the resonance of the housing. However, the virtual vibration analysis of the housing in itself is a well-established procedure.

5. Airborne:

Through the airborne path, vibration transforms into airborne sound, which manifests as noise inside the vehicle. The challenge in simulations is the modeling of the solid-air interaction and the sound wave propagation in the air.

6. Driver's Ear:

Finally, the noise reaching the driver's ear is the result of all the above sources and propagation paths. The filtering properties and the behavior of the auditory organs must be considered in the models, if the driver's experience is in focus.

The goal of transmission path analysis is to identify the sources and pathways of noise in order to implement targeted measures for noise reduction. This may include optimizing the design of gears, improving the vibration damping of shafts, bearings, and the gearbox housing, and enhancing noise isolation [23].

5. Conclusions and Future Research

The literature review found that currently, the gear-transmission-related practical application of vibro-acoustic sciences is approaching a turning point. In the past years, it is very hard to find papers that focus on the holistic approach of simulations. I.e. not much paper deals with the vibration propagation and airborne noise level parallelly. Most of the papers reach the transmission error only. On the other hand, a significant increase is observable in the simulation software industry. Several complex packages [25] and synergies come up that focus the holistic vibro-acoustic simulation approach of gear transmissions. A huge advance in the academic field is also expectable. Still, in the field of vibro-acoustic simulation of gearboxes, several known "scientific gaps" or challenges exist. These include the followings.

Modeling Complex Geometries: The complex geometry of gearboxes and the use of composite materials make it difficult to create accurate vibro-acoustic models.

Nonlinear Phenomena: Nonlinear dynamic phenomena occurring during gearbox operation, such as turbulence or resonance, further complicate simulations.

Material Behavior Modeling: The behavior of gearbox component materials (e.g., fatigue, thermal expansion) greatly influences vibro-acoustic properties, yet accurately modeling these remains a challenge.

Computational Resources: High-precision simulations require significant computational resources, limiting the detail and accuracy of models, especially for large gearboxes.

Validation and Calibration: Validating and calibrating simulation models under real-world conditions can be cumbersome, particularly in complex and variable operating environments.

Interdisciplinary Integration: Vibro-acoustic simulations often closely intersect with other fields, such as aerodynamics or thermodynamics, making their integration an additional challenge.

These areas offer significant research opportunities for the development of vibroacoustic simulation of gearboxes and are constantly improving through technological advances and research efforts.

Research on vibro-acoustic simulation of transmissions is a dynamic field with many opportunities for the automotive industry. Future research should focus on the further development of simulation models and new methods for noise and vibration reduction. These developments will enable automotive engineers to more effectively reduce the noise emitted by vehicles and thereby helping to minimize the environmental and health impacts of vehicles [24].

References

- [1] K. Horváth, A. Zelei, "Literature Review of Vibroacoustic Simulation in Vehicle Power Transmission Systems for the Reduction of Radiate Noise," in Book of Abstracts from 9th International Scientific Conference on Advances in Mechanical Engineering, Debrecen, Hungary, Nov. 9-10, 2023, University of Debrecen, pp. 40-40, 2023, ISBN: 9783036404455, ISBN: 9783036414454.
- [2] Chenghao Deng, Qingpeng Deng, Weiguo Liu, Cheng Yu, Jianjun Hu, and Xiaofeng Li, "Analysis of Vibration and Noise for the Powertrain System of Electric Vehicles under Speed-Varying Operating Conditions," in *Mathematical Problems in Engineering*, vol. 2020, no. 6, pp. 1-9, Nov. 2020.
- [3] C. de Walque és R. Jamaluddin, "Vibro-acoustic Study of a Full Vehicle Excited by an Electric Motor: Structure-borne and Air-borne Noise Comparison," in Proc. Noise and Vibration Conference & Exhibition, SAE Technical Paper 2023-01-1112, 2023, pp. 1-5, doi: <https://doi.org/10.4271/2023-01-1112>, ISSN: 0148-7191, e-ISSN: 2688-3627.
- [4] C. Deng, Q. Deng, W. Liu, C. Yu, J. Hu, és X. Li, "Analysis of Vibration and Noise for the Powertrain System of Electric Vehicles under Speed-Varying Operating Conditions," vol. 2020, Article ID 6617291, 2020. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1155/2020/6617291>.
- [5] J. Lee, Y. Liu, P. Davies, és J. S. Bolton, "Simulating electrified powertrain noise and vibration measurement signals for machine learning based fault diagnosis applications," in Proc. NoiseCon 2023, Grand Rapids, MI, May 15-18, 2023, paper NC_2023_0112.
- [6] Mughal, H., Sivayogan, G., Dolatabadi, N. et al. An efficient analytical approach to assess root cause of nonlinear electric vehicle gear whine. *Nonlinear Dyn* 110, 3167–3186 (2022). <https://doi.org/10.1007/s11071-022-07800-0>
- [7] R. Merino-Martínez, R. Pieren, és B. Schäffer, "Holistic approach to wind turbine noise: From blade trailing-edge modifications to annoyance estimation," *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, vol. 148, 2021, 111285, ISSN: 1364-0321, doi: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.111285>.

- [8] M. Zarnekow, T. Grätsch, és F. Ihlenburg, "A Hybrid Multistep Procedure for the Vibroacoustic Simulation of Noise Emission from Wind Turbines," *Acoustics*, vol. 5, no. 1, pp. 1-27, Dec. 2022.
- [9] R. Holehouse, A. Shahaj, M. Michon, és B. James, "Integrated approach to NVH analysis in electric vehicle drivetrains," *The Journal of Engineering*, vol. 2019, no. 17, pp. 3842-3847, 2019, doi: <https://doi.org/10.1049/joe.2018.8247>
- [10] Shi Zhaoyao, Liu Shikai, Yue Huijun, and Wu Xiaoxiao, "Noise analysis and optimization of the gear transmission system for two-speed automatic transmission of pure electric vehicles," in *MS - Volume 14*, issue 2.
- [11] K. Hamiche, "Efficient Integrated Vibro-Acoustic Simulation Methods," in *Proc. Noise and Vibration Conference & Exhibition, SAE Technical Paper 2021-01-1055*, 2021, pp. 1-6, doi: <https://doi.org/10.4271/2021-01-1055>, ISSN: 0148-7191, e-ISSN: 2688-3627.
- [12] Chavan, Prateek & Lutz, Markus & Haller, Sascha. (2023). MBS model validation of an industrial gearbox for predicting vibro-acoustic behavior.
- [13] Y. Li, S. B. Mulani, Q. Fei, S. Wu, és P. Zhang, "Vibro-acoustic analysis under stationary and non-stationary random excitations with KLE/FEM/BEM," *Aerospace Science and Technology*, vol. 66, pp. 203-215, 2017, ISSN: 1270-9638, doi: 10.1016/j.ast.2017.03.011. [Online]. Available: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1270963817303942>.
- [14] F. Sgard, N. Atalla, és J. Nicolas, "Coupled FEM-BEM approach for mean flow effects on vibro-acoustic behavior of planar structures," *AIAA Journal*, vol. 32, no. 12, pp. 2351-2358, 1994, doi: 10.2514/3.12299. [Online]. Available: <https://doi.org/10.2514/3.12299>.
- [15] C. Deng, Q. Deng, W. Liu, C. Yu, J. Hu, és X. Li, "Analysis of Vibration and Noise for the Powertrain System of Electric Vehicles under Speed-Varying Operating Conditions," vol. 2020, Article ID 6617291, 2020. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1155/2020/6617291>.
- [16] Mughal, H., Sivayogan, G., Dolatabadi, N. et al. An efficient analytical approach to assess root cause of nonlinear electric vehicle gear whine. *Nonlinear Dyn* 110, 3167–3186 (2022). <https://doi.org/10.1007/s11071-022-07800-0>
- [17] H. Mughal, G. Sivayogan, N. Dolatabadi, and R. Rahmani, "An efficient analytical approach to assess root cause of nonlinear electric vehicle gear whine," Vol. 110, pp. 3167-3186, 2022. [Online]. Available: DOI: 10.4271/2017-01-1818. [Accessed: day-month-year].
- [18] R. Teja, T. R. Milind, R. C. Glover, and S. Sonawane, "Dynamic Analysis of Helical Gear Pair Due to TE and Shuttling Moment Excitations," *SAE Technical Paper 2017-01-1818*, 2017.
- [19] R. White and P. Patil, "Phase Management as a Strategy to Reduce Gear Whine in Idler Gear Sets," 22 pages, ISBN: 978-1-64353-046-8.
- [20] Y. Lei, L. Hou, Y. Fu, J. Hu, és W. Chen, "Transmission Gear Whine Control by Multi-Objective Optimization and Modification Design," in *Proc. WCX World Congress Experience, SAE Technical Paper 2018-01-0993*, 2018, pp. 1-8, doi: <https://doi.org/10.4271/2018-01-0993>.
- [21] W. Niu, G. Yue, Y. Liu, J. Deng, J. Bi, és F. Zhao, "Control and Analysis of Gear Whine Noise in Automotive Transmission Oil Pump," in *Lecture Notes in Electrical Engineering*, vol. 364, Dec.
- [22] M. Tosun, M. Yildiz, és A. Özkan, "Investigation and refinement of gearbox whine noise," *Applied Acoustics*, vol. 130, pp. 305-311, Jan. 2018, doi: 10.1016/j.apacoust.2017.09.013.

[23] D. Houser, "Gear Noise and Vibration Prediction and Control Methods," in Handbook of Noise and Vibration Control, pp. 847-856, April 8, 2008, doi: 10.1002/9780470209707.ch69, ISBN: 978-0-470-20970-7.

[24] K. Hamiche, "Efficient Integrated Vibro-Acoustic Simulation Methods," in Proc. Noise and Vibration Conference & Exhibition, 2021, SAE Technical Paper 2021-01-1055, pp. 1-6, doi: <https://doi.org/10.4271/2021-01-1055>.

[25] Junhong, Z., Jun, H.: CAE process to simulate and optimise engine noise and vibration. Mechanical Systems and Signal Processing, 20(6):1400-1409, 2006, doi:10.1016/j.ymssp.2004.11.005.

KLÍMAVÁLTOZÁS HATÁSA AZ ERDŐ AVAR- ÉS HUMUSZRÉTEGÉNEK SZERVESANYAG MENNYISÉGÉRE ÉS MINŐSÉGÉRE ZALAI BÜKKÖSÖK PÉLDÁJÁN

Soproni Egyetem Roth Gyula Erdészeti és Vadgazdálkodási Tudományok Doktori Iskola

Lektorálta: Lengyel Szilvia

1. A téma jelentősége, célkitűzés

Az erdei ökoszisztémákban a fák elhalt levelei és ágai, valamint egyéb részei évente a talajra hullva avartakarót képeznek. Az ebből képződő humusz és a belőle felszabaduló tápanyagok az erdőtalaj termékenységének a forrása (Járó 1958, Bidló & Führer 2022). Ezen felül, főleg a klímaváltozás miatt, ami Magyarországon elsősorban felmelegedésben és szárazodásban mutatkozik meg (Gálos & Vig 2014, Gálos et al. 2015), kiemelt jelentőségű az avartakaró és a humusz szervesanyagának módosulása is. E két szintben ugyanis a szénkészlet nagysága elérheti a 10-15 t/ha értéket (Führer 2004, Führer & Jagodics 2009, Bidló 2014, Führer 2014.). Amíg az ásványi talaj szénkészletváltozásának folyamata nehezen modellezhető (passzív C-pools), addig az avartakaróban és a humuszsztintben megkötött szervesanyag (aktív C-pools) gyorsabban alakul át és a folyamat iránya és mértéke pontosabban becsülhető (McGill 1996). A hőmérséklet emelkedése vagy csökkenése a kétféle szénkészletre sokszor ellentétesen hat, és az eddig kapott eredmények is igen ellentmondásosak (Giardina & Ryan 2000, Melillo et al. 2002, Fierer et al. 2003, Knorr et al. 2005).

Klímajelző fafajaink közül a bükk klímaigénye a legkifejezettebb, a száraz időszakokra érzékenyen reagál (Járó & Mendlik 1986), és ekkor növekedésében, valamint egészségi állapotában is romlás következik be. Zalában, elsősorban a Göcseji-dombságban a bükkösök kiváló növekedésű, értékes állományokat alkotnak (Mendlik & Birck 1968), ahol elterjedési területük határához közeli körülmények érvényesülnek (Berki et al. 2007, Mátyás et al. 2010, Czucz et al. 2013). Ezért állományait már rövidebb, néhány évig tartó száraz periódusok is igen kedvezőtlenül érinthetik, ennek nyomán hirtelen egészségi állapotromlás, fapusztulás (Csóka et al. 2009, Molnár & Lakatos 2009), illetve jelentős károk (Góber 2005) fordulhatnak elő.

Jelen kutatásban zalai bükkösökben vizsgáljuk az avar- és humuszsztintet, azzal a céllal, hogy megállapítsuk az ebben tárolt szervesanyag mennyiségét, valamint a tápelem-összetételét, hogy ezáltal a szén- és nitrogénkészlet időbeli változásának az időjárási viszonyokkal való összefüggéseit feltárjuk.

2. Módszer

Zalai bükkös tartamkísérleti parcellákban korábban több évben történtek avar és humusz mintavételezések. A klimatikus tényezők hatásainak értékeléséhez a 2006. és 2010. években télen, lombhullás után, valamint 2013-ban lombhullás előtt és után gyűjtött minták eredményei bizonyultak alkalmasnak. Egyrészt vizsgálható a különböző években gyűjtött minták szervesanyag-mennyisége és a klímaadatok közötti összefüggés, másrészt a 2013-as adatokból lehetőség adódik az időjárás rövid távú (két hónap) hatásának kimutatására is.

2.1. Kísérleti területek

A kísérleti parcellák az állandósított bükk hosszúlejárátú tartamkísérleti parcellák közül lettek kijelölve (1. táblázat, 1. ábra).

1. táblázat: Kísérleti területek zalai bükkösökben

Parcella azonosító	Erdőrészlet	GPS koordináták	Erdészeti tájrészlet
325	Tormafölde 11/D	46°33'26.86"N, 16°38'11.30"E	48a.
317	Zalacsány 3/C	46°48'10.53"N, 17°5'6.49"E	52a.
318/1 318/2	Zalaújlak 3/B	46°34'48.63"N, 17°2'42.60"E	52a.
319	Bánokszentgyörgy 43/B	46°31'40.88"N, 16°48'38.70"E	48a.
320	Valkonya 1/B	46°31'7.02"N, 16°48'27.08"E	48a.
330	Bucsuta 28/A	46°34'4.15"N, 16°51'27.07"E	48a.
332	Bucsuta 24/C	46°34'6.41"N, 16°52'19.26"E	48a.
334/1 334/2	Oltárc 5/C	46°33'0.20"N, 16°51'3.04"E	48a.
337/1 337/2	Kistolmács 12/B	46°28'36.50"N, 16°44'29.90"E	48a.
338/1 338/2	Zajk 10/B	46°28'20.88"N, 16°44'40.63"E	48a.
203/1 203/2 203/3 203/4 203/5	Tormafölde 11/B (erdőnevelési kísérlet)	46°33'40.95"N, 16°37'51.24"E	48a.
-	Szentpéterfölde 21/A	46°35'49.12"N, 16°44'37.44"E	48a.
-	Nagykapornak 6/B	46°50'21.74"N, 16°58'45.06"E	52a.

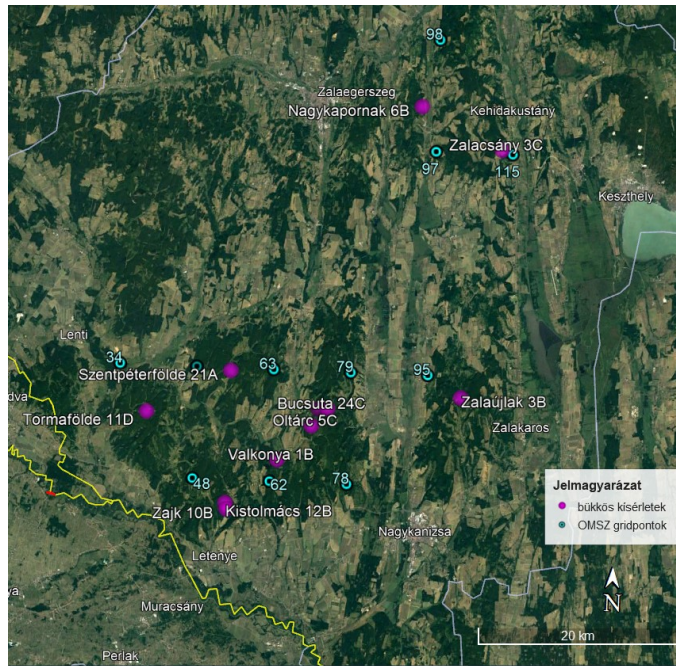
Magyarázat:

Parcella azonosító: SOE Erdészeti Tudományos Intézet tartamkísérleti parcelláinak nyilvántartása szerint

Erdőrészlet: erdészeti igazgatási és nyilvántartási alapegység a 2009. évi XXXVII. törvény 16.§ (6) bekezdése szerint (helységhatár tagszám/részletjel)

Erdészeti tájrészlet: az erdészeti táj (2009. évi XXXVII. törvény 5.§ 8. pontja) alegysége, amelyet az erdészeti tájon belül elkülönítettek a domborzati, termőhelyi viszonyok és vegetáció figyelembevételével (Halász 2006). Ezek között: 48a. Göcseji-dombság; 52a. Kelet-Zalai-lőszvidék

Az erdőnevelési és faterméstani kutatásokat szolgáló országos tartamkísérleti hálózatot az 1960-as években kezdték kitérni (Birck et al. 1962, Bondor 1988, Béky et al. 1991, Kollár et al. 2018). Az ezekből származó faállomány adatok szolgálták a hazai erdőtervezésben alkalmazott fatermési függvények alapjául. A 2000-es évek elején a bükk parcellák megújítására került sor, amelynek célja az állomány-szerkezeti vizsgálatokon túl egyrészt a használatban levő fatermési táblák megbízhatóságára vonatkozó elemzés, másrészt részletes és szisztematikus ökológiai (termőhelyi) és cönológiai vizsgálatok elvégzésére, valamint eddig nem vizsgált összefüggések feltárására alkalmas rendszer kialakítása volt (Führer et al. 2005). A meglévő bükkös parcellákban rendszeresen – öt-tíz évente – elvégzik a jelölések megújítását és a faállomány felvételezését. Jelen munkában e területeken végzett ökológiai vizsgálatok (avar- és humuszvizsgálat) eredményeit értékeltük. A területek közül kettő, Szentpéterfölde 21/A és Nagykapornak 6/B erdő részlet nem része a tartamkísérleti hálózatnak.



1. ábra: A kísérleti területek és az éghajlati rácsponatok (az Országos Meteorológiai Szolgálat rácsponati adatbázisa alapján) elhelyezkedése Zala vármegyében

2.2. Avar- és humuszszint mintavételezése

A kiválasztott faállományok parcelláiban sematikusan öt-öt mintapont került kijelölésre, míg a teljes erdőrészletet lefedő mintagyűjtéskor az előre kitűzött hálózati pontokon vettük a mintákat – Szentpéterföldén (75x75 m) 19, Nagykapornakon (85x85 m) pedig 12 ponton. Egy 50 cm x 50 cm-es keret segítségével a felszín 0,25 m²-es területéről begyűjtöttük az avarat és a humuszt az alábbi szintek elkülönítésével:

1. bomlatlan avar: a talaj felszínéről gyűjtött avar, a növényi részek még teljesen egyben vannak, jól felismerhetők.
2. bomló avar: a növényi részek már dezintegrálódtak, de eredeti szerkezetük még felismerhető, a fajok azonban nem. Szerkezet nélküli finomanyagok már kisebb-nagyobb mennyiségben előfordulnak. A különböző növényi részek sokszor összeragadtak, akár gombafonalakkal is átszöttek.
3. humusz: intenzíven bomló, túlnyomórészt finom, szerkezet nélküli anyagokat tartalmazó, sötétbarna-fekete színű szervesanyag.

Az avar- és humuszminták felszedése előtt a kereten belül található lágyszárú aljnövényzetet eltávolítottuk, mert az egységnyi területre számított avar-tömeg mennyiségét jelentősen befolyásolja. A mintákat telephelyre szállítottuk és szárítás céljából fedett helyen kiterítve tároltuk. A szárítás után a pontosabb elkülönítés végett további osztályozás és válogatás, szitálás elvégzése szükséges. A fafajok és növényi részek szerint szétválogatott minták tömegmérése és jegyzőkönyvezése ezután történt meg, ezt követte a laboratóriumi vizsgálatokra való előkészítés és darálás. A laboratóriumi mérések során meghatároztuk a minták abszolút száraz tömegét (szárazanyag %), szén- és nitrogéntartalmát (m/m %). Az eredményekből a tömegek figyelembe vételével az egy hektárra számított készletek (szén, nitrogén) határozhatók meg mintapontonként. A kiértékelést a mérési adatok szintenkénti összesítésével, illetve parcellánkénti, majd mintagyűjtési időszakok szerinti átlagolásával végeztük.

2.3. Klímaadatok leválogatása és feldolgozása

Az Országos Meteorológiai Szolgálat (OMSZ) napi rácsponti adatbázisából 11 zalai pont (34, 48, 49, 62, 63, 78, 79, 95, 97, 98, 115 számú pontok) csapadék és átlaghőmérséklet adatait válogattuk le az 1971–2020 időszakra, azokra a területekre, ahol a vizsgálatba vont parcellák elhelyezkednek (1. ábra). Az adatokból havonkénti összesítést készítettünk, ez alapján időszakonként, valamint havonként értékeltük a terület klímáját, a vizsgálat témájából adódóan különös tekintettel az őszi és téli, illetve a nyugalmi időszakokra. Az adatok évenkénti alakulása alapján vizsgáltuk a paraméterek 50 évre vonatkozó tendenciáit.

3. Eredmények

3.1. A terület klímaértékelése

Zalára csapadékos, meleg nyarú, enyhe telű, viszonylag kiegyenlített éghajlat jellemző. A szubmediterrán és a szubatlanti ciklonok csapadéka is érinti, emiatt a Göcseji-dombság a bükkösök számára kedvező klímaadottságokkal rendelkezik, ezért hazánkban a legnagyobb élőfakészletű és fatermőképességű bükkösök élőhelye (Führer 2022a). Kelet felé haladva az atlanti klímahatás egyre gyengül, melyet a csapadékadatok jól mutatnak. A Kelet-Zalai-löszvidék erdészeti tájrészletként elkülönül a Göcseji-dombságtól (Führer 2022b). A Göcseji-dombság kísérleti területeihez a 34, 48, 49, 62, 63, 78, 79 számú, a Kelet-Zalai-löszvidékhez tartozó területeknél pedig a 95, 97, 98 és 115 számú rácspontok adatait vettük számításba. Az éghajlati értékelést 1971–2020 közötti 50 évre, valamint ennek az első és második 25 éves időszakára végeztük el. A két erdészeti táj klímájában tapasztalható különbségeket is bemutatjuk.

Az adatokból (2. táblázat) megállapítható, hogy a zalai pontok átlagára az éves átlaghőmérséklet 10°C feletti, a legmelegebb hónap, a július átlaghőmérséklete túllépi a 20°C-ot, a leghidegebb a január, átlaga –0,4°C. Az éves csapadékösszeg sokéves átlaga 723 mm, ebből a tenyészidőszakban 497 mm hullik le, míg a nyugalmi időszakban 226 mm. Kelet-Zalában márciustól szeptemberig 0,4–0,5°C-kal magasabbak a hőmérsékletek, mint a Göcsejben, azonban télen hasonlóak az értékek. Emellett a Kelet-Zalai-löszvidéken évente 66 mm-rel kevesebb csapadék (681 mm) hullik. A csapadékösszeg itt minden időszak vonatkozásában kevesebb, de a tenyészidőszakban (–10%) arányosan nagyobb az eltérés, mint a nyugalmi időszakban (–7%).

Az erdészeti tervezés és erdőgazdálkodás alapja egy egységesen alkalmazott termőhely-értékelési rendszer (Járó 1972), amelyre támaszkodva az erdészeti szárazsági mutató (Forestry Aridity Index, röviden: FAI) (Führer 2010, Führer et al. 2011, Führer 2018, Mátyás et al. 2022) segítségével, klímához kötődő fafajú állományok elterjedése alapján határozzuk meg a klímaosztályokat:

- FAI: < 4,750: bükkös klíma
- FAI: 4,751–6,000: gyertyános-tölgyes klíma
- FAI: 6,001–7,250: kocsánytalan tölgyes ill. cseres klíma
- FAI: > 7,251: erdőssztyep klíma

A FAI mindkét tájrészletben 4,75 feletti (3. táblázat), azonban míg a Göcseji-dombságban még közel esik a bükkös és a gyertyános-tölgyes klíma határértékéhez, addig a Kelet-Zalai-dombságban már egyértelmű gyertyános-tölgyes klímát jelez. Az Ellenberg index (EQ; Ellenberg 1988) a Göcseji-dombságban 27, Kelet-Zalában viszont már a bükk elterjedési határát jelentő 30-as értéket meghaladja.

2. táblázat: Éghajlati paraméterek átlagai az 1971–2020 időszakban

Hónap/időszak	Zala átlag		48a. Göcseji-dombság		52a. Kelet-Zalai-lőszvidék	
	hőmérséklet °C	csapadék mm	hőmérséklet °C	csapadék mm	hőmérséklet °C	csapadék mm
január	-0,4	34	-0,3	34	-0,4	33
február	1,5	41	1,5	42	1,4	39
március	5,8	41	5,7	42	6,1	39
április	10,5	50	10,4	51	10,7	47
május	15,2	70	15,0	72	15,4	66
június	18,5	83	18,4	86	18,8	78
július	20,3	84	20,2	87	20,6	78
augusztus	19,7	76	19,5	78	19,9	73
szeptember	15,2	74	15,1	78	15,5	68
október	10,2	61	10,2	64	10,4	55
november	4,9	62	4,9	63	5,0	58
december	0,8	49	0,8	50	0,9	47
év	10,2	723	10,1	747	10,4	681
tavasz	10,5	160	10,4	166	10,7	151
nyár	19,5	243	19,4	251	19,8	229
ősz	10,1	197	10,0	205	10,3	182
tél	0,7	123	0,7	126	0,6	119
nyugalmi időszak	2,6	226	2,5	232	3,5	216
tenyészidőszak	15,7	497	15,6	516	16,3	465

(Adatbázis forrása: Meteorológiai Adattár, OMSZ; saját átlagolással a hónapokra, időszakokra és területenként)

3. táblázat: Éghajlati indexek az 1971–2020 időszak átlagában

index	Zala átlag	Göcseji-dombság	Kelet-Zalai-lőszvidék
FAI*	5,05	4,85	5,44
EQ**	28,1	27,0	30,3

(Adatbázis forrása: Meteorológiai Adattár, OMSZ; saját átlagolással és számítással)

*FAI kiszámítása: $FAI = 100 \cdot T_{\text{júl-aug}} / P_{\text{máj-aug}}$

ahol $T_{\text{júl-aug}}$: júliusi és augusztusi havi középhőmérséklet átlaga (°C)

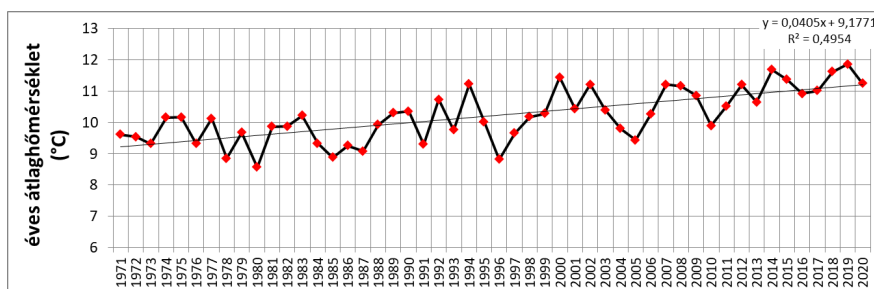
$P_{\text{máj-aug}}$: május-augusztusi időszak csapadékösszege, a júliusi csapadék kétszeres, a többi hónap csapadéka egyszeres súllyal (mm)

**EQ kiszámítása: $EQ = 1000 \cdot T_{\text{max}} / P_{\text{éves}}$

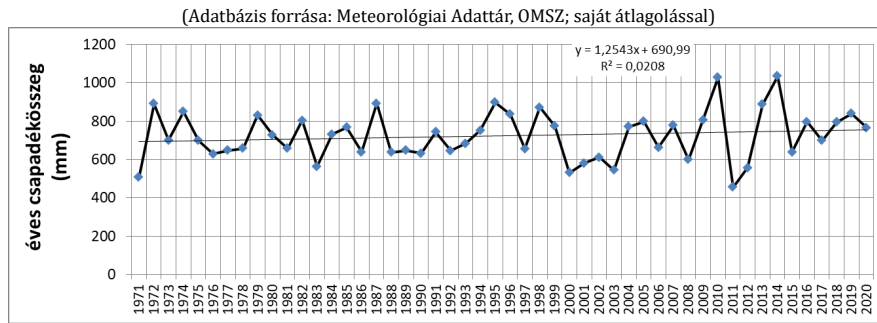
ahol T_{max} : a legmelegebb hónap középhőmérséklete (°C)

$P_{\text{éves}}$: az éves csapadékösszeg (mm)

Az 50 éves időszak tekintetében az összes rácspont átlagára illesztett trendek arra utalnak, hogy amíg az éves átlaghőmérséklet (2. ábra) egyértelműen, szignifikánsan növekszik, addig az éves csapadék (3. ábra) trendje enyhén növekvő, nem mutat egyértelmű tendenciát. A csapadék esetében a 2008–2015 időszakban igen nagy ingadozások figyelhetők meg. A FAI évenkénti alakulása nem mutat egyértelmű változást, a 2010 utáni időszakban azonban nagy évenkénti ingadozások tapasztalhatók.



2. ábra: Éves átlaghőmérséklet az 1971–2020 időszakban a vizsgált zalai rácspontok átlagára



3. ábra: Éves csapadékösszeg az 1971–2020 időszakban a vizsgált zalai rácspontok átlagára
(Adatbázis forrása: Meteorológiai Adattár, OMSZ; saját átlagolással)

Az 50 éves időszakot kétfelé (1971–1995 és 1996–2020) bontva és összehasonlítva megállapítható, hogy az éves átlaghőmérséklet 0,9°C-kal, míg az éves csapadékösszeg 3%-kal növekedett. A hőmérséklet minden éven belüli időszakban emelkedett, a legerősebb melegedés novemberben (+1,8°C), júniusban (+1,7°C) és áprilisban (+1,6°C) következett be. A csapadék változási tendenciája az éven belüli időszaktól függ, a legszembetűnőbb a februári (+29%) és a szeptemberi (+31%) növekedés, valamint a márciusi (-11%) és áprilisi (-17%) csökkenés. A FAI és az EQ indexek értékének kis mértékű (+2%) növekedése volt megfigyelhető. Ezek a különbségek az egyes tájrészletekre is hasonlóan fennállnak a két időszak vonatkozásában.

Összességében megállapítható, hogy az integrált mutatószám, a FAI értékek alapján a klíma a bükkös és gyertyános-tölgyes klíma átmenetéből is egyre inkább a gyertyános-tölgyes klímába tolódik, a bükk természetés számára valamennyi zalai területen rosszabbodik. A jelentős mértékű hőmérséklet-emelkedés kedvezőtlen hatását a csapadék nagysága kompenzálni már nem tudja. A bükkös klímára jellemző feltételek egyre inkább hiányoznak, ami az egész erdőgazdálkodás újragondolását kívánja meg.

3.2. Három különböző év lombhullás utáni mintáinak értékelése

3.2.1. Avar- és humusz szervesanyag mennyisége

A mérések alapján számított szárazanyag-mennyiségeket egy hektárra vonatkoztattuk. Az eredményeket szintenként (bomlatlan avar, bomló avar, humusz) összesítve, a kísérleti területek átlagában közöljük az egyes évekre (4. táblázat).

A szervesanyag-tömeg a 2006-os minták esetében volt a legnagyobb, mindhárom szint esetében. A humusz szárazanyagban kifejezett átlagos mennyisége elérte a 71,8 t/ha-t, a bomló avar 15,2 t/ha, a bomlatlan avar tömege pedig 5,8 t/ha volt. 2010-ben a humusz mennyisége a 2006-os értéknél drasztikusan kevesebb, 30,4 t/ha, és a bomló avar mennyisége (8,5 t/ha) is jelentős csökkenést mutatott, míg a bomlatlan avar tömege (3,9 t/ha) mintegy 2 t/ha-ral lett kevesebb. 2013-ban a bomlatlan és a bomló avar mennyisége valamelyest növekedett, a humusz mennyisége viszont tovább csökkent (23,8 t/ha-ra).

4. táblázat: Három időpontban lombhullás után gyűjtött avar- és humuszminták szárazanyag-tömege (t/ha)

év	bomlatlan avar	bomló avar	humusz	összes
2006	5,82	15,16	71,82	92,79
2010	3,86	8,54	30,43	42,83
2013	4,44	9,98	23,79	38,21

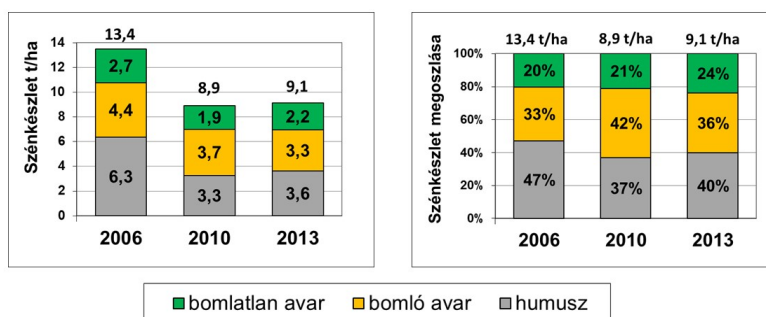
(Forrás: saját mérési adatok alapján)

3.2.2. Szén- és nitrogénkészletek meghatározása

Az avar- és humuszsztint minőségi jellemzése érdekében megvizsgáltuk a kémiai összetételét, a szén és a nitrogén tömegszázalékát (koncentrációját), és ezen eredmények segítségével meghatározható lett az avar- és a humusztakaróban tárolt szén- és nitrogénkészlet.

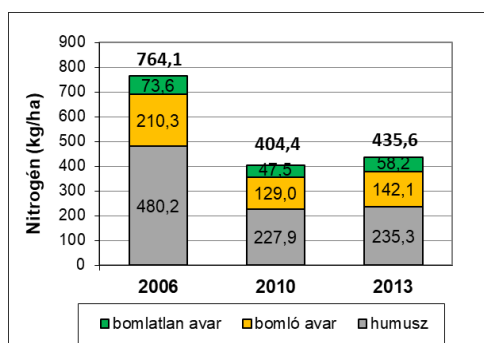
A bomlatlan avar esetében 41% és 51% közötti szénkoncentrációkat mértünk, a lebomlási folyamatnak megfelelően a bomló avarban az értékek már csak 30% és 47% közöttiek. A humusz széntartalma nagy szóródást mutat a parcellák között, 6 % és 27% között alakul, ugyanakkor az éveket tekintve a parcellák többségében emelkedő tendencia figyelhető meg. A nitrogén koncentrációja a bomlatlan avarban (1,0–1,6%) és a bomló avarban (1,1–1,8%) hasonló értékek között változik, míg a humuszban kissé kevesebb (0,4–1,6%). Jelentősebb időbeli eltérés csak a humuszsztintben mutatható ki, mégpedig a 2010. és 2013. év mintái között.

A parcellák átlagai (4. ábra) alapján az állapítható meg, hogy 2006-ban az avar- és humuszréteg összes szénkészlete megközelítette a 14 t/ha-t, viszont 2010-re 9 t/ha körülire esett vissza, amely 2013-ra nem változott jelentősen. Ez a nagymértékű fogyás a humusz szénkészlete csökkenésének (6,3 t/ha-ról 3,3 t/ha-ra) tulajdonítható, amely 48,5%-kal lett kevesebb. A változás 2006/2007 tele és 2010/2011 tele között ment végbe.



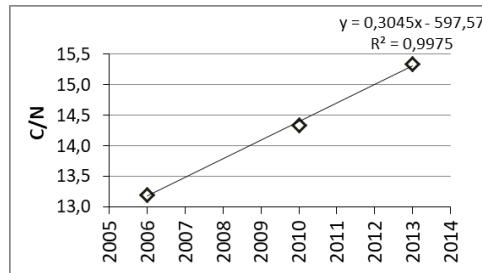
4. ábra: Három év lombhullás után gyűjtött mintáinak átlagos szénkészlete és annak megoszlása
(Forrás: saját mérési adatok alapján)

A szénkészlet alakulásához hasonlóan változtak a nitrogénkészletek (5. ábra). Összességében és a különböző szinteken is a 2006. évi értékek jóval magasabbak a 2010. és 2013. évi értékeknél. 2006 telén összesen 764 kg/ha, míg 2010-ben 404, végül 2013-ban 436 kg/ha volt az avar- és humuszsztintben mért nitrogénkészlet. Mind a bomlatlan avar, mind a bomló avar, és főként a humusz esetében is a nitrogénmennyiség csökkenése figyelhető meg 2006 után, míg 2010 és 2013 között nem mutatkozott jelentősebb változás. A szénkészletben és nitrogénkészletben 2006 után bekövetkező változást nem a koncentráció (tömegszázalék) értékek, hanem a szervesanyag mennyiségi eltérései, bomlása okozták.



5. ábra: Három év lombhullás után gyűjtött mintáinak átlagos nitrogénkészlete a területek átlagában
(Forrás: saját mérési adatok alapján)

A három időszakra meghatároztuk a szén:nitrogén arányt (C/N), amivel jellemezni tudjuk a humusz típusát (nyers humusz, módér, mull). Az arány a talaj bioaktivitását jellemző tényező, minősíti a termőhely termőképességét, és befolyásolja a faállományok fatermését, ill. növekedési viszonyait is. A kapott értékek alapján (6. ábra) a kísérleti parcellák humusz-félesége mull típusú (C/N: 12-20), azaz a legkedvezőbb. A különböző időszakokban végzett eddigi vizsgálatok eredményei enyhe növekedést mutatnak, azonban előremetszés a klímaváltozással kapcsolatosan a kevés adatsorból még nem tehető, ahhoz további vizsgálatokra van szükség.

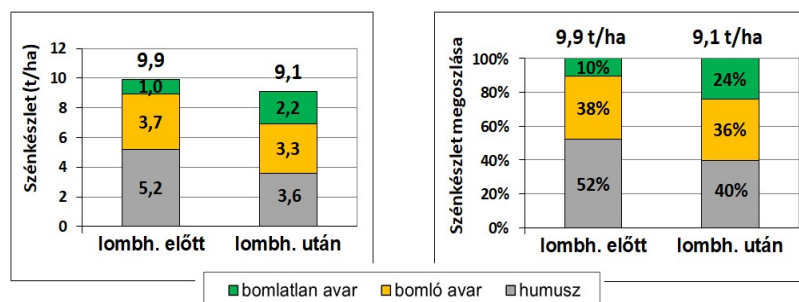


6. ábra: Három év lombhullás után gyűjtött humuszmintáinak átlagos C/N aránya
(Forrás: saját mérési adatok alapján)

3.3. A szénkészlet-változás és az időjárás alakulása közötti kapcsolat

A szervesanyag mennyiségi változásainak megfelelően a klímaadatok közül a 2007–2010, és az ezt megelőző 2003–2006 közötti időszakot hasonlítottuk össze. Ezek alapján megállapítható, hogy a 2007–2010 időszakban a téli (január–március) hőmérséklet 2,9°C-kal, a csapadék pedig 30%-kal volt több, mint 2003–2006 ugyanezen időszakának átlaga. Az egyes éveket külön vizsgálva megállapítható, hogy a 2007. év volt a leginkább eltérő az időszakon belül, amikor a hőmérséklet 5,3°C-kal, a csapadék pedig 52%-kal volt nagyobb a megelőző 4 éves időszakhoz képest. Más kutatások eredményeihez hasonlóan beigazolódni látszik, hogy a nedves időjárás és a téli enyheség a bomló avar és a humusz lebomlását elősegíti, a szárazabb viszonyok pedig gátolják, lassítják a folyamatot (Járó 1963, Santonja et al. 2017).

A 2013. évben lombhullás előtt (szeptember végén) és után (december elején) is gyűjtöttünk mintákat, melyek tömegmérése és laboratóriumi vizsgálatai alapján rövid időtávra nyertünk adatokat az avar- és humuszrétegre vonatkozóan. Ebből kiindulva az őszi (október–november) időjárás avartakaróra gyakorolt hatásainak feltárására volt lehetőség. Az eredmények azt mutatták, hogy a bomlatlan avar szénmennyisége a lombhullás után több, mint kétszerese a lombhullás előttinek, ami természetes, míg a bomló avar szénkészlete valamivel kevesebb (7. ábra). A humusz szénkészletváltozása -1,6 t/ha (-30%) volt. A humuszra kiszámított átlagos C/N arány a lombhullás előtti 12,9-ről lombhullás után 15,3-ra növekedett, azonban mindkét érték a faállományok szempontjából előnyös humusztípusra utal.



7. ábra: 2013-ban lombhullás előtt és után gyűjtött minták átlagos szénkészlete és annak megoszlása
(Forrás: saját mérési adatok alapján)

Mivel a humuszban az átlagos szénkoncentráció növekedett a lombhullás után, a készletcsökkenés a szervesanyag-tömeg fogyása miatt következett be, azaz intenzívebb lebomlás zajlott le. Ehhez kedvező feltételeket biztosított a 2013 október–novemberi hónapok időjárása, nagy mértékben elősegítve a biológiai folyamatokat. Ebben az időszakban ugyanis a sokéves (1971–2020) átlaghoz viszonyítva 1,8°C-kal magasabb hőmérséklet (5. táblázat) és 56%-kal több csapadék (6. táblázat) jellemezte a vizsgált területeket, és ezt megelőzően a szeptemberi csapadékösszeg is meghaladta (+28%) a sokéves átlagot.

5. táblázat: A 2013 őszi átlaghőmérsékletek eltérése a sokévi átlagtól

hónap/időszak	1971–2020 átlaghőm. °C	2013 átlaghőm. °C	eltérés °C
október	10,2	12,2	2,0
november	4,9	6,5	1,5
ősz (szept.-okt.-nov.)	10,1	11,1	0,9
október–november átlaga	7,6	9,3	1,8

(Adatbázis forrása: Meteorológiai Adattár, OMSZ; saját átlagolással és számítással)

6. táblázat: A 2013 őszi csapadékösszegek eltérése a sokévi átlagtól

hónap/időszak	1971–2020 csap. (mm)	2013 csap. (mm)	eltérés mm	eltérés %
szeptember	74	95	21	28
október	61	20	-41	-67
november	62	171	109	178
ősz (szept.-okt.-nov.)	197	286	90	46
október–november csapadékösszege	122	191	69	56

(Adatbázis forrása: Meteorológiai Adattár, OMSZ; saját átlagolással és számítással)

4. Következtetések

Összegzésként az eredmények alapján megállapítható, hogy:

- a klímaváltozás által előidézett hőmérséklet-emelkedés esetén változatlan vagy kevesebb mennyiségű csapadék nem növeli a lebomlás intenzitását, ellenben ha a melegebb időjárás az átlagosnál több csapadékkal párosul, akkor igen;
- tekintettel a fenti megállapításra, feltételezhető, hogy bizonyos körülmények mellett a humuszszint gyors lebomlásának eredményeként az erdők időszakosan szénkibocsátóvá válhatnak.

5. Köszönetnyilvánítás

Jelen publikáció a TKP2021-NKTA-43 azonosítószámú projekt keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

6. Felhasznált irodalom

- Béky A., Bondor A., Gabnai E., Hajdú G., Halupa L., Kiss R., Mendlik G., Rédei K., Solymos R., Veperdi G. (1991): A hosszúlejárátú erdőnevelési és fatermési kísérleti területek létesítésének, felvételének és fenntartásának továbbfejlesztett irányelvei. *Erdészeti Kutatások* 82–83: 198–213.
- Berki I., Móricz N., Rasztovits E., Vig P. (2007): A bükk szárazság tolerancia határának meghatározása. In: Mátyás Cs. & Vig P. (szerk.): *Erdő és klíma V. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron*. 213–228.
- Bidló A. (2014): Erdei ökoszisztémák szénkészletének klímfüggő változása. In: Mátyás Cs. (szerk.): *Agrárklíma: Az előrevetített klímaváltozás hatáselemzése és az alkalmazkodás lehetőségei. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron*. 106–111.
- Bidló A. & Führer E. (2022): Szervesanyag (avar és humusz) készlet és lebomlása. In: Bartha D., Csóka Gy., Mátyás Cs. (szerk.): *Az erdészeti tudományok története Magyarországon. Az MTA Erdészeti Tudományos Bizottságának tanulmánykötete I. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron*. 34–36.
- Birck O., Kiss R., Márkus L., Solymos R., Tallós P. (1962): A hosszúlejárátú erdőnevelési és fatermési kísérleti területek kitűzésének, felvételezésének és fenntartásának irányelvei. *Erdészeti Kutatások* 58. (1-3): 217–259.
- Bondor A. (1988): 25 éves a magyar szervezett, hosszú lejáratú fatermési kutatás. *Erdészeti Lapok* 37 (10): 446–453. https://erdeszetilapok.oszk.hu/01350/pdf/erdo_1988_10_446-453.pdf
- Czúcz B., Gálhidy L., Mátyás Cs. (2013): A bükk és a kocsánytalan tölgy elterjedésének szárazsági határa. *Erdészettudományi Közlemények* 3(1): 39–53.
- Csóka Gy., Koltay A., Hirka A., Janik G. (2009): Az aszályosság hatása kocsánytalan tölgyesek és bükkösök egészségi állapotára. „KLÍMA-21” Füzetek 57: 64–73.
- Ellenberg, H. (1988): *Vegetation Ecology of Central Europe*. 4th Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- Fierer, N., Allen, A.S., Schimel, J.P., Holden, P.A. (2003): Controls on microbial CO₂ production: a comparison of surface and subsurface soil horizons. *Global Change Biology* 9: 1322–1332.
- Führer, E. (2004): Carbon fixing capacity of the forests in Hungary. *Hungarian Agricultural Research* 13(3): 4–7.
- Führer E. (2010): A fák növekedése és a klíma. „KLÍMA-21” Füzetek 61: 98–107.
- Führer E. (2014): A talaj szervesanyag-tartalmának (avar, humusz, ásványi talaj) zonalitással összefüggő változása. In: Mátyás Cs. (szerk.): *Agrárklíma: Az előrevetített klímaváltozás hatáselemzése és az alkalmazkodás lehetőségei. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron*. 102–105.
- Führer E. (2018): A klímaértékelés erdészeti vonatkozásai. *Erdészettudományi Közlemények* 8: 27–42. DOI:10.17164/EK.2018.002
- Führer E. (szerk.) (2022a): *Magyarország erdészeti tájai V. Nyugat-Dunántúl erdészeti tájcsoport*. Nemzeti Földügyi Központ, Budapest.
- Führer E. (szerk.) (2022b): *Magyarország erdészeti tájai VI. Dél-Dunántúl erdészeti tájcsoport*. Nemzeti Földügyi Központ, Budapest.
- Führer E. & Jagodics A. (2009): A klímajelző fafajú állományok szénkészlete. „KLÍMA-21” Füzetek 57: 43–55.
- Führer, E., Horváth, L., Jagodics, A., Machon, A., Szabados, I. (2011): Application of a new aridity index in Hungarian forestry practice. *Időjárás* 115(3): 205–216.
- Führer E., Rédei K., Solymos R., Veperdi I., Horánszki A., Manninger M., Szendreiné Koren E., Tóbisch B. (2005): Bükkös és akácós kísérleti területek faállomány-szerkezeti és fatermési felvételeinek értékelése. In: Molnár S. (szerk.): *Erdő-fa hasznosítás Magyarországon. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron*. 117–126.
- Gálos B. & Vig P. (2014): Éghajlati tendenciák a Kárpát-medencében és Zala megyében. In: Mátyás Cs. (szerk.): *Agrárklíma: Az előrevetített klímaváltozás hatáselemzése és az alkalmazkodás lehetőségei. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron*. 7–16.

- Gálos, B., Führer, E., Czimber, K., Gulyás, K., Bidló, A., Hänsler, A., Jacob, D., Mátyás, Cs. (2015): Climatic threats determining future adaptive forest management – a case study of Zala County. *Időjárás* 119(4): 425–441.
- Giardina, C.P. & Ryan, M. G. (2000): Evidence that decomposition rates of organic carbon in mineral soil do not vary with temperature. *Nature* 404: 858–861.
- Góber Z. (2005): A ZALAERDŐ Rt. kezelésében lévő területeken 2004-ben végbement erdőpusztulás értékelése. *Erdészeti Lapok* 140(5): 156–159.
<https://erdeszetilapok.oszk.hu/00309/pdf/156-159.pdf>
- Halász G. (szerk.) 2006: Magyarország erdészeti tájai. Állami Erdészeti Szolgálat, Budapest. 154 p.
- Járó Z. (1958): Alommennyiségek a magyar erdők egyes típusaiban. *Erdészettudományi Közlemények* 1: 151–162.
- Járó Z. (1963): A lomb bomlása különböző állományok alatt. *Erdészeti Kutatások* 59(1–2): 95–104.
- Járó Z. (1972): A termőhely fogalma. In: Danszky I. (szerk.): *Erdőművelés I. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest.* 47–87.
- Járó Z. & Mendlik G. (1986): A bükk általános és erdőművelési tulajdonságai. In: Bondor A. (szerk.): *A bükk. Akadémiai Kiadó, Budapest.* 15–30.
- Knorr, W., Prentice, I.C., House, J.I., Holland, E.A. (2005): Long-term sensitivity of soil carbon turnover to warming. *Nature* 433(7023): 298–301. doi:10.1038/nature03226
- Kollár T., Veperdi G., Rédei K. (2018): A fatermési, erdőnevelési és hálózati tartamkísérletek múltja, jelene és jövője. *Erdészeti Lapok* 153(10): 306–310.
https://erdeszetilapok.oszk.hu/01839/pdf/EPA01992_erdeszeti_lapok_2018_10_306-310.pdf
- Mátyás Cs., Führer E., Berki I., Csóka Gy., Drüsler Á., Lakatos F., Móricz N., Rasztoivits E., Somogyi Z., Veperdi G., Vig P., Gálos B. (2010): Erdők a szárazsági határon. „KLÍMA-21” Füzetek 61: 84–97.
- Mátyás Cs., Bidló A., Czimber K., Gálos B., Gribovszki Z., Führer E., Illés G., Borovics A. (2022): A klímaváltozáshoz alkalmazkodás támogatása az erdészetben: Az Agrárklíma döntéstámogató rendszer. *Légtér* 67: 4–11. DOI: 10.56474/legkor.2022.1.1
- McGill, W.B. (1996): Review and classification of ten soil organic matter (SOM) models. In: Powison, D. S. et al. (eds.): *Evaluation of organic matter models.* Springer Verlag, Berlin. 111–132.
- Melillo, J.M., Steudler, P.A., Aber, J.D., Newkirk, K., Lux, H., Bowles, F.P., Catricala, C., Magill, A., Ahrens, T., Morrisseau, S. (2002): Soil warming and carbon-cycle feedbacks to the climate system. *Science* 298: 2173–2176. DOI: 10.1126/science.1074153
- Mendlik G. & Birck O. (1968): Bükköseink fatermési vizsgálata. *Erdészeti Kutatások* 64(1-3): 31–49.
- Molnár M. & Lakatos F. (2009): Bükkpusztulás Zala megyében. „KLÍMA-21” Füzetek 57: 74–82.
- Santonja, M., Fernandez, C., Proffit, M., Gers, Ch., Gauquelin, Th., Reiter, I.M., Cramer, W., Baldy, V. (2017): Plant litter mixture partly mitigates the negative effects of extended drought on soil biota and litter decomposition in a Mediterranean oak forest. *Journal of Ecology* 105: 801–815.

Jogszabályok:

2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról
<https://njt.hu/jogszabaly/2009-37-00-00.47>

Meteorológiai adatbázis:

- Országos Meteorológiai Szolgálat (OMSZ): Meteorológiai Adattár. odp.met.hu
 Napi rácsponti adatbázis elérése:
https://odp.met.hu/climate/homogenized_data/gridded_data_series/daily_data_series/

**„ORVOSSÁG VAGY MÉREG?!” - HÁZASSÁGJOG A 18.-19. SZÁZADI
SKÓCIÁBAN ÉS ANGLIÁBAN**

Szegedi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Kispál Beáta

„Csak egy orvossága van a szerelemnek: a házasság.”
báró Eötvös József

Bevezető gondolatok

A házasság az emberi élet egyik legfontosabb eseménye, amely hosszú távra, – ha nem egy teljes életre – meghatározza két ember közös sorsát. A házasság általában annak az államnak a házassági jogszabályai alapján jön létre, amelynek a felek – egyik vagy másik tagja, avagy mindkettőjük – állampolgárai. Általában az említett jogszabályok meghatározzák azokat feltételeket, amelyek fennállása esetében a házasság érvényes lesz. Ilyen pl. az életkor, a szellemi és nemi érettség, a házasságkötés formai kellékei stb. Azonban a jogtörténet során nem volt mindig ilyen egyértelmű, pl. a házasságkötési életkor kérdése, és azon okból, hogy különböző államok különböző módon határozták meg a házasságkötés minimum korhatárát, sok bonyodalom származhatott.

Ilyen bonyodalmat okozott a Skócia és Anglia között a 18. század közepétől kezdve egészen az 1940-es évekig fennálló különbség a házasságkötési korhatár és a titkos házasságok kérdésében, amely pl. az elhíresült Gretna Green-i házasságkötéseket is eredményezte. A hírnév mögött azonban jelentős, és értékes jogi szabályozások, és jogi anomáliák állnak, amelyeket munkámban szeretnék közelebbről bemutatni, különösen azok jogtörténeti kiváltó okait, jogi alapját, működését, és végül egészen késői lezárulását.

1. Házasságkötési viszonyok Skóciában és Angliában a 18.-19. században

Angliában és Skóciában a házasságok megkötésének rendjét évszázadokon át a kánonjog szabályozta. A házasságjog változásai követték az egyházi jogi szabályozások változásait egészen a 16. század közepéig. Ekkor VIII. Henrik, – politikai irányú döntésével – szakított a római egyházzal, saját egyházszervezetet hozva létre, Angol Egyház néven. Kérdés természetesen az, hogy VIII. Henrik elképzelése egy protestáns egyház létrehozását, vagy egy Rómától elszakadt, de egészében a római elképzeléseket tükröző egyház létrehozását célozta?¹ Az bizonyos, hogy bár a római központtal Anglia egyháza szakított: dogmatikájában, teológiai tanításában és szertartásaiban egyáltalán nem következett be változás. Az uralkodó rendelkezései kiterjedtek a latin helyett az angol nyelv használatára az egyház liturgiájában; az angol nyelvű Biblia használatára,² és az egyház vagyonának elkobzására is. 1533-ban az angol papság letette a

¹ PROBERT, Rebecca: *The Impact of the Marriage Act of 1753: Was it Really „A Most Cruel Law For The Fair Sex?”* Eighteenth-Century Studies, Vol. 38, No. 2 (Winter, 2005), 247–262

² A legrégebbi angol nyelvű Biblia fordítás a William Tyndal féle 1524-ben készült, de az általánosan legelterjedtebb az un. King James Version vagy Authorised Version, 1611-ben elkészült fordítás, amelyet VI. Jakab skót uralkodó, – aki I. Jakab néven az angol trónra került, – hagyott jóvá.

hűségesküt a királynak, aki az Ecclesiastical Licence Act-ban³ garantálta biztonságukat, ugyanakkor biztosította azt is, hogy az angol egyház független legyen, mivel megtiltotta a római rendelkezések kihirdetését a király és a canterbury-i érsek engedélye nélkül,⁴ így Róma nem avatkozhatott közvetlenül az angol egyházi életbe. A törvény rendelkezései kitértek arra, hogy minden egyházi cselekmény az addig megszokott, a római egyház által elfogadott szabályrendszer szerint működhet, ám a politikai érdekek szem előtt tartásával.⁵ A házasságkötést tehát továbbra is a kánonjog szabályozta, az egyházi kánonok alapján.⁶

Angliában az első nagyobb változtatást a házasság szabályozásában, közel 200 évvel később, 1753-ban a Cladestine Marriage Act hozta, amelyet Lord Hardwick törvényének is szokás nevezni.⁷ A Cladestine Marriage Act,⁸ egy olyan statute law, amely a házasságot állami hatáskörbe is utalta. A jogszabály pontosan leírta a házasságkötés módját, hasonlóan szabályozva azt a tridenti zsinat rendelkezéseihez: a házasságot legalább két tanú jelenlétében, felszentelt anglikán pap előtt, a templomban kellett megkötni, és ezek a konjuktív feltételek egyben érvényességi feltételek is voltak.⁹

A törvény fő célja a titkos házasságok elkerülése volt: azaz, hogy a nyilvánosság és a hivatalos szereplő kizárásával ne lehessen házasságot kötni. Addig Angliában három házassági formát követtek: a minden alaki követelménynek megfelelő regular marriage-t, a csak a pap és a felek jelenlétében megkötött cladestine marriage-t,¹⁰ és a contract marriage-t amely egyházi közreműködés nélküli házasságkötés volt. A vonatkozó angol jog alapján mindhárom házassági mód érvényes volt. E három forma közül a cladestine és a contract marriage visszaszorítását célozta az 1753.-ik évi Marriage Act.

A titkos házasság a házasságkötés rendkívüli de ettől függetlenül is érvényes formája volt.¹¹ A titkos házasság gyakorlata a korszakban több formában is megjelent: egyrésztől titkosnak tekintették azt a házasságot amely az illetékes lelkész jelenléte nélkül történt, vagy a két tanú jelenléte és áldás nélkül történt,¹² illetve ha a házasságot kihirdetés nélkül kötötték meg.¹³ Jellemző volt az, hogy főként a kiskorú személyek próbáltak így házasságot kötni, sokszor apai vagy gyámi beleegyezés nélkül.¹⁴ A titkos házasságkötéshez a kötelező házasságkötési forma alóli felmentő engedélyt kellett beszerezni, amellyel a nyilvánosságot ki lehetett zárni. Az engedélyt az anyakönyvvezető vagy a felelős lelkész állíthatta ki, aki a házasságkötés előtti jegyesvizsgálatot is

³ <https://www.legislation.gov.uk/aep/Hen8/25/21/contents>

⁴ <https://www.legislation.gov.uk/aep/Hen8/25/21/section/III>

⁵ *Ecclesiastical License Act*. XIII Intent of this Act; not to vary from the Christian Catholic Faith; but to make politic Regulations for the Realm, &c.

⁶ Vö. DENZINGER, Heinrich-HÜNERMANN, Peter: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest, Szent István Társulat. 2004. 231.,255.,258., 263., 280., 421-424.

⁷ *Philph Yorke*, Hardwick 1. grófja középpolgári családból küzdötte fel magát a Lordok Házáig. Ügyvédként tevékenykedett, így jogi képzettsége rendelkezésre állt, később az állam főügyésze, majd a lordok Házának tagja és kancellár lett 1743-tól. A miniszterelnök helyetteseként az ő nevéhez fűződik többek között 1746-ban a skót feudális rend felszámolására irányuló törvény, 1751-ben a naptárreform törvény, 1753-ban az Angliában élő zsidók emancipációját irányozó törvény, amelyet a közfelháborodás miatt el kellett vetnie, és a házasságot szabályozó törvény.

⁸ Lord Hardwick's Act is nevezik

⁹ PROBERT, 2005. 247-262 pp.

¹⁰ Ez tulajdonképpen a titkos házasság.

¹¹ Abban az esetben volt érvényes, ha pap vagy lelkész súlyos okból a házasságkötésen nem lehetett jelen, és belátható időn belül sem volt ez lehetséges.

¹² Ilyen volt sokáig a vegyesvallású, katolikus és nem katolikus keresztény között kötött házasság is.

¹³ A kihirdetés a házassági akadályok felméréséhez volt előírva.

¹⁴ HART, Erica: *The Virtue of Love: Lord Hardwicke's Marriage Act*. Cultural Critique, No. 9 (Spring, 1988), 125.

végezte. A házasságkötési engedély kiadásához igazolni kellett azt, hogy a házasságkötésnek nincsen jogi akadály, és a felek bírnak a szülői beleegyezéssel is. A Lord Hardwick-féle házassági törvény szigorításainak legfőbb oka, hogy egyes anglikán lelkészek visszaéltek a titkos házasság intézményével, nem kellően jártak utána annak, hogy a házasság megkötéséhez szükséges feltételek valóban fennállnak, és sokszor nem ők, hanem az irodavezetők, laikus személyek vizsgálták az érvényességet és állították ki az engedélyeket ezzel megszegve az egyházi törvényeket is. A Cladestine Marriage Act a következő fontosabb szabályokat vezette be: A házasságkötés előtt, – a plébániatemplomban, vagy nyilvános kápolnában, ahol a házasságot megkötni szándékoztak, – azt ki kellett hirdetni a házassági akadályok felmérése okán. Ha a felek különböző település plébániájához tartoztak, mindkét helyen ki kellett hirdetni a házasságot. A plébánosnak, vagy lelkésznek írásban kellett igazolnia a házasság kihirdetésének tényét, az házasságkötés helyszínének lelkésze felé. A házasság kihirdetését megelőző hét napon belül a házasulók kötelesek voltak a lelkésznél jelentkezni, és adataikat megadni. A lelkész nem működhetett közre olyan személyek házasságkötésében az apa vagy gyám engedélye nélkül, akik 21. életévüket nem töltötték be, kivéve, ha az apa vagy gyám abban a templomban vagy kápolnában, ahol a kihirdetés történt nyilvánosan kijelentette, hogy a házasságot nem ellenzi. Az érsekek és püspökök nem adhattak engedélyt arra, hogy a házasulók saját szokásos tartózkodási helyük plébániatemplomán kívül kössenek házasságot, kivéve, ha olyan ideiglenes tartózkodási helyük volt, ahol már legalább 4 hete laktak, és ennek a településnek nem volt temploma. A törvény azonban nem fosztotta meg a canterburyi érseket és utódait a VIII. Henrik által 1533-ban neki adományozott hatalomtól és kiváltságoktól. A törvényt megsértőket súlyos szankciókkal büntették, azt aki nem a törvénynek megfelelően szerezte be a házasságkötési engedélyeket, az amerikai kontinensen található angol gyarmatokra számúzták 14 évre a törvény VIII. cikkelye alapján. Az említett cselekményt elkövetővel szemben 3 éven belül kellett vádat emelni. A 21. életévüket el nem érő személyek házasságkötéséhez az apa vagy gyám, ha ezek meghaltak, akkor a házasulandó pár gyámja és ha ő sem élt, akkor az anya adhatott engedélyt, ha életben volt, és mással nem élt házasságban. A plébániáknak kellett vezetnie a házassági anyakönyveket,¹⁵ a házasságot pedig két tanú és a pap jelenlétében kellett megkötni, a lelkész és a tanúk nevét az anyakönyvbe bejegyezni majd a házasságkötés tényét igazoló adatokat, a lelkésznek a feleknek és a tanúknak is alá kellett az anyakönyvben írnia. Azt, aki a házassági anyakönyvet meghamisította vagy megsemmisítette, illetve ezekre kísérletet tett, halálbüntetéssel kellett súlytani a törvény XVI. cikkelye alapján. A törvény rendelkezései alól a királyi család házasságkötései kivételt képeztek, a törvény XVII. cikkelye szerint. A törvény hatálya nem terjedt ki a Skót Királyság területére, a *quakerek*¹⁶ és a zsidók házasságkötéseire, és a tengeren túl kötött házasságokra sem. A törvényt minden plébános vagy lelkész Anglia minden templomában köteles volt felolvasni a reggeli vagy esti ima után, 1753 szeptemberétől decemberéig, és 1754. március 25-ig, a törvény hatálybalépésének napjáig minden hónapban.¹⁷ Az imént a Lord Hradwick-féle házassági törvényről elmondottak azért nyerne nagy jelentőséget, mert ennek a jogszabálynak a joganyaga szinte teljes egészében a Tridenti Zsinaton a katolikus egyház által elfogadott,

¹⁵ Jó minőségű papíron és tintával kellett írni, a lapokat sorszámmal kellett ellátni, és az anyakönyveket biztonságosan őrizni.

¹⁶ A Quakerek vagy Barátok Vallásos Társasága egy a 17. században Angliában George Fox által alapított, szigorú vallási és erkölcsi szabályok szerint élő, a funkcionális papságot elutasító vallási társulat. Házasságkötésüket azért nem ismerte el Anglia, mert nem rendelkeztek állandó istentiszteleti hellyel, amelyet be lehetett volna jegyezni, hanem mezőkön, magánházaknál gyűltek össze imádkozni. Az Oliver Cromwell-féle Angol Köztársaság (1653-1658) bukása után nagy részük Észak-Amerikába menekült.

¹⁷ <https://statutes.org.uk/site/the-statutes/eighteenth-century/1753-26-geo-2-c-33-prevention-of-clandestine-marriages/>

házassággal kapcsolatos szabályok recepciója az anglikán állam-és egyházjogba. A tridenti zsinat 1563. november 11.-i 24. ülésén fogadta el a házasság szentségének reformját, és fogalmazta meg az érvényes házasság feltételeit a „*Tametsi*” kezdetű zsinati dokumentumban. A rendelkezés célja a titkos házasságok visszaszorítása volt, akárcsak később a Lord Hardwick-féle angol jogszabálynak. A házasságot megelőzően a plébánosnak három egymást követő ünnepnapon a házasulók nevét és a házasságkötés tényét ki kellett hirdetnie, a házassági akadályok feltárása érdekében. A házasságot érvényesen csak a plébánia templomban, a plébános előtt, és két tanú jelenlétében lehetett megkötni. Az ezzel ellentétesen kötött házasságok érvénytelenek voltak.¹⁸ Ebből a tényből is kitűnik, hogy a római katolikus és az anglikán egyház közötti szakadás nem volt olyan mérvű, mint azt gondolnánk, illetve mint a katolikus és európai protestáns egyházak között. Skócia életének egyházi alakulása teljesen más irányú volt, mint Angliáé, ugyanis míg Angliában tulajdonképpen az egyház feletti főhatalom gyakorlásán kívül nem sok minden változott, addig Skóciában egy teljes egyházi fordulat következett be. 1560-ban szinte forradalommal vezették be a skót lordok a protestáns vallás kálvini ágát az addigi római vallással szemben. Az 1560. év augusztusában lezajlott 'reformációs országgyűlés' királyi felhatalmazás nélkül betiltotta a szentmisék végzését Skóciában, és tagadta azt, hogy Róma püspökének¹⁹ bármilyen elsőbbsége vagy lelki tekintélye lenne Skócia, illetve annak állampolgárai felett, vagy olyan jogi szempontú hatalma, amely pl. a házasságkötést vagy a válást szabályozná. A lázadás fő vezetője John Knox²⁰ korábbi plébános volt, akit előzőleg már gályarabságra ítélték, és mivel megszökött és Genfben kötött ki, így megismerkedett a reformáció tanainak kálvini ágával. Munkásságának eredménye a skót egyház három alapdokumentuma: A Skót Hitvallás²¹ Knox öt munkatársával együtt készítette. A Hitvallást 1560-ban a parlament is szentesítette, ezáltal a skót nemzeti egyház hitvallása lett egészen 1647-ig, amikor a Westminsteri Hitvallás²² lett a skót egyház hivatalos hitvallása.²³ A Skót Hitvallás 22. fejezetében Knox kijelenti, hogy a skót egyház a szentségek kiszolgáltatása kérdésében két fő szempontnak kell, hogy megfeleljen: egyrészt, az egyház hivatalos szolgálattevője jogosult a szentségek kiszolgáltatására, aki a lelkész, másrészt azokat úgy kell kiszolgáltatni, ahogyan Isten elrendelte. Ebből egyértelmű, hogy a házasságkötésnél is elengedhetetlen volt a lelkész jelenléte és hivatalos személykénti közreműködése.²⁴ A második dokumentum, ami szintén 1560-ban készült, a Fegyelem Első Könyve.²⁵ Ebben a dokumentumban Knox a reformáció alapvető kérdéseivel foglalkozott, mint a liturgia, vagy az egyházfegyelem: a lelkészeket a gyülekezetek választják, minden gyülekezetben

¹⁸ DENZINGER-HÜNERMANN. 423.-424.

¹⁹ A pápa.

²⁰ Született 1514 körül, Haddington közelében, Skóciában és 1572. november 24-én halt meg Edinburghban. A skót reformáció legjelentősebb vezéralakja, aki meghatározta a skót reformáció szigorú erkölcsi vonalát, megalapította a Skót Egyházat, és kialakította az általa elfogadott demokratikus államformát. Rövid ideig tartó angliai bebörtönzés és száműzetés után, 1559-ben visszatért Skóciába, ahol a református egyház alkotmányának és liturgiájának előkészítését irányította. Legfontosabb irodalmi munkája: A reformáció története Skóciában című műve volt.

²¹ Scots Confession of Faith

²² Az 1600-as években Westminsterben összegyűlt zsinat (mintegy 150 résztvevő lelképásztorral és teológussal), a céljuk pedig az volt, hogy átvizsgálják és revideálják az Anglikán Egyház 39 cikkelyét. A munka 1643-ban kezdődött, és egészen 1647-ig folyt, melynek eredményeként született meg a hitvallás 33 pontból álló szövege.

²³ RÚZSA-NAGY Zoltán: *A presbiteriánus egyházkormányzat kialakulásának története Skóciában a XVI-XVII. században*. In: CONFESSIO – A Magyarországi Református Egyház Figyelője, 2017/ 3. szám.

²⁴ Scots Confession of Faith XXII. <https://www.fpchurch.org.uk/about-us/important-documents/the-scots-confession-1560/#c21>

²⁵ First Book of Discipline

bibliaórákat kellett tartani, és gyakori volt az úrvacsoraosztás is.²⁶ Knox fontosnak tartotta az oktatást és az iskolák alapítását is, különös tekintettel az egyetemekre.²⁷ A 9. fejezetben beszél a házasságról: leszögezi, hogy a házasodni szándékozóknek szüleik beleegyezését kell bírniuk, a házasságkötéshez, amennyiben az apa megtagadja az engedélyt, a felek a lelkészhez, vagy a polgári bíróhoz fordulhatnak, akik, amennyiben jogos okot tudnak felmutatni, akkor pótolhatják a szülői engedélyt; a házasságkötés előtti szexuális kapcsolatot elítélte, de lehetőséget adott az apának arra, hogy amennyiben lánya egy férfival szexuális kapcsolatot alakított ki, a férfit a házasság megkötésére kényszerítse. A házasságkötés minimum életkorát férfi esetében a betöltött 14. lány esetében a betöltött 12. évben határozta meg. A házasságot nyilvánosan kell megkötöni, és a házasságkötés előtt, a Ban-t²⁸ három vasárnapon kell kihirdetni. A házasság felbonthatatlan, kivéve a házasságtörés esetét, amikor is polgári bíró a házasságot felbonthatja, és az így felbontott házasságból szabaduló felek, újra házasságot köthetnek.²⁹ A harmadik meghatározó mű az Istentiszteleti Rendtartás,³⁰ mely Knox önálló munkája. Valójában az általa készített genfi angol gyülekezeti rendtartását³¹ dolgozta át, beleillesztve a genfi angol gyülekezet hitvallását. A skót reformáció különlegessége, hogy később, nem az uralkodó ellenében, hanem annak legnagyobb egyetértése mellett jött létre a teljes váltás,³² ezért a Rómától való elszakadás gördülékenyebb volt, mint Angliában. A reformálódó új skót egyház azonban tartotta magát a korábbi kánoni szabályokhoz, legalább is a házasságkötés minimum korhatárának tekintetében, azaz férfi esetében a betöltött 14. leány esetében a betöltött 12. év elérése után, már lehetséges volt érvényes házasságot kötni Skócia területén, és nem vizsgálták azt sem, hogy a házasodni kívánó felek skót állampolgárságúak-e vagy sem, illetve, hogy Skócia területén állandó lakhellyel rendelkeztek-e vagy sem.³³ Ismert volt az az egyházi forma, amellyel a templomban lehetett házasságot kötni a lelkész előtt.³⁴ Ezt nevezhetjük forma szerinti házasságkötésnek, amelyet a katolikus kánoni formák alapján kötöttek meg. A házasságkötéshez előírták a tanúk jelenlétét és a házasság kihirdetését is.³⁵ A házasságkötéshez a jogszabály nem írt elő szülői beleegyezést, és ezáltal utat nyitott többek között a border marriage-nak³⁶ is. Ugyanakkor több olyan formát is alkalmaztak, amelyek a kánoni szabályoknak ugyan nem feleltek meg, mégis érvényes formák voltak. Ezek egyike volt a 'Gretna Green házasság' is, amely házasságkötés esetében, ha a felek két tanúval megjelentek a házasságkötés helyszínén, akkor a szertartást bárki levezethette. Három olyan forma volt Skóciában, amelyet szabálytalan, de érvényes házasságnak tekintettek: Az első forma alapján: per verba de presentii,³⁷ azaz egy házaspár akkor kötött érvényes házasságot, ha tanúk előtt annak vallotta magát, függetlenül attól, hogy ezt követte-e szexuális kapcsolat. Az ily módon, tanúk nélkül kötött házasság is törvényes volt, de sokkal nehezebben

²⁶ First Book of Discipline IV. <https://www.fpchurch.org.uk/about-us/important-documents/the-first-book-of-discipline-1560/#h4>

²⁷ First Book of Discipline V. <https://www.fpchurch.org.uk/about-us/important-documents/the-first-book-of-discipline-1560/#h4>

²⁸ A házassági engedély angol elnevezése.

²⁹ First Book of Discipline IX. <https://www.fpchurch.org.uk/about-us/important-documents/the-first-book-of-discipline-1560/#h4>

³⁰ Book of Common Order

³¹ Order of Geneva

³² DUNNINGAN, Sarah-EWAN, Elizabeth: *A Century of Disorder and Transformation—Scotland 1550-1650*. In: Renaissance and Reformation, FALL, 2006/ 2007, Vol. 30, No. 4, Special issue. 6.

³³ GORDON, Eleanor: *Irregular Marriage: Myth and Reality*. In: Journal of Social History, Winter 2013, Vol. 47, No. 2 (Winter 2013). 508-509.

³⁴ Vö. *The Book of Common Prayer*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006. 301-311. pp.

³⁵ B.A. WILEY: *Scottish Marriages*. In: The Modern Law Review, Jun., 1937, Vol. 1, No. 1 (Jun., 1937) 72.

³⁶ A Gretna Green-ben kötött házasságokat határ menti (border marriage) házasságnak is nevezték.

³⁷ *Report of the Royal Commission on the Law of Marriage*. Stationery Office, London, 1868. 18.

lehetett bizonyítani a bíróságon, szükségesek voltak az írásbeli bizonyítékok, vagy tanúk felsorakoztatása. A második forma: *per verba de futuro, ante copula*³⁸ azaz a házasság kötés jövőre vonatkozó ígérete,³⁹ amelyet alkalmankénti szexuális kapcsolat követett, és amely alapján a szexuális kapcsolatot törvényes házasságnak tekintették – de ezt valamilyen bizonyítékkal kellett alátámasztani, mint például a házasságkötés írásos ígérete vagy a tanúk előtt tett eskü. – tulajdonképpen a jegyesség állapotát is érvényes házasságnak tekintették. A harmadik forma: A 'szokás és jó hírnév' alapján kötött házasság akkor is törvényes volt, ha egy pár férjként és feleségként mutatkozott és jelent meg a nyilvánosság előtt, még akkor is, ha hivatalos házassági nyilatkozatot nem tettek.⁴⁰

A Skót Egyház azért fogadta el az ilyen házasságokat is, mert a korabeli gondolkodás úgy vélte, hogy ezen forma elfogadása jobb, mintha a házaspárok házasságkötés nélkül élnek együtt, ha valamilyen okból szabályos forma alapján nem köthettek házasságot.

2. Gretna Green sikere

Gretna Green sikere elsősorban földrajzi elhelyezkedésének köszönhető. A Londontól Edinburghig vezető kocsíút mentén az első skóciai település volt Dumfries és Galloway megyében, az Esk folyó torkolatához közel. Az Angliából menekülő párok menedéke először Gretna faluban, vagy inkább Graitney-ben volt található, a kis Sark folyó skót oldalán, amely itt az Anglia és Skócia közötti határ. 1748-ban egy Joseph Paisley⁴¹ nevű dohánykereskedő kezdte el a házasságkötések levezetését. 1753-ban figyelmeztették, hogy a 'szertartások' végzése nem legális és erkölcsi kérdéseket is felvet, ám egy tekintélyes esküdtszéki tag a tudomására hozta, hogy az általa végzett esketés jogilag érvényes. Először egy mezőn lakott, rövid távolságra Gretna falutól – ezért a 'Gretna Green'⁴² megnevezés; de 1791-ben a szomszédos Springfield faluba költözött, amely ettől kezdve a titkos házassági szertartások színhelye lett. Az a tény, hogy Paisley kovács volt, a szertartás levezetéshez nyújtott nagy segítséget neki, hiszen a fém megmunkálása, azok összehegesztése, vagy olvasztása kifejezte a házastársak közötti erős kapcsolat létrejöttét is.

A tevékenység oly annyira népszerű lett, hogy a kovács számára jövedelmezővé vált, és ez konkurenciát is vonzott a területre, megjelentek, a hasonló tevékenységet folytató 'üzletemberek' is. A házassági szertartást két guinea-tól egy pohár whiskyig terjedő díj ellenében lehetett igénybe venni. Paisley 1814-ben hunyt el, munkáját unokájának férje Robert Elliot vette át. Elliot Northumberlandben született egy farmer fiaként. Egy postakocsivállalatnál dolgozott, amikor megismerkedett Ann Grahammel, Joseph Paisley unokájával. 1811 januárjában házasodtak össze Gretna Green templomában. Érdekes módon a Gretna Green-ben élők közül nagyon kevesen vették igénybe a kovácsműhelyben történő házasságkötési szertartást, ők a

³⁸ Uo. 17.

³⁹ Ez az eljegyzés. Ez a forma a magyar jogtörténetből is ismert, a magyarországi ortodox egyházakban elfogadott volt, és házasságként tekintettek az eljegyzésre, amelyet szexuális kapcsolat is követett, anélkül, hogy a felek már a házasságukat megkötötték volna, erre csak később került sor. Leírja: Tárkány-Szűcs Ernő a Magyar jogi Népszokások c. könyvében.

⁴⁰ <https://www.gla.ac.uk/schools/socialpolitical/research/economicsocialhistory/projects/scottishwayofbirthanddeath/marriage/>

⁴¹ Joseph Paisley 1730 körül született Gretna Greentől délre, a leírások szerint egy magas, és edzett fiatalember volt, a néphit szerint olyan erős, hogy pusztán kézzel meg tudta hajlítani a patkóvasat hideg állapotában is. Joseph Paisley dohánybolt vezető és csempész volt, később kovács lett, ám hamar rájött, hogy több pénzre tud szert tenni a fiatal párok összeházasításával, és ő volt az egyik legkorábbi sajátos „pap”. Az első „kovácspapok” egyikeként Paisley sokat tett Gretna Green hagyományának fejlesztéséért.

⁴² A zöld mezőkön való elhelyezkedés okán kapta a Gretna Green nevet a település.

forma szerinti egyházi házasságkötéshez ragaszkodtak. Elliot 1842-ben kiadta emlékiratait, ami szerint kb. 4000 házasságkötésnél működött közre az évek során.⁴³

Az utolsó Gretna Green-i kovács-pap Richard Rennison egy northumberlandi nyeregkészítő mester volt, aki 1926-ban érkezett Gretna Greenbe, miután megtudta, hogy a kovácsműhelyben egy helyi lakos a 'pap'. Szinte azonnal elkezdte 'a nép összeházasítását'. Ő már egy showman volt, akinek megvolt a megfelelő képessége ehhez a tevékenységhez. Rennison folytatta a Gretna Green-i esküvők hagyományát, és kész volt éjjel és nappal is levezetni a házasságkötést. Elődeihez hasonlóan ő is a kovácsműhely melletti szállodában lakott, és 1940-ben a törvénymódosításig 5147 házasság megkötésénél működött közre. Azután, hogy a kovácsműhely-házasság érvénytelenné vált, Rennison tovább dolgozott kovácsként egészen 1962-ig, ekkor nyugdíjba vonult.⁴⁴

A Gretna Green-ben kötött házasságokat minden skóciai sheriff elismerte, így tulajdonképpen Angliában is érvényes házasságnak voltak tekinthetők. Ám, az Angliából érkező szökevények sokszor ragaszkodtak az egyházi szertartáshoz is, így ennek pótlására a Gretna Green-i házasságkötéseknél is alkalmazták a Book of Common Prayer-ben⁴⁵ alkalmazott szertartási szövegeket, vagy a Skót Egyház által alkalmazott szövegeket. Ezek a szertartásvezetők tisztában voltak azzal is, amennyiben átveszik az egyházi személyek szerepét, azzal jogi szankcióknak is kitéhetik magukat, ezért törekedtek arra, hogy az általuk alkalmazott szertartások és kiállított igazolások szövegezése ne lépje át a jogszabályi határokat.⁴⁶ Maguk a skót alattvalók nem vették igénybe a border marriage lehetőségét, sőt a skót társadalom nagy rész szégyellte azt, hogy Skóciához ilyen kétes hírű tevékenység kötődik.

3. Lord Brougham törvénye – Marriage (Scotland) Act 1856

A 19. század közepére a Gretna Green-i házasságkötések szabálytalanságai egyre inkább az egyházi és állami szervek érdeklődésének középpontjába kerültek, főként amiatt, hogy addig nem tudták megakadályozni ezeket a házasságkötéseket még úgy sem, hogy súlyos pénzbüntetéseket szabtak ki az így házasodó személyekre. A Gretna Green lelkesedés töretlen maradt. 1856. május 8.-án Lord Brougham⁴⁷ törvényjavaslatot nyújtott be a házassági törvény módosításának elérése érdekében, amellyel szabályozni kívánta a szabálytalan házasságkötéseket, és visszaszorítani a Gretna Green-i házasságokat.⁴⁸

⁴³ <https://www.gretnagreen.com/robert-elliott-a758>

⁴⁴ <https://www.gretnagreen.com/richard-rennison-a759>

⁴⁵ A Közös Imádságok Könyve eredetileg 1549-ben kiadott, majd az évek során bővített és átalakított anglikán ima- és szertartáskönyv, amely végső formáját 1662-ben nyerte el. Tartalmazza az anglikán istentisztelethez szükséges összes imádságot és szertartást, kifejezetten a papság és a hívek használatára lett tervezve. Hasonló mint a katolikus egyházban a misekönyv és a szertartások könyvei.

⁴⁶ „Ezen irat igazolja, mindazok számára, akiket érinthet, hogy N.N. és N.N. előttem megjelentek, és kijelentették, hogy mindketten egyedülállóak, és törvényesen házasodtak az Angol Egyház és a Skót Egyház törvényei szerint.”

⁴⁷ Henry Peter Brougham, Brougham és Vaux 1. bárója (1778. szeptember 19. Edinburgh, Skócia – 1868. május 7., Cannes, Franciaország), ügyvéd, a brit whig párt politikusa, reformer és Anglia kancellárja (1830–1834). Lordkancellári hivatali ideje előtt és alatt számos jelentős jogi reformot támogatott, és ő vezette (1825–28) a Londoni Egyetemet, amely, az első nem felekezeti felsőoktatási intézmény volt.

⁴⁸ <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1856/may/08/marriage-law-amending-bill>

Lord Mansfield⁴⁹ a 18. század egyik legjelentősebb angol jogtudósa előzőleg megalkotott egy olyan jogi elvet,⁵⁰ amely elvet a common law jogi gondolkodását alkalmazó államok nagy többségében átvették: ez az elv a házasságból született gyermekek törvényes születése megkérdőjelezésének tilalmára vonatkozott. A tilalom alapján az anya, vagy az anya férje, a gyermek megszületése után, már nem tehetett olyan nyilatkozatot, amely azt igazolta volna, hogy a gyermek apja nem az anya férje, azonban a gyermek születése előtt igen. Az egyik ilyen hivatkozási alap az anya és az anya férje házasságának érvénytelensége volt, azaz ha megállapítható volt a házasság érvénytelensége, a gyermek törvénytelennek számított.⁵¹ A Gretna Green házasságok ugyan érvényesek voltak, de ezt ratifikáló hivatalos igazolásokat nem állítottak ki, így nehezen volt bizonyítható, hogy a gyermek születése idején az anya és férje valóban, az angol jogszabályok alapján is házasnak voltak tekinthetők, vagy sem. Ennek akkor volt nagy jelentősége, amikor az öröklés, vagy a tartás kérdése előtérbe került. Lord Mansfield szabálya tulajdonképpen egy megdönthetetlen vélelmet állított fel, amelynek lényege pontosan az volt, hogy az apaságot a gyermek születése után ne lehessen megkérdőjelezni, akár azzal, hogy a házasság nem állt fenn érvényesen. Ez a megdönthetetlen vélelem volt az első próbálkozás a szabálytalan házasságok által okozott káosz megfékezésére.⁵²

Lord Brougham törvényjavaslatának célja viszont az volt, hogy – érintetlenül hagyva Skócia házasságkötési jogszabályait, – védelmet nyújtson az angol házasságjognak azzal, hogy megakadályozza az angol házassági szabályok kijátszását, amelyet az angol állampolgárok a két állam jogszabályainak ütközése miatt keletkezett joghézag alkalmazásával tettek meg. A Skót Egyház, az Angol Egyház és az angliai katolikus egyház is megállapította, hogy a Gretna Green házasságok erkölcsrombolók, teret adnak a bigámiának, illetve mivel a skót bíróságok is felbonthatták az Angliában kötött házasságokat, és az anglikán egyház szabályaival ellentétben lehetővé tették az elváltak újra házasodását,⁵³ az egyházi szempontból tekintett kettős, sőt többes házasságok is megvalósulhattak.⁵⁴ Ugyan a törvény ez utóbbi ellentmondást nem tudta megakadályozni, de a szabálytalan házasságokat megpróbálta visszaszorítani.

Az 1856. július 29.-én Viktória királynő által szentesített jogszabály első szakasza világossá tette, hogy a törvény hatálybalépését követően a Skócia területén kötött szabálytalan házasság csak két esetben lehetett érvényes: egyrészt, ha a házasulók közül legalább az egyik szokásos tartózkodási helye Skóciában volt, vagy skót állampolgár; illetve, amennyiben nem skót alattvalók, akkor legalább a házasságkötést megelőző 21 napon keresztül Skócia területén tartózkodott. Ennek igazolására és a házasságkötési engedély kiadására a megyei sheriff⁵⁵ volt jogosult, illetve ő volt jogosult a házasság anyakönyvi bejegyzéséről történő intézkedésre is. Azok, akik szabálytalan házasságot kötöttek három hónapon belül kérelmezheték annál a megyei sheriffnél, vagy sheriff-helyettesnél, amelyben a házasságot megkötötték a házasság bejegyzését, amennyiben a 21 napos tartózkodás szabályát megtartották, illetve a területi

⁴⁹ William Murray, Mansfield 1. grófja (1705. március 2. – 1793. március 20.) brit ügyvéd, politikus és bíró, aki az angol jog reformjának keresztülviteléről is nevezetes.

⁵⁰ Stevens kontra Moss, 98 Eng. 1257 (K.B. 1777)

⁵¹ Prohibiting Nonaccess Testimony by Spouses: Does Lord Mansfield's Rule Protect Illegitimates? Michigan Law Review, Jun., 1977, Vol. 75, No. 7 (Jun., 1977). 1457-1459.

⁵² PROHIBITING, 1460-1461.

⁵³ BAIRD, John D.: "Divorce and Matrimonial Causes": An Aspect of "Hard Times" In: Victorian Studies, Summer, 1977, Vol. 20, No. 4 (Summer, 1977). 403-404.

⁵⁴ <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1856/may/19/marriage-law-amendment-bill>

⁵⁵ A sheriff tisztsége a történelem folyamán sokat változott. A munkámban vizsgált történelmi korszakban a sheriff egy részről békebírói feladatokat látott el, más részről az uralkodónak a megyén belüli képviselőjét, jogi képviselőt látott el, és az adószedést irányította. Ezen kívül köztisztviselői feladatokat is végzett.

szabályt megtartották. Amennyiben a sheriff megállapítja a szabálytalan házasságkötés minimális feltételeinek meglétét, akkor az iratokat átadja a házasságkötés helye szerinti plébániának, aki a házasságot bejegyezi, és 5 schilling befizetése ellenében erről igazolást ad ki a házasfeleknek. Az ilyen módon kötött szabálytalan házasság Angliában is érvényesen elismerhető, az ezen szabályok ellenére kötött házasságok azonban nem ismerhetők el.

4. Jogszabályi fordulat 1939-ben és a véglegesnek tekintett megoldás – a Gretna Green házasságok érvénytelensége

A Lord Brougham által megalkotott jogszabály nem érte el a célját: nem tudta visszaszorítani a Gretna Green házasságok létjogosultságát, sőt még nagyobb lelkesedéssel érkeztek a fiatal párok Angliából is azért, hogy házasságot kössenek. Azt természetesen figyelembe kell venni, hogy a szabálytalan házasságok a Skót Királyság területén kötött házasságoknak csupán mintegy 10 % tette ki. Majd körülbelül száz évvel a Marriage (Scotland) Act 1856 megalkotása után elérkezett az idő, és megszületett az a jogszabályi háttér, amely a házassági jog teljeskörű rendezéséhez elvezetett Skóciában is.

John Inglis,⁵⁶ Skócia főbírója már 1867-ben különbizottságot állított fel a házassági anomáliák rendezésének kérdésében:⁵⁷ a munkálkodás lényege az volt, hogy Anglia, Skócia és Írország házasságjogi szabályait a lehetőségek szerint szintézisbe hozzák egymással.⁵⁸ Ez a kívánalom csak közel 70 évvel később valósult meg. Skócia házassági gyakorlata ekkorra már egyedülálló volt az európai házassági gyakorlatok között, hiszen a felek jelenlétén kívül nem követelt meg semmilyen hivatalos szertartást vagy eljárást.

A házassági törvény módosításával összefüggő törvényjavaslat előkészítésére Lord Morison⁵⁹ és Sir Godfrey Collins⁶⁰ vezetésével 1935-ben ismét bizottság állt fel, amely 1936-ra készítette el jelentését. A bizottságnak a törvény módosításával kapcsolatos javaslatai végül a törvényjavaslatba, és magába az új törvénybe is bekerültek. A bizottság javaslatainak legfontosabb eleme a polgári házasság bevezetése volt.⁶¹ A házassági törvény módosításával kapcsolatos törvényjavaslat több olyan megfontolást is tartalmazott, amely az európai gyakorlathoz közelítette a skót házassági jogot.

A bizottság és a törvényjavaslat alapján: a szabálytalan házasságok mindegyik formája megszüntetésre került, mivel a szabálytalan házasságokat össze-egyeztethetetlennek tartotta azzal az elvvel, hogy egy ilyen fontos kapcsolat létrejövetele esetében a jognak a lehető legnagyobb jogbiztonságra és bizonyosságra kell törekedni;⁶² ideiglenes intézkedésként ajánlotta, hogy a sheriffet bármely érdekelt fél kérelmére hatalmazza fel a jogszabály arra, hogy

⁵⁶ John Inglis, Glencorse lordja, (1810. augusztus 21. – 1891. augusztus 20.) skót politikus és bíró. A Court of Session elnöke volt 1867–1891 között.

⁵⁷ Vö. Report of the Royal Commission on the Law of Marriage. Stationery Office, London, 1868.

⁵⁸ Eleanor GORDON: Irregular marriage and cohabitation in Scotland, 1855-1939: Official Policy and popular practice. In: Cambridge University Press, The Historical Journal, Vol. 58, No. 4 (December 2015). 1065. p.

⁵⁹ William Shepherd Morrison, Dunrossil 1. vikomtja, (1893. augusztus 10. – 1961. február 3.), brit politikus. Betöltötte a főügyészi posztot. Hosszú ideig kabinet miniszter volt, majd 1951 és 1959 között az alsóház elnöke. Ezt követően Ausztrália 14. fő kormányzójává nevezték ki, 1960-tól 1961-ben bekövetkezett haláláig volt hivatalban.

⁶⁰ Sir Godfrey Pattison Collins, (1875. június 26. – 1936. október 13.) a Skót Liberális Párt (és később a Nemzeti Liberális Párt) politikusa volt. Skóciáért felelős államtitkárként több mint harminc, Skóciát érintő törvényjavaslatért volt felelős.

⁶¹ <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=1939-03-30a.2246.2>

⁶² Vö. Report of the Royal Commission on the Law of Marriage. Stationery Office, London, 1868. 28.

megállapítsa a törvény hatálybalépése előtt kötött szabálytalan házasság érvényességét, miután meggyőződött arról, hogy a felek az állítólagos házasságkötés időpontjában rendelkeztek a házasságkötéshez szükséges jogképességgel és cselekvőképességgel. Ez előrelépést jelentett a meglévő joggyakorlathoz képest, amely lehetővé tette a házasságban részt vevő felek számára, hogy két tanúval együtt esküt tegyenek a sheriff előtt és azt követően a házasság bejegyzésére a sheriff további vizsgálata nélkül sor kerülhetett.⁶³

Ezen kívül a bizottság javaslata szerint szükséges volt egy polgári házasságkötési forma bevezetése is Skócia egyes kerületeiben, ahol a sheriff helyettese, vagy bizonyos, erre a célra felhatalmazott hivatalnokok a házassági közleményről (Skócia) szóló törvény rendelkezéseinek vagy azok módosításának megfelelő betartását követően szakképzett személyek által kötött házasságkötésben vehetnek részt, vagy olyan szertartást vezethetnek, amelyet különleges esetekben a Parlament állapíthat meg.

A törvényjavaslat továbbra sem írta elő, a házasság megkötéséhez a szülői beleegyezést, azt azonban igen, hogy amennyiben egy skót kiskorú külföldön házasságot kíván kötni, és a külföldi fél családjának joga van érvényteleníteni a szülői hozzájárulás nélkül kötött házasságot, a kiskorú skót állampolgár szülőjének vagy gondviselőjének beleegyezését kell megkövetelni a házasságkötéshez.

A Gretna Green-i házasságkötésekkel kapcsolatban a jogszabályjavaslata a következő megjegyzést teszi: „az olyan házasságok megkötésének megtiltása érdekében, mint amilyenek Gretnában zajlanak, büntetést kell kiszabni minden olyan jogosulatlan személlyel szemben, aki házasságot vagy házassági ceremóniát kísérel meg levezetni.”⁶⁴

Az 1939-s házassági törvény tulajdonképpen az angol jogszabályokkal hozta összhangba a skóciai házasságkötéseket: megszüntette a szabálytalan házasságok két külön formáját, a de praesenti és az ante copula formákat. Bevezette a polgári házasságkötési formát a polgári anyakönyvvezető előtt, kötelezővé tette a házasság kihirdetését és a házasságok anyakönyvezését.⁶⁵

A polgári házasságkötési forma szabályait a törvény a következőképpen határozza meg: A feleknek az 1878. évi anyakönyvi törvény alapján be kell szerezniük a hirdetési bizonyítványt, amelyet a templomi kihirdetés helyett az anyakönyvvezetői hivatalban tettek közzé. Erre meghatározott anyakönyvvezetőket Skócia főjegyzője hatalmazhatott fel. A törvény az ilyen felhatalmazott anyakönyvvezetők hálózatát úgy alakította ki, hogy biztosítva legyen, hogy Skóciában mindenkinek lehetősége legyen az anyakönyvvezető előtti házasságkötésre. Az új eljárás szerint a tervezett házasságban részt vevő felek mindegyike köteles erről értesíteni azt a felhatalmazott anyakönyvvezetőt, amelynek körzetében a házasságot kötő két érintett fél közvetlenül a házasságkötést megelőzően 15 napig lakott. Ezt az értesítést az 1878. évi Marriage Notice (Scotland) Act rendelkezéseinek megfelelően hét napig közzé kell tenni. Az anyakönyvvezetőnél a tervezett házassággal kapcsolatos hirdetést az iroda ajtaján vagy annak külső falán, jól láthatóan kellett elhelyezni. Abban az esetben, ha mindkét fél ugyanabban a körzetben lakik, csak egy értesítés szükséges. Amint az értesítés közzétételéről szóló igazolást vagy igazolásokat kiállították, a felek szabadon házasodhatnak bármely felhatalmazott anyakönyvvezető irodájában.

Amennyiben ez megtörtént és a felek a 16. életévüket betöltötték, az anyakönyvvezető hivatalában házasságot köthettek, két tanú jelenlétében. A törvény alkalmazása tekintetében a hirdetési bizonyítvány, a felek személyes jelenléte, és a házasság megkötésére vonatkozó

⁶³ B. A. W., 1937 71.

⁶⁴ Uo. 72.

⁶⁵ GORDON, 2013. 520.

egybehangzó pozitív kijelentésük, valamint az anyakönyvvezető és a tanúk jelenléte konjunktív feltételek voltak, amelyek egyben érvényességi kellékek is. A felek a házasságkötés utána az anyakönyvi iratokat aláírták, majd az anyakönyvbe az anyakönyvvezető jegyezte be a házasságkötést.⁶⁶ A törvény értelmében minden házasságot a felhatalmazott anyakönyvvezető hivatalában haladéktalanul anyakönyvezeni kellett. Ezáltal elkerülhetőek lettek azok a nehézségek, amelyek időnként a házasság igazolásának elmulasztásából adódtak a szabálytalan házasságok esetében. A skót törvény tehát tulajdonképpen az angliai házassági jogban található szabályozást alkalmazta a Skót Királyság területén is.

A polgári házasságkötési forma mellett, amennyiben a feleknek nem volt lehetősége a házassági bizonyítvány megszerzésére, – mert pl. a felek külföldi állampolgárok voltak, – vagy a hirdetési bizonyítvány csak a házasságkötés tervezett időpontja után lett volna beszerezhető, vagy betegség, vagy különleges körülmény akadályozta őket ebben, a sheriff engedélyét is kérhették, a házasságkötésükhöz, illetve ahhoz, hogy a sheriff a hirdetéstől eltekintsen. A sheriff abban az esetben engedélyezhette a házasságkötést, ha: a legalább az egyik fél szokásos tartózkodási helye Skóciában volt, vagy a felek legalább 15 napja a Skót Királyság területén tartózkodtak, és ezt hitelt érdemlően tudták bizonyítani, illetve a házasságkötésnek nem volt jogi akadálya, tehát a felek betöltötték 16. életévüket, és rendelkeztek két tanúval, illetve kijelentették, hogy egymással házasságra lépnek.⁶⁷

A jogszabály a 3. szakaszában foglalkozott a quaker-ek házasságával is, hasonlóan szabályozva az angol jogszabályhoz. Azonban az angol házassági törvényhez képest némi eltérést mutatott, hiszen abban az esetben ha mindkét fél quaker volt érvényesen kötöttek házasságot, de ha csak az egyik fél volt az, akkor már nem lehetett polgári jogilag is érvényes a quaker házasságkötés.

A 4. szakaszban rendelkezett arról a jogszabály, hogy az érvényesen és szabályosan megkötött házasságot semmilyen bírósági eljárásban nem lehetett megtámadni azon az alapon, hogy a házasságot kötő személyek egyike vagy másika nem volt jog- illetve cselekvőképés, illetve nem rendelkeztek a felek a házasságkötéshez szükséges feltételekkel. A jogszabály 5. szakasza megszüntette a szabálytalan házasságok már említett két formájának alkalmazását, kivéve a tisztesség és a jó hírnév alapján fennálló házasságot, a 6. szakasz lehetőséget ad arra, hogy a törvény hatálybalépését megelőzően szabálytalan házasságot kötöttek, a bíróságtól kérhetik, házasságuk regisztrálását, illetve azt, hogy a harmadik forma szerint házasságban élők házassága is csak akkor volt érvényesnek tekinthető, ha perben a bíróság állapította meg azt.

A jogszabály nem határozta meg a házasságkötés időintervallumát egy adott napon belül, ellentétben az angol törvénnyel, tehát a Skót Királyság területén egy adott nap bármely napszakában lehetséges volt házasságot kötnie a feleknek.⁶⁸ A jogszabály az angol törvényhez hasonlóan írta elő, hogy – a házasságnak templomban történő érvényes megkötése lehetséges legyen – szükséges a templomok és házasságkötő helyek regisztrálása, és az ezen épületekben szolgálatot teljesítő lelkészek regisztrálása is szükséges volt.

A jogszabály végérvényesen tett pontot a Gretna Green házasságok történetének végére, mivel teljes egészében lehetetlenné tette azt, hogy a „kovács-pap” bármilyen jogilag érvényes aktust végezzen. Sőt a törvényjavaslat tárgyalásakor Sir Frank Markham őrnagy odáig ment, hogy a Gretna Green házasságoknak nem csak jogérvényét, hanem emlékét is el kell törölni, tehát be kell tiltani és meg kell szüntetni a Gretna Greenben lévő nyilvános múzeumot is, ahol a házasságkötésekkel kapcsolatos relikviákat őriznek, mivel ehhez a helyhez többek között az

⁶⁶[https://app.vlex.com/#search/jurisdiction::HU/Marriage+\(Scotland\)+Act+1939/vid/marriage-scotland-act-1939-808464213](https://app.vlex.com/#search/jurisdiction::HU/Marriage+(Scotland)+Act+1939/vid/marriage-scotland-act-1939-808464213)

⁶⁷ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/2-3/33/scotland>

⁶⁸ <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=1939-03-30a.2246.2>

kötődik, hogy iparszerűen, anyagi ellenszolgáltatás ellenében, megélhetési céllal végezték a házasságkötéseket.⁶⁹ Lord Pitman⁷⁰ a Court of Session⁷¹ tagja kijelentette: „There is no special virtue in a Gretna marriage, and the so-called certificate of marriage, issued by the so-called priest, who, by the way, is not even a blacksmith but only a custodian of the smithy, employed by the owner, is just a piece of humbug.”⁷²

5. A történet vége!? – Marriage (Scotland) Act 1977

Bár a Gretna Green házasságoknak az 1939-es házassági törvény véget vetett, az a szabályozás még nem nyújtotta a házasság teljes szabályozását, ez csak 1977-ben, egy teljesen új házassági törvény megalkotásával történt meg. Az 1977-es házassági törvény az angol Marriage Act 1949-hez hasonló módon szabályozta a házasságot.

A jogszabály meghatározza a házasságkötési minimum életkort, amely a felek betöltött 16. életéve akár a férfi, akár a nő esetében. Ezen életkor elérése előtt érvényes házasságot sem egyházi szertartással, sem anyakönyvvezető előtt nem lehetett kötni.⁷³ Ugyanakkor a jogszabály azt is előírta, hogy e szabály a Skóciában lakóhellyel rendelkező felek számára jelent kötelezettséget. Azon szabály, hogy a házasságkötés előtt legalább a feleknek 15 napig Skócia területén kellett tartózkodnia, továbbra is fennállt.⁷⁴

A jogszabály rendezi a rokoni fokok közötti házassági akadályként fennálló kapcsolatokat is. A rokoni fokok közötti tilalmat akkor kell figyelembe venni, ha a házasságot Skóciában kötik meg, vagy ha külföldön, de valamelyik fél skót alattvaló.⁷⁵ A jogszabály az egyenesági rokonság, a sógorság és az örökbefogadás szintjeire bontotta a rokoni fokokat. E szempontból az egyenesági rokonok nem köthettek házasságot,⁷⁶ a házasársi rokoni kapcsolatok fennállása esetében (affinitás) sem köthettek házasságot a felek,⁷⁷ illetve az örökbefogadás is tiltó akadályként jelent meg a jogszabályban.⁷⁸ Ez utóbbi két rendelkezés fájdalmasan hiányzott az 1939-es jogszabályból, ám az 1977-es házassági törvény az örökbefogadás terén tovább lépett a mintául szolgáló angol jogszabálynál, hiszen nem csak az örökbefogadás alatt nem engedélyezte az örökbefogadó és az örökbefogadott közötti házasságot, hanem annak megszüntetése után sem. Ez a rendelkezés az angol szabályozásból teljes egészében hiányzik.⁷⁹ A testvérek esetében a tilalom fennállt a vértestvérek és a féltestvérek között is, illetve meglepő módon a törvénytelenül született személyekre is vonatkozott az egyenesági rokonság és az affinitás tekintetében.

⁶⁹ Sir Sydney Frank Markham (1897. október 19. – 1975. október 13.) brit politikus, három választókerületet is képviselt a parlamentben. utolsó alkalommal Buckingham képviselője volt.

⁷⁰ Lord James Campbell Pitman, (1864–1941) skót jogász és ügyvéd, a College of Justice szenátora volt.

⁷¹ A Court of Session Skócia legfelsőbb polgári bírósága, és az Igazságügyi Kollégium részét képezi.

⁷² A gretnai házasságnak nincs különösebb erénye, és az úgynevezett házassági bizonyítvány, amelyet az ún. pap bocsát ki, – aki egyébként nem is kovács, hanem csak a kovácsműhely gondnoka, a tulajdonos alkalmazottja, – nem több mint humbug.

⁷³ E törvény előtt tulajdonképpen az egyház házasságkötés tekintetében alkalmazhatták a kánoni szabályokat is, azaz a férfi betöltött 14. életévének elérésekor, a lány betöltött 12. életévének elérése esetében köthetett házasságot.

⁷⁴ <https://vlex.co.uk/vid/marriage-scotland-act-1977-861207376>

⁷⁵ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1977/15/part/2>

⁷⁶ Szülő, gyermek, nagyszülő, unoka, testvér, nagynéni vagy bácsi, unokahúg vagy unokaöccs, dédszülő, dédunoka

⁷⁷ Volt házasárs gyermeke, volt élettárs gyermeke, szülő volt házasárs, szülő egykori élettárs, a nagyszülő volt házasárs, a nagyszülő volt élettárs, a volt házasárs unokája, a volt élettárs unokája

⁷⁸ Örökbefogadó szülő vagy volt örökbefogadó szülő és örökbefogadott gyermek vagy volt örökbefogadott gyermek

⁷⁹ Marriage Act 1949 Schedule 1 Kindred and affinity

Ugyanakkor házassági tilalom vonatkozik még a következő esetekre: fennálló házasság vagy élettársi kapcsolat esetében, a házassági adatokat, a hirdetési- vagy házassági bizonyítványt meghamisítja, vagy az anyakönyv meghamisítására felbújtja az anyakönyvvezetőt, a szertartást végző egyházi személy házassági engedély nélkül végzi el a szertartást, vagy valaki lelkésznek vagy anyakönyvvezetőnek adja ki magát, és így végez esketési szertartást, lelkészként vagy anyakönyvvezetőként úgy működik közre a házasságkötésénél, hogy valamelyik vagy mindkét fél nincsen jelen.⁸⁰

A házasság megkötése előtti eljárás lefolytatására a körzeti anyakönyvvezető jogosult, így a házasságkötési szándék regisztrálására is. Az anyakönyvvezető jogosult a hirdetési és házassági bizonyítvány kiállítására is, amely nélkül nem köthető érvényesen házasság. Az Egyesült Királyság más államában élő fél által benyújtott igazolásokat el kell az anyakönyvvezetőnek fogadnia, ha valamelyik fél más állam állampolgára, akkor az onnan hozott igazolásnak bizonyítania kell, hogy a saját állama jogszabályai alapján a fél házasságot köthet, és nem cselekvőképtelen.⁸¹

A kihirdetett házasságkötéssel szemben a körzeti anyakönyvvezetőnél bárki írásban kifogással élhetett: pl. ha a házasság a jogszabály értelmében érvénytelen lenne, a felek valamelyike nem érte el a minimum korhatárt, vagy a felek valamelyike vagy mindketten nem rendelkeznek a házasság lényegének megértéséhez szükséges belátási képességgel, illetve a felek valamelyike vagy egyikük sem rendelkezik skóciai illetőséggel.⁸² Az anyakönyvvezető megtagadhatja a házassági- vagy hirdetési bizonyítvány kiállítását, ha a felek hamis adatokat adtak meg.

A jogszabály kógens módon határozza meg azt, hogy mely személyek jogosultak a házasságkötésnél közreműködni. Ezek a személyek: a Skót Egyház lelkésze vagy diakónusa, más bevett egyház lelkésze, az anyakönyvvezető és a segédjegyző.⁸³ A házasságkötési szertartás végzésére alkalmas személyeket a főjegyző veszi nyilvántartásba.⁸⁴

Szintén kógens módon határozta meg a törvény a házasságkötés minimum feltételeit. Ezek pedig: a feleknek be kell mutatniuk a házassági engedélyt, mindkét félnek együttesen és személyesen jelen kell lenniük a házasságkötési szertartáson, tehát nem lehetséges képviselő útján házasságot kötni, és két, a 16. életévét betöltött tanúnak is jelen kell lennie, akiket a feleknek kell biztosítaniuk.⁸⁵ A szertartás kizárólag az állam által elismert vallási, vagy állami szertartási formák alapján lehet lefolytatni. A házasságot a házassági bizonyítvány kiállítását követő 28 nap eltelte előtt nem lehet megkötni, kivéve, ha ehhez a Registrar General engedélyét bírja az anyakönyvvezető. Ilyen engedélyt pl. akkor lehet kiadni, ha az egyik fél súlyos beteg, és gyógyulása nem várható, de ebben az esetben is rendelkezni kell a szükséges igazolásokkal, és meg kell fizetni az eljárási illetéket, mindkét félnek jelen kell lennie, és két 16. életévét betöltött tanúnak is jelen kell lennie.⁸⁶

⁸⁰ Marriage (Scotland) Act 1977 Art. 24.

⁸¹ Marriage (Scotland) Act 1956 Art. 1.

⁸² <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1977/15/section/5>

⁸³ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1977/15/section/8>

⁸⁴ <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1977/15/section/9>

⁸⁵ A marriage shall not be solemnised by an approved celebrant unless— (a)the parties produce to him before the marriage ceremony a Marriage Schedule, in respect of the marriage, issued in accordance with this Act;(b)both parties to the marriage are present; and (c)two persons professing to be 16 years of age or over are present as witnesses.

⁸⁶ Marriage (Scotland) Act 1977 Art. 19. (2)A marriage shall not be solemnised by an authorised registrar unless— (a)he has available to him at the time of the ceremony a Marriage Schedule, in respect of the marriage, completed in accordance with this Act and the prescribed fee for the marriage has been paid; (b)both parties to the marriage are present; and (c)two persons professing to be 16 years of age or over are present as witnesses.

A házasságkötést követően a feleknek a házassági iratokat alá kell írni, majd ezeket a házassági szertartást vezető szolgálattevőnek kell az anyakönyvvezetőhöz eljuttatni, a szertartást követő 3 napon belül. Az anyakönyvvezetőnek a kézhezvétel után haladéktalanul be kell jegyeznie a házasságkötést az állami anyakönyvbe.

A polgári házasságot a körzeti anyakönyvvezető hivatalában, más alkalmas helyen (külső helyszínen), vagy másik körzeti anyakönyvvezető hivatalában is meg lehet kötni, emellett a skót felségvizeken horgonyzó hajó fedélzetén is.⁸⁷

Az 1977-es jogszabály is rendelkezik a szabálytalan házasságok anyakönyvezéséről. A szabálytalan házasságokon a jogszabály a szokáson és jó hírnéven alapuló együttéléssel létrejövő házasságokat, és az 1940 előtt kötött szabálytalan házasságokat érti.⁸⁸

Az 1977-es jogszabály 2023-ig sok módosítást megélt ugyan, de lényegileg a házasság szabályozása nem változott: jelenleg is ez a jogszabály az alapja a házasságkötéseknek Skóciában.

Befejező gondolatok

Gretna Green látszólag már 1940-től elveszítette valódi jelentőségét, de a házasságkötésekre alapuló iparág nem adta meg olyan könnyen magát a jogszabályi rendelkezéseknek és a sorsnak, mint azt gondolhatnánk. A Skót Egyház 1985-ben engedélyezte azt, hogy a házasságkötéseket külső helyszíneken is ünnepelni lehessen. Ezt kihasználva a párok a híres kovácsműhely üllőjéhez szervezték házasságkötéseiket, melyek a lelkész jelenléte okán ismét érvényesek voltak a polgári szabályok szerint is. 2002-ben a skót házassági törvény módosításával lehetőség nyílt arra, hogy a polgári házasságkötésekhez anyakönyvi hivatalon kívüli helyszínekre is engedélyeket lehessen kérni.⁸⁹ A kovácsműhely fenntartói élve a lehetőséggel megszerezték az engedélyeket, és így ismét lehet polgári jogi érvényességgel bíró házassági szertartásokat celebrálni ezen a helyszínen. 2005-től az élettársi kapcsolatban élők is megerősíthették kapcsolatukat itt. 2014-től kezdődően⁹⁰ pedig azonos nemű párok is köthetnek házasságot Gretna Green-ben akár polgári akár egyházi szertartás alapján.⁹¹

Így elmondható, hogy a Gretna Green kaland nem ért véget, sőt talán ez után veszi valójában kezdetét, hiszen a kisváros és annak kovácsüllője minden eddiginél népszerűbb a házasodni vágyó fiatalok számára. A szabálytalan házasságok ideje ugyan lejárt, de talán ezek kivezetése a jogrendből valójában már nem bír akkor a jelentőséggel mint a 20. század első felét megelőzően, hiszen a skót jogi gondolkodás meghaladta az ilyen jogrendszeren kívüli jogi eszközök fenntartását.

⁸⁷ Marriage (Scotland) Act 1977 Art. 18. Places at which civil marriages may be solemnised.

(1) Subject to the provisions of this section, an authorised registrar shall solemnise a civil marriage [F1(a)] in his registration office ; [F3(aa)] at an appropriate place in the registration district of the authorised registrar; or (ab) with the approval of the Registrar General, at— (i) the registration office of another authorised registrar; (ii) an appropriate place in the registration district of another authorised registrar; or (iii) an appropriate place in Scottish waters.]

⁸⁸ Marriage (Scotland) Act 1977 Art. 21. Where decree of declarator establishing—(a) a marriage by cohabitation with habit and repute; or (b) a marriage contracted before 1st July 1940 by declaration de praesentior by promises subsequent copula, has been granted in the Court of Session, the principal clerk of Session shall forthwith cause the decree, the names, designations and addresses of the parties, and the date, as determined by the Court, on which the marriage was constituted to be intimated to the Registrar General, and on receipt of such intimation the Registrar General shall cause the marriage to be registered.

⁸⁹ Marriage (Scotland) Act 2002 Art. 1-2

⁹⁰ Marriage and Civil Partnership (Scotland) Act 2014 Art. 1-7

⁹¹ A same-sex wedding, amely az azonos nemű személyek tekintetében a házasságnak felel meg.

Gretna Green pedig nagy túlélőként jól alkalmazkodott a hatályos jogi rendelkezésekhez és azok változásaihoz, és szilárdan fenntartja magát 2023-ban is, immár több mint 250 éve, hogy összekovácsolja és megerősítse az ott házasságkötésre megjelenő fiatalok közös életét. Ahogyan az író bölcsen megjegyzi: „Akiknek egymásra kell találniuk, azok egymásra is találnak. Mindegy, mi áll az útjukban.”⁹²

Bibliográfia és internetes periodikák:

- CARRIGER, GAIL: *Curtsies & Conspiracies* (Finishing School), Little Brown and Company, New York, 2013
- PROBERT, Rebecca: *The Impact of the Marriage Act of 1753: Was it Really „A Most Cruel Law For The Fair Sex?”*. Eighteenth-Century Studies, Vol. 38, No. 2 (Winter, 2005)
- DENZINGER, Heinrich-HÜNERMANN, Peter: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest, Szent István Társulat. 2004.
- PROBERT rebecca: *The Impact of the Marriage Act of 1753: Was it Really „A Most Cruel Law For The Fair Sex?”*. Eighteenth-Century Studies, Vol. 38, No. 2 (Winter, 2005)
- HART, Erica: *The Virtue of Love: Lord Hardwicke's Marriage Act*. Cultural Critique, No. 9 (Spring, 1988)
- RÚZSA-NAGY Zoltán: *A presbiteriánus egyházkormányzat kialakulásának története Skóciában a XVI-XVII. században*. In: CONFESSIO – A Magyarországi Református Egyház Figyelője, 2017/ 3.
- DUNNINGAN, Sarah – EWAN, Eilzabeth: *A Century of Disorder and Transformation—Scotland 1550-1650*. In: Renaissance and Reformation, FALL, 2006/ 2007, Vol. 30, No. 4, Special issue. 6.
- GORDON, Eleanor: *Irregular Marriage: Myth and Reality*. In: Journal of Social History, Winter 2013, Vol. 47, No. 2 (Winter 2013)
- *The Book of Common Prayer*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- B.A. WILEY: *Scottish Marriages*. In: The Modern Law Review, Jun., 1937, Vol. 1, No. 1 (Jun., 1937)
- *Report of the Royal Commission on the Law of Marriage*. Stationery Office, London, 1868.
- *Prohibiting Nonaccess Testimony by Spouses: Does Lord Mansfield's Rule Protect Illegitimates?* Michigan Law Review, Jun., 1977, Vol. 75, No. 7 (Jun., 1977)
- D. BAIRD, John D.: *"Divorce and Matrimonial Causes": An Aspect of "Hard Times"* In: Victorian Studies, Summer, 1977, Vol. 20, No. 4 (Summer, 1977)
- GORDON, Eleanor: *Irregular marriage and cohabitation in Scotland, 1855-1939: Official Policy and popular practice*. In: Cambridge University Press, The Historical Journal, Vol. 58, No. 4 (December 2015)

Internetes hivatkozások

- Ecclesiastical Licence Act <https://www.legislation.gov.uk/aep/Hen8/25/21/contents>
- 1753: 26 George 2 c.33: Prevention of Clandestine Marriages <https://statutes.org.uk/site/the-statutes/eighteenth-century/1753-26-geo-2-c-33-prevention-of-clandestine-marriages/>
- Scots Confession of Faith XXII. <https://www.fpchurch.org.uk/about-us/important-documents/the-scots-confession-1560/#c21>
- 4. First Book of Discipline <https://www.fpchurch.org.uk/about-us/important-documents/the-first-book-of-discipline-1560/#h4>
- Marriage the Law- University of Glasgow <https://www.gla.ac.uk/schools/socialpolitical/research/economicsocialhistory/projects/scottishwayofbirthanddeath/marriage/>
- Gretna Green webpage <https://www.gretnagreen.com/robert-elliott-a758>

⁹² KOLLÁR Betti: *Kosársuli*. Magnólia Kiadó, Budapest. 2023 (fülszöveg)

- Marriage Law Amending Bill <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1856/may/08/marriage-law-amending-bill>
- Marriage (Scotland) Bill <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=1939-03-30a.2246.2>
- Marriage (Scotland) Act 1939
[https://app.vlex.com/#search/jurisdiction::HU/Marriage+\(Scotland\)+Act+1939/vid/marriage-scotland-act-1939-808464213](https://app.vlex.com/#search/jurisdiction::HU/Marriage+(Scotland)+Act+1939/vid/marriage-scotland-act-1939-808464213)
- Marriage (Scotland) Act 1977 <https://vlex.co.uk/vid/marriage-scotland-act-1977-861207376>

MUTÁNS CRM - AZ ÜGYFÉLKAPCSOLATOK ELSZEMÉLYTELENEDESE ADATVEZÉRELT VILÁGUNKBAN

ELTE Szociológia Doktori Iskola, Interdiszciplináris Társadalomkutatások

Lektorálta: Dr. Bittó Renáta

A Customer Relationship Management (CRM) koncepciója és gyakorlati megközelítése az elmúlt időben különféle közgazdasági elméletekre és marketing megközelítésekre támaszkodva dinamikus átalakuláson megy keresztül. Ebben a cikkben három irányzat – a kapcsolati marketing, a törzsi marketing és az ügyfélorientáció – elméleti kereteit felhasználva, kvalitatív módszertanra alapozva szeretném megvizsgálni a CRM szemlélet aktuális állapotát.

Ahhoz, hogy megérthessük a CRM, mint marketingkommunikációs vállalati funkció eredeti szellemiségét, röviden áttekintjük a három legmeghatározóbb releváns iskola témával kapcsolatos szakirodalmi megállapításait. Ezzel az lenne a célom, hogy definíciós csatározások helyett értelmezzük holisztikusan, kontextusba helyezve a vizsgált fenomént, hogy meglássuk a CRM-et létrehozó és formáló erők kezdeti attitűdjeit, vagyis azt, hogy milyen céllal került dedikált figyelem a vállalati kommunikáció ezen aspektusára.

1. Relational/relationship marketing:

A kapcsolati marketing egy olyan iskola, amely hangsúlyozza az ügyfelekkel való hosszú távú kapcsolatok kialakításának és fenntartásának fontosságát. A kapcsolati marketing megjelenése az 1980-as és 1990-es években jelentős eltérést hozott a hagyományos tranzakciós marketingtől és megerősítette a paradigmaváltást a hosszú távú ügyfélköteleződés felé. A kapcsolati marketing lényegében az ügyfelekkel való tartós kapcsolatok ápolására helyezi a hangsúlyt, felismerve, hogy az interakciók túlmutatnak az egyéni tranzakciókon, és a tartós értékteremtést kell előnyben részesíteni. A kapcsolati marketing kialakításához kulcsfontosságú hozzájárulást jelent Berry (Berry, 1983, 2002) munkássága, aki az ügyfélkapcsolatok holisztikus megközelítése mellett érvelt. Berry hangsúlyozta a vevői elégedettség, a bizalom és a lojalitás fontosságát, amelyek alapvető elemei az erős és tartós kapcsolatok kialakításának és fenntartásának. Ez az alapozó munka megteremtette a kontextust a kapcsolati marketing, mint átfogó stratégiai szemlélet kialakításához az ügyfélközpontú vállalkozások számára.

A témakörben fellelhető frissebb publikációk is hasonló értelmezési kereteket állítanak fel:

a) Morgan, R. M., & Hunt, S. D. (1994) The commitment-trust theory of relationship marketing. Journal of Marketing, 83(3), pp. 20-38

Morgan és Hunt egyik legismertebb munkája az elkötelezettség-bizalom elmélettel foglalkozik, amely a kapcsolati marketing alapvető aspektusa. Feltárják az elkötelezettség és a bizalom közötti kölcsönhatást a kapcsolatok építésében és fenntartásában, mely funkciók a CRM alapjai.

b) Payne, A., & Frow, P. (2005) A strategic framework for customer relationship management. Journal of Marketing, 69(4), pp. 167-176.

Payne és Frow stratégiai keretet mutat be az ügyfélkapcsolat-kezeléshez, szorosan illeszkedve a kapcsolati marketing elveihez. Munkájuk kortárs perspektívát nyújt a hatékony CRM-stratégiák

megvalósításához, hangsúlyozva az emberek, a folyamatok és a technológia stratégiai integrációját az ügyfélkapcsolatok javítása érdekében.

c) Palmatier, R. W., Dant, R. P., Grewal, D., & Evans, K. R. (2006) Factors influencing the effectiveness of relationship marketing: A meta-analysis. Journal of Marketing, 70(4), pp. 136-153.

Ez a Palmatier és munkatársai által készített meta-analízis a kapcsolati marketing hatékonyságát vizsgálja a sikerét befolyásoló különféle tényezők feltárásával. A különböző tanulmányok eredményeinek szintetizálásával a publikáció árnyalt megértést ad a kapcsolati marketing stratégiák hatékonyságához hozzájáruló elemekről.

Morgan és Hunt elkötelezettség-bizalom elméletéből, Payne és Frow stratégiai CRM keretrendszeréből, valamint Palmatier és munkatársai meta-analíziséből származó meglátások szintetizálása során egy erőteljes narratíva jelenik meg, amely hangsúlyozza a relational marketing és a CRM közötti szerves kapcsolatot. Morgan és Hunt elkötelezettség és bizalom kutatása szilárd alapot teremt az ügyfélkapcsolatok érzelmi és pszichológiai dimenzióinak megértéséhez, stabil háttérrel biztosítva a CRM szellemiséghez. Payne és Frow stratégiai CRM-keretében megerősítik az embereket, a folyamatokat és technológiát összefonó holisztikus megközelítés jelentőségét. Szinte kézzel foghatóvá válik a CRM szemléletmódban rejlő potenciál, mely nemcsak technológiai megoldásként, hanem stratégiai elvként lehetővé teszi a kapcsolatok kiépítésében és fenntartásában rejlő hosszútávú lehetőségek kiaknázását. Palmatier és munkatársai meta-analízise tovább erősíti ezt az összefonódást, a kapcsolati marketing hatékonyságát befolyásoló tényezőket kutatva.

Eredményeik összecsengenek a Payne és Frow által szorgalmazott stratégiai integrációval, hangsúlyozva a CRM dinamikus eszközként betöltött szerepét, amely túlmutat a tranzakciós menedzsmenten, és elősegíti az értelmes és tartós kapcsolatokat. Lényegében ezek a művek együttesen emelik ki és teszik láthatóvá a kapcsolati marketing alapelvei és a CRM stratégiai megvalósítása közötti szimbiotikus kapcsolatot. Az a felismerés, hogy a CRM több, mint pusztán technológiai megoldás, a kapcsolatelméletek megvalósítható stratégiákká való lefordításának csatornája, kiemelten fontosná kellene, hogy váljon azon vállalkozások számára, amelyek célja, hogy kiaknázzák az ügyfélkapcsolatok valódi erejét.

2. Tribal/community marketing:

A törzsi marketing vagy közösségi marketing paradigmaváltást jelent a fogyasztói magatartás megértésében a társadalmi kapcsolatok és a közös értékek erőteljes hatásának felismerésével. A törzsi marketing a fogyasztói interakciók egyre inkább összekapcsolódó és társadalmilag vezérelt természetére adott válaszként a márkák vagy termékek körüli közösségek kialakítására helyezi a hangsúlyt. A központi tétel az összetartozás és az identitás érzésének megteremtése a fogyasztók között, amely nemcsak a tranzakciós, hanem a közösségi kapcsolatokat is elősegíti. A központi ötlet az összetartozás érzésének és a közös értékek megteremtése az ügyfelek között. Muniz és O'Guinn (Muniz és O'Guinn, 2001) bevezette a márkaközösségek fogalmát, kiemelve, hogy a vásárlók nem csak a márkával, hanem egymással is kapcsolatot alakítanak ki. Ebből a közösségi megközelítésből is fakad a CRM szellemisége azáltal, hogy felismeri az ügyfélkapcsolatok társadalmi dimenzióját és az ügyfelek közötti interakciókban rejlő lehetőségeket.

A tribal marketing témakörében publikált frissebb szakirodalmak is látszólag egy irányba mutatnak:

- a) Harry A. Taute Jeremy Sierra. (2014) Brand tribalism: an anthropological perspective. Journal of Product & Brand Management, Vol. 23 pp. 2 – 15

Munkájukban azzal érvelnek, hogy eredményesek az olyan marketingstratégiák, amelyek a hasonló gondolkodású egyének vagy "törzsek" közösségeinek felépítésére és gondozására összpontosít egy márka, termék vagy közös érdeklődés köré. A koncepció abból a gondolatból merít ihletet, hogy az emberi lények eredendően hajlamosak arra, hogy közös hiedelmek, értékek és érdekek alapján társadalmi csoportokat vagy törzseket alkossanak. Ezek a törzsek az összetartozás és az identitás érzését keltik tagjaik között.

- b) James H McAlexander, John W Schouten, Harold F Koenig (2002) Building brand community. Journal of Marketing: Jan 2002; 66, 1; ABI/INFORM Global pp. 38

Ez az elmélet hasznos a Customer Relationship Management (CRM) számára, mert hangsúlyozza a márkaközösségek kialakításának és ápolásának fontosságát. A vevők közötti összetartozás érzésének és érzelmi kapcsolatának elősegítésével a vállalat létrehozhat egy csoportot a márka szószólóiból, akik nemcsak hűségesek maradnak, hanem aktívan népszerűsítik a márkát mások számára. Az elmélet azt sugallja, hogy ezek a közösségbe integrált ügyfelek elnézőek, és kevésbé valószínű, hogy márkát váltanak, így értékes eszközt jelentenek az ügyfélmegtartó stratégiák terén.

A törzsi marketing szakirodalmának kulcsfontosságú narratívája az, hogy egy márka vagy termék/szolgáltatás körüli közösségek vagy „törzsek” felépítése és gondozása rendkívül hatékony stratégia lehet. Ez a megközelítés abban a megértésben gyökerezik, hogy az emberek természetes módon vonzódnak a közös hiedelmeken, értékeken és érdekeken alapuló társadalmi csoportok kialakítására. Az ezekben a törzsekben kialakult összetartozás és kollektív identitás érzése hozzájárul az ügyfelek lojalitásához és érdekérvényesítéséhez. Ezenkívül a szakirodalom kiemeli ennek a törzsi marketingszemléletnek a Customer Relationship Management (CRM) gyakorlati vonatkozásait. Az ügyfelek közötti érzelmi kapcsolatok és az összetartozás érzésének elősegítésével a vállalkozások olyan márkagyököveket nevelhetnek ki, akik nem csak hűségesek maradnak, hanem aktívan népszerűsítik a márkát mások előtt. Az ezekben a közösségekbe integrált ügyfelek megbocsátóbbak, és kevésbé valószínű, hogy márkát váltanak. A szakirodalom lényegében azt sugallja, hogy az emberi viselkedés törzsi természetének megértése és kihasználása sikeresebb marketing- és ügyfélkapcsolati stratégiákhoz vezethet.

3. Customer/market orientation:

A vevőorientáció, amely a kortárs üzleti paradigmák sarkalatos szempontja, túllép a termékközpontú stratégiák hagyományos határain. Ez egy olyan átfogó megközelítés, amely az ügyfelet a szervezet sokrétű tevékenységének epicentrumába helyezi. Az ügyfélközpontúság lényege az egész vállalatra kiterjedő elkötelezettség előmozdítása az ügyfelek változatos és változó igényeinek nemcsak megértése, hanem proaktív kielégítése iránt. Alapvető munka ezen a területen Kohli és Jaworski (1990) úttörő tanulmánya, akik bevezették a piacorientáció fogalmát.

Ez az alapvető munka megvilágítja az ügyfél-orientációt, mint a piacorientáció kulcsfontosságú összetevőjét és azt állítja, hogy a piacorientált perspektívát felkaroló

cégek nagyobb valószínűséggel boldogulnak a mai üzleti környezet folyamatosan változó világában. Ennek a megközelítésnek a holisztikus jellege összecseng az ügyfélkapcsolat-kezeléssel (CRM), mivel kiemeli az ügyfélközpontú szellemiség elfogadásának kiemelkedő fontosságát az üzleti stratégiák kialakításában.

A Kohli és Jaworski által lefektetett alapokra támaszkodva a későbbi kutatások mélyebbre ástak az ügyfélorientáció bonyolultságát és annak a szervezeti sikerre gyakorolt hatásait illetően:

- a) Hunt, S. D., & Morgan, R. M. (1995) The comparative advantage theory of competition. Journal of Marketing, 59(2), pp. 1-15.

Lényegében a Comparative Advantage Theory of Competition olyan elméleti keretet ad, amely összhangban van a CRM-ben rejlő célkitűzésekkel és módszertanokkal. E fogalmak közötti összefüggés abban a felismerésben rejlik, hogy egy vállalat sikere az ügyfélkapcsolatok kezelésében nem csak a belső képességeitől függ, hanem alapvetően befolyásolja az a körülmény, ahogy stratégiaileg tudja pozícionálni magát a versenytársakkal szemben. Hunt és Morgan meglátásai így értékes alapot jelentenek a CRM-stratégiák alakításához és finomításához egy olyan környezetben, amelyet a folyamatos változás és az intenzív verseny jellemez.

- b) Baker, W. E., & Sinkula, J. M. (1999) The synergistic effect of market orientation and learning orientation on organizational performance. Journal of the Academy of Marketing Science, 27(4), pp. 411-427.

Baker és társai a piaci és tanulási orientáció szervezeti integrálása mellett érvelnek. A piacorientáció, amelyből a CRM is táplálkozik, magában foglalja az ügyfelekkel és az általános piaci környezettel kapcsolatos információk szisztematikus összegyűjtését, elemzését és a reakciók stratégizálását. Ez az orientáció elengedhetetlen azon szervezetek számára, amelyek érdemi kapcsolatokat kívánnak kiépíteni és fenntartani ügyfeleikkel azáltal, hogy megértik változó igényeiket és preferenciáikat. Az ügyfelek interakcióból származó tapasztalatok elemzése, a fogyasztói visszajelzések gyűjtése és kiértékelése, valamint az innováció értékékként kezelése megfelel a Baker és Sinkula által szorgalmazott tanulási irányultságnak, mely a CRM szemléletmód egyik logikai alapja.

A vevő/piac-orientáltság témakörében közölt információkból az a legfontosabb, hogy a vevőközpontúság elengedhetetlen az üzleti sikerhez, hangsúlyozva az egész vállalatra kiterjedő elkötelezettséget az ügyfelek igényeinek megértése és proaktív kielégítése iránt. A Kohli és Jaworski által bevezetett piacorientáció koncepciója hangsúlyozza az ügyfélközpontú perspektíva fontosságát a mai dinamikus üzleti környezetben való eligazodásban. Ez a megközelítés táplálta a CRM alapelveit, kiemelve az ügyfélközpontú szellemiség elfogadásának kiemelkedő szerepét az üzleti stratégiák kialakításában. Hunt és Morgan Comparative Advantage Theory of Competition elmélete megerősíti azt az elképzelést, hogy a vállalat sikere az ügyfélkapcsolatok menedzselésében nemcsak a belső képességektől függ, hanem a versenytársakkal szembeni stratégiai pozíciótól is. Ezen túlmenően a piac- és tanulásorientáció integrációja, amit Baker és Sinkula hangsúlyozott, kulcsfontosságú a CRM kontextusában. Ez magában foglalja az ügyfelek információinak szisztematikus gyűjtését és feldolgozását, a tapasztalatok elemzését, valamint az innováció értékékként való kezelését. Összefoglalva, az

ügyfélközpontú gyakorlatok, a piacorientáció és a tanulási orientáció szervezeti elsajátítása kulcsfontosságú a teljesítmény és a versenyképes üzleti környezetben való sikeresség szempontjából.

A szakirodalmi szekunder kutatás során szerzett információk alapján a CRM eredeti szellemisége a következőképpen konceptualizálható: A CRM víziója túlmutat a hagyományos tranzakció orientált paradigmákon, és egyedi hozzáállást testesít meg, amelynek középpontjában az ügyfélközpontúság és a tartós fogyasztói lojalitás megteremtésének igénye áll. Lényegében ez a vízió egy proaktív és átfogó szemléletmódot foglal magában, amely képes személyesebbé és szentimentálisabbá tenni a vállalatok és a fogyasztók közötti kapcsolatot (gazdasági hatékonyságnövelés mellett). A feldolgozott szakirodalom alapján az alábbi pilléreit lehet azonosítani a CRM eredeti szellemiségének:

a) Elkötelezettség a hosszú távú értékteremtés mellett:

A CRM-vízió mély elkötelezettséget ébreszt a vállalaton belül a hosszú távú értékteremtés iránt az ügyfélkapcsolatok ápolásán keresztül. Ahelyett, hogy az interakciókat elszigetelt tranzakcióknak tekintené, tartós kapcsolatok kialakítását támogatja. Ez a kapcsolati marketing alapelveiből merített attitűd a vállalkozásokat a tartós bizalom, elégedettség és lojalitás építőiként képzeleli el.

b) Dinamikus márkaközösségek előmozdítása:

A törzsi marketing perspektívájára támaszkodva a CRM vízió a vállalkozásokat nem csupán termékek vagy szolgáltatások értékesítőjeként képzeleli el, hanem élénk márkaközösségek konstruktoraként és katalizátoraként is. Ennek a proaktív hozzáállásnak az a célja, hogy kapcsolatokat alakítson ki nemcsak az ügyfelek és a márka között, hanem maguk között az ügyfelek között is. A vállalkozásokat közösségépítőként képzeleli el, akik a lojalitást és az érdekérvényesítést a közös tapasztalatokon keresztül dinamizálják.

c) Szervezeti összehangolás az ügyfélelégedettség maximalizálásának érdekében:

Az ügyfélközpontúság alapelveivel összhangban a CRM eredeti szellemisége a teljes szervezet egységes elkötelezettségét hirdeti az ügyfelek igényeinek megértése és túlszárnyalása érdekében. Ez a hozzáállás szisztematikus megközelítést jelent az ügyfelek információinak összegyűjtésére, elemzésére és azonnali reagálásra. Olyan szervezeti szellemiséget tükröz, amely az alkalmazkodóképességet és az innovációt helyezi előtérbe, hogy megfeleljen a változó fogyasztói elvárásoknak.

d) A szinergikus integráció, mint stratégiai követelmény:

A CRM vízió aláhúzza a fenti attitűdök zökkenőmentes integrálásának stratégiai szükségszerűségét. Átfogó keretrendszert képzel el, ahol a hangsúly a hosszú távú kapcsolatokon, a közösségközpontú elköteleződésen és az egész vállalatra kiterjedő ügyfélcentrikusságon nyugszik. Ez az integrált megközelítés nem pusztán taktikai manőver, hanem stratégiai kényszer azon vállalkozások számára, amelyek arra törekszenek, hogy kiaknázzák az ügyfélkapcsolatokban rejlő lehetőségeket.

Fontos megjegyezni, hogy a szakirodalmi áttekintés során tárgyalt publikációk ritkán említik a szoftver alapú megoldásokat. Általános jelenség, hogy a CRM eredeti szellemiségét meghatározó vállalati stratégiákat követve a kutatók nem csak a technológiai innovációkat keresik, hanem a vállalati filozófián belül kutatnak. Ezek a megfigyelések rávilágítanak arra, hogy a CRM valójában

egy szemléletmód (általános szervezőlogika), amely formálja a vállalat alapvető filozófiáját és stratégiáját, és kevésbé redukálható pusztá taktikai, pláne technológiai eszközökre. Ez a szemléletmód teszi lehetővé a vállalatok számára, hogy a hosszú távú siker érdekében integrálják az ügyfélkapcsolatok erejét szervezeti kultúrájukba. A CRM eredeti szellemiségét kutatva egy rendkívül romantikus kép bontakozott ki. Ezen idilli kép szerint feltételezhető lenne, hogy azok a vállalatok, akik komolyan foglalkoznak CRM kérdésekkel, egytől egyig a fogyasztó legjobb barátai, folyamatosan küzdenek azért, hogy a fogyasztók megbecsülve és szeretve érezzék magukat és pénzt nem kímélve optimalizálják a náluk elérhető/megtapasztalható fogyasztói élményt.

A valóságban mintha mégsem találkoznánk túl sok ilyen típusú gesztussal, ritkán érezzük magunkat fogyasztóként ennyire megbecsülve.

Tehát feltételezhető, hogy valamilyen akadályba ütközik a CRM eredeti szellemiségének kibontakozása. Éppen ezért a fő kutatási kérdésem egy egyszerű mondatban összefoglalható:

- Mi történik a CRM-mel?

Hipotézisem szerint a CRM elvesztette eredeti szellemiségét, mert hosszútávú ügyfélkapcsolatok kialakítása és ápolása helyett a rövidtávú értékesítési célok elérésének támogatására használják a gyakorlatban. Hipotézisem tesztelésére először csak egy Google keresési eredmény analízist kívántam elvégezni. Az elképzelés az volt, hogy egy frissen telepített operációsrendszerű és böngészőjű gépen VPN szoftver segítségével „tisztá lappal” tudjak információk után keresni. Így próbáltam minimalizálni azon potenciális torzító hatást, amelyet például a keresési előzmények és a GPS alapú helymeghatározási adatok gyakorolnak a találati listákra. Célom az volt, hogy a „CRM” kulcsszóra rákeresve kielemezzem a találati listán szerepeltetett opciókat és a honlapjukon közzétett tartalmaik vizsgálatával próbáljam felfedni a CRM, mint szolgáltatás aktuális szellemiségét, melynek értékrendszerét össze tudom majd hasonlítani a már konceptualizált „eredeti” szellemiség értékrendszerével.

Eredmények

A Google 0,28 másodperc alatt több, mint 400 millió találatot jelez a „CRM” kulcsszóra rákeresve, ami a feldolgozás manuális jellegét tekintve kezelhetetlen mennyiségű adat. Ezért elemzésemben csak a lista első 100 találatának végeztem el tartalmi és kontextuális elemzését. Ezen első 100 találati eredményről mind printscreen készítettem és kimásoltam egyben az egész listát, amiből 30 oldalas word dokumentum született. Az adatok első szemrevételezése során azonnal szembetűnővé vált a találatokon átívelő egyhangúság, amely a CRM-et főként, mint SaaS (software as a service) azonosítja/kínálja. E terven kívüli megfigyelésen elindulva kíváncsi voltam, hogy a találati listán szereplő fizetett hirdetések milyen arányban azonosítják a CRM-et szoftveres megoldással. A 100 találatból 16 fizetett volt összesen, melyek 100%-a szoftveres megoldásként kínálja a CRM-et. A keresést kifejezetten emiatt az eredmény miatt megismételtem még két különböző típusú szintén frissen telepített böngészővel (igaz mindegyikben a Google keresőmotorját használva): összesen 64 alkalommal jelenített meg a Google fizetős találatokat a három különböző böngészőben eszközölt keresésre megjelenített első 100 (tehát összesen 300) találat között.

Ezek közül sok ismétlés volt, ezért letisztítottam az adatsort, ami alapján megállapítható, egyrészt, hogy ez a 64 „hirdetés” valójában 21 forrásra vezethető vissza, másrészt, hogy ezek

között szintén 100% volt a CRM szoftverként való aposztrofálása. A következőkben arra lettem kíváncsi, hogy ugyanez az arány mennyiben különbözik az organikus (tehát nem fizetős) találatoknál kimutatható aránytól. Az első 100 találatból 84 volt organikus találat, melyből 75-ben szoftverként és szoftveres szolgáltatásként hivatkoznak a CRM-re.

Ez azt jelenti, hogy a fizetős találatokkal együtt a 100 találatból összességében 91 értelmezi szoftverként vagy szoftveres megoldásként a CRM-et. Ezen adatok arra engednek következtetni, hogy a CRM eredeti szellemiségében oly fontos személyesség „elszoftverizálódott”. Ezt a megérzést az is látszólag alá tudja támasztani, hogy a 100-ból fennmaradó 9 egyike sem kínálja a CRM-et offline (vagy szoftvermentes) szolgáltatásként, jellemzően inkább csak általános definíciók ezek -üzleti- fogalmakat magyarázó tudásközpontoktól (pl.: Wikipédia). A 100 találatból 34 kifejezetten azzal az ígérettel kecsegtet, hogy rájuk kattintva megtudhatjuk a CRM jelentését:

„What is CRM?”, „Mi a CRM?”, „Mi is az a CRM?”, „CRM jelentése”, „Minek a rövidítése a CRM?”

-típusú CTA-val (call to action) próbálnak kattintásra buzdítani. Ezen 34 definitív szándékkal megjelenő találatokat egyesével megnyitva kinyerhetőek voltak a felkínált értelmezési megoldások. A harmincnégy definíciót kiemelve és azokat szintetizálva rekonstruálható a Google algoritmusa alapján helyesnek/relevánsnak értékelt CRM definíciók értékrendszere, mely az alábbiak szerint foglalható össze:

Ahogy feltárjuk a CRM definíciók rétegeit, egy megrendítő narratíva rajzolódik ki, amely felvázolja a harcot azok között, akik a CRM-et stratégiai filozófiának tekintik, és azok között, akik pusztán technológiai (és főleg sales alapú) megoldásra redukálják. Elemzésem szerint az értelmezések 65%-a az utóbbi felé hajlik, a fennmaradó 35% a bizonyítéka annak a mélyreható küzdelemnek, amely a CRM eredeti szellemiségének megőrzésére irányul a technológiai redukcionizmussal szemben.

Az egyik oldalt a Keap, a NetHunt és a Cio definíciói reflektorfénybe helyezik a CRM technológiai oldalát. A Keap kifejezetten „szoftverrendszerként” emlegeti a CRM-et, ahogy a NetHunt is „szoftverként” azonosítja. Ezek a definíciók a CRM technológiai gyakorlati alkalmazását hangsúlyozzák, elsősorban eszközként, semmint átfogó stratégiaként fogalmazva meg lényegét.

A másik oldalt, az Investopedia ékesszólóan jellemzi a CRM-et, mint „elvekkel, gyakorlatokkal és irányelvekkel” festett vászont, amely látszólag ellenáll a technológiai meghatározások tolnakodó hullámainak.

Ez a dac a CRM-et stratégiai manifesztumként pozicionálja, olyan filozófiaként, amely túlmutat a pusztán szoftveres minőség béklyóin. Ebben a küzdelemben a Zoho definíciója az ellenállás jelzőfényeként jelenik meg, és a CRM-et olyan platformként állítja be, amely egyesíti a különböző üzleti tevékenységeket, így az értékesítés, a marketing és az ügyfélszolgálat harmonikus szimfóniában fut össze. A Coursera kiterjeszti ezt a nézeteltérést, és a CRM-et a stratégiák és technológiák dinamikus kölcsönhatásaként mutatja be, amelyek a szervezeti célokhoz igazodnak az ügyfélút során.

Ez a kisebbség megkérdőjelezi az uralkodó narratívát, amely a CRM-et egy eszköz korlátai közé kívánja szorítani, és arra ösztönzi a szervezeteket, hogy állítsák vissza azt a holisztikus perspektívát, amelyet a CRM megérdemel. Összefoglalva, a 35% jelentősége nem a számbeli jellegében rejlik, hanem a CRM lényegének erőzójával szembeni szimbolikus ellenállásában. Ez egy jelzőfény, amely megvilágítja a CRM stratégiai filozófiaként való megőrzéséért folytatott

mélyreható küzdelmet, egy átfogó megközelítésért, amely irányítja a szervezeteket a valódi és tartós ügyfélkapcsolatok előmozdításában. Az összkép egyébként sajnos még ebből az erőltetett pozitívista aspektusból sem túl rózsás, hiszen az eddigi eredmények látszólag alátámasztják a CRM eredeti filozófiájának erodálásával kapcsolatos aggodalmaim. A „szoftverizálódás” jelensége gyakran az automatizálás vállalati igényére vezethető vissza, mely a vállalatok és a fogyasztók közti kommunikáció elszemélytelenedéséért és a bensőséges kapcsolatok ellehetetlenüléséért lehet felelős. A kutatói kérdésre („Mi történik a CRM-mel?”) tehát a feldolgozott adatokból már részben tudunk választ adni. De mi a helyzet a hipotézissel? Megvizsgáltam a kigyűjtött definíciókat aszerint is, hogy milyen arányban mutatnak inkább értékesítési vagy inkább ügyfélorientált attitűdöket:

A CRM definíciók vizsgálata azt sugallja, hogy a CRM eredeti szellemiségétől való elmozdulást feltételező hipotézis, amelyet a relációs marketing, a törzsi marketing és a vevőorientáció elvei mentén rekonstruáltam, részben beigazolódik. Az elemzett definíciók 61%-a túlnyomó hangsúlyt fektet a tranzakció- vagy értékesítés-központú megközelítésekre, alátámasztva azt az elképzelést, hogy a gyakorlatban a CRM-et gyakran rövid távú értékesítési célokkal társítják. A Salesforce, a HubSpot, a Pipedrive és mások által megadott definíciók rávilágítanak a CRM degradált szerepére az azonnali értékesítési célok elérésében, a folyamatok egyszerűsítésében/automatizálásában és a jövedelmezőség növelésében. Ez összhangban van azzal a hipotézissel, hogy a CRM-et gyakran használják eszközként a rövid távú értékesítési eredmények optimalizálására. Mindazonáltal kulcsfontosságú megjegyezni, hogy a definíciók körülbelül 39%-a, amelyeket olyan források képviselnek, mint a MiniCRM, a Vir, a TechTarget és mások, még mindig az ügyfélközpontú perspektívát hangsúlyozzák. Ezek a meghatározások kiemelik a CRM fontosságát a hosszú távú kapcsolatok kiépítésében és ápolásában, összhangban a CRM eredeti szellemével, amely az ügyfélközpontú elméletekben gyökerezik. Az olyan definíciók létezése, mint amiket a Zoho, a NetHunt és a Zendesk használ, amelyek áthidalják a tranzakció-központú és az ügyfélközpontú szempontokat, a CRM árnyalt és fejlődő megértésére utalnak. Míg a rövid távú értékesítési célok náluk is kiemelkedőek, látszólag elismerik, hogy egyensúlyba kell hozni ezeket a célokat a tartós ügyfélkapcsolatok fenntartásával.

Összefoglalva, az elemzés bizonyos mértékig alátámasztja a hipotézist, jelezve a CRM kettős természetét, ahol mind a rövid távú értékesítési célokat, mind a hosszú távú ügyfélkapcsolatokat bizonyos mértékig elismerik. A CRM-definíciók értelmezése az azonnali üzleti célok és az ügyfélközpontúság tartós elvei közötti összetett kölcsönhatást és/vagy küzdelmet tükrözi. A kihívás abban rejlik, hogy a CRM-gyakorlatok összhangban legyenek a holisztikus, ügyfélközpontú elméletekkel, hogy megőrizzék a CRM eredeti szellemiségének integritását.

Az a tény, hogy a CRM-definíciókat szolgáltató források jelentős többsége szoftvercég (a 34-ből 24 szoftveres megoldásként kívánja értékesíteni a CRM-et), kereskedelmi és pragmatikus elfogultságot sugall. Ezek a CRM-megoldásokat kínáló cégek termékeik bemutatása során a CRM gyakorlati és funkcionális szempontjait hangsúlyozzák. Ebben az összefüggésben a definíciók úgy lettek kialakítva, hogy kiemeljék a CRM, mint szoftver, azonnali előnyeit és funkcióit, amelyek gyakran a folyamatok egyszerűsítésére, az értékesítés optimalizálására és az általános működési hatékonyság növelésére összpontosulnak a valós/vélt vállalati elvárásokhoz igazodva. Az ezekre a szempontokra való összpontosítás beárnyékolhatja a CRM eredeti szelleméhez kapcsolódó szentimentális vagy kapcsolati ideálokat, amelyek a hosszútávú ügyfélkapcsolatokat és az ügyfélközpontú stratégiákat helyezik előtérbe. E meghatározások kereskedelmi jellege

összhangban van a szoftverszolgáltatók érdekeivel, hangsúlyozva a CRM-nek a kézzelfogható üzleti eredmények elérésében betöltött fontos szerepét, beleértve főleg rövid távú értékesítési célokat. Ez nem feltétlenül tagadja meg a CRM fontosságát az ügyfélkapcsolatok előmozdításában, de kiemeli azt a gyakorlati (főleg értékesítési) hasznosságot, amelyet ezek a vállalatok közvetíteni kívánnak. Fontos, hogy a CRM-megoldásokat kereső/alkalmazó szakemberek és vállalkozások tisztában legyenek ezzel az egyoldalú kereskedelmi perspektívával, és a CRM-stratégiák megvalósítása során törekedjenek a szoftverhasználat és a szélesebb ügyfélközpontú filozófiák összehangolására. Ez a tudatosság segíthet a szervezeteknek megtalálni az egyensúlyt az azonnali üzleti célok elérése és a CRM, mint hosszútávú stratégiai szemlélet között.

Az a jelenség, hogy a CRM-et szoftvert értékesítő cégek kívánják definiálni, meglehetősen paradoxnak tűnik. Főleg úgy, hogy saját definíciójukban egy főleg a sales hatékonyságot támogató és automatizáló rendszerként konceptualizálják a CRM szolgáltatásukat. Szerettem volna jobban belelátni a CRM szoftverek világába és megérteni, hogy pontosan milyen értelmezése van a CRM-nek szoftverfejlesztő körökben. Ennek érdekében „árluhás” mélyinterjúkat bonyolítottam le 6 szoftverfejlesztő cégnél, melynek eredményeit egy következő cikkemben fogom publikálni.

Irodalomjegyzék

- Ajay K. Kohli and Bernard J. Jaworski (1990) Market Orientation: The Construct, Research Propositions, and Managerial Implications. American Marketing Association, Volume 54
- Albert M. Muniz, Jr., Thomas C. O'Guinn (2001) Brand Community. Journal of Consumer Research, Volume 27, Issue 4, 2001, pp. 412-432
- Baker, W. E., & Sinkula, J. M. (1999) The synergistic effect of market orientation and learning orientation on organizational performance. Journal of the Academy of Marketing Science, 27(4), pp. 411-427.
- Berry, L.L. (1983) Relationship Marketing. In: Berry, L.L., Shostack, G.L. and Upala, G.D., Eds., Emerging Perspectives on Services Marketing, American Marketing Association, Chicago, pp. 25-80.
- Harry A. Taute Jeremy Sierra (2014) Brand tribalism: an anthropological perspective. Journal of Product & Brand Management, Vol. 23 pp. 2 - 15
- Hunt, S. D., & Morgan, R. M. (1995) The comparative advantage theory of competition. Journal of Marketing, 59(2), pp. 1-15.
- James H McAlexander, John W Schouten, Harold F Koenig (2002) Building brand community. Journal of Marketing; Jan 2002; 66, 1; ABI/INFORM Global pp. 38
- Leonard L. Berry (2008) Relationship Marketing of Services Perspectives from 1983 and 2000. Journal of Relationship Marketing, pp. 59-77
- Morgan, R. M., & Hunt, S. D. (1994) The commitment-trust theory of relationship marketing. Journal of Marketing, 83(3), pp. 20-38

- Palmatier, R. W., Dant, R. P., Grewal, D., & Evans, K. R. (2006) Factors influencing the effectiveness of relationship marketing: A meta-analysis. *Journal of Marketing*, 70(4), pp. 136-153.
- Payne, A., & Frow, P. (2005) A strategic framework for customer relationship management. *Journal of Marketing*, 69(4), pp. 167-176.

FINITE ELEMENT ANALYSIS OF THE BEHAVIOUR OF SYNTACTIC METAL FOAMS USING SUBSTRUCTURE TECHNIQUES IN TWO-DIMENSIONAL CASE

SzE Multidiszciplináris Műszaki Tudományok Doktori Iskola

Lektorálták: Prof. Dr. Lóth László és Herpai János

¹ Department of Applied Mechanics, Faculty of Mechanical, Computer and Electrical Engineering, Széchenyi István University

² MTA–BME Lendület „Momentum” High-performance Composite Metal Foams Research Group,

³ SUPPORTED BY THE ÚNKP-23-3-II SZE-31 NEW NATIONAL EXCELLENCE PROGRAM OF THE MINISTRY FOR CULTURE AND INNOVATION FROM THE SOURCE OF THE NATIONAL RESEARCH, DEVELOPMENT AND INNOVATION FUND

Abstract

The presented work is based on a special application of a Finite Element Method which is called the substructure technique. This technique was used to build up complex metal matrix syntactic foam (MMSF) models in a memory-efficient way. Since the authors' previous papers report on memory and computational efficiency of the substructure technique, this work focuses on the construction of MMSF Finite Element models. Usually, this technique has been used in modal analysis but in this work it has been used to solve quasi-static problems of inhomogeneous structures. The MMSF models were built using an aluminium matrix material and a set of iron hollow spheres. The resulting stress fields, even in two dimensions, reflect the phenomena of real laboratory measurements. Stress peaks are observed between the hollow spheres at 45° to the load direction, which forms common slip planes for the whole structure.

Keywords

metal matrix syntactic foams; porous materials; finite element methods; substructure technique

1. Introduction

The Finite Element (FE) modelling of inhomogeneous materials has always been a challenging task and therefore the modelling of metal foams including matrix syntactic foams (MMSFs) is a difficult area. The behaviour of MMSFs is already the subject of many experimental works [1]. Since metal foams, in general have good energy-absorbing properties, their behaviour is typically investigated in compression tests [2,3]. The properties of MMSFs are strongly influenced by their material composition. Many studies have addressed the effect of compositional changes [4]. Another factor affecting the behaviour of MMSFs is the temperature. It is important to note that the effect of temperature is strongly influenced by the matrix and the filler [5,6]. The metal foams are also used as fillers to improve the mechanical properties of structural materials. Metal foams are now also, utilized as fillers to improve the mechanical properties of structural materials. They are also being investigated as fillers for sandwich structures and tubes [7-9].

In general, two types of methods are used to describe the behaviour of MMSFs. One method is the homogenization technique. In this approach, generalised material properties are established for a given metal foam and the test specimen is built up as a solid material. It is the simplest method for finite element modelling of metal foams but also the most inaccurate. Since

the internal structure is not taken into account, the results obtained with this method can show large deviations from the laboratory measurements [10]. The other common method is X-ray-based procedures. The CT is used to create a detailed 3D model of the metal foam test specimen. After that, a detailed meshed FE model of the entire structure is created. With this procedure, it is possible to obtain much more accurate results that coincide with the laboratory measurements, but the preparation time and the degree of freedom (DoF) of the model are drastically increased [11,12]. It can be seen that both approaches have many disadvantages and the aim is to develop a method that does not suffer from the negative effects of these approximations.

A method has been adapted to overcome these problems that has not been used before for a similar task, the so-called substructure technique. The foundations of the substructure technique were developed in the 1970s to reduce the number of DoF of a FE model without changing the properties of the model [13,14]. Originally, this method was created for tasks involving model updating, such as eigenfrequency studies for high DoF models [15,16]. Even today, this method is often used, for example, to investigate complete bridge structures [17]. A more specialised area for the application of the substructure technique is the crack testing of thin-walled specimens [18].

In this paper, the focus will now be on more detailed two-dimensional model building and evaluation of the resulting finite element calculations. In addition, the memory efficiency of the substructure technique is presented. The idea of applying the substructure technique to syntactic metallic structures has already been discussed in the author's previous work [19].

2. Description and implementation of substructure technique for syntactic metal foam models

First, the substructure technique is introduced in the field of small displacements. To understand this, it is first necessary to describe the discretized equilibrium equation for a mesh model:

$$\mathbf{K}\mathbf{u} = \mathbf{f} \quad (1)$$

where \mathbf{K} is the stiffness matrix of the structure, \mathbf{f} is the load vector and \mathbf{u} is the unknown nodal displacement vector to be determined. The method requires additional boundary conditions. The implementation of the substructure technique for two-dimensional MMSF models is based on the following idea.

The meshed geometry can be neglected from the interior points by adding the stiffness of the deleted points to the edges. In this way, a model is obtained which is identical in its boundary points to the original model, but without the interior points. Moreover, the model with reduced DoF has the same mechanical properties as the initial model. These are also known as super finite elements (SFE). It follows that SFEs (if the nodes on their edges coincide) can be assembled into a larger structure. This method can be implemented on any mesh structure. For this, the following generalised equation can be used:

$$\mathbf{u}_b = \left(\sum_{k=1}^n \mathbf{K}_{bb}^k - \mathbf{K}_{bi}^k (\mathbf{K}_{ii}^k)^{-1} \mathbf{K}_{ib}^k \right)^{-1} \left(\sum_{r=1}^m \mathbf{f}_b^r \right) \quad (2)$$

where \mathbf{u}_b is the boundary column vector of the displacements, \mathbf{K}_{bb} is the stiffness matrix concerning the boundary points, \mathbf{K}_{ib} and \mathbf{K}_{bi} describe the connection between the boundary

and the interior points, and K_{ii} is the stiffness matrix concerning the interior points, f_b denotes the load vectors of the boundary points. Finally, n denotes the number of substructures and m is the load vector acting on the r -th substructure. The efficiency of the method lies in the fact that the complex matrix operation in the first parenthesis in Eq. (2) only needs to be performed as many times as there are different types of SFEs. In this way, they can be prepared and stored in memory in advance and later just called in the right place as many times as needed to be inserted into the complete model. A substructure specially designed for simple MMSFs is shown on the left side of Fig. 1. From this structure, after the elimination of the internal nodes, an SFE with the properties of the foam structure is created. It is shown on the right side of Fig. 1.

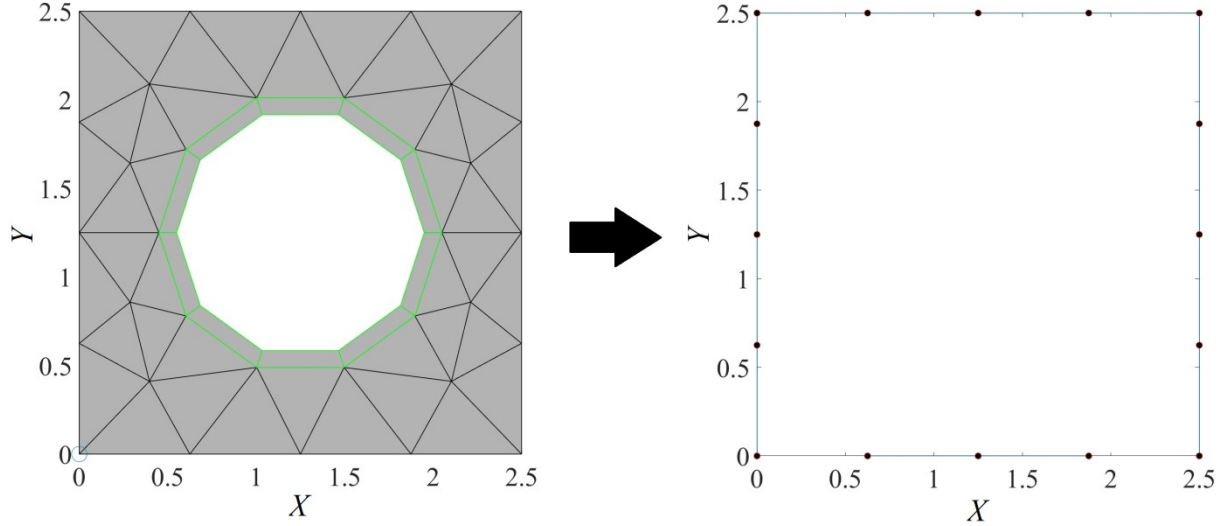


Fig. 1 Meshed substructure and its SFE

This can be used to make SFEs with different internal geometries that are coincident at the edges but have different properties. Therefore, by randomly using these previously stored SFEs, inhomogeneous models with small memory requirements but large sizes of the entire model can be constructed. This also saves time spent on building large inhomogeneous models. For a complete structure constructed from SFEs, the boundary conditions must be defined in the same way as for the conventional Finite Element Method (FEM). The matrix operation in Eq. (2) results in the displacement field of the reduced DoF model. However, it is possible to determine the detailed displacement field of any member of a whole structure assembled from SFEs by the transformation matrix.

$$T^r = -(K_{ii}^r)^{-1} K_{ib}^r \quad (3)$$

where T donates the entire displacement field of a selected SFE and r is the number of the selected SFE. With Eq. (3) the internal deformations can be better observed in detail. But it is advisable to do this back-transformation only a few times, so that the internal processes are visible, because if it is done too many times, the memory requirements of the model start to grow rapidly again.

3. Numerical example for complex two-dimensional syntactic metal foam model

For a complete model built from SFEs, the simplest approach for an inhomogeneous internal structure is to create a substructure with only one hollow sphere. An example of such a

substructure is shown in Fig. 2. The inhomogeneous internal structure can be achieved by designing a finite number of predefined substructures to contain hollow spheres of different diameters and positions. From these substructures the foam structure can be obtained by forming SFEs and randomly assembling them. To accurately build the model, triangular elements were used for the matrix material and rectangular elements for the hollow spheres. This design allowed for the use of iron material properties for the rectangular elements and aluminum material properties for the triangular elements. The Young's modulus of iron is 210 GPa and Poisson's ratio is 0.3 and the Young's modulus of aluminum is 70 GPa and Poisson's ratio is 0.334.

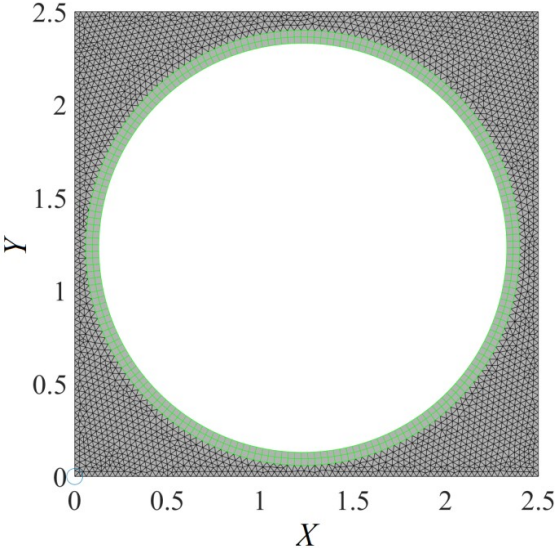


Fig. 2 Substructure formed from the model

Memory efficiency can be further enhanced by building more complex substructures with multiple hollow spheres. This can be used to more distant reduce the number of DoFs in the overall model structure. However, substructures with too many spheres should not be created, as they can significantly increase the time needed to build the model. An example of such a complex substructure is shown in Fig. 3.

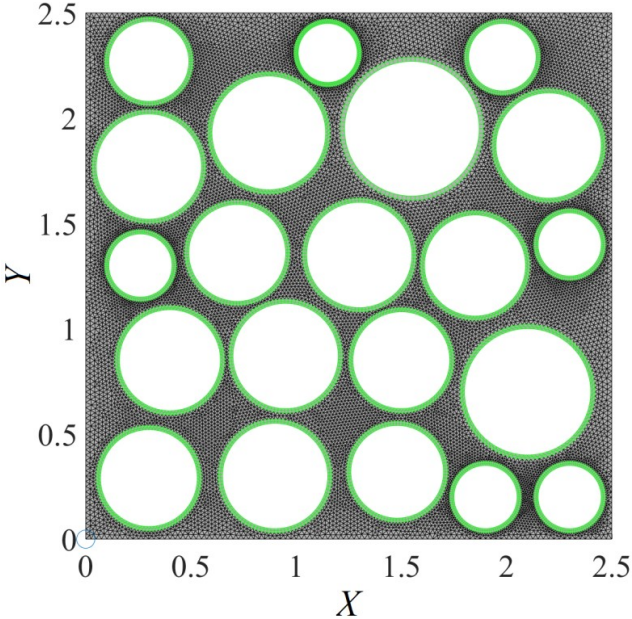


Fig. 3 Substructure formed from a complex foam model

The complex model can be made into an SFE just like the simple one, except that the points on the edges will be more densely spaced. After the SFEs have been created, they will have to be assembled like conventional finite elements. In this case, significantly fewer SFEs are needed than conventional finite elements to build the geometry. When the model has been built, only the boundary conditions need to be defined, which are similar to those for the traditional FEM. Such a model built from 25 SFEs is shown in Fig. 4. In this model, each substructure incorporates the mechanical properties of a complex foam structure. Since foams are also tested under compressive stress in real laboratory measurements, the boundary conditions are defined accordingly.

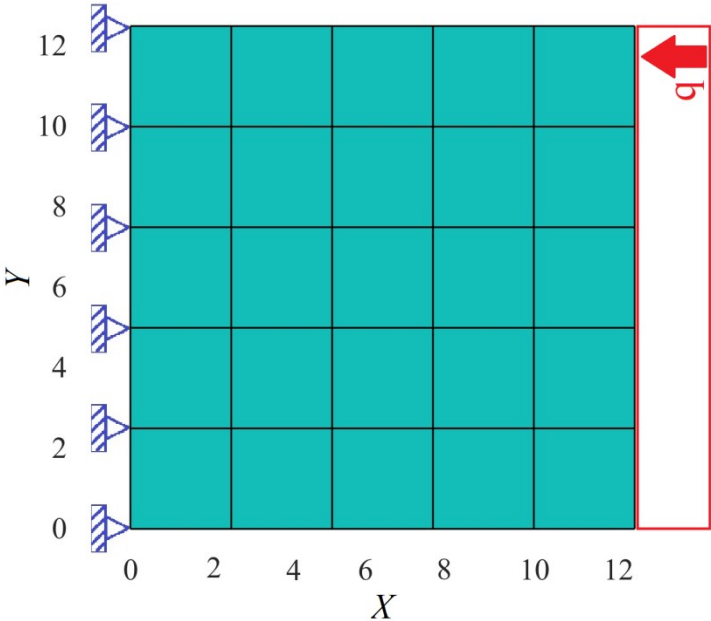


Fig. 4 The complete model built from complex SFEs

The displacement field of the model assembled from the SFEs is shown in Fig. 5. It can be seen that the displacement field interpolated from the displacements of the boundary points of the SFEs does not change in the same way as for a homogeneous material. The transitions between the colours are not separated by a distinct curved line, but by fragmented lines. This is a sign of the inhomogeneous properties of the SFEs. In addition, this is also indicated by the fact that the edge of the whole structure is corrugated. In a laboratory measurement, only the outer surface can be measured after a specimen has been deformed, so the displacement field values shown in Fig. 5 are sufficient to compare with the laboratory results.

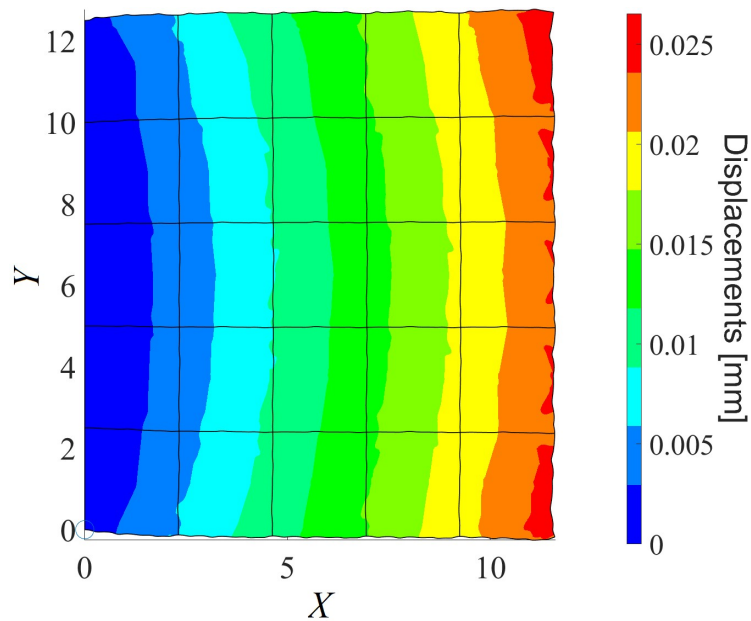


Fig. 5 Displacement field of the model built from the SFEs

To understand the destruction mechanism in the MMSFs, it is important to monitor the detailed internal phenomena. The model built from SFEs gives no information about the processes within the element boundaries and therefore nothing is known about the spherical boundaries and the matrix materials surrounding them. However, from the displacement field of the whole structure, an SFE can be chosen afterward and its entire displacement field can be calculated back using Eq. (3). The complete displacement field of a selected SFE of the whole model is shown in Fig. 6.

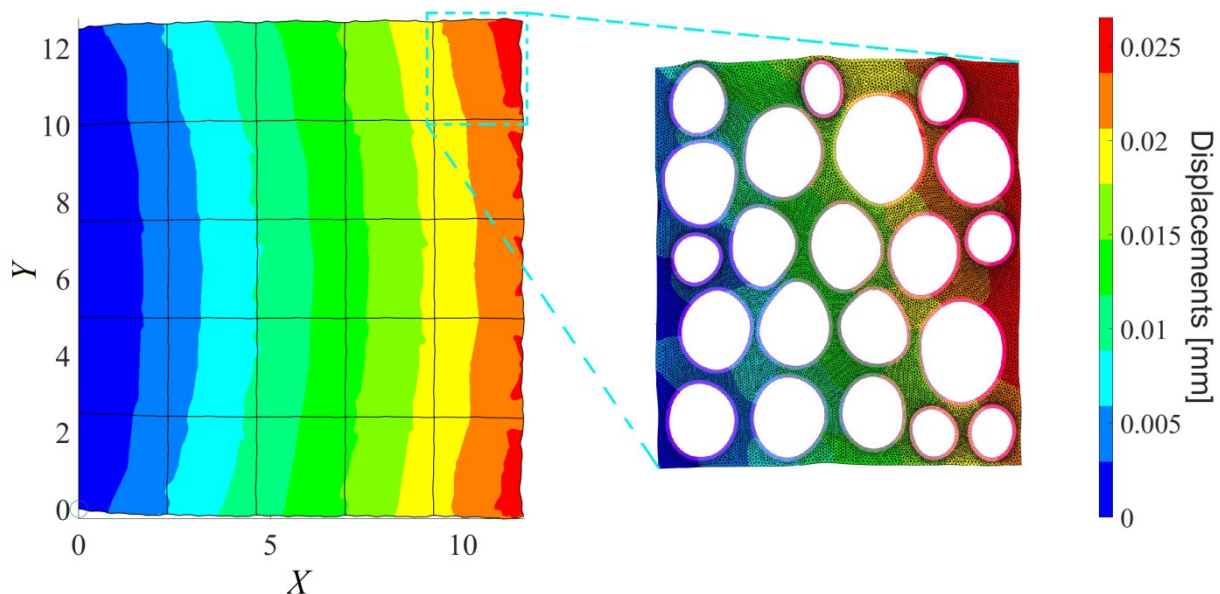


Fig. 6 The complete displacement field of a selected SFE

The entire displacement field of a selected SFE does not provide so much relevant information. Apart from showing the deformation of the hollow spheres and the matrix material, nothing more can be obtained. A more important piece of information is the stress field. Since the complete displacement field is needed to calculate the stress field, it is already possible to plot

stress on the selected SFE. Fig.7 shows the displacement field and the calculated stress field on an SFE.

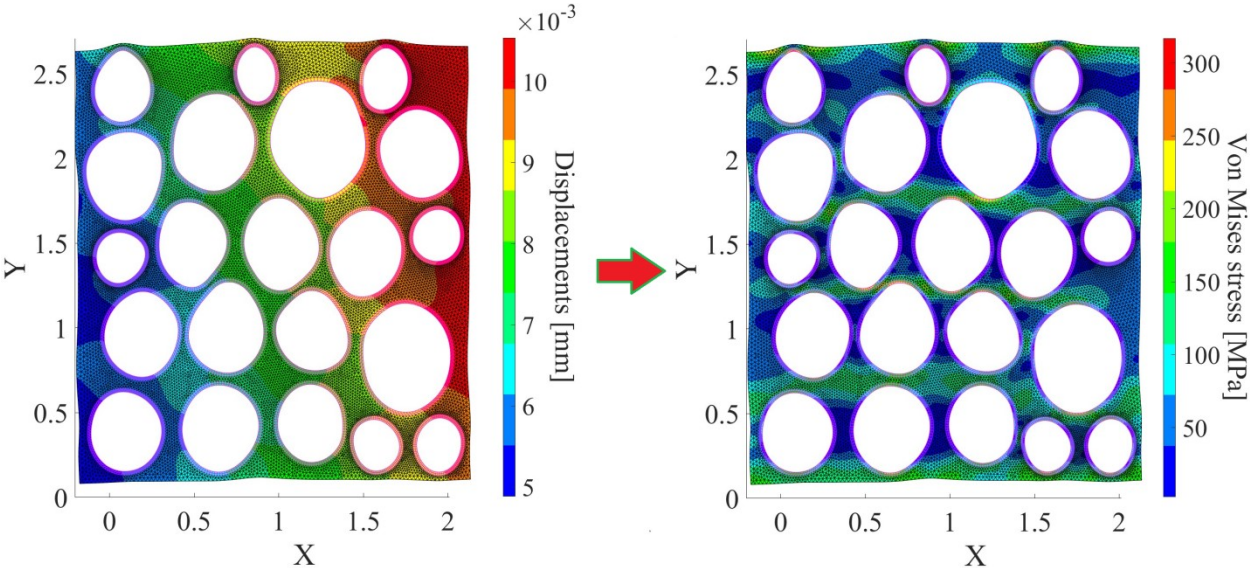


Fig. 7 Stress field converted from the displacement field of the selected SFE

After plotting the stress field, it becomes apparent which areas are more exposed to residual deformation when a MMSF is compressed. The two-dimensional interpretation of the stress field can also show a correlation with the spatial laboratory measurements, so it is useful to analyse the stress distribution in detail. Occurrence can be observed that can already provide a preliminary explanation for some of the effects of the compression of MMSFs. One such phenomenon is shown in Fig. 8.

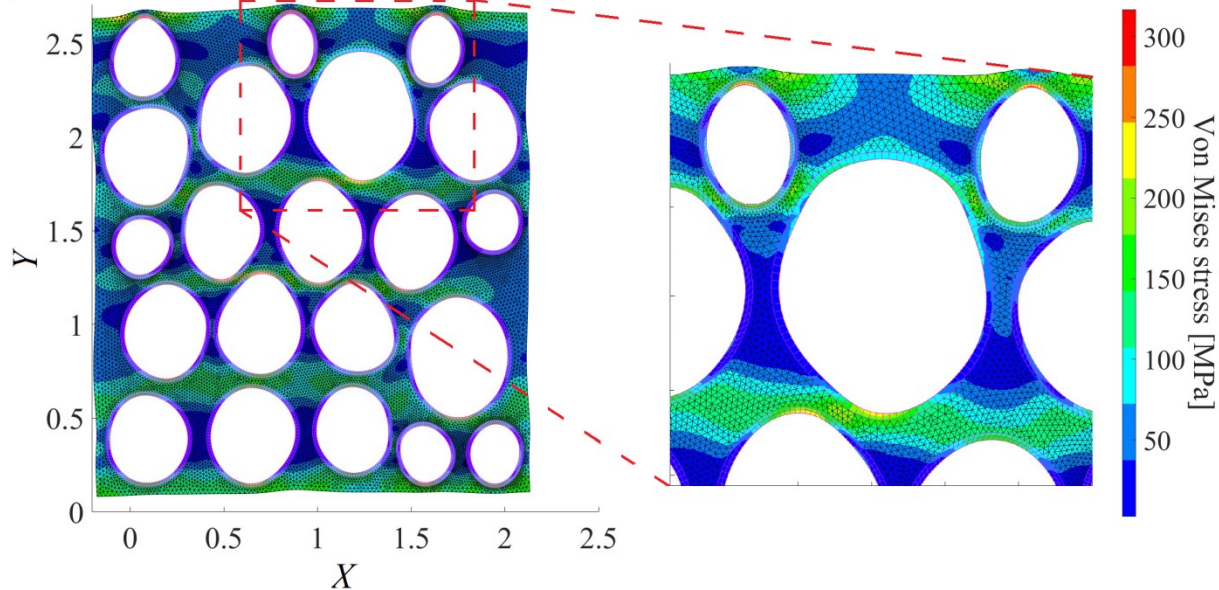


Fig. 8 The stress-reducing effect of aligned hollow spheres

It can be seen that the hollow sphere rows, which are parallel to the direction of the load, shield the stress from each other. This suggests that slip planes in the direction of the load are not

formed. In many cases, the stress between two hollow spheres can reach a value of around zero. The upper part of the enlarged figure also shows how the hollow spheres affect each other from a greater distance. Another phenomenon can be observed in a different magnified part of the stress field in Fig. 9.

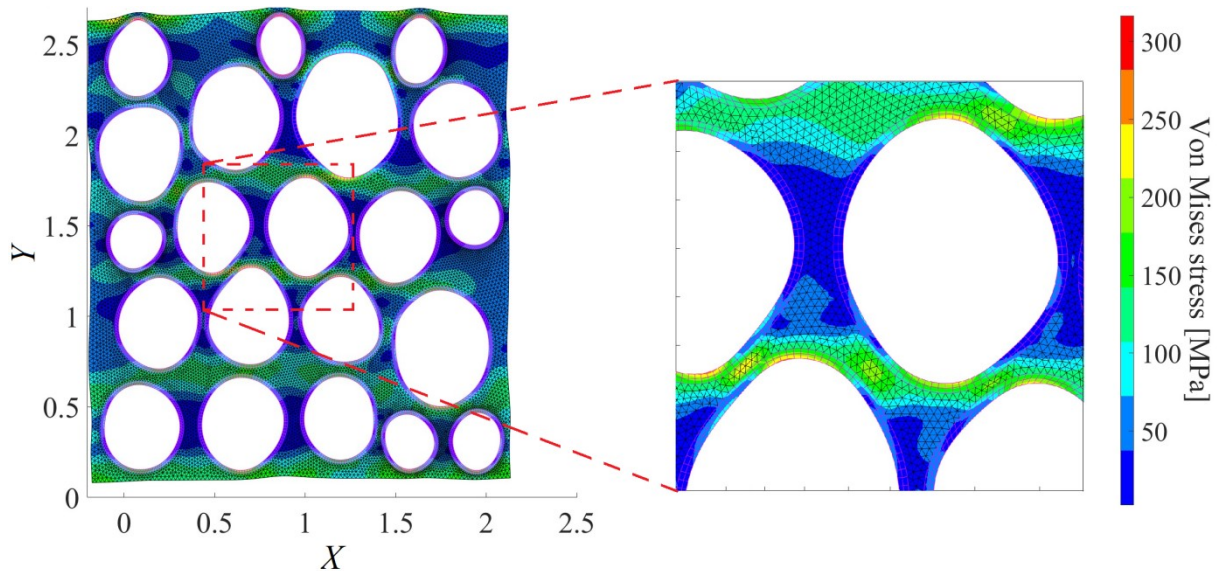


Fig. 9 Stress-increasing effect of hollow spheres at 45 degrees to the load direction

Here it can be seen that for adjacent hollow spheres that are at 45° to the direction of the load, the stress between them increases significantly. This suggests that the slip planes will also be created in this direction. However, this phenomenon is consistent with the compressive tests of MMSFs, where failure is always induced in a 45° plane of stress direction.

4. Conclusions

This work shows how the substructure technique can be used to construct inhomogeneous models with complex internal structures in a memory-efficient way. The models were constructed for the two-dimensional case, but still showed phenomena consistent with the laboratory results. The following conclusions can be drawn about the complex model construction of MMSFs and the relations between the numerical example and the laboratory measurements.

- It has been shown that the substructure technique can be easily applied to complex foam models and that the model estimation is significantly simpler than in the conventional finite element case.
- It has been demonstrated that in the entire stress field of the post-selected substructures, the hollow spheres behind each other in the direction of the load are shielded from each other by the stress.
- In the numerical example of the study, the stress distribution shows the phenomenon of high- stress zones around the hollow spheres at 45° to the load direction. This is consistent with the observation that slip planes are formed during compression testing in laboratory experiments.

Acknowledgment

The research reported in this paper is part of project no. BME-NVA-02, implemented with the support provided by the Ministry of Innovation and Technology of Hungary from the National Research, Development, and Innovation Fund, was financed under the TKP2021 funding scheme. This work was supported by the National Research, Development, and Innovation Office (NKFIH), under grant agreement OTKA-FK_21 138505.

References

1. Károly D, Iklódi Z, Kemény A, et al. Production and functional properties of graded Al-based syntactic metal foams. *Metals-Basel*. 2022;12(2):263.
2. Maróti JE, Orbulov IN. Characteristic compressive properties of AlSi7Mg matrix syntactic foams reinforced by Al₂O₃ or SiC particles in the matrix. *Materials Science and Engineering: A*. 2023;869:144817.
3. Kádár C, Kubelka P, Szlancsik A. On the compressive properties of aluminum and magnesium syntactic foams: Experiment and simulation. *Materials Today Communications*. 2023;35:106060.
4. Cao M, Jiang F, Guo C, et al. Interface characterization and mechanical property of an aluminum matrix syntactic foam with multi-shelled hollow sphere structure. *Ceramics International*. 2022;48(13):18821-18833.
5. Orbulov IN, Ginsztler J. Compressive behaviour of metal matrix syntactic foams. *Acta Polytechnica Hungarica*. 2012;9(2):43-56.
6. Yáñez-Macías R, Rivera-Salinas JE, Solís-Rosales S, et al. Mechanical behavior of glass fiber-reinforced Nylon-6 syntactic foams and its Young's modulus numerical study. *Journal of Applied Polymer Science*. 2021;138(27):50648.
7. Rizzi E, Papa E, Corigliano A. Mechanical behavior of a syntactic foam: experiments and modeling. *Int J Solids Struct*. 2000;37(40):5773-5794.
8. Wang L, Zhang B, Zhang J, et al. Deformation and energy absorption properties of cenosphere-aluminum syntactic foam-filled tubes under axial compression. *Thin-Walled Structures*. 2021;160:107364.
9. Chen Z, Zhang Y, Wang J, et al. Experimental and modeling investigations of the behaviors of syntactic foam sandwich panels with lattice webs under crushing loads. *Reviews on Advanced Materials Science*. 2021;60(1):450-465.
10. Bardella L, Genna F. On the elastic behavior of syntactic foams. *Int J Solids Struct*. 2001;38(40-41):7235-7260.
11. Heitor D, Duarte I, Dias-de-Oliveira J. Aluminium alloy foam modelling and prediction of elastic properties using x-ray microcomputed tomography. *Metals-Basel*. 2021;11(6):925.
12. Huang R, Li P, Liu T. X-ray microtomography and finite element modelling of compressive failure mechanism in cenosphere epoxy syntactic foams. *Compos Struct*. 2016;140:157-165.

13. Przemieniecki JS. Matrix structural analysis of substructures. *AIAA journal*. 1963;1(1):138-147.
14. Balmès E. Parametric families of reduced finite element models. Theory and applications. *Mechanical systems and signal Processing*. 1996;10(4):381-394.
15. Craig Jr R. *Substructure methods in vibration*. 1995.
16. Weng S, Xia Y, Xu Y-L, et al. Substructure based approach to finite element model updating. *Computers & structures*. 2011;89(9-10):772-782.
17. Shan D, Li Q, Khan I, et al. A novel finite element model updating method based on substructure and response surface model. *Engineering Structures*. 2015;103:147-156.
18. Xing C, Zhou C. Finite element modeling of crack growth in thin-wall structures by method of combining sub-partition and substructure. *Engineering Fracture Mechanics*. 2018;195:13-29.
19. Kovács M, Pere B, Orbulov IN. Application of Substructure Techniques to Syntactic Metal Foams in a Finite Element Environment. *Periodica Polytechnica Mechanical Engineering*. 2023.

A SZOCIÁLIS DOMINANCIA ELMÉLETÉNEK MEGKÖZELÍTÉSEI ÉS SZOCIOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSI KERETBE HELYEZÉSE

DE, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

Lektorálták: Prof. Dr. Szabó János és Virág Ádám

¹ PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Humántudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

² hallgató, Debreceni Egyetem, Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék

Bevezetés

A tanulmány célja a szociális dominancia elméletének (SDT) és kapcsolódó elméleti hátterének a bemutatása. A tanulmányban az SDT szociológia elméleti megalapozására is törekszünk, elsődlegesen hatalomelméleti és funkcionalista nézőpontból. Először a szociális dominancia kapcsolódó elméleteinek a hátterét járjuk körül, annak érdekében, hogy megértésre kerüljön, hogy mely kapcsolódó elméletekből építkezik a szociális dominancia elmélete (SDT). Ezt követően kerül sor a szociális dominancia elméletének tárgyalására, valamint az elmélet főbb állításainak bemutatása. Végezetül a szociológia vizsgálat előkészítésének érdekében szociológiai és hatalomelméleti keretben kívánjuk elhelyezni a szociális dominancia elméletét.

Jelen tanulmány az elméleti megalapozása egy szociális dominancia orientációt vizsgáló kutatásnak, amelynek keretében Finnországban a Finnek Pártja támogatóinak a körében kerül vizsgálatra a szociális dominancia orientáció (SDO). A Finnek Pártja egy olyan populista párt, amely a 2010-es évektől egyre nagyobb támogatottságra tett szert a finn társadalomban, ami oda vezetett, hogy a legutóbbi 2023-mas országgyűlési választásokon kormányzó pozícióba kerültek (Arter 2018). A sajátos országválasztás okai közé sorolható a finn jóléti állam hagyományos skandináv modelljének (lásd. Esping-Andersen 2017) az elmúlt években tapasztalható folyamatos leépítésére tett kísérletek és a neoliberális tendenciák gyakorivá válása (Ruostetsaari 2015).

Azt feltételezzük, hogy a közelmúltban bekövetkező válságok és egyéb tényezők (COVID-19, háborúk, infláció) végső soron a jóléti kiadások racionalizálásához vezetnek, amely esetben előtérbe kerülnek a saját csoportot favorizáló elosztási politikák. A szociális dominancia elméleti irodalma alapján azt is feltételezzük, hogy a Finnek Pártja támogatói magasabb SDO-val rendelkeznek, mint a többi párt támogatói. Ez pedig a későbbiekben - mivel a párt jelenleg a jobbközép koalíció tagja - az elosztási politikákat is olyan irányban határozhatja meg, ami a párt által hangoztatott finn, fehér és keresztény családokat helyezi előtérbe. Szemben a bevándorló hátterű nagyrészt muszlim vallású kisebbségi társadalmi csoportokkal, akikre gyakran nemkívánatos bevándorlókként hivatkoznak a párt képviselői (Keskinen 2013).

A szociális dominancia előzményei és kapcsolódó elméletei

A szociális dominancia elmélete nem jöhetett volna létre a csoportok között kialakuló ellentétekre, egyenlőtlenségekre fókuszáló szociálpszichológiai kutatások nélkül. Az SDT létrejöttének nulladik lépcsője Tajfel megfigyeléseihez és kutatásaihoz kapcsolódik, aki megalkotta a szociális identitás elméletét.

A szociális identitás elmélete a csoportok pusztán létezéséből fakadó szükségszerű elkülönülést hangsúlyozza, amivel az individuumok csoporttagságukból fakadóan identifikálják magukat a „mi”, illetve az „ők” dichotómiája mentén (Tajfel 1974). Tajfel kísérletei alapján bármilyen véletlenszerűen kiválasztott egyének által alkotott két csoport között idővel megfigyelhetőek bizonyos csoportközi konfliktusok, előítéletek, saját csoportra vonatkoztatott pozitív hetero-sztereotípiák. Ezzel párhuzamosan a másik csoporttal szemben kialakulnak auto-sztereotípiák, amik a másik csoport negatív megítélését kirekesztését indokolják. Tajfel elméletéből fakadóan, amennyiben a véletlenszerűen kiválasztott tagokból álló csoportokhoz különböző értékű és mennyiségű erőforrásokat rendelünk úgy valószínűsíthető, hogy a kapott javaknak az elosztása aszimmetrikus mintázatot fog követni, vagyis a csoporttagok a saját csoportjukat fogják előnyben részesíteni a javak elosztása során.

Tajfel elméletéhez kapcsolódik, valamint a szociális dominancia elméletére is hatást gyakorolt a realiztikus csoport konfliktus elmélet (RGCT), ami alapján a társadalmi cselekvők úgy igyekeznek maximalizálni a társadalmi pozíciójukból és csoporttagságukból fakadó előnyöket, hogy közben az azokból fakadó kockázatok igyekeznek a lehető legkisebb mértékűre redukálni. Ennek érdekében a csoporton belüli érdekek előtérbe helyezése kifejeződik az alacsony társadalmi státuszt maguknak tudó csoportok körében az újraelosztási politikák hangsúlyozásában. A magasabb státusszal bíró csoportokra vonatkozóan pedig az anyagi javakra, illetve a hatalom koncentrációjára való törekvésben (King et al. 2010). A szociális dominancia elméletére erősen épít a rendszerigazolás elmélete (Jost – Banaji 1994). Jelen tanulmányban nem cél a rendszerigazolás elméletének a részletes körüljárása, azonban a két elmélet későbbi kutatása és a mérésükre alkalmazott skálák tudományos vizsgálatokban történő együttes megjelenése miatt az elméletek közötti alapvető különbségeket fontosnak tartjuk bemutatni (Jost – Hunyady 2005).

A rendszerigazolás elmélete Jost és Banaji nevéhez fűződik, akik számos ország vonatkozásában azt a következtetést vonták le, hogy az olyan társadalmakban, ahol az egyének a saját társadalmi csoportjukat nagyobb mértékben favorizálják erősebb rendszerbe vetett hittel jellemezhetőek (Jost – Banaji 1994). A rendszerigazolás legerősebb megjelenési formájában az adott társadalomban hátrányos, leértékelt helyzetben lévő társadalmi csoportok pozitívabb tulajdonságokkal ruházzák fel a magasabb státusszal rendelkező társadalmi csoportokat, mint a saját csoportjukat. Ennek nyomán pedig a rendszert és a rendszer által létrehozott és fenntartott egyenlőtlenségeket legitimnek tekintik (Jost et al. 2004). A rendszerigazolás általában azokban a társadalmakban erősebb, ahol nagyobbak a társadalmi egyenlőtlenségek. Az amerikai társadalomban több kutatás esetben is igazolták a rendszerigazolás elméletét (Jost – Burgess 2000). Az USA-ban számos, az afro-amerikai népesség körében végzett kutatás esetében bebizonyosodott, hogy ténylegesen kedvezőbben ítélik meg a nem afro-amerikai társadalmi csoportokat, mint saját csoportjukat (Van der Toorn et al. 2011).

A szociális dominancia elméletének bemutatása

A szociális dominancia elmélete a rendszerigazolással szemben önmagában nem feltételezi azt, hogy a társadalmi hierarchia alacsonyabb, alárendelt pozícióit elfoglaló egyének nagyobb mértékben tekinthetők toleránsnak a csoportok közötti egyenlőtlenségekkel szemben. Állítja viszont azt, hogy az egyenlőtlenségi rendszer felső pozícióban helyet foglaló csoportok tagjai között az adott társadalomban meglévő egyenlőtlenségek elfogadása jelentősebb. (Sidanius et al. 1994). A szociális dominancia abból a hipotézisből indul ki, hogy minden társadalomban létezik egyfajta hierarchikus rendszer, ami az elnyomás alapjául szolgál. A dominanciát és az abból fakadó egyenlőtlenségeket a különféle ideológiák, intézmények (pl. rendőrség) illetve domináns gondolatok (rasszizmus) által tartják fenn a különböző társadalmakban (Sidanius – Pratto 2005). Szociálisan dominánsnak azokat a társadalmi csoportokat tekintjük, amelyek egy adott társadalom materiális vagy szimbolikus erőforrásainak tulajdonlása által jellemezhetőek. Ezzel szemben a társadalmi hierarchiában alávétettek azok a társadalmi csoportok, akik körében a fentiek nem jellemzők és általában negatív társadalmi értékekkel jellemezhetőek (Sidanius – Pratto 1999).

A szociális dominancia elmélete szerint a társadalmi intézmények megkülönböztetésének fő szempontja, egyúttal az adott társadalomban jelen lévő hatalmi és egyenlőtlenségi relációk meghatározója, hogy az intézmények hierarchia csökkentő, vagy hierarchia erősítő jellegűek-e. A szakirodalom hierarchiát erősítő intézményekként tartja számon azokat az intézményeket, amelyek a csoportok között meglévő dominanciát olyan módon érvényesítik, hogy a domináns csoportok számára nagyobb mértékben juttatnak társadalmi, politikai, gazdasági jellegű hatalmat. Ilyen intézményekként említhetőek a katonaság, valamint a profit maximalizáló szervezetek (Aiello et al. 2018). Ezzel szemben a hierarchia csökkentő intézmények az erőforrásokat olyan módon allokálják, hogy azok inkább az alávétett társadalmi csoportok érdekeit szolgálják az ő igényeiket elégítsék ki, emellett lehetőséget teremtsenek számukra a hierarchiában elfoglalt pozíciójuk javítására. Az ilyen jellegű szervezetek a társadalmi, jóléti programok, és a szociális-szféra különböző szervezetei, valamint az emberi jogi mozgalmak, szervezetek. Szintén ebbe a kategóriába sorolhatjuk még az iskolákat, valamint a közművelődés egyéb intézményeit is (Nicol et al. 2011). Annak érdekében azonban, hogy a szociális dominancia egy adott társadalmon belül működhessen az intézményi szinten túl elengedhetetlen az egyének szintjén ható egyenlőtlenségeket legitimáló mítoszok jelenléte

Pratto klasszifikációja alapján a rendszerlegitimáló mítoszok három fő csoportok közötti eltérésre vezethetőek vissza. Az első javak elosztását meghatározó tényező az életkor, aminek esetében leggyakrabban az idősebb személyek azok, akik pozitívabb társadalmi értékekkel rendelkeznek, mint a fiatalabb életkori csoportba tartozók. A második ilyen tényező a nemek közötti egyenlőtlenség, ahol többnyire a férfiak monopolizálják a gazdasági, társadalmi, valamint politikai hatalmukat a nőkkel szemben. A harmadik csoportba az önkényesen kijelölt distinktív rendszerek tartoznak. Ezekben a társadalmakban a megkülönböztetés alapja a nemzetiséghez, etnikumhoz, osztályhoz, valláshoz, vagy a különböző klánokhoz való tartozás (Pratto et al. 1999). Sidanius osztályozását alapul véve a szociálisan domináns rendszerek három jellemző alapján különböztethetőek meg. Ezek a tényezők a rugalmasság, erőszak szintje, és az elnyomás fókusza. A rugalmasság annak a lehatárolását jelenti, hogy milyen ismérvek szerint jelöljük ki a csoportok határát. A nemek közötti egyenlőtlenségeken alapuló rendszerek esetében országonként eltérő lehet, hogy mennyi idős kornál határozzák meg a gyerekkor felső és az időskor alsó határát. Az erőszak szintje általánosságban magasabb az önkényesen kijelölt különbségeken alapuló

rendszerekben, mint a nemek és az életkor alapján különbséget tevő társadalmak esetében. Az elnyomás fő célpontjává szolgáló csoportoknál az önkényesen kijelölt ismérvek szerint különbséget tevő rendszerek esetében általában a domináns férfiak alávetett férfiakkal szembeni dominanciája a számottevő, ami Sidanius szerint az ebben a rendszerben megfigyelhető nagyobb mértékű erőszakot is magyarázza (Sidanius – Veniegas 2000). A legitimáló mítoszok igazi ereje és hatásossága abban rejlik, hogy működésükhöz nem szükséges a társadalmi cselekvők mítoszokkal való egyetértése sem. Hiszen ezek a mítoszok öntudatlanul is befolyásolják az alávetett csoportokhoz tartozó személyek viselkedését, vágyait, önértékelését és egyfajta önbeteljesítő jóslatokként megerősítik az alávetett csoportról alkotott negatív sztereotípiákat (Walton – Cohen 2003).

A legitimáló mítoszok közül az egyik legismertebb a kapitalizmus teljesítményelvéből fakadó meritokrácia, ami az amerikai társadalom esetében bizonyult az egyik legerősebb legitimációs mítosznak. A meritokrácia amerikai verziójában a protestáns munkaetika által kimunkált szabadpiaci ideológia alapján a társadalmi különbségek kizárólag az egyén szorgalmától teljesítményétől, rátermettségétől függenek. Vagyis azok a személyek lesznek sikeresek, akik eleget tesznek érte. Hiszen a protestáns vallás szerint az egyenlőtlenségek és a gazdasági siker az egyén abbéli jellemzőitől függenek, hogy ki az, aki – Weber nyomán – eleve üdvözülésre született, aminek csalhatatlan jele a gazdasági, és üzleti életben történő sikeresség (Van der Toorn et al. 2011). Egy másik, jelentős legitimációs mítosz a konzervatív ideológia. Napier az Egyesült államokat vizsgáló kutatásában megállapította, hogy a politikailag konzervatív értékeket valló személyek hajlamosabbak az adott társadalomban meglévő egyenlőtlenségeket elfogadni és összességében boldogabbak, mint a liberális értékközösséghez tartozó szereplők. Az egyik lehetséges magyarázat erre az eredményre az, hogy a konzervatív ideológiának kész válaszai vannak a társadalmi egyenlőtlenségekre, igazságtalanságokra, azokat többségében legitimnek, és a társadalom működése szempontjából szükségesnek tekinti (lásd. Gans 1992). Ennek tudható be, hogy a magukat inkább konzervatívként meghatározó szavazók a növekvő egyenlőtlenségek ellenére is összességében elégedettebbek az életükkel a szubjektív jóléti mutatókat tekintve, mint a liberális értékrend hívei (Napier – Jost 2008). A rendszerlegitimáló mítoszokat stabil társadalmi rendszerek keretei között mind az alávetett mind a domináns csoportok nagyobb mértékben fogadják el, mint azokban az állapotokban, amikor a rendszert veszély fenyegeti.

A Szociális Dominancia Elmélet (SDT) biztosítja az elméleti keretet a Szociális Dominancia Orientációnak, ami az egyének arra való szándéka, hogy támogassák a hatalmi aszimmetriákat, a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségeket. A magasabb SDO-val bíró személyek általánosságban nagyobb mértékű hajlandóságot mutatnak a hierarchiát legitimáló mítoszok elfogadására, Ezen felül szintén jelentősebb arányban utasítják el a hierarchia csökkentő, egalitárius politikákat, jóléti programokat (Ho et al. 2015, Tesi et al. 2019).

A szociális dominancia orientáció mérésére több skálát különböztet meg a szakirodalom. Kezdetben az SDO sokkal inkább fókuszált a megkérdezettek esetében az in-group és az out-group csoportok közötti dominancia elfogadására (Pratto et al. 1994). Az új évezred derekára azonban megjelentek a szociális dominancia orientáció általánosabb, az egyén saját csoportján kívüli társadalmi csoportok egyenlőtlenségének elfogadására vonatkozó kutatások (Sidanius et al. 2001). A 14 item-es SDO₅, illetve a 16 item-es SDO₆ skálák a kutatások, illetve reliabilitás tekintetében mind megbízhatónak bizonyultak (Sidanius – Pratto 1999). A kérdőívben a megkérdezetteknek egy 7 fokú skálán kellett jelölniük az adott állításokkal való egyetértésüket,

ahol az 1-es érték az állítás teljes elutasítását, míg a 7-es az állítással való teljes mértékű egyetértést jelentette úgy, hogy a kérdések második fele visszafelé történő kódolást igényelt. Történtek ugyanakkor próbálkozások a skálák lerövidítésére vonatkozóan is. Ho és társai 2015-ben alkották meg a 7 item-et tartalmazó SDO skálát, ami szintén alkalmas a SDO mérésére. (Ho et al. 2015) A Pratto által bevezetett rövid szociális dominancia kérdőív (SSDO) már csupán 4 item mentén mérte az SDO-t (Pratto et al. 2013). A rövid SDO skálát Aicholzer és Lechner 2021-ben 7 európai ország esetében sikeresen validálta (Aicholzer – Lechner 2021).

A szociális dominancia orientáció mögött Cokley szerint az a törekvés húzódik meg, hogy a csoportok közötti konfliktusok egy adott társadalomban minimalizálva legyenek (Cokley et al. 2010). Hiszen a harmóniaelméleti megközelítések szerint a társadalom az egyensúlyra való törekvés nélkül nem tudna funkcionális egészként működni és zavarok lépnének fel a különböző alrendszerek között, ami a társadalmi újratermelés erodálásához végső soron pedig a társadalom széteséséhez vezetne (Parsons 2013). A szociális dominancia orientáció tehát harmóniaelméleti értelemben feszültség kiegyenlítő funkciót tölt be. Annak érdekében azonban, hogy a szociális dominancia egy adott társadalmon belül működhessen elengedhetetlen az egyenlőtlenségeket legitimáló mítoszok jelenléte. Nem véletlen tehát az az eredmény, hogy magasabb SDO értékkel jellemezhető személyek körében a rendszerlegitimáló mítoszok elfogadásának aránya szintén jelentősebb (Sidanius – Pratto 1999). A szociális dominancia orientációval kapcsolatban megoszlanak a vélemények abban a kérdésben, hogy az SDO jelenléte okozza-e a csoportok közötti dominancia meglétét, vagy pedig a csoportok közötti egyenlőtlenségek lesznek azok a tényezők, amik az SDO megjelenését indukálják. Pratto (1999) értelmezésében az SDO a csoportok közötti egyenlőtlenségi viszonyoknak részben következménye, részben pedig okozója.

A szociális dominancia kutatások jelenkori trendjeinek kiemelt részét képezik a nemek között meglévő egyenlőtlenségek szociális dominancia keretébe beágyazott kutatásai. (Kuchynka et al. 2022). A kutatások abból a feltevésből indulnak ki, hogy a férfiak és nők között lényegi különbségek figyelhetők meg a szociális dominancia területén számos dimenzióban (Pratto et al. 2011). Emellett az egyén szintjén a nemek között megfigyelhetők differenciák az egyenlőtlenségek elfogadásának tekintetében is. A nők általánosságban a legtöbb kultúrában nagyobb mértékben támogatják a társadalmi egyenlőséget, valamint az erőszak- és háborúellenességet. Ezzel szemben a férfiakra általánosságban az egyenlőtlenség, illetve az erőszak nagyobb mértékű elfogadása a jellemző (Sidanius – Ekehammar 1980). Intézményi szinten megfigyelhető, hogy a férfiak felülreprezentáltak az olyan intézményekben, amelyek a társadalmi hierarchiát, státuszt próbálják fenntartani (rendőrség, bíróságok, katonaság, üzleti szektor). Ezzel szemben a hierarchia csökkentő intézmények esetében női többséget figyelhetők meg. Ebben a folyamatban szerepet játszanak az intézményi diszkrimináció sztereotípiákon alapuló jellegzetességei, amik újra és újra megerősítik az intézményi hierarchiát, fenntartva ezzel a nemek hierarchia csökkentő és erősítő intézmények közötti aránytalan megoszlását (Pratto – Walker 2004). A szociális dominancia orientáció esetében szintén általános tendencia, hogy a férfiak nagyobb mértékű SDO orientációval jellemezhetőek, mint a nők (Levin 2004, Sidanius – Pratto 1999).

A nemzeti identitás erősségének mértéke a szociális dominancia szakirodalma alapján szintén szerepet játszik a javak egyenlőtlen elosztásának elfogadásában. Azok a személyek, akik erős nemzeti identitással rendelkeznek általánosságban nagyobb mértékű szociális dominancia orientációval jellemezhetőek (Pratto et al. 1994). Az SDO számos esetben mutatott összefüggést a jobboldali tekintélyelvűséggel, illetve a társadalmi csoportokkal szembeni előítéletességgel (Altemayer 1998, McFarland – Adelson, 1996). Az SDO a javak társadalmi csoportok közötti

elosztásának mértékét is meghatározhatja. Sidanius et al. (1994) európai és amerikai diákokkal végzett kísérletet annak érdekében, hogy megállapítsa milyen arányban allokalják a különböző javakat a saját társadalmi csoportjuk, illetve az alávetettnek vélt társadalmi csoportok között. A kérdőív eredményei alapján a magasabb szociális dominancia orientációval rendelkező diákok esetében az SDO negatívan korrelált az alávetett társadalmi csoportoknak juttatott javak mennyiségével, még abban az esetben is, amikor tudták, hogy döntésük a saját csoportjuk számára is kevesebb erőforrást vont maga után.

Az SDO szociológia és hatalomelméleti rendszerben történő elhelyezése

A szociológiai elméletekbe történő beágyazás fontossága azért indokolt, mivel a szociális dominancia elméletét az állati viselkedés tanulmányozásával foglalkozó etológusok is előszeretettel használják a fajok adott csoportokon belüli hierarchiáinak tanulmányozására (Alee 1938). Mivel az elmélet szociálpszichológiai gyökerű ezért először társadalomelméleti keretek között helyezük el, annak érdekében, hogy a szigorúan vett szociológia diszciplínáján belül is értelmezhető legyen.

A szociális dominancia elméletének biológiában alkalmazott változata az állatok közötti ösztönös viselkedés alapvetően instrumentális jellegzetességeit ragadja meg. Ebből kifolyólag társadalomelméleti szempontból mindenképpen a konzervatív társadalomelméletekkel azon belül pedig a strukturalista, valamint funkcionista elméletekkel mutat rokonságot. Hiszen a csoportok közötti társadalmi egyenlőtlenségeket és az elnyomást alapvetően nem csupán elkerülhetetlennek, hanem bizonyos esetekben szükségesnek is tekinti (Sidanius – Pratto 2005). A hatalom fogalmainak az ismertetésénél többségében azért funkcionista szerzőktől idézünk, mivel úgy gondoljuk, hogy a szociális dominancia elmélete részben a biológiai és állatvilágbéli törvények társadalomra történő leképeződése, amely megközelítés főleg a funkcionista iskola esetében volt népszerű (Parsons 2013, Spencer 2000). Nem állíthatjuk, azt sem, hogy az egyéni szint csupán közvetítő szerepet tölt be a biológiai ösztönök, valamint a tényleges hatalmi hierarchiák között. Állítjuk ugyanakkor, hogy a társadalmi és biológiai rendszereken belül megfigyelhető dominancia és elnyomás tulajdonságai és jellegzetességei hasonlatosak egymáshoz (Parsons 2013). Ezekben a rendszerekben a dominancia tekintetében hasonló folyamatok zajlanak le (Spencer 2000). Jól lehet azt Spencer is megvallja, hogy az emberi társadalom az állati közösségektől abban lényegileg különbözik, hogy az emberek képesek, sőt törekednek is az együttműködésre, szövetségek kötésére, más csoportok, törzsek integrálására azok elnyomása, elpusztítása nélkül. Mindazonáltal az írás elhatárolódik a funkcionális azon elgondolásától, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek normatív módon jók, kívánatosak, hasznosak a társadalom működésének a szempontjából. Elsődleges célunk a funkcionista szerzők gondolatait a hatalom lehetséges működési módjainak értelmezési kereteként nem pedig a társadalomszervezés követendő gyakorlataként ábrázolni.

A funkcionális előfutárának Durkheim tekinthető, aki szerint a társadalom tagjai legalábbis a gazdaságilag fejlett országokban képtelenek kordában tartani a vágyaikat, amiből kifolyólag az állam lesz az a szabályozó erő, ami a vágyaikat és a törekvéseiket korlátozni fogja, valamint a társadalmi normákat betartatja. Az állam tehát funkcionálisan szabályozó szerepet fog betölteni (Durkheim 2003). A strukturalista-funkcionális Parsons esetében jelenik, aki szerint a társadalmi rendszereknek struktúrákat kell létrehozniuk annak érdekében, hogy elhatárolják magukat a környezetüktől. Parsons szerint a társadalmak a munkamegosztás során

rétegződnek és differenciálódnak, ami a környezethez való alkalmazkodásuknak az elengedhetetlen feltétele. Bármilyen jellegű társadalom is alakuljon ki egy adott területen az az adott biológiai és kémia rendszerek között történő alkalmazkodás során létrejött lehető legjobb, ami a darwini evolúciós elmélet társadalomra vetített analógiájaként is értelmezhető (Parsons 2013). Ebből következően Parsons értelmezésében nem figyelhető meg tartós konfliktus a társadalmi csoportok között. A szociális dominancia elméletében sem esik szó a struktúra különböző pozícióit elfoglalók közötti kiterjedt konfliktusról, habár az alávetettek esetében érzékelhető lehet frusztráció (Sidanius et. al 1999). Szintén a társadalmi egyenlőtlenség elkerülhetetlen jellemzőjére hívják fel a figyelmet Davis és Moore, akik szerint minden társadalomban vannak fontosabb és kevésbé fontos pozíciók. A fontosabb pozíciók betöltésére csak kevesen tekinthetőek alkalmasnak. A szerzők elgondolásában a társadalmi működés biztosításának folytonosságát elősegítő pozíciók betöltőinek képzése, és a posztok betöltése is jelentős áldozatok kíván, amit a társadalom többletjavakkal és külön jogokkal honorál. Ebből fakad ugyanakkor az a tény is, hogy a társadalom tagjai között mind az anyagi mind a szimbolikus differenciálódás elkerülhetetlen. Davis és Moore megközelítése a társadalmi rétegződés funkcionalista értelmezését jelenti, ami szerint a társadalmi egyenlőtlenség minden társadalomban pozitíve funkcionális és elkerülhetetlen (Davis – Moore 1997).

A szociális dominancia esetében lényeges a hatalom fogalma, mint olyan erő, ami az egyenlőtlenségeket és a javak elosztásának különbségét fenntartja, valamint legitimálja. Ez a hatalom Durkheim (2001) esetében az előbbieken már kifejtett állam, ami a szociális dominancia esetében a domináns társadalmi csoportok nézeteit, értékeit, érdekeit képviseli és juttatja érvényre (Sidanius – Pratto 1999). A Durkheim-i értelmezés szerint a hatalom az emberek kollektív tudatában rejlik, ami végső soron társadalmi termék, és a kollektív tudatban létre jövő erkölcsi törvények lesznek azok a belső kényszerítő erők, amik belülről korlátozzák az egyének ösztönös vágyait elősegítve ezzel a társadalom szolidaritásának megteremtését és fenntartását (Durkheim 2003).

A szociális dominancia elmélete szerint a hatalom vertikális struktúrába rendeződik és felülről, lefelé történő irányban mozog. A domináns pozíciót betöltő csoport az erőforrások allokációját a saját maga számára teszi exkluzívvá, míg más általa alsóbbrendűnek vélt csoportokat kirekeszt a gazdasági és szimbolikus erőforrások birtoklásából (Sidanius – Pratto 2005). Gramsci (2009) a hatalom fogalmát nem kizárólag anyagilag, hanem kulturális értelemben is használja. A kultúra számára olyan eszköz, ami által az alávetett csoportok értékei, világnézete befolyásolhatóak az uralkodó osztály által. Gramsci szerint az elnyomás összetett jelenség, aminek politikai gazdasági és kulturális jellemzői is vannak. Az ő közelítésében a hatalom és az elnyomás az uralkodó osztály felől indul ki, azonban az alávetett csoportok is aktív résztvevői saját elnyomásuknak, azáltal, hogy elfogadják azt. Ezzel Gramsci a rendszerigazolás elméletének fő állításait írta le, miszerint az elnyomott csoportok a saját elnyomásukat legitimnek tekintik és elfogadják, mivel a kulturálisan kialakított toposzok, ideológiák az uralkodó csoport uralmát legitimálják, ezáltal rendszerlegitimáló ideológiaként is működnek (Jost – Banaji 1994). Gramsci elképzelésében azonban a neomarxista tradíciók miatt elképzelhető az, hogy az alávetett csoportok egy alternatív ellen-ideológia köré szerveződve kihívó társadalmi intézményeket hozzanak létre megdöntve ezáltal az uralkodó hatalmi ideológiának a dominanciáját.

A hatalom tényleges irányának a kérdésében ellentétes nézetet fogalmaz meg Arendt, aki szerint a hatalom alapja az egyének közötti önkéntes kooperáció, aminek célja, hogy a közösség élete fenn tudjon maradni. Ebben az elképzelésben a hatalom és az abból fakadó esetleges egyenlőtlenségek és visszaélések kiindulópontja végső soron alulról jön és nem az éppen

aktuálisan uralkodó elitektől származik (Arendt 1972). Foucault szerint a hatalom nem tekinthető intézménynek és a hatalom kiindulópontja alulról eredeztethető. A Foucault-i posztstrukturalista nézetben a hatalom egyszerre több szinten érzékelhető, és több irányból érkező hatások vezetnek az egyént arra, hogy meghatározott módon cselekedjen. A különböző társadalmi elvárások és szabályok összekapcsolódhatnak, de akár egymással ellentétesek is lehetnek. Végül a küzdelem során a győztes elvárások, szabályok, vélemények és ezek kombinációi lesznek, amik társadalmi intézményekben kulminálnak és aztán visszahatva korlátozzák a társadalmi cselekvők viselkedését (Foucault 1996). Castells szerint az információs korban a hatalom továbbra is az egyének tudatában rejlik. Ő viszont kiemeli a politika általi manipuláció lehetőségét, ami a hatalom alulról jövő koncepcióját egy vertikálisan felülről irányított struktúrába helyezi át (Castells 2005). A manipuláció egyik hatásos eszköze lehet az identitáspolitika, az egyének számára történő identitások biztosítása a politikai cselekvők által (Castells 2006).

Felmerülhet a kérdés, hogy miért gondolható az, hogy a modernitás utáni társadalmak esetében is megfigyelhetőek az alapvetően állati eredetű dominancia biológia indíttatású motivációi? Az indoklás erre a feltevésre egy specifikus cselekvéstipológia gyakoribbá válásában keresendő, aminek a kiindulási pontja Habermas munkássága. Habermas két cselekvéstípust különböztet meg, amelyek az instrumentális cselekvés, valamint a kommunikatív cselekvés. Az instrumentális cselekvés a rendszer területén figyelhető meg, míg a társadalmi cselekvés az életvilág része. A rendszer lényege, hogy a különböző alrendszerek pl. a politika és a gazdaság funkcionálisan és hatékonyan össze legyenek kapcsolva a termelés hatékonyságának biztosítása érdekében. Ezzel szemben és ezt kiegészítve a kommunikatív cselekvés által szerveződő életvilágba tartozik a személyiség kialakulása, a kultúra és a szocializáció, tehát minden olyan jellemző, ami az embert „de facto” emberré teszi (Habermas 1991). Habermas szerint a rendszer a huszadik század második felétől fokozatosan gyarmatosítja az életvilágot, ami az instrumentális cselekvés gyakoribbá válását eredményezi az olyan területeken is, amelyek addig tipikusan társadalmi cselekvéssel integrálódtak mint a családi és baráti kapcsolatok (Habermas 1994). Valójában már Durkheimnél is megfigyelhetőek ennek a folyamatnak a gyökerei az organikus szolidaritás társadalomban való dominánssá válásában. Hiszen a társadalmi cselekvők egymástól való függése a foglalkozások differenciálódása által megteremtette az alapot arra, hogy a társadalmi rendszerben is egyre inkább érvényre juthasson a rendszerintegrációs logika (Durkheim 2001). Mégis a kapitalista tömegmédiák kora volt az, ami Habermas (1994) szerint elhozta az életvilág kiüresedését. Mivel a kommunikatív cselekvés a reklámok, hirdetések által egyirányúvá vált és a javak szerzése, valamint ezzel párhuzamosan az ezen javak általi különböző szükségletek kielégítése vált az egyének elsődleges életcéljává, ami a kommunikatív cselekvés csökkenéséhez és az instrumentális cselekvés felerősödéséhez vezet.

Ez a folyamat végső soron az életvilág „elállatiasodásához” is vezethet, ami során a társadalmi rendszereken belül is felértékelődik a biológiai rendszerek működési logikája, a domináns csoportok nem, kor, etnikum alapú saját csoport preferálása a javak elosztásánál. A szociális dominancia elméletét Habermas nyomán kifejezetten egy olyan elméletnek tekintjük, ami cselekvéstipológiailag instrumentálisnak, racionálisnak tekinthető, hiszen az az elméletben a domináns csoportok célja a saját csoportjuk részére juttatandó gazdasági, és szimbolikus erőforrások maximalizálása (Sidanius – Pratto 2005). Abban az esetben, ha az instrumentális cselekvés elterjedésével valóban csökken a kommunikatív cselekvés jelentősége, ami az emberi társadalmat az állatvilágtól alapjaiban megkülönbözteti akkor az instrumentálison alapuló szociális dominancia egyre inkább alkalmas lehet szociológiai értelemben is a társadalom strukturális egyenlőtlenségi és hatalmi viszonyainak feltárására, leírására. Amennyiben pedig a

posztindusztriális társadalomban a csoportok képződése nem a megszerzett pozícióhoz tartozik, hanem valóban az emberek vele született jellemzői lesznek hangsúlyosak, mint ahogyan Beck (2003) állítja, abban az esetben a nem, kor, etnikum alapú egyenlőtlenségek szociális dominancián alapuló kutatásának jelentősége szintén megnövekszik.

Záró gondolatok

Jelen tanulmányban kísérletet tettünk a szociális dominancia elmélet szociológiai értelmezési keretben történő elhelyezésére és kapcsolódó elméleteinek bemutatására. Ezzel párhuzamosan a szociális dominancia elméletének főbb állításait, kutatási eredményeit is ismertettük. Tanulmányunk során elsődlegesen a funkcionalista iskola társadalomelméleteit használtuk fel, mivel ezek az elméletek a társadalmi egyenlőtlenségeket és a társadalom differenciálódását elkerülhetetlennek egyes szerzők esetében szükségesnek tekintik. Ez a megközelítés pedig a szociális dominancia elméletének esetében is hangsúlyosan megjelenik. A hatalomelméletek területén a hatalom felülről lefelé történő mozgására helyeztük a hangsúlyt, ami a szociális dominancia elméletét is meghatározza. Emellett a hatalom kiindulópontjánál a hatalom alulról való forrásának a lehetőségét is kifejtettük, amely esetben az intézményi szint csak végrehajtja a társadalom cselekvőinek kollektív akaratát. Végezetül az instrumentális cselekvés társadalmi életben történő gyakoribbá válásával indokoltuk, hogy a szociális dominancia elméletét miért tekintjük egyre jelentősebb elemzési keretnek napjaink társadalmi folyamatainak leírására. A következő évek kutatásai fogják eldönteni, hogy makro szinten a szociális dominancia elmélete és mikro szinten a szociális dominancia orientáció vizsgálata milyen mértékben bizonyul alkalmasnak a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségi viszonyok és hatalmi egyenlőtlenségek vizsgálatára. Bízunk benne, hogy tanulmányunkkal megfelelő alapot biztosítunk az elmélet szociológiai empirikus vizsgálatokban történő alkalmazására.

Irodalomjegyzék

1. Aichholzer, J. – Lechner, C. M. (2021): Refining the Short Social Dominance Orientation Scale (SSDO): A Validation in Seven European Countries. *Journal of Social and Political Psychology*, 9(2), 475-489. <https://doi.org/10.5964/jspp.6919>
2. Aiello, A., – Tesi, A., – Pratto, F., – Pierro (2018): Social dominance and interpersonal power: Asymmetrical relationships within hierarchy-enhancing and hierarchy-attenuating work environments. *Journal of Applied Social Psychology*, 48(1), 35-45. <https://doi.org/10.1111/jasp.12488>
3. Allee, W. C. (1938): *The Social Life of Animals*. Norton
4. Altemeyer, B. (2004): Highly dominating, highly prejudiced personalities. *Journal of Social*
5. Arendt, H (1972): *Crises of the republic*. Harcourt, New York
6. Arter, D. (2018): Finnish populism: Keeping it in the family?. In: Steven Wolinetz - Andrej Zaslove (szerk.): *Absorbing the blow. Populist parties and their impact on parties and party system*. New York, Rowman & Littlefield, 146-164.
7. Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom - Út egy másik modernitásba Századvég Kiadó*
8. Castells, M. (2005): *A hálózati társadalom kialakulása, Gondolat*
9. Castells, M. (2006): *Az identitás hatalma, Gondolat*
10. Cokley, K. O. – Tran, K. – Hall-Clark, B. – Chapman, C. – Bessa, L.– Finley, A.– Martinez, M. (2010): Predicting student attitudes about racial diversity and gender equity. *Journal of Diversity in Higher Education*, 3(3), 187-199 <https://doi.org/10.1037/a0020467>

11. Davis, K. – Moore, W. E. (1997): A rétegződés néhány elve. In: Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei Új Mandátum, Budapest, 10–24.
12. Durkheim, E (2003): Az öngyilkosság Osiris Kiadó, Budapest
13. Durkheim, É. (2001): A társadalmi munkamegosztásról. Budapest, Osiris
14. Esping-Andersen, G. (2017): Jóléti rezsimek és társadalmi rétegződés. *Esély*, 2017/1, 3-21.
15. Foucault, M (1996): A szexualitás története. A tudás akarása. Atlantisz, Budapest
16. Gans, H. J. (1992): Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? *Esély*, 3, 3–17.
17. Gramsci, A. (2009): Hegemony, intellectuals and the state. *Cultural theory and popular culture: A reader 2*, 210-216
18. Habermas J. (1994): Válságtendenciák a kései kapitalizmusban. In: Válogatott tanulmányok. Felkai Gábor (szerk.). Atlantisz, Budapest. 59–140.
19. Habermas J. (1991): A kommunikatív cselekvés elmélete (I-II): A Filozófiai Figyelő és a Szociológiai figyelő külön kiadványa. Pécs
20. Ho, A. K. – Sidanius, J. – Kteily, N. – Sheehy-Skeffington, J. – Pratto, F. – Henkel, K. E., . . . Stewart, A. L. (2015): The nature of social dominance orientation: Theorizing and measuring preferences for intergroup inequality using the new SDO₇ scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(6), 1003-1028. <https://doi.org/10.1037/pspi0000033>
21. Sidanius, J. – Pratto, F. (2005): A társadalmi dominancia. Osiris Kiadó. Budapest
22. Jost, J. T., – Banaji, M. R. (1994): The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness, *British Journal of Social Psychology*, 33, 1– 27.
23. Jost, J. T., – Burgess, D. (2000): Attitudinal ambivalence and the conflict between group and system justification motives in low status groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 293–305.
24. Jost, J. T., – Hunyady, O. (2005): Antecedents and consequences of system-justifying ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 14, 260-265. doi:10.1111/j.0963- 7214.2005.00377.x
25. Jost, J. T. – Banaji, M. R., – Nosek, B. A. (2004): A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political psychology*, 25(6), 881-919.
26. Keskinen, S. (2013): Antifeminism and white identity politics: Political antagonisms in radical right-wing populist and anti-immigration rhetoric in Finland. *Nordic Journal of Migration research*, 3 (4) 225-232.
27. King, E. B. – Knight, J. L. – Hebl, M. R. (2010): The influence of economic conditions on aspects of stigmatization. *Journal of Social Issues*, 66, 446-460. doi:10.1111/j.1540- 4560.2010.01655.x
28. Kuchynka, S. L. – Eaton, A.– Rivera, L. M. (2022): Understanding and Addressing Gender-Based Inequities in STEM: Research Synthesis and Recommendations for US K-12 Education. *Social Issues and Policy Review*, 16(1), 252-288.
29. Levin, S. (2004): Perceived group status differences and the effects of gender, ethnicity, and religion on social dominance orientation. *Political Psychology*, 25, 31 – 48.
30. McFarland, S. G. – Adelson, S. (1996): An omnibus study of personality, values, and prejudice. Paper presented at the 19th Annual Scientific Meeting of the International Society of Political Psychology, Vancouver, British Columbia, Canada.
31. Napier, J. L. – Jost, J. T. (2008): Why are conservatives happier than liberals? *Psychological Science*, 19, 565–572. doi:10.1111/j.1467-9280.2008.02124.x.
32. Parsons, T (2013): *The social system*. Routledge
33. Pratto, F – Stallworth M, L. – Sidanius, J. (2011): The gender gap: Differences in political attitudes and social dominance orientation *British Journal of Social Psychology* 36(1), 49-68.
34. Pratto, F. – Sidanius, J.– Stallworth, L. M. – Malle, B. F. (1994): Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality & Social Psychology*, 67, 741 – 763.
35. Pratto, F. – Walker, A. (2004): The bases of gendered power. In: A. E. – Beall, A. H – Eagly, – R. J. Sternberg (szerk.): *The psychology of gender*. New York, Guilford Press, 242 – 268.

36. Pratto, F. – Çidam, A. – Stewart, A. L. – Zeineddine, F. B. – Aranda, M. – Aiello, A., . . . Henkel, K. E. (2013): Social dominance in context and in individuals: Contextual moderation of robust effects of social dominance orientation in 15 languages and 20 countries. *Social Psychological and Personality Science*, 4(5), 587-599. <https://doi.org/10.1177/194855061247366>
37. Pratto, F. – Tatar, D. – Conway-Lanz, S. (1999): Who gets what and why? Determinants of social allocations. *Political Psychology*, 20, 127–150. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00139>
38. Ruostetsaari, I. (2015): *Elite Recruitment and Coherence of the Inner Core of Power in Finland. Changing Patterns during the Economic Crises of 1991- 2011*. Lanham, Lexington Books
39. Sidanius, J. – Levin, S.– Federico, C. M. – Pratto, F. (2001): Legitimising ideologies: A social dominance approach. In J. T. Jost – B. Major (szerk.): *The psychology of legitimacy* (pp. 307 – 331). Cambridge University Press. New York
40. Sidanius, J. – Liu, J. H. – Shaw, J. S. – Pratto, F. (1994): Social dominance orientation, hierarchy attenuators and hierarchy enhancers: Social dominance theory and the criminal justice system. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 338-366. doi:10.1111/j.1559-1816.1994.tb00586.x
41. Sidanius, J. – Pratto, F. (1999): *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. Cambridge, U. K.: Cambridge University Press.
42. Sidanius, J. – Pratto, F. (2005): *A társadalmi dominancia*. Osiris Kiadó. Budapest
43. Sidanius, J. – Veniegas, R. C. (2000): Gender and race discrimination: The interactive nature of disadvantage. In: S. Oskamp (szerk.): *Reducing prejudice and discrimination. The Claremont Symposium on Applied Social Psychology* (pp. 47 – 69). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
44. Sidanius, J. – Ekehammar, B. (1980): Sex-related differences in socio-political ideology. *Scandinavian Journal of Psychology*, 21, 17 – 26.
45. Spencer, H. (2000): A társadalom evolúciója. In: Felkai G. - Némédi D. - Somlai P. (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 38-58.
46. Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2), 65–93. <https://doi.org/10.1177/053901847401300204>
47. Tesi, A – Aiello, A – Pratto, F. (2022): How people higher on social dominance orientation deal with hierarchy-attenuating institutions: the person-environment (mis)fit perspective in the grammar of hierarchies. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03627-5>
48. Van der Toorn, J. – Tyler, T. R. – Jost, J. T. (2011): More than fair: Outcome dependence, system justification, and the perceived legitimacy of authority. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 127–138. doi:10.1007/s11211-010- 0116-1.
49. Walton, G. M. – Cohen, G. L. (2003). Stereotype lift. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39, 456 – 467.

A VEGETÁCIÓVÁLTOZÁS TERMÉSZETVÉDELMI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA A SZOLNOKI TISZALIGETBEN

Soproni Egyetem – Roth Gyula Erdészeti és Vadgazdaság Tudományok D.I.

Lektorálta: Lengyel Szilvia

Kulcsszavak:

Szolnok, Tiszaliget, Tisza, flóra és fauna, természetvédelem, természetvédelmi kategóriák, vegetáció, élőhelytípusok, vegetációváltozás, természeti értékek, veszélyeztetettség, klímaváltozás

KIVONAT

A környezeti változások természetvédelmi célú vizsgálata hasznos információkat nyújt a védett terület állapotáról, az ott található természeti értékek veszélyeztetettségéről és fennmaradásuk rövid-, ill. hosszú távú esélyeiről. Fontos annak meghatározása és vizsgálata, hogy a kutatási területen, a *szolnoki Tiszaliget*ben milyen mértékű vegetációváltozás veszélyezteti a természeti értékeket; melyek a főbb veszélyeztető tényezők és ezek ellen milyen beavatkozásokat lehet eszközölni; és hol vannak azok a forrópontok, ahol a beavatkozásra szükség van, valamint a klímaváltozás hatásának elemzése új eredményekkel szolgálhat a helyi értékek megvédése terén is.

Az 50-60'-as években a *szolnoki Tiszaligetbe* telepített erdőket tovább kell telepíteni, a kivágott fák helyére újakat ültetni.

A vegetáció változása nem kerüli el a védett természeti területeket sem. Így van ez az Alföld közepi városban Szolnokon is, melynek egyik, talán a legnagyobb zöld területe a Tiszaliget.

A táj, a természet és a környezet változásának vizsgálata napjainkban egyre jelentősebb szerepet kap mind a gazdálkodás, mind a védelem területén.

A vizsgálatok más-más szempontból közelítik a problémát, és próbálnak a tájtervezés számára segítséget nyújtani.

A vegetációváltozás vizsgálatának fontossága egyre növekszik, hiszen a veszélyeztető tényezők száma és kiterjedése (biodiverzitás csökkenése, élőhelyek beszűkülése és felaprózódása, környezetszennyezés, természetkárosítás, erdőművelés, vadkár, turizmus hatása) is növekszik. A biodiverzitás csökkenése, élőhelyek beszűkülése és felaprózódása, a környezetszennyezés, természetkárosítás, erdőművelés, vadkár, az egyre nagyobb számban a zöld területekre is kiterjedő építkezések, turizmus hatása mind kihatással van a szolnoki Tiszaliget vegetációváltozásra. A fajok megválasztását az állományszerkezet fejlődésében a parkerdőművelési munkákkal az erdő örökös létének fenntartásához meg kell őrizni, valamint minden állományrészlet felújításában a természetszerű erdőképet alkotó honos fajokat telepíteni.

A természetes élőhelyek és területek csökkenésének oka túlnyomó részben az emberi beavatkozás következménye. A klíma válság, éghajlatváltozás napi szinten jelen van. A nagy aszályok, árvizek és hóhullámok mára megszokott jelenségekké váltak.

Bevezetés

A táj, a természet és a környezet változásának vizsgálata napjainkban egyre jelentősebb szerepet kap mind a gazdálkodás, mind a védelem területén.

A vegetáció változása nem kerüli el a védett természeti területeket sem. A vizsgálatok más-más szempontból közelítik a problémát, és próbálnak a tájtervezés számára segítséget nyújtani.

Az ilyen vizsgálatok fontossága egyre nő, hiszen a veszélyeztető tényezők száma és kiterjedése (biodiverzitás csökkenése, élőhelyek beszűkülése és felaprózódása, környezetszennyezés, természetkárosítás, erdőművelés, vadkár, turizmus hatása) is növekszik.

Célkitűzés: a környezeti változások természetvédelmi célú vizsgálata, mely hasznos információkat nyújt a védett terület állapotáról, az ott található természeti értékek veszélyeztetettségéről és fennmaradásuk rövid-, ill. hosszú távú esélyeiről. Fontos annak meghatározása és vizsgálata, hogy a kutatási területen, a *szolnoki Tiszaígyet*ben milyen mértékű vegetációváltozás veszélyezteti a természeti értékeket; melyek a főbb veszélyeztető tényezők és ezek ellen milyen beavatkozásokat lehet eszközölni; és hol vannak azok a forrópontok, ahol a beavatkozásra szükség van, valamint a klímaváltozás hatásának elemzése új eredményekkel szolgálhat a helyi értékek megvédése terén is. Ezzel, ennek bemutatása a cél.

Van e egyáltalán valami ökológiai változás a korábbi évekhez képest, ezt a hosszabb távú megfigyelésekkel lehet feltárni:

- milyen fajok
- milyen területről érkeztek a fajok
- megváltozik-e az élőhely használatuk
- megváltoznak-e a klímaváltozás hatására

A nagyobb régió, azaz a város kerül előbb bemutatásra, majd a vizsgált terület, a Tiszaígyet, mely méltán nevezhető Szolnok város „zöld szívének”.

SZOLNOK

Fekvése, természeti adottságai

Szolnok az Alföld közepén, Budapesttől 100 km-r, a Tisza partján, a Zagyva torkolatánál fekszik. Éghajlata kontinentális, a forró száraz nyarat általában hideg tél követi. Ezen a tájon legmagasabb a napsütéses órák száma, az átlagos csapadék mennyisége 480-550 mm. A természeti adottságok közül kiemelkedő, hogy a város és térsége igen gazdag élővizekben. A Tisza és Zagyva mellett a Holt-Tisza és Holt-Zagyva is bővelkedik természeti értékekben.

A szolnoki településeggyüttes Jász-Nagykun-Szolnok megye nyugati határán, a Tisza és a Zagyva folyó, valamint holtágaik által szabdalva, észak-dél irányban elnyúló síkságon fekszik. Természeti értékei közül a jó minőségű termőföld, a termálvízvagyon és a folyóvizek adta ökoturisztikai

lehetőségek kiemelkedőek. A két folyó találkozásánál fekvő Szolnok vonzása jelentős (wikipedia.org/wiki/Szolnok).

A város rövid történeti áttekintése természetvédelmi szempontból

A mezőgazdaság mellett a jó közlekedési fekvés következtében fejlődött a kereskedelem, a szállítás és az ipar (faipar) is. A belső vízfolyásokkal körülvett városrészek sűrű városias településsé fejlődtek, a csapadék- és szennyvizet levezető árkon kívül, attól északnyugatra voltak a mezőgazdasági területek, kertek, legelők (wikipedia.org/wiki/Szolnok). (1.ábra)



1. ábra: Szolnok – Első katonai felmérés (1782-1785) (forrás: mapire.eu) (Szolnok 2030. stratégiai dokumentum-ME tanulmányából Szolnok Városfejlesztő Zrt. megbízásából az Area Property & Destination és az Urban pm)

Szolnok vizei

„Ahogyan Egyiptom létét a Nílusnak, úgy Szolnok a Tiszának és a Zagyvának köszönheti. A Tisza és Zagyva találkozásánál épült város eredeti magja valahol a két folyó által körbezárt V-alakú területen volt. A Tisza egyszerre jelentett megélhetési forrást, közlekedési útvonalat és védelmet az ott lakóknak. A Zagyva a Tisza egyik mellék folyója Szolnoknál torkollik a Tiszába. A mai Tiszaligetre Szandaszőlős felől Szolnokra vezető "Százlábú" eredetileg a Tisza egyik korábban elhagyott medre felett ível át. Az első katonai felmérés során készült térképen (2. ábra) látható, hogy a folyószabályozás előtt az élő Tiszától ma délre található Alcsi-sziget eredetileg a Tisza egyik félszigete volt és a keletről, valamint délről északnyugatra haladó utak kénytelenek voltak a mai Szandaszőlősnél délről megkerülni a mai Holt-Tiszát. A folyószabályozást követően ez az ág is kikerült az "élő" Tiszából, ahogyan a Tisza Holt-Tisza-i része, ami a strand csónakázó tava volt, ma kedvelt kiránduló- és horgászhely, előbbi pedig kenus-és kajakos edzések, versenyek színtere. A felszíni vizek mellett a mélyben forró artézi vizekre is találtak, amelyek táplálják a Tisza Szálló és a Tisza Tisza fürdőit, valamint a város több pontján ivóvizet is szolgáltatnak a lakosság számára (wikipedia.org/wiki/Szolnok).



2. ábra: Szolnok katonai térképe 1782-84-ből (internetről)

Jól látható, hogy a folyószabályozás előtt merre folytak a természetes vizek. A haragoszöld foltok ártéri mocsaras területeket, a világos zöldek nedves réteket, a sárgás részek száraz réteket és homokhátaakat jelölnek a térképen (2.ábra).

Környezeti, természeti elemek

Természetvédelmi szempontból Szolnok közigazgatási területe a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság felügyelete alá tartozik. Az Igazgatóság adatszolgáltatása alapján a következő, különböző jogszabályok által, különböző módon megóvni kívánt területek kerültek lehatárolásra a településen (*Szolnok 2030. stratégiai dokumentum-ME tanulmányából Szolnok Városfejlesztő Zrt. megbízásából az Area Property & Destination és az Urban pm*).

A megújuló energiaforrások közül az energiatartalommal rendelkező termálföldkincs megőrzése és felhasználása nagyon fontos, amelynek hasznosítása eddig főként fürdősi és gyógyászati célokra történt.

Szolnok közigazgatási területének 0,89%-a (166,219 ha) zöldterület, 16,52%-a (3093,31 ha) erdőterület és 4,18%-a (783,25 ha) vízgazdálkodási terület. Az erdőterületen belül a védelmi rendeltetésű a közigazgatási területének 14,06%-át teszi ki, míg a közjóléti rendeltetésű 1,95%-ot, a gazdasági rendeltetésű pedig 0,51%-ot (*Szolnok 2030. stratégiai dokumentum-ME tanulmányából Szolnok Városfejlesztő Zrt. megbízásából az Area Property & Destination és az Urban pm*).

Szolnokon a zöldfelületi-rendszernek fontos elemei a folyó-menti területek, így a *Tisza*iget, valamint a Zagyva és a Széchenyi lakótelep között telepített közjóléti erdő, a folyópartok és a Holt-Tisza menti területek. A *szolnoki Tisza*iget frekventált helyszín, természeti esztétikumával és páratlan mikroklímájával az urbanizált környezet egyik legharmonikusabb tájrészletét alkotja, ahol az elmúlt két évszázadban jelentős változások mentek végbe, a különböző vegetációtípusok, élőhelyek területe, állapota lényegesen változott (*Szolnok 2030. stratégiai dokumentum-ME tanulmányából Szolnok Városfejlesztő Zrt. megbízásából az Area Property & Destination és az Urban pm*).

A SZOLNOKI TISZALIGET

A Tiszaliget rövid történeti áttekintése

A *Tiszaliget* kialakításának első üteme a hatvanas évek lejeére esett, amikor a közművesítés, a középén futó gerincút és a fásítás mellett kialakították az úttörőtábor, megnyitotta kapuit a Tiszaliget Strandfürdő és a négy évig üzemelő kisvasút is átadásra került 1966-ban. A '70-es években folytatódott a *Tiszaliget* építése szobrokat helyeztek ki, éttermeket nyitottak, elkészült a stadion és több szálloda is. Későbbi években a város további fejlesztéseken esett át: újabb hidat adtak át a Tiszán, a Szent István hidat az 1990-es években, ami a Holt-Tisza részét is érinti. A *Tiszaliget*ben kalandpark, recortán futóút épült 2018-2019-ben. A tiszaligeti strand jelenleg is újjáépítésen, azaz teljes arculat váltáson esik át.

A *Tiszaliget* a Tisza és a Holt-Tisza ölelésében található a ~ 100 hektár patkó alakú terület csodálatos növény- és állatvilággal az Alföld közepén. A *szolnoki Tiszaligeti* táj történelmi kialakulása az 1945. előtti időkre nyúlik vissza, amikor is az erdőtelepítések, fásítások korszaka elkezdődött. Tölgyel, korai nyárral, óriás nyárral és állományával együtt megalkotva a tradicionális urbanizált rekreációs városperem formátumát. A *Tiszaliget*ben különféle sportintézmények is megtalálhatóak, mint vízilabda aréna, intézményi üdülők, camping, napközis tábor, szállodák, sportcsarnok, a főiskola épületei, az uszoda és strandfürdő területe, mely jelenleg is épül: élményfürdővé alakul, csónakázó/horgásztó, kalandpark, futópálya, valamint parkolók sokasága hálózati infrastruktúrával. A gyalogos híd teremti meg az összeköttetést a folyó északi partján elterülő belváros és a déli parton fekvő *Tiszaliget* között (3. ábra).

Tiszaliget a város tüdejének is nevezhető, melynek fásítása és erdőtelepítése az 1950-es években kezdődött meg az infrastruktúra hálózat az út, közmű kiépítésével együtt. Ugyanakkor egyre több zöldfelület jellegű szolgáltatás jelenik meg, mely a korlátlan közhasználatú zöldterület rovására történik, hisz a *szolnoki Tiszaliget* egyrekreációs terület is. Azon kívül, hogy *Tiszaliget* kellemes, zöld környezetet jelent, itt rendezik meg a legnépszerűbb szolnoki fesztiválokat, kosárlabda mérkőzéseket, valamint hazánk egyik legsikeresebb vidéki vízilabda klubja is itt található, a *Tiszaliget*ben játsszák mérkőzéseiket.

A természeti értékek, természeti erőforrások közül kiemelhető a jó minőségű termőföld, a termálvízvágyon és a folyóvizek. Így a Tisza adta ökoturisztikai lehetőségek, mely a táj- és természetvédelemmel karöltve kiemelkedőt tud nyújtani (*2001-ben készült ÁSZTV tanulmány-Tiszaliget Parkerdő Közjóléti Fejlesztési Terve*).



3. ábra: A szolnoki (gyalogos, kerékpáros híd) Tiszavirág híd felülnézetből (internet)

A Tisza partjának flórája és faunája

A Tisza mentén sűrű ligetek alkották - 10-20 ezer évvel ezelőtt az utolsó jégkorszak alatt - az ártéri növényzetet. A jégkor végével a folyó mentén már zárt lombos liget erdők lehettek. Az erdők kiterjedését a száraz klíma és a mély talajvíz mellett már az újkőkori, rézkori-, bronzkori ember is akadályozhatta nomád legeltetésével, földművelésével.

A folyó medrének szabályozása, kiépítése miatt az őshonos parti növényzet nagymértékben elpusztult, illetve még most is pusztul. Pusztulásukat részben közvetlenül okozták a vízügyi munkálatok, részben másodlagosan szorultak vissza, a bolygatások nyomán (is) felszaporodó inváziós növényfajok, az ún. özöngyomok miatt (Járai-Komlódi M. 1966.).

A gátak építésekor a közép-és alsó-tiszai hullámtér legnagyobb részét még ártéri rétek borították, így a Szolnok Tiszaliget közvetlen folyó melletti részeit is. E rétek zömmel ártéri erdők kiirtása után keletkeztek több száz vagy több ezer évvel ezelőtt. Kisebb részük természetes eredetű is lehet, hiszen a vizes és száraz évek váltakozása egyes medencékben megakadályozhatták az erdő megtelepedését (Ihring D. 1973.).

Nagy problémát jelent, hogy a növényfajok jelentős része nem őshonos, sőt egyesek nagy erővel terjedő, tájidegen, ún. inváziós fajok. E fajok nemcsak gyakoriak, hanem az őshonos flórát ki is szorítják az általuk uralt területről. Ilyenek pl. a zöld juhar (*Acer negundo*), az amerikai kőris (*Fraxinus pennsylvanica*), a gyalogakác (*Amorpha fruticosa*), a süntök (*Echinocystis lobata*). E fajok általános kiirtása már nem lehetséges, igen elterjedtek és az árvizek "újravetik" őket, de egyes szentélyeinket, pl. a leggazdagabb rétjeinket meg kell tudnunk védeni tőlük. Például rendszeres kaszálással vagy időnkénti szárzúzózással (Molnár Zs., Varga Z. 2006.).

A Tisza hullámtérében keményfás ligeterdők már szinte egyáltalán nem maradtak. A megnövekedett árvízszint miatt a meglévőekben is megritkultak az erdei fajok. A mentett oldali keményfás erdők kiszáradóban vannak, vízigényesebb fajaik már kipusztultak, illetve a mélyedésekbe szorultak vissza. A keményfa ligeterdők legtöbb állománya az Alföld folyóinak korábbi ún. magas árteri szintjén volt, jelenleg viszont már gyakran a hullámtéren kívül. (5. ábra). Ezek az erdők korábban is csak rövidebb ideig voltak elárasztva. A keményfás ligeterdő - kedvező esetben - kiváló növésű, hosszú élettartamú fákból áll. Köztudott, hogy a kocsányos tölgy

(*Quercus robur*) hosszú élettartamú, több százéves kort megélhet, és az is, ahogy az erdészek mondják, hogy „szereti a lábvizet”. Ezért is mondják hagyományosan mocsártölgynek.

Valóban, a kocsányos-tölgyesek a hajdani Alföld mocsaras vidékein igen elterjedtek lehettek. A keményfás ligeterdő erősen záródó állományában a tölgy magasra nő, sudár törzsű, csak úgy mint a magyar kőris, amely a dombos hegyvidékeken elterjedt magas kőrist helyettesíti ezeken a termőhelyeken (Molnár Zs., Varga Z. 2006.).

A magyar kőris (*Fraxinus angustifolia* subsp. *pannonica*) az alföldi és alföld-peremi folyók vidékének jellemző fája. Hatalmas méretűre nő, törzse 80 éves korára eléri a 70-80 cm-es törzsátmérőt. Levelei keskenyebbek és élesebben fogazottak, mint a magas kőrisé, termése is karcsúbb. A kocsányos tölgygel, a mezei- és a vénicszillel alkot elegyes állományokat. Termőhelyein jobban, gyorsabban újul, mint a tölgy. Ilyenkor szinte tiszta fiatalos állományokat alkothat. Ismeretes szárazságtűrő genetikai változata is. Éppen ezért komoly hiány, hogy ezt a fát az erdészeti üzemtervekben még ma is gyakran nem különböztetik meg a magas kőristől, holott eltérő termő helyet jelez, és eddig nem is fordítottak rá kellő figyelmet az Alföld erdősítése szempontjából.

A kocsányos tölgyek és más fafajok faanyaga is jobban hasznosítható, mint a fűzes-nyárasok puha fája.

Kisebb-nagyobb folyóink mentén fűz- és nyárfák alkotta erdők húzódnak. A folyók szabályozása (pl. medrük kiegyenesítése, kimélyítése, gátak, zsilipek építése) következtében általában csak keskeny és szakadozott sávjuk figyelhető meg. Korábban sokkal nagyobb területet foglaltak el ezek a vizet kedvelő fafajokból álló – akár több hónapos árvízi öntést is elviselő erdők (Ihring D. 1973.).

A fűzek és nyárok fája „puha”, mert sejtjeik a jó vízellátottságnak köszönhetően gyorsan képesek sok vizet felvenni. Ezért puhafás ligeterdőnek is nevezik őket, míg az ártereken lévő, lassabban növő tölgy-kőris-szil ligeterdőket keményfásnak hívják (*ökotábla-Csepel Kis-Duna part*).

A puhafás ligeterdő jellegzetes fafaja a fehér fűz, a fehér és a fekete nyár. Ők nőnek a legnagyobbra, akár 15-25 méter magasra is, ezért ők alkotják a felső lombkoronaszintet. Egyes fekete nyárok a 30 méteres magasságot is meghaladják. Az alsó lombkorona szinten az enyves éger, a vénic szil és a májusfa másnéven zselnicemeggy található. A cserjeszinten tömegesen a veresgyűrűssom és a szederfajok lelhetőek fel.

Rajtuk kívül természetesen más fa- és cserfajok valamint lágyszárú növények is előfordulnak az un. puhafa erdőkben.

A fekete nyár 2004-ben, az enyves éger 2009-ben, a zselnicemeggy 2012-ben volt az év fája.

A keményfás ligeterdők állategyütteseik alapján is a leggazdagabb erdők közé tartoznak, legszebb hazai erdők; sudár fáik, elegyes, fajgazdag lombkoronájuk, dús cserjeszintjük és ritka, védett növényekben bővelkedő gypesztintjük a hazai vegetáció igazi kincsestárává teszi őket. Sajnos keményfa-ligeterdeink egyre fogyatkoznak (*ökotábla-Csepel Kis-Duna part*).

A Tisza puhafás ligetei hasonlítanak talán leginkább az elképzelt Tisza-menti őserdőkre. A fák különböző korúak, az idősebbek már kidőltek. A cserjeszint sűrű, az erdő szinte járhatatlan. A fákra liánok kúsznak, a kis tisztásokon ember-nem-járta mocsárszemek bújnak meg (6. ábra) (Molnár Zs., Varga Z. 2006.).



4. ábra: A szabályozás után kialakult ártéri erdő, a 184-es folyamkilométernél magasságában a Tiszánál (internet)

A folyószabályozás után bekövetkezett tájatalakulás olyan mérvű volt, hogy “mai ésszel” gyakran el sem lehet képzelni, hogy milyen vegetáció alakult ki korábbi helyén. A Tiszai

Alföld e tájait gyakran hazánk éléskamrájának nevezik. Ugyanezen tájakat a botanikus kultúrsivatagoknak, műtájnak hívja. E tájakban ugyanis szinte minden talpalatnyi föld fel van szántva, a hajdani löszpusztákból és pusztai cserjésekből, ligetektől szinte semmi sem maradt. A hazai botanikusok sokáig nem is tudták, milyen növényzetűek lehettek e tájak egykor.

A legelők nagy részét felszántották, mint ahogyan azt tették a Tisza melletti területeken általában az idők folyamán (5. ábra) (Járai-Komlódi M. 2003, *A múltban gyökereznek*).

A gátak általában mesterséges élőhelyek, domináns füveik zömmel vetettek: franciaperje (*Arrhenatherum elatius*), árva rozsnok (*Bromus inermis*), réti csenkesz (*Festuca pratensis*), réti perje (*Poa pratensis*). Zonációjuk igen jellegzetes: a gát talajától, égtáji irányultságától és szomszédságától függően vannak rajtuk mocsári, réti, sztyeppréti, sőt szikes, illetve lösz-félsivatagi jellegű részek is. Emiatt igen sokféle élőlénynek adnak menedéket a mai kultúrtájban, pl. réti iszalag (*Clematis integrifolia*), fényes borkóró (*Thalictrum minus*), kék iringó (*Eryngium planum*), sziki kocsord (*Peucedanum officinale*), erdei lednek (*Lathyrus sylvestris*), egyenes pimpó (*Potentilla recta*), taréjos tarackbúza (*Agropyron pectinatum*), heverő seprőfű (*Kochia prostrata*), seprű paréj (*Bassia sedoides*) (Járai-Komlódi M. 2003, *A Kárpát-medence növényzetének kialakulása*).

A gátak építésekor a közép-és alsó-tiszai hullámtér legnagyobb részét még ártéri rétek borították. E rétek zömmel ártéri erdők kiirtása után keletkeztek több száz vagy több ezer évvel ezelőtt. Kisebb részük természetes eredetű is lehet, hiszen a vizes és száraz évek váltakozása egyes medencékben megakadályozhatták az erdő megtelepedését (Járai-Komlódi M. 1966.).



5. ábra: Szolnok Tiszaliget részlet út az öntött területhez (saját fotó 2020. 06.23.)

Ezen ártéri rétekből mára igen kevés maradt, legtöbbjük azóta szántóvá vagy nemes nyárássá vált. Az uralkodó ecsetpázsit (*Alopecurus pratensis*), korai sás (*Carex praecox*), édesgyökér (*Glycyrrhiza echinata*), kúszó boglárka (*Ranunculus repens*) és fekete nadálytő (*Symphytum officinale*) mellett jellemzőek a fényes kutyatej (*Euphorbia lucida*), a fényes borkóró (*Thalictrum lucidum*), a réti iszalag (*Clematis integrifolia*), a gyíkhagyma (*Allium angulosum*), a réti galaj (*Galium rubioides*), a réti ibolya (*Viola pumila*), természetesebb, fajgazdagabb helyeken a nyári tőzike (*Leucjum aestivum*), a sárga borkóró (*Thalictrum flavum*), a szürke aszat (*Cirsium canum*) és a festő zsoltina (*Serratula tinctoria*). A gyomosodást részben külső fajok felszaporodása, részben belső fajok uralomra jutása jelzi. Az előbbiekhöz tartozik a gyalogakác (*Amorpha fruticosa*), a szúrós szerbtövis (*Xanthium italicum*), a gilisztaűző varádics (*Tanacetum vulgare*), utóbbiakhoz pl. a katáng (*Cichorium intybus*), a réti peremisz (*Inula britannica*), a lándzsás útifű (*Plantago lanceolata*), a pongyola pitypang (*Taraxacum officinale*) és a kaszanyűgbükköny (*Vicia cracca*). Az árterek ritkaságai a fajgazdag ártéri magaskórósok. Ezekben él a hosszúlevel veronika (*Veronica longifolia*), a debreceni torma (*Armoracia macrocarpa*) és a Tisza-parti margitvirág (*Chrysanthemum serotinum*) (Járai-Komlódi M. 2003.).

Az idős botolófűzesek öreg fáikkal, hatalmas odvaikkal különleges élőhelyek.

A Tisza-menti ligeterdők madár kincsei közé tartoznak a gémtelpek, a bakcsók, kócsagok, batla, fekete gólya, kárókatonák, barnakánya, egerészölyv, fakopáncs, fekete harkály, cinege, fülemüle (Molnár Zs., Varga Z. 2006.).

A szolnoki Tiszaliget flórája és faunája

Jász-Nagykun-Szolnok megye hatalmas közigazgatási területet átkarolva erdei szórvány negyedekben gazdálkodik az ország második legfátlanabb megyéjeként.

A szolnoki Tiszaliget területen lévő erdőállomány erdőrészeit alkotó fák a kocsányos tölgy, vörös tölgy, cser, amerikai kőris, zöld juhar, vénic-szil, fehér és fekete nyár, mezei juhar és fehér fűz (6. ábra) (2001-ben készült ÁSZTV tanulmány- Tiszaliget Parkerdő Közjóléti Fejlesztési Terve).

A folyómeder magas partvonalától távolodó ártéri mélyedésig a bokorfűz, fűz, kőris, mézgás éger, tölgy-kőris-szil ligeterdőig terjed.

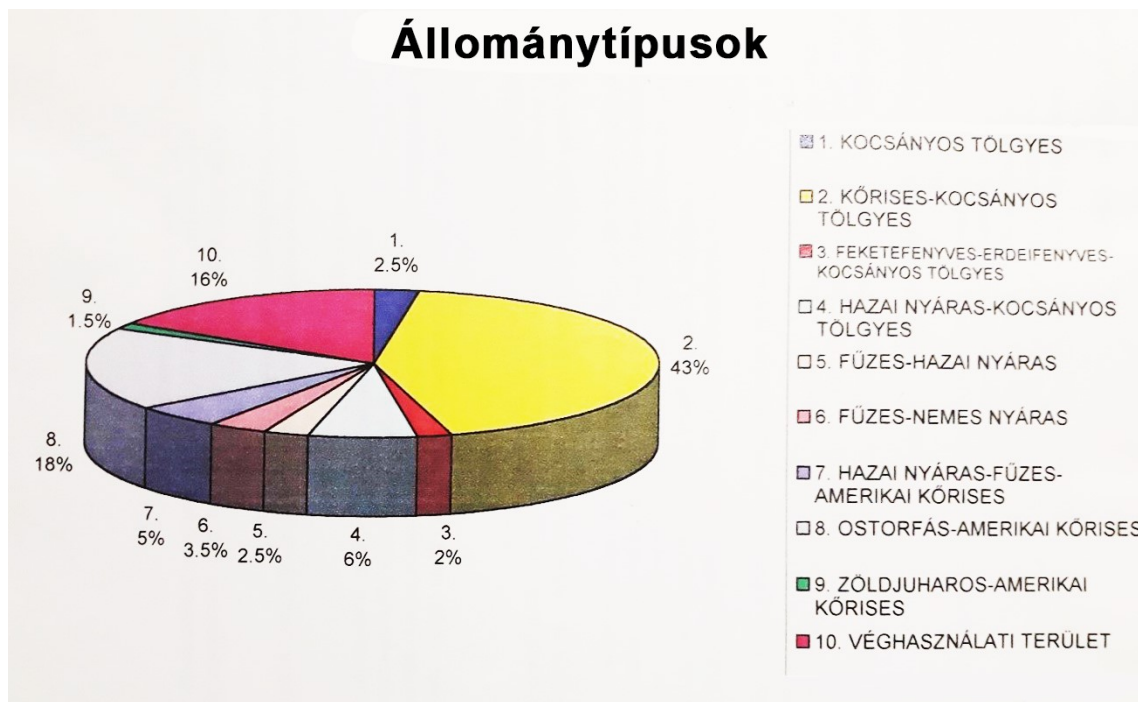
A folyók gyakran elöntött árterén égerek, füzesek, nyárok é más fafajok alkotta puhafa erdők alakulnak ki, magasabban pedig kocsányos tölgy, szilek és kőrisek uralta keményfa ligeterdők. A tölgyerdők a folyók árvizei által már ritkábban elért magasabb részeken alakultak ki. Szántók, legelők létesítése érdekében azonban már évszázadokkal ezelőtt kiirtották őket. Vesztüket éppen ez okozta, hogy vízhez közeli – de az ártérből kiemelkedő – így az ember biztonságos megtelepedésére alkalmasabb területeken éltek. A fűz-nyárligeterdők természetes élőhelyére gyakran nemesített nyárfákat ültettek vagy legelőket, kaszálókat, szántókat alakítottak ki. Az egyenes törzsű, közel egyenlő törzsvastagságú és magasságú fák alkotta telepített erdők könnyen beazonosíthatóak (7. ábra) (2001-ben készült ÁSZTV tanulmány- Tiszaliget Parkerdő Közjóléti Fejlesztési Terve).

Jó állapotú keményfa-ligeterdeink sajnos, egyre fogyatkoznak.

Az értékes élőhelyekhez tartozik a jó állapotú, tápanyagban gazdag tiszaligeti csónakázótó néhol náddal körül ölelve.



6. ábra: Tiszaliget erdőtársulás részlet (saját fotó 2020. 11. 06.)



7. ábra: A szolnoki Tiszaliget faállományának összetétele (2001-ben készült ÁSZTV tanulmány- Tiszaliget Parkerdő Közjóléti Fejlesztési Terve)

A szolnoki Tiszaligetben legalább 100 madár faj biztosan megfordul, tavaszi-őszi vándorlásban ez a szám még magasabb is lehet. Natura 2000 jelölő fajok vagy fokozottan védett fajok, amik bizonyítottan itt költenek: az összes harkály faj, kivéve a fehérhátú fakopáncs, nyaktekerecs, lappantyú, búbos banka, törpegém, egerész ölyv, szajkó, zöldküllő, karvaly, szürke légykapó. Ezek mellett számtalan énekes madár és récék is megtalálhatóak a területen.

A kutatás eddigi vizsgálatai és eredményei

1.1 Abiotikus tényezők:

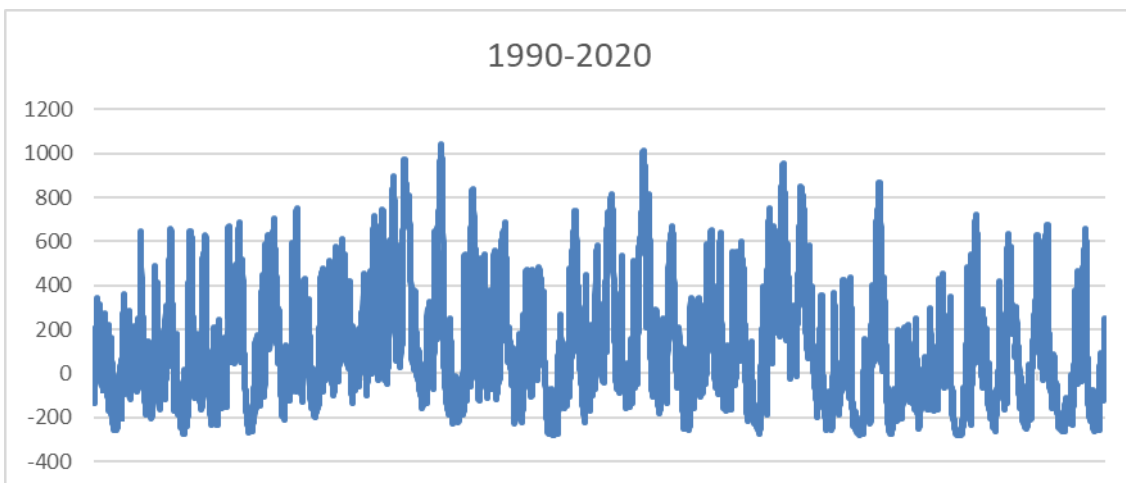
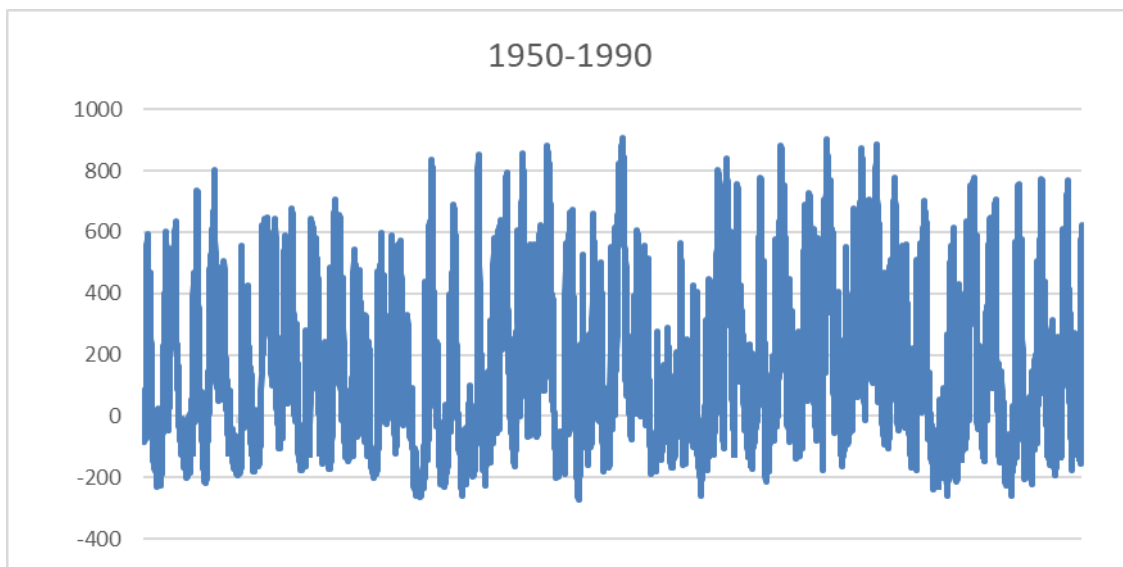
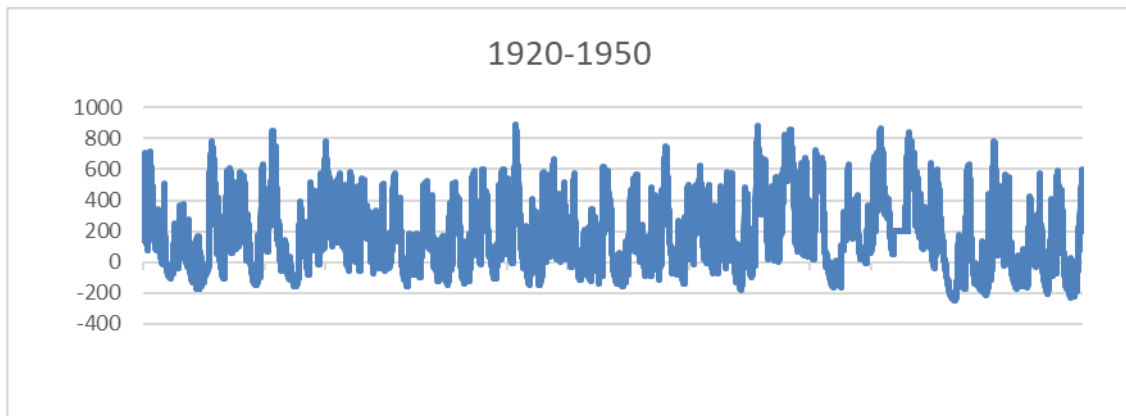
Bemutatásra került a terület víz- és talajviszonyainak és a folyó vízjárásával összefüggésében lévő kapcsolat.

A 100 éves adatokat tartalmazó hidrológia idősről (8. ábra) megállapítást nyert, h. a vízfolyás menti erdőknél ez azért kulcsfontosságú, mert az ott élő állományok kiválasztásához szolgál.

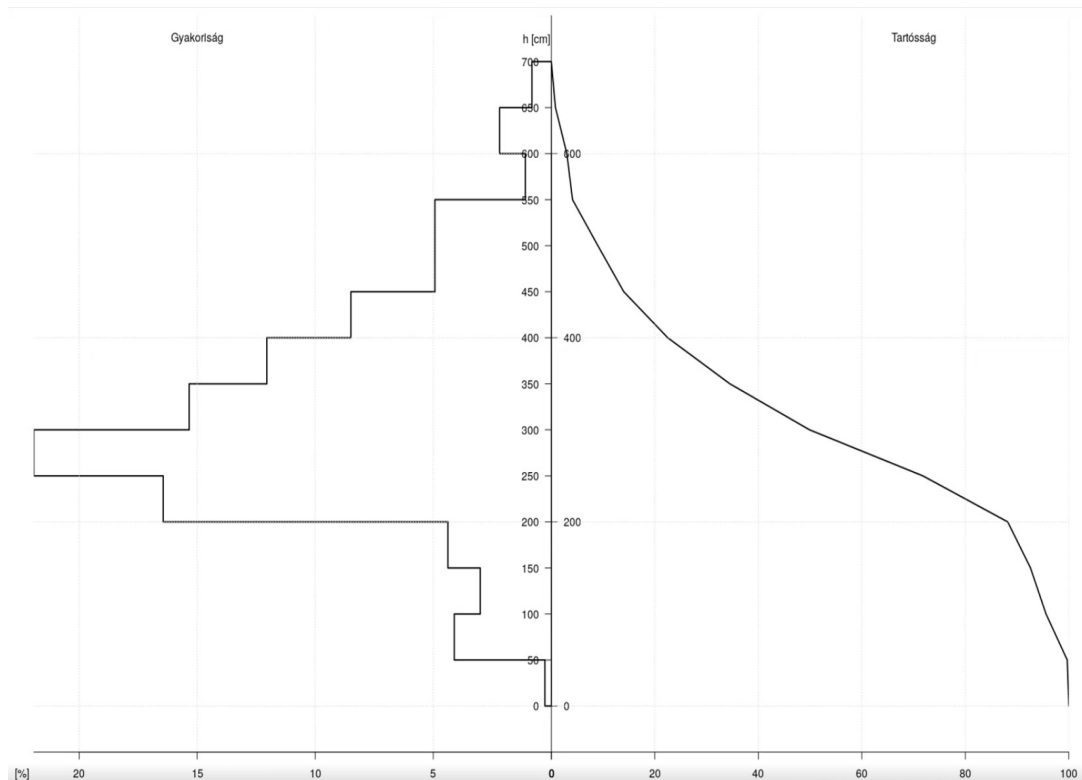
A szolnoki KÖTIVIZIG által 1854 óta mért vízállás adataiból megállapítást nyert a 1920-2020-ig napi háromszori méréséből a Tisza szolnoki szakaszánál merített vízállás értékekből levont következtetés szerint a folyó vízjátéka nagy.

A gyakoriság-tartósság grafikonból (9. ábra) az is kiderül árvíz milyen hatással van a területre, így azt, hogy az adott területen milyen faállomány létrehozása a legcélszerűbb a vizsgálat tükrében. Ez a talajvíz és a többlet vízhatás értékelésben mutatkozik meg. A Tisza folyó medrének változásaiból eredő jelenségek vizsgálatára is használható. A vízfolyások dinamikus rendszerek, így előfordulhat, hogy hosszabb időtávon radikális változás történhet.

A gyakoriság-tartósság grafikon szintén a KÖTIVIZIG rendelkezésre bocsátott 100 éves hidrológiai idősről alapján készült.



8. ábra: A Tisza 100 éves hidrológiai időszora 30 éves lebontásokban (saját diagramm a szolnoki KÖTIVIZIG rendelkezésre bocsátott adataiból)
A vízszintes tengely a jelölt időszakot (év), a függőleges tengely a mért adatot (cm) jelöli.



9. ábra: Gyakoriság-tartósság grafikon

A vízszintes tengely a jelölt időszakot (év), a függőleges tengely a mért adatot (cm) jelöli.

A Tiszánál a gyakoriság-tartósság elemzésből kiderül, hogy túl széles, túl nagy a folyó vízjátéka. Így az erdőtelepítésre az éger, a fűz és a nyár a legalkalmasabb fa faj.

1.2 Növényi fajlista

A megfigyelt fajok közül néhány már több évszázada a területen van és általánosan elterjedt a Tisza vízgyűjtőin. De vannak olyanok is, melyek még csak lokálisan okoznak problémákat.

Az élőhelydegradáció és a klímaváltozás fokozódó hatásai miatt azonban számítani lehet arra, hogy a közeljövőben a szolnoki Tiszaliget élővilágára is jelentős hatást fognak gyakorolni.

A műhol felvételek készítése után a vegetációtérképezésre is sor került.

Növényfajokból herbáriumot készítettem, 13 lokális fajból a helyszíni bejárások során

Megfigyelhetőek olyan fajok is, melyek megítélése jelenleg nem pozitív, ugyanakkor történeti adatok szerint régebben is előfordultak a vízgyűjtőn, mind eltűnésükért, mind újbóli megjelenésükért az ember tehető felelőssé.

Az egyes fajok nem okolhatóak az inváziókért, vagy az általuk okozott károkért, hiszen nem tesznek mást, mint a többi: túlélni, táplálkozni és szaporodni akarnak, mert ez van a génjeikbe programozva.

A melegedő klíma új helyzetet teremt, megbontja az évezredek alatt kialakult rendszert, veszélyezteti az őshonos élőlénytársulásokat és segíti az újabb és újabb inváziókat.

1.3 Vízminták összehasonlítása

Havonta kétszer húzóköteles merítőedénnyel vett minták elemzése látható az alábbiakban. A vegetációs időszakban vett mintákból a mintavételezés szabályai szerint a szolnoki Tiszaligetben található akkreditált Regionális Vízügyi Laboratóriumban bevizsgálva. 2007. január - 2022. augusztus időszak adatai lettek feldolgozva és kielemezve.

Az időbeli változások természetvédelmi mutatókkal érzékeltetve mutatható meg az általánosan elfogadott space for time elv figyelembe vételével.

Az elmúlt időszakokban Tisza folyóból vett mintákból a vegetációra való következtetéseket lehet levonni a pH, vezetőképesség, oldott oxigén tartalom, a nitrogén és foszfor háztartás vizsgálata és a KOI paraméterekkel.

A Regionális Vízügyi Laboratórium a Közép Tisza-vidék Vízügyi Igazgatóság fennhatósága alá tartozik (10. ábra).



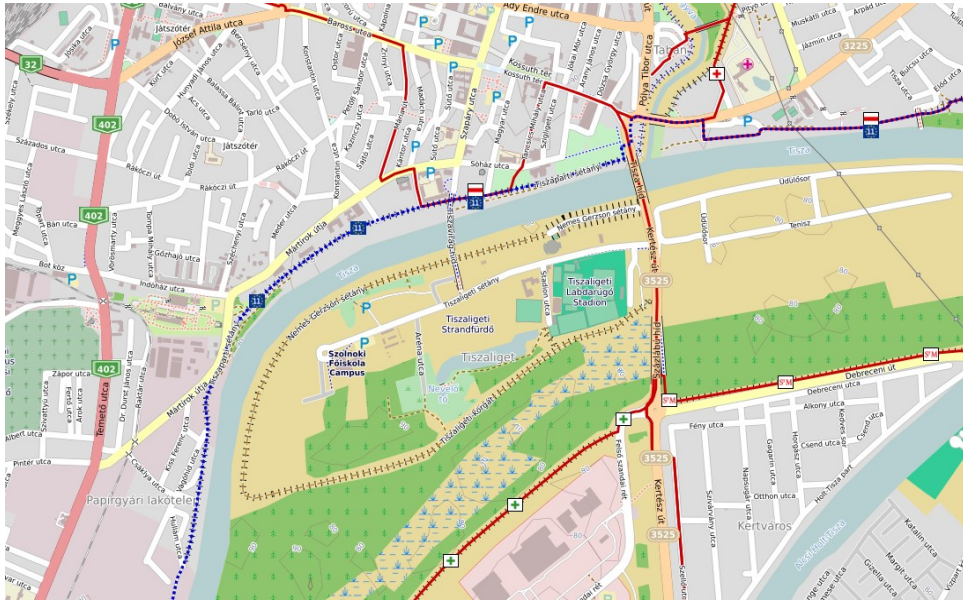
10.ábra: Közép-Tisza-Vidéki Vízügyi Igazgatóság Regionális Laboratórium Szolnok – Szolnok Tiszaliget (2022. június 11. saját fotó)

1.4. Műholdas légi fotók összehasonlítása

Az elmúlt évtizedekben a google earth lehetővé tette a műholdas területi térképek és légi fotós megfigyeléseket (13. és 14. ábra). Ezek alapján megfigyelhető, valamint a 2. sz. ábra katonai térképét és az 19. sz. ábrát is egybevetve, hogy Szolnok Tiszaliget területe egyre beépítettebb, egyre több épülettel gyarapodott az évtizedek során. A differenciált és az övezeti alapú biológiai aktivitás értékeit összehasonlítva megállapítható, hogy a város eddigi fejlesztései csökkentették a zöldfelületek méretét.



11.ábra: kataszteri térkép Szolnok (HNP Szolnok)



12.ábra: Szolnok Tiszaliget térkép (takarnet.hu)



13.ábra: Szolnok Tiszaliget műholdas felvétel 2018. (Szolnok Megyei jogú város önkormányzatának légi fotója)



14.ábra: Szolnok Tiszaliget műholdas felvétel 2022. 06. 14. (google earth)

2. Antropogén beavatkozás következményei:

Kvantitatív módszerrel lett vizsgálva a Szolnoknál a Tiszára telepített vízkiviteli mű létesítésének és üzemeltetésének természetvédelmi aspektusai a kutatási terület fentebbi folyamkilóméterénél. Kvantitatív és kvalitatív módszerrel lett a szolnoki Szennyvíztisztítómű működése, mely szintén a kutatási területen elhelyezkedő Tisza vonalában található

Az elmúlt évtizedekben a megcsonkított Tisza folyót több próbáltétel is érte: több millió ember tisztítatlan szennyvize, sok száz gyár mérgező mellékterméke és a 2000. év telén a ciánszennyezés sújtotta. A 2000. évi legnagyobb tiszai árvízveszélyt a gátrendszer felújítása valamelyest kiküszöbölte. Az állandósult védelmi földműrendszer következtében az eddigi építészeti fejlesztések nem kerültek veszélybe. Az ártéri erdő pusztítása a szabadstrand létrehozása miatt a növényi élőközösségek pusztítását vitte végbe. A 2019-ben bezárt uszoda és strandfürdő helyén épülő élményfürdő területén folyó építkezés miatt történő ép, egészséges fák kivágása, összedőzserolt növényzet, sittek felhalmozása a tó medrénél mind az ott, évtized óta élő - akár a telepített - környezet károsításáról tanúskodik (15. 16. 17. és 18. ábrák). A szolnoki tiszaligeti szabadstrand kialakítása a *Tisza Tiszaliget* szakaszán számos környezetkárosítás történt, így a táj ökoszisztéma felborítása: őshonos tiszaparti fák és aljnövényzet kiirtása, homok felhordással (nem Tisza hordaléka), bamusz ernyők kihelyezése, műanyag kabinok állítása, a fürdőzők maguk után hagyott szemét. A 2021-ben átadott kalandpálya és rekortan futóút miatt kivágott tölgyfák és az emiatt megbolygatott növényzet szintén áldozatul esett a tájképi rombolásnak a rekreáció nevében. Ezek a közhasznú zöldterület és a természet- és tájvédelmi területen történt emberi beavatkozásként jöttek létre, rontva ezzel a táj ökológiai mutatóját (15. 16. 17. és 18. ábra).

A civilekből 2022-ben alakult környezetvédelmi szervezet a Tiszaligetben a fentebb említett emberi beavatkozások a pozitív oldalára igyekszik a hangsúlyt tenni, mert célja a környezet- és természetvédelem: madár oduk kihelyezése és tisztítása, denevér oduk kihelyezése, komposztálás, faültetés.



15.ábra: A szolnoki Tiszaliget strand építkezés (saját fotó 2020. 02.18.)



16.ábra: szabadstrand Szolnokon a Tiszán az ártéri erdő helyén (2021. 07. 20.)



17. ábra: Szolnok szabadstrand a letarolt növényzettel (saját fotó 2020. 06. 27.)



18. ábra: Szolnok szabadstrand tavasszal a letarolt növényzettel (saját fotó 2020. 06. 27.)

KONKLÚZIÓ

A vegetáció változása nem kerüli el a védett természeti területeket sem, a védett területek és az ott található természeti értékek veszélyeztetettek, fennmaradásuk rövid- és hosszútávú is lehet.

Az 50-60'-as években a *szolnoki Tiszaligetbe* telepített erdőket tovább kell telepíteni, a kivágott fák helyére újakat ültetni. Az ártéri erdőrészt védeni, óvni kell, nem pedig kiirtani. A turizmust és rekreációt a már meglévő területeken kellene élvezni és használni nem újabb és újabb területeket el-lepusztítani, leharcolni az emberi mohóságunk gátat engedve. A fafaj megválasztása az állomány szerkezet fejlődésében a vízhatás állandó, mely őshonos társulások természeti képét tartja meg, ezért a parkerdőművelési munkákkal az erdő örökös létének fenntartását kell megőrizni, valamint minden állományrészlet felújításában a természetszerű erdőképet alkotó honos fajokat telepíteni.

A biodiverzitás csökkenése, élőhelyek beszűkülése és felaprózódása, a környezetszennyezés, természetkárosítás, erdőművelés, vadkár, az egyre nagyobb számban a zöld területekre is kiterjedő építkezések, turizmus hatása mind kihatással van a szolnoki Tiszaliget vegetációváltozásra. A természeti környezet térvessztését, tagoltságát csökkenteni kell, de legalább is az ütemét. A természetes élőhelyek és területek csökkenésének oka túlnyomó részben az emberi beavatkozás következménye.

Az utóbbi években a telek egyre enyhébbek, a vizeink, ritkábban fagynak be, így a Tisza folyó is és a Tiszaligetben található csónakázó tó is.

A kutatási területen észlelt ökológiai változás a korábbi évekhez képest a vízminták elemzésével, a növény fajok megváltozásával ezek hosszú távú megfigyelésével fel lehet tární.

Elemzésre került az árvíz hatása közvetlen Tisza melletti hullámterületre, a Tisza partjának szabadstranddá váló alakítása, az újonnan épülő élményfürdő és az ezzel együtt járó tájrombolás a közel 100 ha-s területen, melynek Szolnok Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala a kezelője és tulajdonosa.

A klímaváltozás hatásait helyben csak kis mértékben tudjuk befolyásolni, azokra tényezőkre is nagy hangsúlyt kellene fektetnünk, melyek alakulására még érdemi befolyásunk lehet.

Egyrészt meg kellene akadályoznunk a természetes élőhelyek további romlását, másrészt mindent el kellene követnünk azért, hogy csökkentsük újabb idegenhonos fajok bekerülésének esélyét.

ÖSSZEFOGLALÁS

Szolnok Tiszaliget képe

Szolnok számára kapcsolati elhelyezkedése mellett kulcs szerepe van az élhető környezetnek

A turizmus fejlesztésének fokozása a cél és a lakosság elvándorlásának csökkentése. Szolnok az elszürkülés helyett a következő évtizedben egy olyan vonzó és élhető megyeszékhellyé váljon, mely valódi összekötő kapocsként szolgál a főváros és a régió között, betöltve nyugat és kelet közötti híd szerepét. Szolnok nem csak zöld, hanem fenntartható és megújuló város kíván lenni – áll a Szolnok város fejlesztési tervében (Szolnok 2030. –Miskolc Egyetem tanulmánya szerint). Ezek a kitűzött célok illeszkednek az uniós biodiverzitás startégiához, mely alapján 2030-ig évente 20 milliárd eurót költ az Unió a biológiai sokféleség helyreállítására 3 milliárd fa ültetése, védett területek létesítése az Európai Unió szárazföldi és tengeri területei 30-30%-án. Az ökológiai termelés részarányának növelése, beporzók pusztulásának megállítása, növényvédőszeres használatának felére csökkentése, 25 ezer km-nyi folyó visszaállítása a természetes állapotába. A jobb és fenntarthatóbb város érdekében a növekvő hétköznapi és üzleti turizmusát tudatosan ki kell egészíteni a felduzzasztásra kerülő Zagyva és Tisza torkolat, továbbá az épülő új élményfürdővel, sportközpontokkal a *Tiszaligetet*. Emellett lehetőséget biztosít a hosszabb távú sport, életmód vagy egészségügyi szempontokat is figyelembe vevő itt tartózkodásnak (19. ábra).

Szolnok számára kialakulása óta fontos rekreációs és sportolási célú terület volt. A mai napig meghatározó része a zöldfelületi rendszernek, azonban a zöldterületek bővítése helyett más célokat tűzött ki a település.

A klíma válság, éghajlatváltozás már napi szinten jelen van. A nagy aszályok, árvizek és hóhullámok mára megszokott jelenségekké váltak. A helytelen vízgazdálkodás gyakorlata tovább rontja a hosszú, pusztító szárazságok egyébként is súlyos hatásait.

Szolnokon természeti és táj szempontból kiemelt értéket a Tisza és a Zagyva folyók hullámtere, a vízfolyásokat kísérő, helyenként még fellelhető galériaerdő maradványokkal, ligetes vízparti társulásokkal, továbbá a folyók holtágai képviselnek. A megmaradt természetközeli élőhelyek a Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzet részét képező országos védelem alatt álló területeken kívül a folyók hullámterében, a holtágakban találhatók.



19. ábra: Szolnok Tiszaliget tematikus ábrája (A szolnoki Tiszaliget zöldfelületi vizsgálata és fejlesztési terve -2014. Corvinus Egyetem tájépítészeti kar diplomadolgozat)

A klímaváltozás hatásait helyben csak kis mértékben tudjuk befolyásolni azonban azokra tényezőkre nagy hangsúlyt kellene fektetnünk, melyek alakulására még érdemi befolyásunk lehet, úgy természetvédelmi, mind rekreációs célokból.

Nemzeti ökológiai hálózat által érintett területek

Az ökológiai hálózat fenntartásának, megóvásának célja, hogy a meglévő, többnyire feldarabolódott, gyakran kis foltokban megmaradt természetes és természetközeli élőhelyek között kapcsolat álljon fenn, mivel a kis kiterjedésű területek nem tudják biztosítani hosszútávon az élővilág fennmaradását.



20. ábra: Ökológiai hálózat ökológiai folyosójának övezete (forrás: OTRT, 4 tr)

Ökológiai hálózat ökológiai folyosójának övezete: az OTrT-ben megállapított, kiemelt térségi és megyei területrendezési tervben alkalmazott övezet, amelybe olyan területek - többnyire lineáris kiterjedésű, folytonos vagy megszakított élőhelyek, élőhelysávok, élőhelymozaikok, élőhelytöredékek, élőhelyláncolatok - tartoznak, amelyek döntő részben természetes eredetűek, és amelyek alkalmasak az ökológiai hálózathoz tartozó egyéb élőhelyek - magterületek, pufferterületek - közötti biológiai kapcsolatok biztosítására (3. ábra) *(Szolnok 2030. stratégiai dokumentum-ME tanulmányából Szolnok Városfejlesztő Zrt. megbízásából az Area Property & Destination és az Urban pm).*

Természeti területek

A természeti területek olyan földterületek, amelyeket elsősorban természetközeli állapotok jellemeznek. Szolnokon a természeti területek is a folyók hullámterében, valamint az ártereken húzódnak *(Szolnok 2030. stratégiai dokumentum-ME tanulmányából Szolnok Városfejlesztő Zrt. megbízásából az Area Property & Destination és az Urban pm).*

Tájképvédelmi szempontból kiemelten kezelendő területek

Tájképvédelmi szempontból kiemelt értéket képviselnek a Tisza és a Zagyva menti területek, holtágaikkal együtt.

Tájképi és természeti szempontból jelentős helyi érték a Milléri-halastó, amely, mint vízi-mocsári élőhely megkülönböztetett figyelmet érdemel. További kiemelkedő táji értéket képviselnek a Zagyva-menti területek, a Holt-Zagyva, az Alcsi Holt-Tisza, a Fekete-városi Holt-Tisza és a Tisza-menti területek.

Tájképvédelmi terület övezete

A területrendezésért felelős miniszter rendeletében megállapított, kiemelt térségi területrendezési terv esetében a miniszteri rendeletben, valamint a megyei területrendezési tervben alkalmazott övezet, amelybe a természeti adottságok, rendszerek, valamint az emberi tevékenység kölcsönhatása, változása következtében kialakult olyan területek tartoznak, amelyek a táj látványa szempontjából sajátos és megkülönböztetett fontosságú, megőrzésre érdemes esztétikai jellemzőkkel bírnak *(Szolnok 2030. stratégiai dokumentum-ME tanulmányából Szolnok Városfejlesztő Zrt. megbízásából az Area Property & Destination és az Urban pm).*

*

Sajnos a fürdő újjáépítés, korszerűsítése során az ottani ökológia és tájvédelem is sérüléseket szenved. Az ökoszisztéma degradációja több szemszögből is szemmel látható a 60 éves természeti értékeinkre fokozottan ügyelnünk kellene, hogy az utókor is élvezhesse a múlt századi természeti és mesterséges értékeit a modern korban.

Irodalomjegyzék

Bartha D. – Gálhidy L. 2007, A magyarországi erdők természetessége – WWF füzetek 27., WWF Magyarország, Bp.

Bartha D. 2012, Természetvédelmi növénytan – Mezőgazda Kiadó, Bp.

Bartha_Oroszi_Alföldfásítás_1198.pdf

Borhidi A. 2003, Magyarország növénytársulásai – Akadémiai Kiadó, Bp.

Botta-Dukát Z. & Mihály B. 2006, Özönnövények- Biológiai Inváziók Magyarországon – Budapest Kiadó

BRUNDU, G. & RICHARDSON, D.M. 2017, Code of Conduct for Invasive Alien Trees. – Council of Europe, Strasbourg, 80 pp.

Debreczy Zs. & Allen J.C. 2000, A leaf-by-leaf-guide to six hundred of the world's great trees

Fekete G. Molnár ZS., Horváth F. 1997, A magyarországi élőhelyek leírása, határozója és a NÉR – MTA ÖBKI, Bp.

Horváth F. et al. 2003, Európai jelentőségű természeti területeink felmérése és értékelése – MTA ÖBKI, Vácrátót

Ihring D. 1973, Magyarország Vízsabályozás története

Járai-Komlódi M. 1966, Palinológiai vizsgálatok a Magyar Alföldön a Würm glaciális és a holocén klíma- és vegetációtörténetére vonatkozóan. Kandidátusi értekezés tézisei. Kézirat Bp. 13-280 pp.

Járai-Komlódi M. 1966, Adatok az Alföld negyedkori klíma- és vegetációtörténetéhez I. A Würm glaciális és a holocén folyamán, palniológiai vizsgálatok alapján. *Botanikai közlemények* 53:191-201.

Járai-Komlódi M. 1987, Postglacial climate and vegetation history in Hungary. In: Holocene environment in Hungary (Eds.: Pécsi, M., Kordos, L.). Geogr. Res. Inst., Hung. Acad. Sci., Budapest, pp. 37–47.

Járai-Komlódi M. 1987, Legendás növények. Gondolat zsebkönyvek. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 128 pp.

Járai-Komlódi M. 2000, A Kárpát-medence növényzetének kialakulása. In: Válogatott tanulmányok II. (szerk.: Bartha D.). *Tilia* 9: 5–59.

Járai-Komlódi M. 2003, A Kárpát-medence növényzetének kialakulása. In: Magyar Tudománytár III. Növény, állat, élőhely (szerk.: Láng I., Bedő Z., Csete L.). MTA Társadalomkutató Központ és Kossuth Kiadó, Budapest, pp. 39–65.

Járai-Komlódi M. 2003, A múltban gyökereznek... *Élővilág* 51: 3.

Járai-Komlódi M. 2003, Quaternary vegetation history in Hungary. Theory-Methods-Practice 59 (Serial Publications). Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, pp. 1–76.

Járai-Komlódi M. és mások (szerk.) 2003, Tájak dicsérete. Vallomások a természetről (Környezetvédelmi irodalmi olvasókönyv). Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Budapest, 236 pp.

KOWARIK, I. 2010, Biologische Invasionen – Neophyten und Neozoen in Mitteleuropa, 2. Aufl. – Ulmer, Stuttgart, 492 pp.

Margóczy K. 2005, Természetvédelmi biológia – Jatepress, Szeged

Molnár_Varga_Flora_fauna_tiszai_alfold_2006.pdf

Molnár Zs., Varga Z. 2006, Tiszai-Alföld. In: Fekete G., Varga Z. (szerk.):

Magyarország tájainak növényzete és állatvilága. MTA Társadalomtudományi Központ, Budapest, pp. 103-150.

Molnár Zs., Kun A. 2000, WWF Budapest, Alföldi erdősztyeppmaradványok Magyarországon WWF Füzetek 15.

Pájer J. 2004, Természetvédelmi alapozó ismeretek – Sopron

Standovár T., Richard B. P. 2001, A természetvédelmi biológia alapjai Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Szolnok Tiszaliget Parkerdő Közjóléti fejlesztési terve 2001. Állami Erdészeti Szolgálat Térségfejlesztési és Zöldövezet Fejlesztő Iroda

Tardy J. et al. 1999, Vörös Könyv Magyarország növénytársulásairól – Természetbúvár Kiadó, Bp.

Zólyomi B., Járai-Komlódi M. 2008, Fosszilis szubarktikus forrásláp Magyarországon. In: A keleméri Mohostavak. Kutatás, kezelés, védelem (szerk.: Boldogh S., Farkas T.). Aggteleki Nemzeti Park Igazgatósága, Jósvalfő, pp. 25–34.

Internetes hivatkozás:

URL1: Lista invazivnih vrsta na području ap Vojvodine [List of invasive species in Vojvodina]<http://iasv.dbe.pmf.uns.ac.rs/> (Hozzáférés / accessed: 2020. 03. 25.)

URL2: Projekt LIFE ARTEMIS – Osveščanje, usposabljanje in ukrepanje za invazivne tujerodne vrste v gozdu [Awareness, training and measures on invasive alien species in forests]<https://www.tujerodne-vrste.info/en/alien-species-slovenia/alien-plants/> (Hozzáférés / accessed: 2020. 03. 25.)

URL3: EASIN – European Alien Species Information Network
<https://easin.jrc.ec.europa.eu/easin> (Hozzáférés / accessed: 2020. 03. 25.)

URL4: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szolnok> (Hozzáférés / accessed: 2020.01.20.)

URL5: <https://www.szolnoktourinform.hu/latnivalok/latnivalok-szolnokon.html> (Hozzáférés / accessed: 2020.01.20.)

URL6: (Szolnok 2030. stratégiai dokumentum-ME tanulmányából Szolnok Városfejlesztő Zrt. megbízásából az Area Property & Destination és az Urban pm)

URL7: https://tajk.szie.hu/szolnokiTiszaligetzöldfelületvizsgálataésfejlesztési_terve

URL8:2018_abonyi_ut_Abonyi_ut_egyeztetesi_dokumentacio

A KÖZÉP-EURÓPAI KERESKEDELMI ÚTVONALAK ÉS AZ EU-S TAGÁLLAMOK VÁMBEVETELEI KÖZÖTTI KAPCSOLATOK

BCE - Globális Tanulmányok Intézete

Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna

A kutatás új megvilágításba helyezi a kereskedelmi útvonalakkal kapcsolatos gazdaságföldrajzi folyamatokat. Milyen hatással lesz az európai uniós tagállamokra az a tény, hogy az EU-Kína közötti kereskedelem egy jelentős része tevődik át vasútra, vagy vasúti-tengerhajózási kombinált fuvarozással váltják ki a korábbi Kína – Rotterdam/Hamburg tengerhajózási útvonalat.

A dolgozat vizsgálja, hogy milyen szerepet vállal ebben az átalakulásban a görögországi Pireusz kikötője, és milyen hatással lesz ez a vámuniót alkotó többi tagállam kereskedelmi bevételeire.

Paul Krugman (1991) amerikai közgazdász által elindított, a gazdaságföldrajz jelentőségét hangsúlyozó és azt a felszínre hozó vita árnyalta a különböző gazdaságföldrajzi megközelítéseket. A vita alapján már nem csak a termelési pontok számítanak a térben, és nem csak ezek határozzák meg a termelési struktúrákat, vagy a centrum-periféria viszonyokat. Fontossá váltak a kereskedelmi útvonalak nyújtotta elosztási és logisztika pontok, valamint a regionális szinten megszervezett és legalább a vámunió szintjén működő kereskedelmi tömbök. A kereskedelmi integrációtól egyre inkább függő, ugyanakkor azt kölcsönösen alakító szállítási útvonalak alapvetően befolyásolják és kikényszerítik a gyors és rugalmas vámkezelést is.

A dolgozatban alkalmazott új nézőpontot alkalmazunk, amely a vámbevételekből az uniós tagállamoknál maradó összegekre épül. Ebből fakadóan vizsgáljuk a gazdasági érdekek egymáshoz viszonyított helyzetének változását is. Ma már a kereskedelem nem csak nemzetállamok, hanem a gazdasági értelemben vett szabadkereskedelmi tömbök (jellemzőbben) vagy vámuniók (ritkábban) között zajlik. Ez érinti a vámkezelést, mint ügyintézését is. Bár a vámunió típusú kereskedelmi tömbök esetében az importőrök egy közös kasszába fizetik a vámokat és ezt a folyamatot egyre inkább a központosítás és az automatizmus jellemzi, ugyanakkor a vámbevételek egy részéből származó haszon azoknál az országoknál is jelentkezhethet, amelyekeken ugyan csak keresztül halad az adott árumennyiség, de a vámoltatás mechanizmusa őket érinti, terheli. Ezzel olyan plusz bevételre tehetnek szert, amelyért már érdemes konfrontálódni a nemzetközi gazdasági és diplomáciai térben.

A korábbi kereskedelmi elméletek földrajzi adottságai és kapcsolatai – az adott időszak technológiai fejlettségéből kiindulva – nem tették lehetővé, hogy egyszerre több ezer, tízezer TEU¹ mennyiségű árut mozgassanak a fuvarozó cégek, ami által az egyszerre fizetett vámtételek is jelentősen kisebbek voltak. A technológiai fejlődésnek köszönhetően azonban ma már eljutott oda a világkerkedelem, hogy nagyon számít, a vámot hol fizetik be. Ez különösen igaz az európai uniós tagállamok alkotta kereskedelmi tömb esetében, mert akár a tagállamok pénzügyi

¹ TEU = Twenty-foot equivalent unit, azaz 20 láb hosszúságú, általában 8 láb szélességű, a nemzetközi fuvarozás által használt konténer típus.

pozícióját is eldöntheti, hosszú távra rendezheti. Mivel aligha várható, hogy a vámtételek teljesen eltűnjenek a világkereskedelemből², így érdemes ezzel a lehetőséggel kalkulálni a jövőben is.

Éppen ezért a kutatás az adatgyűjtést és feldolgozást is ennek a szolgálatába állítja, vagyis nem számol a vámtételek eltűnésével. Kiindulásként a legfontosabb európai kikötők – Rotterdam³, Antwerpen, Hamburg – pozícióját vizsgáljuk meg kereskedelmi és vámbevételi szempontból. A vizsgálni kívánt adottságoknál a tengeri kereskedelemmel és a háttországgal, azaz a belföldi kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező kikötők teljesítményét elemezzük. A tanulmány által vizsgált kikötők természetbeni adottságai, adott időintervallumon értelmezett térbeli és technológiai fejlődése, az egyes árucsoportok mozgatásához, feldolgozásához, és (tovább)szállításához szükséges logisztikai kapacitásai kapnak hangsúlyos szerepet. Jól kutatható a három legforgalmasabb uniós kikötő: a hollandiai Rotterdam, a belgiumi Antwerpen és a németországi Hamburg, amelyek mind a kapacitások, mind a háttországgal meglévő kapcsolatok esetében kiemelkedő jelentőséggel bírnak az EU egészére nézve. Ugyanakkor az elmúlt 10-12 év fejlődését tekintve Hamburg, mint harmadik helyezett pozíciójához felzárkózott a görögországi Pireusz kikötője, és kiemelkedő növekedési, fejlődési pályát tudhat a magáénak a többi nagy kikötő mellett vagy épp ezek kárára. Bár Hamburg visszakapta klasszikus háttországot (a szakirodalom ezt a németes hangzású *hinterland*-nak hívja) a 2004-es nagy EU-s bővítést követően⁴, Pireusz olyan erőteljes fejlődést produkált 2013 óta a teherforgalmat, azon belül is a konténerizációt illetően, amelynek hosszú távú és a kikötőn túli hatásai ma még csak sejthetőek az egész európai egységes piacra nézve. Ebben a Görögországon túlmutató gazdasági, kereskedelmi fejlődésben kiemelt szerepet kap a One Belt One Road (más neveken: Belt and Road Initiative vagy New Silk Road) elnevezésű európai-kínai projekt és ennek a részeként számon tartott vasúti szállítási útvonal is.

A dinamikus idősorok elemzése szempontjából a belga-flamand Antwerpen kilóg a sorból statikusabb térbeli státusza miatt, azaz földrajzi értelemben a belga kikötőt a legnehezebb továbbfejleszteni. A Schelde-folyó torkolatában való elhelyezkedése akadályozza a további terjeszkedést, így lemaradni látszik a legerősebb versenytárs, az európai szinten legnagyobb kereskedelmi forgalmat lebonyolító Rotterdam mögött. Hiába próbálnak a közeli, szintén belga-flamand Zeebrugge-vel közös szállítási kapacitásokban és eljutási lehetőségekben gondolkodni (Railfreight, 2021a), az EU második legforgalmasabb kikötője korlátozottabb lehetőségekkel rendelkezik a tengeri-folyami-szárazföldi kereskedelmi forgalom növelését illetően.

A legnagyobb európai kikötők elemzését követően a dolgozat bemutat egy újszerű megközelítésen alapuló kalkulációt, amely az adminisztrációs díjként elszámolható vámbevételek 20 százalékos értékén, mint visszatartott tagállami bevételi forráson alapszik, és megvizsgálja az „EU-kapuja” státuszából fakadó előnyöket és hátrányokat. A következtetések az utolsó fejezetben olvashatóak.

² Egyre hosszabb és eredménytelenebb WTO fordulók mind azt sejtetik és vetítik előre, hogy nem a korábbi vámcsokkentésre fókuszáló megállapodások intenzitása és számossága tér vissza a jövőben; a nagy gazdasági és kereskedelmi tömbök közötti vámszabályozás megrekedni látszik a jelenlegi szinten.

³ Rotterdam és Antwerpen már a XX. század elején is a legfontosabb kikötője volt a korabeli világ gazdaságnak. Ezen belül Antwerpen globális szinten a múlt század a legnagyobb forgalmú kikötőjeként tartotta számon a szakirodalom (Cholnoky, 1936)

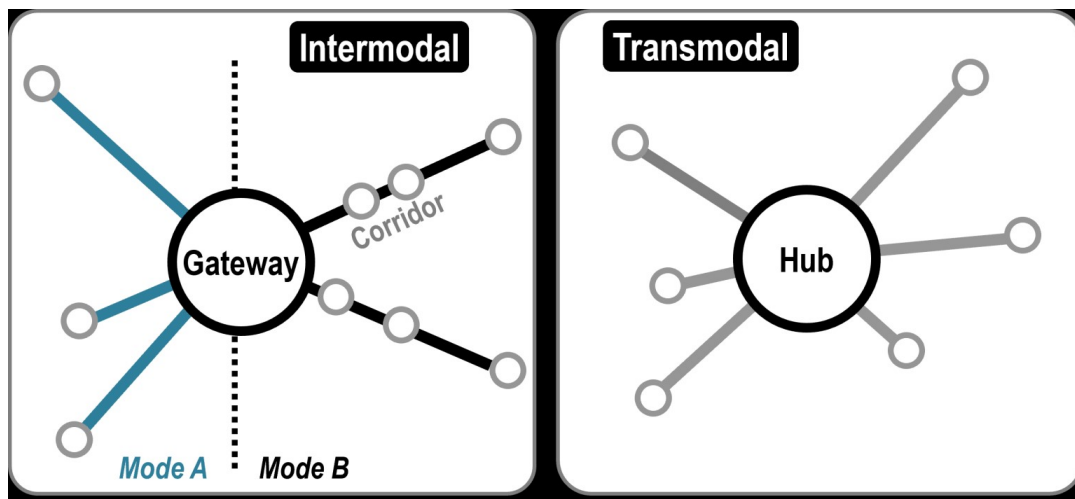
⁴ Hamburg az Osztrák-Magyar Monarchia a legfontosabb kikötője volt, az Elba folyón való áruszállítás fontos volt Ausztria-Magyarországnak. Annak ellenére igaz ez, hogy Bécs mindent megtett annak érdekében, hogy Trieszt legyen a Monarchia legfőbb kikötője. Ezzel szemben Budapest igyekezett helyzetbe hozni Fiumét. Azonban mindkét adriai kikötő elmaradt a német vetélytárs mögött a hatalmas állami dotációk és a hamburgi árukra kivetett magas vámok ellenére is (Erdősi, 2019, 12-15.o.)

Összefoglalva tehát, az itt alkalmazott új nézőpont szerint a gazdaságföldrajzi megközelítésekben eddig kevésbé hangsúlyozott kereskedelmi útvonalak kiemelt szerephez juthatnak a jövőben. Figyelembe véve a globális szinten létrehozott regionális kereskedelmi tömböket, arra számítunk, hogy a megváltozott kereskedelmi útvonalak magukban hordozzák a regionális gazdasági egységeken belüli újrendeződést.

1.1 Gateway és transshipment kikötők

A dolgozat pontos megértése szempontjából fontos már most tisztázni a kétfajta típusú kikötői struktúrát. A „gateway” típusú kikötőket „kapunak” is szokták hívni, mert általában bejáratot jelentenek a hátszág felé, tehát a kikötői áruforgalom nagyobb része a hátszágban irányul (Erdősi, 2021, 110.o.). Szemben ezzel a „transshipment” vagy „hub” típust általában elosztó központoknak fordítjuk, tehát az áruforgalom jelentős hányada ezekből a kikötőkből más kikötőkbe irányul. A szakirodalom különbséget szokott tenni intermodális és transzmodális alapon is. Ennek értelmében a „gateway” kikötőkből az áru különböző módon jut el a célországba, például Hamburgból vagy Rotterdamból gyakran vasúton. A „transshipment” transzmodális tulajdonsága egy módon belüli váltást jelent, aminek gyakori példája a „feeder szolgáltatások”, tehát az áru hajóról hajóra kerül és úgy jut el a célországba. A „gateway” kikötők általában versenyképesebbek, mert itt a hátszági összeköttetés miatt nagyobb a hosszútávú befektetések és fejlesztések gyakorisága. A „transshipment” kikötők kiszolgáltatottabbak lehetnek, mert a hajótársaságok lecserélhetik egy másikra, ha érdekük úgy kívánja. Általánosságban a „gateway” típusú kikötők áruforgalma, különösen a konténerszállítás vonatkozásában nagyobb, mint a „transshipment” központoknál.

1. ábra: Gateway és Hub/transshipment típusú kikötői struktúra



Forrás: Rodrigue, 2020, 68.o.

Az elemzés reflektál a vámbevételek változásának kalkulációjára, illetve a 20 százalékos visszatartási összegekre⁵. A dolgozat a 2000 és 2019 közötti Eurostat adatokat használja⁶. A TOR (Traditional Own Resources) időszakról függően 10-25-20 százalékát tudta visszatartani adminisztrációs költség címen az adott uniós tagállam. Megjegyzendő, hogy az Európai Bizottság már 2018-ban a következő uniós költségvetést célzó reformcsomagjában szerepeltette, hogy újra 10 százalékra kellene csökkenteni az ún. *collection cost* százalékos kulcsát. Ezt a javaslatot, amelyet az Európai Bizottság *Budget for the Future* című vitaanyagban javasolt a tagállami döntéshozóknak és az Európai Parlamentnek a 2021-2027-es időszakra vonatkozóan, a tagállamok nem fogadták el (European Commission, 2018, 16.o.).

2. ábra: Vámvisszatartás százalékos kulcsa (1970-2023)

Időszak	Vámvisszatartás százalékos kulcsa (százalék)
1970-2001	10
2002-2015	25
2016-2020	20
2021-	25

Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/budget/graphs/revenue_expenditure.html

Mivel a fenti időszakban a tagállamok eltérő százalékos kulcsokat használtak, érdemes egy arányosított bevételt is számolni a tagállamok számára, amelyre a vizsgált időszakban érvényben lévő 20 százalékos kulcs a legmegfelelőbb.

Külön számítást érdemel az egyik legfontosabb kérdés is: a nominális visszatartott összeghez képest mekkora hányadot képes az így keletkezett bevétel finanszírozni a GNI-alapú és egyben a legnagyobb forráshozzárulást igénylő költségvetési tételhez. A GNI-alapú tagállami befizetés egyfajta egyenlegező tétel is, amelynek értéke évről-évre változik, ugyanakkor költségvetési időszakonként nem lépheti át a megállapított felső plafonértéket.

3. ábra: GNI-alapú EU-s költségvetési plafon (százalék)

Időszak	GNI-alapú bevételi plafon (százalék)
2000-2006	1,24*
2007-2013	1,045
2014-2020	1,29
2021-2027	1,4

* 2002-ig GNP alapú számítást használt az Európai Bizottság

Forrás: Halmai (2018, 10.o.) és European Commission (2022)

Ezen számadatokból kiindulva a visszatartott összeg és a GNI alapú befizetésből képezek hányados értéket.

⁵ Vámbevételből eredő visszatartási összeg: A vámbevétel 20 százalékát megtarthatja az a tagállam, ahol a tényleges vámvétekenység, vámadminisztráció történik egyfajta adminisztratív tevékenység ellentételezésére. A vám 80 százaléka megy a közös, brüsszeli költségvetésbe.

⁶ Eurostat: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2014-2020/spending-and-revenue_en

4. ábra: TÉH - TIQ képlet

$$\frac{\text{Vámmaradék}}{\text{GNI-alapú befizetés}} = \text{TOR-növelési érdekhányados}$$
$$\frac{\text{Collection cost}}{\text{GNI-based contributions}} = \text{TOR-Increasing Quotient}$$

Forrás: saját számítás

Ebben benne van az a gazdasági megközelítés, mely szerint a vámbevételek visszatartásának minél nagyobb értéke - tehát a számláló értéke - egyben jelenti a növekvő vámtevékenységet, logisztikai, feldolgozó, és szállítási tevékenységet is. Mint keletkezett érték ez a többlet jelentkezik a hozzáadottérték-hozzájárulás költségében is, vagyis csökkenti a nevezőt, tehát a GNI-alapú hozzájárulást, amely minden esetben kedvezőbb a vámokat kezelő tagállam esetében. Ha tehát a számlálóban lévő visszatartott érték növekszik, akkor a teljes hányados értéke is magasabb lesz.

A nevezőben szereplő GNI-alapú hozzájárulás, mint egyenlegező tétel ugyanakkor nagyobb nominális értékkel kell, hogy bírjon, ha a számlálóban szereplő visszatartott érték csökken. Ha a GNI-alapú hozzájárulás nő, akkor a teljes hányados értékének csökkennie kell.

A két hatás egyszerre növeli vagy csökkenti a hányadost. Minél magasabb a számláló értéke, várhatóan annál magasabb a hozzáadottérték-alapú befizetés is, ami csökkenti a tagállami GNI hozzájárulás szükségességét. Vagyis minél magasabb a számláló, annál alacsonyabbnak kell lennie a nevezőnek, ha tudjuk, hogy a hét éves ciklusokra meghatározott rögzített plafon értékkel bír az adott EU-s tagállam.

KERESKEDELMI ÚTVONALAK

Ezt követően vizsgáljuk meg a szállítási útvonalakat. A szállítási, logisztikai láncolat biztosítása érdekében Peking hat fontos elérési útvonalat határozott meg: (OECD, 2018):

1. *Kína - Mongólia - Oroszország Gazdasági Folyosó (China - Mongolia - Russia Economic Corridor)*: elsősorban közlekedési hálózat fejlesztéséről van szó, amelyről a 2014 szeptemberi tádzsikisztáni Dushanbeiben rendezett találkozón döntöttek a részes felek (Tiezzi, 2014). Ez a szállítási folyosó használja a Transzszibériai vasút infrastruktúráját is, tehát már egy meglévő nyomvonalra épül rá. Bár Oroszország továbbra is megmaradt az EU harmadik legfontosabb partnerének, de a kereskedelmi kapcsolatok intenzitása változott, feljött a Távol-Kelet, mint az orosz fél kereskedelmi és logisztikai partnere (Wolffgang, Brovka & Belozarov, 2013). Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy nem ez a leggyorsabb útvonal a kínai tengeri partvidék és a fő fogyasztó, az Európai Unió között. A Transzszibériai vasutat is használva a tranzitszállításnak 11.100 km-t kell megtenni, amihez átlagosan 18-20 napra van szüksége a tehervonatoknak. Ez természetesen még mindig sokkal gyorsabb, mint a világtengereken át húzódó 23.000 km hosszúságú Shanghai - Rotterdam útvonal, amelynek megtételéhez a konténer szállító hajóknak 45-60 napra van szükségük (Gussarova, Aminjonov & Khon, 2017).

2. *Új Eurázsiai Szárazföldi Gazdasági Folyosó (New Eurasia Land Bridge Economic Corridor)*⁷: leegyszerűsítve ez a Kína – Európai Unió közötti vasúti összeköttetés, amely élvezi a vámuniós gazdasági tömbök nyújtotta gyors, vámmentes és így megállás nélküli vasúti áru fuvarozás előnyeit kisebb közép-ázsiai országokon keresztül. Kínai oldalon az induló, berakodó vagy tranzit állomások között található Csungking⁸ (Chóngqìng); valamint Yiwu (Yīwū) vasútállomása, amely Shanghai egyik vasúti terminálja, s ahonnan már Madridba is közlekedett iránytehervonat 9.977 km-es utat megtéve. A leggyakoribb a Kína – Németország (Duisburg) iránytehervonatok közlekedése, amelyek a 2012-2014 közötti időszakban évente mintegy 20.000 TEU kapacitással közlekedtek. Fontos kiemelni, hogy ma már mindkét irányban megrakott vonatok közlekednek, és az utat 10 nap alatt teszik meg. (Smith, 2022).

A rotterdami kikötőbe tartó első konténervonat 2015-ben érkezett meg. A hajóknak a Csungking/Shanghai – Rotterdam útvonal megtételéhez 60 napra van szükségük. 2015-ben tehervonattal ez 14 napra csökkent (Lechmacher, 2015).

Vagy egy másik példa: Zhejiang tartomány (Shanghai szomszédságában) és London-Barking közötti távot 18 nap alatt tette meg a tehervonat, ezzel felére csökkentette a korábbi vasúti áru fuvarozási menetidőt (Lau, Ling, Rathbone, Wijeratne, Yau & Wong, 2017). De érkezik ezen stratégia mentén tehervonat Kínából Lettországra, Franciaországra, Németországra és Csehországra is. A szerző meglátása, hogy a későbbiekben lesz jelentősége annak, hogy majdnem minden esetben Lengyelország az első olyan tagállam, ahol a szállítmány az európai vámunió területére ér. Ennek az „övnök” az előnyei:

- a. Meglévő és viszonylag jó állapotban lévő infrastruktúrára épít; elég csak a kazahsztáni kereskedelmi folyosóra gondolni.
- b. A vasút gyorsabb eljutást tesz lehetővé, mint a hajó.
- c. Ráadásul a szárazföldi útvonal 40 százalékkal rövidebb útvonalat is jelent. Ennek következtében a szállítmány akár harmadával is kevesebb idő alatt tud a célállomáson lenni.

Egyetlen komoly hátránya, hogy a vasúti szállítás szignifikánsan költségesebb, mint a hajózás, ezért a nagy tömegű áruk fuvarozása továbbra is tengeren keresztül fog történni (Engelberth – Sági, 2017).

A fenti a) pont is leszögezi, hogy e folyosó infrastruktúra szempontjából jó elhelyezkedésű, mivel gyakorlatilag 3 önálló gazdasági entitást ölel fel: Kínát, mint önálló gazdasági „tömböt”, az Eurázsiai Vámuniót⁹ és az Európai Uniót. Ez a tény már önmagában jelentősen leegyszerűsíti a kereskedelem szempontjából fontos szállítási folyamatot, mivel alapvetően kettő vámhatáron kell csak a vámkezeléssel foglalkozni.

Kína és az Eurázsiai Vámunió 2018 májusában partnerségi megállapodást kötött. Túl az ilyenkor szokásos diplomatikus megfogalmazásokon és a szép célokon, a partnerségi megállapodásnak volt egy kiemelten kezelt része: minimálisra csökkenteni a technikai akadályokat a kereskedelmi szállításban. Bár a kínai és az európai vasúti hálózat az 1435 mm-es klasszikus nyomtávot használja, az Eurázsiai Vámunió pedig az 1520 mm-es

⁷ Európai szempontból ez az egyik korridor, amelynek komoly szerepe várható a jövőbeni uniós politikák alakulásában.

⁸ Csungking nem véletlenül lehet mind Budapestnek és Debrecennek, illetve Düsseldorfnak (Duisburg) a testvérvárosa.

⁹ Eurázsiai Vámunió vagy Eurázsiai Gazdasági Unió: Oroszország, Kazahsztán, Fehéroroszország, Örményország, Kirgizisztán

úgynevezett széles nyomtávot, az átrakodás viszonylag gyorsan lezajlik¹⁰ az említett megállapodásnak köszönhetően (Hodgkinson, 2016).

3. *Kína - Közép- és Nyugat-Ázsia Gazdasági Folyosó (China – Central Asia – West Asia Economic Corridor)*¹¹ (Derudder, Liu & Kunaka, 2018): Hszingcsiang – Ujgur Autonóm Területről indul ki a folyosó. A közép-ázsiai stabilnak mondható „isztán” országokon keresztül haladva éri el ez a szállítási útvonal Teheránt, Irán fővárosát. Idáig létezik és használják a közlekedési folyosót, ami a korábbi 44-45 napos Shanghai – Teherán tengeri-vasúti szállítási útvonalat 14 napra rövidítette le. De ennek a folyosónak is több leágazását, alternatív elképzelését kezeli a szakirodalom:

- a. Ha sikerül a jövőben elérni a Boszporuszt és Isztambul a vasúti fejlesztéseknek köszönhetően, akkor onnan már könnyen tovább lehet szállítani az árut akár a tervben lévő bulgáriai – romániai – erdélyi/bánsági – magyarországi útvonalon keresztül Duisburgba (IV. európai szállítási korridor), illetve a romániai kiágazás esetén Moszkva irányába.
- b. Vagy lehetséges használni a Pireusz/Athén – Belgrád – Budapest vasútvonalat ugyanerre a szállítási célra, amit a fenti a) pont mutat be. Az építkezéseket tekintve ennek van a legnagyobb realitása, mivel jelenleg is zajlik a vajdasági India település-Újvidék vasútvonal teljes körű felújítása (Eszterhai, 2016).
- c. Bár ez az útvonal több, politikailag instabil régiót is érint (Szíria, Irak, Ukrajna), mégis zajlik a tervezése, tesztüzeme az egyes, ezeken a régiókon keresztül haladó szakaszoknak is. Erre jó példa a 2021. február 22-én bejelentett Fekete-tenger – Balti Folyosó¹², amelynek két legfontosabb végpontja a lengyelországi Gdansk és az ukrajnai Odessza kikötője. Egyelőre még csak próbaüzem alatt működik a korridor, de fejlesztését illetően biztató jelek már láthatóak (Railfreight, 2021).

Egyes kutatók és gazdasági szakemberek (pl.: dr. Erdősi Ferenc, dr. Eszterhai Viktor, Peter Frankopan, Man Hung Thomas Chan, dr. Péti Márton, François de Soyres, Siobhan Murray, Nadia Rocha és még sokan mások) szerint Új Selyemútnak ezen útvonalak összességét kell nevezni, amely a klasszikus ókori és középkori kereskedelmi útvonalat követi, természetesen már mai technológiai feltételek mellett. Ezért volt kiemelt beruházás a 2016 óta használatban lévő türkmén Kamchiq-alagút, amely a maga 19,2 km-es hosszával a legnagyobb műtárgy Közép-Ázsiában. A beruházás része az Angren-Pop vasútvonal fejlesztésének, amely 1,9 milliárd USD költségvetés mellett épült meg, és többek között az Export-Import Bank of China finanszírozta, de megtaláljuk a finanszírozók között a Világbankot is (World Bank, 2021a). A szakasz legnehezebb részeit a China Railway Tunnel Group építette.

Peking számára kiemelten kezelt külpolitikai előrelépés is történt az Új Selyemút útvonalnak az előkészítésében, fejlesztésében. Megalakult a „16+1 Együttműködés” másnéven *Cooperation between China and Central and Eastern European Countries (China-*

¹⁰ A dolgozat fő kérdése szempontjából a legfontosabb működő útvonal a Új Eurázsiai Szárazföldi Gazdasági Folyosó. A Kína – Kazahsztán átrakodási és vámkezelési ponton átlagosan egy szerelvény 42,4 – 59,7 órát várakozik. Ez azt jelenti a gyakorlatban, hogy a nyomtáv eltérés miatt egy tengelycserének le kell zajlania 5-6 perc alatt, hogy a teljes szerelvények esetében tartani lehessen a fenti tartózkodási időt, s ha lehetséges, akkor inkább faragni ebből (Hodgkinson, 2016).

¹¹ Ez a másik olyan korridor, amelynek vagy a fent leírt módon, vagy annak kisebb mértékben módosított változata alapjaiban tudja megváltoztatni az EU nemzetközi kereskedelmi útvonalait és az útvonal mentén fekvő országok gazdasági hasznát.

¹² <https://www.portgdansk.pl/en/events/port-of-gdansk-strikes-new-black-sea-to-the-baltic-trade-route-deal-with-ukraine/> (letöltve: 2023.10.19)

CEEC), amely keretében találkozók rendeznek évente, és amelynek az a kimondott célja, hogy erősítse Kína jelenlétét a közép-európai, a balkáni és a balti régióban. Részes államok: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Csehország, Észak-Macedónia, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia Magyarország, Montenegró, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia és természetesen Kína (Richet, 2018).

5. ábra: OBOR fő szállítási útvonalai Kína és az EU között



New (New) Eurasia Land Bridge Economic Corridor
[(N)ELBEC]

Forrás: Péti, 2017, 16.

China-Central Asia-West Asia Economic Corridor
[CAWAEC]

4. A Kína - Pakisztán Gazdasági Folyosó (China – Pakistan Economic Corridor) önmagában kiemelt helyet foglal el az Új Selyemút stratégiáján belül. Fő pillére a pakisztáni kikötőváros, az alig 140.000 lakosú Gwadar, amelynek közvetlen összeköttetése van Pakisztánon keresztül az észak-nyugat kínai tartományokkal. Pekingi szempontból kiemelt jelentőségű az útvonal, mert a térség másik nagy államát, Indiát, és a jelenkori kalózkodás kedvelt területét, a Malakka-szorost elkerülve tud Kína szállítani. Jelenleg Szingapúrt megkerülve a Maláj-félsziget és Szumátra szigetei felé hajózva lehetséges kijutni a Bengáli-öbölbe és az Indiai-óceánra. Ezt váltja ki ez a folyosó.

A Pakisztánon áthúzódó folyosónak kettős célja van:

- a. Kenya és fővárosa Nairobi innen érhető el a legkönnyebben és legbiztonságosabban, ami a nyersanyagforrások biztosítása miatt fontos Pekingnek.
- b. A tengeri út másik ága az Ádeni-öbölnél északra fordul és Dzsibuti, Jemen között hajózva kiér a Vörös-tengerre és a Szezei-csatornába. A hajók Port Saidnál érik el a Földközi-tengert a NAPA városokat (North Adriatic Ports Association), vagy a ma már legfontosabb mediterrán kikötővé fejlesztett görögországi Pireusz irányába folytatják útjukat.

5. Bangladesh – Kína – India – Mianmar (Bangladesh – China – India – Myanmar Economic Corridor): az indiai szubkontinens kisebb országai és maga India hasonló céllal venne részt

az OBOR projektben, vagyis a Dél-kínai-tenger elkerülése a szállítási útvonalak szempontjából kedvező, mert így a bizonytalan vizeket, a távol-keleti kalózkodás epicentrumát, Szumátrát lehet ezzel is elkerülni.

6. *Kína – Indokínai-félsziget Gazdasági Folyosó (China – Indochina Peninsula Economic Corridor)*: ennek a kapcsolatnak a lényege, hogy a kisebb államok Kína délkeleti szomszédságában biztosítsák a gazdasági hátországot Peking, Shanghai, Hong-kong számára.

A sok fajta leírás, magyarázat, kiegészítés és módosítás alapján kikristályosodott elképzelések mentén a dolgozat a fent vázolt hat féle különböző útvonalat használja együttesen akkor, amikor az OBOR-ról értekezik.

A dolgozat nem kíván teljes körű elemzést adni az OBOR-ral kapcsolatban, nem kíván minden alstratégiájára kitérni, mert elsősorban az Európába irányuló kereskedelmi útvonalakat vizsgálja. Ezért a továbbiakban az 1., 2. és 3. útvonallal fogunk foglalkozni, annak is a fogadó, tehát a végpont szerinti európai ország gazdasági hasznát fogjuk vizsgálni. Ebben a viszonylatban sikerült ugyanis a legnagyobb kereskedelmi, szállítási növekedést elérni az OBOR megszületése óta (World Bank Group, 2019). 2012 előtt a szárazföldi, transzkontinentális szállítási mód Európa és a Távol-Kelet között nem játszott szerepet, a maga alig 1 százalékos részesedése nagyon elenyésző volt. Ugyanakkor 2012-2017 között megsokszorozódott ez az érték, 2017-re már 408.000 TEU (Pepe, 2019) mennyiségű árut szállítottak az OBOR valamelyik szárazföldi ágán. Hogy jól lehessen érzékeltetni a növekedést, a következő számokat mindenképpen érdemes megemlíteni 2012-2017 közötti időszakra vonatkozóan:

- 13.600 százalékos volt a szállított TEU mennyiség növekedése
- 4-7 százalékat adta 2017-re a szárazföldi, transzkontinentális szállítás a két térség között a teljes szállítás arányában
- 22 – 45 milliárd dolláros üzletággá nőtte ki magát az OBOR szárazföldi ága (Pepe, 2019).

Érhető, hogy nagyon is komoly érdeklődés és érdek mutatkozik az érintett országok részéről, beleértve az EU vezető gazdasági hatalmát, Németországot is az OBOR beruházásokkal és későbbi üzemeltetéssel kapcsolatban.

Adminisztrációs bevételek (Collectoin cost)

Vámbevételek a tagállamok számára

A dolgozat központi kutatási témája az úgynevezett „beszedési vagy adminisztrációs költség” (*collection cost*) értékének változása. A Tanács (EU, Euratom) 2020/2053 Határozata¹³) bekezdése foglalkozik ezzel a bevétel típussal (2020. december 14-e), de már korábbról a No. 609/2014/EU¹⁴ rendelete (2014. május 26.) is említette a 20 százalékos „beszedési költséget”. Ez 2001. február 28-a előtt 10 százalék volt, míg 2001. március 1 és 2014. február 28-a között 25 százalékos kulcsot használtak a kalkulációra. Ez 2020. december 14-e után újra 25 százalékos értékre ugrott, ami 2021-2027-es költségvetési időszakban marad is mint bevételi forrás a tagállamok számára (Tanács 2020/2053 határozata). A tagállami költségvetést gyarapító bevételi lehetőség azon országoknak jut, amelyek nagyon jelentős export-import tevékenységet

¹³ 2020-2053 Határozat az Európai Unió saját forrásainak rendszeréről és a 2014/335/EU, Euratom határozat hatályon kívül helyezéséről

¹⁴ A Tanács 609/2014/EU, Euratom rendelete (2014. május 26.) a tradicionális, a hea- és a GNI-alapú saját források rendelkezésre bocsátásának módszereiről és eljárásáról, valamint a kiegészítő források teljesítését célzó intézkedésekről

folytattak. Ezek természetszerűleg az észak-nyugati területekre koncentráálódtak, La Havre-tól Hamburgig, de itt sem egyenletes a megoszlás.

A 2004 és azt követő integrációs bővítések döntően átrajzolták a kelet felé is nyitó európai egységes vámövezet kereskedelmi, geopolitikai viszonyait. Elsősorban a kevés fizikai akadály (mint amilyen például az eltérő nyomtáv vagy eltérő feszültségű vasúti elektromos rendszerek) és csak néhány országhatárt érintő útvonal kedvező a kereskedelem szempontjából. Ezért a Távols-Kelet – Európa, azon belül is elsősorban a Kína – Németország közötti kereskedelem lebonyolítására kerestek új alternatív útvonalat. Így jött létre a Kína – Oroszország/Kazahsztán – Fehéroroszország – EU/Lengyelország útvonal, amely esetben az európai egységes vámövezetbe belépő terméket már nem Hollandia, Belgium vagy Németország vámolta el, hanem Lengyelország. Értelemszerűen így a varsói költségvetésbe vándorol az a korábban 25 százalékos, később 20 százalékos bevétel, amely eddig a nyugat-európai országokat gazdagította.

A pénzügyi adatokat az Európai Bizottság hivatalos oldaláról, a „saját bevételek” részletezéséből vettük (EU spending and revenue 2014-2020). A 2000-2019-es időszak vizsgálata a következő országokat érinti:

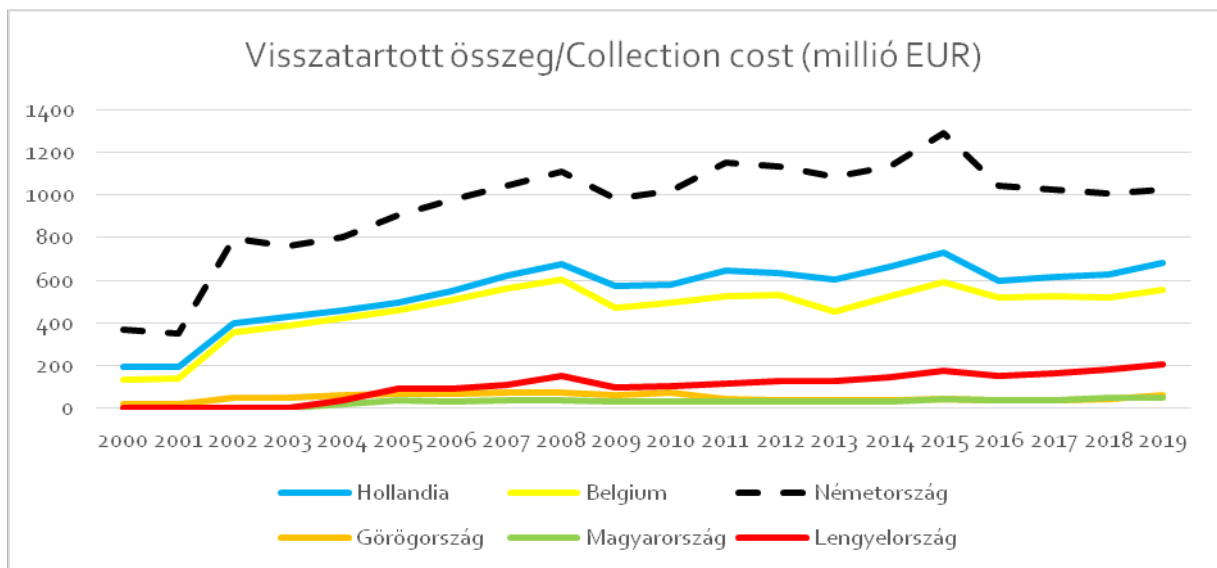
- Hollandia: elsősorban Rotterdam miatt, amely a legfontosabb és legnagyobb európai kikötő; másodsorban Amszterdam kikötőjének forgalma miatt. Mind a kettő betölti a *transshipment* és a *gateway* státuszt.
- Belgium: Antwerpen miatt, mint a második legfontosabb, legforgalmasabb európai kikötő, amely elsősorban Észak-Amerikából és Afrikából érkező áruk *gateway* kikötője az EU számára.
- Németország: Hamburg és Bréma a két fő kikötője az országnak, egyben Hamburg a harmadik legfontosabb kikötője Európának. Kiemelt *gateway* pozíciója teszi fontossá Németország, de egész Közép-Európa számára is.
- Olaszország: Málta alternatívájaként létrehozott dél-olaszországi Gioia Tauro kikötő a konténer átrakodása miatt fontos, ugyanakkor erős *transshipment* jellege miatt a vámbevételek szempontjából nem kiemelt. Még megemlíthető Trieszt is, amely fontos kőolaj feldolgozó kikötői feladatokkal bír, ugyanakkor a dolgozat a konténer szállításra koncentrál, így Trieszt jelentőségének vizsgálata nem releváns.
- Görögország: a dolgozat kiemelten kezeli Pireusz kikötőjét, mivel a 4. legforgalmasabb konténer kikötővé nőtte ki magát 2019-re az EU-ban. 2010 előtt a 15 legjelentősebb kikötő közép sem fért fel. A klasszikus hinterland elérési útvonalak hiányában egyelőre *transshipment* jellege erős Pireusznak.
- Magyarország: a Belgrád-Újvidék-Szabadka-Budapest vasútvonal teszi fontos pozícióba hazánkat, amely a logisztikai, elosztási feladatokban kíván nagyobb szerepet kapni. Ez magába foglalja a vámeljáráások, vámbefizetések tevékenységét is.
- Lengyelország: a 2004-es bővítés után a vámunió egyik legfontosabb keleti kapuja; az északi, OBOR 1-es folyosón érkező áruk belépési pontja lett a lengyel-fehérorosz határállomáson található Małaszewicze konténer átrakodó állomás, amely egyfajta szárazföldi *gateway*-ként funkcionál.
- Szlovákia: sokáig úgy tűnt, hogy egy második „Małaszewicze”-ként jön létre Tiszacsernyő-Ágcsernyő vasúti határállomás a szlovákiai-ukrajnai határon. Mivel Ungvártól Kassáig a széles nyomtávú vasútvonal is üzemel a kassai vaskohászati komplexum miatt, így egészen 2022. május 30-ig esélyes volt, hogy az EU támogatásával Szlovákián át az osztrák fővárosig, Bécsig tartó széles nyomtávú vasúti pálya kapcsolat jön létre. Az osztrák vasúttársaság, az ÖBB (Österreichische Bundesbahnen) ekkor lépett vissza a Kassa – Bécs széles nyomtávú vasútvonal megvalósításától, és ajánlotta fel megvételre a tulajdoni részesedését a Breitspur Planungsgesellschaft mbH-ban. A jövőbeni, nem a további fejlesztést célzó terület ellenére a vizsgált 2000-2019-es időszakra vonatkozóan fontos elemzési terület az ország (Railfreight, 2022).

- Szlovénia: egyetlen számottevő kikötője Koper. Konténer szállítás és átrakodás jelleggel épült ki egyfajta kiegészítéseként, de alternatívájaként is a kőolajkereskedelemre épülő Triesztnak. Magyarország és egyben alternatív szállítási útvonal szempontjából van jelentősége a vizsgálatban.
- Ausztria: a görög Pireusz – német Duisburg tengely egyik fontos belföldi elosztó állomása. Az ország hatékony vámoltatási eljárása miatt foglalkozik Ausztriával a dolgozat.

Egyéb feltételek:

A beszédési költség a TOR-ként, azaz saját (EU-s) bevételként számon tartott költség 10 százaléka volt 2001. február 28-ig. 2001. március 1 – 2014. február 28-a között 25 százalékos kulcsot használtak a tagállamok, míg 2014. március 1-e után a 20 százalékos rátával kalkuláltak a tagállamok a vámadminisztrációval kapcsolatban (EU spending and revenue 2014-2020).

6. ábra: Visszatartott, adminisztrációs költség (millió EUR) 2000-2019



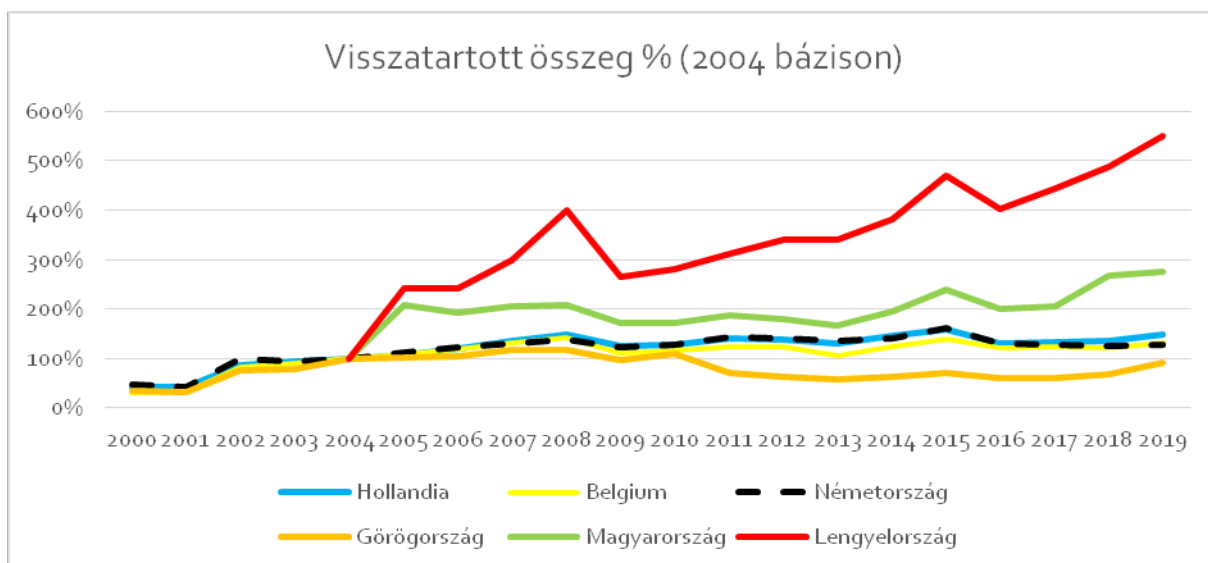
Forrás: saját számítás

Ahogy a 6. ábrán látható az első három helyen Németország, Hollandia és Belgium végzett, akik a legnagyobb összegeket tudják visszatartani beszédési költségként (azaz collection cost-ként).

2011-2019 között csökkenő bevételt produkált Olaszország és Ausztria is. Önmagához képest a legjelentősebb növekedést Lengyelország érte el, de kedvező bevételi adatokkal rendelkezik Magyarország, Szlovákia és Szlovénia is.

Érdekes még megvizsgálni azt is, hogy ha a 2004-es nagy bővítési időszakot elemezzük, mint bázis időszakot, akkor ahhoz képest Görögország és Ausztria nem tudta növelni súlyát, ugyanakkor az összes többi vizsgált tagállam meg tudta tenni. Természetesen a közép-európai országok bázis értéke 2004-ben még nagyon alacsony volt, de már nem nulla.

7. ábra: Visszatartott összeg (millió EUR) 2000-2019 között 2004-es bázisértéken



Forrás: saját számítás

Fontos elemzési szempont lehet, ha minden bevételt a jelenleg alkalmazott 20 százalékos kulccsal vizsgálunk meg 2000-2019 között. Ez egy hipotetikus vizsgálat, mivel az előző időszakokban a már említett 10 százalékos és 25 százalékos adókulcsot is használták, ugyanakkor jobban árnyalja az egyes európai tagállamok vámbeszedési képességeit. Az ilyen százalékos érték mellett még erőteljesebb közép-európai régió vámkezelési képessége.

VÁMBEVÉTEL ELEMZÉS

A vámbevételeket 2000-től 2019-ig terjedő időszakra vonatkozóan elemzi a dolgozat. 2000-2001 között – és természetesen 2000 előtti időszakban is – 10 százalékos volt az az érték, amit adminisztrációs költségként visszatartott az az ország, ahol a vámkezelés történt.

2002-2015 között ez a százalékos kulcs 25 százalékra növekedett, míg a 2016 utáni időszakban 20 százalékra mérséklődött¹⁵. Az elemzésben kétfajta megközelítést alkalmaz a dolgozat:

1. a tényleges százalékos kulccsal kalkulált érték vizsgálatát,
2. és arányosított százalékos kulccsal kalkulált érték vizsgálatát, amely esetben a 20 százalékos, azaz a legutóbbi kulcsot vettük alapul.

Az adatokhoz az Eurostat „Total own resources” forrásadatait használtuk¹⁶.

2019-ben a három legnagyobb összeget beszedő tagállam sorrendben: Németország (1023 millió EUR), Hollandia (682,3 millió EUR) és Belgium (558,8 millió EUR). Ezen bevételek záloga a legnagyobb európai kikötők voltak: a német Hamburg, a holland kikötő „páros”: Rotterdam – Amszterdam és belga Antwerpen működése kiemelt jelentőségű az elért pénzügyi eredmények szempontjából.

Ezt követi Olaszország (460,8 millió EUR) és Franciaország (443,5 millió EUR). Az elemzésből a dolgozat a továbbiakban kihagyja Franciaországot és Spanyolországot (397,8 millió

¹⁵ 2020 után újra 25 százalékra nőtt az értéke, de ezt nem vizsgálja ez a tanulmány.

¹⁶ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2014-2020/spending-and-revenue_en

EUR), mert Pireusz, illetve az OBOR projekt szállítási útvonalainak a fő logisztikai régiói nem a francia és spanyol régiókban húzódnak.

Méretéből és jelentőségéből fakadóan a következő ország Lengyelország (206,7 millió EUR). Az adminisztratív költségként visszatartott lengyel összeg közel harmada a holland értéknek, és megközelítőleg ötöde a németországi vámbevételből visszatartott bevételnek.

A magyar költségvetésbe befolyt összeg (50 millió EUR) közel negyede a lengyel bevételnek, amely szinte megegyezik a görög értékkel (59,8 millió EUR), és nem sokkal marad el a cseh vámbevételektől sem (71,7 millió EUR).

Ugyanakkor, ha a 2004-es évre vonatkozó bázisviszonyszámokat nézzük, akkor teljesen más sorrendet kapunk. Az átlagos uniós növekedés 2004-2019-es időszak esetében – nem arányosítva a 10-25-20 százalékos értékekkel – átlagosan 130 százalékos növekedést mutat fel európai uniós szinten összesítve.

Ehhez képest a növekedés a közép-európai országok esetében kimagasló. Lengyelország az első helyezett ebben a versenyben, mivel az adott időszakon belül 550 százalékos javulást ért el. Szlovénia – Kopernek köszönhetően – 480 százalékos növekedéssel a második, de sem Szlovákiának (330 százalék), sem Magyarországnak (276 százalék) nincsen szégyelleni valója, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy e két országnak nincsen tengeri kikötője, amin keresztül a fő import tevékenység realizálódik.

Ugyanezen időszak alatt a visszatartásra vonatkozó bevételek győztesei a vámbevétel alakulásánál a változást már nem tudták így követni a 2004-es bázisidőszak kalkuláció szerint. Különösen érdekes Németország esetében a 128 százalékos csekély növekedés. Hamburg kikötőjét tartják a 2004-es csatlakozást követően az egyik legnagyobb gazdasági nyertesnek, mivel a teljes Elba folyó termelési, logisztikai régióját, továbbá Lengyelországot, Magyarországot, illetve Szlovákiát „visszakapta”, mint gazdasági-kereskedelmi „hátországot”, azaz hinterlandot.

Olaszország teljesítménye (112 százalék) még szerényebb, de a belga érték (131 százalék) sem kiugró, főleg, ha az uniós átlaggal, a 130 százalékkal hasonlítjuk össze. A legnagyobb nyugat-európai növekedést Hollandia érte el 2004-2019 között 149 százalékos teljesítménnyel, de ez is elmarad a közép-európai értékekhez képest. A sorrend akkor sem változik, ha minden adminisztrációs kulcs egységesen a 20 százalékos értékhez igazodik.

Ennél is érdekesebb azonban, ha megvizsgáljuk, hogy a vámokból származó bevételek Lengyelország, Magyarország és Görögország esetében nominálisan hogyan állíthatóak szembe például a holland bevételecsökkenéssel.

Ehhez a mellékkalkulációhoz a dolgozat figyelembe veszi Dr. Joost Hintjens professzor állítását, mely szerint a második legfontosabb európai szintű kikötő, Antwerpen várhatóan azért nem veszít olyan mértékben súlyából, mint Hollandia - kiemelten is Rotterdam - mert az Antwerpenbe érkező hajóforgalom és konténer kereskedelem elsősorban Afrikával és Amerikával köti össze az EU-t. Ennek a kereskedelmi relációnak így nem versenytársa az OBOR projekt, vagyis az antwerpeni érték nem befolyásolja a megosztott forrásokat az itt vizsgált Rotterdam vs. Közép-Európa és Görögország viszonylatban.

Ahogy 8. ábrán látható a holland reál érték folyamatosan csökken a lengyel, magyar és görög 20 százalékos vámbevétellel szemben, amely esetben a görög érték a legkisebb, sőt stagnáló, tehát a magyar és lengyel értéknek kell növekednie. Ekkor a módosított/csökkentett holland vámbevételi értéknek a teljes holland értékhez képest stagnálnának vagy egyre kisebbnek kell lennie.

Mivel az OBOR projekt erőteljesen 2013-ban mutatkozott meg először a szárazföldön Lengyelországon át, majd kisebb időbeli késéssel a Balkánon és Magyarországon át a kombinált tengeri-szárazföldi útvonal is megjelent, a kalkulált holland érték egyre kisebb lett.

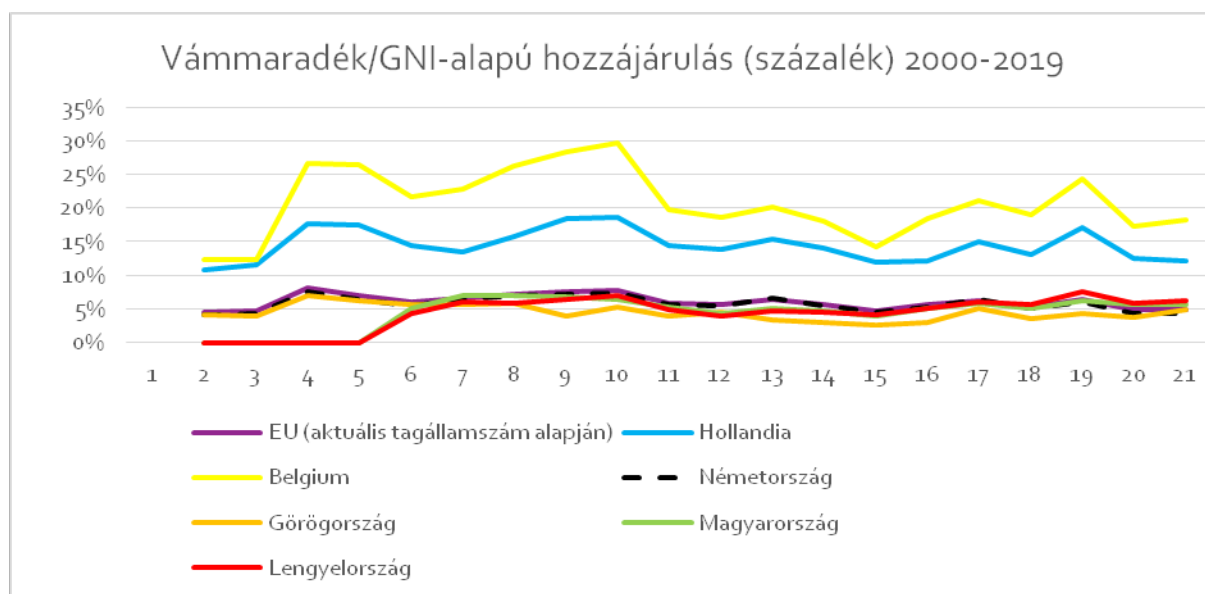
A második, egyfajta ellenőrző összevetést érdemes elkészíteni a legnagyobb EU-s hozzájárulás és a vámbevétel szemben állításával. A legnagyobb tagállami befizetést a GNI alapú hozzájárulás jelenti. Ha ez részben kompenzálható a visszamaradt 20 százalékos vámbevétellel, akkor az természetesen kedvezőbb minden tagállam számára, különösen a nettó befizető országok esetében.

A használt mutatószámunk: a vámbevétel visszamaradt 20 százalékos értéke osztva a GNI alapú tagállami hozzájárulással. Mivel ez egy arányszám, ezért kétféleképpen tud kedvezőbb helyzetbe jutni az adott tagállam:

1. növekszik a vámbevétele, vagyis a saját vámhatósága által elvégzett vámkezelést követően nagyobb nominális értékű visszatartott bevétele keletkezik a tagállamnak. A nagyobb bevétel természetesen növeli az adott tagállam szerepét kifelé, egy harmadik féllel történő kereskedelmi tevékenységben, illetve befelé is, a *gateway* és integrációs szintű *transshipment* pozíciójában.
2. csökken az adott tagállam GNI-alapú hozzájárulása a közös költségvetéshez, ami egyszerűen annyit jelent, hogy kevesebbet kell az adott tagállamnak befizetnie a brüsszeli költségvetésbe mivel azt kompenzálja a vámbevétel-többlet és a HÉA-alapú bevétel.

Forrás: Eurostat, https://ec.europa.eu/budget/graphs/revenue_expenditure.html, saját számítás

8. ábra: Vámmaradék/GNI-alapú hozzájárulás (százalék) 2000-2019



Ezek alapján elmondható, hogy ez az arányszám magasabb azon országok esetében, amelyek a *gateway* pozícióban erősebbek. Mivel a GNI alapú befizetések – bár a legnagyobb tételként szerepelnek a tagállami hozzájárulásban – egyenlegező tételként funkcionálnak az uniós költségvetést illetően, ezért a tagállam érdeke, hogy minél nagyobb mértékben tudjon szerepet vállalni az egyéb befizetések területén.

Ehhez még érdemes hozzávenni a másik fontos tagállami költségvetési hozzájárulást: a hozzáadottérték-adó alapú forrásokat is. A vámbevételekhez hasonló nagyságrendet képvisel az uniós költségvetésben ez a forrás. A legnagyobb kikötőkbe, így Port of Rotterdam és Port of Antwerpen területére koncentrálódik a feldolgozóipar jelentős része, ahol nyersanyagokat, félkész termékeket dolgoznak fel nagy hozzáadott érték mellett.

Tehát egy nettó donor tagállam számára a csökkenő vámbevétel kétszeresen is nehézséggel jár:

- kevesebb összeget tud megtartani saját maga számára,
- csökken a félkész termékekre vonatkozó feldolgozó tevékenysége,¹⁷
- egyben növekszik a GNI-bázis alapú befizetése a közös brüsszeli költségvetésbe.

Eközben a fejletlenebb, de az OBOR útja mentén található tagállamok – mint Görögország, Magyarország, Lengyelország – épp ellentétes hatással számolhatnak, mint a fejlettebb és fontos kikötővel rendelkező partnerországok:

- a növekvő visszatartott vámbevétel növekvő nemzeti költségvetési bevételt jelent;
- növekedhet is a feldolgozóipari és logisztikai tevékenység, tehát a vámbevételek mellett a hozzáadottérték alapú adó összege is javulhat ezen tagállamban¹⁸.

Az uniós szintű és a külső partnerekkel folytatott kereskedelmi tevékenység szempontjából kiemelkedő Rotterdam és Antwerpen kikötőinek mutatója romlott az arányaiban gyorsabban növekvő GNI-alapú uniós költségvetési befizetések miatt, mint a vámvisszatartásból fakadó bevételek esetében. Ez a csökkenés elsősorban recessziók idején figyelhető meg, amely a nominális számok és ebből fakadó trendek elemzése esetén mutatja, a csökkenő vámbevétel mellett a rájuk rakódó relatíve nagyobb költségvetési hozzájárulást¹⁹.

A fentieket összevetve egy erősödő kereskedelmi versenyt várhatunk az Európai Unión belül a tagállamok között annak reményében, hogy a szállítási útvonalak és a hozzájuk kapcsolódó logisztikai, feldolgozó tevékenységből minél nagyobb szerepet tudjanak a saját nemzetgazdaságuk számára kihasítani.

Irodalomjegyzék

- Cholnoky J. (1936) A Föld és élete – Világrészek, országok, emberek. Európa, Franklin-Társulat kiadása, Budapest, 366-434.
- Derudder, B., Liu X., & Kunaka, C. (2018) Connectivity along Overland Corridors of the Belt and Road Initiative, MTI Global Practice, World Bank Group, Washington, 8-47.
- Engelbert I., & Sági J. (2017) Az Új selyemút kezdeményezés szerepe, céljai. Külügyi Szemle, 16(3), Budapest, 85-104.
- Erdősi F. (2019) Középső-Európa tengerikikötő-választásának tartós és változó tényezői, Közlekedéstudományi Szemle, 2019. LXIX. évf. 2. sz., 8-21.
- Erdősi F. (2021) A globalizálódott tengerhajózás és a világkereskedelem, Közgazdasági- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, Pécs, 11-446.

¹⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy mivel a görögországi Pireusz kikötőjén, illetve a lengyelországi Małaszewicze határállomáson keresztül elsősorban konténer típusú kereskedelem zajlik, így mint alternatíva, vagy mint kereskedelmi vetélytársa Rotterdamnak és Antwerpennek, ezen típusú kereskedelmi tevékenységnél jelentkezik a nyugati kikötők számára a csökkenő gazdasági tevékenység és csökkenő bevétel problémája. Az ömlesztett áruk és az energiahordozók vizsgálatánál alapvetően nem az OBOR projekt a riválisa ezeknek az országoknak, hanem például Trieszt.

¹⁸ Logisztikai tevékenységről beszélhetünk Szerbia esetében is. Nemcsak Belgrádnál épülnek új vágányok a további kereskedelmi igények kiszolgálására (Belgrád – Marshalling Rendező- és Teherpályaudvar hamarosan 120 vágánnyal fog működni), hanem jelentős gazdasági növekedési ért el a Szerémségben található India település is logisztikai elosztóközpont státuszának köszönhetően. Itt válik ketté a TEN-T hálózat „X.” korridorja: az X/A megy tovább Szévaszentdemeter – Zágráb irányába, míg az X/B. északi ág az Újvidék – Szabadka – Budapest szakaszt fedi le.

¹⁹ Ennek lényege, hogy a gazdasági válságok idején a kereslet várhatóan csökken, aminek következtében a vámbevétel is csökken. Ugyanakkor a kiadási oldalon a tagállami hozzájárulás költsége rögzített 7 évre előre, így arányaiban nagyobb összeget igényel a saját forrásból a hozzájárulás, nem kipótolható olyan mértékben, mint a prosperáló időszakból érkező vám bevételek idején.

- Eszterhai V. (2016) Kelet-Közép Európa és Magyarország helye a Selyemúton, Pageo – Geopolitikai Kutatóintézet, http://www.geopolitika.hu/hu/2016/11/24/kelet-kozep-europa-es-magyarorszag-helye-a-selyemuton/#_ednref13 (letöltés ideje: 2023.02.18)
- Európai Unió Tanácsának és az Euratomnak 2020/2053 határozata, 11. cikk (5) bekezdés, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020D2053&from=HU>, (letöltés ideje: 2023.10.19.)
- European Commission (2018) EU Budget for the Future, Volume 2, Own Resources, Proposal of the Commission for 2021-2027 multiannual financial framework, Brussels, SWD (2018) 172. 1-100.
- European Commission (2022) Nemzeti hozzájárulások, https://ec.europa.eu/info/strategy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027/revenue/own-resources/national-contributions_hu, (letöltés ideje: 2023.09.28)
- Eurostat (2023) EU spending and revenue 2014-2020, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2014-2020/spending-and-revenue_en (letöltés ideje: 2023.10.15)
- Gussarova, A., Aminjonov, F., & Khon, Y. (2017) The Eurasian Economic Union and the Silk Road Economic Belt – Competition or Convergence? Implications for Central Asia, Friedrich Ebert Stiftung, Almaty, 6-28.
- Halmi P. (2018) Az Európai Unió közös költségvetése, Dialóg Campus Kiadó, 5-35.
- Hodgkinson, P.J. (2016) Development of seamless rail-based intermodal transport services in Northeast and Central Asia, UNESCAP Report,
- Krugman, P. (1991) Geography and Trade, MIT Press, 1-142.
- Lehmacher, W. (2015) What can the New Silk Road do for global trade? in World Economic Forum and Financial Times, 22nd September 2015, <https://www.weforum.org/agenda/2015/09/what-can-the-new-silk-road-do-for-global-trade> (letöltés ideje: 2020.10.06)
- OECD (2018) China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Finance Landscape, Párizs, 1-46.
- Pepe, J.M. (2019) Eurasia: Playing Field or Battle Field? - Defining an Effective German and European Approach on Connectivity Toward China and Russia? in DGAP Analysis – German Council on Foreign Relations, Berlin, (2), 1-22.
- Port of Gdansk (2021) Port of Gdansk strikes new 'Black Sea to the Baltic' trade route deal with Ukraine, (letöltés ideje: 2023.10.21)
- Railfreight (2021a) Railways plans for Antwerp and Zeebrugge still on agenda, <https://www.railfreight.com/railfreight/2021/02/16/railway-plans-for-antwerp-and-zeebrugge-still-on-the-agenda/> (letöltés ideje: 2023.10.17)
- Railfreight (2021b) New railway line directly connects port of Gdansk and Ukraine, <https://www.railfreight.com/railfreight/2021/02/22/new-railway-line-directly-connects-port-of-gdansk-and-ukraine/> (letöltés ideje: 2023.10.18)
- Railfreight (2022) Austrians officially pull out of Kosice-Vienna broad gauge project, <https://www.railfreight.com/policy/2022/05/23/austrians-officially-pull-out-of-kosice-vienna-broad-gauge-project/> (letöltés ideje: 2023.10.18)
- Richet, X. (2018) 16+1 Cooperation and China-EU Relationship, in Xin, C. & Zhigao, H. (edit) China-CEE Institute Nonprofit Ltd., Budapest, 1-220.

- Rodrigue, J-P. (2020) *The Geography of Transport System*, Routledge, New York, 1-480.
- Smith, K. (2022) China-Europe Express train reaches Germany in 10 days in *International Railway Journal* (letöltés ideje: 2023.10.16)
- Tiezzi, S. (2014) The New, Improved Shanghai Cooperation Organization - China's ambitious goals for the SCO are helped by the imminent addition of three new members. *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2014/09/the-new-improved-shanghai-cooperation-organization/> (letöltés ideje: 2023.10.16)
- Wijeratne D., Yau J., Wong G., Rathbone M., Ling N. B., Lau S. (2017) *Repaving the ancient Silk Routes*, PwC Growth Market Centre, 1-80.
- Wolfgang H.M., Brovka, G., & Belozerov, I. (2013) The Eurasian Customs Union in transition in *World Customs Journal*, Vol. 7(2), 93-104.
- World Bank (2021) *Implementation Completion and Result Report – Pap-Angren Railway*. Transport Global Practice Europe and Central Asia Region, Report No.: ICR00005103, 1-63.
- World Bank Group (2019) *Belt and Road Economics, Opportunities and Risks of Transport Corridors*, Washington DC, 43-64.

**SZÉKLET ÉS SZÁJÜREGI MIKROBIOMOK VÁLTOZÁSÁNAK VIZSGÁLATA
INTENZÍV ELLÁTÁSBAN RÉSZESÜLT VÁLSÁGOS ÁLLAPOTÚ BETEGEKBN**

DE Molekuláris Sejt-és Immunbiológia Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Pikó Béla

Mikolás Maja, Szilágyi-Rácz Anna, Németh Péter, Petrilla Annamária, Szilágyi-Tolnai Emese, Dávid Péter, Fauszt Péter, Stágel Anikó, Stündl László, Gál Ferenc, Gálné Remenyik Judit, Paholcsek Melinda

Absztrakt

A bél és szájüregi mikrobiom egymással összeköttetésben van, és főleg a nyál közvetítésével számos orális baktérium transzportálódik a bélbe. Legyengült szervezet, betegség esetén utóbbi ténynek súlyos következményei lehetnek, mivel az orális patogének a bélbe kerülve elszaporodhatnak és fertőzések kialakulásához vezethetnek. A kritikus állapotú betegek mikrobiomját számos hatás éri, mint az antimikrobiális terápiák, mesterséges lélegeztetés, táplálás, szepszis, illetve az egyéb invazív- és non-invazív további kórházi beavatkozások. Köszönhetően elsősorban a sokknak és a megelőző jelleggel adott terápiáknak az intenzív osztályra történő bekerülést követően mikrobiomjuk néhány óra alatt jelentősen romlik. A mikrobiális diverzitásuk csökken, a kialakult diszbiózis utat enged a potenciális patogének elszaporodásának, különböző fertőzések kialakulásának. Így nem meglepő, hogy a halálozás vezető oka az intenzív osztályokon a fertőzések. Mindemellett a fertőzések háttérben gyakran az osztályos környezetben koncentráltan jelen lévő multidrog-rezisztens fajok is állnak, ezáltal tovább nehezedik a betegek kezelése. Ezen mikrobák megtalálhatóak egyrészt a bélmikrobiomban, valamint a kórházi környezet is gyakori forrásuk.

Kulcsszavak: tápcsatorna mikrobiom, diszbiózis, multidrog-rezisztencia, antibiotikum terápia, válságos állapotú betegek, intenzív osztály

Elméleti háttér

Az emberi szervezetet több milliárd mikroorganizmus kolonizálja, melyek főleg az orális-, és gasztrointesztinális traktusban találhatóak meg. A bélmikrobiom szoros kapcsolatban áll az immunrendszerrel, hatással van az immunválaszokra és számos mechanizmus révén képes segíteni a patogének elleni védelmet. Az orális mikrobiom szintén fontos szerepet tölt be a homeosztázis, így az egészség fenntartásában. A szájüreg egészségi állapota ugyanis számos szisztémás kimenetelhez köthető [5,7,10]. Azonban, ha valamilyen oknál fogva felborul a mikrobiom egyensúlyi állapota (diszbiózis lép fel) az károsan hathat a gazdaszervezetre, a mikroorganizmusok a gazdaszervezetben az általuk benépesített területről másik területre migrálhatnak. A csökkent mikrobiális diverzitás eredményeként romlik a szervezet védelmi funkciója, a potenciálisan patogén mikroorganizmusok elszaporodhatnak, ez pedig szisztémás betegségek kialakulásához vezethet. A súlyosan diszbiotikus közösségek esetén kialakuló mikrobiális diszlokációnak különösen nagy jelentősége van az intenzív osztályon kezelt betegek esetében [3,8]. A kritikus állapotú betegek mikrobiomjára nemcsak immunstátuszuk, életkoruk, tápláltsági állapotuk, krónikus betegségeik, de a különböző klinikai beavatkozások is ártó hatással vannak, melyek eredményeként mikrobiomjuk zavart szenved [2]. Utóbbiak mellett a

kórházi környezetben megtalálható mikróbák, és azok által termelt kémiai mediátorok is képesek károsan befolyásolni a páciensek tápcsatorna mikrobiomját, mivel számos baktériumfajra jellemző egy sejt-sejt kommunikációs rendszer használata (nemcsak fajon belül, hanem akár fajok között is), a quorum sensing, mely nemcsak e mediátorok termelését, illetve szekretálását, de az ezekre történő reagálást is magába foglalja. Ha a termelt szignálok koncentrációja elér egy bizonyos küszöbértéket, a baktériumokban populációs szinten génexpressziós változások következnek be. Bizonyos patogénfajok esetén a virulenciafunkciók modulálásán keresztül a quorum sensing a patogenezisben is szerepet játszik [9,11]. Részben a fent említett hatások eredményeként az intenzív osztályra bekerülő betegek mikrobiomja néhány óra leforgása alatt jelentősen romlik. Ezekből adódóan fontos, hogy melyek azon változás dinamikák, amelyek indukálják, hogy a hordozó biomok pár óra leforgása alatt patobiomokká konvertálódnak.

A diszbiotikus mikrobiomok által a fellépő fertőzések progressziója felgyorsul, és a kialakuló betegségeknek különböző súlyossági szintjei vannak, melyek eltérő mikrobiális változásokkal jellemezhetőek^[3,4]. A diszbiózis eredményeként a mikrobiom diverzitása is csökken a betegekben, mely lehetővé teszi a környezet és a páciensek közötti mikrobiális transzmissziót. A transzmisszió következtében a betegek szájüregi-, és bélmikrobiomjában az intenzív osztályra való bekerülést követően néhány órán belül a normál flóra tagjai mellett, már a tranzienst fajok is megjelennek (jellemzően aerob Gram-negatív *Acinetobacter*, multirezisztens *Pseudomonas Klebsiella*, vancomycin rezisztens *Enterococcus*, és MRSA törzsek) [3,10]. Kórházi betegek esetén különösen fontos a mikrobiális transzmisszió vizsgálata, mivel ennek során a baktériumfajok között horizontális géntranszfer következhet be. A horizontális transzfer a bakteriális genom dinamikussága teszi lehetővé, ekkor genomjukból gének deletálódhatnak, vagy gének épülhetnek be. Utóbbi lényeges, mivel ezáltal a patogén fajok szert tehetnek antibiotikum-rezisztencia génekre, ez pedig nehezíti a későbbiekben a betegek kezelését [1,6]. A megváltozott mikrobiális összetétel, és az antibiotikum rezisztencia is kimutathatóak új generációs szekvenálás révén, s a kapott adatok fontos információkat nyújthatnak a betegek aktuális egészségi állapotáról.

Kutatásunk főbb céljai az alábbiakban összegezhetőek:

Egyrészt az ITO környezetre jellemző diszbiotikus mikrobiomok azonosítása és olyan mikrobiális mintázatok leírása, melyek képesek információval szolgálni az intenzív osztályon előforduló fertőző betegségek előrehaladottságáról, és adott esetben az antimikrobiális terápia eredményességéről.

Másrészt egy intelligens adatbázis létrehozása, mely széleskörű információkat tartalmaz a fertőzéses folyamatok előrehaladottságáról, amely alapján a gépi tanulás módszereivel lehetővé válna a mikrobiális mintázatok, és infekcióra hajlamosító tényezők közötti összefüggések keresése.

Módszertan

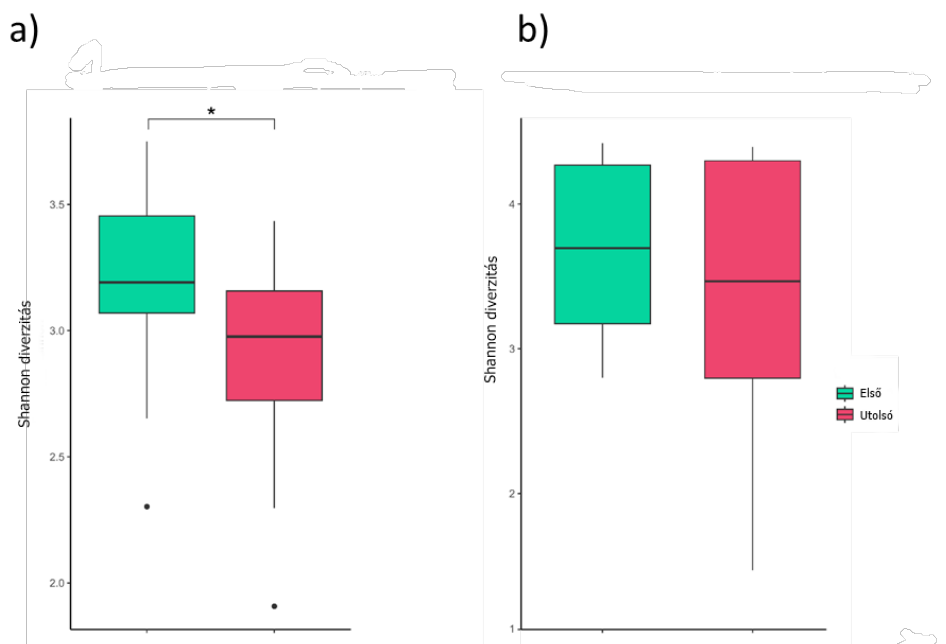
Intenzív betegellátó osztályon kezelt betegektől, és az érintett személyzettől (ápolók, műtéti csapat stb.) széklet-, és nyálminta begyűjtése mellett, környezeti minták (kórtermek, műtőkből származó közhigiénés szűrőminták, pulzoximéter, ágyvégek, folyóvíz stb.) is begyűjtésre kerülnek. E mintákból DNS-t izolálunk konvencionális és kereskedelmi forgalomban kapható kitek használatával, majd új generációs szekvenáláson alapuló metagenomikai analíziseket végzünk. A DNS mintákból egyrészt célzott amplikon szekvenálást tervezünk, melynek során a

16S riboszómális RNS-t kódoló gén V3-V4 hipervariábilis régióit szekvenáljuk a prokarióták taxonómiai azonsításának érdekében. Másrészt shotgun metagenom szekvenálás is zajlik (a betegadatok, paraméterek alapján kijelölt mintapúlokon), melynek segítségével a mikrobiális összetétel mellett, már a mikrobiomok metabolikus profiljáról, illetve antibiotikum-rezisztenciájáról is információkat kaphatunk. A szekvenálás elvégzésével kapott eredményeket ezután bioinformatikai módszerek alkalmazásával analizáljuk. Az adatmátrixok elemzéséhez és a rejtett összefüggések felfedéséhez a gépi tanulás módszereit hívjuk segítségül. A profilalkotások magukban foglalnak kvantitatív és minták közötti összehasonlítható elemzéseket a releváns biológiai jellemzők alapján. A számítógépes algoritmusok használatán alapuló megközelítések során az adatok közötti különféle összefüggések statisztikailag megalapozott modellek létrehozásával végezzük, amelyek célja rejtett vagy nem intuitív (és gyakran nem lineáris) asszociációk felismerésén alapszik. A gépi tanulás eszközeinek integrálásával korábban már általunk kidolgozásra kerültek olyan számítási protokollok, amelyek alkalmazásával képesek leszünk a mérések során generált nagy heterogenitású adathalmazainkon megfelelő dimenziócsökkentést elérni, és azokat adekvátan értelmezni.

Mindezek mellett a betegek vér ionszintje, vesefunkcióik, májenzim GOT, GPT, GGT-szintjeik valamint összfehérjéjük, albuminjuk, gyulladásos markereik (CRP, PCT, homocisztein, TNF-alfa) monitorozása is zajlik. A betegektől összegyűjtött minél több információ tovább segítené, hogy összefüggéseket találjunk a megváltozott mikrobiális mintázatok és a különböző klinikai paraméterek között.

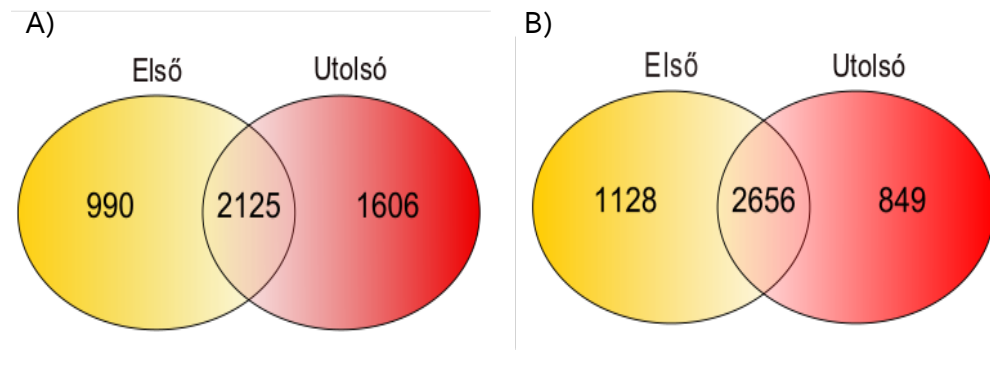
Jelenlegi eredmények

Jelen tanulmányban bemutatott kísérletünk során 20 fő intenzív osztályon elhunyt beteg első, illetve utolsó (pre-mortem) mintáin végeztünk analíziseket. Megvizsgáltuk a diverzitást a betegek első és utolsó mintáiban a) széklet, illetve b) nyál esetén (1.Ábra). A pre-mortem betegek széklet mintáiban szignifikánsan csökkent a diverzitás, míg a nyál minták esetén nem történt szignifikáns változás.

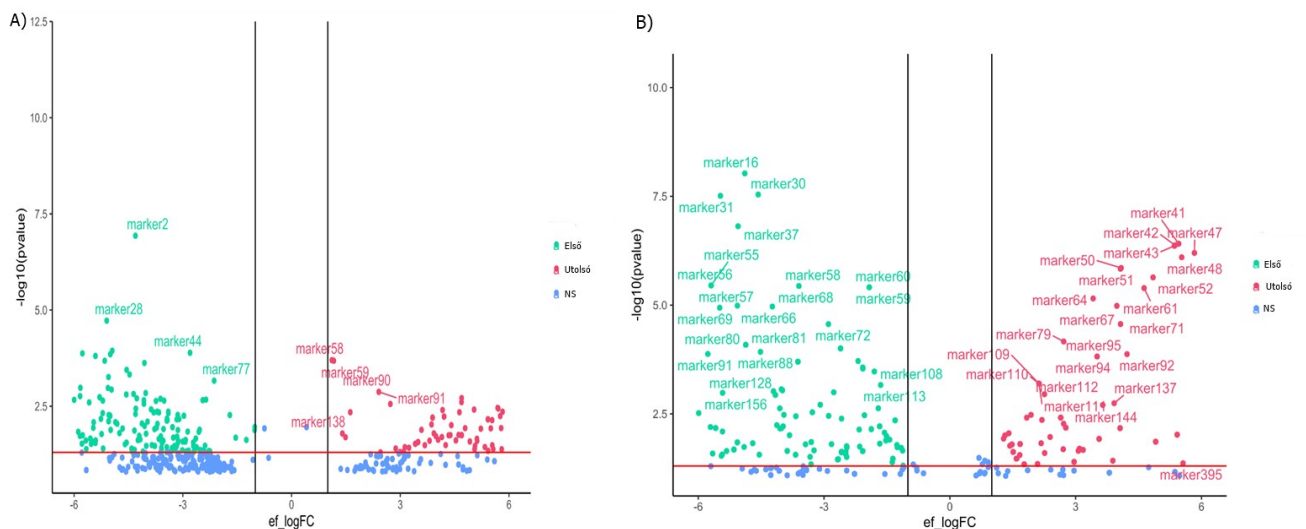


1.Ábra. A boxplot ábrák Shannon diverzitást mutatnak be a betegek a) széklet és b) nyál mintáiban. A pre-mortem betegek széklet mintái szignifikáns mikrobiális diverzitás csökkenést mutatnak. A csillagok szignifikáns különbséget jelölnek: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

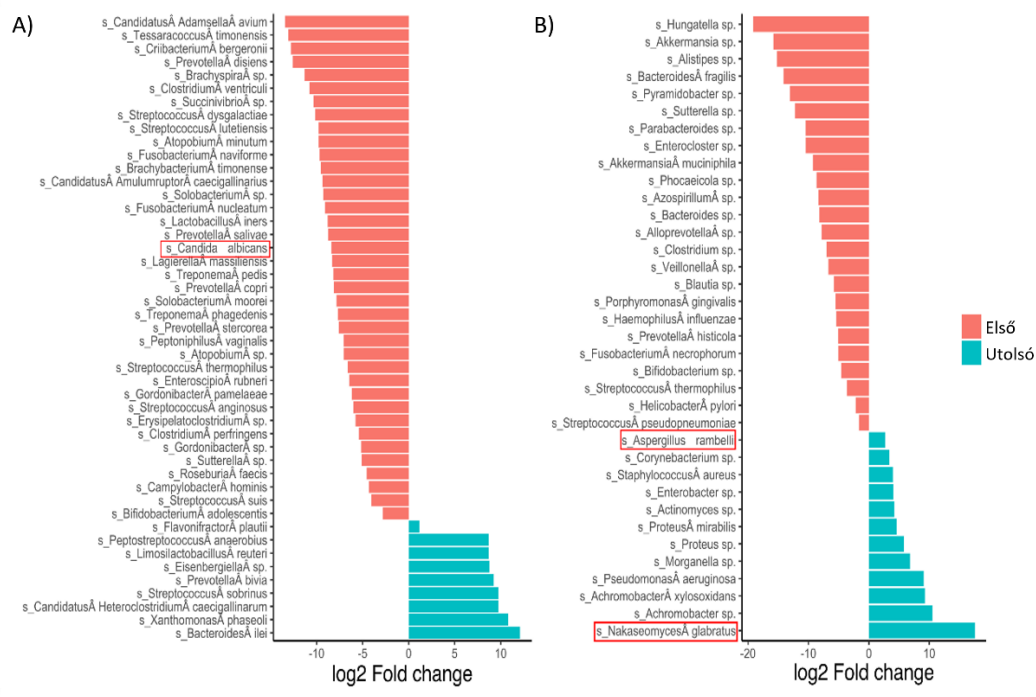
Venn diagrammok segítségével megkerestük mind a széklet (A), mind a nyál (B) mintákban azon Operatív taxonómiai egységeket (OTU-k), melyek egyediek az első és utolsó mintákban (2.Ábra). Ezt követően vulkán plot analízis segítségével azonosítottuk az első és utolsó mintákban is megjelenő szignifikánsan változó taxonokat (3.Ábra). Emellett oszlopdiaagramon ábráztuk a taxonokat faji szinten is (4.Ábra).



2.Ábra. A Venn diagram illusztrálja az egyedi és közös operatív taxonómiai egységeket (OTU) a vizsgálati csoport első és utolsó A) széklet, illetve B) nyál mintáiban.

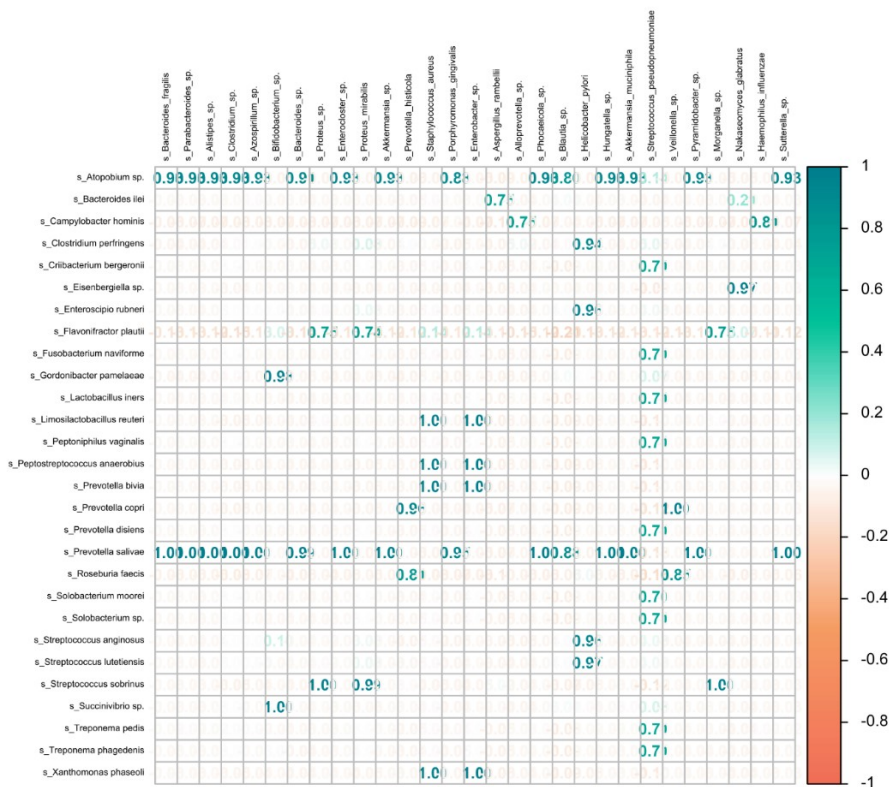


3.Ábra. A vulkán plot a közös taxonok szignifikáns változásait szemlélteti az A) bél- és B) szájrégi mikrobiom közösségben a vizsgált csoportok (a betegek első és utolsó mintái) esetében. A zöld pontok az első mintában, míg a piros pontok az utolsó mintában szignifikáns taxonegységeket jelölik. A kék pontok (NS) a csoportok között közös vagy a szignifikancia teszt által jelentéktelennek minősített jellemzőket jelölik. (NS=nem szignifikáns.)



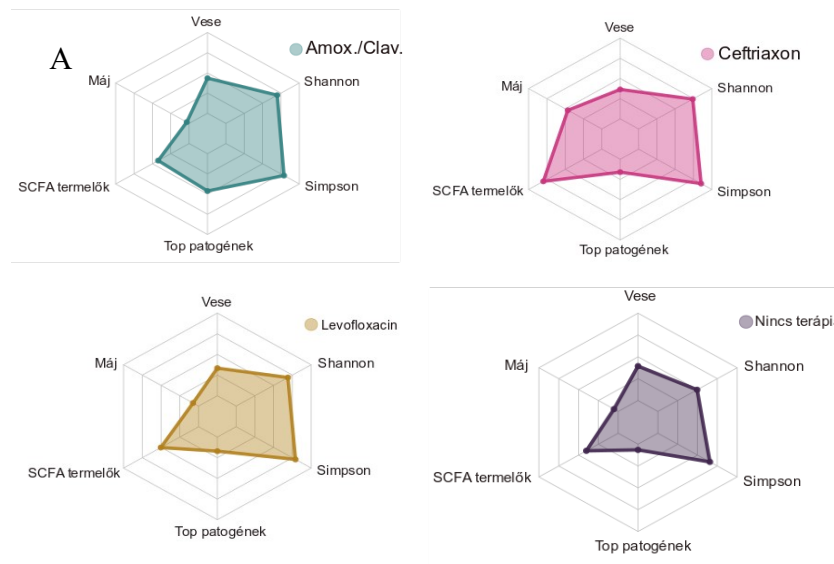
4.Ábra. Oszlopdiagram reprezentálja az első és utolsó A) széklet és B) nyál mintákban is megtalálható, szignifikánsan változott taxonokat faji szinten. Pirosan bekeretezve a gomba fajok láthatóak.

Továbbá korrelációs analízis során a széklet és nyál mintákban szignifikáns változást mutatott fajokat korreláltattuk egymással (5.Ábra).



5.Ábra. Az ábra a 0,7 feletti értékekkel rendelkező jelentős orális és székletfajok korrelációját mutatja be.

Az intenzív osztályra bekerülő betegeket számos olyan hatás ér, mely a mikrobiom egyensúlyának felborulásához vezethet. Az antimikrobiális terápia is e hatások közé tartozik, a 6.ábrán mutatjuk be a 3 fő antimikrobiális terápia vérparaméterekre, az alfa diverzitási indexekre, a rövid szénláncú zsírsav termelők, illetve a top patogének relatív gyakoriságára kifejtett hatását. Ahogy az ábra is mutatja, mindhárom antibiotikum hatással volt a mikrobiom diverzitására, valamint az SCFA termelők gyakoriságára (6.Ábra).



6.Ábra. A radardiagramok a vérparaméterek átlagos normalizált számát (vese, máj), az SCFA-termelők és a top patogének relatív gyakoriságát, valamint az alfa-diverzitási indexeket (shannon, simpson) mutatja: **A)** Amoxicillin/Clavulánsav, **B)** Ceftriaxon, **C)** Levofloxacin, azaz a 3 fő antimikrobiális monoterápia alapján, illetve **D)** antimikrobiális terápia hiányában.

Összegzés

A szájüreg és a bél anatómiai összekötöttségéből kifolyólag, az orális-, illetve a bélmikrobiom kölcsönhatásban állnak egymással, így a bennük bekövetkező változások hatással vannak a betegek egészségi állapotára. Vizsgálataink alapján a kritikus állapotú betegek mikrobiális diverzitása csökken, és ez a felborult egyensúlyi állapot akár kapcsolatban állhat a betegek prognózisával. Továbbá a mikrobiom sokszínűségére a kórházban töltött idő alatt kapott antibiotikumok negatív hatással vannak, mely tovább nehezíti a betegek felépülését. A jövőben a mikrobiom sokféleségének megváltozása szolgálhat az intenzív osztályán lévő betegek prognózisának előrejelző tényezőjeként. Ahhoz, hogy mélyebb betekintést nyerjünk ebbe a bonyolult mikrobiális rendszerbe és új terápiás stratégiák kifejlesztésének útját is megnyithassuk, további kutatásra van szükség.

Referenciák

- [1] Ahn, D., & Prince, A. (2017). Host-Pathogen Interface: Progress in Understanding the Pathogenesis of Infection Due to Multidrug-Resistant Bacteria in the Intensive Care Unit. *Journal of Infectious Diseases*, 215(suppl_1), S1-S8. doi: 10.1093/infdis/jiw405.
- [2] Akrami, K., & Sweeney, D. A. (2018). The microbiome of the critically ill patient. *Current Opinion in Critical Care*, 24(1), 49–54. doi: 10.1097/mcc.000000000000469.
- [3] Bidell, M. R., Hobbs, A. L. V., & Lodise, T. P. (2022). Gut microbiome health and dysbiosis: A clinical primer. *Pharmacotherapy*, 42(11), 849–857. <https://doi.org/10.1002/phar.2731>.
- [4] Freedberg, D. E., Zhou, M. J., Cohen, M. E., Annavajhala, M. K., Khan, S., Moscoso, D. I., Brooks, C., Whittier, S., Chong, D. H., Uhlemann, A. C., & Abrams, J. A. (2018). Pathogen colonization of the gastrointestinal microbiome at intensive care unit admission and risk for subsequent death or infection. *Intensive Care Medicine*, 44(8), 1203-1211. doi: 10.1007/s00134-018-5268-8.
- [5] Ingar Olsen, & Kazuhisa Yamazaki. (2019). Can oral bacteria affect the microbiome of the gut? *Journal of Oral Microbiology*, 11(1). DOI: 10.1080/20002297.2019.1586422.
- [6] Lerminiaux, N. A., & Cameron, A. D. S. (2019). Horizontal transfer of antibiotic resistance genes in clinical environments. *Canadian Journal of Microbiology*, 65(1), 34–44. <https://doi.org/10.1139/cjm-2018-0275>.
- [7] Maki, K. A., Kazmi, N., Barb, J. J., & Ames, N. (2021). The oral and gut bacterial microbiomes: Similarities, differences, and connections. *Biological Research for Nursing*, 23(1), 7-20. doi: 10.1177/1099800420941606.
- [8] McDonald, D., Ackermann, G., Khailova, L., Baird, C., Heyland, D., Kozar, R., Lemieux, M., Derenski, K., King, J., Vis-Kampen, C., Knight, R., & Wischmeyer, P. E. (2016). Extreme dysbiosis of the microbiome in critical illness. *mSphere*, 1(4), e00199-16. <https://doi.org/10.1128/mSphere.00199-16>.
- [9] Miller, M. B., & Bassler, B. L. (2001). Quorum Sensing in Bacteria. *Annual Review of Microbiology*, 55(1), 165–199. doi: 10.1146/annurev.micro.55.1.16.
- [10] Szychowiak, P., Villageois-Tran, K., Patrier, J., Timsit, J. F., & Ruppé, É. (2022). The role of the microbiota in the management of intensive care patients. *Annals of Intensive Care*, 12(1), 3. doi: 10.1186/s13613-021-00976-5.
- [11] Waters, C. M., & Bassler, B. L. (2005). Quorum sensing: Cell-to-cell communication in bacteria. *Annual Review of Cell and Developmental Biology*, 21(1), 319–346. doi: 10.1146/annurev.cellbio.21.01.

Bevezetés

A kutatásom tárgya annak vizsgálata, hogy a jelenlegi fiatal generáció azon része, amely hátrányos helyzetű, amennyiben megjelenik, hogyan jelenik meg a szociális ellátórendszer intézményeiben. Ez egy igencsak alulkutatott terület, hiszen a fiatalokat legfőképp a gyermekvédelmi rendszer vagy éppen az iskolarendszer intézményeinek vonatkozásában vizsgálják.

Kutatásom célja tehát az észak-alföldi régióban élő, 16-25 éves fiatalok szociális intézményrendszerrel való kapcsolatának vizsgálata a rendszerben dolgozó szociális szakemberek nézőpontjából. Céloom feltárni az intézményrendszerhez forduló fiatalok legfőbb problémáit, életkörülményeiket és azt, hogy a szociális szakma milyen attitűdökkel rendelkezik a fiatalokkal szemben. Kutatásom során rá szeretnék mutatni, hogy amennyiben a fiatalok problémával szembesülnek, kihez fordulnak leginkább, mennyire bíznak a rendszerben, milyen az együttműködési hajlandóságuk és milyen intézményes megoldások érhetőek el számukra.

A kutatott csoport a napjainkban erősen csökkenő arányú korosztályhoz tartozik, pedig ők jelentik a jövő generációját. Problémáik feltárása, azok megoldása és az intézményrendszerben elfoglalt pozíciójuk felderítése hozzájárulhat ahhoz, hogy láthatóvá váljanak a rendszer számára. Ez azért fontos, mert hatékony segítséssel, ha igénybe is veszik a szociális ellátórendszert, nem egész életükben a rendszer függőivé, hanem produktív állampolgárokká válhatnak.

Szakirodalmi háttér

A fiatalok életét meghatározó legégetőbb problémák

Mivel kutatásom alanyai a fiatalok, elsőként általánosságban elemzem a hazai fiatalok helyzetét, melyhez fő forrásként az ifjúságkutatások eredményeiből született publikációkat használom fel. Ez a korosztály nagyon tág és más életszakaszok figyelhetőek meg benne. Van, aki még tanul, van, aki dolgozik, vagy épp mindkettőt végzik párhuzamosan és van olyan is, aki sem az oktatásban, sem a munkaerőpiacon nem vesz részt (Nárai 2022).

Meghatározó élménye a mai fiatal generációnak az önálló egzisztencia megteremtésének, annak tervezésének egyre későbbre tolódása és az ebből fakadó bizonytalanság (Fazekas-Nagy-Monostori 2018). Később és kisebb intenzitással kezdenek meg párkapcsolatot, valamint a családalapítás kérdését bizonytalanság övezi (Makay 2013). A gyermekvállalás akadályaként a nem megfelelő anyagi, jövedelmi és lakáskörülményeket látják (Diósi 2018).

Hasonlóan, az iskolai és a munkaerőpiaci életút sem írható már le lineáris folyamatként. Inkább széttöredezett, sok kitérővel tűzdelt folyamat, amelyben vannak hosszabb szünetek, különböző képzések, gyakori munkahelyváltás, esetleg külföldi tapasztalatszerzés (Nyüsti 2013). Az oktatási egyenlőtlenségek erőteljesen jelen vannak a fiatalok életében. Az iskolai életutat legerősebben a gyermek szociokulturális háttere befolyásolja, úgy, mint az szülő iskolai végzettsége, de nagy szerepet játszik még benne, hogy a települési lejtőn hol helyezkedik el a

¹ PhD-hallgató, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, Debreceni Egyetem

² A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-23-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

fiatal. Tehát az iskola továbbra is az oktatási egyenlőtlenségek újratermelésének a színtere (Nárai 2022). A lemorzsolódás is a gazdaságilag leghátrányosabb helyzetű két régióban van jelen legnagyobb arányban, tehát az észak-magyarországi és az észak-alföldi régióban. Ezt a mutatót vizsgálva pedig azt is megállapították, hogy a cigány származású fiatalok körében jóval magasabb az általános iskolából lemorzsolódók aránya (Birinyi – Szabó 2014).

Az anyagi helyzetet górcső alá véve kirajzolódik az is, hogy “a települési lejtő egyben pénzügyi szegénységi lejtő is” (Czibere 2014:58), viszont az is elmondható, hogy a fiataloknak egy jelentős része él olyan háttérben, ahol nem tudnak tartalékot képezni, településtípustól függetlenül. Azok a fiatalok, akik nagyobb településen élnek, jobbnak látják saját helyzetüket és lehetőségeiket a munkaerőpiacon, csakúgy, mint a magasabb iskolai végzettségűek is (Bene-Krémer-Pintye 2018).

A fiatalok számos problémával szembesülnek életük ezen szakaszában. Legsúlyosabban az anyagi problémák, az ebből fakadó létbizonytalanság és a bizonytalan, kilátástalan jövő. A munkanélküliség, az elszegényedés, az elhelyezkedési nehézségek, de az alkohol és a drog terjedése is magasan szerepel a legégetőbb problémák listáján. Ezeket a tényezőket pedig mind befolyásolja az, hogy az adott személy milyen típusú településen, melyik régióban él vagy épp az iskolai végzettsége (Oross 2013, Fazekas-Nagy-Monostori 2018). Ezek a problémák halmozottan jelennek meg a hátrányos helyzetből jövő fiataloknál és más gondok is társulhatnak ezek mellé. Ilyenek a komplex gyermekkori traumák, a szülői minták elutasítása, iskolaelhagyás, szerhasználat (Csizmadia-Tóth 2014).

Egyenlőtlen viszonyok

A következőkben néhány olyan tényezőt említek, amelyek ezen fiatalok életútját befolyásolhatják. Mint azt korábban említettem, a kutatás az észak-alföldi régió területét fedi le. A szociális szakemberek sok problémával szembesülnek ezek a területen, ugyanis ez a régió Magyarország egyik leghátrányosabb régiója. Települési szegénység jellemzi (Kovács 2013), valamint itt koncentrálódik a képzetlen és immobil népesség is (Virág 2010). Azok az itt élő családok pedig, akik közül a kliensek kikerülnek, munkaszegény háztartásban élnek, sebezhetőbbek, rossz egészségi állapotuk van és egyre inkább elesnek azoktól a forrásoktól, amelyek a társadalom többségének probléma nélkül elérhetőek (Váradi 2015).

Ha az ilyen körülmények között felnövő fiatalokra koncentrálunk, láthatjuk, hogy egy szegény családból származó fiatal már születésekor olyan hátrányokkal indul, ami majdhogynem az egész életét végigkíséri. Iskolaválasztása már előre meg van bélyegezve, hiszen valószínűleg csak a legközelebbi iskoláig tud eljutni, míg jobb helyzetben élő társainak megvan a lehetősége egy távolabbi, erősebb iskolába járni a szabad iskolaválasztás következményeként (Radó 2018). A hátránykompenzáció miatt köreikben nagy jelentősége lenne a megfelelő iskolába/osztályba való kerülésnek. Ennek ellenére gyakori, hogy amint betöltik a 16. életévüket, kiveszik őket az iskolából, hiszen a háztartásnak szüksége van még egy keresetre (Karlovitcz 2017). Azoknak a fiatal embereknek, akiknek alacsonyabb az iskolai végzettségük, esetleg szakmájuk sincs, talán a legnehezebb a munkaerőpiacon való elhelyezkedés, jobban ki vannak téve a hosszútávú munkanélküliség kockázatának (López – Ytarte - Ramiro 2019). minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál kevésbé sebezhető, kevésbé van kitéve a munkanélküliségnek, valamint a magasabb jövedelemre is számíthat (Arslan et al, 2020, López – Ytarte - Ramiro 2019). Így elmondható, hogy az iskolának nagy szerepe van a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében (Gyukits – Karlovitz - Papp 2015).

Az említett fiatalokat érintő hátrányok tovább gördülnek, ha munkaerőpiaci elhelyezkedésről van szó. Az alacsony iskolai végzettség mellé vidéki terekben, falvakban, gyakran társul a

megközelíthetetlen munkahelyek problematikája is. Egyedüli megoldást munkaerőpiaci problémáikra a helyi közfoglalkoztatási program, a fekete munka vagy éppen az alkalmi, időnyomunka jelenti (Vida 2016, Vida-Vidra 2015).

A szociális intézményrendszerhez való kapcsolódás

A kapcsolatok és azok milyensége rendkívül fontos ezen fiatalok életében, hiszen ezek társadalmi és gazdasági tőkét is jelentenek. Az alacsony jövedelemmel rendelkező, szegény emberek korlátozott mennyiségű és minőségű kapcsolattal rendelkeznek, ezért a kirekesztés veszélyezteti őket, valamint egyéb gazdasági erőforrásoktól is eleshetnek. Kirekesztettségüket növeli, hogy a szegénység stigmatizációval és ehhez kapcsolódóan szégyenérzettel jár (Albert-Hajdu 2016). Egy státusz, egy pozíció, vagyon vagy épp jövedelem megszerzése is társas kapcsolataink révén valósulnak meg, csakúgy, mint a redisztribúción keresztül szerezhető erőforrások. A kapcsolathálózatok kiterjedtsége tehát erősen befolyásolja, hogy ki mennyire képes részt venni a redisztribúcióban és hozzájutni az erőforrásokhoz (Gerő-Kovács 2015).

A redisztribúció intézményihez azonban legtöbbször asszimetrikus függőségi viszonyt fűzi a hátrányos helyzetű fiatalokat, mivel sebezhetőségük révén ki vannak szolgáltatva az intézményeknek és az abban dolgozóknak (Váradi 2015). Egy immobil falusi fiatalokkal végzett kutatás pedig kimutatta, hogy a közvetlen rokoni, szomszédi, valamint a baráti kapcsolatok kerülnek a legjobban előtérbe, ha boldogulásról van szó ezen fiatalok életében, azonban ezen kapcsolatoknak is van a legnagyobb visszahúzó ereje (Husztai 2019, Czibere 2019). Az is elmondható viszont, hogy Magyarországon a barátok száma csökken az életkor emelkedésével, de az alacsony iskolai végzettség és az alacsony munkaerőpiaci részvétel is negatívan befolyásolja (Albert-Dávid-Tóth 2020).

Mivel kutatásom elsősorban a szociális ellátórendszerben dolgozó szakemberek nézeteiről ad számot, fontosnak tartom bővebben bemutatni a mai magyar szociálpolitika legfőbb jellemzőit. 2010 után ugyanis egy új fajta szociálpolitikai nézőpont alakult ki, amely már nem a szociális védelem biztosítását, a kirekesztés elleni küzdelmet helyezi előtérbe és mélyíti a társadalmi különbségeket, ezzel még nagyobb egyenlőtlenségeket szülve (Szikra 2018). Az állami intézmények képtelenek segítő, integrációs funkciójukat betölteni. A reintegrációs kezdeményezések elbuknak vagy nem is léteznek, valamint a közszolgáltatásokra szánt források folyamatosan csökkennek. Ezen felül pedig a szolgáltatások minősége is eltérő a különböző területek között (Nagy et al. 2015).

Állami oldalról a különböző felzárkóztatási, fejlesztési programok jelenthetnek még valamennyire megoldást a hátrányos helyzetű fiatalok problémáira. A közösségfejlesztési szemlélet sok ilyen programban domináns. Ennek kapcsán gyakori motívum a helyi intézmények, szervezetek együttműködésének hangsúlyozása. Közösségi tereket hoznak létre, ahol bizonyos szolgáltatásokat nyújtanak, úgy, mint komfort, szociális és közösségi jellegű szolgáltatások. Ezek legnagyobb kritikája azonban, hogy nem feltétlen képesek önfenntartóvá válni, és túlságosan a pénzügyi források meglététől függenek (Vastagh-Kiss 2021). Jellemző még, hogy az ellátórendszerben dolgozók túlterheltek és a legnagyobb probléma, hogy pont azokon a területeken a legkevésbé elérhetőek ezek a jóléti szolgáltatások, ahol a legnagyobb szükség lenne rájuk és ahol a legtöbb komplex probléma összpontosul. Ez pedig csak a területi egyenlőtlenségek és egyben az ezeken a területeken élők helyzetének konzerválásához vezet. Azokon a településeken azonban, ahol a szolgáltatások hozzáférhetőek, van esély az ott élő családok, gyermekek, fiatalok helyzetének javulására (Husz-Kopasz-Rácz 2020).

A fiatal kliensekkel egyik leggyakrabban foglalkozó szakember az iskolai szociális munkás, amely pozíció 2018 őszétől működik hazánk iskoláiban, mint kötelezően ellátandó feladat (Homoki

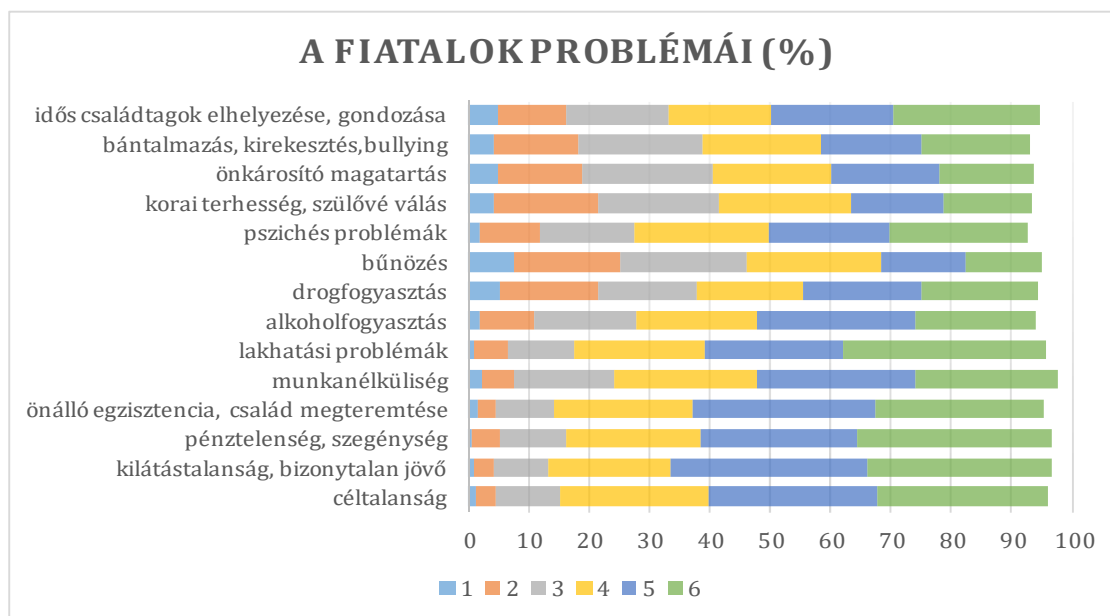
2018), így erről még mindenképp szeretnék ejteni pár szót. Ennek a szolgáltatásnak a célja, hogy az iskolával közvetlen kapcsolatban lévő egyének szociális problémáit kezelje, segítse őket nem csak az iskolai sikerek előmozdításában, hanem a társadalmi beilleszkedésben is. A már kialakult probléma, nehéz helyzet megoldása mellett prevenciós funkciót is ellát. Kliensei elsősorban a fiatalok vagy gyermekek, de általuk a szülők és a pedagógusok is bevonódnak, a segítség részei lesznek. Az iskolai szociális munkások sok szerepet felvehetnek munkájuk során és rengeteg kompetenciával, kreativitással és nagy módszertani eszköztárral kell rendelkezniük a gyermekek és fiatalok hatékony segítésére (Budai 2019, Máté 2018).

Módszertan

Kutatásom a Debreceni Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszékén működő Munkaattitűdők Kutatócsoport munkájának keretében valósul meg. A kutatócsoporti munka során az észak-alföldi régióban dolgozó diplomás szociális szakemberek kerültek megkérdezésre számos témakörben, jelen kutatás azonban csak a fiatal kliensekhez fűződő viszonyukról, azok megjelenéséről a szociális ellátórendszerben és a segítségükről szól. Kutatásunk során kérdőíves módszert alkalmaztunk, amely 130 kérdésből és 9 dimenzióból épült fel, amelyek közül jelenleg egy, a fiatalokat érintő dimenzióval fogok foglalkozni. A kérdőívet google forms felületen hoztuk létre, majd az észak-alföldi régió három vármegyéjében a szociális intézmények vezetőinek, valamint munkatársainak kerültek kiküldésre. Összesen 358 kitöltés érkezett. A kapott eredmények SPSS programban kerültek rögzítésre. Jelen dolgozat előzetes eredményeket közöl, így alapmegoszlásokat fogok bemutatni.

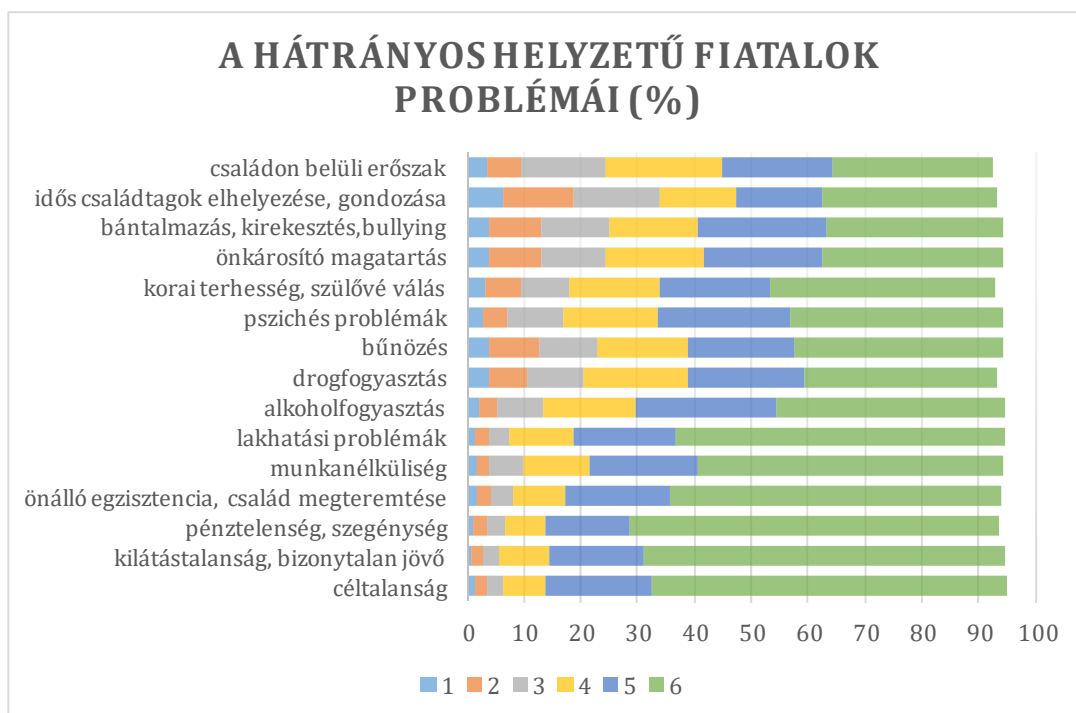
Eredmények

A szakirodalmi feldolgozásban is említettem a fiatalokat érintő fő problémákat. Mivel kutatásom egyik fő célja feltérképezni ezeket a szakemberek szemszögéből, első kérdésem is erre irányult.



1. ábra Azon a településen, ahol Ön munkáját végzi, véleménye szerint mennyire érintik a FIATALOKAT a következő problémák? (1= egyáltalán nem érinti, az 6=teljes mértékben érinti őket az adott probléma, 0=nem tudja/nem válaszol) Forrás: Munkaattitűdők Kutatócsoport kérdőíves adatbázisa. Saját szerkesztés.

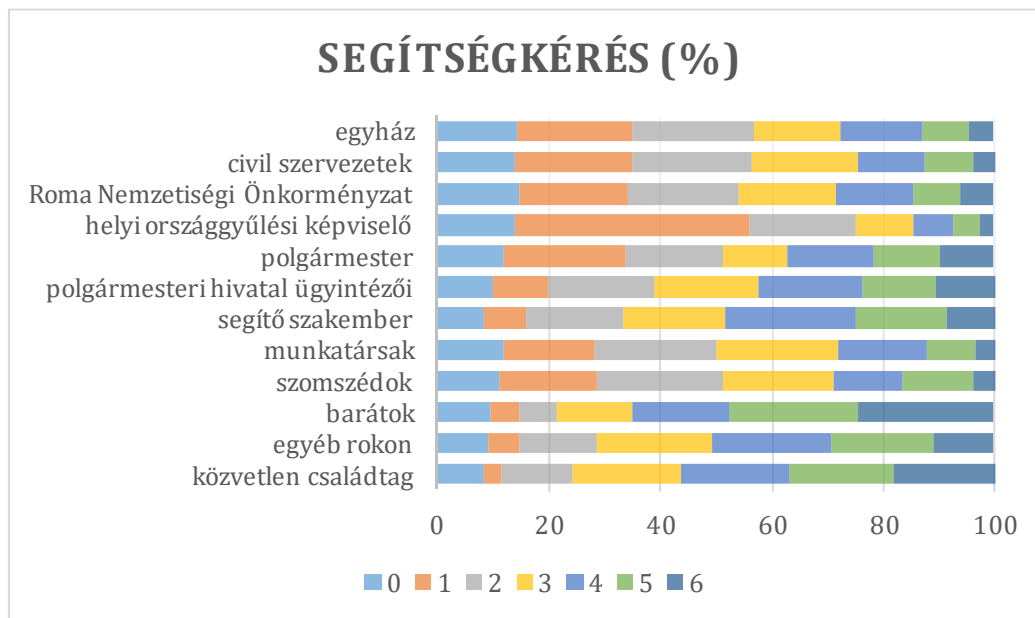
A válaszadók elenyésző része nem tudja/nem válaszol visszajelzést adott, ők feltehetően nem dolgoznak fiatalokkal, azonban az eredmények így is interpretálhatók. Az első ábrán kirajzolódik, hogy az összes probléma előfordul a magyarországi fiatalok életében, azonban a szakemberek szerint a fiatalokat legjobban a kilátástalanság, bizonytalan jövő érinti. A válaszadók 30,4 százaléka hatos értékelést adott, amely szerint teljes mértékben egyetértenek azzal, hogy ez jellemzi a fiatalokat, valamint 32,7 százalékuk ötös, míg 20,2 százalékuk négyes értékelést adott. A második legnagyobb probléma a megkérdezett szakemberek szerint a céltalanság, hiszen a válaszadók 28,6 százaléka úgy gondolja, hogy teljes mértékben érintik a hátrányos helyzetű fiatalokat ez a probléma, de 27,9 százaléka ötöst értékelést, míg 24,4 százaléka négyes értékelést adott erre. A harmadik legnagyobb probléma az önálló egzisztencia, család megteremtése, amit 28,1 százalékuk értékelt hatosra, 30,11 százalékuk ötösre, 22,8 százalékuk pedig négyesre. e a pénztelenség, szegénység és a lakhatási problémák is jelentősek. Szorosan követik a lakhatási problémák, amelyről 33,6 százalékuk gondolja, hogy teljes mértékben érinti őket, 23,1 százalékuk, hogy érinti őket és 21,6 százalékuk, hogy inkább érinti őket.



2. ábra Azon a településen, ahol Ön munkáját végzi, véleménye szerint mennyire érintik a HÁTRÁNYOS HELYZETŰ FIATALOKAT a következő problémák? (1-6-ig terjedő skála: 1= egyáltalán nem érinti, az 6=teljes mértékben érinti őket az adott probléma, 0=nem tudj/nem válaszol) Forrás: Munkaattitűdők Kutatócsoport kérdőíves adatbázisa. Saját szerkesztés.

Ugyanezt a kérdést feltettük a hátrányos helyzetű fiatalokra vonatkozóan is kiegészítve az önkárosító magatartással és a családon belüli erőszakkal, mint további lehetséges problémák. Az eredmények alapján a fiatalokat érintő problémák mélyüléséről beszélhetünk, hiszen láthatjuk, hogy jóval hangsúlyosabban jelenik meg minden korábban már említett probléma. Leginkább a pénztelenség, szegénység érinti őket, ami hátrányos helyzetükből fakadóan nem meglepő. A szakemberek 60 százaléka adott hatos értékelés, mely szerint teljes mértékben érinti őket ez a nehézség. Csakúgy, mint kortársaikat, őket is jellemzi a kilátástalanság, bizonytalan jövő, a

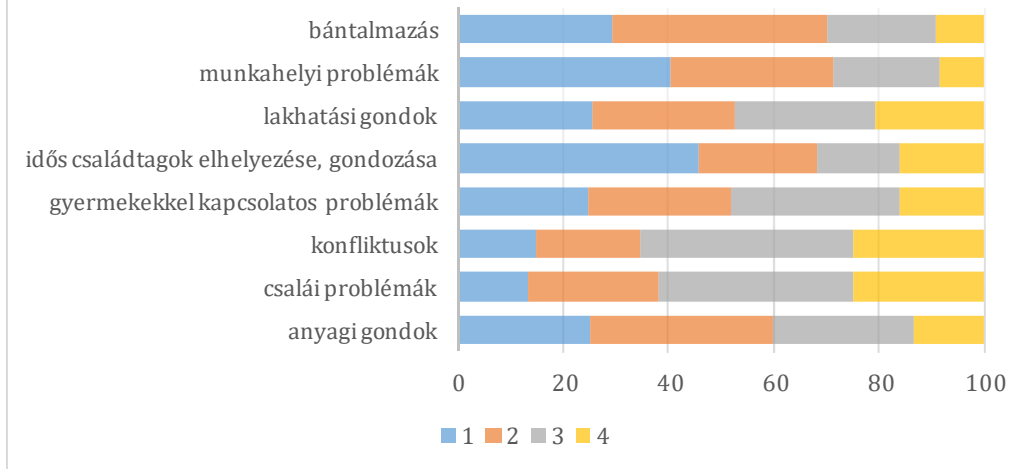
válaszadók 62,7 százaléka szerint teljes mértékben, ezt követi a céltalanság 62,6 százalékkal. Az önálló egzisztencia, család megteremtése (58,3%), a lakhatási gondok (57,7) és a munkanélküliség (53,8) is jelentősek. Összességében az említett dilemmák erőteljes elfordulásáról beszélhetünk.



3. ábra Munkája során mit tapasztal, az Ön látókörében lévő HÁTRÁNYOS HELYZETŰ FIATALOK probléma esetén milyen gyakran fordulnak segítségért az alábbiakhoz? (1= egyáltalán nem fordulnak ide segítségért, az 6= gyakran fordulnak ide segítségért, 0 = nem tudja, nem válaszol). Forrás: Munkaattitűdők Kutatócsoport kérdőíves adatbázisa. Saját szerkesztés.

Az ellátórendszerhez való kapcsolódás során fontos információt rejthet az, ha tudjuk, hogy kihez fordulnak segítségért a hátrányos helyzetű fiatalok, ha problémájuk akad. A válaszok alapján egyértelmű, hogy leginkább a közeli kapcsolathálónak van szerepe, úgy, mint a barátok, vagy épp a közvetlen családtagok és egyéb rokonok. A szakemberek szerint a barátokhoz fordulnak a leggyakrabban 24,2 százalékuk adott hatos értékelést, 23,3 százalékuk ötöst és 17,4 százalékuk négyest. A barátokat a közvetlen családtagok követik, a hatost értékelést a szakemberek 18 százaléka választotta, az ötöst 18,6, míg a négyest 19,5 százalékuk. Az egyéb rokoni szálak is hangsúlyosnak bizonyulnak, ha segítségkérésről van szó, hiszen a szakemberek 21,5 százaléka értékelte négyesre, 18 százalékuk ötösre, 10,9 százalékuk hatosra. A közeli kapcsolatháló mellett a fiatalokat körülvevő hivatalos intézményekhez kapcsolódó aktorok jelenléte eltörpülni látszik. A kérdőívezés során azt is szűrtük, hogy az alanyok közül ki az, aki munkája során nap, mint nap valóban dolgozik fiatal kliensekkel. Erre azért volt szükség, hogy megtudjuk, azok a szociális szakemberek, akik klienskörébe fiatalok is tartoznak, hogyan vélekednek róluk. Az összes megkérdezett közül 248 személy volt ilyen.

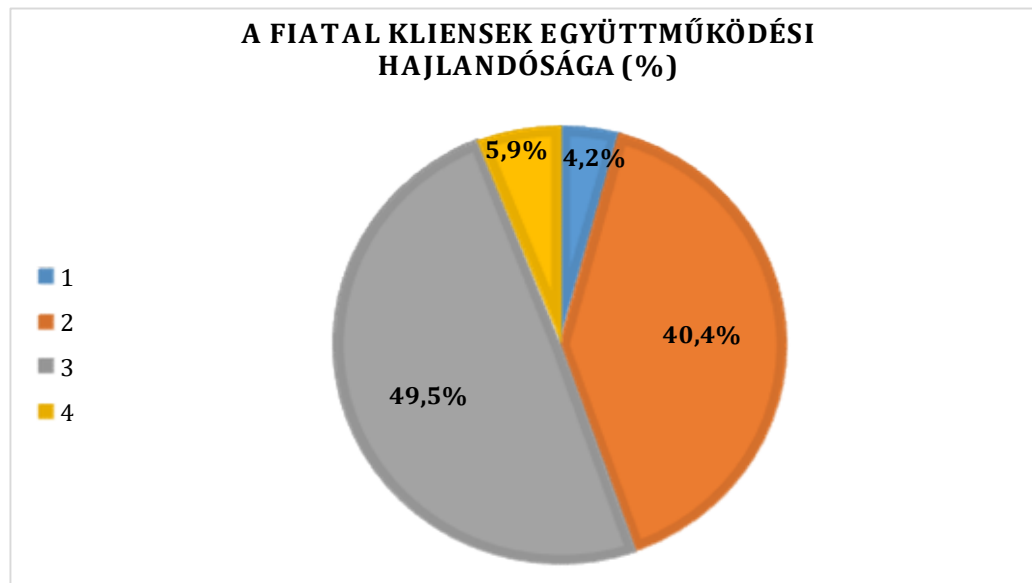
A SZOCIÁLIS SZAKEMBERHEZ FORDULÓ FIATAL KLIENSEK PROBLÉMÁI (%)



4. ábra A FIATAL KLIENSEK/ÜGYFELEK milyen gyakran fordulnak Önhöz az alábbi problémákkal? (1= soha 2=ritkán 3=gyakran 4=nagyon gyakran.) Forrás: Munkaattitűdök Kutatócsoport kérdőíves adatbázisa. Saját szerkesztés.

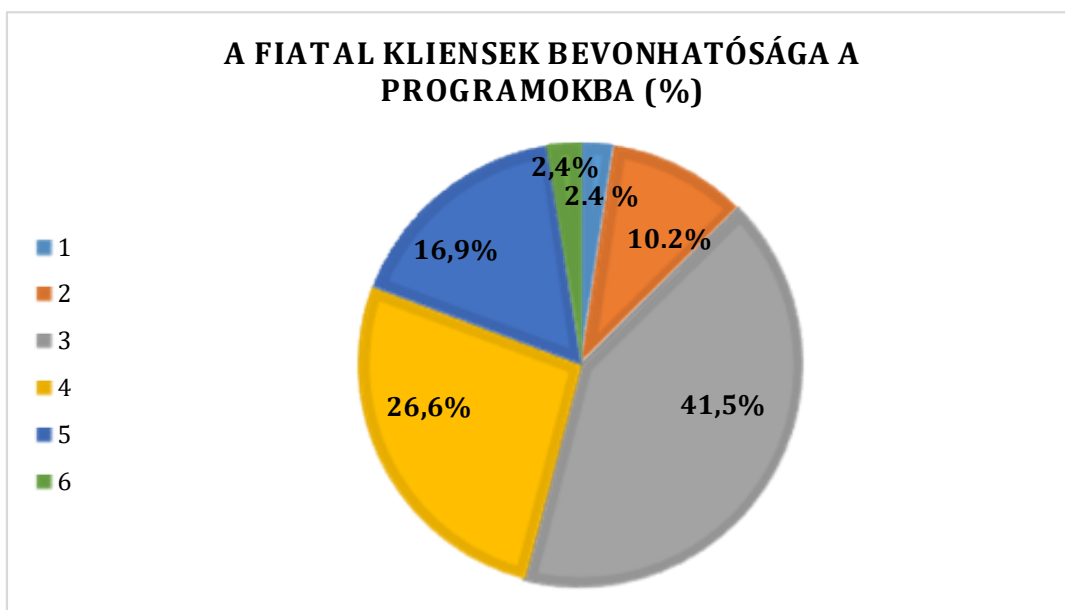
Azoknál a fiataloknál, akik kliensként jelennek meg, már a dilemmák egy szűkített halmazát kérdeztük meg, figyelve arra, hogy azok olyanok legyenek, amelyek a szakemberek tapasztalatai alapján a leggyakrabban fordulnak elő. Itt a családi problémák és a konfliktusok dominanciája figyelhető meg. Konfliktusok a válaszadók 25 százalékáa szerint nagyon gyakran és 40,3 százalékáa szerint gyakran fordulnak elő. Családi problémák 24,8 százalékuk szerint nagyon gyakran, de 36,9 százalékuk szerint is gyakran. Legritkább eseménynek az idős családtagok elhelyezésével, gondozásával kapcsolatos problémákat, valamint munkahelyi problémákat tartották a szakemberek.

A FIATAL KLIENSEK EGYÜTTMŰKÖDÉSI HAJLANDÓSÁGA (%)



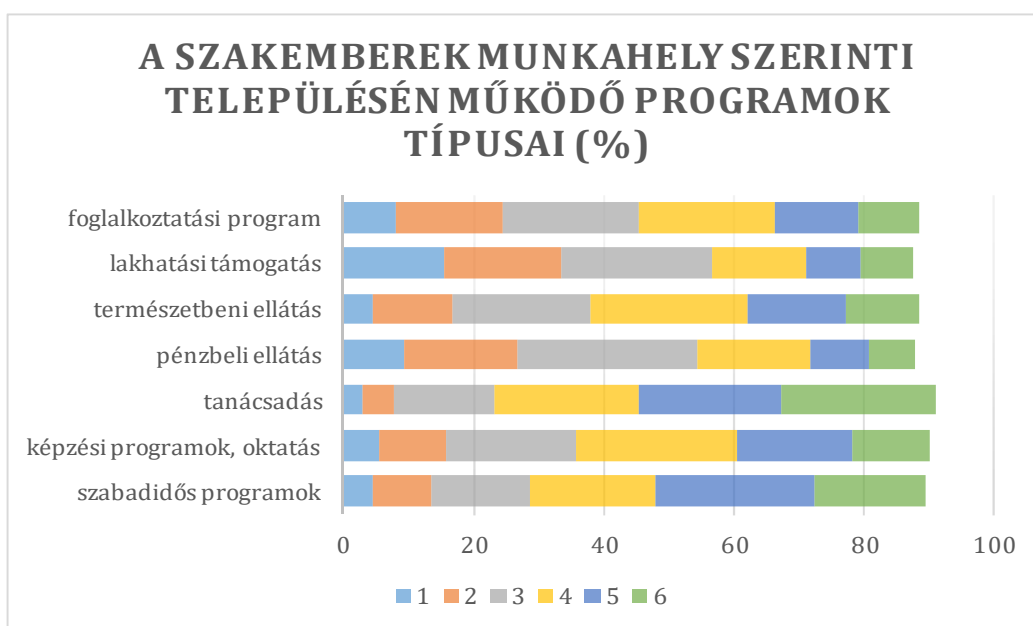
5. ábra Mennyire nyitottak az együttműködésre a FIATAL KLIENSEI/ÜGYFELEI? (1=egyáltalán nem nyitottak, 4= teljes mértékben nyitottak.) Forrás: Munkaattitűdök Kutatócsoport kérdőíves adatbázisa. Saját szerkesztés.

A kapcsolódás szempontjából fontos tényező, az együttműködési hajlandóság. Arra a kérdésre, hogy mennyire nyitottak az együttműködésre a szakemberek fiatal kliensei, 40,4 százalékuk gondolta úgy, hogy kevésbé nyitottak, míg 49,5 százalékuk inkább nyitottnak értékelte őket. 5,9 százalékuk szerint teljes mértékben nyitottak és 4,2 százalékuk szerint egyáltalán nem. Mivel az eredmények között nincs nagy mértékű eltérés, további szűrések alkalmazásával lehet árnyalni az együttműködési hajlandóságot, például újabb változók bevezetésével, úgy mint településtípus, vagy szegregált területen dolgozik-e a szakember.



6. ábra A HELYI HÁTRÁNYOS HELYZETŰ FIATALOK mennyire vonhatók be egy-egy őket célzó projektbe, programba? (1=teljes mértékben bevonhatóak, 6= egyáltalán nem vonhatóak be).
 Forrás: Munkaattitűdök Kutatócsoport kérdőíves adatbázisa. Saját szerkesztés.

Az együttműködési hajlandósághoz hasonló mutató lehet, hogy a fiatal kliensek mennyire bevonhatóak egy-egy őket célzó programba. A szakemberek csekély, 2,4 százaléka, szerint vonhatóak csak be teljes mértékben, 10,2 százalékuk szerint bevonhatóak, míg egy jelentős, 41,5 százalékuk szerint inkább bevonhatóak. Szintén 2,4 százalékuk gondolta úgy, hogy egyáltalán nem vonhatóak be, 16,9 százalékuk, hogy nem vonhatóak be, míg 26,6 százalékuk mondta, hogy inkább nem vonhatóak be. Ezek alapján pozitív, hogy a szakemberek többsége bevonhatónak tartja a fiatalokat, azonban itt is lehetnek különbségek a munkavégzés helye, esetleg a szolgáltatás típusa szerint. További szűrésekkel mélyíthetjük ez eredményeket.



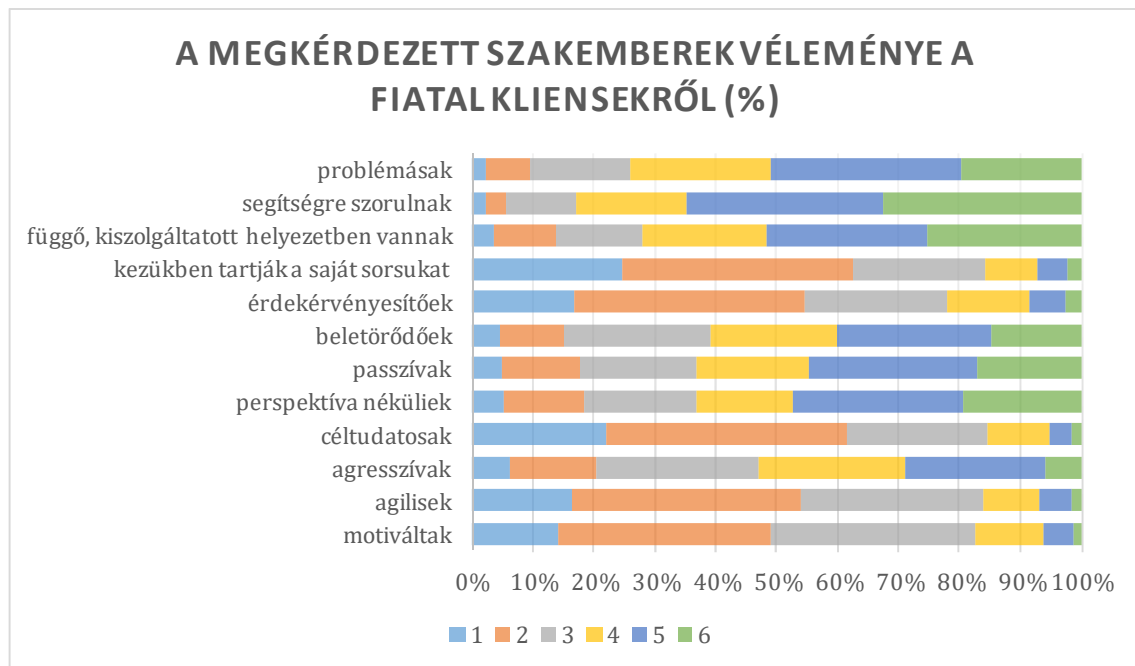
7. ábra Mennyire jellemző az, hogy a településen, ahol Ön munkáját végzi, a következőkkel segítik a HÁTRÁNYOS HELYZETŰ FIATALOKAT? (1= egyáltalán nem segítik ilyennel a fiatalokat, az 6= maximálisan jellemző az, hogy segítik ilyennel a fiatalokat, 0 = nem tudja, nem válaszol) Forrás: Munkaattitűdők Kutatócsoport kérdőíves adatbázisa. Saját szerkesztés.

A bevonhatóság kapcsán nem csak az érdekelt, hogy mennyire vonhatóak be, hanem hogy milyen típusú programok állnak rendelkezésükre. Az eredmények alapján szabadidős programok és a tanácsadás dominálnak. A tanácsadás 23,9 százaléuk szerint maximálisan jellemző, 21,9 százaléuk szerint jellemző és 22,3 százaléuk szerint inkább jellemző. A válaszadók 17,1 százaléka szerint maximálisan jellemző, hogy szabadidős programokkal segítik a fiatalokat, 14,5 százaléuk szerint jellemző és 19,4 százaléuk szerint inkább jellemző. Legkevésbé a lakhatási támogatás és a pénzübeli ellátások fordulnak elő, mint támogatási formák. Beszédesebb eredmény, hogy a megkérdezettek 8-13 százaléka nem tudott a kérdésre válaszolni. Ez abból is fakadhat, hogy nem tartozik sok fiatal a kliensi körükbe, de azt is mutathatja, hogy nem ismernek ilyen programokat, vagy épp nem működik ilyen az adott településen.

Éppen ezért az is érdekelt, hogy milyen, a munkavégzés helye szerinti településükön működő konkrét programokat tudnak megnevezni a szakemberek, hiszen ez is árulkodhat egyrészt a szakemberek informáltságáról, másrészt az érintett fiataloknak szóló lehetőségekről. Leggyakrabban a Fecske lakást/Fecske programot, az álláskereséssel kapcsolatos segítséget, a diákmunkát, a drog és egyéb prevencióval kapcsolatos programokat és a kulturális, szabadidős programokat nevezték meg. Érdekes eredmény, hogy inkább a program jellegét nevezték meg és nem konkrétan a program nevét adták meg.

Kutatócsoportbeli tevékenységem egyik fő célja, hogy megtudjam hogyan viszonyulnak a szakemberek a fiatal kliensekhez és hogy milyen kép él bennük ezekről a fiatalokról. Az alábbi diagram a „Segítő szakemberként hogyan vélekedik a hátrányos helyzetű fiatalokról (16-25 éves)” kérdésre adott válaszokat tartalmazza. A megkérdezetteknek egytől hatig tartó Likert-skálán kellett értékelniük minden egyes jellemzőt. A diagramot szemlélve eléggé negatív kép tárul elénk a fiatalokat illetően. Legtöbb szavazatot a segítségre szorulnak opció kapta, a

válaszadók 32,6 százaléka szerint teljes mértékben jellemző, a 32,3 százaléka szerint jellemző és 18,1 százaléka szerint inkább jellemző. A problémásak jelző is népszerű volt a szakemberek körében, 19,9 százaléka szerint teljes mértékben jellemző, 31,3 százaléka jellemzőnek tartja és 22,8 százaléka inkább jellemzőnek. Tipikus állás mód még, hogy függő kiszolgáltatott helyzetben vannak, a válaszadók 25,4 százaléka szerint ez teljesen jellemző, 26,4 százaléka szerint jellemző és 20,4 százaléka szerint inkább jellemző. További tulajdonságok, amelyek jellemzőek a beletörődőek, passzívok, perspektíva nélküliek és az agresszívok.



8. ábra Segítő szakemberként hogyan vélekedik a HÁTRÁNYOS HELYZETŰ FIATALOKATRÓL (16-25 éves) (1= egyáltalán nem jellemző, az 6= teljes mértékben jellemző, 0 =nem tudja, nem válaszol) Forrás: Munkaattitűdők Kutatócsoport kérdőíves adatbázisa. Saját szerkesztés.

A pozitív jelentéstartalommal bíró tulajdonságokat egyértelműen nem tartották jellemzőnek a megkérdezett szakemberek. Az, hogy kezükben tartják a saját sorsukat, 24,5 százaléka szerint egyáltalán nem jellemző, 37,8 százaléka szerint nem jellemző és 21,9 százaléka szerint inkább nem jellemző. Az agilis jelző a válaszadók 16,4 százaléka szerint egyáltalán nem jellemző rájuk, 37,5 százaléka szerint nem jellemző és 30,2 százaléka szerint inkább nem jellemző. A céltudatosság 22,1 százaléka szerint egyáltalán nem jellemző, 39,3 százaléka szerint nem jellemző és 23,2 százaléka szerint inkább nem jellemző. A válaszadók 16,4 százaléka szerint egyáltalán nem érdekérvényesítőek, 37,6 százaléka szerint nem érdekérvényesítőek és 23,3 százaléka szerint inkább nem azok. A motiváltságot tekintve is negatívan nyilatkoztak a szakemberek, ugyanis 14,1 százaléka szerint egyáltalán nem jellemző rájuk, mintegy 35 százaléka szerint nem jellemző rájuk a motiváltság és szintén magas, 33,6 százaléka szerint inkább nem jellemző rájuk.

Összefoglalás, következtetések

Az eredményeket szemlélve összefoglalásul elmondható, hogy a fiatal kliensek legnagyobb nehézségei közé tartoznak a céltalanság, a perspektíva nélküliség, a bizonytalanság és az anyagi nehézségek. A szakemberek a közös munka során felderülő konfliktusokat és családi problémákat is kiemelték. Az is kiderül, hogy problémáik megoldásában nem minden esetben fordulnak a szociális ellátórendszerhez, a szakemberek szerint inkább a szűkebb kapcsolati hálójukat preferálják. A szakemberek véleménye meglehetősen negatív a fiatalokat illetően, azonban inkább segítőként tekintenek rájuk, mint olyanként, aki saját maga tehet sorsáról. Részleges megoldást jelenthetnek helyzetükre az őket célzó programok, kedvezményezések, bár a bevonhatóságuk és együttműködési hajlandóságuk sok esetben nem egyértelműen kimutatható. Ennek mélyebb vizsgálatára további szűréseket szükséges végrehajtani ellátási terület, településtípus, munkavégzés helye szerint. A kutatás további részében ezen változók bevonása és az eredmények ezek szerinti összevetése fog megtörténni. Az eredményeket szakértői interjú készítésével lehet tovább árnyalni.

Irodalomjegyzék

1. Albert F. – Hajdu G. (2016): Integráltság, szegénység és kapcsolati tőke. Szociológiai Szemle. 26(3): 28-55.
2. Albert, F., Dávid, B., & Tóth, G. (2020). Hány barátja van Önnek? A barátok számának alakulása három évtized alatt (1986–2018). Socio.hu Társadalomtudományi Szemle, 10(3), 3–30. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.3.3>
3. Arslan, A. - Tschirley, D. L. - Nucci, C. D. - Winters, P. (2021): Youth Inclusion in Rural Transformation. The Journal of Development Studies, 57(4): 537-543. <https://doi.org/10.1080/00220388.2020.1808199>
4. Bene V. – Krémer B. – Pintye Zs. (2018): A 15-29 éves korosztály foglalkoztatásáról és munkaerőpiaci perspektíváiról – a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatainak tükrében. In: Nagy Á. (szerk.): Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016. Excenter Kutatóközpont, Budapest. pp. 98-153.
5. Birinyi M. – Szabó D. (2014): A marginális helyzetben lévő ifjúsági csoportok iskoláztatási esélyei In: Nagy Á. - Székely L. (szerk.): Másodkézből – Magyar ifjúság 2012., ISZT Alapítvány-Kutatópont, Budapest. pp. 149-174.
6. Budai I. (2019) Az együttműködő iskolai szociális munkás. *Párbeszéd: Szociális munka folyóirat*, 6(1). doi:10.29376/parbeszed/2019/1/3.
7. Czibere I. (2014): Települési és regionális egyenlőtlenségek a 18-29 éves ifjúsági korosztály körében: munkaerőpiac-jövőtervezés-érvényesülés. In: Nagy Á. - Székely L. (szerk.): Másodkézből – Magyar ifjúság 2012., ISZT Alapítvány-Kutatópont, Budapest. pp. 45-71.
8. Czibere I. (2019): Az alacsony státuszú, szegénységben élő falusi fiatalok immobilitásának okai. *Metszetek*. 8(3): 133-152. <https://doi.org/10.18392/metsz/2019/3/7>
9. Csizmadia Z. – Tóth P. (2014): Egyéni élethelyzetek konfliktusossága és életminőség a fiatalok körében. In: Nagy Á. - Székely L. (szerk.): Másodkézből – Magyar ifjúság 2012. ISZT Alapítvány-Kutatópont, Budapest. pp. 91-112.
10. Csizmadia Z. (2018): Anyagi helyzet - gazdasági erőforrások. In: Nagy Á. (szerk.): Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016. Excenter Kutatóközpont, Budapest. pp. 178-203.
11. Csizmadia Z. (2022): Az ifjúság anyagi helyzete. In: Nagy Á. (szerk.): A lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020. Szociális Demokráciáért Intézet-Excenter Kutatóközpont, Budapest. pp. 134-161.

12. Diósi P. (2018) Családalapítás és gyermekvállalás In: Nagy Á. (szerk.): Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016. Excenter Kutatóközpont, Budapest. pp. 36-53.
13. Domokos T. (2013): Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet. In: Székely L. (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Kutatópont, Budapest. pp. 9-37.
14. Fazekas A. – Nagy Á. – Monostori K. (2018): „Bú, baj, bánat messze szalad!” - Életesemények, problémák, mobilitás, migráció. In: Nagy Á. (szerk.): Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016. Excenter Kutatóközpont, Budapest. pp. 315-349
15. Gerő M. - Kovács I. (2015): Struktúrák, egyenlőtlenségek és hálózatok. Socio.hu. 5(3): 17–43. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.17>
16. Gyukits Gy. - Karlovitz J. T. - Papp Z. A. (2015): A középiskola-választás szociális háttere a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei nyolcadikos tanulók körében. SZELLEM ÉS TUDOMÁNY, (3-4): 40-65. ISSN 2062-204X
17. Homoki A. (2018) Az iskolai szociális munkában rejlő lehetőségek a gyermekvédelmi szükségletorientáció alapelveinek figyelembevételével. *Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat*, 5(3). <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/6117>
18. Husz I.-Kopasz M. - Rácz A. (2020): A szegénységben élő gyermekes családok társadalmi mobilitásának esélyei a családsegítő szakemberek szemszögéből. *Esély*, 31(4): 32-53.
19. Huszti É. (2019): A hazai pálya előnye. A társas kapcsolatok szerepe a falusi fiatalok immobilitásában. *Metszetek*, 8(3): 23-54. <https://DOI.org/10.18392/metsz/2019/3/2>
20. Karlovitz J. T. (2017): Pályaválasztási döntéshozatal Halmozottan hátrányos Helyzetű Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fiatalok körében = Career Decision-Making Among Disadvantaged Youngsters in Borsod-Abaúj-Zemplén County, Hungary. *TAYLOR*, 9.(4-3.): 11-17.
21. Kovács K. (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In: Kovács K. - Váradi M. M. (szerk.): Hátrányban, vidéken. Argumentum, Budapest. 25-54.
22. López, R. M. - Ytarte, R. M. - Ramiro, B. E. (2020): Labour market, education and the specific youth programs: study of perception in Toledo – Spain. *International Journal of Adolescence and Youth*, 25(1): 35-51. <https://DOI.org/10.1080/02673843.2019.1581068>
23. Makay Zs. (2013) Párkapcsolati magatartás és családalapítás a fiatalok körében In: Székely L. (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Kutatópont, Budapest. pp. 53-89.
24. Máté Zs. (2018) Iskolai szociális munka *Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat*, 5(3). <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed/article/view/6115>
25. Nagy E. - Timár J. - Nagy G. - Velkey G. (2015): A társadalmi-térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér és Társadalom*, 29(1):35–52. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2680>
26. Nárai M. (2022): Tanulni muszáj (lenne)? Lehetőségek és különbségek az oktatás világában és az iskolai életutakban. In: Nagy Á. (szerk.): A lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020. Szociális Demokráciáért Intézet-Excenter Kutatóközpont, Budapest. pp. 32-58.
27. Nyüsti Sz. (2013): Oktatási helyzetkép. In: Székely L. (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Kutatópont, Budapest. pp. 90-125.
28. Oross D. (2013): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Székely L. (szerk.): Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Kutatópont, Budapest. pp. 283-315.
29. Radó P. (2018): A közoktatás szelektivitása, mint a roma szegregáció általános kontextusa. In: Fejes J. B. – Szűcs N. (szerk.): Én vétkem. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. pp. 31-55.
30. Szikra D. (2018): Távolodás az európai szociális modelltől – a szegénység társadalompolitikája. *MAGYAR TUDOMÁNY* 179(6): 858-871. (ISSN: 0025-0325) (eISSN: 1588-1245)
31. Váradi M. M. (2015): A túlélés és a társadalmi betagozódás között: szegénység, kirekesztettség és kapcsolatrendszerek. In: Virág T., (szerk.): Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben. Argumentum, Budapest. pp. 44-67.
32. Vastagh Z. - Kiss M. (2021): Közösségi házak és terek funkciói a leghátrányosabb helyzetű térségekben. *Esély*. 32(3):19-36.

33. Vida A. - Vidra Zs. (2015): "Ez is segély, csak máshogy hívják" - Helyi szegénypolitikák: segélyezési gyakorlatok és közmunka. In: Virág T. (szerk): Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben. Argumentum, Budapest. pp. 68-88.
34. Vida A. (2016): A hátrányos helyzetű és pályakezdő fiatalok munkaerő-piaci esélyei Jánoshalmán. In: Jancsák Cs. - Krémer A. (szerk.): Kisvárosi fiatalok, kisebbségek, új sebezhetőségek. Belvedere Meridionale, Szeged. pp. 28-39.
35. Virág T. (2010): Kirekesztve - Falusi gettók az ország peremén. (első szerk.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

A BOSNYÁK IDENTITÁSTUDAT: A SREBRENICAI NÉPIRTÁS TÉRBELI HÁLÓZATAI

Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola

Lektorálta: Prof. Dr. Kemény László

Bevezetés

Bosznia-Hercegovina történelmét, valamint az állam fejlődését nagyban meghatározta az Oszmán Birodalom közel 400 éves uralma. A 15. századi iszlamizációs folyamatok tovább bontották az eleve multikulturális alapokkal bíró – horvát római katolikus, szerb ortodox, valamint zsidó vallású – lakosságot. A vallási és etnikai sokszínűség ellenére az Oszmán Birodalom meglehetősen nagy toleranciát tanúsított, ugyanakkor a társadalmon belül az iszlám vallású lakosságot privilegizálta (Malcolm, 1994). A változás az Oszmán Birodalom visszahúzódásával és az Osztrák-Magyar Monarchia 1878-as okkupációját, illetve 1908-as annexióját követően állt be. Ekkor a hagyományos hatalmi rend felbomlásával a bosnyák etnikum kiszolgáltatottság érzete nőtt (FAZLIC, 2015, 429), amely érzet végig kísérte a 20. századi bosnyák történelmet. Az I. világháborút követően a bosnyák politikát a *Reisu-l-ulama* (vallási vezető) Džemaludin Čaušević (1870 – 1938) határozta meg, aki sem a török sem pedig az osztrák fennhatóságot nem kívánta restaurálni. Az általa propagált politikai irányzat a jugoszláv állam kialakításának az eszméjén nyugodott, amely királyság 1918-as létrejöttével magába foglalta a boszniai területeket is. Az egységes Jugoszláv Királyság nem tudta áthidalni az etnikai konfliktusokat, amely problémák a horvát és a szerb dominancia harcban jelentkeztek (JUHÁSZ, 1997). Az etnikai hovatartozás ideológiai harcában a bosnyák etnikum vezető rétege elsősorban a horvát identitást igyekezett propagálni, ezért a II. világháború alatt Bosznia-Hercegovina Horvátországhoz került (MALCOLM, 1994). A II. világháború során a szerb-horvát konfliktus tovább eszkalálódott, így magában a katonai összecsapásokban, valamint a paramilitáris csapatok háborús bűncselekményeinek következtében, a vizsgált bosznia-hercegovinai bosnyák etnikum vesztesége közel 75 ezer fő volt (MALCOLM, 1994). Egy adott etnikai csoportot érintő tragédiák, illetve traumák komoly alapot adhatnak a kollektív emlékezet és így az adott etnikum identitásának a formálásához. A II. világháborús tragédiák a kommunista időszakban (1945 – 1990) hatást gyakorolhattak az identitás alakulására, hiszen országszerte számtalan szimbolikus tér (temető, partizán emlékművek, utcanevek) őrizik ezen események emlékeit. A bosnyák identitástudat alakulására azonban a jugoszláv állam felbomlását követő harcok (1992 – 95) és az 1995. július 11.-én elkövetett srebrenicai népirtás emlékezete gyakorolt hatást. Itt szükséges megállapítani, hogy a háború kitörését nem lehet vallási harcként értékelni, hiszen egyik félnek sem volt a célja a másik etnikai csoport megtérítése. A vallás ebben az esetben amolyan megkülönböztető, szegregáló jelleggel bírt (HERZFELD, 2019: 16), amely teret adott a felek közötti háborús bűncselekményeknek.

Srebrenica észak-kelet Boszniában található település, amely közel fekszik a szerb határhoz. Földrajzi elhelyezkedését tekintve a Drina folyó középső folyásának kanyarulatában található (Fülöp, 2023, 41). Maga a város egy völgyben helyezkedik el, amelyet a Drina mellékfolyói alakítottak és környezetét a paleozoikus lerakódások formálták. A település körüli területen nagymennyiségű ezüst volt megtalálható, amelyre a középkorban – elsősorban külföldi befektetők által – sikeres ipar alakulhatott ki. (GEKIĆ – REMÉNYI ET AL. 2022). A további természeti

erőforrásokat tekintve, Srebrenica területén jelentős vízforrások (ásványvíz és gyógyfürdő) találhatóak, amelyeket már az ókortól kezdve hasznosítottak (RAMIĆ – E. SALKIĆ – B. SALKIĆ, 2020, 62). Az 1992 – 95 közötti boszniai háború súlyosan érintette a területet. 1992-ben az ENSZ biztonsági zónává nyilvánította Srebrenicát és környékét, ahol közel 40 ezer bosnyák menekült tartózkodott. 1995-ben Radovan Karadžić boszniai szerb elnök vezetésével a szerb erők megszállták a területet. A szerb csapatok benyomulásakor, nagyjából 15 ezer bosnyák próbált meg a közeli erdőn keresztül biztonságos területre menekülni, míg kb. 25 ezren a holland bázison igyekeztek menedéket keresni. A boszniai szerbek etnikai tisztogatásba kezdtek az erdőbe menekülő bosnyákok és a holland bázison csoportosuló lakosság között. A gyilkosságok során közel 8372 bosnyák vesztette életét (BERG – HOONDEERT, 2020, 547). Az etnikai tisztogatások és a bosnyák lakosság elűldözése következtében a srebrenicai lakosság 41,5%-kal csökkent (REMÉNYI 2009, 86). A hirtelen lakosságszám csökkenés és a kiaknázatlan gazdasági források hatására a település Bosznia-Hercegovina egyik legszegényebb területévé vált, ahol a munkanélküliség további társadalmi feszültségeket okoz az etnikai csoportok között (RAMIĆ – E. SALKIĆ – B. SALKIĆ, 2020).

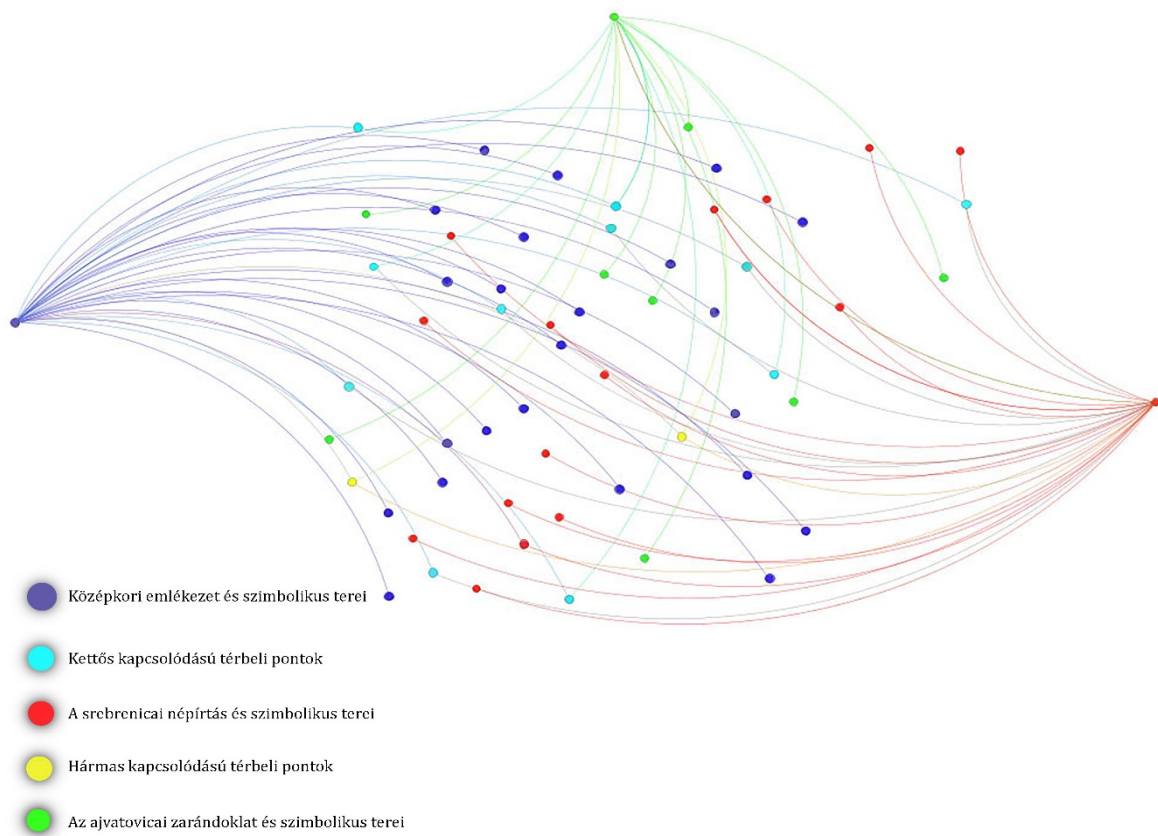
Kutatási előzmények

A srebrenicai népirtással kapcsolatos kutatások számos diszciplínára bonthatóak. A hazai szakirodalom: Juhász József (1997); Törő Csaba (2007), Végh Andor (2004); Reményi Péter (2009); Pap Norbert (2010), M. Császár Zsuzsanna – Négyesi József (2014) és Szabó A. Ferenc (2005) kutatásai elsősorban geopolitikai, történelmi és vallási szempontból vizsgálták Bosznia-Hercegovinát, azonban ezekben a munkákban, a srebrenicai népirtás emlékezetére említés szintjén jelenik meg. Ebből következik, hogy a Srebrenicára, illetve a népirtás emlékezetére vonatkozó magyar szakirodalmak meglehetősen hiányosak. A népirtással, illetve magával Srebrenicával foglalkozó kutatók munkái közül kettőt szükséges kiemelni: Gulyás Éva (2018) – as doktori értekezését, amely bár nem csak kizárólag Srebrenicára vonatkozik, mégis az etnikai tisztogatások holisztikus viszonyait vizsgálja. Ezen kívül Fülöp Dóra (2023) – as tanulmánya jelentős és alapvető szakirodalomként használható, hiszen Srebrenica történelmi múltjának, gazdasági és politikai helyzetének, valamint a települést érintő vallási konfliktusok eseteit is tárgyalja. A srebrenicai népirtás emlékezetének és a bosnyák identitásra gyakorolt hatásának vizsgálatokor figyelembe kell venni a szociálpszichológiára, a néprajz és kulturális antropológiára, illetve a geopolitika és az identitás kapcsolataira vonatkozó szakirodalmakat: Frederik Barth (1997); Kiss Viktor (2014); Feishmidt Margit (1997); Csepeli György (2001), Manuel Castells (2006), Craig Evan Pollack (2010), Owen J. Dwjer (2004); Fotini Bellou (2007); Bokor László (2023) és Bartha Elek (2017).

Hipotézis

A kidolgozott hipotézis nagyban Bartha Elek (2017) elméletei alapján ihletődött, aki néprajztudósként a szakrális terek és azok térhálózataival foglalkozott, illetve munkájában megkülönböztetett egymástól centrum és periféria szakrális helyszíneket. A srebrenicai népirtás emlékezetére egy esszenciális pontot képez a bosnyák identitástudatban. A traumatikus esemény elemzésekor a legfontosabb kérdés az, hogy hogyan vált a bosnyák identitás egyik alapkövévé a srebrenicai népirtás emlékezetére? Illetve, hogyan érte el a bosnyák vallási és politikai elit a srebrenicai emlékezet esszenciális identitáspontjának térstabilizációját? A kérdések

megválaszolására igyekeztem egy olyan hipotézist felállítani, amely elképzelés a térbeli hálózatok összefüggéseire épül. Ahhoz, hogy a térbeli hálózat kialakítása megvalósuljon, az identitástudat szempontjából szükséges a tér lokális szintjén megerősíteni az adott emlékezetbeli elemet. A lokális szint megerősítését követően, a kiemelni kívánt esszenciális identitásponthoz a kormányok igyekeznek más, a lokális helyszínen kívüli térbeli elemekkel – földrajzi helyszínekkel, szimbolikus terekkel stb. – hálózatszerűen egymásba vonni, annak érdekében, hogy a kiemelni kívánt helyszín jelentőségét megerősítsék, illetve stabilizálják a kollektív tudaton belül.



(A bosnyák identitástudat térbeli hálózata, és a hálózat lehetséges esszenciális identitásponthoz. Készítette: Nagy Tamás és Nagy László)

Ennek értelmében a hálózatba más települések, illetve más földrajzi helyszínek is bekapcsolódhatnak, akár újabb esszenciális identitásponthoz kialakítása által is, amelyek ez által centrum és periféria pontokat alakítanak ki. A jelen kutatás a népirtás emlékezetének lokális és belföldi térdimenzióit fogja bemutatni.

A kutatás elméleti keretei az identitás vizsgálatok tükrében

Jan Assmann (1992) – es munkájában fogalmazta meg a társadalom kollektív emlékezetére vonatkozó szabályokat. Elmélete szerint az egyén a közösséghez történő tartozás érdekében kénytelen elfogadni a társadalom kollektív emlékezetbeli kereteit. A kollektív tudat kialakítása során közrejátszanak az individuum emlékei és élményei, amelyek olykor beépülhetnek a társadalmi tudatba. A jelen kutatás a bosnyák identitás formálódásában alapvetően egy instrumentalista megközelítést követ, amely kimondja, hogy a csoport identitás alakítását alapvetően a társadalmi elit látja el. Ettől függetlenül a lokális tér vizsgálatok egyfajta átmenetként az individuum és a kollektív szint közötti elemként, szót fogok ejteni a népiertásra vonatkozó folklorisztikus történetekről, amelyek erősítik a tér identitástudatban betöltött szerepét. A társadalom vezető rétege – Ernesto Laclau argentin filozófus elmélete szerint – akkor jelenik meg a diskurzív gyakorlatban és így az identitás formálásában, amikor a társadalom külső vagy belső ok miatt meghasonul (KISS, 2014, 87). Srebrenica esetében a traumatikus élmény a kollektív tudatban a jelenben is tovább él, így a traumatikus élmény egyaránt identitásépítő és romboló hatással bír. Ez a kettőség azonban egy belső bizonytalanságot is eredményez a közösségen belül. Minél erősebb a bizonytalanság a társadalom szereplői között annál erősebb választ kell adnia egy adott csoportnak a „másik” csoporttal szemben (BOKOR, 2023, 24). Ez a folyamat figyelhető meg a népiertást követő emlékezet alakításban, amely egy etnikailag strukturált és intézményesített elkülönülést is jelentett a szimbolikus térbeli elemek létrehozásában (BAUMAN, 1997). Jan Assmann (1992) kitér a térbeliesítés fontosságára, hiszen egy adott etnikum identitás formálásában elengedhetetlené válik az emlékezet láthatóvá tétele különböző szimbolikus elemek felhasználása által. Katharina Schramm helyesen fogalmazta meg munkájában, hogy a különböző atrocitások traumatikus élményei a térbe beleírhatóvá válnak a különböző jelentéstartalmú szimbolikus téregységek – utcanevek, szobor állítások, park elnevezések, múzeum alapítások – által. (SCHRAMM, 2011). A szimbolikus terek létrehozásában, a különböző társadalmi csoportok vagy más etnikai közösségek között komoly harcok folynak, ahol akár egy helyszínen belül is eltérő narratívával rendelkező szimbólumok jelenhetnek meg (FOOTE, 1997). Ezek az aktív és reaktív identitásformálások a térben Manuel Castells (2006) elmélete értelmében három fő kategóriába sorolhatóak: legitimáló, rezisztens és projekt identitások. Ezek az önazonosság csoportok sok esetben nem egy módon, hanem hibrid formában érvényesülnek és alakítják egy adott etnikum identitás képét. A szimbolikus térfoglalás mellett, ugyancsak fontos szerepet játszanak azok a jelképek, amelyek „szuperjelentéssel” ruháznak fel és a politikai szereplők kommunikációs eszközeivé válnak (A. GERGELY, 2015, 35.). A srebrenicai népiertás esetében megfigyelhetővé válik ez a fajta „szuperjelentéssé” vagy esszenciális identásponttá alakulás, amely folyamat megfigyelésében szükséges kitérni a lokális és a belföldi térbeli hálózatok felépítésére.

Srebrenica a lokális identitás tükrében

A népiertás emlékezetének alakítása nagyban Alija Izetbegović bosnyák politikai tevékenységének volt köszönhető. Izetbegović a médiának adott interjúiban, a népiertással kapcsolatban egy belső és egy külső narratívát épített fel. A belső narratíva a bosnyák közösségnek szólt, amelyben az 1995-ös eseményeket a bosnyák nép sebeként jellemezte, amely szimbolikus értelemben minden olyan személyt érintett, aki a bosnyák közösség tagjaként tartotta magát számon. A külső narratíva a nemzetközi szereplőknek szólt, akiknek a népiertás eseményeinek globális „soha többé” jelszójával igyekezett üzeni, amely által a srebrenicai

genocídium eseménye a globális tragédiák szintjére emelkedett (RAWSKI, 2021, 6). A jelen fejezetben a belső narratíva fejlődését szeretném bemutatni, amelyben kitérek a lokális szintű identitás fejlődés folyamatára.

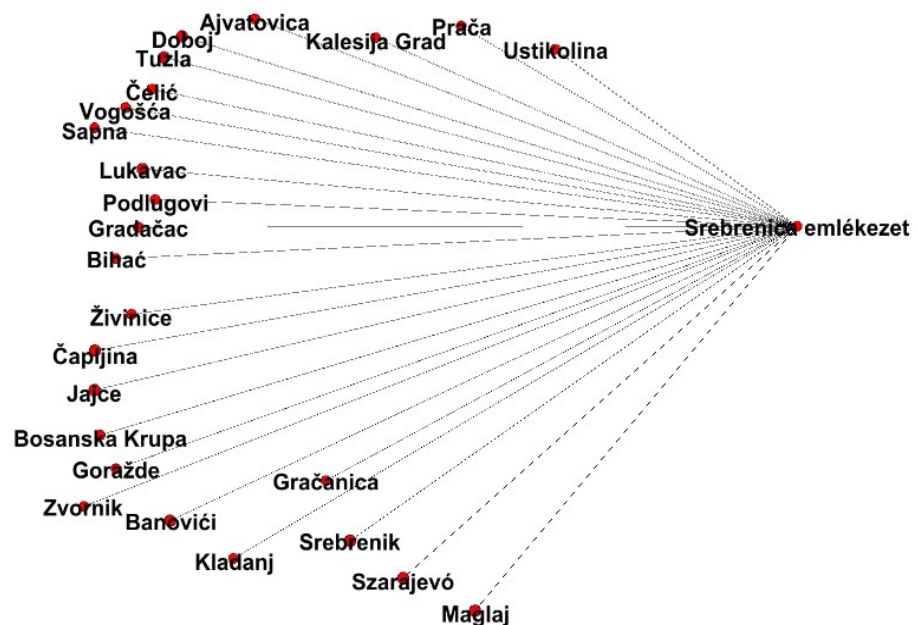
A boszniai szerb hadsereg a mészárlást követően igyekezett a holttestektől megszabadulni, valamint törekedtek a bizonyítékok módszeres megsemmisítésére. Ennek következtében Srebrenica körül számtalan tömegsír alakult ki. Az elkövetők spirituális értelemben egy szennyezett tájat hagytak maguk után, amelyet a holttestek felkutatásával, beazonosításával és tisztas eltemetésével meg kellett tisztítani (CYR, 2014). A szakirodalmakban található interjúk alapján megfigyelhető, hogy a szubjektív szinten az áldozatok számára a legfontosabb az elhunyt szeretteik eltemetése: „A banovici és zvinici közötti úton, a túlszűfolt sorházak udvarán találkoztam egy Sanela nevű kitelepített nővel. A falán egy fotókollázs lógott 4 eltűnt fiáról. Örült, hogy a temetés Potočariban lesz: "Kár, mert ezek a holttestek három éve zsákokban vannak a központban. Csalódott vagyok, mert zsákokban vannak, és nem temették el őket még rendesen. Szégyen, hogy a fiaink zsákokban vannak. Amikor megkérdeztem, hogy mit ért a "rendesen eltemetve" kifejezés alatt, Sanela azt válaszolta: "Nem nagyon értek hozzá. Én csak azt akarom, hogy eltemessék őket, hogy a férjem és a fiaim nevét feltüntessék. Nem sokat tudok az emlékművekről. Csak azt akarom tudni, hogy hol vannak eltemetve” (POLLACK, 2010, 131). Az iszlám szokások szerint, a halott hozzátartozó lelke nem kerül azonnal a mennybe, hanem 40 napig a lélek a test közelében marad. Amennyiben a temetés sikertelen, a bosnyák hiedelemvilág szerint a lélek nem lesz képes átjutni a túlvilágra, így az elhunyt lelke a földön a test körül fog kísértetni (POLLACK, 2010, 135). Ezekhez a szubjektív véleményekhez kapcsolhatóak azok a folklorisztikus történetek vagy szellemhistóriák, amelyek különböző narratívákon keresztül erősítik a lokális identitás megrögződését és egyben hozzájárulnak a táj szakralizálódási folyamatához (MENCEJ, 2021). A srebrenicai népirtás emlékezetének lokális szintjén a legfontosabb táj szakralizálási elemet a köztemető létrehozása jelentette Potočariban. A temető, spirituális értelemben egy olyan teret jelentenek, ahol „a szent tér egy nyílást alkot felfelé, amely által lehetővé válik a kapcsolat az istenek világával (ELIADE, 2009, 19 – 20.).

Emellett az identitás alakítás folyamatában az emlékmű állításának van nagy szerepe, hiszen a különböző szimbolikus terek létrehozása által többlet jelentéssel ruházzák fel a helyszínt, amely ebben az esetben egyesítő funkcióval, valamint a nemzetállam szimbólumaként is szolgál (POLLACK, 2010). A köztemető és az emlékközpont létrehozásához az amerikai és az európai kormányok közösen biztosították az anyagi hátteret, amely az amerikai kormány részéről 1 millió dollárt, míg az európai államok vezetői részéről 5,8 millió dollárt jelentetett (BELLOU, 2007: 389). Az emlékközpont egy profán teret képvisel a szakrális temető mellett, amelynek célja lehet a történelmi hitelesség, a valós és spiritualitástól mentes forrásközlés. Identitás erősítő szerepe az emlékközpontnak azonban nem csak lokális és belföldi szinten érvényesül, hanem nemzetközi szinten is, amely ebben az esetben az online szférában megjelenő kiállítási elemek láthatóságát jelenti (BIDDOPH, 2021, 15). A lokális szinten, a szimbolikus térgyarapodásnak nem kell kizárólagosan az állam által támogatott és szimpátiával kezelt terekre szorítkoznia. Egy adott etnikum identitása erősödhet a csoport számára ellentétes jelentésű emlékművekkel is (DWJER, 2004, 421). Srebrenica esetében a szerbek is létrehoztak hasonló szakrális és profán szimbolikus tereket, amely emlékművek egy ellentétes narratívát, a bosnyák agressziót kívánják reprezentálni. Ebben az esetben érvényesül Manuel Castells (2006) korábban ismertetett elmélete. Srebrenica esetében egy hibrid identitásról beszélhetünk, ahol a szerbek Srebrenicában, míg a bosnyákok Potočariban sajátos emlékezeti tereket hoztak létre a „másikkal” szemben. Ebben az esetben a rezisztencia az eltörlési vagy lekicsinylő kísérletek ellen érvényesül. A rezisztencia mellett jelen van a legitimáló identitás építés is, hiszen mindkét

etnikum a saját területi fennhatóság jogát igyekszik igazolni a szimbolikus térfoglalás és a sajátos emlékezeti terek kialakítása által. A lokális szintű emlékezet megerősítés elengedhetetlen, azonban az esszenciális szakrális pont kialakításához szükségessé válik más, a lokalitáson kívüli térbeli pontok bekapcsolása is.

A srebrenicai népirtás emlékezetének belföldi térhálózatai

A srebrenicai népirtás esszenciális identitáspontjához eltérő erősségű térbeli pontok kapcsolódnak. Az erősség megállapítása érdekében figyelembe kell venni azt, hogy az adott településen megtalálható-e valamilyen szimbolikus tér (utcanév, park, szobor, múzeum stb.) vagy fellelhető-e olyan civil szervezet, amelynek központja az adott településen működik és egyértelműen a genocídium emlékezet hagyományát őrzi vagy rendelkezik-e az adott helyszín egy olyan tradícióval, amely valamilyen formában kötődik a srebrenicai népirtás emlékéhez. Ennek tükrében gyenge erősségű identitáspontként szerepelhet például Bratunac település, ahol a feltárt tömegsírból 14 férfi és 2 fiúgyermek holttestét találták meg (KARČIĆ, 2015, 375). A településen azonban nem található semmilyen fajta szimbolikus térelem, hagyomány vagy civil szervezet, amely hordozná a népirtás emlékezetét, így a hálózati rendszerbe ez a település egyelőre nem kerülhetett bele.



(A srebrenicai emlékezet térhálózata és az ehhez kapcsolódó külső területek. Készítette: Nagy Tamás)

A hálózatban szereplő települések többsége, a szimbolikus térfoglalás – az utca és tér elnevezések – által kapcsolódik a srebrenicai genocídium identitáspontjához. Az utcanevek, illetve tér elnevezések jelentős politikai eszközök, amelyek legitimálják és egyben konszolidálják

a különböző szociálpolitikai struktúrákat, így az etnikai közösségeket is (AZARYAHU, 1996). A srebrenicai népirtás emlékét hordozó utca és tér elnevezések a következő településeken találhatóak meg: Tuzla, Kalesija Grad, Bihać, Goražde, Capljina, Lukavac, Gradačac, Bosanska Krupa, Ustikolina, Prača, Szarajevó, Jajce, Vogošća, Sapna. A szimbolikus helyszínek szempontjából hasonló jelentőséggel bírnak a múzeumok, amelyek a gyűjtemények kialakítása és a történeti forrásközlés mellett, fontos szerepet játszanak a közművelődésben és a kulturális interakciók kialakításában. A boszniai háborús bűncselekményekkel kapcsolatos tematikus gyűjtemények Mostarban és Szarajevóban találhatóak meg.

A közösségi emlékezet formálásában nagy szerepet játszanak a különböző civil szervezetek tevékenységei. Tuzla városa egy erős hálózati pontot jelent a bosnyák identitástudat ezen rendszerében. A település 1995-ben befogadta a Srebrenicából menekülőket, illetve az itt működő Snaga Žene civil szervezet segíti a népirtás helyszínéről elmenekült lakosokat és az elhunyt hozzátartozóit (MEMIŠEVIĆ, 2015; CLARK, 2016). A térhálózat egy másik erős eleme Szarajevó, amely fővárosi funkciójával, valamint esszenciális identitáspontként kapcsolódik a bosnyák önazonosságtudathoz. A srebrenicai események esszenciális identitáspontjához a település szimbolikus tereivel és civil szervezeteivel is erősen kötődik. A civil szervezetek közül a legfontosabb az úgynevezett „Srebrenicai anyák” közössége, amelynek egyik központja a fővárosban található. A közösség tagjai a társadalom fontos és tiszteletnek örvendő szereplőivé váltak. A srebrenicai népirtás kollektív emlékezetében az anyák elhunyt gyermekei és hozzátartozói, „*šehidekké*” vagy másnéven mártírokká váltak (RAWSKI, 2021). Az emlékezet szakralizálódása jelentős mértékben növeli a helyszín és az esemény szerepét a bosnyák identitástudatban. A mártíromság és a különböző zarándoklati tevékenységek – *Marš Mira* (békement) és Ajvatovica – által éves szinten nagy számú tömeg jelenik meg Potočariban.

A bosnyák identitástudat egy újabb esszenciális pontját alkotja az ajvatovicai zarándokhely, amely európai szinten az egyik legnagyobb iszlám vallású szakrális helyszín. A területhez Ajvaz-dedo legendája kötődik, aki a közeli Prusac város vezetőjeként, valamint iszlám hittérítőként vált jelentőssé a 15. század során (RUJANAC, 2013). A zarándokhely több szempontból kapcsolódik a srebrenicai identitásponthoz. Ajvatovica egyfajta ellenpéldaként szolgál a srebrenicai tragédiával szemben, ahol a politikai és vallási vezetők az emlékezet fontosságának hangsúlyozása mellett kiemelik a bosnyák erőt és összetartozást (RUJANAC, 2013). Srebrenica azonban nem csak az ellenpélda által kapcsolódik ehhez az térbeli hálózathoz, hanem a hagyomány szempontjából is. A zarándoklat során, Bosznia-Hercegovina különböző városaiból lovasok indulnak útra, akik között rendszeresen megszokott jelenni egy Srebrenicát képviselő lovas is (Sekulić, 2023) Ez a szokás szintén a bosnyák egységet és erőt hivatott jelképezni. További kötődési pontként szolgálhat az a hagyomány, amely a zarándoklati eseményeket követően alakult ki. Ekkor Ajvatovicából, sokan utaznak el a Potočariban található temetőbe megemlékezés céljából (KUEHN, 2017, 113).

Konklúzió

A srebrenicai népirtás traumája komoly hatást gyakorol a bosnyák kollektív emlékezettudatra. A trauma beépülése a bosnyák identitásba és ennek lecsapódása a szimbolikus térhasználatban tetten érhető, amelynek formálásában az egyéni és a kollektív szint egyaránt szerepet játszik. A srebrenicai események úgynevezett „szuperjelentéssé” vagy esszenciális identitásponttá alakulásában nem csak a lokális szintű térfoglalás, hanem a belföldi térhálózat és a hálózatban kialakított külső szimbolikus térpontok is szerepet játszottak. Az etnikai tisztogatás és kényszerített kitelepítések ellenére, a térbeli hálózati rendszer által az is

láthatóvá válik, hogy az esetleges jövőbeli belső konfliktusok esetén a bosnyákok továbbra is magukénak tartják a Srebrenica környéki területeket. A kutatás további fázisában a nemzetközi térhálózat kialakítására fogok kísérletet tenni, amely egy harmadik térbeli dimenzióját képviseli a bosnyák identitástudatnak. A nemzetközi szint vizsgálata azért is válhat jelentőssé, mivel ez az a szint, ami az identitás szempontjából egyértelműen egy centrum ponttá teszi a srebrenicai népiertás emlékezetét.

Felhasznált szakirodalom:

- A. GERGELY, András (2015). Térhasználat és szimbolikus szuverenitás. *Tér és Társadalom*, 29(2), 19 – 42.
- ASSMANN, Jan (1992). *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz könyvkiadó, Budapest.
- AZARYAHU, Maoz (1996). The power of commemorative street names. *Environment and Planning D Society and Space*, 14(3), 311 – 330.
- BARTHA, Elek (2017). *Megszentelt tájak vonzásában*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.
- BAUMAN, Zygmunt (1997). Modernség és Ambivalencia. In.: Feishmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, 1997, 47 – 60.
- BELLOU, Fotini (2007). Srebrenica – The War Crimes Legacy: Internatioal Arguments, Intervention and Memory. *Southeast European and Black Sea Studies*, 7(3), 387 – 398.
- BERG, den van Dio & Hoondert, J.M. Martin (2020). The Srebrenica exhibition. *Onati Socio-Legal Series*, 10(3), 544 – 562.
- BIDDOLPH, Caitlin (2021). Queering temporalities of international criminal justice: Srebrenica remembrance and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. *Griffith Law Review*, 29(3), 401 – 424.
- BOKOR, László (2023). *Társadalom, Trauma és a szelfviszontagságai*. Oriold és Társai Kft, Budapest.
- CASTELLS, Manuel (2006). *Az identitás hatalma*. Gondolat-Infonia, Budapest.
- CLARK, Natalya Janine (2016). Are there 'greener' ways of doing transitional justice? Some reflections on Srebrenica nature and memorialisation. *The International Journal of Human Rights*, 20(8), 1199 – 1218.
- CYR, E. Rachel (2014). The „Forensic Landscapes” of Srebrenica. *Culture*, No. 5, 81 – 92.
- DWJER, J. Owen (2004). Symbolic accretion and commemoration. *Social and Cultural Geography*, 5(3), 419 – 435.
- ELIADE, Mircea (ford.: Berényi Gábor – M. Nagy Miklós) (2019). *A Szent és a Profán*. Helikon Kiadó, Budapest.
- FAZLIC, Hazim (2015). Modern Muslim Thought in the Balkans: The Writings of Mehmed ef. Handzic in the El-Hidaje Periodical in the Context of Discrimination and Genocide. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 35(3), 428 – 446.
- FOOTE, E. Kenneth (1997). *Shadowland Ground. America's Landscapes of Violence and Tragedy*. University of Texas Press, Austin.
- FÜLÖP, Dóra (2023). Fülöp Dóra: Srebrenica vallási-etnikai elemzése a szlávok érkezésétől napjainkig. *Multikulturalizmus egy népiertás árnyékában*. *Hadtudomány*, 33(1), 40 – 57.

GEKIĆ, Haris; REMÉNYI, Péter; BIDŽAN, Aida (et al.) (2022). *The Geography of Bosnia and Herzegovina. Between East and West*. Springer.

HERZFELD, Noreen (2019). The dangers of religious nationalism: Lessons from Srebrenica. *Dialog*, 58(1), 16 – 21.

JUHÁSZ, József (1997). *A Délszláv Háborúk*. Napvilág Kiadó, Budapest.

KARČIĆ, Hikmet (2015). From the Selimovic Case to the Srebrenica Commission: The Fight to Recognize the Srebrenica Genocide. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 35(3), 370 – 379.

KISS, Viktor (2014). A politika logikái. Ernesto Laclau és az ideológiakritika reorganizációja. *Politikatudományi Szemle*, 23(1), 77 – 101.

KUEHN, Sara (2017). Pilgrimage as Muslim Religious Commemoration: The Case of Ajvatovica in Bosnia-Herzegovina. In: Ingvild Flakerud & Richard J. Natvig (Eds.). *Muslim Pilgrimage in Europe*. Routledge Studies in Pilgrimage, Routledge, New York, 98 – 117.

MALCOLM, Noel (1994). *Bosnia. A Short History*. New York University Press, New York.

MEMIŠEVIĆ, Ehlimana (2015). Battling the Eighth Stage: Incrimination of Genocide Denial in Bosnia and Hercegovina. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 35(3), 380 – 400.

MENCEJ, Mirjam (2021). The Dead, the War, and Ethnic Identity: Ghost Narratives in Post-War Srebrenica. *Folklore*, 132(4), 412 – 433.

POLLACK, M.S. Craig Evan (2010). Intentions of Burial: Mourning, Politics, and Memorials Following the Massacre at Srebrenica. *Death Studies*, 27(2), 125 – 142.

RAMIĆ, Edin; SALKIĆ, Ensar; SALKIĆ, Besim (2020). The Healing Waters of Srebrenica in the Function of the Development of Tourism, Agriculture and Economy. *Advances in Research*, 21(11), 60 – 66.

RAWSKI, Tomasz (2021). The Persistence of National Victimhood: Bosniak Post-War Memory Politics of the Srebrenica Mass Killings. *Sprawy Narodowościowe Seria Nowa*, No. 53, 1 – 23.

REMÉNYI, Péter (2009). *Jugoszlávia felbomlásának politikai földrajzi következményei és a térség városhálózatára gyakorolt hatásai*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

RUJANAC, Sarač Dženita (2013). Ajvatovica: A Bridge Between Tradition and National Religious Identity. *History and Anthropology*, 24(1), 117 – 136.

SCHRAMM, Katharina (2011). Introduction: Landscapes of Violence: Memory and Sacred Space. *History and Memory*, 23(1), 5 – 22.

Forrás:

Sekulić, Marinko (2023). Najmlađa „šumska vila” i njena drugarica u pohodu na Ajvatovicu. *Vijesti* (<https://n1info.ba/vijesti/najmladja-sumska-tila-i-njena-drugarica-u-pohodu-na-ajvatovicu/> utolsó letöltés dátuma: 2023.12.05.)

“EGY VILÁGCSODÁJA EZ A SZÁMÍTÓGÉP!” DIGITALIZÁCIÓ IDŐSKORBAN - ADATDONÁCIÓ, EGY LEHETSÉGES KUTATÁSI IRÁNY

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szociológia Doktori iskola

Lektorálták: Dr. Egri Tímea és Dr. Sós Tamás

Bevezetés

A társadalomtudományok célja, hogy megismerje az ember mint társadalmi lény magatartását, feltárja a cselekvés mozgatórugóit és kövesse a társadalmi struktúrák változását. A digitalizáció térnyerésével előtérbe került az online térben folytatott tevékenységek megfigyelésének kérdése, így a közösségimédia-felületek felhasználói szokásainak kutatása. Tanulmányomban az adatdonációt mutatom be, amelynek a célja épp ez, de sajátos jogi és politikai történések miatt tett szert jelentőségre. Ismertetem a korábbi kutatásokat és a jelenleg Magyarországon zajló adatdonációs kutatást. Ezután bemutatom saját szűkebb kutatási területemet, az idők digitalizációját, amelynek vizsgálatához adatdonációs és kvalitatív módszertant használok. Az eredmények ismertetésével mellett érvelek, hogy a két forrásból származó adatok olyan információt tárhatnak fel, amelyek egyébként rejtve maradnak, így hozzájárulhatnak a társadalmi cselekvés pontosabb leírásához, mélyebb megismeréséhez.

Adatdonáció

A közösségi média felületek információinak letöltéséhez a kutatók sokáig az API (application programming interface) eszközt használták, amely lehetővé tette, hogy nagy mennyiségben érjék el a digitális magatartás nyomait. A Cambridge Analytica botrány miatt azonban a közösségi média tudományos kutathatósága az addig ismert módon lezárult, eljött a szakirodalom által APIkalipszisznak bélyegzett időszak (Bruns, 2019; Rehman, 2019). Ez a helyzet új megoldások keresését kényszerítette ki és ráirányította a figyelmet azokra az adatgyűjtési módszerekre, amelyek a közösségi oldalak felhasználói felől közelítenek az adatokhoz (Kmetty et al., 2023), mint például az adatdonáció (Breuer et al., 2020; Boeschoten et al., 2020; Breuer et al., 2022).

Az adatdonációt a GDPR-rendelet bevezetése könnyítette meg, (General Data Protection Regulation, GDPR, Európai Parlament és a Tanács, 2016), ami előírta, hogy az adatkezelőknek az érintettek számára elektronikus úton hozzáférést kell biztosítaniuk a személyes adataik másolatához. Minden nagyobb digitális platform megfelel a törvénynek azáltal, hogy "letölthető adatcsomagokat" (data download packages - DDP) biztosít a felhasználói számára. Az adatdonáció ezeket a letölthető adatcsomagokat használja fel, ugyanis a kutatásban részt vevők letöltik, átadják és ezáltal elemezhetővé teszik a digitális térben róluk gyűjtött adatokat. Az adatdonációs kutatásban a résztvevők kiválasztása jellemzően a survey felméréseknél használt mintavételi technikákkal történik. Az átadott adatcsomagok a közösségimédia-felületeken mutatott felhasználói magatartás számos aspektusát tükrözik (Kmetty et al., 2023): lehetnek viselkedésre vonatkozó (like, reakció, ismerős felvétele), szöveges (üzenetek, posztok), audiovizuális (fényképek, videók) vagy lokációs adatok is.

Az adatdonáció módszere új lehetőséget teremt az adatszerzésre, ezáltal társadalomtudományos kérdések megválaszolására. A kutatások egyrészt a digitális térben mutatott viselkedés aspektusait vizsgálják, így az elmúlt évek adatdonációs kutatásai foglalkoztak többek között az egészségügyi adatok felhasználásának etikájával (Krutzinna &

Floridi, 2019; Strotbaum, 2019), a digitális eszköz-használattal (Ohme et al., 2021; Parry et al., 2021), a depresszióra utaló viselkedéssel (Kmetty & Bozsonyi, 2022) és a zenei ízlés alakulásával (Kmetty & Németh, 2022). A kutatások másik része arra irányult, hogy milyen tényezők befolyásolják az adatdonációban való részvételt (Jäckle et al., 2019; Keusch et al., 2019; Revilla et al., 2019; Wenz et al., 2019; Struminskaya et al., 2020; Ságvári et al., 2021; Baumgartner, 2022; Silber et al., 2022; Kmetty et al., 2023). Ennek a megismerése azért kiemelten fontos, mert egy adatdonációs kutatás tervezésekor is számításba kell venni bizonyos torzító hatásokat, és feltárni azt, hogy kik miért hajlandóak kevésbé, vagy miért nem hajlandóak egyáltalán részt venni ilyen kutatásokban, mert ez befolyásolja az eredmények érvényességét, általánosíthatóságát.

Magyarországon jelenleg a Társadalomtudományi Kutatóközpont, a Central European University és az Eötvös Loránd Tudományegyetem folytat közös adatdonációs kutatást *Új utak a társadalom megismerésében – A donáció alapú digitális adatgyűjtésben rejlő lehetőségek* címmel. A kutatás alapvető célja a magyar társadalom újszerű kutatási megoldásokkal történő leírása, amelyek az online térben, a közösségi médiában folytatott tevékenységeket veszik alapul. A kutatás két részből áll: az első részben, az előkutatásban az országos reprezentatív survey felmérésben a megkérdezettek többek között arra válaszoltak, hogy hajlandóak lennének-e részt venni egy adatdonációs kutatásban, a vizsgálat célja pedig az volt, hogy feltárja az ezt befolyásoló tényezőket (Kmetty et al., 2023). A második részben a tényleges adatdonáció zajlott, amikor a résztvevők egy kérdőív kitöltése mellett letöltötték és átadták a közösségimédia-tevékenységeiket tartalmazó adatfájlijaikat. Mindkét kutatást az NRC online közvélemény-kutató cég végezte 2023 tavaszán és nyarán egy több, mint 165.000 válaszadóból álló, fizetett online panel segítségével. Az előkutatásban összesen 1000 válaszadó vett részt (Kmetty et al., 2023), a tényleges adatdonációs kutatásban pedig 750. Az utóbbiból származó adatok előkészítése, feldolgozása jelenleg is zajlik.

Idősek digitalizációja a kvantitatív adatok tükrében

2022-ben, mesterszakos hallgatóként csatlakoztam az ismertetett adatdonációs kutatáshoz, azonban a vizsgálódásom fókuszát tovább szűkítettem: célom az idősek digitális tapasztalatainak megismerése volt. A téma a szociálgerontológia és a digitális szociológia metszéspontján helyezkedik el, fontosságát indokolja az a demográfiai folyamat, amely leginkább meghatározza a XXI. századi európai országok jövőjét (Vargha, 2017): az idős népesség arányának emelkedése. Ez a változás egybeesik a késő modernitás információs technológiai forradalmával. A népességen belül az idősek aránya egyre növekszik, így lassan az a kohorsz kerül az idősebbek közé, amely számára az internet a mindennapok részévé vált. Ezért fontos annak feltárása, hogy hogyan és mire használják az idősek a digitális világot, miben segíti őket, milyen gátat, esetleg veszélyt tapasztalnak a használatban.

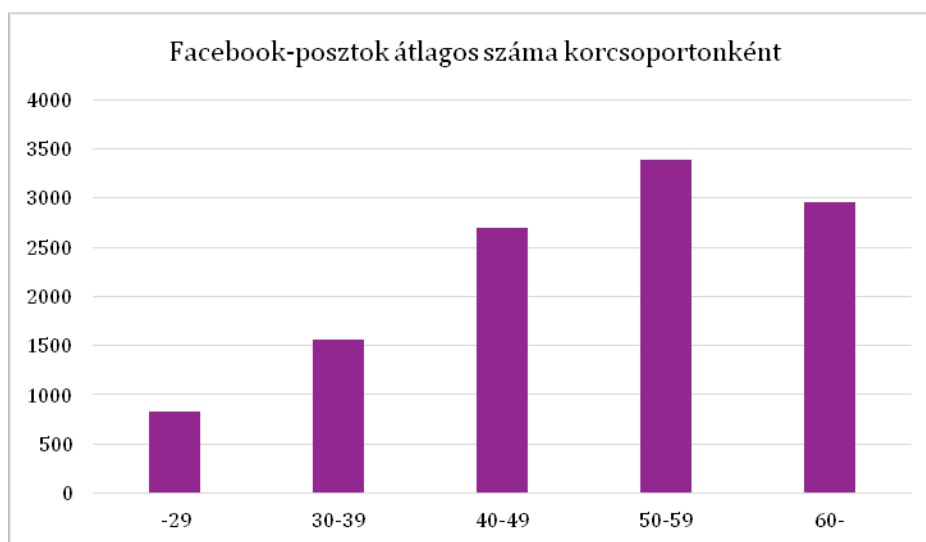
Ennek vizsgálatához először kvantitatív megközelítéssel elemeztem az országos adatdonációs kutatás rendelkezésre álló adatait, és azt vizsgáltam, hogy mennyiben más az idősek digitális lábnyoma, mint a fiataloké.

A letöltött adatfájlok alapján egyes résztvevőkről a következő, Facebook-aktivitást leíró adatok álltak rendelkezésre: barátok, posztok, hozzászólások és reakciók száma, amelyek átlagát az összes résztvevő és a legidősebb korcsoport esetében a 1. táblázat mutatja be (a Facebook-aktivitás használata azért indokolt, mert az előkutatási adatok alapján ez a legelterjedtebb közösségi média a magyar társadalomban). Mindegyik aktivitás esetében ANOVA-táblával megvizsgáltam, hogy van-e szignifikáns eltérés a korcsoportok között, és csak a posztok esetében volt szignifikáns a különbség ($F=7,712$, $df=4$, $p<0,001$).

Facebook-aktivitás (db)	Adatdonáció átlaga	Adatdonáció 60+
Barátok	585	484
Posztok	2.196	2.954
Hozzászólások	2.571	2.780
Reakciók	13.151	10.702

1. táblázat: Adatdonációs kutatás, Facebook-aktivitások átlaga (a 0,05 szinten szignifikáns összefüggések félkövérrel kiemelve).

Az 1. ábra mutatja be, hogy nem lineáris összefüggés van a korcsoporthoz tartozás és a posztok átlagos száma között, a legaktívabb az 50-59-es korosztály. Az, hogy a többi aktivitás mentén nincsen szignifikáns különbség, kiegyensúlyozott és elterjedt használatra utal.



1. ábra: Adatdonációs kutatás, Facebook-posztok átlagos száma korcsoportonként.

Ezután lineáris regressziós modellt építettem fel, ahol a posztok száma volt a függő változó, a magyarázó változó pedig az korcsoportbesorolás dummy változója és a másik rendelkezésemre álló demográfiai változó, a nem. A modell magyarázóereje szignifikáns ($F=7,262$, $df=5$, $p<0,001$; Adjusted $R^2=0,092$), a magyarázó változókat vizsgálva pedig az látszik (ld. 2. táblázat), hogy 40 éves kor feletti korcsoportokhoz tartozók és a nők posztolnak nagyobb valószínűséggel Facebookon, bár a nemnek kisebb a magyarázóereje, mint a korcsoportváltozóknak (kivéve a 30-39-es korcsoportot, ahol a változó hatása nem szignifikáns). Ezt az magyarázhatja, hogy a fiatalabbak életkorukból fakadóan kevesebb ideje regisztráltak a Facebookra, mint az idősebbek, és ezen idő alatt nem voltak náluk sokkal aktívabbak. De elképzelhető, hogy valóban az idősebbek foglalkoznak többet a Facebookkal, és a fiatalok esetleg más közösségi oldalon aktívak. Erre az adatdonációs kutatás tud majd választ adni.

Facebook-posztok száma	Stand. Beta	t	Sig.
Nem	0,125	2,247	0,025
30-39	0,116	1,608	0,109
40-49	0,294	4,052	<0,001
50-59	0,337	4,915	<0,001
60-69	0,263	3,904	<0,001

2. táblázat: Adatdonációs kutatás, Facebook-posztok száma, lineáris regressziós modell (a 0,05 szinten szignifikáns összefüggések félkövérrel kiemelve).

Kvalitatív megközelítés: interjú

A kutatás másik részében félig strukturált interjúkat végeztem és elkértem az interjúalanyok digitálisan letölthető adatcsomagjait. Így a rendelkezésemre állt az interjúhelyzetből és az országos adatdonációs kutatásból származó adatdonációs tartalom is. A kutatás feltáró jellegű, az idősek digitális tapasztalatainak megismerésén túl az a cél is vezérelt, hogy megvizsgáljam, milyen következtetéseket lehet levonni egy ember digitális lábnyomából a rendelkezésre álló survey vagy interjúhelyzetben generált adatok alapján. Először a kutatás interjú tapasztalatait mutatom be, majd ezután azt vázolom, hogy a jelenlegi szakaszban milyen összevetést tudtam elvégezni a survey és interjú adatdonáció között, és ebből milyen következtetést tudtam levonni az interjúalanyaim digitalizációjáról. Ehhez két, eltérő használati mintázatú interjúalany digitális tapasztalatait mutatom be részletesebben. Fontos hangsúlyoznom, hogy mind a kvantitatív, mind a kvalitatív vizsgálat aktív digitális felhasználókra fókuszál, a dolgot pedig az online világban megélt sokszínű tapasztalatok bemutatására törekszik.

A kutatás exploratív és idiografikus jellege miatt nem törekedtem arra, hogy eltérő típusú településeken vagy településrészekben élő idősekkel készítsék interjú: egy viszonylag szűk földrajzi területen, egy budapesti lakótelepen élő időseket kerestem. Erre az egyik interjúalany a következőképpen reagált:

„Egy bizonyos szegmensét kapja ki a nyugdíjas társadalomnak. Mert ha azt mondom, hogy például a budai oldalon mondjuk egy XII. kerületet vesz górcső alá. (...) Ott egy nyugdíjossal beszél, ott például mi a program most nyáron, meg hogy hova utazunk, meg mit tudom én mi, érti, szóval más. És azért a mi világunk is más. Tehát az, aki szerényebb anyagi körülmények között él, az bevállalja.” (nő, 70)

Az interjúalany pontosan fogalmazta meg a szűk földrajzi egység kiválasztásával járó következményeket: a megállapításokból nem lehet általánosítani, de nem is ez volt a cél, hanem a szubjektív megéletek feltárása.

Az interjúalanyokat három forrásból sikerült elérnem: a lakótelepi nyugdíjas házból, közösségi kertből és Facebook-csoportból. Az első interjúalanyok újabb alanyokat javasoltak, így hólabda-módszerrel jutottam további személyekhez, és így alakult ki végül a tízfős minta. Jellemzően egy vagy két alkalommal találkoztunk, az interjúk legtöbbször az interjúalanyok otthonában vagy a közösségi kertben készültek, alkalmanként 1,5-2 óráig tartottak. Az interjúk készítésénél interjúvázlatot használtam, ami kellő flexibilitást biztosított az interjú során, nem ragaszkodtam a kérdések sorrendjéhez, igyekeztem szabad teret biztosítani az élmények megosztására, a történetek előhívására.

A tíz fő három férfiből és hét nőből állt, a legfiatalabb alany 68 éves, a legidősebb 79 éves volt (a keresésnél életkort nem adtam meg és az időskorra sem utaltam, csak arra hogy nyugdíjassal szeretnék interjút készíteni).

Az interjúkészítés során tisztában voltam azzal, hogy a személyem befolyásolja az interjúalanyokat, az általuk közölt információkat. Fiatalabb koromat többen szóvá tették, de a közöttünk lévő korkülönbség véleményem szerint inkább segítette az interjúkat. Egyrészt mert kedvesen, segítő szándékkal fogadtak, másrészt az életükről beszélve nem vették adottnak, hogy ugyanazzal a tudással rendelkezem, mint ők, ezért türelmesen magyaráztak. Volt, aki az érdeklődésemem megütközött:

„És akkor mondja, magának szüksége van arra, hogy ilyen hülyeségeket hallgasson ilyen öregektől?” (nő, 70)

Koromból és a témából is fakadhatott, hogy digitálisan kompetens személyként kezeltek, aki szakértője a digitalizációnak, ebből következően többet tud, mint ők. Az interjú adatdonációs része is megerősítette ezt a percepciót, ami kialakíthatott egy alá-fölrendeltséget vagy egy megfelelési kényszert a viselkedésükben, tehát fontos figyelembe venni, hogy az információk ebben az interjúszituációban keletkeztek. Az egyik interjúalany reflektált erre a szituációra, így fakadt ki, amikor az adatletöltés során egy váratlan nehézséggel szembesültünk:

„Na most képzelje el, ha egy ilyen mágusnak se megy, mint maga, akkor mit mondjak én.” (nő, 70)

A felmerült elemzési szempontok közül ebben a dolgozatban a játékot emelem ki. A szakirodalom a digitális eszköz-használatot a hasznosság alapján ítéli meg attól függően, hogy hozzájárul-e a gazdasági haszon vagy a társadalmi tőke gyarapításához vagy a politikai érdekképviselőhöz (DiMaggio & Hargittai, 2001). Az interjúalanyok azonban ennél sokkal árnyaltabban értékelték a tevékenységeiket, a használat széles skálájáról számoltak be, és egy-egy tevékenységet akár eltérő, többes céllal végeznek. A szórakozás, játék jellemzően a kevésbé hasznos időtöltések közé kerül szakirodalomban, miközben kétféleképpen is szolgálja az interjúalanyok közérzetét. Egyrészt segíti a kapcsolódást másokhoz, közös időtöltést jelent, ezért a társadalmi tőke növelésében van szerepe.

„Például én nagyon szeretek a gépen pasziánszozni. Akkor szoktunk úgy csinálni, hogy a barátnőm is letölti, én is letöltöm, vagyis játszunk, és akkor mindig mondja, hogy hogy állsz? Ó, mondom, anyja már kétszer megvert a gép. Közben meg megy a messenger, be van kapcsolva, és közben dumálunk, akkor ő mondja, hogy a francba, már megint elszúrtam. És akkor mondom, mutasd már, hogy milyen lapjaid vannak. Szóval kabaré, de úgy elvagyunk.” (nő, 70)

Mások prevencióként használják a különböző játékokat, különösen azok, akik egyedül élnek, és akik számára az egyedüllét a romló egészségi állapottal súlyosbítva ijesztő jövőképet fest. A szellemi hanyatlás megelőzéseként játszott online játékokon elért jó eredmény bizonyosságot és megerősítést jelent a kognitív képességekben.

„Én az elhülyüléstől félek. Szóval most nem azért, de belegondolok, hogy mit csinálnék, ha demens lennék, egyedül mit csinálnék, meg egyáltalán az, hogy megőrizzem legalább az agyamat. (...) Van egy olyan, hogy kvízek, tesztek, és ott az Agykarbantartó, azt minden éjszaka előadom, mert az naponta van friss, és akkor boldog vagyok, ha tíz pont.” (nő, 74)

„Nagyon segített nekem abban, hogy ugye egyedül éltem, nem sokat beszélgettem, azért van ilyen szófosásom, mindegy. Nem sokat beszélgettem, és észrevettem, hogy nem jutnak eszembe szavak. És mióta ezzel játszom, sokkal kevésbé van ilyen gondom. Meg hát igen. Volt egy pár szó, amit én nem is ismertem.” (nő, 69)

A cselekvés motivációjára, a hozzá kapcsolt értékre az interjúszituációban derül fény, ezért elengedhetetlenül fontosnak tartom, hogy a digitális tapasztalatok kutatásánál a megértő szociológia hagyományát követve magát a cselekvőt is szóra bírjuk, mert így teljesebb képet kaphatunk a digitális tapasztalatokról.

A digitális lábnyomok összevetése

Az alanyok toborzásánál előre jeleztem, hogy az interjún kívül a résztvevők digitális lábnyomáról is szeretnék másolatot kérni, de ennek részleteit a személyes találkozások alkalmával mondtam el. Mégis lényegesnek tartottam tisztázni, hogy ne meglepetésként érje az interjúalanyokat a kérés. Az interjúk végén elmagyaráztam, hogy mi a kutatásom célja, milyen adatokat kérek el, mire fogom őket használni, illetve bemutattam a letöltési útmutatót és adatkezelési nyilatkozatot.

Mindannyian nyitottak voltak az adatletöltésre, de nem mindig jártunk sikerrel. Az adatfájlok elkészültével a letöltésnél meg kell adni ismét a felhasználói jelszót. Az alkalmazások elmentik, megjegyzik a jelszokat, nem kell fejben tartani őket, de azért a biztonság kedvéért többen papíron is tárolják. Aki nem emlékezett rá és nem írta fel, ott próbáltuk kitalálni a jelszót. A segítőkészséget és a nagyfokú bizalmat jelzi, hogy (kéresem ellenére) többen is elmondták a gyakran használt jelszavaikat, azok eredetét, kombinációit, de két esetben még az elfelejtett jelszó funkcióval sem tudtuk letölteni az elkészült adatfájlt. Egy esetben pedig az adatletöltésnél olyan hiba lépett fel, ami miatt nem volt megnyitható a fájl. Összesen tehát hét interjúalany adta át a személyes adatcsomagokat.

A tíz interjúalanyból egy töltötte le önállóan az adatokat, egy másik pedig a közös letöltés után kíváncsi volt az adattartalomra és elkezdte böngészni a saját aktivitását (ebben a tevékenységben úgy elmerült, hogy itt véget is ért az interjú). A letöltést a legtöbben bonyolultnak, érthetetlennek találták.

Kutatásetikai szempontból két problémával találkoztam. Az egyik, hogy a vizsgálat exploratív jellege miatt az adatok széles körét kértem el, de magához az elemzéshez már sokkal szűkebb adatkört használtam fel. Vagyis hozzájutottam olyan adatokhoz, amelyekkel végül nem dolgoztam, de ezt előzetesen nem tudtam megítélni.

A másik, hogy bár ismertettem a kutatás célját, módszerét, beleegyezést kértem és kaptam az adatletöltésre, néha olyan érzésem volt, hogy a döntés mégsem teljesen informált, az interjúalanyt nem érdekelte részleteiben a kutatás, viszont mindenképpen segíteni szeretett volna a szakdolgozat elkészítésében. Minden interjúalanyt biztosítottam róla, hogy nem kötelező az adatletöltés, dönthet úgy, hogy nem adja át részemre fájlokat.

Az elemzés következő lépésében az országos adatdonációs kutatásból származó adatokat vettem össze az interjúalanyoktól elkért adatcsomagok adataival. Az elemzés elvégzésekor még nem zárult le a kutatás, ezért az addig összegyűlt 309 fős részmintát elemeztem.

A letöltött adatok közül végül a Facebook-aktivitást vizsgáltam az országos minta és a saját interjú adatok közül is: a barátokat, posztokat, a mások posztjához tett hozzászólásokat és reakciókat. Ezen dimenziók mentén nagyságrendi különbségek mutatkoztak az adatcsomagokban: szélsőségesen alacsony és magas használati minta is kirajzolódott, és a kettő közötti átlagos használat. A spektrum két végéről választottam ezután egy-egy interjúalanyt,

akiknek az adatcsomagjait tartalmi szempontból vizsgáltam meg. Az ő Facebook-aktivitásuk nagyságát a 3. sz. táblázat mutatja be, összehasonlítva az adatdonációs kutatás teljes mintájával, illetve a legidősebb korcsoport, a 60 év fölötti résztvevők átlagos aktivitásával.

Facebook-aktivitás (db)	Interjúalany alacsony használattal	Interjúalany magas használattal	Adatdonáció átlaga	Adatdonáció 60+
Barátok	248	649	585	484
Posztok	679	7.650	2.196	2.954
Hozzászólások	473	9.053	2.571	2.780
Reakciók	183	123.841	13.151	10.702

3.táblázat: Két interjúalany Facebook-aktivitásának lenyomata az adatdonációs adatokkal összevetve.

A két interjúalany több, mint tíz évvel korábban, fél év eltéréssel regisztrált Facebookon, tehát a nagyságrendi különbségeket nem indokolja az eltérő használati idő. A barátok száma ugyan több, mint kétszeres különbséget mutat, de ezek mégsem térnek el egymástól olyan mértékben, mint a másik három adat, a posztok, hozzászólások és reakciók száma.

Az alacsony használati mintázatú interjúalany nő, özvegy, saját lakásában egyedül él. Fia öt évvel korábban költözött külföldre a családjával, más rokona nincsen. Az elbeszélésében fontos témaként jelent meg a magány és az ezzel történő megküzdés. A nyugdíjba vonulása után a lakóhelyén új tevékenységekbe kezdett, amelyek által új embereket ismert meg, új barátságokat kötött. Rendszeresen, aktívan használja a digitális lehetőségeket, kiemeli a kapcsolattartást, a szórakozást és az információkeresést, amelyek mind segítenek a problémái enyhítésében.

„A Facebookon csak olvasok, és hogyha névnap vagy születési jókívánságot küldök, én nem levelezek ilyen értelemben, meg blogot se írok.” (nő, 74)

Elmondása szerint a digitális tevékenységének csak egy kis része zajlik Facebookon, és a vizsgált digitális lábnyoma valóban nem nagy, ha más interjúrésztvevővel, vagy az adatdonációs kutatás átlagos szereplőjével hasonlítjuk össze. Posztjai szinte kizárólag születésnap, névnap köszöntések, amiket egyes esetekben már kész képekkel díszít, tehát nem saját fényképet, tartalmat tölt fel, hanem egy készen talált vizuális elemet helyez kontextusba. A hozzászólásai is ünnepekhez, mások megköszöntéséhez kapcsolódnak.

A legtöbbször a fia tartalmihoz szól hozzá vagy arra reagál. Ő a legfontosabb Facebook-kapcsolata, amit egyrészt az jelez, hogy kiemelten figyeli a posztjait, másrészt az, hogy a regisztrációja másnapján bejelölték egymást. Legtöbbször a fia fényképéhez szól hozzá, amelyek a hozzászólás tartalma alapján az unokákat mutatják családi eseményeken, vakáción. Vagyis esetében a Facebook leginkább a szakirodalomban is leírt intergenerációs kapcsolattartás eszköze (Erickson, 2011; Nef et al., 2013).

A magas használati mintázatú interjúalany férfi, szintén özvegy, nyugdíjas házban él. Házastársát egy éve veszítette el, róla sokat mesél az interjú során, megmutatja azokat a videókat, amelyeket ő szerkesztett fényképekből zenei aláfestéssel. Az interjúból kiderül, hogy rendszeresen és aktívan használja a Facebookot. Esetében az online barátságok nem kizárólag a személyesen megismert kapcsolatok digitális lenyomatai, hanem az online térben is szerez barátokat, és irántuk felelősséget érez, számon tartja őket, ápolja a kapcsolatokat.

„Akkor vannak olyan barátaim, ismerőseim, tízesével, húszasával is talán, akit sose láttam. (...) Úgyhogy most is vannak olyan Facebook-embereim, akiket ápolok. Erre mondom azt, hogy kicsit sok, de így is mindig restanciám van. Tehát a kintiekkal mindig azt érzem, hogy elmaradásban vagyok.” (férfi, 74)

A „kinti” a digitális világra vonatkozik: az online és offline világot elhatárolja egymástól, a kint-bent dichotómiával tesz különbséget.

„Én még mindig azt mondom, hogy olyan 30-40 százalékban vagyok itt bent a házban. A többi az nekem, én úgy érzem, hogy kint élem az életem. Mármost hogy számítógépen. Nekem ugyanolyan.” (férfi, 74)

Életében ennyire meghatározó az online jelenlét, ami számára nemcsak az offline élet kiegészítője, kiterjesztése, hanem az idejének jelentős részét saját megfogalmazása szerint is az online világban éli. A digitális lábnyoma is ezt támasztja alá: az interjúalanyok közül ő rendelkezik a legtöbb Facebook-ismerőssel, ő írta a legtöbb posztot és reagált a leggyakrabban mások aktivitására. Az aktivitása az adatdonációs kutatás átlagával összevetve is kimagasló.

Posztjai és hozzászólásai szintén tartalmaznak születésnapi, névnapi köszöntéseket. Saját fényképeket is feltölt, de készen talált képeket, videókat, GIF-eket is használ, valamilyen rövid szöveggel helyez kontextusba. Ezek egyrészt humoros tartalmak, másrészt politikai állásfoglalást kifejező üzenetek. A leggyakrabban nem személyes profil posztjaihoz szól hozzá vagy reagál. Hozzászólásai közül a legtöbb az atv.hu oldalhoz, reakciói pedig a Demokratikus Koalíció egyik helyi oldalához kapcsolódnak. Aktív kiállása az interjú tükrében váratlan, mert egyszer sem említette politikai érdeklődését (nem is ez volt az interjú fókuszában), de ez még akkor sem merült fel, amikor saját Facebook-aktivitásáról mesélt. Számára a közösségi média túlmutat az intergenerációs kapcsolattartáson, a személyes kapcsolatok ápolásán túl a közösségi kapcsolatok, a társadalmi szerepvállalás is kiemelt jelentőséget kapnak (Waycott et al., 2019).

Összefoglalás

A tanulmányban azt mutattam be, hogy hogyan használható az adatdonáció az idősök digitalizációjának kutatásakor, és ezt hogyan egészítheti ki az interjúkészítés. Az adatdonációs adatok kvalitatív adatokkal történő összevetése nem szokványos, azonban az eltérő forrásból származó adatok mégis jól kiegészítik egymást, és megvilágíthatják a digitális viselkedés olyan aspektusait, amelyek egyébként rejtve maradnak.

A kutatás folytatható az országos adatdonációból származó digitális adatok tartalomelemzésével és összevetésével. Az interjúalanyoktól származó adatfájlok is olyan nagy mennyiségű információt tartalmaznak, ami indokolhatja a szövegbányászati eszközök alkalmazását. A kvalitatív kutatás a budapesti, lakótelepen élő nyugdíjasok tapasztalatait tárta fel. Az eddig elvégzett interjúk adatok közül a tanulmányban csak a játékot mutattam be, azonban további tematikus elemzés is készült és készíthető. További kutatási irányt jelenthet a más településtípuson élő, eltérő aktivitási szintű, más társadalmi státuszú és korú idősök (vagy más társadalmi csoportok) tapasztalatainak, adatfájljainak gyűjtése. A kvalitatív megközelítés lehetővé teszi, hogy olyanok is részt vegyenek az adatdonációban, akik ugyan aktív felhasználók, de egyedül mégsem boldogulnának a letöltéssel, mert nincsen meg a szükséges digitális készségük, érdeklődésük. Olyan csoportok is megismerhetővé válnának így, akik hangját ritkán hallani (Sofaer, 1999), és a véleményükön, szubjektív tapasztalataikon túl a digitális világban folytatott tevékenységük is megismerhetővé válna, amely egyébként rejtve marad.

Felhasznált irodalom

- Baumgartner, S. E., Sumter, S. R., Petkevič, V., & Wiradhany, W. (2022). A novel iOS data donation approach. Automatic processing, compliance, and reactivity in a longitudinal study. *Social Science Computer Review*, 08944393211071068. <https://doi.org/10.1177/08944393211071068>
- Boeschoten, L., Ausloos, J., Moeller, J., Araujo, T., & Oberski, D. L. (2020). Digital trace data collection through data donation. *ArXiv:2011.09851* [Cs, Stat]. <http://arxiv.org/abs/2011.09851>
- Breuer, J., Bishop, L., & Kinder-Kurlanda, K. (2020). The practical and ethical challenges in acquiring and sharing digital trace data: Negotiating public-private partnerships. *New Media & Society*, 22(11), 2058–2080. <https://doi.org/10.1177/1461444820924622>
- Breuer, J., Kmetty, Z., Haim, M., & Stier, S. (2022). User-centric approaches for collecting Facebook data in the ‘post-API age’: Experiences from two studies and recommendations for future research. *Information, Communication & Society*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2022.2097015>
- Bruns, A. (2019). After the ‘APIcalypse’: Social media platforms and their fight against critical scholarly research. *Information, Communication & Society*, 22(11), 1544–1566. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1637447>
- Erickson, L.B. (2011). Social media, social capital, and seniors: The impact of Facebook on bonding and bridging social capital of individuals over 65. *AMCIS 2011 Proceedings - All Submissions*. 85. https://aisel.aisnet.org/amcis2011_submissions/85
- Európai Parlament és a Tanács (2016.04.27.) 2016/679 rendelet a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016R0679-20160504>
- Jäckle, A., Burton, J., Couper, M. P., & Lessof, C. (2019). Participation in a mobile app survey to collect expenditure data as part of a large-scale probability household panel: Coverage and participation rates and biases. *Survey Research Methods*, 13(1). <https://doi.org/10.18148/srm/2019.v1i1.7297>
- Keusch, F., Struminskaya, B., Antoun, C., Couper, M. P., & Kreuter, F. (2019). Willingness to participate in passive mobile data collection. *Public Opinion Quarterly*, 83(S1), 210–235. <https://doi.org/10.1093/poq/nfz007>
- Kmetty, Z., & Bozsonyi, K. (2022). Identifying depression-related behavior on Facebook— An experimental study. *Social Sciences*, 11(3), Article 3. <https://doi.org/10.3390/socsci11030135>
- Kmetty, Z., & Németh, R. (2022). Which is your favorite music genre? A validity comparison of Facebook data and survey data. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*. <https://doi.org/10.1177/07591063211061754>
- Kmetty, Z., Stefkovics, Á., Számely, J., Deng, D., Kellner, A., Pauló, E., Omodei, E., & Koltai, J. (2023). *Determinants of willingness to donate data from social media platforms*. <https://doi.org/10.31219/osf.io/ncwkt> <https://openarchive.tk.mta.hu/584/>
- Krutzinna, J., & Floridi, L. (2019). *The ethics of medical data donation*. Springer. Philosophical Studies Series. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-04363-6>
- Nef, T., Ganea, R. L., Müri, R. M. & Mosimann, U. P. (2013). Social networking sites and older users – a systematic review. *International Psychogeriatrics*, 25(7), 1041–1053. <https://doi.org/10.1017/S1041610213000355>
- Ohme, J., Araujo, T., de Vreese, C. H., & Piotrowski, J. T. (2021). Mobile data donations: Assessing self-report accuracy and sample biases with the iOS Screen Time function. *Mobile Media & Communication*, 9(2), 293–313. <https://doi.org/10.1177/2050157920959106>
- Parry, D. A., Davidson, B. I., Sewall, C. J. R., Fisher, J. T., Mieczkowski, H., & Quintana, D. S. (2021). A systematic review and meta-analysis of discrepancies between logged and self-reported digital media use. *Nature Human Behaviour*, 5(11), Article 11. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01117-5>

- Rehman, I. (2019). Facebook-Cambridge Analytica data harvesting: What you need to know. *Library Philosophy and Practice* (e-journal). 2497. <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/2497>
- Revilla, M., Couper, M. P., & Ochoa, C. (2019). Willingness of online panelists to perform additional tasks. *Methods, Data, Analyses*, 13(2), Article 2. <https://doi.org/10.12758/mda.2018.01>
- Ságvári, B., Gulyás, A., & Koltai, J. (2021). Attitudes towards participation in a passive data collection experiment. *Sensors*, 21(18), <https://doi.org/10.3390/s21186085>
- Silber, H., Breuer, J., Beuthner, C., Gummer, T., Keusch, F., Siegers, P., Stier, S., & Weiss, B. (2022). Linking surveys and digital trace data: Insights from two studies on determinants of data sharing behaviour. *Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society*, 185(2), 387–407. <https://doi.org/10.1111/rssa.12954>
- Sofaer, S. (1999). Qualitative methods: what are they and why we use them? *Health Services Research*, 34(5), 1101–1118.
- Strotbaum, V., Pobiruchin, M., Schreiweis, B., Wiesner, M. & Strahwald, B. (2019). Your data is gold – Data donation for better healthcare? *it - Information Technology* <https://doi.org/10.1515/itit-2019-0024>
- Struminskaya, B., Toepoel, V., Lugtig, P., Haan, M., Luiten, A., & Schouten, B. (2020). Understanding willingness to share smartphone-sensor data. *Public Opinion Quarterly*, 84(3), 725–759. <https://doi.org/10.1093/poq/nfaa044>
- Vargha, L. (2017). Hogyan mérjük a társadalmi öregedést? In Giczi, J. (szerk.) *Ezüstkor: korosodás és társadalom* (pp. 5–17.). Konferenciakötet. Központi Statisztikai Hivatal.
- Waycott, J., Vetere, F., Ozanne, E. (2019) Building social connections. A framework for enriching older adults' social connectedness through information and communication technologies. In Barbosa Neves, B., & Vetere, F. (Eds.), *Ageing and digital technology. Designing and evaluating emerging technologies for older adults* (pp. 65–82.). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-13-3693-5_5
- Wenz, A., Jäckle, A., & Couper, M. P. (2019). Willingness to use mobile technologies for data collection in a probability household panel. *Survey Research Methods*, 13(1), Article 1. <https://doi.org/10.18148/srm/2019.v1i1.7298>

AZ ÓVODAI ÉS ISKOLAI ZAKLATÁS ÉRZELMI HATÁSAINAK ELEMZÉSE - KULCSSZAVAK FENOMENOLÓGIÁJA – ELŐTANULMÁNY MÉLYINTERJÚS KUTATÁSHOZ

Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola; Pünkösdi
Teológiai Főiskola, Pasztorálpszichológiai Tanszék

Lektorálta: Dr. Egri Tímea és Dr. Pikó Béla

1. Bevezetés

Tanulmányom az óvodás- és iskoláskorú gyermekek társak általi, akaratlagos és rendszeres zaklatásának, azaz a bullyingnek a hatásait vizsgálja. Elsősorban a szülőknél (magyar és ausztrál minta összehasonlítása) és részben a pedagógusoknál vizsgálom az érzelmi megnyilvánulásokat, ami akkor lép fel, ha a szülő tudomására jut gyermeke belekeveredése a zaklatásos helyzetbe. Különös figyelmet fordítok Viktor E. Frankl logoterápiás szemléletből fakadó értelemközpontú megközelítésre: *hipotézisem szerint az értelem védőfaktor szerepet tölt be a bullying során* (Farkas, Göntér és Szabó, 2023). Kutatásom során azt tapasztaltam, hogy a zaklatás mély félelmeket és tehetetlenséget vált ki a szülőkből, akik gyakran önmagukat vádolják, és úgy érzik, nem tudnak megfelelni a szülői szerepnek. Ezáltal ugyanaz a bullying–spirál indul el náluk is, mint a zaklatást átélő gyermeknél, azaz a bullying hatására csökkenő önértékelés még kiszolgáltatottabbá teszi őket szülőként, amivel nem segítenek az éppen támaszra szoruló gyermeknek. Ezért válik kiemelten fontossá a gyerekeknél, de ugyanakkor a szüleiknél is, hogy megértsék, nem kiszolgáltatottak a bullying következményeinek, van szabad cselekvési terük (Lukas, 2011) és lehetőségük értelmes módon megoldani a helyzetet.

A Unicef Hungary 2022. októberi jelentése¹ szerint az iskolai zaklatás jelensége rendkívül elterjedt Magyarországon, mind online, mind személyes formában. A jelentés 1000 felső tagozatos és középiskolás gyereket vont be a kérdőíves vizsgálatba, és az eredmények szerint a kitöltők 88%-a volt részese bullyingnek, ha bele vesszük az online zaklatást is. Az ausztrál kutatások szerint a bullying hasonlóan súlyos probléma náluk is, már óvodáskorban is minden hatodik gyermeket érint (Humphrey, és Crisp 2008).

A Pünkösdi Teológiai Főiskolán a bullying, vagyis a rendszeres és célzott iskolai zaklatás elleni küzdelem támogatására 2021 és 2023 között tanulmánykötetet írtunk a szülők és pedagógusok számára. „*A megoldásfókusz és értelemkeresés az iskolai zaklatás kezelésében*” című könyv a prevenció különböző szintjeire összpontosít, és gyakorlati eszközöket tartalmaz a biztonságos családi élet megteremtéséhez és a már kialakult zaklatás kezeléséhez (Farkas, Göntér és Szabó, 2023). A könyv anyagát a PTF Pasztorálpszichológiai Tanszékének képzéseibe (pasztorálpszichológiai szakreferens, gyermekvédelem és családkonzultáció) építjük be, és az elsajátított anyag alapján javasoljuk preventív szülőcsoportok létrehozását is a gyülekezetekben.

¹ https://unicef.hu/wp-content/uploads/2022/11/median_unicef_2022_iskolai_zaklatas_jelentes.pdf

2. Hipotézisek

A bullyinggel kapcsolatos eddigi kutatási eredményeimet (Farkas, 2023, 83-141) továbbfejlesztve, a jelen tanulmányban a zaklatási folyamatnak a szülőkre és pedagógusokra gyakorolt további hatásait vizsgálom, módszerem a kulcsszavak megtalálása és vizsgálata. Kiemelt hipotézisem szerint *nem csak a gyerekek az érintettek, hanem a bullying következményei a szülőkre és tanárookra is kihatnak*, amit valós csoportfolyamatokból hozott példákkal és azok elemzésével mutatok be, összehasonlítva a publikált ausztrál mintával.

Az óvodai és iskolai zaklatás jelensége, mely napjainkra kiterjedt társadalmi problémává vált, elkerülhetetlenül ráirányítja a figyelmet a gyermekközösségekben zajló dinamikákra. E jelenség nem csupán a közvetlenül érintett gyermekeket sújtja, hanem kiterjed az őket körülvevő mikrocsoportokra is – az oktatási intézményektől kezdve a családokon át a lakóközösségekig. E tanulmányban különös hangsúlyt fektetek a pedagógusokra és szülőkre gyakorolt érzelmi hatások vizsgálatára, mivel úgy vélem, hogy ez kulcsfontosságú a probléma kezelésében. Mindezek alapján további alapvetés: *az óvodai és iskolai zaklatás, mint társadalmi jelenség, csakis a pedagógusok és a szülők összefogásával, egy közös cselekvési terv kialakításával állítható meg* (Farkas, Göntér, Szabó, 2023, 9)

Az alábbi hipotézisekre alapozom a kutatásomat:

1. A bullying jelensége átfogó hatást gyakorol a gyermeket közvetlenül körülvevő mikrocsoportokra, beleértve az oktatási intézményeket, a családot, a lakóközösséget, és a gyülekezeteket. Kiemelten vizsgálom a tanárookra és a szülőkre gyakorolt hatásokat.
2. A zaklatás problémakörének kezelési kulcsa a pedagógusok és a szülők közötti szoros együttműködésben, valamint a nekik szánt specifikus felkészítési programokban és prevenciós stratégiákban rejlik. Ez a nézőpont bizonyítást nyert a szakirodalom által is.
3. A bullyinghoz kapcsolódó prevenciós és felkészítő programoknak kiemelt figyelmet kell szentelniük az értelem szerepére, mivel az értelemmegvalósítás jelentős védőfaktorként szolgálhat a zaklatás hatásainak mérséklésében és mind az egyén (gyermek, szülő, pedagógus), mind a közösségek rezilienciájának erősítésében.

3. A bemutatott elemzés módszertani alapjai

A jelen tanulmányhoz egy előzetes csoportos beszélgetést alkalmaztam, szülők és tanárok részvételével. Ennek elsődleges célja az volt, hogy vizsgálható legyen a bullying érzelmi hatása, és ez alapozza meg a szükséges beavatkozási stratégiákat. Ebben az előtanulmányban különös figyelmet fordítottam az anonimitás biztosítására, valamint arra, hogy a résztvevők szabadon megoszthassák érzéseiket, gondolataikat, és tapasztalataikat a bullying jelenségével kapcsolatban. A csoportfolyamatok során felmerült témák között szerepeltek a félelem, tehetetlenség, kommunikációs akadályok és a támogatási lehetőségek, valamint a problémamegoldási stratégiák.

Ez az előtanulmány lehetőséget teremt arra, hogy egy táblázatba foglaljam a szövegből kiválasztott leginkább érzelmi fókuszú mondatok kulcsszavait. Ennek az elemzésnek a célja, hogy a kulcsszavak fenomenológiáján keresztül betekintést nyújtson a bullying felnőttek (szülők és pedagógusok) általi érzékelésének, megélésének és feldolgozásának dinamikájába. Fontos megjegyezni, hogy ez a tanulmány nem tartalmazza a teljes csoportszöveget, sem az azokból kiemelhető összes kulcsszó azonosítását, mivel ez csupán egy előkészítő lépés egy kiterjedtebb kutatás felé, amely jelenleg kutatásetikai (TUKEB²) engedélyeztetés alatt áll. A későbbi kutatás

² Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottság

célja a bullying jelenségének mélyebb pszichológiai és társas hatásának feltárása, hozzájárulva ezzel a lehetséges további logoterápiás, azaz értelemfókuszú megoldások kidolgozásához.

A kutatásom során alkalmazott 'kulcsszavak fenomenológiája' (Lukas, 2011) módszer arra irányul, hogy mélyebb megértést nyújtson a bullying jelenségről. Ebben a megközelítésben a szavak nem csupán kommunikációs eszközök, hanem olyan „kulcsok”, melyek segítségével túlléphetünk a felszínes értelmezéseken, és behatolhatunk a jelenség lényegébe. Ez a módszertan felismeri, hogy a szavak a megértés kapui lehetnek, amelyek által mélyebben feltárhatjuk a jelenséget a maga bonyolultságában és sokrétűségében. E módszertan különlegessége, hogy egyrészt az interpretatív fenomenológiai analízis, mint kvalitatív módszer alkalmazza a kulcsszavak kiemelését és elemzését, másrészt a logoterápiában intervenciós eszközként is megtalálható. Ha a klienssel való munkában, mint a segítő kapcsolat egy eszközét alkalmazzuk, annak a Lukas által leírt elméleti alapvetése (2011), hogy a kliensek által használt kulcsszavakban rejlik az az esszencia, amely a kliens szívéhez vezet és a saját belső erőforrásához juttatja el őt a logoterapeuta. Lukas (2011, 61-71) 'A logoterápia tankönyvé'-ben rámutat arra, hogy a kliensek által használt kulcsszavak fontos betekintést nyújtanak az életük mélyebb értelmeibe. Az általam vezetett csoportfolyamatok különös figyelmet szenteltem annak, hogy ráérezek ezekre a mélyebb jelentéssel és érzelmmel töltött szavakra, hiszen ezek segítettek a résztvevőknek a problémával való szembenézésben.

Módszertani szempontból ezek a kulcsszavak segíthetnek abban, hogy feltárjuk a szülők és tanárok legmélyebb tapasztalatait, feltételezve, hogy a szavak túlmutatnak önmagukon. Ez a kulcsszavakon alapuló előzetes elemzés alapot teremt a következő kutatási szakaszhoz, ahol majd ezeket a kulcsszavakat, mint 'mankókat' használhatom fel az interjúmban, hogy még mélyebben megérthessem a résztvevők tapasztalatait és érzéseit. Ennek a módszertannak a célja, hogy hozzájáruljon a bullying jelenségének átfogóbb és részletesebb megértéséhez, és ezáltal elősegítse az effektív prevenciós megoldások kidolgozását.

4. Tanárok reakciói és szempontjai a bullyinggel kapcsolatban

A következő táblázatban a csoportbeli tanárok iskolai zaklatásos helyzetekre adott reakcióit emelem ki, melléteve azt a mondatot, amiben ez a reakció megjelenik, majd kiemelem a jellemző kulcsszavakat is (Farkas, 2023, 106-107).

Tapasztalt reakció/szempont	Hozzá tartozó mondatok	Kulcsszavak
Tehetlenség és félelem	“Nehéz az a tehetlenség, amikor azt hallom, hogy már megint bántották annak az anyukának a gyereket. Mi is tehetetlenek vagyunk, és félek, hogy majd az én gyerekemet is bántani fogják.”	tehetlenség, fél, (azonosul a szülővel)
Kommunikációs	“Hiába mondtam el, hogy jelzést kell tenni	hiábavaló, nem

problémák	ebben az esetben, nem hallgattak rám.”	hallgattak rá, (eredménytelenség)
Azonosítási nehézségek	“Tanárként mindig azon őrlődöm, hogy kit nem veszek észre... most is sokáig hittem az egyik simulékony kislánynak, hogy ő mennyire szépen bánik másokkal.”	őrlődik, nem veszi észre, (tévesen lát valamit)
Emocionális támogatás	“Én az anyát erősítettem, így tudtam segíteni. Sokat imádkoztunk a két kicsi gyerekért...”	erősít, ima
Súlyos következmények	“Csak akkor lett nyugalmuk szegényeknek az óvodában, amikor azt az erőszakos kislányt elvitte máshova az anyukája. Addigra az ikreknek már kikészült a gyomra.”	erőszak, (agresszor) nincs nyugalom, kikészül (bántalmazott)

A fenomenológiai megközelítés célja, hogy a bullyinggel kapcsolatos tapasztalatokat objektíven, kutatói torzítástól mentesen tárja fel, vagyis meg tudjuk határozni azt, hogy *'mi van, mit él át, hogyan reagál'* a megfigyelt egyén. Ebből láthatóvá válik az is (kellő elemszámú elemzésnél), hogy hol lehet beavatkozni. Itt lesz tere a logoterápiának, ami a maga érték- és értelemközpontú megközelítésével azt hangsúlyozza, hogy van lehetőség a változtatásra, van pozitív cselekvési tér.

A tanárok mondataiban a fenomenológiai elemzés során azonosított problémák közé tartozik a tehetetlenség és félelem, a kommunikációs problémák, az azonosítási nehézségek, valamint a súlyos következmények és a belső válság. A szakirodalommal is összevetve a tehetetlenség és félelem érzése különösen jellemző a szülők és pedagógusok körében, akik gyakran érzik magukat képtelennek a helyzet megváltoztatására. A kommunikációs problémák a kollégákkal vagy a vezetéssel, mint Smith és Laslett (1993) is megjegyzi, a meghallgatottság hiányát erősítik a tanároknál, növelve az elszigetelődés érzését és csökkentve az esetek hatékony kezelésének lehetőségét. A zaklatással kapcsolatos azonosítási nehézségek, amelyeket Olweus (1993) is említ, tovább bonyolítják a helyzetet, különösen, amikor a bántalmazók látszólag kedves gyerekek. A súlyos következmények és a belső válság, mint Peavler (2000) rámutat, tovább súlyosbítják a tanárok helyzetét, akik nemcsak a diákok közötti konfliktusokkal, hanem az intézményi elvárásokkal és a szülők igényeivel is szembe kell nézniük.

A logoterápiás intervenciók adhatnak választ ezekre a problémákra. A tehetetlenség és félelem esetében a logoterápia az egyén aktív szerepének és a helyzetben rejlő lehetőségek felismerésének hangsúlyozására összpontosít. A kommunikációs problémák kezelésében a logoterápia az egyének közötti kapcsolatok és kommunikációs készségek fejlesztését támogatja,

elősegítve ezzel a bullying hatékonyabb kezelését. Az azonosítási nehézségek esetében a logoterápia a helyzetek valós megítélésére és az önbecsapások elkerülésére ösztönöz. A súlyos következmények és belső válság kezelésében a logoterápia segíthet a tanároknak az értelmes döntések meghozatalában, kiegyensúlyozva az etikai felelősség érzését és az intézményi követelmények közötti feszültséget.

Összességében a fenomenológiai megközelítés és a logoterápia együttes alkalmazása lehetővé teszi a bullying jelenségének teljesebb megértését, egyúttal a kezelési lehetőségek szélesebb tárházát nyújtja. A fenomenológiai elemzés segítségével a bullying tanárok által megélt tapasztalatait objektíven értékelhetjük, míg a logoterápia az értelmes cselekvés és a helyzetekben rejlő lehetőségek felismerésére összpontosít, így hozzájárulva a pedagógusok (és szülők) hatékonyabb támogatásához a bullying kezelésében.

5. A szülők reakciói és szempontjai az óvodai iskolai zaklatással kapcsolatban

A szülőcsoportban tapasztalt legjellemzőbb mondatokból is egy rövid részletet emelek ki. A struktúra itt is ugyanaz: megnézem a reakciót, azt a mondatot, ahol ez fellelhető volt, illetve a mondatban az érzelmekre utaló kulcsszót, majd a továbbiakban a kapott eredményeket elemzem, felvetve a beavatkozási lehetőséget is.

Tapasztalt reakció/Szempont	Hozzá tartozó mondatok	Kulcsszavak
Emocionális reakciók	“Szülőként teljesen kikészültem, összezuhantam, félek, és tehetetlen vagyok.”	fél, teljesen kikészült, összezuhant, tehetetlen
Társas izoláció	“A férjem nem hiszi el nekem, ami történik, csak azt ismétlgeti, hogy a gyereknek meg kell erősödnie, hogy később jól küzdjön meg a nehéz helyzetekkel. Egyedül maradtam, nem tudok kapcsolódni már a gyerekekkel és a férjemmel sem.”	nem hisznek neki, egyedül maradt, nem tud kapcsolódni sem férjével sem gyerekekkel
Megoldások és stratégiák házastársi különbsége	“A férjem nem hiszi el nekem, ami történik, csak azt ismétlgeti, hogy a gyereknek meg kell erősödnie, hogy később jól küzdjön meg a nehéz helyzetekkel.”	küzdjön meg a gyerek, azért hogy...
Szülők és pedagógusok kapcsolata	“Tudom, hogy mennyire furcsa az én kislányom, én magam is kikészülök néha tőle, de nagyon rossz látni, hogy a még kedves tanárok is egy idő után feladják, és többé nem foglalkoznak vele.”	tanárok is feladják, nem foglalkoznak vele

Tapasztalt reakció/Szempon	Hozzá tartozó mondatok	Kulcsszavak
Önvád	“Tudom, hogy mennyire furcsa az én kislányom, én magam is kikészülök néha tőle...”	kikészülök tőle (saját gyerekeimtől)
Szülők közötti kapcsolat	“A férjem nem hiszi el nekem, ami történik. Egyedül maradtam, nem tudok kapcsolódni már a férjemmel.”	nem hisznek neki, egyedül maradt, nem tud kapcsolódni

Az óvodai és iskolai zaklatással kapcsolatos szülői reakciók, szempontok fenomenológiai elemzése és a logoterápiás intervenciók hasonlóan fontosak, mint a pedagógusok esetében. A fenomenológiai megközelítés itt is arra törekszik, hogy a bullying tapasztalatokat objektíven, a kutatói torzítástól mentesen tárja fel, míg a logoterápia az érték- és értelemközpontú megközelítést hangsúlyozza. A szülők által tapasztalt problémák között szerepel az emocionális reakció, a társas izoláció, a megoldások és stratégiák keresése, a pedagógusokkal való kapcsolat, valamint a szülők közötti kapcsolat. Az emocionális reakciók, mint a félelem, tehetetlenség, összeomlás, és teljes kikészülés hangsúlyosak a szülők körében. A társas izoláció esetében, amint Holt, Kantor és Finkelhor (2009) is rámutatnak, a szülők gyakran érzik magukat elszigeteltnek, ami súlyosbodhat, ha a gyermek fél attól, hogy őszinte legyen a szüleivel. A megoldások és stratégiák keresése során a szülők gyakran ambivalens érzésekkel néznek szembe, amint Twemlow és Sacco (2012) is kiemeli. A szülők és pedagógusok kapcsolata esetében, Espelage, Polanin és Low (2014) szerint, a bullying következményei miatt túlterhelődhetnek a tanárok, ami tovább mélyítheti a szülők és a tanárok közötti feszültségeket. A szülők közötti kapcsolat tekintetében Swearer és Hymel (2015) rámutat, hogy a bullying hatása miatt párkapcsolati konfliktusok alakulhatnak ki, ahogyan erre a táblázat utolsó sorában látunk is példát.

A logoterápia az említett problémákra kínálhat megoldást. Az emocionális reakciók esetében a logoterápia segíthet a szülőknek abban, hogy értelmes cselekvési útvonalakat találjanak. A társas izoláció kezelésében a logoterápia a kommunikációs készségek és az együttműködés fejlesztését támogathatja. A megoldások és stratégiák keresésében a logoterápia segíthet a szülőknek az ambivalencia érzésének kezelésében. A szülők és pedagógusok kapcsolatában a logoterápia az együttműködés és a kommunikáció elősegítésére összpontosíthat, míg a szülők közötti kapcsolat javításában az együttérzés és a közös célkitűzések felismerése lehet a kulcs.

Összefoglalva, a fenomenológiai elemzés és a logoterápia együttes alkalmazása segíthet a szülőknek jobban megérteni és kezelni a bullying tapasztalataikat. A fenomenológiai elemzés segít objektíven értékelni a tapasztalatokat, míg a logoterápia az értelmes cselekvés és a helyzetekben rejlő lehetőségek felismerésére összpontosít, így hozzájárulva a szülők hatékonyabb támogatásához a bullying kezelésében.

6. Tanárok és szülők közös reakciói és szempontjai a bullyinggal kapcsolatban

A bullying kapcsán a tanárok és a szülők tapasztalatai között számos közös jellemző található, mint például a tehetetlenség érzése és a kommunikációs problémák. Mindkét csoport tagjai úgy érzik, hogy nem képesek hatékonyan beavatkozni, illetve nem érzik, hogy megfelelően megértik őket vagy támogatják problémáikban. Ezzel együtt szükségességét érzik mind a tanárok, mind a szülők, hogy támogatást adjanak a gyerekeknek.

Ugyanakkor vannak eltérések is a két csoport között. A tanárok azonosítási nehézségekkel küzdenek a zaklatók és az áldozatok felismerésében, míg a szülők gyakran önvádoló magatartást tanúsítanak, és a megzavart, ezáltal újabb stresszt hozó családi dinamikákra összpontosítanak. A szülők oldaláról a pedagógusokkal és az iskolai rendszerrel kapcsolatos kihívások is előtérbe kerülnek, ami további feszültséget generálhat. Az összegzés során kiemelkedik, hogy bár a bullying problémájával kapcsolatos kihívások hasonlóak a tanárok és a szülők számára, az eltérő szerepek és felelőségek más-más problématerületeket hoznak felszínre. A tanárok a diákok közötti interakciókra és az iskolai környezetre fókuszálnak, míg a szülők a családi és személyes érzelmi reakciókkal foglalkoznak intenzívebben.

A bullying problémája komplex, és a tanárok és szülők különböző szempontokból közelítik meg. Az elemzés során több szakirodalmi forrást is figyelembe veszek, hogy a témát alaposabban körbejárjam. A tipikus mondatokból kiemelt kulcsszavak elemzése és a szakirodalom összevetése: A tanárok és szülők tehetetlenség érzése, amelyet a táblázatok is kiemelnek, kapcsolódik Craig és Pepler (2007) megállapításaihoz, miszerint a bullying megértése nem áll meg az adatok elemzésénél, hanem a kutatástól a gyakorlatig terjedő folyamat. A kommunikációs problémák és az emocionális támogatás szükségessége összhangban vannak Espelage, Polanin és Low (2014) kutatásaival, amelyek a tanárok és az iskolai személyzet szerepét hangsúlyozzák a diákok agresszió és viktimizáció esetén történő beavatkozásban. A tanárok azonosítási nehézségei, amelyek a zaklatók és áldozatok felismerését nehezítik, összecsengenek Swearer és Hymel (2015) kutatásaival, amelyek a bullying pszichológiai aspektusait elemzik, különös tekintettel a szociál-ökológiai diatézis-stressz modellre. A szülők oldaláról a pedagógusokhoz és az iskolai rendszerhez való viszonyuk, valamint a szülők közötti kapcsolatok problematikája, tükrözi a családi dinamikák fontosságát, amit Frankl (1969) és Yalom (1980) munkássága is hangsúlyoz.

Összegzésül, a bullying kérdésében a tanárok és a szülők hasonló kihívásokkal szembesülnek, de eltérő megközelítéseket alkalmaznak. A tanárok a pedagógiai és azonosítási aspektusokra, míg a szülők a családi dinamikákra és az érzelmi reakciókra koncentrálnak. Ezek a megállapítások rávilágítanak arra, hogy a bullying problémáját multidiszciplináris megközelítéssel kell kezelni, figyelembe véve a tanárok, a szülők, és a diákok egyedi szükségleteit és tapasztalatait. Az intervenciók tervezésekor azokra a közös pontokra kell fókuszálni, ahol a tanárok és szülők tapasztalatai találkoznak, mivel ezek a pontok biztosítják a leghatékonyabb beavatkozási lehetőségeket. A tehetetlenség és félelem, valamint az erős emocionális reakciók olyan területek, ahol a közös megértés és ezáltal az együttműködés elindítható. A leginkább kiemelendő az, hogy mind a tanárok, mind a szülők emocionális reakciókkal válaszolnak a bullyingra. Az érzéseik mélyen az emberi mivoltukból eredő sebezhetőségekre utalnak. Szembesülnek azzal a realitással, hogy még egy kicsi gyerek is képes megsérülni, ami egzisztenciális (létkérdés szintű) félelmet ébreszt bennük (Yalom, 1980). A tehetetlenség érzése, melyet a bullying okoz, az összeomlásig terjedhet. Amikor ilyen intenzív érzések kerülnek felszínre, az emberek kapaszkodót keresnek, legyen az támogatás, segítség kérése vagy a rendszerrel szembeni harag. Az önvád is előfordulhat, ami magában hordozza a haragot, de ebben az esetben az önváddal élő személy önmaga ellen irányítja azt (Frankl, 1969).

7. Ausztrál bullying tanulmány óvodások szüleivel

Végezetül azt szeretném megmutatni, hogy mire is jutottak a kutatók Ausztráliában. Azt a módszert választották, amit én is szeretnék alkalmazni, ha a kezemben lesz a kutatásetikai engedély, és ezért nagyon fontos előre látnom azt, hogy mi érhető el ezzel a módszerrel, hol lehetnek előre látható nehézségek. Óvodás gyermekek szüleit vizsgálták interjú módszerével, majd azt elemezték, hogy milyen érzelmeket éltek át a szülők annak során, hogy a gyermeküket zaklatták (Humphrey & Crisp 2008). Ez a tanulmány is kiemelte a legfontosabb és legjellemzőbb mondatokat, abból, amit az interjúk feldolgozása során megértettek. Az általuk kiemelt legfontosabb részt ugyanúgy táblázatba rendeztem, mint a saját csoportfolyamatomból kiemelt mondatokat, és a mondatok szavait kiemeltem. Az eredmény magáért beszél, hiszen a szavak által visszaadott érzelmek nagyon hasonlóak a magyar szülők érzelmeihez. Lássuk a szavakat:

Tapasztalt reakció/szempont	Hozzá tartozó (eredeti) mondatok	Kulcsszavak
Emocionális reakciók	"I was sad, angry, hurt..."	szomorú, dühös, megsértett
Önvád	"I felt I had failed my son. Literally I was broken hearted and felt guilty."	hibázott, összetört szívű, bűntudat
Védekezési mechanizmus	"I don't really know, but I felt it was my fault."	nem tudom, én hibám
Szülői felelősség	"I'm meant to protect, nurture and love my son..."	védni, nevelni, szeretni
Negatív következmények	"...yet I put him in a situation that caused him distress, harm and exposure to bullying."	miattam a stressz, kár, a bullyingnak való kitettség

Az ausztrál cikkben és a csoportban megosztott személyes tapasztalatokban is hasonló tematikus elemeket fedezhetünk fel, amelyek reflektálják a szülők érzelmi reakcióit és gondolkodásmódját, amikor szembesülnek a gyermekük óvodai és iskolai zaklatásával. A legjelentősebb párhuzamok a következők:

1. Az emocionális reakció mindkét kontextusban jelentősek, a szülők erős negatív érzelmeket tapasztalnak – szomorúság, düh és fájdalom jellemzi őket. Ezek az érzések közvetlenül kapcsolódnak a tudathoz, hogy gyermekük szenved, és ők, mint szülők, érzik a helyzet súlyát.
2. Az önvád erőteljes jelenléte: Mind a magyar, mind az ausztrál szülők esetében az önvád fontos téma. Az a felfogás, hogy valamit rosszul csinálhattak vagy nem védtek meg eléggé a gyermeküket, erős bűntudatot okoz, és ez jelentősen befolyásolja a szülő önértékelését.
3. A szülői felelősség témakörben mindkét esetben kiemelkedik a szülői szerep meghatározása – a védelmezés, nevelés és szeretetnyújtás kötelezettsége. A szülői felelősség tudatában a szülők

gyakran úgy érzik, hogy nem tudták maradéktalanul betölteni ezt a szerepet a gyermekük bullying általi sérülése miatt.

4. A negatív következmények során a szülők attól szenvednek, hogy látnak egy olyan helyzetet, amely negatív hatással van a gyermekükre. Ebben mindkét kontextusban megjelenik a "stressz" és a "károsodás" fogalma, kifejezve azt az érzést, hogy a szülők hozzájárultak a gyermek rossz tapasztalataihoz, akár közvetlenül, akár közvetetten.

Az említett témák közötti párhuzamok világosan mutatják, hogy a bullying által érintett szülők kihívásai és reakciói hasonlóak lehetnek különböző kulturális háttérrel rendelkező közösségekben. Az érzelmek intenzitása és a szülői élmények mélysége az, ami általános, függetlenül attól, hogy az események a világ mely részein történnek. Ezek a megfigyelések alapvető jelentőséggel bírhatnak a bullying megelőzésére és kezelésére irányuló intervenciók kialakításakor, különösen a szülői támogatás és oktatás tekintetében.

8. Tanárok és szülők segítése a logoterápia eszközeivel

A logoterápia kulcsfontosságú szerepet játszhat a bullying kezelésében, különösen a tanárok és szülők által tapasztalt kihívások esetében. Az Unicef Hungary felmérése szerint tíz esetből csupán egyszer lép közbe a tanár, ami aggasztó a pedagógiai, etikai és gyermekvédelmi szempontok tekintetében.

1. A logoterápia az élet értelmének megtalálására és a személyes felelősségvállalásra összpontosít, amely különösen fontos a bullying kezelésének összetett jellegénél fogva. Segítségével a tanárok és szülők megtalálhatják az értelmet a kihívások közepette, aktív szerepet vállalva a helyzet kezelésében. A személyes felelősségvállalás hangsúlyozása nélkülözhetetlen, különösen, amikor egy gyermek biztonsága forog kockán.
2. A logoterápia támogatja a kommunikációs készségek és a kapcsolatépítés fejlesztését, amely elengedhetetlen a tanárok és szülők közötti hatékony párbeszédhez. Az empátia és az együttműködés elősegítése a bullying kezelésében kulcsfontosságú, mivel ezek a készségek hozzájárulnak a bizalom kiépítéséhez és a konfliktusok hatékony kezeléséhez.
3. A gyermeket érő zaklatás hatása túlnyúlhat az iskolai határokon, befolyásolva a családi dinamikákat is. A logoterápia eszköztára ebben az esetben is segítséget nyújthat a családi dinamikák megértésében és kezelésében, különösen az önvád és családi konfliktusok esetén.

Összegzésül, a logoterápia az értelemkeresés és a személyes felelősségvállalás révén jelentős támogatást nyújthat mind a tanárok, mind a szülők számára a bullying kezelésében. Ez a megközelítés segít nekik aktív szerepet vállalni a helyzet kezelésében, miközben pozitív változásokat hoznak létre az iskolai és családi környezetben. A kommunikáció, empátia és együttműködés fejlesztése mellett a logoterápia ösztönözheti az érintetteket az élet értelmének felfedezésére és a bullying által okozott kihívások hatékony kezelésére

9. A kulcsszavak módszerétől az IPA-ig

A jelen tanulmányban, kutatásetikai korlátok miatt, nem volt lehetőségem részletes, egyéni interjúkon alapuló vizsgálatokra. Ennek megfelelően, anonimitást biztosító megjelent szövegek elemzésével dolgoztam, kiemelve azok legfontosabb szövegrészeit. Az elemzés alapját az általam vezetett csoportmunka (Farkas, 2023), valamint egy ausztrál tanulmány szolgáltatta (Humphrey & Crisp 2008). Ezek az összehasonlítások jó alapot képeznek a tervezett IPA módszertanú kutatásomhoz. Az Interpretatív Fenomenológiai Analízis (IPA) főként a kliensek egyéni

élményeinek és a narratívákban, valamint interjúkban megjelenő kulcsszavak mélyreható megértésére összpontosít (Smith, Flowers, & Larkin, 2009). A kutatás során kulcsfontosságúak a kliensek történetei és tapasztalatai, melyek az elemzés alapját képezik, a kulcsszavak és kifejezések kiemelésével (Eatough & Smith, 2012). A kutató feladata a szavak mögötti mélyebb, személyes jelentések feltárása a kliensek életkontextusában (Langdridge, 2007). Az IPA hermeneutikai és idiografikus elemei segítik az egyes kliensek egyedi eseteinek részletes vizsgálatát, lehetővé téve a kutatónak, hogy minden egyes esetet külön kezeljen (Van Manen, 2016).

A kutatásban a kulcsszavak alapján levont következtetések betekintést nyújtanak a kliensek belső világába, pontosabb képet adva élményeikről és szükségleteikről (Giorgi, 2009). Az IPA alkalmazásával a kliensek élményeit részletesen megérthetjük, hozzájárulva ezzel hatékonyabb megértésükhöz és támogatásukhoz. Az IPA módszertana kiválóan alkalmas arra, hogy összevessük a kutatás során nyert megértéseket más pszichológiai vagy terápiás elméletekkel, mint például a logoterápiával (Smith, Flowers, & Larkin, 2009). Az IPA rugalmas ugyanakkor interpretatív jellege lehetővé teszi, hogy a kliensek egyéni élményein keresztül nyert adatokat szélesebb elméleti keretekbe helyezzük, összekapcsolva ezeket a meglévő pszichológiai megközelítésekkel. Ez az összevetési folyamat elmélyíti a kutatást, hitelesítve azt a gyakorlati megfigyelések és létező pszichológiai keretek összefüggéseivel (Giorgi, 2009). Az IPA eredményeinek és a logoterápia elméletének összekapcsolása többdimenziós megközelítést tesz lehetővé, amely összeköti az egyéni élmények mélyreható megértését a szélesebb elméleti háttérrel, ezzel gazdagítva mindkét módszertant (Van Manen, 2016). Ez a megközelítés lehetővé teszi a kutatások számára, hogy mélyebb és átfogóbb megértést nyújtsanak a vizsgált jelenségről, ötvözve az egyéni tapasztalatok és az elméleti keretek közötti összefüggéseket.

A kutatás során egy különleges csoportfolyamatot használtam, amelyben szülők és tanárok egyaránt részt vettek, hogy megértsük, hogyan élik meg és kezelik a bullying hatásait. A csoport anonim módon működött, lehetővé téve a résztvevők számára, hogy nyíltan és őszintén beszéljenek tapasztalataikról. A beszélgetések során számos fontos témát érintettünk, mint a félelmek, tehetetlenség, kommunikációs nehézségek, valamint a támogatás és megoldások lehetőségei. Ez a kis mintavételű kutatás lehetőséget adott a magyarországi szülők és tanárok tapasztalatainak összehasonlítására nemzetközi eredményekkel, előkészítve ezzel a kiterjedtebb kutatás alapját.

10. Összefoglalás és kitekintés

A bullying által kiváltott érzelmi válaszok mélyreható elemzésekor fontos megjegyezni, hogy a szülők és tanárok által megélt érzelmek a kulcsszavak módszerén keresztül globális jelenségként értelmezhetők. A szülők világszerte – a tanulmányban bemutatott magyar és ausztrál példákon keresztül – hasonló intenzitású érzelmeket élnek át gyermekeik zaklatásának tudatában. Ezek az érzelmek – mint a düh, félelem és magára hagyottság – az emberi létezés alapvető aspektusaira utalnak, amelyeket az egzisztenciális pszichológia a lét fenyegetettségével, azaz egzisztenciális félelmekkel hoz összefüggésbe, melynek középpontjában az áll, hogy az ember alapvetően védtelen a világban (Yalom, 1980). Ez a védtelenség különösen élesen jelenik meg, amikor szeretteink veszélyben vannak, mint a szülők esetében a bullying okozta mély félelmek. Ki kell emelni azonban, hogy a bullying esetében a bántalmazók gyakran nem élnek meg lelkiismeretfurdalást cselekedeteik miatt, mint azt Dédová (2011) is hangsúlyozza logoterápiás tanulmányában.

Ez ellentétben áll a szülők által átélt mély félelmekkel, amelyek a védelem és biztonság iránti mély emberi vágyat tükrözik, ahogyan Frankl (1969) a logoterápia és egzisztenciaanalízis,

és Yalom (1980) az egzisztenciális pszichológia kontextusában megfogalmazza. A szülők esetében ez a megjelenő félelem, és mellette a védelem iránti vágy az egzisztenciális pszichológiai megközelítés szerint mélyen gyökerezik az emberi létélményben. Ugyanakkor a bullying kiváltott szülői és tanári érzelmek mellett ott találjuk a gyermek iránti felelősségtudatot és egzisztenciális aggodalmat is, ami az adatok alapján szintén univerzális egy egészséges felnőtt emberben. Összefoglaló gondolatként elmondható, hogy a szülők és pedagógusok által a bullying kapcsán tapasztalt érzelmek a mélyebb létkérdések szintjére vezettek el, melyek a bullying kapcsán különösen erőteljesen jelennek meg. A logoterápia és egzisztenciaanalízis, segíthet a szülőknek és gyermekeknek a zaklatás által okozott érzelmi válságok kezelésében, egy mélyebb, multidiszciplináris megértést és megközelítést kínálva a probléma kezeléséhez.

Irodalom

- Craig, W. M., & Pepler, D. J. (2007). Understanding bullying: From research to practice. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 48(2), 86-93.
- Dědová, M. (2018). Logotheoretical Understanding of Existential Sources of Bullying Behavior. *Spirituality Studies*
- Eatough, V., & Smith, J. A. (Eds.). (2012). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research practice*. London, England: SAGE Publications Ltd.
- Espelage, D. L., Polanin, J. R., & Low, S. K. (2014). Teacher and staff perceptions of school environment as predictors of student aggression, victimization, and willingness to intervene in bullying situations. *School Psychology Quarterly*, 29(3), 287-305.
- Farkas, J., Göntér, M., & Szabó, G. (2023). *Megoldásfókusz és értelemkeresés az iskolai zaklatás kezelésében. Gyakorlatközpontú kézikönyv szülőknek, pedagógusoknak és segítőknek*. Budapest: PTF Kiadó.
- Farkas, J. (2023). Logoterápiával az iskolai zaklatás ellen. In Farkas, J., Göntér, M., & Szabó, G. *Megoldásfókusz és értelemkeresés az iskolai zaklatás kezelésében* (pp. 83-141). Budapest: PTF Kiadó.
- Frankl, V. E. (1963). *Man's search for meaning*. New York, NY: Pocket Books.
- Frankl, V. E. (2014). *The will to meaning: Foundations and applications of logotherapy*. Penguin.
- Giorgi, A. (2009). *The descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach*. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Holt, M. K., Kantor, G. K., & Finkelhor, D. (2009). Parent/child concordance about bullying involvement and family characteristics related to bullying and peer victimization. *Journal of School Violence*, 8(1), 42-63.
- Humphrey, G., & Crisp, B. R. (2008). Bullying affects us too: Parental responses to bullying at kindergarten. *Australasian Journal of Early Childhood*, 33(1), 45-49.
- Kingston, J. L., Ellett, L., Thompson, E. C., Gaudiano, B. A., & Krkovic, K. (2023). A child-parent dyad study on adolescent paranoia and the influence of adverse life events, bullying, parenting stress, and family support. *Schizophrenia Bulletin*.
- Langdridge, D. (2007). *Phenomenological psychology: Theory, research and method*. Harlow, England: Pearson Education.
- Lukas, E. (2011). *A logoterápia tankönyve. Emberkép és módszerek*. Agapé Kiadó.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell Publishers.

Peavler, R. S. (2000). The relationship between students who were suspended from public schools for non-aggressive behavior problems and for aggressive behavior problems with the fear of death. *The Union Institute*.

Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research. London, England: SAGE Publications Ltd.

Smith, P. K., & Laslett, R. (1993). *Bullying in schools: How successful can interventions be?* Cambridge University Press.

Swearer, S. M., & Hymel, S. (2015). Understanding the psychology of bullying: Moving toward a social-ecological diathesis–stress model. *American Psychologist*, 70(4), 344-353.

Twemlow, S. W., Fonagy, P., Sacco, F. C., Gies, M. L., Evans, R., & Ewbank, R. (2001). Creating a peaceful school learning environment: A controlled study of an elementary school intervention to reduce violence. *American Journal of Psychiatry*, 158(5), 808-810.

Van Manen, M. (2016). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. London, Ontario: Althouse Press.

Yalom, I. D. (1980). *Existential psychotherapy*. Basic Books.

Internetes adathasználat:

Unicef Hungary (2022). Jelentés az iskolai zaklatásról. Elérve: 2023. szeptember 11. https://unicef.hu/wpcontent/uploads/2022/11/median_unicef_2022_iskolai_zaklatas_jelentes.pdf

EGY 21. SZÁZADI KÖRNYEZETI KONFLIKTUS HÁTTERE – CIVIL KÜZDELEM A TATAI ÖREG-TÓ MEGÓVÁSÁÉRT

SzE Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Lengyel Szilvia

I. Bevezetés

A 21. század első évtizedei egyre több környezeti konfliktust generálnak hazánkban és világszerte egyaránt. A folyamat okai rendkívül összetettek, hiszen a globalizált világ gazdaság, a változó klimatikus viszonyok és az újjáalakuló nemzetközi erőter geopolitikai vonatkozásai mind hatással vannak azokra. Bár a kiváltó okok általában globális folyamatok, azok hatása mégis lokális szinten csapódik le erőteljesebben és generál általában valamilyen környezeti konfliktust.¹ Ezen konfliktusokat a fejlett és gazdasági értelemben prosperáló országok sem képesek elkerülni, így például az Európai Unió területén is kifejezetten gyakori jelenségről beszélhetünk.² Magyarország az elmúlt évtizedben, leginkább a megindult újraparaszti törekvések okán, ugyancsak megtapasztalta a megnövekedett környezeti konfliktusok hatásait. Ezen hazai összeütközések hátterében általában valamilyen ipari vagy turisztikai beruházás állt, amelyet egy város vagy régió lokálpatrióta civil szerveződései megpróbáltak megakadályozni. A klímaváltozás napjainkra axiómává érett és ez állampolgári szinten is fontos változásokat és folyamatokat hozott létre. Az emberek jobban aggódnak az őket körülvevő természeti környezet állapotáért és a természetvédelmi kérdésekben egyre tudatosabb és tájékozottabb állampolgárok gyakrabban emelik fel szavukat a lokális, regionális értékeket megkárosító projektekkal szemben. Bár a környezetvédelmen alapuló civil ellenállásnak a rendszerváltás óta nagy hagyományai vannak Magyarországon, a közösségi média terjedésével egy hatékonyabb és gyorsabban szerveződő helyi természetvédelmi közösség kezdett kialakulni a közös természeti örökségünk védelme mellett.³ Egy ilyen környezeti konfliktus zajlott le egy dunántúli kisvárosban is az elmúlt években, amely a tavalyi évben egy népszavazással érte el tetőpontját.

Tatán országos érdeklődést váltott ki a városi civil lakosság küzdelme a Hell Energy Kft. érdekkörébe tartozó AVALON Center Kft. beruházása ellen, melynek keretében a magyar gyökerű multinacionális vállalat egy szállodakomplexum felépítését tervezte megvalósítani a tatai Öreg-tó partján, a régi Esterházy lovarda épületét átalakítva. A városban a beruházás bejelentését

¹ A környezeti konfliktusok lokálissá válásáról és annak körülményeiről ad összefoglalót: Glied Viktor: Környezeti Konfliktusok, társadalmi válaszok. In: Farkas Judit (Szerk.): Környezeti kérdések – közösségi válaszok. Humán környezettudományi olvasókönyv. Budapest, (2023). 98–113.

² Az EJOLT (Environmental Justice Organisations, Liabilities and Trade) próbálta meg egy interaktív térképen érzékeltetni a környezeti konfliktusok globális volumenét: <https://ejatlas.org/>; <https://www.ejolt.org/> Letöltés ideje: 2023.12.05.

³ Takács-Sánta András: Kisközösségek békés ökoforradalma. Ellensúly 2019:2 87–95. Online elérés: <https://ellensuly.hu/kiskozossegek-bekes-okoforradalma/> Letöltés ideje: 2023.12.05. Napjaink környezeti konfliktusainak civil résztvevőit gyűjtötte össze Monostori Éva: Informálni, vagy informálódni? „Ebben a csapatban nincsen 'én'. Itt AZ ÜGY van. A CÉL”. Parola 2023/1. Online elérés: <https://kofe.hu/parola/parola-folyoirat/informalni-vagy-informalodni-ebben-a-csapatban-nincsen-en-itt-az-ugy-van-a-cel/>. Letöltés ideje: 2023.12.05.; Érdemes áttekinteni a helyi népszavazások feltett kérdéseit 2022-ből az Avalon beruházás népszavazásának évéből, amelyek ugyancsak lokális környezeti konfliktusokat próbáltak rendezni: https://www.valasztas.hu/2022_helyi_nepszavazasok. Letöltés ideje: 2023.12.05.

követően szinte azonnal felerősödtek azok a hangok, melyek nem fogadták el a tervezett építkezést, leginkább annak helyszíne miatt. A kezdetben javarészt csak a közösségi média felületein zajló zúgolódás viszonylag gyorsan platformot kapott miután a civilek létrehoztak egy Facebook csoportot STOP Avalon! Tata elnevezéssel, mely hamar a tiltakozás első számú felületévé vált. Innentől egy több éves küzdelem kezdődött a beruházó, a beruházást támogató városvezetés és a tatai civilek között, amely egy helyi népszavazásban csúcspontot ért el.

Az országos médiának köszönhetően hamar híre ment a tataiak küzdelmének és a népszavazás idejére már a legnagyobb példányszámmal és eléréssel rendelkező lapok követték az eseményeket és a szavazás kimenetelét.⁴ Mind a beruházás támogatói, mind a tatai polgárok azon az állásponton voltak, hogy a szállodaépítés jelentősen átalakítja majd a város arculatát és az Öreg-tó környékét. A beruházó álláspontja szerint ez természetesen szinte csak pozitívumot jelentett volna a város számára, míg az ellenálló civilek szerint a szállodakomplexum alapjaiban tette volna tönkre az Esterházyak óta alig változott tópart megszokott látképét. Tata turisztikai szempontból az ország egyik legfontosabb desztinációja, mely a Budapesthez való relatív közelsége miatt a fővárosból is tömegeket vonz szinte egész évben. A város kiválasztása tehát nem szolgált nagyobb meglepetésként az Avalon bejelentésekor és esetleg lehetett volna olyan területet is választani a településen, mely a tataiak támogatását is elnyerhette volna. Az Öreg-tó partjának és a régi Esterházy uradalomnak a megjelölése azonban már a civilek számára is emészthetetlennek bizonyult és egy lokálpatrióta ellenállás kibontakozásához vezetett.

Tanulmányomban ezt a környezeti konfliktust szeretném részletesebben körüljárni, többek között kiemelve azokat a pontokat, amelyekeken keresztül jobban megérthetjük a hazánkban is egyre erősebb környezettudatos civil mozgalmak hátterét. A szállodaberuházással szemben, legalábbis rövidtávon, sikeres mozgalom épült fel. Érdekesnek tartom bemutatni és megismerni azokat az eszközöket, amelyek a tatai civilek küzdelmét sikerre vezették és hozzájárultak ahhoz, hogy a beruházó szüneteltesse az építkezésre vonatkozó terveit. A tatai lokálpatrióták rendkívül változatos módon próbálták meg leállítani a beruházást, amellyel komoly tapasztalatot és tudásanyagot halmoztak fel. Ezek a civilek által megismert eszközök a későbbi természetvédelmi mozgalmak számára is használható alternatívákat jelenthetnek a megfelelő eredmények eléréséhez. A lokális mellett a környezeti konfliktusok regionális vagy országos szinteken is befolyásolhatják mindennapjainkat, ezért is fontos hangsúlyt fektetnünk azok kezelésére és megértésére. Ezen kérdések a 21. század egyik legnagyobb kihívását keretezik. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy az ezzel járó társadalmi konfliktusokra felkészüljünk és megismerjük azok eszközeit, résztvevőit és megoldási lehetőségeit.

II. Tata és az Esterházyak

Tata a 18. század első felében, egészen pontosan 1727-ben került az ország leggazdagabb és egyik legjelentősebb családjának az Esterházyaknak a birtokába vásárlás útján. Ekkor I. József (Esterházy) országbíró nevére került a tata-gesztesi uradalom.⁵ Az Esterházy család viszonylag gyors ütemben látott hozzá az új uradalom átrendezéséhez. Tata a mai napig a „vizek városa” elnevezés büszke tulajdonosa. A város rengeteg természetes vízelőhellyel rendelkezik, patakok

⁴ <https://www.facebook.com/avalontata>. Az Avalon szállodalánc beruházás Facebook oldalának 2020. július 24-én közzétett bejegyzése összegyűjtötte a szállodaépítéssel foglalkozó online sajtómegjelenéseket. Letöltés ideje: 2023.12.07.

⁵ Marton Melinda: A tata-remeteségi ménes története (1852–1918). Kutatási Füzetek 17 (2011) 253.

és források formájában. Az Esterházyak megérkezésekor a város vizei azonban még szabályozatlan állapotban voltak és ez jelentős elmozdítást okozott a településen és környékén. Az egyik első lépésük ezért a mocsaras területek lecsapolása volt. A török háborúk lezárultát követő évtizedek az oszmán hódítás okán elnéptelenedett területek újranevelésével teltek. Tata és környéke is többször megsínylette a török háborúkat, ezért az Esterházyak ide is jelentős számú jobbágycsaládot költöztettek be, növelve a munkáskezek számát az újonnan szerzett területükön. A betelepítések és lecsapolások mellett pedig nagyarányú építkezésekbe is kezdtek, mely alapjaiban határozta meg Tata új, barokk arcát. Esterházy Józsefet, ugyancsak József (1714–1762) nevű fia követte az uradalom élén. A 18. század második felében került az Esterházyak szolgálatába Fellner Jakab építőmester, akinek munkája a mai napig meghatározza a városképet. Legfontosabb munkája a vár mellett elterülő kastély, mely az 1760-as évek második felében kezdett épülni és munkálatai az 1770-es években fejeződtek be. Az épületet Esterházy (IV.) Ferenc rendelte meg a morvaországi származású mestertől. Alig pár évtizeddel a megépülését követően a tatai Esterházy-kastély a világpolitika fontos helyszínei közé is bekerült. I. Ferenc osztrák császár és magyar király a wagrami vereséget követően, a Napóleon elől való menekülés során, Tatára érkezett és heteket időzött az Esterházyak vendégeként a kastélyban, várva a franciák álláspontját a békét illetően. A város és a kastély remek helyszínnek bizonyult az osztrák császári udvar számára. Ferenc hónapokat töltött itt és 1809. október 14-én az épületben írta alá a schönbrunni békét.⁶

A 19. század közepe hozta el a tatai uradalom számára a lótenyésztés igazi fellendülését. A korszakban egyre nagyobb igény keletkezett a munkára fogható lovak iránt, ami magával húzta a versenysportra alkalmas állatok tenyésztésének megerősödését is. Esterházy Miklós Ferenc 1852-ben alapította meg a tata-remeteségi ménest, melynek állományába 205 ló tartozott a kezdetekkor. Esterházy Miklós Ferencről legkisebb fia, Esterházy Miklós József gróf örökölte meg leginkább a lovak szeretetét és közreműködésének hála az 1860-as évektől virágzott fel igazán a tatai lótenyésztés. Az ifjú gróf már korai katonai karrierje mellett érdeklődött a lóversenyek világa iránt és 1863-tól úri lovasversenyeket kezdett el szervezni Tatán, amelynek maga is állandó és sikeres résztvevője volt. Miklós József rajongott az angol lósportért, baráti társaságában a „Count Nicky” becenév ragadt rá, több szigetországi szakembert is sikerrel nyert meg a tatai ménés mellé. A gróf nem csak tehetséges sportrajongó volt, hanem európai hírnévű versenyző is, aki az 1860-as évek folyamán több tucat kontinentális versenyen szerzett első vagy második helyezést. Tata ekkora már az egész Monarchia legfontosabb versenyló központja volt, a „magyar Newmarket”-ként is emlegették, párhuzamot vonva az angol lovas sportok központjával. A teljes állami állomány több mint harminc százalékát a városban trenírozták. Az Avalon projekt által kinézett Esterházy lovarda is a Miklós gróf által szorgalmazott fejlesztéseknek köszönhetően nyerte el azt a formát, ahogyan manapság is megtalálható a tóparton. A lovarda épülete svájci tehenészetként épült a 19. század első harmadában, azonban Miklós József gróf lovardaként alakította azt újjá. A ménés az 1880-as és 90-es évek folyamán is képes volt sikereket elérni a honi versenypályákon, azonban az Esterházy család fókuszát fokozatosan fordult el a tatai uradalomról és inkább egyéb helyszíneken folytatta a nagyobb volumenű lótenyésztést. Ez a folyamat a 20. század elején tovább folytatódott és a tatai lósport az 1910-es évekre lényegében megszűnt. Az osztrák tulajdonosok hazai földre vitték el lovaikat, a magyarok pedig leginkább Alagra települtek át. A folyamat teljes lezárulását a világháborút követő területi

⁶ Marton Melinda: Az Esterházyak tata-remeteségi ménésének története (1852–1944). Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 16 (2010) 141.; <https://tataikastely.hu/kastelytortenet/>. Letöltés ideje: 2023.12.04.

rendezések és gazdasági nehézségek tették állandóvá. Az Esterházyak az 1920-es években megpróbálták feléleszteni a tatai lósporthat egy felosztott császári lipicai ménestől, azonban a kezdeti sikerek gyorsan elhalványultak és a második világháború hosszú és nehézséggel teli éveivel lehetetlenné tették a gazdaságos működtetést, a ménest 1944-re felszámolták. A második világháború katalizmája nem csak a két világháború között fennálló politikai rendszert söpörte el, de az Esterházy család is elvesztette vagyonát a kialakuló kommunista hatalomátvételnél köszönhetően. A szocialista Magyarország azonban nem szakított az úri sportnak tartott lótarással, hanem a Tatai Állami Gazdaság keretei között folytatta azt. A városi lovardában lovagoltatás és lovas iskola is működött. A lovarda épülete melletti nagy mező is ekkor alakult át lófuttatóvá. A rendszerváltás után a terület magánkézbe került majd szépen lassan amortizálódott, ezzel elnyerve a mai szegényes formáját.⁷

III. Az Avalon beruházás

A STOP! Avalon Tata rekonstrukciója alapján 2019 nyarától dokumentálható a Hell Energy érdeklődése a város és az Öreg-tó iránt. Az Avalon Center Kft. 2019 júliusában bízott meg egy tervezőirodát a **Hell Tatai Lovarda** projekt megvalósításával. A projekt egy 120 szobás, ötcsillagos szállodát takart, a régi Esterházy lóistálló területén. 2019. júliusának végére készültek el a koncepciótervek, azonban ekkor még nem voltak nyilvános látványtervek a nagyközönség számára. 2019 decembere és 2020 év eleje hoz jelentős változást a projekt és a város kapcsolatában. Michl József (Fidesz) polgármester a decemberi közmeghallgatás során világossá tette, hogy a város iránt élénk érdeklődést mutat egy szállodaberuházás képviselője:

„Folyamatos érdeklődés van a város iránt, most is több olyan megkeresés van az asztalon, ahol ötcsillagos szálloda építésére keresnek területet, lehetőséget vállalkozások, befektetők.”⁸

2020 januárjában minden kétséget kizáróan fény derült a potenciális beruházó személyére is, hiszen az Esterházy lovardát is magába foglaló telket megvásárolja az Avalon Center Kft. és annak ügyvezetője Tóth Róbert 50-50%-os arányban. A telek eladásától kezdve éles ellenállás bontakozott ki a tataiak körében, melynek megpróbálták az élére állni a helyi ellenzéki önkormányzati képviselők. A beruházó cégcsoport megismerését követően világossá vált, hogy a szállodaépítés támogatásra talált a városvezetés és a polgármesterrel azonos frakcióba tartozó önkormányzati képviselők részéről. Természetes reakció volt az ellenzéki önkormányzati képviselőktől a beruházás ellen állást foglalni, mely érezhetően rezonált a városi lakosság hangulatával is. Az ellenzéki képviselők közös nyilatkozatot tettek a szállodaprojekt ellen és egy népszavazási kezdeményezést is beadtak, mellyel esetleg megakadályozható lett volna az

⁷ Marton Melinda: Az Esterházyak tata-remeteségi ménésének története (1852–1944). 141-149.; Marton Melinda: A tata-remeteségi ménestől története (1852–1918). 251-257.; Zsuppán András: Európában is páratlan értéket tesz tönkre a tatai óriáshotel, de áterőszakolják. <https://www.valaszonline.hu/2021/03/22/tata-epitkezes-muemlekvedelem-michl-jozsef/>. Letöltés ideje: 2023.12.07.; A beruházás által kinézett terület esetleges hasznosítására konkrét terv is született: <https://epiteszforum.hu/a-tatai-esterhazy-lovarda-ujjaszuletese>. Letöltés ideje: 2023.12.07.

⁸ <https://www.facebook.com/StopAvalonTata/videos/avalon-tata-id%C5%91vonal/387086489380933/>. A STOP Avalon! Tata által készített idővonal, mely aprólékos részletességgel foglalta össze a beruházás fontos állomásait. (A továbbiakban: Stop Avalon idővonal) Letöltés ideje: 2023.12.04.

építkezés megkezdése. 2020. március 11-én lépett életbe a 40/2020 (III. 11) Korm. rendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről, mely többlet jogokat biztosított a polgármestereknek. A Korm. rendelet a népszavazások megtartását is ellehetetlenítette a pandémiás időszak veszélyhelyzetének idejére, ezzel jelentős akadályt gördítve a konfliktus jogi eszközökkel való rendezése elé. A Tatára tervezett szállodaberuházás ekkora már az országos sajtó érdeklődését is magára vonta, melynek eredményeként egyre többen szólaltak meg az ügyben pró és kontra. A mind nagyobb médiafigyelmet tovább generálta, hogy egy hónapon belül mind a Helyi Választási Bizottság mind a jegyző bejelentette lemondását (2020 március és április).⁹ 2020. május 26-án fordul egy újabbat a szállodaberuházás ügye. Ezen a napon kerül nyilvános bemutatásra az Avalon által elképzelt hotel látványterve, amely további cselekvésre ösztönözte a tervezettel nem szimpatizáló tataiakat.

IV. A civil ellenállás kibontakozása

A 120 szobás szállodakomplexum a 2020 májusi látványtervek alapján teljesen betöltötte volna a lovarda és a lófuttató területét, magasságával pedig az Eötvös József Gimnázium lábáig ért volna. Ezzel a megvalósítással a beruházás fundamentálisan alakította volna a tópart túlsó oldaláról tapasztalható, a régi vágóhid felőli panorámát. A tervek bemutatásának másnapján (május 27-én) megalakult a *STOP Avalon! Tata* Facebook csoport. A városi polgárok elégedetlenségét jól mutatta a csoport robbanásszerű megerősödése. Néhány nap alatt több mint 5 ezer fő csatlakozott, a meghirdetést követő első hét végére pedig már 10 ezer fő állt ki a beruházás ellen.¹⁰ A Facebook csoport hamar lakossági mozgalommá nőtte ki magát és több országos szervezet segítő állásfoglalását is sikerül támogatónak elnyernie.¹¹

A Száz Völgy Természetvédelmi Egyesület egy rövid, de pontos Facebook bejegyzésben ismerteti a beruházás egyik legnagyobb veszélyét:

„...Egyesületünk aggódba figyeli a tatai Avalon Hotel létesítésével kapcsolatos híreket, terveket. A médiában felvázolt elképzelések érintik közvetve, vagy közvetlenül a Tatai Öreg-tó Natura 2000 különleges madárvédelmi területet és a Nemzetközi Jelentőségű Vadvizek Jegyzékébe bejegyzett Tatai Tavak Ramsari Területet...”¹²

Az építkezés tehát nem csak a tatai történelmi látképet veszélyeztette, de a tavat körülölelő madárvédelmi területet is. Az Öreg-tó egy több tízezres madárpopulációnak nyújt téli menedéket

⁹ Stop Avalon idővonal. Letöltés ideje: 2023.12.04.

¹⁰ A csoport körülbelül 14 ezer főnél éri el a legnagyobb támogatottságot, míg Tata összlakossága kicsivel több mint 23 ezer fő. Szeidemann Ákos: Feljegyzések a tatai egerlyukból. <https://www.okopolitika.hu/publikaciok/frontvonalak/94-feljegyzesek-egy-tatai-egerlyukbol>. Letöltés ideje: 2023.12.01.

¹¹ A beruházás ellen foglal állást a Száz Völgy Természetvédő Egyesület, a Magyar Madártani Egyesület Komárom Esztergom Megyei Helyi Csoportja és a tatai Zöld Sziget Kör Természetvizsgáló Közhasznú Egyesület is. Szakmai elemzés a tatai Öreg-tó partjára tervezett ötcillagos luxusszállodáról – Természetvédelmi elemzés. A Miénk A Grund Városvédő Egyesület Tata I. szakmai elemzésének része. <https://mienkagrund.hu/node/6>. Letöltés ideje: 2023.12.02.

¹² A nyílt levél megjelent a Száz Völgy Természetvédelmi Egyesület facebook oldalán. <https://www.facebook.com/szazvolgy/posts/10158281458956168>. Letöltés ideje: 2023.12.01.

minden évben, amely a város egyik legnagyobb turisztalátványossága is egyben. Egy több évig tartó építkezés zaj-, por- és egyéb környezeti terhelése nagy valószínűséggel elüldözné ezt az egyedülálló természeti jelenséget vagy legalábbis jelentősen csökkentené a vadmadarak számát a tó területén.

A beruházás körüli viták 2020 nyarán tovább folytatódtak: június folyamán a lokálpatrióta környezetvédők 1467 db lakossági levelet gyűjtöttek össze és adtak át a városi képviselőtestületnek, hogy kifejezzék a polgárság ellenállását az Avalon projekttel szemben. Júliusban az új tagokból felállt HVB elutasította az ellenzéki önkormányzati képviselők által indítványozott népszavazási kérdéseket.¹³ Alig pár nappal később a lokálpatrióták egy 80 oldalas szakmai anyaggal támadták meg az építkezési terveket, majd a nyár csúcspontjaként egy több ezer fős tüntetést szerveztek a tatai Kossuth térre, ezzel is próbálva demonstrálni, hogy a város lakosságának egy jelentős része mobilizálható az ügy melletti kiállásra. A tiltakozások hatására az önkormányzat egy lakossági fórumorozatot szervezett, ahová a beruházó képviselőit is meghívták. A cél az volt, hogy az összes választóközvetben legyen egy fórum, ahol a tataiak kérdéseket tehetnek fel és jobban megismerkedhetnek a beruházás részleteivel. Tóth Róbert az Avalon ügyvezetője több alkalommal is felszólalt és megpróbálta a tataiak számára megnyugtató módon prezentálni a szállodaépítést. Az álláspontok azonban nem közeledtek egymáshoz, a fórumok inkább a tatai polgárok folyamatos ellendemonstrációjává alakultak át, melyben kifejtették aggályaikat a beruházással szemben. Több mint 150 hozzászólás történt a fórumorozatok alatt és a tataiak körülbelül egy napnyi időt 25 óra 39 percet beszéltek a tervezett építkezésről.¹⁴

A meghallgatás sorozat nem érte el a kívánt hatást, és a sokszor durva személyeskedésbe torkolló viták mély nyomokat hagytak a felekben. A lokálpatrióták nem hagytak fel a lehetőségek keresésével és még ugyancsak 2020 júliusában újabb négy népszavazási kérdést terjesztettek elő. Félve attól, hogy a kérdések hasonló sorsra jutnak, mint az önkormányzati képviselők által beterjesztett korábbi verziók, Szalay Ildikó a Stop Avalon! Tata képviselője további négy népszavazási kérdést terjesztett be 2020 augusztusában. Ezzel nyolc kérdés várt bírálatra a HVB-nél. A júliusban leadott négy kérdés közül a HVB két kérdést átengedett. Miután a két kérdés alapján tartott népszavazás jelentősen akadályozhatta volna a beruházást, Michl József polgármester fellebbezett és jogi úton megtámadta a két elfogadott kérdést. A civil lokálpatrióták is megpróbálták a jogorvoslati lehetőséget és ugyancsak fellebbeztek, a két elutasított kérdés ügyében fordultak a Győri Törvényszékhez. A Törvényszék végül a népszavazást támogató döntést hozott, hiszen a HVB által átengedett két kérdést helybenhagyta, illetve az egyik fellebbezett kérdést átengedte, így pedig három kérdésben volt lehetőség megkezdeni gyűjteni a népszavazás kiírásához szükséges aláírásokat.¹⁵

Ez a törvényszéki fejlemény egyértelmű siker volt a civilek számára, ezzel három kérdés biztosan népszavazásra vihetőnek bizonyult. 2020 augusztusában a HVB elutasította a második körben benyújtott négy kérdést, ezzel biztossá vált, hogy az első körben elbírált három kérdés az, amiben a tataiak szavazhatnak, ha a civileknek sikerül összegyűjtenie a szükséges számú

¹³ Stop Avalon idővonal. Letöltés ideje: 2023.12.03.

¹⁴ Szeidemann Ákos: Feljegyzések a tatai egérlyukból.; Stop Avalon idővonal. Letöltés ideje: 2023.12.02.

¹⁵ Szeidemann Ákos: Feljegyzések a tatai egérlyukból.

aláírást.¹⁶ A hatékonyabb működés és fellépés érdekében augusztusban egy szakmai alapokon nyugvó városvédő szervezet megalakulását is bejelentették Tatán, amely a *MAG – Miénk a Grund Városvédő Egyesület* nevet kapta, ezzel tovább intézményesült a lakossági ellenállás a szállodaberuházással szemben.¹⁷ 2020 szeptemberében folytatódott a civilek kampánya és az eddigi, talán leglátványosabb eseményt sikerült megvalósítaniuk több ezer ember részvételével egy demonstratív tóölelés képében. Szeptember 19-én a tóölelés mellett kerekasztal beszélgetésekre, előadásokra is sor került a városban. Ezek egyikén Lányi András filozófus is részt vállalt a Karátson Gábor Kör reprezentánsaként, támogatásáról biztosítva a civileket.¹⁸ Az aláírásgyűjtés megkezdésétől erőltetett kampányra rendezkedett be a tatai civil szféra, hiszen körülbelül 4000 aláírást kellett összegyűjteniük 30 nap alatt. A hónap elteltével a Stop Avalon mozgalom több mint 100 aktivistája megnyugodhatott, hiszen a népszavazás kiírásához szükséges aláírásszámot messze túlteljesítették és körülbelül 6000 aláírást gyűjtöttek kérdésenként. Ekkor úgy tűnt, hogy a népszavazás elől minden akadály elhárult, azonban a pandémia miatt bevezetett újabb veszélyhelyzeti jogrendi változások vitás kérdéseket szültek az önkormányzat és a civilek között. A városi jegyző úgy értelmezte az újabb kormányrendeletet, mely tiltotta a helyi népszavazások megtartását, hogy azzal a már gyűjtött aláírásokat is meg kell semmisíteni. A tatai civilek jogi csapata nem értett egyet a jegyző jogértelmezésével és az aláírások ügyvédi letétben való tárolása mellett állt ki. A civilek számára szerencsésen alakult a vita eldöntése, hiszen az országgyűlés állásfoglalás alapján (módosító javaslatnak köszönhetően) nem kellett megsemmisíteni a szignókat, sőt a veszélyhelyzet elmúltával egy újabb hetet kaptak a további aláírásgyűjtésre.¹⁹

Az Avalon szembesült a városban kibontakozó egyre erősebb ellenállással a szállodaberuházással szemben, ezért egy új elképzeléssel álltak a település elé. Korábban elkezdték elkészíteni a szálloda új koncepcióját és a hozzá tartozó új terveket, amelyet 2020 novemberében tártak a nagyközönség elé. Az Avalon az új látványterveket a következőképpen vezette fel:

„...A lakossági fórumok végén elhangzott ígéretünkhöz híven elkészítettünk egy olyan szállodaberuházási koncepciót, amely minden hozzánk eljutott megfontolandó és építő jellegű érvet figyelembe vett.

Kérjük fogadják szeretettel

- *a csökkentett építménymagasságú,*
- *kisebb tömegű,*

¹⁶ Michl József polgármester fellebbezését a Győri Törvényszék október 12-én elutasította, ezzel pedig október 14-én hivatalosan is elindulhatott az aláírásgyűjtés a három átengedett kérdésben. Stop Avalon idővonal. Letöltés ideje: 2023.12.01.

¹⁷ Az egyesület bemutatkozása: <https://nagytavakkoalicio.hu/mienk-a-grund-egyesulet/>. Letöltés ideje: 2023.12.01.; Az egyesület hivatalos honlapja: <https://mienkagrund.hu/>. Letöltés ideje: 2023.12.07.

¹⁸ Beszélgetés a társadalmi részvételről a tatai Öreg-tónál. A Karátson Gábor Kör csatornáján megjelent videó: <https://www.youtube.com/watch?v=3xIHwMI-adQ&t=2563s>. Letöltés ideje: 2023.12.01.; A Tatai Televízió is beszámolt a megmozdulásról és a hozzá kapcsolódó programokról, a videóban 9:28-tól kezdődően: <https://www.youtube.com/watch?v=wX0yBmgYpPY>. Letöltés ideje: 2023.12.01.

¹⁹ Szeidemann Ákos: Feljegyzések a tatai egérlukból.; MAG – Miénk a Grund Városvédő Egyesület facebook oldalának 2023. november 7-ei bejegyzése: <https://www.facebook.com/people/MAG-Mi%C3%A9nk-a-Grund-V%C3%A1rosv%C3%A9d%C5%91-Egyes%C3%BClet-Tata/100066901124597/>. Letöltés ideje: 2023.12.07.

- *tájba simuló*
- *és az előírtnál nagyobb zöld felületarányú*²⁰

Az új koncepció valóban radikálisan más hotelt ígért a tataiaknak és körülbelül 5000 m²-rel csökkentették a beépítési felületeket, illetve az építménymagasság is jelentősen alacsonyabb szintre került. Azonban a hotel még így is hatalmas méretű lett és lényegében az épület valós méreteit egy mesterséges domb alá rejtették volna.

Az Avalon az új épületkoncepció mellett decemberben a telepítési tanulmánytervet is nyilvánosságra hozta. A koncepció egy 400 oldalas dokumentum és a VÁTI tervezőiroda munkája. A terv legfontosabb állítása, hogy a beruházás megvalósítható, nem jár különösebb természeti károsodással, ami mégis megtörténne az pedig helyrehozható az építkezés lezárultával. Az Avalon tehát megpróbálta a maga javára fordítani a város közhangulatát az új koncepcióval és a megvalósíthatósági tanulmánnyal. A civilek ellenállásának alapja azonban leginkább a rosszul megválasztott helyszín volt. Az Esterházy lovarda helyét nem akarták ilyen mértékben átformálni, ezért az Avalon hiába engedett az eredeti koncepcióból, olyan szállót nem sikerült tervezetni, ami nem befolyásolja alapjaiban az Öreg-tó környezetét. Párhuzamosan tovább zajlott a küzdelem a városvezetés és a lokálpatrióták között. A civilek szerették volna áttekinteni az Avalon és a város közötti befektetői megkeresés részleteit, ezt azonban a város jegyzője megtagadta. Ezt követően a civilek a Tatabányai Járásbírósághoz fordultak és sikerrel perelték ki az önkormányzat és a terület tulajdonosának hivatalos levelezését, ami mindösszesen négy levelet tartalmazott és csak egy volt az, amit a polgármester maga írt. A civilek kétkedve fogadták, hogy egy ekkora beruházás kapcsán ennyire limitált kommunikáció történt.²¹

V. A népszavazás

A kormányzat veszélyhelyzeti rendelkezéseinek köszönhetően az országos és helyi népszavazások tiltásával, lényegében egy befagyott konfliktussá vált a szállodaépítés ügye annak köszönhetően, hogy érdemi előrelépést a civilek nem tudtak tenni a beruházás leállítására. A tatai városvezetés szintén kivárt, ekkor már nem lett volna értelme a függőben lévő, potenciális népszavazás előtt nagyobb horderejű döntést hozni a szállodaépítés ügyében. A fordulatot az ügyben az országos politika hozta el Tatára. A kormány mindenképpen országos népszavazást szeretett volna tartani az általuk gyermekvédelminek nevezett kérdésben és ezzel párhuzamosan természetesen felmerült a kérdés, ha országos népszavazást lehet tartani, akkor helyit miért nem. Időközben az Avalon beruházással szembeni küzdelmet folytató tatai civilek tovább intézményesültek. 2022. március 29-én megalakult a *TETT – Tegyük Együtt Tudatosan Településünkért Egyesület*, mely jogi szervezetként hatékonyabb érdekképviselőt tűzött ki célul a várost érintő ügyekben. 2022. márciusában a kormány meghozta az állásfoglalását a kérdésben és engedélyezte, hogy 2022. április 10-től folytathatóak az aláírásgyűjtések a helyi népszavazásoknál is. A civilek nem szerették volna tovább kockáztatni az esetleges halasztást ezért lényegében azonnal leadták az összegyűlt aláírásokat, amelyek majd két évet várahoztak az

²⁰ <https://www.facebook.com/avalontata>. Az Avalon szállodalánc beruházás facebook oldala. Letöltés ideje: 2023.12.07.

²¹ Szeidemann Ákos: Feljegyzések a tatai egérlükökből.; MAG – Miénk a Grund Városvédő Egyesület facebook oldalának 2022. június 25-ei bejegyzése: <https://www.facebook.com/people/MAG-Mi%C3%A9nk-a-Grund-V%C3%A1rosv%C3%A9d%C5%91-Egyes%C3%BClet-Tata/100066901124597/>. Letöltés ideje: 2023.12.07.

üggyvédi letétben.²² Az aláírások benyújtását követően nem sokkal a Helyi Választási Bizottság zöld utat adott a népszavazás megtartásának az alábbi három kérdést illetően:

1. *Egyetért-e Ön azzal, hogy a Tata, 1841 hrsz-ú (Esterházy műemlék lóistálló és lovas pálya) ingatlanl szomszédos telkeken gépjármű-közlekedésre alkalmas út ne épüljön, és az ott már meglévő utat se lehessen kiszélesíteni?*
2. *Egyetért-e Ön azzal, hogy a Tata, 1841 hrsz-ú (Esterházy műemlék lóistálló és lovas pálya) ingatlanra vonatkozóan a város településképi rendelete (29/2018. (XII.20)) és helyi építési szabályzata (38/2005.(XII.6.)) a 2020. február 28-án hatályos állapotában maradjon?*
3. *Egyetért-e Ön azzal, hogy Tata Város Önkormányzata ne köthessen településfejlesztési szerződést a Tatai Öreg-tó Természetvédelmi Területén létesülő beruházáshoz kapcsolódóan, megőrizve ezzel a terület természeti és épített értékeit?*²³

A szavazást szokatlan időpontra, a nyár közepére 2022. július 31.-re tűzték ki. Ennek ellenére a tatai civil szervezetek aktív és látványos kampányt folytattak több tucat önkéntes aktivistával, hogy megszólítsák a település lakóit és a választópolgárok több mint felét az urnákhoz csábítsák, hogy eredményes lehessen a népszavazás. A másik oldalon a városvezetés egy lényegesen passzívabb álláspontot foglalt el a népszavazást illetően. Ahogyan azt az Átlátszó kiszúrta, a szavazást megelőző 139 posztban, amit a város Facebook oldalán közzétettek, összesen 1 darab foglalkozott a népszavazással, az is közvetett módon. A szokatlan arányra az újság rá is kérdezett, a tatai önkormányzat pedig a következőképpen válaszolt:

„Az önkormányzat SZMSZ-e alapján a lakossággal való kapcsolattartási formák a következők: városi honlap, városi újság, városi televízió. Ezeken – a Facebookkal ellentétben – minden választópolgár által biztosan elérhető kommunikációs felületeken folyamatosan tájékoztatjuk a tataiakat a népszavazással kapcsolatos tudnivalókról.”²⁴

Michl József polgármester sem volt hajlandó elárulni, hogy miképpen szavaz a kérdésekre, elmegy-e egyáltalán a szavazásra. A megkeresést az alábbi módon hártotta el magától:

„Ezt a döntést a demokratikus jogállami keretek által minden tatai szavazópolgár számára biztosított szabadsággal élve, az egyenlőség és titkosság elvét szem előtt tartva hozom meg.”²⁵

²² A Stop Avalon! Tata 2022. június 3-ai bejegyzése: <https://www.facebook.com/StopAvalonTata>. Letöltés ideje: 2023.12.07.; A TETT Egyesület hivatalos facebook oldala: <https://www.facebook.com/TETT.Egyesulet/> Letöltés ideje: 2023.12.07.

²³ https://www.valasztas.hu/2022_helyi_nepszavazasok. Letöltés ideje: 2023.12.02. Az első kérdés talán magyarázatra szorul, hiszen egy utépítés megakadályozására szólít fel. A lényege, hogy ezen út meg-, illetve átépítése nélkül a lovarda területe megközelíthetetlen lenne komoly autóforgalom számára, ezzel pedig az egész szállodaberuházás ellehetetlenülne.

²⁴ Katus Eszter – Holdampf Ildikó: A tatai népszavazás részvevőinek több mint 90 százaléka a luxusszálloda ellen szavazott. <https://atlatso.hu/kornyezet/2022/08/01/a-tatai-nepszavazas-resztevoinek-tobb-mint-90-szazaleka-a-luxusszalloda-ellen-szavazott/>. Letöltés ideje: 2023.12.02.

²⁵ Katus Eszter – Holdampf Ildikó: A tatai népszavazás részvevőinek több mint 90 százaléka a luxusszálloda ellen szavazott.

A választás érvényességéhez 10281 választópolgárnak kellett volna az urnákhoz járulnia, ez azonban kevesebb mint 2000 szavazattal elmaradt, csak 8361-en vettek részt a népszavazáson, ami ezzel érvénytelenül zárult. A szavazati arányok azonban egy világos üzenetet hordoztak és több mint 90%-kal a civilek álláspontját támogatták. A három kérdésre az alábbi arányokban szavaztak a tataiak:

1. *első kérdés 7787 igen és 517 nem (93,77%),*
2. *második kérdés 7800 igen és 502 nem (93,95%),*
3. *harmadik kérdés 7787 igen és 526 érvényes nem (93,67%) szavazat érkezett²⁶*

Bár az érvényességi küszöb elmaradt, a tatai civilek sikeresnek értékelték a magasnak számító részvételt és az egyöntetű véleményt a kérdéseket illetően. Politikai alapon próbálták meg keretezni a népszavazás eredményét azzal, hogy kiemelték a 2019-es önkormányzati választáson a részvétel csak 400 szavazóval volt nagyobb Tatán és ekkor Michl József polgármester 5010 voksot kapott, tehát 2800 szavazattal kevesebbet, mint ahányan a népszavazáson a hotel és az általa támogatott projekt ellen szavaztak. Az eredmény valóban erős politikai legitimációnak tűnt, amire Michl József polgármester az alábbi rövid nyilatkozattal reagált a szavazás után Facebook oldalán:

„a mai népszavazás a demokrácia és a jogállam működésének újabb szép példája volt Tatán”²⁷

A civil keretezése a népszavazásnak megfelelőnek bizonyult ahhoz, hogy megmutassa a tömegtámogatását és politikai legitimációját a szállodabefektetés elleni küzdelemnek. A számarányok ilyenén való bemutatása érzékeltette, hogy a város közpolitikai szempontból is jelentősnek mondható része nem támogatja a beruházást, ezzel pedig megfelelő ellensúlyt képeztek a befektető politikai és gazdasági erőterével szemben. A népszavazást követően mind az Avalon, mind a városvezetés hátrébb lépett a projekttől és úgy tűnik, hogy beletörődtek a több mint hétezer tatai választópolgár egyöntetű véleményébe a tatai Öreg-tó partjának megóvására vonatkozóan.

VI. Konklúzió - Egy sikeres(?) civil küzdelem anatómiája

Habár a népszavazást követően úgy tűnik, hogy a beruházás lényegében leállt és a városvezetés sem erőlteti a projektet, ez nem garantálja azt, hogy a beruházó esetleg nem próbálkozik meg a tervek megvalósításával az elkövetkező években. Ezért is került kérdőjel a civilek küzdelmének sikerességét illetően. Az városi lokálpatrióta ellenállás eredményessége mégis vitathatatlan és érdemes lehet megvizsgálni, hogy mi állt a civil mozgalom sikereinek hátterében, mik voltak azok a cselekvési pontok, amelyek előrelendítették és megvalósították a tatai polgárok célkitűzéseit:

²⁶ https://www.valasztas.hu/2022_helyi_nepszavazasok. Letöltés ideje: 2023.12.02.

²⁷ Michl József Facebook oldalának 2022. július 31-ei bejegyzése. https://www.facebook.com/tataert/?locale=hu_HU. Letöltés ideje: 2023.01.12.

a) **Intézményesített és kiterjedt civil mozgalom.** A tatai civilek rendkívül gyorsan reagáltak a városi beruházás hírére és lényegében azonnal szerveződni kezdtek a közösségi médián keresztül. A *Stop Avalon! Tata* mozgalom egy Facebook kezdeményezésből nőtt ki és nagyon hamar hatékony érdekvédelem szerepet küzdött ki magának. Több mint 10 ezres online támogatói bázissal rendelkezett már rövid idővel az Avalon beruházás terveinek megjelenésekor, ami egy 23 ezer lakosú város esetében kiemelkedően nagy szám. A *Stop Avalon! Tata* civil szerveződés mozgalmi oldalról viszonyult a kialakult helyzethez, mint lakossági kezdeményezés, azonban a környezeti konfliktusokat általában övező nagyszámú szakmai kérdés megalapozta a *MAG – Miénk a Grund Városvédő Egyesület* megalakulását 2020 augusztusában. Az egyesület több részletesen kidolgozott anyagot is prezentált a tópartért folytatott több éves küzdelem során: Méretelemzést adtak ki a tervezett szállodáról. Ez azért volt fontos mert alapvető kérdés volt, hogy mekkora területet érint majd a beruházás megvalósítása; Részletes szakmai elemzést adtak ki az első beruházási tervek megjelenésekor, ami építészeti, természetvédelmi, gazdasági, kulturális és jogi szempontból is elemezte az építkezés várható hatásait; Az Avalon által felkért VÁTI Kft. hatástanulmányát is részletesen megvizsgálták és elemezték, erről is szakmai véleményeket adtak ki környezeti, természetvédelmi, műemlékvédelmi, madártani, kivitelezési és építésföldtani szempontokból. Tata vízkészlete páratlan értéket jelent országos szinten is, ezért annak védelme kiemelt szerepet játszik a MAG tevékenységében. A város és környezete geológiai és hidrogeológiai helyzetéről is kiadtak részletes szakmai elemzéseket.²⁸ A 2022. márciusában megalakult *TETT – Tegyük Együtt Tudatosan Településünkért Egyesület* jogi szervezetként kapcsolódott be Tata közéletébe a népszavazást megelőzően, de azt követően is rendkívül aktív maradt a várost érintő ügyekben. A TETT napjainkban intézményes formában képviseli tovább leginkább környezetpolitikai célkitűzéseit.

b) **Jól működő és hatékony jogi háttér.** Az egyik legsikeresebb ellenállási pont volt a civilek részéről a beruházással szembeni változatos jogi küzdelem. Ennek két kiemelkedően sikeres pontja is volt: Az egyik a népszavazási kérdések megfelelő előkészítése, hiszen mint a fentiekben láttuk a helyi önkormányzati ellenzék által benyújtott kérdéseket elutasította a HVB, a civilek azonban sikeresen készítették elő négy kérdést, amiből hármat eredményesen védtek meg a Győri Törvényszék előtt, ezzel lényegében lehetővé téve a népszavazás megvalósítását. A másik fontos siker a beruházó és az önkormányzat közötti levelezés kiperlése volt. Az önkormányzat elutasította a civilek kérését a levelezés megismerésére, ezért kellett jogi úton kikényszeríteni annak megismerhetőségét. Az itt felmutatott eredmény szintén a civilek narratíváját erősítette, ami a beruházás nem megfelelő megalapozottságára és előkészítetlenségére fókuszált.

c) **Kiemelkedően aktív szociális média jelenlét.** Éppen az Avalon beruházás elleni küzdelem mutatta meg, hogy napjaink közösség szervezése már nem működhet a modern közösségi média használata nélkül. A beruházást megakadályozó civil tömörülés lényegében egy Facebook csoportból nőtt ki magát, ami több mint 10 ezer tagjával megfelelő, érdekvédelemre képes tömeget jelentett. A civil szervezetek kiemelkedően élénk Facebook oldalakkal rendelkeznek, amelyek manapság is napi szintű aktivitással foglalkoznak a tatai és térségi közélettel és természetvédelmi kérdésekkel. A civil szervezetek nem feledkeztek meg az Avalon beruházásról sem, többször is megemlékeztek a több éves küzdelemről és annak körülményeiről.

²⁸ <https://mienkagrund.hu/hu/node/3>. Letöltés ideje: 2023.12.02.

d) **Az országos közvélemény elérése és szimpátiájának elnyerése.** A civilek a sajtón keresztül tudtak országos ügyet csinálni az Öreg-tó partjára tervezett beruházásból. A tataiak küzdelme rendkívül gyorsan végigfutott a jelentősebb hazai sajtótermékeken, legtöbbször a civilek narratíváját erősítve. A legnagyobb országos médiumok nemcsak írásos anyagot közöltek a konfliktus háttéréről, aktuális eseményeiről, de minőségi videós anyagok is készültek az ügyvel kapcsolatban, ami hozzájárult a konfliktus érzékletesebb bemutatásához. A tatai civilek sikeresen vontak be küzdelmükbe több más hazai természet- és környezetvédelmi szervezetet is, ezzel lényegében egy nemzeti „zöld ügyé” keretezték a népszavazás kérdéskörét. Ez a kiemelkedő mennyiségű sajtómegjelenés és országos szintű egyesületi kiállítás valószínűsíthetően hozzájárult ahhoz, hogy a nyár közepén is sikerült kifejezetten magas arányban mobilizálni a tataiakat a népszavazásra való részvételre.

A város küzdelme nem véletlenül került be a hazai közélet látóterébe. Egy európai szinten is egyedülálló épített örökséget tett volna tönkre a szállodaberuházás, mely ellen magyarországi viszonylatban egyedülálló zöld, lokálpatrióta és civil ellenállás bontakozott ki. Az évekig tartó harc a városvezetés és a beruházó ellen úgy tűnik elérte célját. A beruházásról a népszavazás óta eltelt időszakban nem volt szó és valószínűsíthető, hogy rövidtávon nem is lesz. A negatív gazdasági környezet és a turisztikai szektor megtorpanása talán az Avalont is arra készítette, hogy átgondolja a terveit. A szállodaépítés Facebook oldala a népszavazás óta lényegében tetszhalott és nem valószínű, hogy a közeljövőben újraéled. A tataiak lokálpatriotizmusa tehát úgy tűnik sikert aratott, emellett fontos fejlemény, hogy a tiltakozás közben megalakult civil szerveződések jelenleg is aktívak és a város ügyeiben artikulálják véleményüket. Tata küzdelme hasznos példát mutathat a jövőben a civilek számára, amennyiben városukban, környezetükben erőből akarnak végig vinni egy környezetkárosító beruházást. A dunántúli kisváros megmutatta, hogy egy kétfrontos küzdelem is sikerre vihető, amennyiben elszánt lokálpatrióták hajlandóak, akár évekig küzdeni településükért.

Felhasznált irodalom:

- 1.) Glied Viktor: Környezeti Konfliktusok, társadalmi válaszok. In: Farkas Judit (Szerk.): Környezeti kérdések – közösségi válaszok. Humán környezettudományi olvasókönyv. Budapest, (2023).
- 2.) Katus Eszter – Holdampf Ildikó: A tatai népszavazás részvevőinek több mint 90 százaléka a luxusszálloda ellen szavazott. <https://atlatszo.hu/kornyezet/2022/08/01/a-tatai-nepszavazas-resztvevoinek-tobb-mint-90-szazaleka-a-luxusszalloda-ellen-szavazott/>.
- 3.) Marton Melinda: A tata-remeteségi ménes története (1852–1918). Kutatási Füzetek 17 (2011).
- 4.) Marton Melinda: Az Esterházyak tata-remeteségi ménesének története (1852–1944). Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 16 (2010).
- 5.) Monostori Éva: Informálni, vagy informálódni? „Ebben a csapatban nincsen ’én’. Itt AZ ÜGY van. A CÉL”. Parola 2023/1.
- 6.) Szeidemann Ákos: Feljegyzések a tatai egérlyukból. <https://www.okopolitika.hu/publikaciok/frontvonalak/94-feljegyzesek-egy-tatai-egerlyukbol>.
- 7.) Takács-Sánta András: Kisközösségek békés ökoforradalma. Ellensúly 2019:2.

8.) Zsuppán András: Európában is páratlan értéket tesz tönkre a tatai óriáshotel, de áterőszakolják.
<https://www.valaszonline.hu/2021/03/22/tata-epitkezes-muemlekvedelem-michl-jozsef/>.

Felhasznált internetes elérések:

- 1.) <https://ejatlas.org/>
- 2.) <https://www.ejolt.org/>
- 3.) <https://epiteszforum.hu/a-tatai-esterhazy-lovarda-ujjaszuletese>
- 4.) <https://mienkagrund.hu/>
- 5.) <https://nagytaavakkoalicio.hu/mienk-a-grund-egyesulet/>
- 6.) <https://tataikastely.hu/kastelytortenet/>
- 7.) <https://www.valasztas.hu>

Felhasznált Facebook oldalak:

- 1.) Avalon szállodalánc beruházás Facebook oldala: <https://www.facebook.com/avalontata>.
- 2.) MAG – Miénk a Grund Városvédő Egyesület Facebook oldala: <https://www.facebook.com/people/MAG-Mi%C3%A9nk-a-Grund-V%C3%A1rosv%C3%A9d%C5%91-Egyes%C3%BClet-Tata/100066901124597/>
- 3.) Michl József tatai polgármester Facebook oldala: https://www.facebook.com/tataert/?locale=hu_HU
- 4.) Stop Avalon! Tata Facebook oldala: <https://www.facebook.com/StopAvalonTata>
- 5.) Stop Avalon! Tata által készített idővonal: <https://www.facebook.com/StopAvalonTata/videos/avalon-tata-id%C5%91vonal/387086489380933/>
- 6.) Száz Völgy Természetvédelmi Egyesület Facebook oldala:
<https://www.facebook.com/szazvolgy/posts/10158281458956168>
- 7.) TETT Egyesület Facebook oldala: <https://www.facebook.com/TETT.Egyesulet/>

RÓZSA JÁNOS, PROF. DR. SZÚCS GABRIELLA, DR. SZAMOSI SZILVIA KATALIN,
DR. VÉGH EDIT, DR. HORVÁTH ÁGNES, DR. PETHŐ ZSÓFIA, HAGYMÁSI-
SZABÓ ZSÓFIA, BODOKI MONIKA, CSIGE DÓRA, PROF. DR. SZÁNTÓ
SÁNDOR, PROF. DR. SZEKANECZ ZOLTÁN, DR. BODOKI LEVENTE, DR.
TÓTH FERENC, DR. KÁDAS JÁNOS, DR. PÓLISKA SZILÁRD (2023)

A JANUS KINÁZ-GÁTLÓ TERÁPIA HATÁSA A GÉNEXPRESSZIÓRA ÉS A
MOLEKULÁRIS MECHANIZMUSOKRA REUMATOID ARTHRITISZBEN.

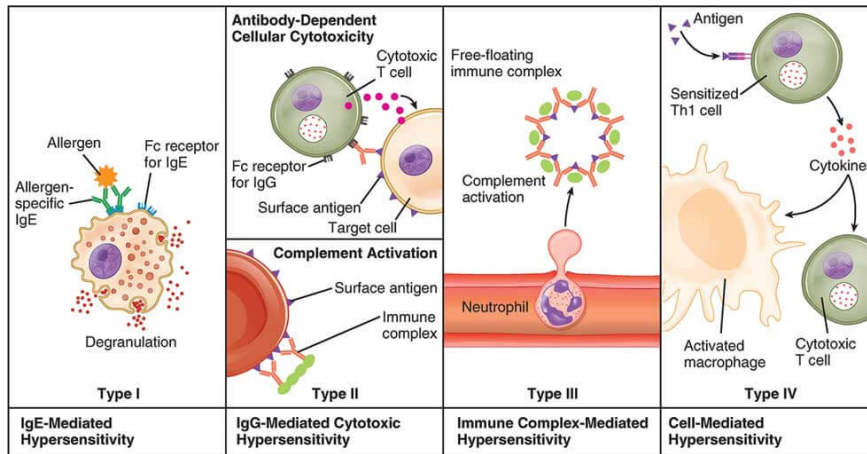
DE Molekuláris Sejt -és immunbiológia Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Pikó Béla

A krónikus autoimmun eredetű gyulladáshoz reumás kórképek, mint például a reumatoid arthritisz (RA), a népességben relatívan nagy gyakorisággal előforduló betegségek (Mesko et al. 2012; 2013). Az autoimmun betegségek közös vonatkozása, hogy az érintett személyek életét végig kísérik, miközben hatással vannak az életkörülményeikre, életminőségükre és a munkavégző képességükre (Evangelatos et al. 2011, Winthrop 2017, Radu & Bungau 2021). A jelenleg alkalmazott terápiás szerek közös vonatkozása, hogy a gyulladáshoz tünetek csökkentését segítik elő, ezáltal a páciens remissziós fázisba való kerülését, amely állapot fenntartására folyamatos gyógyszeres kezelésre van szükség, amely azonban jelentős terhet ró az egészségbiztosítási rendszerre (Wasserman 2011). Az RA kezelése során a terápiás módszerek elsődlegesen a hagyományos szintetikus betegség-módosító anti-reumás készítményekből, valamint szteroid és nem-szteroid alapú gyulladáshoz csökkentő gyógyszerekből álltak. Az utóbbi másfél évtizedben az antitest alapú biológiai (pl. tumor nekrozis alfa (TNF α) gátlók) és célzott szintetikus (pl. a Janus kináz (JAK) gátlók, baricitinib, tofacitinib, filgotinib és upadacitinib) terápiás szerek kiterjedt alkalmazásával új fejezetet nyílt a krónikus gyulladáshoz betegségek terápiájában (Smolen et al. 2016). Utóbbiak általánosságban véve hatékonyabbnak bizonyultak a hagyományos kezelésnél, ugyanis hosszabb remissziós fázis elérését tették lehetővé a kezelt páciensekben (Morinobu 2020). A kiemelkedő előnyök ellenére azonban a páciensek egy jelentős hányada (20-30%) esetén nem megfelelő válaszkésztséget, illetve adott esetben allergiás reakciók indukcióját mérték és jegyezték fel (Fragoulis et al. 2019, Harrington et al. 2020). A biológiai terápiás szerekkel kapcsolatban számos klinikai és tudományos tanulmány létezik, amelyekben potenciális biomarkereket is azonosítottak, azonban a JAK-gátló szerekkel kapcsolatban jelenleg nagyon kevés hasonló vizsgálat érhető el (McLornan et al. 2021).

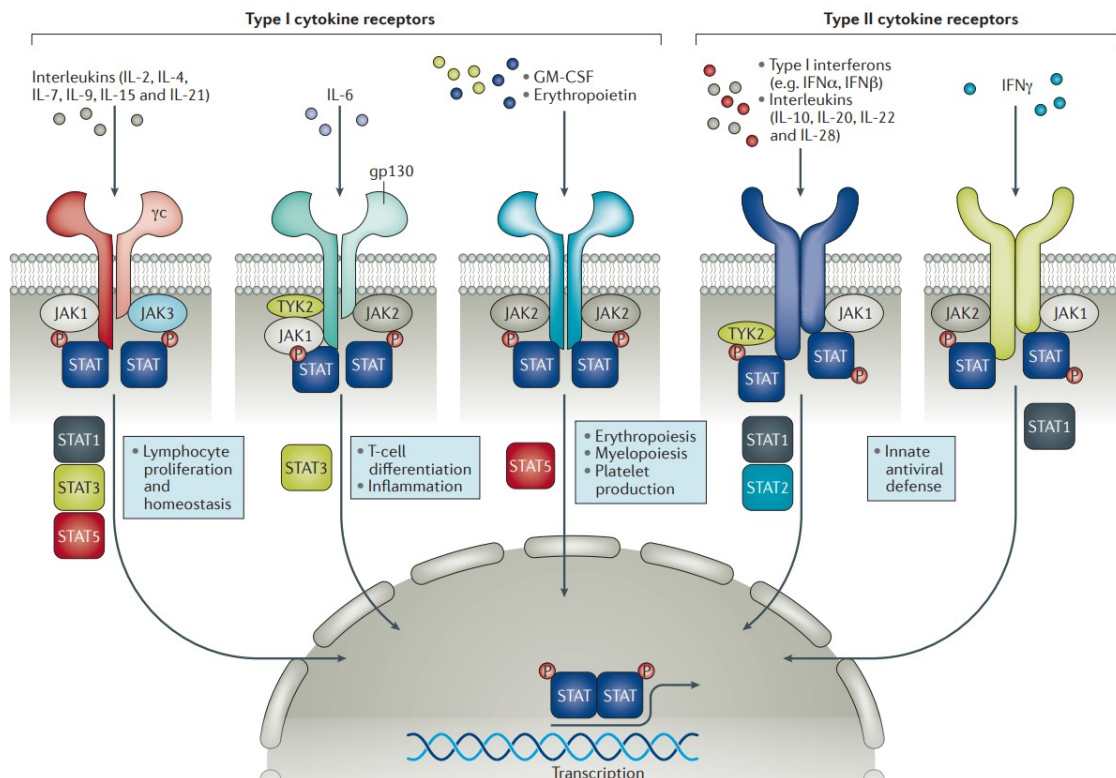
Kutatási témánk alapját az RA-val diagnosztizált betegektől származó vérminták (JAK-gátló terápia megkezdését megelőző (To) minta, majd a terápia során hathónapos (T6) és tizenkét hónapos (T12) minták gyűjtése történik meg), valamint az abból izolálható perifériás mononukleáris vesejtek

(PBMC) képezik (ezen sejtek felelősek a gyulladáshoz folyamatok kialakításáért és fenntartásáért). A PBMC-izolátumokból RNS-t izolálunk, ellenőrizzük azok minőségét, majd cDNS-könyvtárat készítve elvégezzük az egyes minták újgenerációs szekvenálását (NGS). A szekvenálási adatok kiértékelését követően igyekszünk olyan potenciális biomarkereket azonosítani, amelyek predikciós tulajdonsággal bírhatnak a páciensek szempontjából, amely szerint egy adott gyógyszeres terápia (jelen esetben a JAK-gátló terápia) adott betegség esetén szignifikánsan képes-e javítani a beteg életminőségét, segíti-e őt a betegség aktív szakaszából a remissziós fázisba kerülni, avagy a kezelés nem váltja ki a kívánt terápiás hatást.



1. ábra: Hiperszenzibilitási folyamatok.
Forás: microbenotes.com.

Végző célként ezen predikciós algoritmust tervezzük olyan orvosi-igazságszolgálati alkalmazható technológiába átültetni, amely segítségével – a személyre szabott terápia irányába történő elmozdulással – viszonylag gyorsan megállapítható, hogy egy adott JAK-gátló gyógyszer adott beteg gyógyulási folyamatához hozzájárul-e, avagy más terápiás lehetőségeket kell számításba venni (munkahelyem, az UD-GenoMed Kft aktívan részt vett a molekuláris biológiai laboratóriumi és bioinformatikai kutatásokban az EGIS Gyógyszergyár Zrt. egyik termékfejlesztésében (infiximab hatékonyságát prognosztizáló tesztkártya), amely termék neve **PREDYSTIC® Infiximab RA Kit**). Ezáltal egyrészt növelhető a beteg esélye arra, hogy minél rövidebb idő alatt a számára megfelelő terápiához juthasson, másrészt az orvostudomány számára jelentős anyagi megtakarítás érhető el a terápiás lehetőségek optimalizálása által.



2. ábra: A JAK-STAT szignál-transzdukciós útvonal sematikus ábrája.
Forás: Winthrop KL. Nat Rev Rheumatol. 2017 Apr;13(4):234-243.

A

kutatáshoz az etikai engedély 2022. nyarán érkezett meg, a mintagyűjtést ezt követően tudtuk elkezdni. Ez idáig összesen 40 különböző, a kutatásban részt vevő betegtől tudtunk a kezelést közvetlenül megelőzően (T0 időpontos) vérmintát begyűjteni, valamint megkezdődött ezen betegektől a hathónapos (T6 időpontos) és az egyéves (T12 időpontos) vérminták gyűjtése is. Ez idáig (2023.11.30.) 40db T0, 2db T6 és 5db T12 időpontos mintából történt meg a PBMC-izolálás. Valamennyi vérminta átvételét követően 3 órán belül feldolgoztuk azokat (begyűjtöttük a vérplazmát, valamint a PBMC-ből eltettünk egyrészt későbbi DNS-izoláláshoz sejt pelletet, illetve trizolos szuszpenziókat későbbi RNS-izoláláshoz), és további felhasználásig fagyasztoóban tároltuk a mintákat. Valamennyi minta esetében elvégeztük az RNS-izolálásokat is, illetve azok minőségellenőrzését, amelynek eredménye szerint a minták minősége megfelelő, szekvenálásra alkalmas. Célunk, hogy 2023. év hátralévő részében még minél több beteget tudjunk kutatásunkba bevonni, illetve 2024. évben elkezdjük a minták RNS-izolátumaiból a cDNS-könyvtárak készítését és azok szekvenálását.

Annak érdekében, hogy még pontosabb képet kaphassunk a JAK-gátló terápiás kezelésbe bevont páciensek immunológiai folyamatainak változásáról, egysejt-szekvenálásos (Single-Cell Sequencing) technikával négy beteg PBMC-mintáiból (T0) a SCIPIO BIOSCIENCE cég kitjének segítségével cDNS-t izoláltunk, amely cDNS-ekből könyvtárkészítést követően elvégeztük a szekvenálásokat. A szekvenálás eredményeinek kiértékelése folyamatban van, amellyel egyrészt szeretnénk megvizsgálni és visszaigazolni, hogy a gyógyszeres kezelést megelőzően a bevont RA-s betegek perifériás mononukleáris vérsejtjei milyen sejtpopulációkból tevődtek össze és egymáshoz képest milyen arányban voltak jelen, másrészt, hogy ezen sejtekben mely, a gyulladásos folyamatokkal egyértelműen összefüggésbe hozható géneknek milyen mértékű volt az expressziója a betegség aktív fázisában. További terveink között szerepel ezen négy beteg T6-os vérmintáinak PBMC-tartalmának egysejt-szekvenálásos analízise is.

Kutatási eredményeinket szeretnénk bemutatni különböző szakmai konferenciákon, illetve tudományos cikkekét kívánunk publikálni nemzetközileg elismert, tudományos folyóiratokban. Végezetül a projektnek a korábban említett ipari kifutást is kívánunk szánni, predikciós algoritmus(ok) felállítását követően kézzelfogható és a klinikumban használható, hozzáférhető termék fejlesztésének formájában.

FORRÁSOK:

1. Evangelatos G, Fragoulis GE, Koulouri V, Lambrou GI. MicroRNAs in rheumatoid arthritis: From pathogenesis to clinical impact. *Autoimmun Rev.* 2019 Nov;18(11):102391. doi: 10.1016/j.autrev.2019.102391. Epub 2019 Sep 11. PMID: 31520804.
2. Fragoulis GE, McInnes IB, Siebert S. JAK-inhibitors. New players in the field of immune-mediated diseases, beyond rheumatoid arthritis. *Rheumatology (Oxford)* 2019 Feb 1;58(Suppl 1):i43-i54. doi: 10.1093/rheumatology/key276. PMID: 30806709; PMCID: PMC6390879.
3. Harrington R, Al Nokhatha SA, Conway R. JAK Inhibitors in Rheumatoid Arthritis: An Evidence-Based Review on the Emerging Clinical Data. *J Inflamm Res.* 2020 Sep 14;13:519-531. doi: 10.2147/JIR.S219586. PMID: 32982367; PMCID: PMC7500842.
4. McLornan DP, Pope JE, Gotlib J, Harrison CN. Current and future status of JAK inhibitors. *Lancet.* 2021 Aug 28;398(10302):803-816. doi: 10.1016/S0140-6736(21)00438-4. PMID: 34454676.
5. Mesko B, Poliska S, Szamosi S, Szekanecz Z, Podani J, Varadi C, Guttman A, Nagy L. Peripheral blood gene expression and IgG glycosylation profiles as markers of tocilizumab treatment in rheumatoid arthritis. *J Rheumatol.* 2012 May;39(5):916-28. doi: 10.3899/jrheum.110961. Epub 2012 Apr 1. PMID: 22467923.
6. Mesko B, Poliska S, Váncsa A, Szekanecz Z, Palatka K, Hollo Z, Horvath A, Steiner L, Zahuczky G, Podani J, Nagy AL. Peripheral blood derived gene panels predict response to infliximab in rheumatoid arthritis and Crohn's disease. *Genome Med.* 2013 Jun 28;5(6):59. doi: 10.1186/gm463. PMID: 23809696; PMCID: PMC4064310.
7. Morinobu A. JAK inhibitors for the treatment of rheumatoid arthritis. *Immunol Med.* 2020 Dec;43(4):148-155. doi: 10.1080/25785826.2020.1770948. Epub 2020 Jun 5. PMID: 32501149.
8. Radu AF, Bungau SG. Management of Rheumatoid Arthritis: An Overview. *Cells.* 2021 Oct 23;10(11):2857. doi: 10.3390/cells10112857. PMID: 34831081; PMCID: PMC8616326.
9. Smolen JS, Aletaha D, McInnes IB. Rheumatoid arthritis. *Lancet.* 2016 Oct 22;388(10055):2023-2038. doi: 10.1016/S0140-6736(16)30173-8. Epub 2016 May 3. Erratum in: *Lancet.* 2016 Oct 22;388(10055):1984. PMID: 27156434.
10. Wasserman AM. Diagnosis and management of rheumatoid arthritis. *Am Fam Physician.* 2011 Dec 1;84(11):1245-52. PMID: 22150658.
11. Winthrop KL. The emerging safety profile of JAK inhibitors in rheumatic disease. *Nat Rev Rheumatol.* 2017 Apr;13(4):234-243. doi: 10.1038/nrrheum.2017.23. Epub 2017 Mar 2. Erratum in: *Nat Rev Rheumatol.* 2017 May;13(5):320. PMID: 28250
- 12.

Velence, sajátos földrajzi és gazdasági helyzeténél fogva már a kora középkor óta különleges helyet foglal el Európa történetében, egy ideig több szempontból is megelőzve korát, majd, az önállóság elvesztése után, a 19. század elejétől fogva bizonyos lemaradásba került az általános fejlődést illetően – de semmiképpen sem kulturálisan. Az, hogy Velence voltaképpen egyszerre jelent egy hátra- és előremutató művelődéstörténeti premisszát, olyan kulturális jelet vagy értelmezési tartományt, amely igen egyedi megvalósulási formává avatja az európai civilizáció atlaszában, valódi „állammá az államban”, mindez nem csak egyedi és több irányú fejlődési vonalára, de többek között a velencei nők helyzetére is kihatott. Az, hogy már gyakorlatilag az érett középkor óta a városállam földrajzi nagyságához és elhelyezkedéséhez képest a nők, a legtöbb európai államtól eltérően, nagyobb arányban hallatták (hallathatták) hangukat, tudósítottak magukról, és váltak egyáltalán *láthatóvá*, bizonyosan összefügg Velence sajátos autonómiájával és kozmopolita helyzetével, egyedi, csak rá jellemző társadalmi és szellemi struktúrájával.¹ Természetesen ez nem jelent a mai értelemben vett mozgási és cselekvési szabadságot, ettől azért nagyon messze járunk, legfeljebb a korai emancipáció néhány kezdetleges formáját – amelyre egyáltalán lehetőség nyílt, vagy amelyet bizonyos velencei nők, kemény és állhatatos tevékenységgel kiküzdöttek maguknak. A 14. és 20. század között a velencei asszonyoknak ugyanúgy harcolniuk kellett bizonyos, ma már alapvetőnek tűnő jogokért, mint az önrendelkezés, helyváltoztatás, művelődés, jogi önállóság, ugyanúgy folyamatos defenzív pozícióba és folyamatos ön-újratereemtésre, újratervezésre kényszerültek, mint a nyugati civilizáció más pontjain. Ám az, hogy Velence kultúrtörténetéhez köthető az egyik első nőíró és filozófus, az első női üvegművész, az első doktori fokozatot szerző nő, az egyik legelső olyan női festő, akinek tevékenysége és hírneve bejárta Európát, az egyik első önállóan alkotó énekes és zeneszerző, mindenképpen jelez valamit abból a viszonylagos szellemi függetlenségből és prosperitásból, amit a város asszonyai kivívtak maguknak, és amelyet maga a „különutas”, a középkori hierarchiában autonóm módon létező város is lehetővé tett számukra.

Kezdetben, a középkori társadalmi struktúra meglehetősen szigorú keretei között elsősorban a *privát szféra*, a magánélet terei jelentették azt a szektort, ahol a nők tevékenysége kibontakozhatott, ahol megnyilvánulhattak, megszólalásra volt módjuk. Később, a humanizmus és a reneszánsz idején óvatosan, fokozatosan (és nem kis harcok árán) a művelődés bizonyos területei is megnyíltak számukra, természetesen itt elsősorban a magasabb osztályok, a patrícius családok gyermekeire kell gondolnunk, abban az esetben, ha a művelődés igényéhez támogató férfi jelenlét is (apa, fivér, férj vagy más családtag) hozzájárult; szerencsére Velence történetében szép számmal akadnak ilyen, a hozzájuk tartozó, családjuk hírnevét öregbítő nőket felkaroló, buzdító, az „új idők” szavát is értő férfiak.² Velencei születésű (bár nem hazájában, és nem anyanyelvén működik) az a korát meghaladó nőíró, Christine de Pisan (eredetileg Cristina da Pizzano) is, aki többek között igen érdekes „női utópiájával”, a *Hölgyek városával* írja be magát az egyetemes kultúrtörténetbe. Francia nyelven írott főműve a női művelődésről való korai és igen érett, differenciált gondolkodás szép példája. És bár négyévesen családjával együtt elkerült a lagúnák városából, a párizsi udvarban teljes

¹ Rosada, Bruno: *Donne veneziane*. Corbo e Fiore Editori, 2005. p. 12-13.

² Plebani, Tiziana: *Storia di Venezia, città delle donne*. Marsilio, 2021.

természetességgel a francia lett számára az a nyelv, amelyen kifejezte gondolatait, alapvetően a velencei tudós körökhöz tartozó, felvilágosult értelmiséginek tekinthető csillagász apa indította el és tette lehetővé tehetséges lánya több irányú művelődését. „Pizan szerint a hatalom záloga a műveltség. Saját erudícióját igazolja, hogy írásai hemzsegnak a klasszikus szerzőktől, latin egyháziatyáktól, költőktől, történetíróktól vett idézetektől, illetve a műveikre tett tartalmi utalásoktól. Amikor pedig a nőiség és a női lét kérdését pró bálja körül járni, korának a társadalmi nemről és a nők szerepéről folytatott, antik és középkori patriarchális filozófiai tradíciókra épülő nyugat-európai filozófiai vitájához, a *querelle des femmes* disputáihoz kapcsolódik” – írja dr. Béres Judit 2006-os tanulmányában.³ A reneszánsz Velencében lép színre a korszak legendás alakja, a *cortegiana onesta*, a tudós kurtizán is, kinek esetében a művelődés, a műveltség kérdésköre teljesen egyértelműen kapcsolódik össze az erotikával, a „csábító nő” képzetével: mintha egy alapvetően férfiközpontú és a férfijog *status quo*-jára épülő társadalom sokkal könnyebben tudná elfogadni a művelt/gondolkodó nő létét, ha alapvetően erotikus tartalommal felruházva vagy egyfajta társadalmi kitzasztottságban, kívülállásban jelenik meg. Georgina Masson, olasz író és kutató állapítja meg, hogy a reneszánsz Itáliájában mindössze két nőtípus igazán szabad a megnyilvánulásaiban: a kurtizán és az apáca.⁴ És bár ez meglehetősen sommás megállapítás, és a fenti életpályák vagy életmodellek választásakor igen jelentős részben a kényszer játszott szerepet (noha számos példát ismerünk igazi vallásos elhivatottságra és így megélt szerzetesi életre is a korszakból, illetve a személyiség természetes hajlamát vagy ambícióját követő kurtizán életutakra is), az tény, hogy a kurtizánok viszonylagos anyagi és társadalmi függetlensége, az apáca-írók belső szabadsága és ugyancsak viszonylagos autonómiája kedvezett a nagyobb szellemi önállóságnak, a személyiség megszólalásának is, gondoljunk csak a máig ismert Veronica Franco vagy a szenvedélyesen vitázó, lázadó apáca, Angela Tarabotti életművére.

Bő két évszázadon át gyakorlatilag továbbra is a magán- és nyilvános szféra határán mozgott a nők „megnyilvánulási terepe”: a patríciusvillák és paloták budoárjaitól és dolgozószobáitól kezdve (ahol a magánlevelezések és naplórások zajlottak), a kisebb társasági összejöveteleken, irodalmi körökön, felolvasó esteken át a különböző társadalmi ünnepekig (itt, mondjuk, adott esetben a *dogressa*, a dózse felesége tünhetett ki), fényűző esküvőig, főúri színi előadásokig. Amikor Elena Piscopia Corner 1678-ban a világtörténelem első (és sokáig az egyetlen) doktori fokozatot szerzett nőjeként a padovai egyetem túlszűfolt aulájának nyilvánossága elé lép, ugyan meghaladja ezt a bizonyos engédelezett, láthatatlan, de nagyon is létező határt, még hozzá nagy sikerrel és diadalmasan⁵ – de ez inkább kivétel, ami erősíti a szabályt, mint valódi előrelépés. Színésznők ugyan már ebben a korban is jelen vannak, de jobbára csak az utazó, *commedia dell'arte* típusú társulatok tagjaiként, a vásári jellegű színjátás pedig amúgy is meglehetősen lebecsült a korban, társadalmi értékét tekintve a komédiások alapvetően kívülállók, outsiders, semmint a társadalom elismert tagjai.

Igazi előrelépést a nők számára nyilvánosság, a művelődés új tereinek meghódításában a 18. század, a *Settecento* jelent, és különösen Velencében. A velencei *Settecento* a város történetének összetett, izgalmas fejezete: egyértelmű társadalmi hanyatlás jellemzi, Velence „Adria királynője” pozíciója, gazdasági és tengeri dominanciája már a múlté, jórészt csak nevében él, ez a hanyatlás azonban a francia *ancien régime*-hez hasonlóan nem csak fényűző dekadenciát és a Velence-turizmus impozáns kezdeteit jelenti (ez az az időszak, amikor idegenforgalmi és bevételi okokból fél évig tart az eredetileg csupán néhány hetes karnevál), nem csupán egy önmagát jócskán túlélő osztály és

³ A nőváros mint emlékezet és ígélet. Az otthonos város – Műhely, 2006.

⁴ Georgina Masson: Impéria impériuma. Kurtizánok a reneszánsz Itáliában. Magvető, 1977.

⁵ Rosada, Bruno: Donne veneziane. Corbo e Fiore Editori, 2005.

létforma művészi haláltáncát, hanem valódi virágzást, olykor robbanásszerű változásokat a kultúra, tudomány, a gondolkodás és a szociográfiai jellegű mozgások terén. A francia felvilágosodás eszméi igen népszerűek Velence szalonjaiban, különös és paradox módon épp a főúri szalonokban, ahol az irodalmi életet irányító és felügyelő arisztokrata nők (méltó velencei párjai a Madame Geoffrineknek, Mademoiselle Lespinasse-oknak, Madame de Staeleknek) lelkes szószólói, gyakran tolmácsolói is Voltaire, Rousseau, Diderot és az enciklopédisták gondolatainak, amennyiben szeretnék végre valóban elhagyni egyre szűkösebbnek érzett kereteiket, és a társadalmi rendek lázadásában lehetőséget látnak az „alárendelt nem”, a nők helyzetének gyökeres megváltoztatására, szellemi és társadalmi emancipációjára is. A 18. századi Velencében jelenik meg nagyobb számban a szalonokat irányító, dominánsan jelenlévő *irodalmár nő*, a *salottiera* prototípusa, aki gyakran maga is ír vagy fordít, még fontosabb szerepe azonban, hogy összefogja az irodalmi és társadalmi életet, lehetőséget teremt a különböző eszmerendszerek közti párbeszédre, értéket közvetít, művészetet pártfogol (konkrét és átvitt értelemben is), tanúként és múzsaként funkcionál. A 18. századi Velencében körülbelül 10-15 jelentős, arisztokrata nők által vezetett irodalmi szalont különböztethetünk meg, a legtöbbjüknek (ha a szalont irányító *salottiera* megfelelően markáns, tehetséges személyiség volt, és személyes ambíciókkal is rendelkezett) önálló, jól elkülöníthető arculata van, a leghíresebbek és legnagyobb hatósugarúak (Giustina Michiel vagy Isabella Albrizzi irodalmi szalonja) pedig még a város 1797-es annektálását, Bonaparte Napóleon diadalmos bevonulását, majd a város osztrákoknak való kiszolgáltatását is túléltek.⁶ (Kétségkívül hatalmas volt a kiábrándulás a Serenissima művelt, illuminista hölgyei számára, amikor a szabadság - és a női felszabadulás - hírnökeiként várt franciák, maga a bálványozott tábornok is az áhított társadalmi változás és egy új, igazságosabb korszak helyett néhány ma is látható eredmény mellett főként másfajta pusztítást, közönyt és új szolgásgot hozott imádott szülővárosuknak.⁷

A 18. századi kozmopolita, dekadens, fényűző és minden újdonságra nyitott Velencében tehát kétségkívül a *salotto* a vélemény- és ízlésformáló nyilvánosság egyik legfontosabb tere, keretei között maga a viselkedési forma, az öltözködési stílus, egyszóval a *divat* is fontos közléssé, művészetet teremtő kommunikációs csatornává válik. A *salottiera* áhított és irigyelt pozíciója jellegénél fogva elsősorban tehetős és/vagy nemesi származású nők számára áll nyitva; ám ahhoz, hogy valaki igazi szalont (és divatot) teremtesse, azt sikeresen működtető személyiség legyen, már fontos és határozott személyiségjegyek is kellenek: éles intelligencia, biztos ízlés, társalgási és szervező képesség, imponáló műveltség, nyelvekben való jártasság, szerteágazó ismeretek a művészetek, a politika, a tudományok és a filozófia terén. És természetesen a látogatók iránti nyitottság, őszinte (de tapintatos) kíváncsiság, inspiratív gondolkodásmód és a szívélyes, őszinte vendégszeretet sem hiányozhatott. A Settecento szalonjai alapvetően különböznek a reneszánsz kurtizánok által működtetett alkalmi estélyektől, felolvasásoktól és közös zenélésektől: egyrészt a vendéglátók férjzett vagy özvegyasszonyok (esetleg elvált, de mindenképpen nagy becsben tartott, a társadalmi ranglétra felső fokán álló nők) voltak, társadalmi státusuk megkérdőjelezhetetlensége a hozzájuk tartozó „intézményeknek” is rangot adott. Valódi szellemi műhelyként működtek, sajátos rend szerint: általában a hét egy, vagy két meghatározott napján fogadták vendégeiket, de volt, aki nem állított fel hasonló rendszert, estélyei szervezésében a spontaneitás működött (például az erotikus kalandjairól is hírhedett Marina Querini Benzon⁸); a leghíresebb szalonok dámái közt gyakran állt fenn komoly rivalizálás, melyből inspiráló szellemi alkotások, a korszakban nagy hatású események is születtek. A szalonok irodalmi-művészeti

⁶ Milani Vianello, Daniela: Venezia, salotti e salottiere. Supernova, 2013.

⁷ González, Kathleen Ann: A Beautiful Woman in Venice. Supernova, 2015.

⁸ Rosada, Bruno: Donne veneziane. Corbo e Fiore Editori, 2005.

aktivitásának köszönhetően olyan fontos diskurzusok kapnak teret, mint a klasszicista vagy preromantikus ízlés közti vita a Canovával jó barátságot ápoló, a kor nagyjait remekbe szabott irodalmi arcképekben megrajzoló Isabella Albrizzi fogadóestjein⁹ olyan fontos irodalmi mérföldkövek jönnek létre, mint Giustina Michiel Shakespeare-fordításai¹⁰ (az első olasz nyelvű Shakespeare-szövegek), és állandósul a nők művelődéshez való jogáról, társadalmi szerepvállalásáról szóló dialógus is. A 18. század „olvasási forradalmának” és „regényolvasási lázának” köszönhetően megjelenik az *olvasó nő* emblemikus figurája is, amely egyre inkább polgárjogot nyer, s így a szalonokat nemcsak fenntartó, de látogató nők is mind több témában mozognak otthonosan, válnak egyenrangú vitapartnereivé a férfiaknak.

A velencei Settecento idején a nyilvánosság addig olyan, kis mértékben már használt tereit is egyre inkább meghódítják a nők, mint a *színház* vagy a *zenei élet*, valamint olyan gyökeresen új területekre is kimerészkednek, mint a *kávéház* (a társasági diskurzus egyik új színtere), vagy az *újságírás- és szerkesztés*; ez utóbbi mindenképpen úttörő vállalkozás. Velencében a 18. század kétségkívül a színházi élet nagy korszaka, aranykora is. Ez a Goldoni-féle színházi reform ideje, Gozzi sajátos tündérmeséi születésének kora, a velencei opera diadalútja, olyan nagyszerű, példaadó színházi épületek jönnek létre, mint a jelenleg is működő *La Fenice*. Ebben a pezsgő, inspiratív, tehetségtől, energiától, pletykáktól és dallamoktól nyüzsgő világban a nők is újfajta szerephez jutnak. Ez az az időszak, amikor a színésznő vagy énekesnő kilép a játszott figura árnyékából, és önálló életre kel: kiemelkedő tehetség (vagy kiemelkedően gazdag pátfogó) esetén dominál a színpadon, de uralja a színház belső életét is, szerepekről és darabokról dönthet, társadalmi státusa rangban és anyagiakban jelentősen különbözik a korábbi korokban megszokottól. Múzsák, interpretátorok, nem ritkán maguk is alkotók (fordítók, írók, zeneszerzők) – jól reprezentálja ezt a korszakot, ha szublimált, fiktív, regényes formában is a hosszabb időszakot Velencében töltő George Sand 1840-es években keletkezett műve, a *Consuelo* is.

A zenei élet sajátos ága a templomi zene, a karitatív alapon működő *scuolák* világa, s azon belül is az Ospedale della Pietà, Vivaldi működésének színtere. A nevében is a könyörületességet hangsúlyozó Pietà sajátos intézmény volt, egyesítette magában a kolostort, árvaházat és kórházat. Elsősorban menedéket jelentett azoknak az otthontalan fiatal (vagy már nem is annyira fiatal) nőknek, akiknek nem volt foglalkozásuk és nem volt hová menniük; gondoskodott a nem kívánt csecsemőkről, elsőrangú zenei képzésben részesítette őket, és ha a gyermek tehetségről, netán rendkívüli képességekről tett tanúbizonyosságot, egy életen át tartó megélhetést adott a kezébe. A Pietà a maga korában egyedülálló, progresszív jelenség volt, megtartó szociális hálót jelentett egy olyan időszakban, amikor ez Európa-szerte nem volt általános jelenség, és – ugyan a maga alkotta szabályokon belül – de lehetővé tett bizonyos női létezést, női autonómiát. Az intézmény egykori neveltjei idővel előadók, képzett zenészek, zenetanárok, nevelők lettek; a legkiemelkedőbbek önálló lakrészhez és jövedelemhez, valódi társadalmi megbecsüléshez jutottak, lehetőségük nyílt egy olyan életre a korban (szolid anyagi jólétre, védettségre, alkotó létformára, társadalmi hasznosságra), amit még egy házasság is csak szerencsés esetben, ritkán biztosított. A Pietà nőkből álló zenei együttesének egyik legkiemelkedőbb tagja a zeneszerzőként is bizonyított Anna Maria dal Violin volt, Vivaldi kedvenc tanítványa, akinek a mester bravúros, szinte eljátszhatatlan hegedűszólókat írt, ezzel is bizonyítva az utókor előtt az előadóművész kivételes tehetségét. A „dal Violin” ragadványnév utal arra, hogy Anna Maria is talált gyerek volt, vezetőknév híján annak a hangszernek a nevét viselte, mely híressé tette és megélhetését biztosította – de ugyanakkor annak jele is, hogy ő maga „teremtette meg magát”, hangszere segítségével, melynek igazi virtuóza lett. A

⁹ Milani Vianello, Daniela: Venezia, salotti e salottiere. Supernova, 2013.

¹⁰ González, Kathleen Ann: A Beautiful Woman in Venice. Supernova, 2015.

Pietà női zenészei és énekesei önálló művészek, akiknek külső mozgásterük ugyan viszonylag csekély (csak engedéllyel hagyhatták el az épületet), de szabadon megélhetik tehetségüket, alkotó hajlamaikat, voltaképpen a tevékenységükből élő művész-értelmiségiek korai típusait jelentik.

A kávéház és az újságírás ebben az időszakban szorosan összetartozik. A 18. században az újságok népszerűsége túlszárnyalja a regényekét, a nyomtatott irodalomét; az egyre erősödő polgárság, éppúgy, mint az arisztokrácia, hírekre, újdonságokra éhes, minden érdekli, és lehetőség szerint jól informált, naprakész akar lenni. A hírek az újonnan születő kedvelt társasági térben, a *kávéházban*, egy csésze kávé vagy csokoládé mellett cserélnek gazdát, s az első szerkesztőségek is nemritkán kávéházakban jönnek létre. (A kávéházi létforma gyakorlatilag a huszadik század végéig a szabad értelmiség kedvelt terepe marad.) Az azonban már ritkább jelenség, ha egy nő is belép a szerkesztési folyamatba; valószínűleg nem véletlen, hogy az egyik első ismert női kiadványszerkesztő is velencei illetőségű, a felvilágosodás eszméit, a nőemancipációt lelkesen propagáló, kiváló, bár szigorú irodalomkritikusként ismert Elisabetta Caminer Turra.¹¹ Az ő esetében is egy támogató apát kell keresnünk a háttérben; Domenico Caminer szintén kora elismert folyóiratszerkesztője, történelmi krónikák szerzője, elhivatott színházi kritikus, aki, bár fiúgyermeke is volt, tehetséges lányában látta tevékenysége méltó örökösét, munkája folytatóját. Elisabetta ars poeticája az volt: „nekünk, nőknek, nincs okunk elrejtőzni”, és mivel női mivoltát épp oly büszkén viselte, mint ahogy határozott nézeteit és esztétikáját vetette papírra, kétségkívül jó pár ellenséget szerzett. Harcos feminizmusa – olasz nyelven ő Mary Wollstonecraft női egyenjogúságot hirdető gondolatainak korai tolmácsolója – olyan művelt, széles látókörű kortársak ellenszenvét is kivívta, mint Carlo Gozzi, vagy a szintén könyvkiadó Cristoforo Venier. Élethossziglan tartó, számos női alkotót helyzetbe hozó tevékenysége azonban arra is bizonyosság volt, hogy a nők kiválóan megállhatják a helyüket olyan erősen maszkulin jellegűnek tartott területeken is, mint az újságírás.

A velencei Settecento vállalkozó szellemű, maguknak egyre több helyet követelő asszonyai tehát egyre több új terepet hódítottak meg, bebizonyították egyenjogúságukat az irodalom, a művészetek, a filozófia, a társadalmi szerepvállalás terén is. És bár a Serenissima 1797-es bukása egy időre az ő virágzó tevékenységüknek is gátat vetett, azt már nem akadályozhatta meg, hogy a női szellem végérvényesen és egyre erőteljesebben törjön utat magának.

¹¹ González, Kathleen Ann: *A Beautiful Woman in Venice*. Supernova, 2015.

THE EGYPTIAN HUNGARIAN RELATIONS BETWEEN 1981 AND 2011

EKKE- Történelemtud. Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Nagy László

(President Mubarak Period)

My PHD Thesis will be discussing the Egyptian – Hungarian relations between 1981 and 2011 politically, economically socially and culturally in addition to the trade relations.

Before discussing the main points of this paper, I would like to give a quick overview about the structure of the paper.

- 1) **Sources and methods**
- 2) **Research Questions**
- 3) **Historical background**
- 4) **Political relations**
- 5) **Economic and trade relations**
- 6) **Cultural relations**
- 7) **Conclusion**

Sources and methods, I used three significant Egyptian newspapers, which are Al Ahram, Akhbar el youm and Al Gomhoria (2 daily newspapers, and 1 weekly newspaper) which is (Akhbar el Youm), I also used several books both in English and Hungarian languages. In addition to using 2 types of Analysis the discourse analysis (Critical reading) and the Comparative analysis how Hungary visioned the corporation with Egypt and vice versa.

Primary sources, documents of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs and the documents of the Egyptian Ministry of Foreign Affairs.

Regarding the research questions, I have one main research question and two sub research questions the main research question is: what were the main features of political and economic relations between Egypt and Hungary from 1981 until 2011, and what were the challenges faced in developing those relations?

The Sub- research questions are the following:

- 1) What were the main representations of Hungarian culture in Egypt?
- 2) How did the Egyptian press portray the image of Hungary and the Hungarians during that period. the relation between Egypt and Hungary date back to the time of the Ottoman empire mainly in 1517/1518 when Egypt transformed into an Ottoman Vilayet as a result of the campaign, which was carried out by Selim I and later also due to the victories of Suliman I that took place from 1521 till 1541, when a part of the then Hungary was occupied by the Ottoman empire, the history of both countries became very much close mainly due to the active roles of the ex- Governors of Cairo who moved to Buda, and through the pashas who were moved from Buda to Egypt. Ten of the Buda pashas were given the same tasks in Egypt¹

The history of the bilateral relations during the inter-war period (the period between the I and the II world wars) also had great significance mainly in 1932, 1934, 1938 and 1939 when Miklos Horthy Jr the son of the Hungarian governor made several visits to Egypt during that period. one

¹ (Al Nagar, Zoltán The Egyptian – Hungarian Diplomatic relations between world war I and 2 titled paper

other crucial point during that period was the visit of former Egyptian Prime Minister Ismael Sedky Pasha to Hungary in 1932. The two countries started diplomatic relations in 1928 it was cut off in 1942 and restored once again in 1947.²

Due to the Suez Crises of 1956 President Gamal Abdel Nasser was forced to cancel his visit to Budapest but two years later he stopped in Budapest and had crucial talks with several Hungarian leaders, the Suez Crises started between Egypt on one side and Israel, Britain and France on the other side aiming to gain the upper hand in control over the Canal. The Hungarian revolution started in the same time, Egyptians and Hungarians both suffered from (though differently) manifestations of aggression in this year. The post-revolution Kádár-regime acknowledged the decision of Nasser to nationalize the Canal as a logical and justifiable decision. While Egypt returned the favour to Hungary by abstaining when a vote was taken in the United Nations regarding the Hungarian question.³ This question was mainly discussing the Soviet Occupation of the Hungarian territories.

On the discussion about the political relations, in 1991 former Egyptian President Hosny Mubarak hosted Hungarian Prime Minister József Antall, who had an official visit to Egypt that lasted for 3 days during the visit both leaders discussed the means of enhancing and strengthening the bilateral corporation between both countries the meeting also attended by former Egyptian Prime Minister Mr Atef Ebid, the meeting mainly focused on the results of the Madrid Peace Accords, which was originally held in November 1975, the meeting discussed the situation in the Middle East. PM Antal stated in the meeting that Hungary views the Madrid Peace accords as a major turning point in the peace process and that he completely appreciates the effective role that Egypt plays, he added that if Hungary recognises the existence of the Israeli state, it also supports the rights of the Palestinians to live in peace⁴

The former head of the Egyptian people's Assembly Mr. Ahmed Fathy Sorour mentioned during his visit to Hungary in 1992 that it is quite crucial to strengthen and enhance the efforts of development particularly in the 3rd world countries and to accomplish regional stability in the Eastern European countries , in addition to that, he also stated that it is very important to work on initiatives and agreements that mainly aims to have areas that are free of weapons of mass destruction, Dr. Sorour stressed that there were many similarities between the Egyptian experiment and the Hungarian experiment, which would further strengthen the possibilities of mutual corporation between both countries politically and economically as Hungary had great experience in the technological fields and Egypt could greatly benefit from this experience⁵

The next crucial part that I would like to discuss is the international parliamentary conference held in Budapest in 1993, the conference focused on human rights and how those rights were seen both in European countries and in 3rd world countries as well. The conference discussed the views of the Hungarian public in relation to the notion of human rights and how those rights should be protected. The main importance of this conference is that it came right before the conference of the government which was held in Vienna Austria in the 2nd half of June of the same year. A delegation from the Egyptian people's assembly attended the conference as well, the delegation was headed by Dr Fawzeia Abdelsattar the head of constitutional and legislative

² Al Naggar, Zoltán 2011: 57-58-59

³ Al Naggar, 2020: 10

⁴ Al Ahram 1991. November 6. -

⁵ Al Ahram 1992. May 14th

affairs committee. The main result of this conference, or the things agreed upon was that the national parliaments should have a stronger role in defending human rights and they should do this in accordance with their specific means and in a way that is both independent and complementary to the Executive and Judiciary in each country.⁶

The 1990s period saw several breaches and violations to human rights the most significant among those were the incidents that took place in Bosnia and Hercegovina, which was considered by major European parliamentary figures as a sign of same and disgrace in human history.⁷

Economic and trade relations

The next part discusses the economic and trade relations between the two countries in 1987 the mutual committee of trade corporation between Egypt and Hungary held a meeting from the 21st till the 25th of April , the main topic of the meeting focused on the possibility that Egypt would get facilitated loans from Hungary worth 150000000 USD such loans would help Egypt in financing the major developmental projects specifically in the field of recultivating the agricultural lands , in addition to issues related to life stock development.⁸

In March 1997 Hungary decided to lift all the administrative fees on the Egyptian exports, a delegation from the Hungarian Chamber of Trade and Industry visited Egypt to negotiate the possible opportunities for corporation mainly in the field of trade chambers. Ferenc Miklós the Vice President of the Hungarian trade chamber made an important visit to Egypt as he had crucial negotiations with several officials from the Arab league mainly those who are dealing with the joint Arab trade chambers with foreign countries. Mr Abdallah Moustafa the leading figure of the Egyptian-Hungarian delegation proposed an idea during the meeting that an Egyptian-Hungarian should be established with the main headquarters located in Cairo, however he also suggested that a branch of the same company should be established in Budapest as well. The vice President of the Hungarian trade chamber mentioned that this suggestion will be discussed in detail during the next visit of the Hungarian delegation to Egypt which was held in April 1997.⁹

Cultural relations

In 1990, Egyptian caricaturist Effat returned from his trip to Budapest after making an art exhibition there this exhibition contained around 40 paintings of the exhibition was broadcasted by the Hungarian television. Effat also gave several lectures on the methods of teaching drawing and painting to blind people¹⁰

In 1994 the HGCA (Hungarian Gypsy Cultural Association) invited Egypt via its Ambassador to Budapest at that time Mr Mohammed Abou Zaid in addition to his cultural consultant Mr Fayez Halawa to take part in the International Gypsy conference held in Kaposvár. To negotiate the rights of the Gypsy (Romani) minorities around the world in addition to the challenges and

⁶ Inter parliamentary symposium, 1993 [Budapest Symposium: summing up \(ipu.org\)](http://BudapestSymposium.summingup(ipu.org)) date accessed October 29th, 2022

⁷ Al Gomhoria 1993. June 1st-

⁸ Al Akhbar 1987. April 1st

⁹ Al Ahram El Ektesady 1997. March 10th.

¹⁰ Al Akhbar 1990. September 25th

problems that they are facing which are mainly associated to unemployment and their deprivation of gaining access to education.¹¹

Hungary and Finland won the 1st prize at the experimental theatre international festival, which was held in Cairo in 1991, 33 countries participated in that festival from all over the world.¹² In 1996 an Exhibition was held in Budapest from the 20th of September until the 29th of September, many countries from Eastern and Western Europe took part in this Exhibition. Many Egyptian companies were invited to take part in this Exhibition and International market¹³ In 1997 an art exhibition was held by Egyptian painter Dr Farouk Shehata in Kecskemet, Mr Moktar El Hamzawy the Egyptian Ambassador to Budapest at that time took part in the Exhibition as well. It included 50 of his paintings, those paintings varied in their techniques in relation to printing on copper and silk¹⁴

Conclusion

I mentioned in the beginning of this paper, the Egyptian-Hungarian relations enjoyed immense bilateral ties and corporations not only in the period of Mubarak but also way before that and mainly since the period of the Ottoman Empire. Then during the period of the Austro Hungarian Empire and moving forward till the periods between the two world wars, all of those periods also were characterised by mutual corporation between the 2 countries , until we finally reach the period of former Egyptian President Nasser and how the Egyptian Hungarian relations were shaped under his presidency mainly considering the fact that the Hungarian revolution and the Suez Crises both happened in the same year (1956) and how Nasser had positive relations with Hungary and the Hungarian officials and finally I gave a glimpse of the Egyptian Hungarian relations currently under President Sisi and how strong they are mainly in the political and economic fields. And to give a further and more detailed conclusion I would say that my plan for the future is to read in detail the primary sources which I gathered from the Hungarian National archives like the letters from the Hungarian Ambassador at that time also the letters that were exchanged between the Egyptian and Hungarian delegations that stresses on strengthening the bilateral ties between the two countries. The same thing applies to the cultural and trade relations. This detailed reading would also allow me to know what were the main challenges that faced the development of the Egyptian - Hungarian relations during Mubarak period. regarding the sub research question I suggested which talked about how the Egyptian press viewed the image of the Hungarians at that time I would say that from the newspaper articles I read I would say that the image of Hungary in the Egyptian press was a positive image and Hungary was portrayed in the Egyptian press as a country that always seeks to strengthen the bilateral ties in the economic and political fields and this was clear as both countries as I previously mentioned had the same view point regarding many issues mainly the Situation in the Middle East and reaching a common ground between the Palestinians and the Israelis was crucial for a progressive peace process in the region.

¹¹ Al Ahram 1994. July 12th

¹² Al Ahram 1991. September 11th

¹³ Al Ahram 1996. August 5th.

¹⁴ Al Ahram 1997. July 3rd

Bibliography

Academic Articles

- 1) Abdallah Abdel Ati Al Naggar The Egyptian- Hungarian relations between world war I and II , 2011 University of Szeged Mediterranean studies pp 51-59
https://www.researchgate.net/publication/339677789_The_Egyptian-Hungarian_Diplomatic_Relations_between_World_War_I_and_II_Mediterranean_Studies_-_Etudes_sur_la_Region_Mediterraneeenne_Szeged_Szegedi_Tudomanyegyetem_Ujkori_Egyetemes_Torteneti_es_Mediter
- 2) Abdallah Al Naggar , President Nasser visit to Budapest in 1958 : Rewaq History Heritage, Doha Hassan Bn Mohammed Centre of historical studies 2020 (10) pp 6-17 (99+) [President Nasser's visit to Budapest in 1958: Rewaq History & Heritage, Doha: Hassan Bin Mohamed Centre for Historical Studies, 2020 \(10\), 6-17. | Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar - Academia.edu](#)

Newspaper Articles

- 3) Al Akhbar 1987. April 1st
- 4) Al Ahram 1990. September 25th
- 5) Al Ahram 1991. April 1st
- 6) Al Ahram 1991. September 11th
- 7) Al Ahram newspaper 1991. November 6th
- 8) Al Ahram 1992. May 14th
- 9) Ahram 1993 June 1st
- 10) Al Ahram 1994. July 12th
- 11) Al Ahram 1996. August 5th
- 12) Al Ahram El Ektesady 1997. March 10th
- 13) Al Ahram 1997. July 3rd

Online sources

- 14) [Budapest Symposium: summing up \(ipu.org\)](#) (accessed October 29th, 2022)

DEVELOPMENT AND CHARACTERISATION OF THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM IN HUNGARIAN VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Poór Zoltán

Introduction

The entry into force of Act LXXX of 2019 on Vocational Education and Training on 1 January 2020 has brought fundamental structural changes in Hungarian vocational education and training. The precursors of these changes include the European Union's "Education and Training 2020"¹ strategy, the EU Recommendation² on the establishment of a European Quality Assurance Reference Framework for VET and the Hungarian "VET 4.0" strategy³. In all of these strategies and recommendations, particular emphasis has been placed on improving the quality, effectiveness and efficiency of VET, while developing a national quality assurance system aligned with the European Quality Framework.

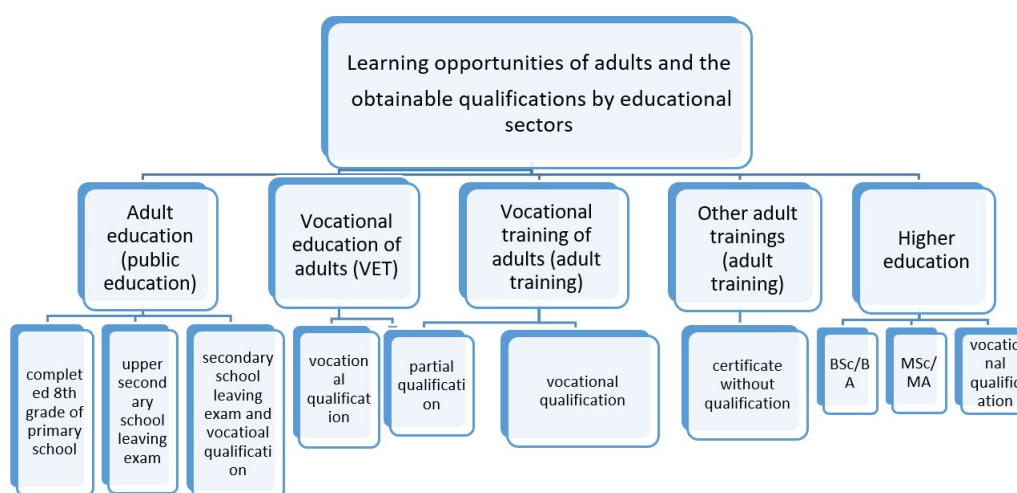


Figure 1. Education for adults in higher education is subject to the Higher Education Act (Act CCIV of 2011). Higher education opportunities and environment for adults are discussed in the 7th Chapter⁴

The application of quality assurance and quality management systems in various forms has been present in Hungarian vocational education and training since the 1990s, but the new Vocational

¹ Council conclusions (12 May 2009) on a strategic framework for European cooperation in education and training ("Education and training 2020"), 2009/C 119/02

² RECOMMENDATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL (June 18, 2009) vocational education and training in European on the establishment of its quality assurance reference framework (Text with EEA relevance) (2009/C 155/01)

³ Ministry of Innovation and Technology: VOCATIONAL TRAINING 4.0 - Medium-term plan for the renewal of vocational training and adult training vocational policy strategy, the response of the vocational training system to the challenges of the fourth industrial revolution, 1168/2019. (III. 28.) Govt. adopted by resolution

⁴ <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/hungary/adult-education-and-training>

Education and Training Act and its implementing decree brought a fundamental change in that it imposes a legal obligation on vocational education and training institutions to apply the system of expectations developed on the basis of the European Quality Assurance Reference Framework for Vocational Education and Training, EQAVET, which was not typical of the previous systems.

The new legislation on vocational education and training requires that by 31 August 2022, the institution's quality management system must be aligned with the expectations developed on the basis of the EQAVET framework. Given the current legal framework and the human resources available at institutional level, it is possible to develop and operate an effective EQAVET-based quality management system in a VET institution that can really achieve its objectives. The organisation has the intellectual capital to develop and effectively operate the quality management system to be implemented, and the people who have the intellectual capital are willing to participate in such work, if a new organisational structure is developed. There is commitment to quality improvement at management level in the organisation. The managers of the organisation have knowledge of quality management systems, accept the importance of the subject, feel the need and/or commit to actively participate in such activities.

The development of quality assurance in the Hungarian VET system

Various programmes and models have been emerging since the 1990s to improve the quality of public education and, within this, vocational training. This chapter provides a brief overview of these, with a particular focus on those in the school-based VET sector, and does not address the specificities of adult learning. The following presentation of the models is very summarising, as the aim is to highlight the features that may help to clarify why the new VET Act's provisions on quality management and the EQAVET-based quality improvement provision can be said to go beyond previous efforts in this direction in education management. The following models have contributed to the emergence of a TQM (Total Quality Management) culture in VET. "Total Quality Management, as defined in BS 7850:1992⁵, is a management philosophy and corporate practice that aims to use an organization's human and material resources in the most effective way to achieve the organization's objectives." (Molnárné & Králik, 2009.)

The models used in vocational education and training incorporate the three key elements of TQM in some form: customer focus, continuous process improvement and the involvement of the whole organisation in decision-making processes.

In the period 1995-1999, 28 VET institutions were involved in testing the domestic adaptation of the educational model, which includes a self-evaluation system and methodology applicable to VET institutions. The significance of the model's introduction in vocational education and training in Hungary is that it was within this framework that a conscious focus on the factors determining school quality and quality-oriented thinking began. "The implementation of the programme has been a success, as all 28 institutions have successfully completed it. Of these, 14 have continued their quality improvement activities in the Comenius 2000 programme, 11 of them have participated in the implementation of the Institutional Model II (Application of Total Quality Management)." It was mainly in the early stages of the spread of quality assurance

⁵ It's a guidance to management on ways to make the organization structure, management and quality system more effective in meeting organizational objectives by maximizing its human and material resources. https://www.bspublications.net/downloads/056fe345b71b94_Ch1_Total%20Quality%20Management_Kiran.pdf

practices that educational institutions started to implement ISO-based quality assurance systems.

The ISO 9001:2008⁶ quality management system reflects process orientation and customer focus, i.e. the aim to achieve the highest possible level of customer satisfaction through continuous improvement of process quality. However, this practice is not widespread.

The COMENIUS 2000⁷ Public Education Quality Improvement Programme (Molnárné & Králik, 2009.) This sector-specific quality improvement programme was implemented by the Government of Education between 2000 and 2004, and was successfully interpreted by teachers and managers of educational institutions because it no longer used terminology tailored to the industrial environment. The structure of the programme included three interlocking models at institutional and maintenance level. The main ambitions of the programme were to make organisations competitive, to be partner-centred, to be aware of process control and organisational development and to learn from each other (Institutional Model I - Partner-centred: Alignment with quality management; Institutional Model II - Application of total quality management; Institutional Model III - Dissemination of quality improvement, multiplication). These are also good examples of why COMENIUS 2000 can be said to have a TQM philosophy. There was a high number of participants in the programme, with 1735 institutions involved and a 24% share of vocational training school types in the distribution of Model I applicants.

A team of experts from the state education administration not only developed the model, but also ensured its usability by training more than 500 consultants and providing further training for those involved. By autumn 2004, the opportunity for institutions to apply for the programme closed, and the institutions that had previously "won" the programme had to complete the roll-out of the model by that date. The programme was to be continued with the COMENIUS III model, but its development and implementation was not completed. After the closure of the programme, results were very mixed and implementation was only formal. The success of the programme depended on how the quality improvement systems offered by the models could be used by the maintainers.

Act LXXIX of 1993⁸ on Public Education, as amended several times, made it mandatory for public education institutions to establish an institutional quality management programme by 30 June 2004. According to Article 40 (11), "The public educational institution shall define its quality policy with the aim of continuously improving and developing the effective, legal and professional implementation of its tasks. In order to implement the quality policy, it shall establish and operate a quality improvement system.

The quality policy and the quality development system shall be defined in the quality management programme of the public education institution (hereinafter referred to as the institutional quality management programme)". The act did not prescribe which quality development system an institution should apply, but it did set out mandatory content elements.

⁶ ISO 9001:2008 is a quality management system standard, first published in 1987 by ISO (International Organization for Standardization). This standard is designed to help organizations ensure that they meet all requirements of customers and stakeholders. It is neither an industry nor product specific standard. Organizations of all sizes and types can be certified against ISO 9001. This standard can be used by manufacturing or service providing companies. This standard assures quality for all interested parties involved in businesses that are certified.

⁷ <http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatas/kozoktatasi/comenius-2000-090803-4>

⁸ <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300079.TV>

It provided for the definition of a quality policy, the operation of a quality development system, including a full institutional self-evaluation, a staff performance appraisal system, an annual evaluation of the implementation of the quality management programme and the definition of measures for improvement. Further important detailed regulations on the above were also contained in OM Decree 3/2002 (II. 15.) on quality assurance and quality development in public education, which stated that "Article 4 (1) The aim of quality development in public education institutions is to guarantee that public education institutions provide services that meet social and local needs. To this end, the public education institution shall carry out continuous quality improvement activities based on self-evaluation.

In the framework of self-evaluation, the public education institution identifies its partners and continuously measures their needs and satisfaction. Based on the analysis of the results of these measurements, it defines its professional objectives and the development of its services, and draws up action plans to achieve them. It evaluates the implementation of the action plans and uses their results for the continuous improvement of its operations." Despite its compulsory nature, a study carried out by the National Agency for Vocational Education and Training (NESFH) found that 88.5 % of the 9 institutions providing vocational education and training in schools had such a programme. Pursuant to Article 194 (1) of EMMI Decree No. 20/2012 (VIII. 31.) on the operation of educational institutions and the naming of public educational institutions, the relevant paragraphs of OM Decree No. 3/2002 (II. 15.) on quality assurance and quality improvement in public education were repealed, so that there was no longer a legal obligation to operate IMIPs. Article 15 (1) - (10) of OM Decree 3/2002 (II. 15.) on Quality Assurance and Quality Development in Public Education, already mentioned in the previous point, provided for the Award, stating that "(1) The "Award for Quality in Public Education" may be awarded to public educational institutions that have achieved outstanding performance in the application of quality development in public education." The first call for applications for the award in 2002 illustrates the importance at government level of improving the quality of activities in educational institutions in order to improve effectiveness and efficiency. The original call for entries was in two categories (the Partner Excellence Award category and the Excellence Award category), and was open to educational institutions to submit self-assessments based on the EFQM model⁹ for large companies, but with evaluation criteria that could be understood in the public education sector. In addition to preparing an application for recognition, the self-evaluation framework developed for education provided an opportunity to identify the strengths of the organisation and areas for improvement to help develop a development strategy.

This opportunity was reinforced by the procedure whereby, following a pre-selection of applications, on-site visits were carried out to the applicant institutions, which received a written assessment of the quality of their operations. After the last announcement of the Award in 2008, the articles of OM Decree No. 3/2002 (II. 15.) on quality assurance and quality development in public education (Decree No. 3/2002) on the operation of educational institutions and the naming of public educational institutions (Decree No. 20/2012 (VIII. 31.) EMMI¹⁰) were repealed, so the legal possibility to announce the Award was no longer available.

⁹ The EFQM (European Foundation for Quality Management) Excellence Model lets organizations of any size or sector identify what they need to change to improve performance. The model shows organizations the cause and effect between 'enablers' (what it does) and 'results' (what it achieves). What's more, the model complements other change management tools.

¹⁰ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200020.emm>

Phase I of the Vocational School Development Programme was launched by the Ministry of Education in 2003, with the main aim of improving the chances of vocational school graduates to enter the labour market. Involving 90 institutions, the programme included three main 10 components (A: General knowledge and vocational foundation; B: Methodological development in vocational education and training; C: Reintegration of disadvantaged people), as well as support/assistance components. Under the D2 Quality Development component, the Vocational School Self-Assessment Model (VET Level I and VET Level II) was developed as a complex EFQM-based self-assessment methodology tool for vocational schools (then vocational schools). "Like the Quality of Public Education Award, its creation is a unique professional development in international terms, as it is the first institution-specific self-evaluation model indirectly based on the criteria of the European Model of Excellence." (Králík & Molnárné, 2010, p. 12)

Phase II of the Vocational School Development Programme (which was implemented between 2006 and 2009 instead of the planned 2006-2011), building on the experience of Phase I of the VET/PET Programme, also produced significant results in the field of quality improvement, which were particularly useful for committed schools. "The work carried out also had important international implications. The Copenhagen Declaration, adopted in November 2002, set out specific tasks for the development of quality in VET at European level, and on the basis of its priority on 'Quality Assurance', the EU Technical Working Group on Quality in VET (TWG) developed in 2003 the Common Quality Assurance Framework (hereinafter referred to as the Framework or CQAF) for VET at European level. " (Molnárné & Králík, 2009, p. 71.) In connection with this, in Hungary, according to the Government Decision No. 1057/2005 adopted in May 2005, it had to be ensured that by 31 December 2008 all institutions providing vocational education and training could apply the quality assurance system developed in the light of the European Union's Quality Assurance Framework for Vocational Education and Training.

In accordance with the Government Decision, a domestic, adapted version of the CQAF, the Quality Management and Quality Development System according to the Vocational Training Quality Assurance Framework (VQQAF) was created taking into account the specificities of Hungary. The QQAF is composed of four elements. These are the Model (Common Criteria), the Self-Assessment (Methodology), the External Evaluation (Monitoring), 11 Measurement (Indicators). Thus, the institutions applying the system had to find answers to the question of how their school practice meets the requirements of the four-element model. In the course of the national adaptation indicated above, the EFQM-based VET Self-Assessment Model (Level I - Assessment; Level II - Development; Level III - Excellence), which is part of the VET/PET Framework, was developed and the indicators to be compulsorily assessed were defined (definition of institutional key indicators, development and operation of a common benchmarking database). The government decision did not make it compulsory to use the SMSC adapted by the NSZI on behalf of the Ministry of Education in the framework of the D2 Quality Development Component of the Vocational School Development Programme, and therefore only a few schools not participating in the programme have used it in order to be successful and to meet EU requirements.

The Common Quality Assurance Framework for Vocational Education and Training (CQAF) was adopted in April 2008 by the Commission of the European Union with a proposal for the establishment of the European Quality Assurance Reference Framework (EQARF), which builds on and further develops the CQAF. Subsequently, the Recommendation of the European

Parliament and of the Council on the establishment of European Quality Assurance Reference Framework for Vocational Education and Training (EQARF) was formally adopted by the European Parliament and the Council at their meeting of 18 June 2009. An important element of the Recommendations was the requirement for Member States to use and further develop the EQARF on a voluntary basis and to establish a national approach to the EQARF within 24 months of the adoption of the Recommendation. On the basis of the above, the Single Quality Management Framework for Vocational Education and Training (UQFQM) was established in Hungary, which met the requirements of the EQARF. An important feature was that it was established as a framework that could be applied uniformly to all VET (school-based VET + adult education). The developments were implemented in 2009-2010 in the framework of the Quality Assurance sub-project of the "Improving the Quality and Content of Training" project (TÁMOP 2.2.1-08/1-2008-002) of the Social Renewal Operational Programme of the New Hungary Development Plan. The dissemination of the Unified Quality Management Framework for Vocational Education and Training (UQMF), including the EFQM-based Unified Vocational Self-Assessment Model (UQAM) and the Indicator Framework with 10 EQARF indicators, was supported by 60 mentors in more than 1000 VET and adult education institutions in group and institutional settings. The application of the Quality Management Framework for VET in school-based VET has not been implemented due to the above-mentioned changes, mainly in the legislation.

The ambitions of the European Union and Hungary in the EQUAVET-based quality development system

In this process, EQAVET emerged in 2009, with the establishment of the European Quality Assurance Reference Framework for VET, European cooperation was strengthened and many member countries took reform measures and improvements in the quality assurance of their VET. In 2016, a European working group produced a technical paper entitled "EQAVET+ Indicative Characteristics - European Network for Quality Assurance in Vocational Education and Training Supplement to the EQAVET Framework". This material already included criteria and indicative attributes that were not yet included in the 2009 Recommendation and which are aligned with the objectives of the vocational policy and help Member States' quality assurance activities.

In 2020, the European Union issued a new Recommendation on quality assurance in VET: "COUNCIL RECOMMENDATION of 24 November 2020 on vocational education and training for sustainable competitiveness, social equity and responsiveness (2020/C 417/01)". In the document, the Council calls on Member States to implement a vocational training policy that:

- equips young people and adults with the knowledge, skills and competences to cope with a changing labour market and society, economic recovery, a fair transition to a green and digital economy, demographic change and all economic cycles,
- promote inclusiveness and equal opportunities and contribute to achieving resilience, social equity and prosperity for all; and
- promote European vocational education and training systems in an international context so that they are recognised as a world reference for VET learners.

The 2020 Council Recommendation adds benchmark indicators to the EQAVET framework to support national and regional VET systems and the assessment and quality improvement of VET

institutions. In my thesis, I am not able to describe their place in the national system because the current national regulations do not yet include the use of these new indicators.

The introduction of the EQAVET (European Quality Assurance in Vocational Education and Training) framework in Hungary is supported by the European Quality Assurance Reference Framework, EQAVET Network, through EU projects, conferences, training, publications and advice. EQAVET aims to promote the continuous improvement of quality in VET, to support the design, development and reform of quality assurance systems at national, regional and local level in the Member States as a reference point, and to increase transparency and coherence between Member States' vocational policy priorities and related decisions. In fact, the EQAVET Framework is a European-wide system of expectations designed to promote and support the development of quality in national VET. The framework provides a reference point for Member States to examine the quality of their VET and its quality development activities and to develop and improve them in line with European expectations. The three main parts of the framework are the quality assurance and quality development cycle; indicators and monitoring (self-evaluation and external evaluation).

Features of the quality assurance and quality improvement cycle

In line with the PDCA principle of continuous process improvement, EQAVET formulates quality criteria for each step of the cycle and assigns additional indicative characteristics to each quality criterion. Figure 2 shows an example for each step of the PDCA cycle.

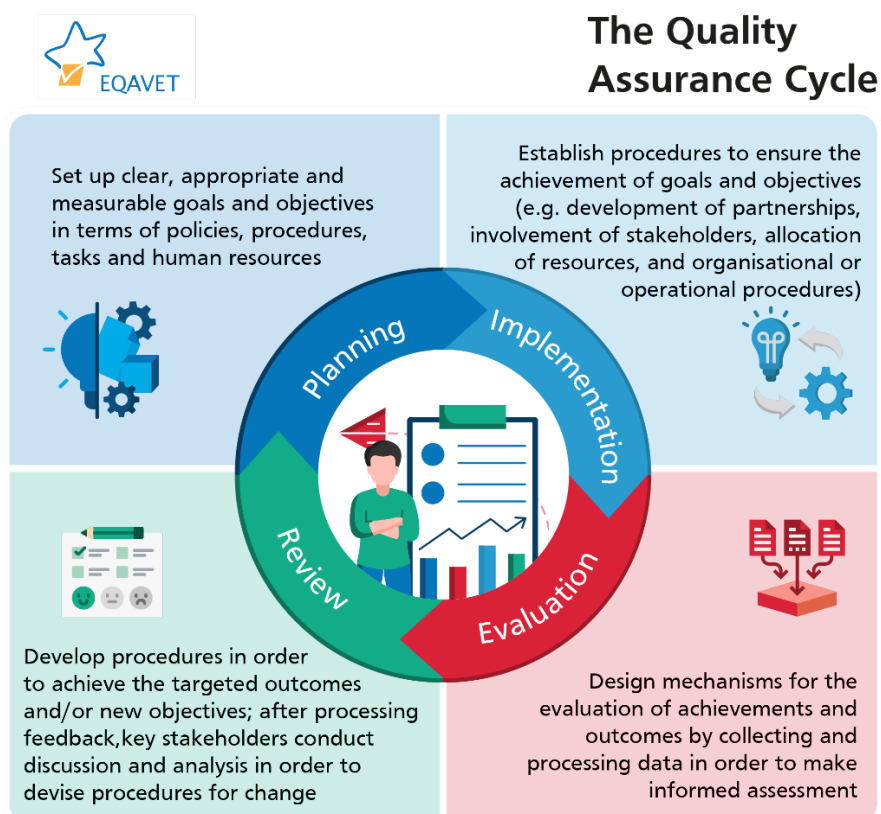


Figure 2. At the system and provider level, there are various ways to quality assure VET provision. One of the most effective approaches is the EQAVET Framework, which is a four-stage

process that supports continual improvement. This process follows the Deming Cycle (Plan-Do-Check-Act), as shown above.¹¹

25 indicative attributes have been developed in total. The indicative attributes list essential quality requirements which, if properly addressed by the VET manager or operator, can deliver a good and even continuously improving quality VET service. In the framework of a project, the working group of the EQAVET Network's national reference points has developed an interpretation of all 25 indicative characteristics, both at national level and at the level of VET institutions, taking into account Hungarian specificities, thus facilitating their application in Hungary. The indicative characteristics set expectations at the level of sectoral management, at the level of VET institutions and at the level of trainers and managers.

The Framework stresses the importance of periodic self-assessment and independent external evaluation, but leaves it up to Member States, with their national, regional and sectoral specificities, to determine the timeframes and procedures. There is an expectation (alignment point) that credible feedback should be provided on a regular basis, because the framework's authors believe that systematic internal (self-) and external evaluation at defined intervals is necessary to improve quality and achieve the objectives set.

The indicators developed provide a common way of measuring the effectiveness, quality and efficiency of vocational education and training at European level, in line with the objectives of vocational policy. Indicators to show the extent to which training supply and labour market demand are more in line with vocational training policy objectives and the effectiveness of the programme, such as the employment rate of participants in vocational training programmes or the application of acquired skills in the workplace. In the case of indicators, there are some that can be interpreted at sectoral level, at the level of the vocational training management system, some that can be interpreted at institutional level and some that can be interpreted at both levels. The value of several of the indicators that can be interpreted at the systemic level is also fundamentally determined by the restructuring of vocational education and training and the new legal framework that has been introduced. One such indicator is the "Proportion of VET institutions applying a quality assurance system".

Educational governance, by providing in the new law on vocational education and training that the vocational education and training institution shall carry out its activities on the basis of a quality management system, the value of this indicator will be maximum by 31 August 2022. This favourable national VET rate is a major step forward in the quality development efforts of Hungarian VET, as while previous initiatives (programmes, models) in this direction were either not mandatory or not accompanied by strong operating conditions (publication of the results of external evaluation, removal of the institution from the register in case of irregularities detected during external inspection through the quality management system), the current legal framework guarantees both, thus ensuring 100% compliance with the indicator taken as an example.

¹¹ <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1546&langId=en>

The future of vocational training

Nowadays, the vocational education system in Europe and worldwide is changing to adapt to changes in the labour market. The conditions and expectations of vocational education and training vary widely from country to country. In Europe in general, the focus is on the dual training model. The Commission has set out very clear messages on vocational training systems, which can be summarised as follows:

- Dual vocational training should be made a central pillar of European vocational training systems
- The need to promote world-class dual vocational training systems
- Work-based apprenticeships and stronger cooperation between education and business should be promoted
- High-quality apprenticeships should be developed, where apprenticeships are contracted
- Developing the skills required by the labour market already during training by improving learning outcomes and the quality of education

The changes affecting vocational education and training - the increasingly diverse student population, students' learning problems, changing learning environments and habits, the expectations of the world of work, the concept of Industry 4.0, internationalisation - force a rethinking of teaching and the creation of an environment that supports learning. The challenges of the VET environment can be met by improving the quality of the teaching-learning process. One means of doing this is the learning outcomes approach, which is worth incorporating into everyday VET practice because it provides a means of improving the learning outcomes of learners. The definition of professional requirements in terms of learning outcomes ensures that expectations are clear, understandable and transparent for the learner, the teacher and the training provider.

Hungary has been an active participant in European professional cooperation in the field of quality assurance in VET since the beginning (2005). Today, Hungary is one of the most active member countries of the EQAVET Network. Since 2007, it has been continuously involved in the work of the Steering Committee, in European professional development activities, in the work of working groups, and is represented and actively involved (giving presentations, leading workshops, participating in round tables) in EQAVET events and conferences. Hungary is also among the first EU member states that have already implemented the alignment of their VET quality assurance systems with the EQAVET Framework (the Unified Quality Assurance Framework for Vocational Education and Training (UQAFQM) /2009-2011/). The main tasks of the EQAVET Network are to maintain and support European cooperation in the field of quality assurance in VET, to promote and encourage the EQAVET Framework, to promote the introduction and use of the EQAVET Framework, and to support the member countries (in terms of professional methodology) in the introduction of EQAVET at national level.

The Government of Hungary in 2019 on Vocational Training 4.0 strategy, it expressed its commitment to the transformation of vocational education and training to introduce a quality management system based on the European Quality Assurance Reference Framework for Vocational Education and Training (EQAVET Framework) system. On the basis of the strategy, the Act LXXX of 2019 on Vocational Education and Training (Act on Vocational Education and Training) and the Government Decree 12/2020 (II. 7.) on the implementation of the Act on Vocational Education and Training (Decree on Vocational Education and Training) defined the framework for the Quality Management System (QMS) for VET institutions. The expert group of the Ministry of Innovation and Technology (ITM) has developed the present Self-Assessment

Manual, which provides methodological guidance and support for the institutions of vocational education and training, regardless of the provider, to develop and subsequently operate their quality management systems by 31 August 2022. The figure below presents the structure of the comprehensive institutional quality management system (QMS)

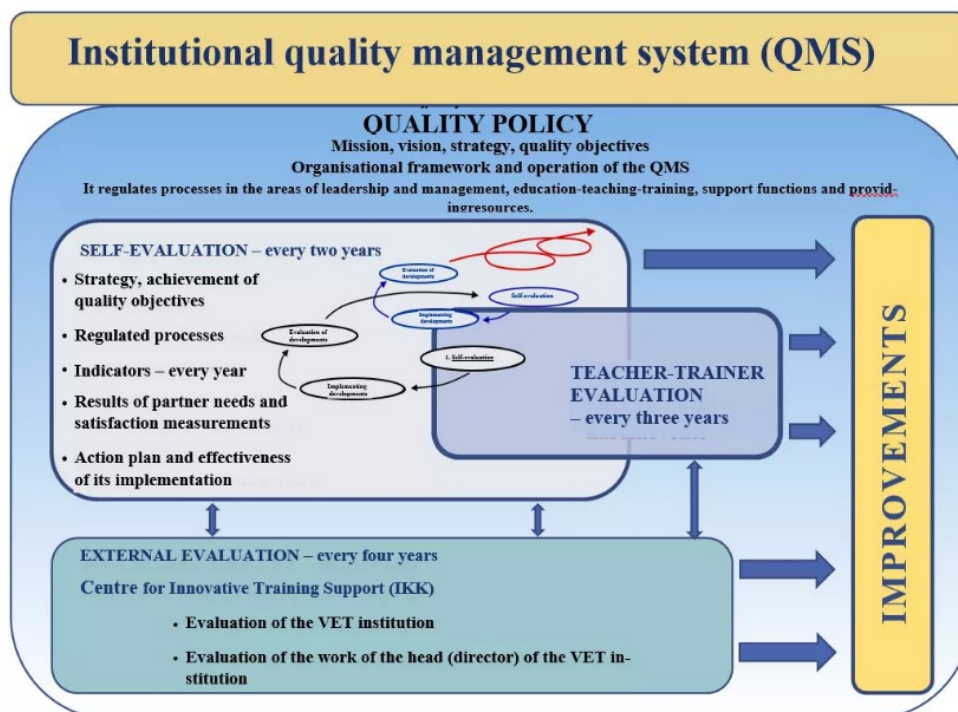


Figure 3. The structure of the Hungarian QMS¹²

The basis of the QMS to be introduced is the self-evaluation of institutions to be carried out every two years, accompanied by an external evaluation conducted according to the same criteria. The external evaluation will be performed by the technical support institution of sectoral governance every four years. The set of criteria – expectations – and measuring tools to be applied for self-evaluation, external evaluation and teacher-trainer evaluation incorporate the EQAVET indicative descriptors and the EQAVET indicators. The QMS in VET consists of the following elements:

- **Quality policy:** it contains the institution’s mission and vision, its set of strategic goals, defines the organisational framework of the QMS, the way the QMS is operated, the regulated processes of the institution in the areas of leadership and management, education-teaching-training, support functions and providing resources.
- **Self-evaluation:** the self-evaluation handbook to be published by the minister contains the set of criteria – expectations – to be applied, the indicators to be measured, the measuring tools of partner satisfaction measurements, and a proposal for the methodology of self-evaluation.
- **External evaluation:** the handbook to be published by the minister contains the same set of criteria – expectations – to be applied for self-evaluation, and the description of the methodology of external evaluation. External evaluation is used to assess the work of the VET institution and its head.

¹² <https://epale.ec.europa.eu/en/blog/eqavet-hungarian-formal-vet>

- **Teacher-trainer evaluation:** the performance of VET teachers and trainers is evaluated by the head of the VET institution every three years based on the methodology proposed by the minister.

References

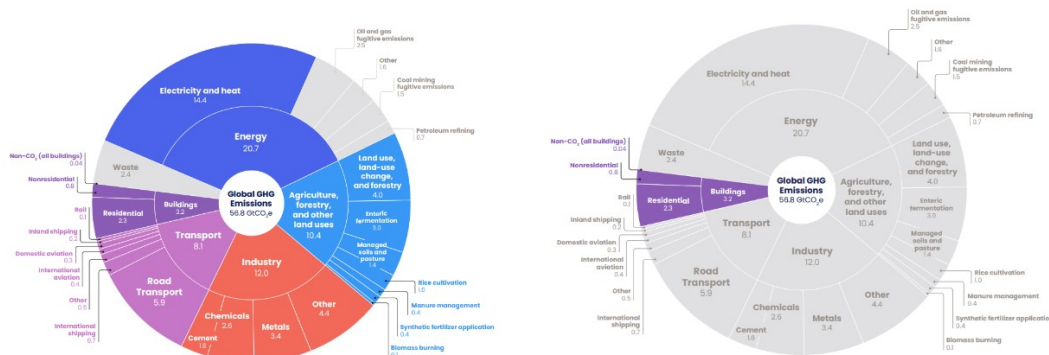
- 12/2020. (II.7.) Government decree on the implementation of the law on vocational training. (2020. II. 7.), Budapest
- LXXX of 2019. law on vocational training. (November 28, 2019), Budapest
- Bachmann, D.C. (2013). EQAVET Newsletter Editorial December 2013, EQAVET Newsletter 8.
- Boden, M., Cagnin, C., Carabin, V., Haegeman, K., & Konnola, T., (2010). Facing the Future: time for the EU to face Global Challenges. Seville: Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies
- CEDEFOP (2011). Assuring quality in vocational education and training. The role of accrediting VET providers. Luxembourg: European Centre for the Development of Vocational Training
- European Commission (2013). EQAVET implementation: "A European goal to be national approaches" achieved through We have applied EQAVET: EQAVET Projects 2011 – 2013 the experiences of the EQAVET pilot projects. Brussels: EQAVET European Conference on Quality in VET
- European Parliament and Council (2009). Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 on the establishment of a European Quality Assurance Reference Framework for Vocational Education and Training (2009/C 155/01)
- EU PARLIAMENT AND COUNCIL: Recommendation on the establishment of a European Quality Assurance Reference Framework for Vocational Education and Training of 18 June 2009 (2009/C155/01)
- EQAVET (2012): EQAVET Work Programme 2013-2015
- The council's recommendation (November 24, 2020) sustainable competitiveness, on vocational training aimed at social equity and resilience (2020/C 417/01)
- Králik, T., & Molnárné, K. S. (February 22, 2010). Methodological Manual of the Unified training Quality Management Framework for introduction, version 03. Budapest: National Vocational and Adult Education Institute
- Králik, T., & Molnárné, K. S. (December 2018). Practical guide vocational trainer self-assessment according to the EQAVET+ Framework for institutions to perform. (K. Eszter, Ed.) Budapest: National Vocational Education and Adult Education Institute
- Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning
- Seyfried, E. (2008). Quality and Quality Assurance in Technical and Vocational Education and Training. Turin: European Training Foundation
- Ulicna, D., & Curth, A. (2013). Study on Quality Assurance in Continuous VET and on future development of EQAVET. Brussels: ICF GHK
- Ure, O.B. (2015). Governance for Learning Outcomes in European Policy-Making: Qualification Frameworks Pushed through the Open Method of Coordination. International Journal for Research in Vocational Education and Training 2(4), 268-283. doi: 10.13152/IJRVET.2.4.2.

BUDAPESTI BELVÁSROSI ÉPÜLETEK TETŐTÉRBEÉPÍTÉSSEL ÉS EMELETRÁÉPÍTÉSSEL MEGVALÓSULÓ ENERGIATUDATOS FELÚJÍTÁSA, MEGLÉVŐ ÉS FELÚJÍTOTT ÉPÜLET ÖSSZESÍTETT ENERGIAJELLEMZŐ ÉS CO₂ KIBOCSÁJTÁS VÁLTOZÁSA

Győr Széchenyi István Egyetem, Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Börcsök Gizella

Az emberiség energiafelhasználásának jelentős része a termeléshez köthető, az épületek építése, karbantartása és a használat során szükséges energia mennyisége nagyon magas, a világ energiafogyasztásának 40%-a. A globális népesség- és életszínvonal növekedésének gyors üteme exponenciálisan növekvő erőforrásokat igényel, amit a természet hosszú távon nem tud kielégíteni. A globális felmelegedés kihívásai, a klímaválság kérdése, a dráguló nyersanyagárak mind az épületek gazdaságosabb működését teszik szükségessé, úgy az építés, mint az üzemeltetés időszakában. Napjainkban az egyik legjelentősebb energia-fogyasztó a meglévő, jellemzően elavult épületállomány, ezért a mérsékelt energia- és nyersanyag-felhasználás érdekében az építész és épületgépész szakma tudatos beavatkozására van szükség. A meglévő, használaton kívüli épületek, épületrészek megtöltése új funkciókkal, magasabb komfortszintű, alacsonyabb karbantartási költségekkel működő épületállomány létrehozása csökkenti mind az energia-, mind pedig az anyagfelhasználást.



1. diagram Globális nettó antropogén ÜHG-kibocsátás ágazonként 2021-ben [1]

2. diagram Az épületek hozzájárulása a globális nettó antropogén ÜHG-kibocsátáshoz 2021-ben [1]

A State of Climate Action kiadvány egyik összefoglaló elemzése alapján, a globális széndioxid kibocsátás ágazati bontásban az energia, az ipari és mezőgazdasági és egyéb földhasználatból származó termelés, utazás és épületek használata adja. A 2. diagramon az épületek használatából adódó ÜHG kibocsátás van jelölve, jól látszik, hogy az összes kibocsátás egy tized részét az épületeink adják, a melegvíz, fűtés, hűtésből adódó energiafelhasználás jelentős részt tesz ki a teljes széndioxidmértékben. [1]

A régebbi épületek legtöbbször nem energiahatékony módon működnek, az építéskori technológiák korlátozott fejlettségűek voltak, az energiatakarékos üzemelés nem volt szempont. A 30-40 évvel ezelőtti felújítások mára avultnak tekinthetők. Az építészek épületgépészek,

energetikusok gondolkodása meghatározó, csak átfogó ismeretekkel lehet fenntartható, energiatudatos épületállományt létrehozni. Mindenre kiterjedő energiatudatos felújítás csak a társszakágak összefogásával érhető el. A felújítási módszertanok kidolgozásához szükség van az ingatlan épületgépészeti, épületszerkezeti és energetikai paramétereinek ismeretére, az épületek jellemzői kiindulási adatként használhatóak a felújítási koncepciók kidolgozásánál. Az épített környezetünk egy-egy emberöltőhöz viszonyítva hosszú életű, egy átlagos épület életciklusa túlnyúlik eredetileg tervezett élettartamán, szakmai konszenzus alapján, lakóépületek esetén minimum 70-100 év, de anyagminőségtől függően, akár 150-200 évre is kalkulálhatunk.

A tanulmányban vizsgált terület a Belső Erzsébetvárosban a 7. kerület határán helyezkedik el, a méretéhez képest a népsűrűség magas, eléri a 26 000 fő / km²-t, a fő funkció a lakó. A vizsgált épülettömb az Erzsébetvárosban belül a Wesselényi út és Dohány utca és Erzsébet körút közötti területre korlátozódik, az épületek közötti stíluseltérés megfigyelhető, a jellemző építési idő 1890-1945 közöttre tehető. Budapest századfordulós építészetének öröksége egyedülálló, az 1800-as évek végén, XX század elején épült épületállomány a világ egyik legjelentősebb összefüggő historikus és szecessziós épületállományának tekinthető. Az épített örökség építészeti karakterének megőrzése közös cél, a megóvással, fejlesztéssel összeköthető városrehabilitáció szükséges Budapesten hosszú távú városfejlesztésének szempontjából. A budapesti belvárosi társasházak általános állapota rossz, a VI. VII kerületi utcakép az általános állapotot szemléltetik. Magastetős, pince, földszint, 4-5 lakószintes nagy belmagasságú épületek sok esetben üres padlátérrel készültek. A historikus épületállomány kezelése az építészeti karakter miatt bonyolult, az egyedi alaprajzi struktúrák, a díszített homlokzatok, az elaprózott tulajdoni viszonyok nehezítik az épületek megújulását, ennek ellenére meghatározhatóak olyan alapelvek, amelyek mentén a megújulás sikerrel kivitelezhető.



1.-2. kép Zichy utcai emeletréépítéssel megvalósuló épületrekonstrukció, saját fotó

Megújítási lehetőség: Az épülettömbönkénti városrehabilitációval szemben az épületenkénti, vagy néhány házat magában foglaló, kismértékű energia-gazdaságossági fejlődést előidéző kisléptékű beavatkozást, felújítást lehet valóra váltani. Alapvető cél, hogy a kevés zöldfelület, a rosszul szellőztethető, sötét lakóterek helyett, mai igényeknek megfelelő, energetikailag is korszerű lakások kialakítása, mely a lakóérték növelését eredményezi. A historikus épületeknél az energetikai felújítás nem egy egyszerű, magától értetődő folyamat, mivel differenciált megközelítést, optimumra való törekvést igényel. [2] A kijelölt Belső Erzsébetvárosi területen 188 lakóépület található, a teljes épületállomány 13 %, azaz 25 db földszint + 2 emelet magasságú épület és 5 %, azaz 11 db földszint + 1 emelet magasságú épület beazonosítása történt meg.



3. kép Belső Erzsébetvárosi egy és kétemeletes épületállomány – saját ábra

Általános épületszerkezeti áttekintés: A korszak épületei hagyományos anyagokból, égetett kerámiából, téglából, kőből, fából, öntöttvasból, acélból épült szerkezetek. Szerkezeti megoldásaik évszázadok tapasztalatai alapján alakultak ki és az elmúlt több mint 100 év során kiállták a próbát, hiszen összességében mai napig használható, hasznosítható, értékes épületállományt képviselnek. A historizáló és szecessziós épületek szerkezeti kialakításának jellemzői: felfelé csökkenő belmagasságok, felfelé csökkenő falvastagságok, szellőztetett szigetetlen pince dongaboltozattal vagy poroszsüveg boltozattal, poroszsüveg boltozatos földemek, burkolt udvarok, konzolos függőfolyosók, pillérekkel és boltívekkel gyámolított folyosók, csapos fagerenda záróföldemek. Az épületek tartószerkezeti rendszere jellemzően hosszfalas téglá vagy vegyes kő-tégla anyagokkal.

A gépészeti rendszerek felújításának korlátja az elaprózott tulajdoni jogviszony és a kémények korszerűtlen kialakítása, a gépészeti rendszerek teljes felújítása szükségszerű. [2] Az építés idején a gazdagabb kialakítású épületek széntüzelésű központi fűtéssel, míg az egyszerűbb házak, lakó helyiségeként kályhafűtéssel rendelkeztek, a használati melegvíz előállítása - ha volt- fűrdőhengerekkel történt. A társadalmi igények és technikai lehetőségek fejlődés, az épületek és a benne lévő lakások korszerűsítését, komfortosságának növekedését eredményezte, a fejlesztések elsősorban az épületgépészetét érintették. A városi lakóházak mára jellemzően önálló fűtéssel rendelkeznek, ami épületenként központi fűtést, lakásonként cirkogejíres központi, vagy gázüzemű egyedi fűtést jelent, a használati melegvízellátás elektromos vízmelegítővel, vagy kombi falikazánokkal történik. [3]

Épületszintű beavatkozások, építészeti lehetőségek: A beépítetlen tetőtér hasznosítása új lakóterek kialakítása mellett épületenergetikai szempontból is kedvező változásokat hozhat az épületben. A szerkezetek felújításával a határoló héj energetikai tulajdonságainak javítása mellett a teljes épületben is kedvező változásokat érhetünk el, megújulhatnak a közös terek, az udvarok, az elavult pinceterek és liftet kaphat az épület, általános esztétikai és használati komfortszint növekedés érhető el.

Számítások igazolják, hogy a homlokzati és padlástér hőszigeteléssel több, mint 50% fűtési energiamegtakarítás érhető el. Felújítások célja többértű: A globális környezetvédelmi célok mellett, politikai célként a rezsicsökkentés, Európai Uniói vállalások teljesítésé mellett, pályázati

források hatékony forrásfelhasználása, energiafüggőség csökkentése és építőipari teljesítmény, ezzel összefüggésben GDP növelés a cél. A várospolitikai célként az élhető, egészséges, lakott belváros értéknövekvő ingatlanállomány megtartása fogalmazódik meg, a társasházak megfizethető lakhatást, a megújításokból származó költségcsökkentést, ingatlan értéknövekedését tarthatják szem előtt, az ingatlanfejlesztők kedvező megtérülési mutatókat szeretnének. [2] Az épületfelújítási piac fellendüléséből különösen a kis- és középvállalkozások profitálnak, mivel az építőipari ágazatban a hozzáadott érték több mint 70%-át ezek adják. Az új szerkezetek korszerű, hatályos energetikai rendeletekhez igazodó tervezése kötelező érvényű, de az átépítés során az épületek közös területeinek felújítására, a gépészeti rendszerek korszerűsítésére, liftek építésére is sor kerül, ezáltal a meglévő szerkezetekben is kedvező változásokat tudunk elérni. Az épületburok felújításának alapelve a szigetelések minimális, nem tolakodó szinten történő alkalmazása lehet, ezáltal megőrizhető a történelmi értéknek tekintett épületek építészeti jellege és kidolgozott díszítése.

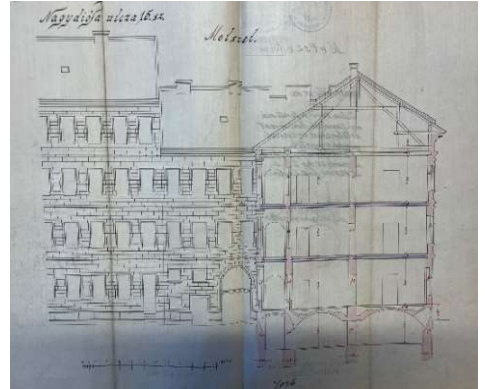
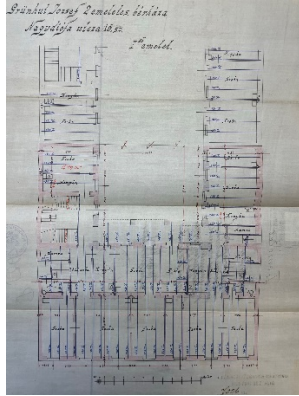
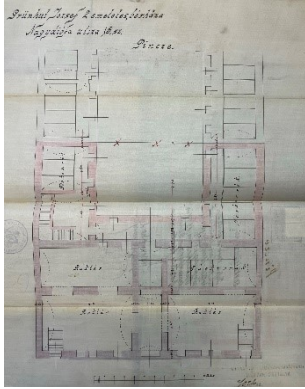


4. kép Tetőtérbeépítés-emeletráépítés elvi vonalvezetése – saját ábra

A kutatás a 2 és 3 szintes épületek tetőtér és kétszintmagas tetőtérrel összekötött rekonstrukció lehetőségeit és hatását vizsgálja alacsony és magas szintű beavatkozás estében.

Jogszabályi környezet: épületek energiahatékonyságának növelése érdekében az EU jogszabályi keretet hozott létre, az irányelvek (2010/31/EU épületek energiateljesítményéről szóló irányelv és 2012/27/EU energiahatékonysági irányelv) együttesen olyan szakpolitikákat támogatnak, amelyek elősegítik, hogy 2050-re energiahatékony és alacsony széndioxid-kibocsátású legyen az épületállomány lehető legnagyobb része. A módosító irányelv (2018/844/EK) intézkedések széles körére terjed ki, amelyek segítik a tagországok kormányait az épületek energiahatékonyságának növelésében és a meglévő épületállomány javításában. Az uniós országoknak határozott, hosszú távú felújítási stratégiákat kell kidolgozniuk, amelyek célja a nemzeti épületállomány 2050-ig történő karbonsemlegessé tétele, 2030-ra, 2040-re és 2050-re vonatkozó indikatív mérföldkövekkel. A Bizottság 2021 decemberében javaslatot tett az irányelv felülvizsgálatára (COM(2021) 802). [4] A javaslat korszerűsíti a meglévő szabályozási keretet, illetve ambíciózus célokat is megfogalmaz. Az EU-s szabályozás a magyar jogszabályok átdolgozását tette szükségessé, ennek eredményeként megjelent a 9/2023. (V. 25.) ÉKM rendelet az épületek energetikai jellemzőinek meghatározásáról, ezzel egyidejűleg a 7/2006. (V. 24.) TNM rendelet hatályon kívül helyezése is megtörténik. A szabályozás módosítása az energetikai tanúsítvány tartalmi és formai változásaira is kiterjed, azt a 200/2023. (V. 25.) kormányrendelet rögzíti, felváltja a 176/2008. (VI. 30.) kormányrendeletet. A jogszabály rögzíti az épület CO₂ emisszió követelményre vonatkozó határértékeket is. A jogszabályi változás miatt az energetikai számítás pontosodott, mint épületburok, mint épületgépészeti alrendszerek tekintetében. „Az energiahatékony épületek célja nem az, hogy minél több megújuló energiaforrást használjunk, hanem az, hogy a lehető legkevesebb nem megújuló energiát fogyasszunk. Magasabb megújuló energia részarány ne eredményezzen rosszabb energetikai teljesítményt.” [5]

A területanalízis során a rendelkezésre álló tervtári anyagok áttekintését követően, az eredeti terv szinten jól dokumentált épületek közül a Nagy Diófa utca 15 és 16 alatti épületek eredeti tervtári terveit vizsgáltuk. A Nagy Diófa út 16 Hrsz.:5088 épület tekintetes Knüpfér Ede Úr -bérháza, Wagner és Schön építőmesterek tervei szerint épült. Jelen iratban az 1894-ben jegyzett Nagy Diófa utca 15 Grünhut József 2 emeletes bérházával foglalkozom.



5. képcsoport Budapest, Nagy Diófa út 15. alatti épület Budapesti levéltár tervanyaga

Az épületre elkészítettem a 9/2023. (V. 25.) ÉKM hatályos rendelet szerinti összetett energetikai számítást az eredeti állapot és két különböző felújítási csomag figyelembevételével. A meglévő épület vonatkozásában két felújítási szcenáriót határoztam meg, az általános felújítási csomagban „általános” csomag egy reálisan kivitelezhető, de nagyobb ráfordítás igényű, lakói összefogást igénylő beavatkozásokat tartalmaz, gépészeti felújítás nélkül. A mély felújítás lakói összefogást igényel, nehezebben kivitelezhető és jelentős gépészeti beavatkozással is számol. A tetőtérbeépítés kapcsán két szcenáriót határoztunk meg, a tető vonalában új energetikai burok készül, a tető eresz és gerincvonalának lényegi változtatása nélkül az eredeti tetőkontúr megtartása mellett, az ambiciózusabb szcenárióban egy szint emelet ráépítéssel is számolunk. Az új határoló szerkezeteket nehéz, vagy könnyűszerkezetes kialakítással feltételezzük, igazodva a szerkezetekre vonatkozó energetikai előírásokhoz. A nyílászárók korszerűek, a gépészet a teljes házra kiépül.

A Nagy Diófa utca 15. szám alatti többszintes lakóház tervtári anyagaiból definiálható az épület alaprajza, szerkezeti rendszere és magassági viszonyai. Az energetikai számítások jogszabályi környezet szerint 3 szinten történtek, 1. hőátbocsájtási tényező (nyári hővédelem és épületechnikai rendszerek), 2. fajlagos hőveszteségtényező, 3. összesített energetikai jellemzőt vizsgáltam.

A meglévő szerkezetek hőátbocsájtási tényezőjét a táblázatban rögzített rétegrendeknek megfelelően számítottam, illetve szakirodalmi adatokat vettem alapul. [8] A fajlagos hőveszteségtényező számításakor az Auricon energetikai ellenőrző szoftver használatam, a szoftver jogszabály és szabványok szerinti belső adatbázisokkal dolgozik. A hőhídveszteségeket a rendelet által megadott egyszerűsített módszerrel számoltam, az összes szerkezetet erősen hőhidasnak feltételezve.

	Meglévő épület		
	Általános felújítás	Mély felújítás	Eredeti állapot hőátbocsájtási értékek
Tűzfalak hőszigeteléssel	+		32 cm es falvastagsággal U=1,28 W/m ² K
Légudvar falai hőszigeteléssel	+		32 cm es falvastagsággal U=1,5 W/m ² K
Pince feletti födém hőszigetelése		+	Téglabeltozatos, poroszüveg födém, 25 cm es száraz salakfeltöltéssel, parkettával U=0,77 W/m ² K
Padlásfödém hőszigetelése	+		Csapos gerendafödém 15 cm es száraz salakfeltöltéssel, nádazással U=0,61 W/m ² K
Redőnyvel készült ablakok passzítása, redőnyszekrények légzáróságának fokozása	+		55 % os üvegarány, passzítás nélkül :U=1,99 W/m ² K
Redőnyvel készült ablakok az egyik szárnyban keménybevonatos low-e üveggel	+		55 % os üvegarány, passzítás nélkül :U=1,99 W/m ² K
Légudvari ablakok cseréje	+		60 % os üvegarány, passzítás nélkül :U=2,08 W/m ² K
Bejárati ajtók üvegezés és légzárás javítás	+		70 % os üvegarány, passzítás nélkül :U=2,27 W/m ² K
Kondenzációs kazán házközponti fűtés és HMV		+	
Napkollektor HMV rásegítésre		+	
Határoló homlokzati falak hőszigetelés		+	

1. táblázat Meglévő épület határoló szerkezeteinek adatait összefoglaló táblázata - saját táblázat

A tetőtér beépítés miatt a kötőgerendás tetőszerkezet bontását követően, új vendégfödém építése szükséges, amire új tetőszint épül. A térelhatároló szerkezetek nehéz szerkezetként, hagyományos építési móddal, vagy CLT építési móddal készülnek, a határoló szerkezetek mindkét esetben a jogszabályban előírt határértékek szerint terveztem, a falszerkezet 0,24 W/m²K, a ferde helyzetű térelhatárolás 0,17 W/m²K. [6] A vendégfödém a tervezői gyakorlatban járatos trapézlemezrel gyámoltott vasbeton lemez, amire vasbeton térdfalakkal, koporsófödém kerül, a hőszigetelést ásványgyapot biztosítja. A könnyű építési mód esetében a födémmegegerősítés az előzővel azonos módon készül, a függőleges és ferde térelhatárolást CLT szerkezetű könnyűszerkezetes faszerkezet biztosítja. A merevítő falak, lépcsőházi határoló magok ebben az esetben is hagyományos építési móddal, falazott, vasbeton szerkezettel készülnek. Az átépítés során magas igény szintű tetőablakokkal, nyílászárókkal és a teljes épület geotermikus fűtésével számoltam.

Meglévő tetőgeometriával történő beépítés			
	Hagyományos nehéz építési rendszer	Könnyűszerkezetes építési rendszer/CLT	Energetikai követelmény
Függőleges térelhatároló szerkezetek	Falazott téglá + hőszigetelés	Fa rendszer	0,24 W/m2K
Ferde helyzetű térelhatárolás	Vasbeton koporsófedém, hőszigetelés és átszellőztetett tető	Fa tetőszerkezet, hőszigetelés és átszellőztetett tető	0,17 W/m2K
Magas igény szintű nyílászárók	+	+	1,27 W/m2K
Geotermikus fűtés	+	+	
Emeletráépítéssel történő beépítés			
	Hagyományos nehéz építési rendszer	Könnyűszerkezetes építési rendszer/CLT	Energetikai követelmény
Függőleges térelhatároló szerkezetek	Falazott téglá + hőszigetelés	Fa rendszer	0,24 W/m2K
Ferde helyzetű térelhatárolás	Vasbeton koporsófedém, hőszigetelés és átszellőztetett tető	Fa tetőszerkezet, hőszigetelés és átszellőztetett tető	0,17 W/m2K
Magas igény szintű nyílászárók	+	+	1,27 W/m2K
Geotermikus fűtés	+	+	

2. táblázat Emeletráépítés határoló szerkezeteinek adatait összefoglaló táblázata - saját táblázat

A meglévő épület összesített energetikai jellemzője és CO2 kibocsátása

Összesített energetikai jellemző	$E_{\text{súlyozott}} = E_{F,\text{súlyozott}} + E_{HMV,\text{súlyozott}} + E_{LT,\text{súlyozott}} + E_{H,\text{súlyozott}} + E_{VIL,\text{súlyozott}} - E_{\text{exp,súlyozott}} =$	377,63 kWh/m ² év (496,88 %)
Összesített energetikai jellemző referenciaértéke	$E_{nren,ref} =$	76,00 kWh/m ² év
CO2 kibocsátás	$E_{CO2} =$	101,84 kg/m ² év (509,21 %)
CO2 kibocsátás referenciaértéke	$E_{CO2,ref} =$	20,00 kg/m ² év

A meglévő épület energetikai jellemzője és CO2 kibocsátása kis léptékű beavatkozás mellett

Összesített energetikai jellemző	$E_{\text{súlyozott}} = E_{F,\text{súlyozott}} + E_{HMV,\text{súlyozott}} + E_{LT,\text{súlyozott}} + E_{H,\text{súlyozott}} + E_{VIL,\text{súlyozott}} - E_{\text{exp,súlyozott}} =$	289,69 kWh/m ² év (381,17 %)
Összesített energetikai jellemző referenciaértéke	$E_{nren,ref} =$	76,00 kWh/m ² év
CO2 kibocsátás	$E_{CO2} =$	78,10 kg/m ² év (390,48 %)
CO2 kibocsátás referenciaértéke	$E_{CO2,ref} =$	20,00 kg/m ² év

A meglévő épület összesített energetikai jellemzője jelentős beavatkozás mellett

Összesített energetikai jellemző	$E_{\text{súlyozott}} = E_{F,\text{súlyozott}} + E_{HMV,\text{súlyozott}} + E_{LT,\text{súlyozott}} + E_{H,\text{súlyozott}} + E_{VIL,\text{súlyozott}} - E_{\text{exp,súlyozott}} =$	215,37 kWh/m ² év (283,38 %)
Összesített energetikai jellemző referenciaértéke	$E_{nren,ref} =$	76,00 kWh/m ² év
CO2 kibocsátás	$E_{CO2} =$	58,06 kg/m ² év (290,32 %)
CO2 kibocsátás referenciaértéke	$E_{CO2,ref} =$	20,00 kg/m ² év

Az emeletráépítéssel kiegészült épület összesített energetikai jellemzője és CO2 kibocsátása

Összesített energetikai jellemző	$E_{\text{súlyozott}} = E_{F,\text{súlyozott}} + E_{HMV,\text{súlyozott}} + E_{LT,\text{súlyozott}} + E_{H,\text{súlyozott}} + E_{VIL,\text{súlyozott}} - E_{\text{exp,súlyozott}} =$	132,67 kWh/m ² év (174,56 %)
Összesített energetikai jellemző referenciaértéke	$E_{nren,ref} =$	76,00 kWh/m ² év
CO2 kibocsátás	$E_{CO2} =$	26,24 kg/m ² év (131,22 %)
CO2 kibocsátás referenciaértéke	$E_{CO2,ref} =$	20,00 kg/m ² év

1. ábra Energetikai jellemzők meglévő és felújított épületek esetében - saját számítás

A felújítási scenáriók eredményeiből jól látszik, hogy mindhárom felújítási mód jelentős eredményeket ad, de a komplex épületszerkezeti és komplex gépészeti beavatkozással érem el a legjelentősebb eredményt, az eredeti energiafogyasztás ca 65% kal csökkenthető, 75% os CO₂ kibocsátás csökkentés mellett. A fűtési energia meghatározó az épület összesített energetikai mutatójában, a rendszerszintű gépészeti csere komplex tervezéssel, költséges kivitelezéssel és magas szakmai tudást igénylő szervezéssel valósítható meg, a teljes tetőtér átépítésének ingatlanfejlesztése anyagi és szakmai lehetőséget teremthet az épület komplex felújítására.

Egy mai, korszerű lakóház esetén az épület megépítésének üvegházhatású-gázkibocsátása közel megegyezik az 50 év alatt várható energiahasználat (fűtés, melegvíz, világítás és berendezések) kibocsátásaival. A meglévő épületek megtöltése új funkciókkal, energiatudatos kialakítása, magasabb komfortszintű, alacsonyabb karbantartási költségekkel működő épületállomány létrehozása csökkenti mind az energia-, mind pedig az anyagfelhasználást, de önmagában az átépítési folyamat is jelentős környezeti hatásokat fejt ki. Ideális esetben az új építőelemekkel beépített energiatöbblet kevesebb, mint a ház 50-100 év alatti fogyasztás-csökkenése, ez a széndioxid-kibocsátásra is igaz. Az energiahatékonyságot célzó felújítási alternatívák vizsgálatánál a beépítésre kerülő anyagok által kibocsátott üvegházhatású gázok hatását is figyelembe kell vennünk. Az angol „embodied carbon” definíció az építési tevékenység során és az épített környezethez felhasznált anyagok által kibocsátott üvegházhatású gázok teljes hatását jelenti, ezt karbonlábnyomnak is hívjuk. Az építőanyagok teljes életciklusa során felszabaduló összes szén-dioxid-kibocsátás, beleértve a kitermelést, a feldolgozást, a gyártást és az esetleges ártalmatlanítást. Az olyan anyagok, mint a cement, az acél, az alumínium és a műanyagok a gyártásukhoz kapcsolódó energiaigényes gyártási folyamatok miatt ismertek magas szén-dioxid-kibocsátásukról. Emellett a nyersanyagok kitermelése és szállítása is hozzájárul az építőanyagok szén-dioxid-kibocsátásához. [11,12]

Hogyan számítható a karbonlábnyom? A termék szén-dioxid mennyiségének meghatározásához az életciklus-elemzések (LCA) adnak számszerű alapot, a számítás során a termékek életciklusának egyes szakaszaihoz kapcsolódó környezeti hatások felmérése történik. A termékek környezetvédelmi terméknyilatkozata (EPD) értékes információkat ad az építési termékek környezeti hatásairól. A Környezetvédelmi Terméknyilatkozatot a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) 14025 definíciója szerint egy III. típusú nyilatkozat, amely „számszerűsíti a termék életciklusára vonatkozó környezeti információkat, hogy lehetővé tegye az azonos funkciót betöltő termékek összehasonlítását”. [10] A beépített szén-dioxidot globális felmelegedési potenciálként (GWP) számítják ki, és szén-dioxid-egységben (CO₂e) fejezik ki. [9]

Az építőipar dekarbonizálása: A szén-dioxid-kibocsátás csökkentésére számos stratégia alkalmazható, beleértve az alacsony szén-dioxid-kibocsátású, szén-dioxid-semleges vagy akár szén-dioxid-tároló anyagok használatát. A legtöbb szén-dioxid-tároló anyag olyan növény (fa, kender, szalma, bambusz), amely a növekedés során megkötötte a szenet, mielőtt építőanyaggá alakult volna, az újrahasznosított vagy újrahasznosított anyagok használata szintén csökkentheti a kibocsátás szintjét. A termékválasztás során a beépített anyag időtállósága azonban fontos szempont, a társasházak felújítása csak hosszútávon is igazolhatóan tartós megoldásokkal végezhető. Az építőanyagok környezeti hatásának minimalizálása érdekében különböző stratégiák valósíthatók meg, az anyagválasztás mellett, a hatékony gyártás, a szállítás optimalizálása, az épületek tervezése az anyaghatékonyság, a hulladékcsökkentés és a könnyű szétszerelhetőség figyelembevételével hozzájárulhat a szén-dioxid-kibocsátás csökkentéséhez. Az

innovatív építési módszerek, például a moduláris vagy előregyártott építési módok alkalmazása csökkentheti az anyagfelhasználást, ezek előtérbe helyezése kulcsfontosságú. [1] A felújítás során az anyag és építési technológia választása kulcsfontosságú, azonos építészeti karakter, épületgépészeti megoldások mellett a CLT faváz alkalmazása a teljes életciklus során jelentős CO2 megtakarítást eredményez a hagyományos, beton-tégla építési módhoz képest.

A megfontolt tervezés, anyagválasztás és építés szervezés mellett passzív tervezési stratégiák alkalmazása, például a jobb szigetelés és az épületek természetes fényt és szellőzést kihasználó tájolása, megfelelő árnyékolás, átmeneti terek kialakítása csökkentheti az energiaigényes, nagy szén-dioxid-kibocsátással járó gépészeti rendszerek szükségességét.

Összefoglalva, a fenntartható építészet az életciklus szintjén értelmezett beépített anyagokból és az üzemeltetésből származó szén-dioxid csökkentésével jöhet létre. Ha mindkét szempontot figyelembe vesszük, akkor minimalizálhatjuk az épületek környezeti hatását, javíthatjuk a lakók egészségét és jólétét, költségmegtakarítást érhetünk el, és igazodhatunk a fejlődő politikai és szabályozási keretekhez. Az építészeknek, gépészmérnököknek, mérnököknek, ingatlanfejlesztőknek döntő szerepük van abban, hogy innovatív tervezéssel, anyagválasztással, energiahatékony rendszerekkel és a folyamatos fejlesztés iránti elkötelezettséggel prioritásként kezeljék a szén-dioxid-kibocsátás csökkentését. A fenntartható gyakorlatok elfogadásával és a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésében rejlő lehetőségek kihasználásával olyan épített környezetet alakíthatunk ki, amely környezeti szempontból felelős, gazdaságilag életképes és hasznos a jelen és a jövő generációi számára.

HIVATKOZÁSOK

1. STATE OF CLIMATE ACTION 2023 utolsó letöltés: 2023.11.11.
2. Historikus Városszövet megújítása, történeti Épületállomány Értékőrző Energetikai Fejlesztése Kezelési Kézikönyv, Budapest, 2016. április
3. Többszintmagas budapesti belvárosi épületek energiatudatos felújításának lehetőségei A beépítetlen padlásterek energetikai vizsgálatának kérdései Szecsckő Heléna – Csanád Bálint, Magyar Épületgépészet, LXXII. évfolyam, 2023/7-8. szám
4. [The Energy Performance of Buildings Directive \(EPBD\) - EPB Standards - EPB Center | EPB Standards](#), letöltés: 2023.10.01.
5. Nagy Balázs: Új épületenergetikai szabályozás. Épületenergetikai számítások változásai a 9/2023. ÉKM rendelet alapján, Előadás, Budapesti és Pest Megyei Mérnöki Kamara Jun 29, 2023
6. 9/2023. (V. 25.) ÉKM rendelet az épületek energetikai jellemzőinek meghatározásáról, <https://njt.hu/jogszabaly/2023-9-20-8X>
7. [Life Cycle Assessment \(LCA\) explained - PRé Sustainability \(pre-sustainability.com\)](#) utolsó letöltés: 2023.12.11.
8. Szűts László, Dr. Szalay Zsuzsa Történeti ablakok hőtechnikai tulajdonságai 1-2
9. The Costs of Mitigation: An Overview | Climate Policy Info Hub utolsó letöltés: 2023.12.11.
10. [ISO 14025: Meaning, Standard and Requirements \(greenly.earth\)](#) utolsó letöltés: 2023.12.11.
11. [THE EMBODIED CARBON REVIEW EMBODIED CARBON REDUCTION IN 100+ REGULATIONS & RATING SYSTEMS GLOBALLY](#) utolsó letöltés: 2023.11.20.
12. [Embodied Carbon of Retrofits Ensuring the ecological payback of energetic retrofits](#) utolsó letöltés: 2023.11.20.

A LEMORZSOLÓDÁS DISKURZUSÁNAK TUDÁSSZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATA AZ ISKOLAI SZOCIÁLIS MUNKA FÓKUSZÁBÓL

ELTE-TáTK Szociológia Doktori iskola

Lektorálta: Dr. Fürj Zoltán CSc

Összefoglalás: kutatásom témája a lemorzsolódás hazai diskurzusa, a jelenség komplex társadalmi perspektívájában. A lemorzsolódás diskurzusát empirikusan megfigyelhető valósággként kezelem. A témához a 2018. szeptember elsejétől **kötelező új feladatellátás, az iskolai szociális segítő szolgáltatás**¹ felől közelítek, kvalitatív kutatásom fókuszának az iskolai szociális munkát választva.

A kutatás tárgya: a lemorzsolódás diskurzusa

A kutatás célja: a lemorzsolódás diskurzusának, az újonnan és kötelezően bevezetett iskolai szociális munkát középpontba helyező kvalitatív vizsgálata.

A kutatás módszertana: tudásszociológiai diskurzuselemzés

A kutatás fő kérdése: Az iskolai szociális munka, mint a lemorzsolódás elleni hazai küzdelem egyik deklarált rendszerleme, hogyan alakítja a diszkurzív jelentésalkotás dinamikáját?

A kutatás társadalmi kontextusa: az iskolai lemorzsolódás jelenségének komplex társadalmi problémaköre

A kutatás társadalmi relevanciája: A 2018. szeptember elsejétől **kötelező új feladatellátás, az óvodai és iskolai szociális segítő szolgáltatás** teljes körű bevezetése deklaráltan a lemorzsolódás, a korai iskolaelhagyás elleni küzdelem magyarországi rendszerének egy eleme.

A folyamatában negyedik kormányzati ciklusát kezdő magyar kormány az uniós törekvésekkel összhangban - az EU 2020 stratégia céljainak hazai megvalósítását szolgáló Nemzeti Reform Programjában² rögzítve vállalta, hogy a végzettség nélküli iskolaelhagyók arányát az évtized végére 10%-ra csökkenti.³ A korai iskolaelhagyás elleni küzdelem, fontos hazai dokumentuma *A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia*⁴. A stratégia leszögezi, hogy „A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem kizárólag szektorközi együttműködésben lehet sikeres, ezért szükségeszerű egy, a hatékony szektorközi együttműködést középpontba állító, a probléma megoldására irányuló, szektorokon átívelő, átfogó stratégia megalkotása.” (1603/2014 (XI. 4.) Korm.határozat p.4.) A kormányhatározatban „Az egész életen át tartó tanulás szakpolitikájának keretstratégiája”, a „Köznevelés-fejlesztési stratégia” és a „Végzettség nélküli

¹ 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről 25.§ és 26.§ (Hatályos: 2018. IX. 1-től.)

² Magyarország Nemzeti Reform Programja – A Széll Kálmán Terv Alapján (2011. április) https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

³ Az Európai Unió 2030-ra kitűzött célja 9%.

⁴ A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia (1603/2014 (XI. 4.) Korm.határozat) <http://eslplus.eu/documents/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCli%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf> (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia”, egymást részben átfedő koncepciói készültek el, melyek azt az átfogó keretet alkotják, amelyre az uniós finanszírozásra épülő operatív programban, az EFOP-ban, megjelenő konkrét fejlesztési beavatkozások épültek. (Nemzeti Stratégiák, 2015) A végzettség nélküli iskolaelhagyás területe „(...) az Európai Unió oktatási stratégiájának talán a legfontosabb, legnagyobb figyelemben részesülő eleme.”(Nemzeti Stratégiák, 2015 p.9.) A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelemről szóló magyar dokumentumra építve Magyarország kormánya elkészítette cselekvési tervét is 2016-ban.⁵ A *Cselekvési terv* többszintű beavatkozási rendszer kidolgozását tartalmazza, melynek második szintje az ún. *ágazatközi együttműködés fejlesztése ágazati, területi és helyi szinten*, aminek megfelelően 2018. szeptember elsejétől **kötelező új feladatellátás, az óvodai és iskolai szociális segítő szolgáltatás** teljes körű bevezetése történt meg Magyarországon.

A kutatás tudományos kontextusa: A társadalomtudományok diszkurzív fordulata, mely a 20. század második felére tehető, a nyelv szociológiai elemzése és a társadalom nyelvi megközelítése. (Némedi, 2008.) A társadalomtudományok diszkurzív fordulatának elemző leírása rávilágít (Géring, 2008.), hogy a társadalomtudományokban bekövetkező nyelvi fordulat, melynek előzménye a filozófia nyelvi fordulata, hatásának köszönhetően fordul a figyelem a diskurzusokra, s a tudás konstruálásának módjára. A diskurzuselemzés, egy heterogén, interdiszciplináris mező és sem ismeretelméletileg, sem ontológiailag, sem módszertanilag nem egységes terület, bár az eltérő irányzatoknak vannak megragadható közös pontjai. Ilyen a *cselekvésorientáltság*, azaz a nyelvhasználatot a társadalmi cselekvés egyik formájának tekintik. Továbbá, a nyelv a társadalmi valóság *konstrukciójának* egy módja, nem pusztán reprezentációja e megközelítés szerint, éppen ezért a jelentésadás teljes folyamatát kell vizsgálat tárgyává tenni, ami azt is jelenti, hogy a nyelvhasználat nem elemezhető tértől és időtől függetlenül. Harmadszor, a diskurzus jellegzetessége az, hogy egyrészt a nyelvhasználat *konstruktív*, másrészt *konstruált* (tértől, időtől, más diskurzusok által meghatározott) megnyilvánulása. A feminizmus talaján álló szociális munka gazdag irányzatai és kutatási módszertana között is előkelő helyet foglalnak el az ún. diskurzuselemzések, melyek azon a nyelvi fordulaton állnak, melyek a nyelvet nem neutrális közvetítő közegnek tekintik a különféle valóságkonstrukciókban. (Pl.: kliens-szociális munkás, szociális munkás-intézményesített jóléti ellátórendszer) Ebben a megközelítésben a diskurzus maga az érdekes, mely egyben akció és funkció. A használók egy választása azért, hogy vmit megtegyenek. (Kövér, 2021) Mindemellett a magyar szociális munka elméletében ismert a tudásszociológia erős programjának az osztályozási konvencióinkban tetten érhető nyelvi gyakorlatok elemzését középpontba helyező módszere is. (Fargion, 2001) A tudásszociológiai elemzési módszer – melynek módszertani megalapozása Mannheimtől származik (Mannheim, 1995) -, ismeretelméletileg egy új elemzési módszer lehetőségét kínálja a diskurzuskutatásban.

A kutatás tudományos relevanciája: A Magyarországon 2018. 09.01-től kötelezően bevezetett iskolai segítő szolgáltatás, iskolai szociális munka, értékelésére és/ vagy hatásvizsgálatára – tudomásunk szerint - még nem készült kutatás. ⁶ Mindemellett a lemorzsolódás diskurzusának

⁵ Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem. Cselekvési terv 2014-2020. Köznevelésért felelős államtitkárság, 2016. https://2015-2019.kormany.hu/download/7/6a/e0000/ESL-Cselekv%C3%A9si-terv_20161109.pdf (utolsó letöltés: 2023.03.11.)

⁶ 2019-ben, a kötelező bevezetés kapcsán felmerülő szakmaközi együttműködés esélyeit latolgató, s azt elsősorban az iskolai szociális munka szakmaisága és kompetenciái felől megközelítő írás jelent meg, Budai István tollából (Budai István: Az együttműködő iskolai szociális munkás *Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat*, 6(1).)

tudásszociológiai elemzése az általános szociológiai kutatási érdeklődésből indul ki, de a diszkurzív gyakorlatok mikroszintjétől, a szimbolikus rendszerek diszkurzív strukturálásával kapcsolatos általánosabb kérdésekig is terjedhet. Olyan kérdéseket megfogalmazva, melyek talán a jelenség – adott esetben a lemorzsolódás -, mélyebb megértéséhez is vezethetnek. Ennek okán, a kutatás tárgyának és céljának megfelelően, kutatásom fő kérdése, további kutatási kérdéseket vet fel:

- Mi a lemorzsolódás diskurzusának hazai történeti pályája?
- Mi a jelentésszerkezete, hatása és tudásmunkája a lemorzsolódás komplex társadalmi kontextusában?
- A kutatás tárgyává tett diskurzus, milyen definíciókat, fogalmakat ad, a probléma, a lemorzsolódás jelensége kérdéséért folytatott kollektív küzdelem során és milyen hatásokkal?
- Oktatási rendszerünk azon jellemző tulajdonságai – szegregált, szelektál, alulteljesít, szerkezetileg széttagolt -, melyek a tanulói teljesítménykülönbségek nagyságát alapvetően és nagymértékben befolyásolják, s ily módon a lemorzsolódás veszélyforrásai, hogyan alakítják a lemorzsolódás diskurzusát?
- Melyek azok a társadalmi szereplők, gyakorlatok, eszközök és erőforrások, amelyek a lemorzsolódás diszkurzusának a jelentésalkotásában részt vesznek?
- A beazonosított szereplők, gyakorlatok között milyen a megfigyelhető viszony?
- Milyen diszpozitív beavatkozási infrastruktúrák azonosíthatók be? Hogyan jöttek létre?
- Milyen társadalmi következményei és/vagy hatalmi-tudáshatásai vannak a lemorzsolódás diskurzusának, a társadalmi gyakorlat, a mindennapi cselekvés és értelmezés területeire?
- A lemorzsolódás diskurzusa kiterjed-e a társadalmi kohézió kérdéséig?
- Az iskolai szociális munka, hogyan pozicionálja magát a lemorzsolódás diskurzustermelési folyamatában?
- Az iskolai szociális munka gyakorlatával, képes-e pozitív hatást kifejteni oktatási rendszerünknek a lemorzsolódás szempontjából veszélyes tulajdonságaira?

Kutatásomban arra vállalkozom, hogy a lemorzsolódás diskurzusának elemzését a SKAD módszertani programjának adaptálásával elvégezzem. A SKAD (*Sociology of Knowledge Approach to Discourse*), a *diskurzus tudásszociológiai elemzésének módszere*, a nemzetközi szociológiai irodalomban ismert kutatási program, melynek megalkotója Reiner Keller német szociológus. (Keller, 2005) A SKAD módszertana a magyarországi társadalomtudományi szintéren még nem adaptált módszertant jelent. Sajátos perspektívája miatt azonban – reményeim szerint -, nem csak az iskolai szociális munka szerepének, s lehetőségeinek, valamint a lemorzsolódás jelenségének a megértésében hordoz komoly potenciált; hanem önmagában is, e módszertannak a hazai tudományos közegbe való bevezetésével.

A tervezett kvalitatív kutatásra adaptált SKAD:

A diskurzus tudásszociológiai elemzésének módszere az alábbi premisszákra épül

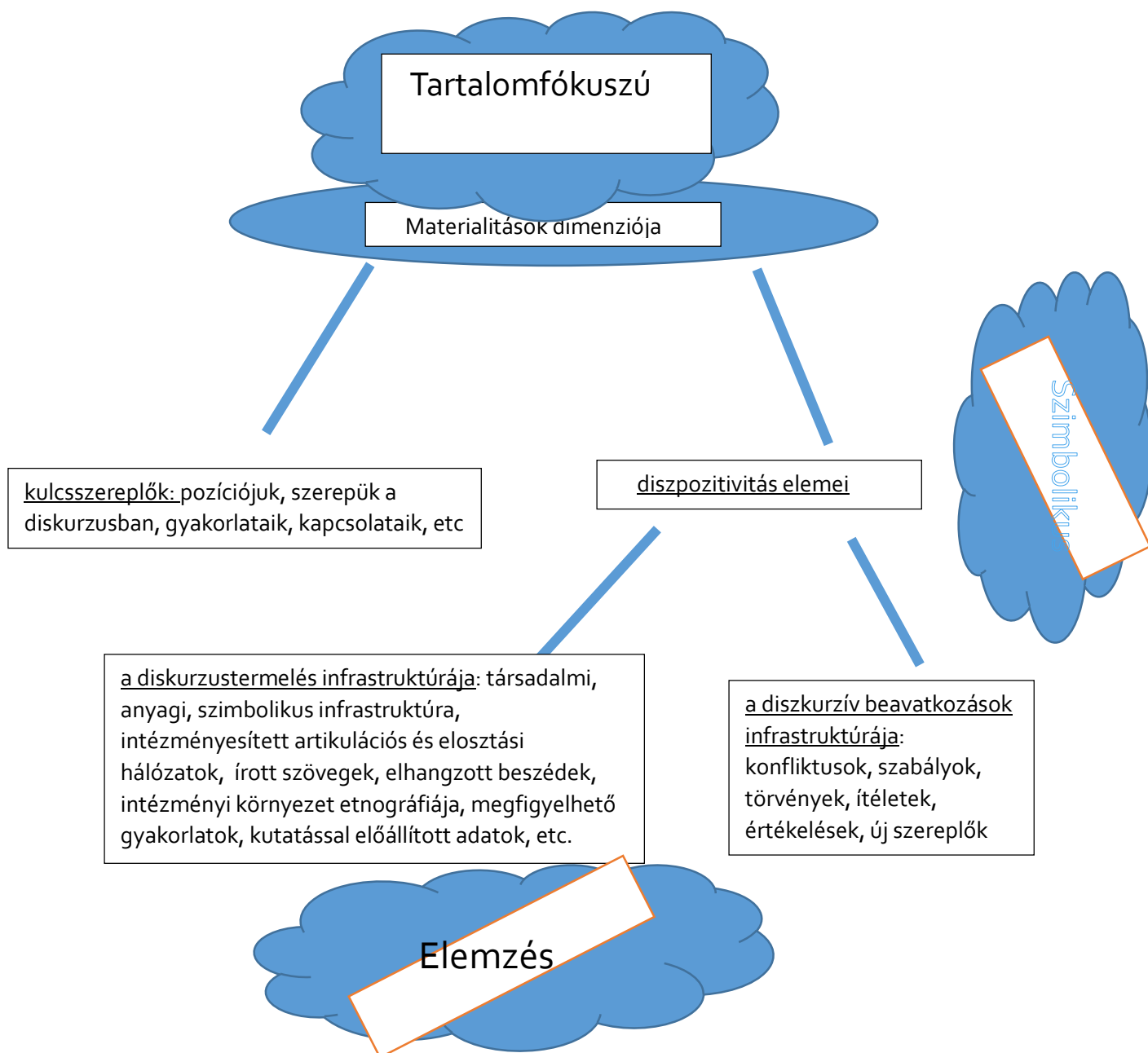
- A diskurzus a *megfigyelés rendező eszköze*, ezért fontos a benne megjelenő konkrét *nyelvhasználati gyakorlat megértése*, mely annak a valóságnak a része, amellyel foglalkozunk.

- A SKAD diskurzuselemzésének fontos eleme a *diszpozitivitás* gondolatának elemzési szintű megértése és használata
- A *diszkurzív* és *nem diszkurzív* gyakorlatok kombinált elemzését kell elvégezni
- A diskurzusok *genealógiája*, annak megértését jelenti, hogy a diskurzusok hatalmi/igazság harca révén jönnek létre a történelmileg lehetséges hatalom-tudás rezsimek
- A SKAD diskurzuskutatása a hatalom-tudás rezsimek és dinamikájuk empirikus rekonstrukcióját jelenti. A cél az, hogy *megértsük*, és ezáltal *megmagyarázzuk* őket, valamint az, hogy láthatóvá tegyük működésük esetlegességét.

Az adatgyűjtés, illetve az adatelemzés kapcsán, Keller két fő elemzési dimenzió megkülönböztetését javasolja:

- 'materialitások' elemzésével foglalkozó dimenzió
- szimbolikus rendezés dimenziója

A szimbolikus és a materiális dimenzió együttesét szemléltető ábra



Kutatásom módszertani részének központi eleme a materiális dimenzió feltárása, elrendezése. A szimbolikus rendezés a lezárt kutatás fényében, a disszertáció 'következtetések', 'eredmények' fejezetében kap helyet.

A lemorzsolódás diszkurzusa:

A *lemorzsolódás* kifejezés nem egy egzakt fogalom. Jelenthet egy képzési programból való kimaradást, évisméltásra bukást, egy alacsonyabb presztízsű programra való váltást, egy adott intézményből való kimaradást, vagy az iskolarendszerből való, középfokú végzettség nélküli kimaradást. Nevezhetjük egyfajta gyűjtőnévnek, „szakzsargonnak” is a jelenségre. Az indikátor amivel méri, a *korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás*, amely egy nemzetközi, kimeneti indikátor.

A *korai iskolaelhagyó* (early leaver from education and training, korábban early school leaver) megnevezés az Eurostat által bevezetett statisztikai kategória⁷, mely a nemzetközi gyakorlatban általánosan elfogadott és nálunk is meghonosodott. Definíció szerint azok tartoznak ebbe a csoportba, akik:

- 18–24 év közöttiek
- nem rendelkeznek középfokú végzettséggel, a legfeljebb ISCED 2-es szintű, vagy rövid 3C szintű végzettséggel rendelkezők⁸
- a megkérdezés pillanatát megelőző négy hétben nem vettek részt oktatásban, képzésben⁹

A végzettség nélküli (korai) iskolaelhagyás fogalma a következményekre utal. Az alacsony képzettség, a hiányos végzettség együtt jár a munkaerőpiacról való kiszorulás veszélyével, ami jelentős kockázatot jelent mind az egyének, mind a társadalom számára. Mindemellett a *korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás*, mint társadalmi indikátor, a *fenntartható fejlődés célok* egyik indikátora is és ún. *laekeni* indikátor is.¹⁰ A jelenség megjelölésére használatban van továbbá a *NEET-fiatalok* fogalom. A NEET betűszó a Not in Employment, Education or Training kifejezés kezdőbetűiből áll, és azokra a fiatalokra utal, akik sem foglalkoztatásban, sem oktatásban, sem képzésben nem vesznek részt, szintén nemzetközi, kimeneti indikátor.

Magyarországon a korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem első szintű eleme az oktatáselemzés- és irányítás számszerű adatokon, kvantitatív tényeken alapuló elemzéseinek rendszere, a *KIR ESL*, s az arra épülő beavatkozási/fejlesztési program. A rendszer bemutatása a lemorzsolódás, a végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni rendszerszintű beavatkozás,

⁷ Az uniós definíció az alábbi linken olvasható: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-52_en.htm

⁸ Az ISCED az International Standard Classification of Education kifejezésből alkotott betűszó.

Magyarországon az alsó tagozat az 1-es szintre van sorolva (alapfok), a felső tagozat a 2-es szintre (alsóközépfok), a szakiskolai és a középiskolai végzettség a 3-as szintre (felsőközépfok), az érettségi utáni szakképzés a 4-es szintre (posztszekunder szint), és a felsőoktatás az 5-6-os szint. Korai iskolaelhagyó az, aki a 0., 1., 2. vagy rövid 3c. szintű végzettséggel rendelkezik az egységes nemzetközi oktatási osztályozási rendszerében (ISCED)

⁹ Az adat az Eurostat által koordinált évente felvett, nagymintás Munkaerő Felmérésből (Labour Force Survey, LFS) származik, felvételét itthon a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) végzi.

¹⁰ Az ENSZ Millenniumi Fejlesztési Céljainak Agenda 2030 határozata értelmében 17 fenntartható fejlődési célhoz (Sustainable Development Goals – SDGs) 169 alcélt társítottak, amihez a mai állás szerint 231 indikátor tartozik, melyek közül az egyik a *korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás*. A laekeni indikátorokat 2001-ben fogadta el az Európai Unió, céljuk a szegénység és társadalmi kirekesztettség elleni intézkedések eredményeinek a mérése és a nemzetközi szintű összehasonlítás.

legfontosabb programja. (Szirbik, 2022a) *A lemorzsolódás szakpolitikai diskurzusa*. A rendszer - adatszolgáltatási és elemzési szempontból - több, a lemorzsolódást, illetve a lemorzsolódási veszélyt körül író fogalmat definiál. Mindemellett a 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet 2018. áprilisától előírja a tankerületek számára az ún. esélyegyenlőségi intézkedési terv (*Tankerületi Esélyegyenlőségi Intézkedési Terv – TEIT*) elkészítését. A tankerületi szintű esélyegyenlőségi intézkedési tervet az *állami köznevelésialapfeladat-ellátás*¹¹ vonatkozásában kell elkészíteni, s azt legalább háromévente felülvizsgálni. Amennyiben az adott települési önkormányzat esélyegyenlőségi programjának módosítása három éven belül megtörténik, úgy ahhoz igazítva, harminc napon belül szükséges a TEIT módosítása. A TEIT alapján a tankerületeknek intézkedési tervet kell készíteniük intézményenként, illetve feladatellátási helyenként.

➤ A TEIT

Célja, az *oktatási szegregáció*, illetve az *iskolai lemorzsolódás megelőzését*, csökkentését célzó intézkedések tervezése, ezzel hozzájárulva a tanulók iskolai karrierjének sikerességéhez. Az iskolák közötti szegregáció csökkentését célzó fenntartók közötti egyeztetések megszervezése és az esélyegyenlőségi intézkedések kidolgozása elsősorban a tankerületi központok feladata. Az eredményességi mutatókon alapuló intézményfejlesztés tervezése pedig elsősorban intézményi feladat. A TEIT-ben szereplő adatok természetesen a KIR és alrendszerei (KIR STAT, KIR ESL, KIR OKM) által rögzített adatok alapján állnak elő. A TEIT az esélyegyenlőségi helyzetük alapján kategóriákba sorolja az intézményeket annak érdekében, hogy egyszerűbb legyen az esélyegyenlőségi intézkedések tervezése. A TEIT-ben a kedvezőtlen intézményi helyzetet jelölő mutatók: az *intézmény továbbtanulási mutatói*, az *intézmény lemorzsolódási mutatói*, az *intézmény hiányzási mutatói*, az *intézmény kompetenciamérési mutatóiból* tevődnek össze. A TEIT intézményekre, feladatellátási helyekre vonatkozó helyzetértékeléseket készít, ami pontosan előírja az elvégzendő beavatkozásokat, feladatokat. Mindebből jól kiolvasható az *oktatáspolitikai* feszes rendszerbe szervezett, mérhető fogalmakra (*lemorzsolódás-fogalmak*) épített, kvantifikált *lemorzsolódás diskurzusa*, mely a lemorzsolódás komplex társadalmi perspektívájában legalizált. Vajon, legitim is? Vajon, uralja a lemorzsolódás diskurzusát? Milyen szerepe van a lemorzsolódás diskurzusának jelentésalkotásában? Mi a hatása, a társadalmi gyakorlat, a mindennapi cselekvés és értelmezés területeire?

A lemorzsolódás diskurzusának materiális dimenziója:

A fent megfogalmazott kérdések tükrében, az *oktatáspolitikai* lemorzsolódás diskurzusát, a diskurzustermelés materiális dimenziójában, a legfőbb, vonatkoztatási rendszerként funkcionáló, *társadalmi-anyagi infrastruktúrájának* tekintem. A lemorzsolódás diskurzusa intézményesített, oktatási központú artikulációjának. Ennek oka a magyarországi centralizált oktatásirányítás ténye.

Az *iskolai szociális munkára* pedig úgy tekintek, mint a materiális dimenzióban rendelkezésre álló *diszpozitivitásra*, a *diszkurzív beavatkozás* egy elemére, mivel gyakorlata a lemorzsolódás elleni rendszerszintű beavatkozás törvényileg szabályozott eleme.

A materiális dimenzió *kulcsszereplőinek* a végrehajtó pedagógusokat – az adatszolgáltatásért felelős iskolavezetést és az adatszolgáltatást végző pedagógusokat -, *új szereplőknek* pedig az iskolai szociális munkásokat tekintem. Feltételezem, hogy egyéb *kulcsszereplőket* (pl.:

¹¹ Tehát a nem állami fenntartású és nem általános iskolai feladatot ellátó intézményekre ez a rendelkezés nem terjed ki.

tankerületek) és új szereplőket (pl.: szülők) is meg lehetne jelölni a lemorzsolódás diskurzusának materiális dimenziójában, de kvalitatív kutatásom fókusza – az iskolai szociális munka -, a kutatással előállított materiális dimenziót leszűkíti, az empirikus kivitelezhetőség szempontjából. Mindemellett fenntartom azt, hogy a kutatás folyamán újabb, s egyéb szereplők is felbukkannak a diskurzustermelés tényleges gyakorlatának megfelelően. A SKAD diskurzus rekonstrukciója, az interpretatív analízis szempontjából, az adatgyűjtést nem választja el az adatelemzéstől, az ún. együtt-építés gyakorlatának megfelelően.

Az elérhető diszpozitivitás. Az iskolai szociális munka módszertan és gyakorlat, mint diszkurzív beavatkozás:

Kutatásom tárgyának (a lemorzsolódás diskurzusa) a fókusza az iskolai szociális munka. Magyarországon az oktatási rendszer, a hazai és nemzetközi kutatások fényében – közel négy évtizedes távlatban vizsgálva – nem képes a szociokulturális eredetű hátrányokat mérsékelni, a tudásszerzés családi-otthoni környezetből fakadó egyenlőtlenségeit pedagógiai eszközökkel kellőképpen enyhíteni. Felmerül a kérdés, hogy az iskolai szociális munka – mint a lemorzsolódás, a korai iskolaelhagyás elleni küzdelem magyarországi stratégiájának rendszereleme -, tud-e pozitív hatást kifejteni oktatási rendszerünk azon jellemző tulajdonságaira – szegregált, szelektált, alulteljesít, szerkezetileg széttagolt -, melyek a lemorzsolódás veszélyforrásai? Ennek a kérdésnek a megválaszolása látszólag egyszerű, ha a bevezetett iskolai segítő szolgáltatás elméleti és módszertani leírását, az *oktatáspolitikai lemorzsolódás diskurzusának* tekintetéből elemzés tárgyává tesszük. A kérdés megválaszolása azonban – mely nem elhanyagolható -, további kérdésfeltevésre ösztönöz, melyben világossá válik, hogy az iskolai szociális munka (is) csak egy eleme a vizsgálandó diskurzus arénájának. Egy ún. diskurzuskomplex része a szociálpolitika és az oktatáspolitikai közös metszetében. A kutatási fő kérdésem ennek felelően az, hogy: *Az iskolai szociális munka, mint a lemorzsolódás diskurzusának beazonosított diszpozitív eleme (diszkurzív beavatkozás), hogyan alakítja a diszkurzív jelentésalkotás dinamikáját?*

Ennek a kérdésnek a megválaszolásához nem elegendő az iskolai szociális munka módszertan elemzése, de elméleti szinten szükséges. Az iskolai szociális munka módszertani leírása „csak” egy adat, a vizsgálandó diskurzus szempontjából. Nem az egyetlen dokumentuma a lemorzsolódás diskurzusának, inkább önmagában egy diszkurzív mikroaréna. A SKAD diskurzuselemzési rendszere egy értelmezési folyamat. A konkrét adatok feldolgozása során mindig a jelek és szimbólumok folyamatos értelmezésére van szükség. Ezért a hermeneutika, az értelmezés módszertana, fontos szerepet játszik a diskurzuskutatásban. Természetesen ez nagyfokú önreflexióval jár. A SKAD egy interpretatív eszköz, egy fogalmi eszköztár és egy módszertan, aminek a segítségével – elemzéssel, kérdések felállításával -, közelítjük meg az adatokat, remélve, hogy választ kapunk rájuk.

A SKAD diszkurzív módszere a kritikai diskurzuselemzéshez áll közel. Központi eleme a tudás/hatalom kérdésének összefüggései - a Foucault-i diskurzuselmélet magja -, az ideológiák, társadalmi folyamatok, társadalmi intézmények működése szempontjából. Jellemzően konfliktuselvű megközelítésben tekint a társadalomra, az egyenlőtlenségek, társadalmi igazságtalanságok felől közelítve a strukturális viszonyokhoz, azok hatalmi és érdek-összefonódásaihoz, diszkurzív módszerekkel. A szöveg - és a beszéd -, nem semleges terep ebben a megközelítésben, hanem hatalmi, uralmi eszköz. Az iskolai szociális munka módszertani leírásának diszkurzív *dokumentumelemzése* során, elemzésem mezsgyéje ezért a lemorzsolódás

diskurzusának *oktatáspolitikai* diskurzustermelésében tetten érhető *lemorzsolódás- fogalmak* mentén fog kirajzolódni.

A kutatással előállított materiális dimenzió:

Módszertani kitérő:

- A kutatáshoz kiválasztott iskolák kvantitatív adatelemzés általi besorolása, minősítése (klasszifikálása) adott, törvények, rendeletek szabályozzák, melyek a KIR ESL oktatási indikátorai alapján és az azt kiegészítő tankerületi esélyegyenlőségi intézkedési tervek rangsorolása mentén állnak össze,¹² a fentebb leírt módon. A rendelkezésre álló kvantitatív adatokat standardizált makroadatoknak tekintem. Ez a klasszifikációs rend a lemorzsolódás szakpolitikai diskurzusa, melyet *hivatalos oktatásirányításnak*, vagy az iskolák *külső identitásának* nevezek a kutatás során.
- A mintába került iskolák, a Miskolci Járás *nem miskolci, állami fenntartású általános iskolái*.

A mintavételt gyakorlati és elméleti szempontból az alábbi tények befolyásolták

- a hivatalos oktatásirányításnak a kutatási témánk középpontjában való elhelyezkedése,
- a Miskolci Járás az ország egyik legnagyobb járása, azaz óriási az elemszám,
- a tanulók teljesítményében megmutatkozó háttértényezőknél, a szerkezeti széttagoltság és a vidék-nagyváros eltérő iskolaképe szerinti meghatározottsága

A kiválasztott iskolák a kvantitatív adatok szerint (KIR ESL TEIT klasszifikáció), vegyes képet mutatnak a lemorzsolódással való veszélyeztetettség szempontjából. A mintába 21 általános iskola került – a feladatellátási helyek száma függvényében ez a szám növekedhet. A 21 iskolából 9 iskola ún. kedvezményezett településen található.¹³ A kedvezményezett település és annak kategóriái, a korábban hátrányos helyzetű, illetve leghátrányosabb helyzetű település kifejezéssel volt megnevezendő.

A lemorzsolódás diskurzusának fogalmi hálója:

Empirikus kutatásom fókusza az iskolai szociális munka. Az iskolai szociális munka az oktatáspolitikai és a szociálpolitikai közös metszetében helyezkedik el. Ebbe a metszetbe több olyan, fentebb részben definiált, fogalom íródott be, mely a lemorzsolódás/lemorzsolódási veszély megnevezésére, körülírására szolgál. Ezek a fogalmak részben pedagógiai eredetűek, részben szociális eredetűek, de önmagukban, a két nemzetközi kimeneti indikátort leszámítva (*NEET-fiatalok, korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás*), egyikük sem reflektál közvetlenül a lemorzsolódás komplex társadalmi problémájának szociológiai jelenségére.

Szociális eredetűek:

korai vagy végzettség nélküli iskolaelhagyás, NEET-fiatalok, hátrányos helyzet, halmozottan hátrányos helyzet, rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény, iskolai szegregáció, szegregációs index, iskolai szelekció, családháttér-index, roma tanuló, védelembe vétel, iskoláztatási támogatás (családi pótlék)

¹² 229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet A KIR ESL bevezetéséről, illetve az ún. esélyegyenlőségi intézkedési terv (Tanterületi Esélyegyenlőségi Intézkedési Terv – TEIT) elkészítéséről.

¹³ A Kormány 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelete a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről (Magyar Közlöny 56. sz. Magyarország hivatalos lapja 2015. április 23., csütörtök)

Pedagógiai eredetűek:

lemorzsolódás, lemorzsolódással veszélyeztetett tanuló, köznevelési információs rendszer (KIR), korai jelző- és pedagógiai támogató rendszer (KIR ESL rendszer), közoktatás indikátorrendszere, 10-30-50 órát meghaladó igazolatlan iskolai hiányzás, OKM minimumszint/alapszint, magántanulói státusz, atipikus tanuló (SNI, BTMN)

A lemorzsolódás diskurzusa, mint *struktúra* (strukturáló és strukturált) ezekből a fogalmakból épül fel. Ezek a fogalmak a beszédaktusok, a cselekvések kifejezéseinek normatív irányait és szabályait adják, a lemorzsolódás intézményesített, elfogadott, legitim kommunikációs „szavai”. A jelentésalkotás szignifikáns szabályait közvetítik, a cselekvés társadalmi (a szereplők és azok pozíciói) és materiális erőforrásait biztosítják az oktatáspolitikai és a szociálpolitika közös terében, a közös beszédhez.

Ezen fogalmak köré szervezve, három szinten végzem el a kvalitatív kutatást. Ez a három szintér közelítőleg leképezi annak a térnek a vizsgálatát, amelyben a közös beszéd, a közös problémáról létrejöhet. A kutatásban megfigyelt, megkérdezett, beszélgetett személyeknek a lemorzsolódásra – mint átfogó, negatív társadalmi jelenségre - adott saját világtérértelmezéseit szeretném megérteni a diskurzus fogalmi hálójának segítségével. Ezeket egymással összevetni, az egyezések, kizárások, jelentéstartalok, kijelentések és strukturális rendező elvek mentén, hogy láthatóvá váljon, hogyan körvonalazódik a *lemorzsolódás diskurzusa*, milyen jellemzőkkel bír, s ebben hogyan jelenik meg az iskolai szociális munka?

A kvalitatív kutatás három szintere:

A szakmai interjúk

*Az irányított szakmai interjúk - a diskurzus fogalmi hálója által strukturált interjúk - , a kiválasztott iskolák vezetőivel készülnek el. Kifejezetten a hivatalos oktatásirányítás adatokkal telített, a lemorzsolódás kvantitatív valóságkonstrukciójára adott vezetői válaszokra vagyok kíváncsi. Arra, hogy ezzel a rendszerbe szervezett klasszifikálással identifikálódnak-e, vagy elutasítják, esetleg eliminálják, neutralizálják, s ezek az attitűdök miként alakítják a lemorzsolódás komplex, negatív társadalmi kérdésének jelentését a vezetői hozzáállásban. További fontos kérdés annak tisztázása, hogy miként gondolnak a kötelező iskolai szociális szolgálatra? Ahhoz a kutatási kérdéskomplexhez szeretnék ez által közel kerülni, ami a *diskurzív jelentésalkotás során a szereplők egymáshoz való viszonyát, az egyes szereplők pozicionálását, a diskurzusban az oktatási fókusz körülírását jelentő kérdések csoportja.**

A fókuszcsoporthoz

A fogalmi háló definitív tartalmú hívószavaira/kulcsszavaira épülne a fókuszcsoporthoz vizsgálat. A *fókuszcsoporthoz* a kiválasztott iskolák *szociális munkásainak* és az *iskolák* kijelölt kapcsolattartó *tanárainak* a részvételével készülne. A fókuszcsoporthoz vizsgálat azt a helyzetet használná ki, hogy a csoportos beszélgetés alanyai eltérő módon pozicionálják magukat a kutatás központi problémája, a lemorzsolódás szempontjából, ugyanakkor közös térben mozognak, így reményeim szerint dinamikusan lehet a véleményeket ütköztetni. Ahhoz a kutatási kérdéskomplexhez szeretnék általa közelebb kerülni, ami az oktatási egyenlőtlenségek kérdését a társadalmi egyenlőtlenség dimenziójába emeli. A csoport vezetője, a kutató, facilitáló szerepkörbe helyezkedhet. A módszer költséghatékony, meglehetősen gyorsan juthatunk általa kellő mennyiségű és minőségű információhoz, dinamikus, nem zárt rendszer, lehetőséget nyújt az innovációra, fejlesztésre, a moderátornak lehetősége van arra is, hogy bizonyos szintű egyéni információhoz, reakcióhoz jusson. Audio és videó felvétel készül róla. A beszélgetés hanganyagából gépet /jegyzetelt átirat készül, mely az elemzés alapját képezi.

A blog

A fókuszcsoporthoz vizsgálatot összehangban, a két szakpolitika metszetében megjelenő hívószavak, definíciók fogalmi hálójának vizsgálatát célozná meg, az *iskolai szociális munka* felől. Feltételezésem szerint ugyanis, az iskolai szociális munkások, ebben a közös térben, ezekkel a definíciókkal dolgoznak. Az *online blog* mint *szakmai blog* a mintába került iskolák szociális munkásainak hozna létre egy olyan online teret, melynek célja a központi tudásprobléma (lemorzsolódás) többrétegűségének feltárása. A közös metszet fogalmi tartalmi kerülnének megvitatásra ezen a felületen., az ezekről való elméleti és tapasztalati tudáskészletek egybe gyűjtése a cél, konnektivisták módszerrel. Az iskolai szociális munka egyfajta hálózatalapú tudásközösségének létrehozása a lemorzsolódás összetett problémája mentén. (Forgó-Komló, 2015.) Ezzel a módszerrel elsősorban az iskolai szociális munkának a közös jelentéshálóban való pozicionálása kérdéséhez szeretnénk közelebb kerülni.

Összegzésül fontosnak tartom azt kiemelni, hogy a tervezett kutatásban a Miskolci Járás nem miskolci, állami fenntartású általános iskolái vesznek részt. A régió vidéki, állami fenntartású általános iskolái, a vonatkozó felmérések és kutatások tükrében, különösen kitétek a lemorzsolódás nagyarányú veszélyének. Ennek megfelelően oktatási rendszerünknek a lemorzsolódás kontextusából veszélyes tulajdonságai - mint szegregált, alulteljesít, szelektív, szerkezetileg széttagolt - , fokozottabban éreztetik negatív hatásait a tanulói teljesítményben. Az egyének szintjén a sikertelen iskolai életút számtalan negatív következményt von maga után, a későbbi munkaerőpiaci lehetőségek és általában a gyorsan változó gazdasági, társadalmi viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodás szempontjából. Mindez tágabb összefüggésben sem mellékes probléma, ha a térség elmélyülő deprivációs tendenciáira gondolunk. A régióban ezért kiemelten fontosnak tartom az iskolai szociális munka módszertanában és gyakorlatában rejlő potenciál összetett, tágabb vizsgálati körbe helyezett kutatását.

Felhasznált irodalom

Könyvek, monográfiák

Fargion, Silvia (2001): Elmélet és gyakorlat: Mit számítanak a szavak? Nyelv, tudás és szakmai közösség a szociális munkában. In A globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában. Szöveggyűjtemény. Bányai Emőke (szerk.) ELTE TáTK, 33-50.

Forgó Sándor-Komló Csaba (2015): Blended learning, tudásszervezés, hálózatalapú tudásmegosztás. Online tananyag. Eger http://okt.ektf.hu/data/szlahorek/file/kezek/06_blended_04_11/index.html

Géring Zsuzsanna (2008): 'Diszkurzív fordulat' a társadalomtudományokban. In Modern szociológiai paradigmák. Némedi Dénes (szerk.) Napvilág Kiadó, Bp., 387-406.

Keller, Reiner (2005). Analysing Discourse. An Approach From the Sociology of Knowledge [33 paragraphs]. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 6(3), Art. 32. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0503327>

Kövér Ágnes (2021): Feminizmus a szociális munka kutatásában. In A szociális munka elmélete és gyakorlata 7. kötet Tudományos gondolkodás és kutatás a szociális munkában I. Fábíán-Hegyesi (szerk.) MTA Szociológiai Tudományos Bizottság Szociális Munka Albizottság, 92-121.

Mannheim Károly (1995): A kultúra és a kultúra megismerhetőségének szociológiai elmélete (Konjunktív és diszjunktív gondolkodás). In Mannheim Károly: A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok. Atlantisz, 147-331.

Némedi Dénes (2006): Az értékmentesség elve a szociológiában (Kísérlet a probléma fölvázolására) In Szakmai Etika Szöveggyűjtemény Szociológusoknak Kiss Gabriella (szerk.) Debrecen, 9-17. <http://mek.oszk.hu/13100/13106/13106.pdf>

Szurbik Gabriella (2022a): A lemorzsolódás elleni magyar oktatáspolitikai stratégia minőségbiztosítási rendszerének bemutatása. In Szellem és Tudomány a Miskolci Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének folyóirata. 3-4. szám.

Jogszabályok, egyéb

229/2012. (VIII. 28.) Korm. rendelet a nemzeti köznevelésről szóló törvény végrehajtásáról

A végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni középtávú stratégia (1603/2014 (XI. 4.) Korm.határozat) <http://eslplus.eu/documents/V%C3%A9gzetts%C3%A9g%20n%C3%A9lk%C3%BCli%20iskolaelhagy%C3%A1s%20.pdf> (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

Magyarország Nemzeti Reform Programja – A Széll Kálmán Terv Alapján (2011.április) [https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti Reform Program 2011 aprilis.pdf](https://www.liganet.hu/images/a6016/Nemzeti_Reform_Program_2011_aprilis.pdf) (utolsó letöltés: 2021.04.16.)

Nemzeti Stratégiák (2015) Oktatókutató és fejlesztő Intézet <https://ofi.oh.gov.hu/kiadvany/nemzeti-strategiak>

Végzettség nélküli iskolaelhagyás elleni küzdelem. Cselekvési terv 2014-2020. Köznevelésért felelős államtitkárság, 2016. (1729/2016. (XII. 13.) Korm. határozat) https://eslplus.eu/documents/ESL-Cselekv%C3%A9si-terv_20161109.pdf (utolsó letöltés:2023.01.13.)

**VOSVIEWER, REZILIENCIA, NEVELÉSTUDOMÁNY - A MAGYAR
SZAKIRODALOM TARTALMI ELEMZÉSI LEHETŐSÉGE EGY BIBLIOMETRIAI
SZOFTVERREL**

PTE BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Nagy László

Absztrakt

Tanulmányunk célja, hogy ismertebbé tegyük és kedvet csináljunk a VOSviewer szoftverhez, amely bibliometriai adatok – folyóiratok, kutatók, szervezetek, dokumentumok – hálózati kapcsolatait állítja elő és jeleníti meg vizuálisan, valamint szövegbányászatra is alkalmas ugyancsak bibliográfiák címeinek, kulcsszavainak, kivonatainak elemzése által. Bár a program külföldön nagy népszerűségnek örvend, hazai terepen, és különösen a neveléstudományban alig alkalmazzák. A szoftver elsődlegesen nagy külföldi adatbázisok akár több ezres rekordhalmazainak fogadására van felkészítve, ugyanakkor – bizonyos korlátok között – magyar adatbázisok bibliográfiai rekordjai is látványosan megjeleníthetők és elemezhetők vele. Írásunkban ennek technikai feltételeit járjuk körül (konkrét tartalmi elemzés nélkül), arra fókuszálva, hogy a hazai adatok hogyan tehetők kompatibilissé egy tartalmi elemzésre. Mindehhez egy konkrét kutatás kapcsán használt 112 elemű rekordhalmazt használunk, amelyhez a reziliencia témájában megjelent neveléstudományi publikációkat válogattunk a teljesség igényével, azért, hogy a téma hazai fejlődéstörténetét elemezzünk 2012 és 2022 között.

Kulcsszavak: reziliencia, neveléstudomány, szakirodalom, kulcsszavak, network, VOSviewer

Abstract

The aim of our study is to raise awareness of and interest in the VOSviewer software. VOSviewer produces and displays visually attractively network relations of bibliometric data – researchers, organisations, journals, documents –, and also provides text mining by analysing titles, keywords and abstracts of bibliographies. Although the programme is very popular abroad, it is hardly used in Hungary, especially in education science. The software is primarily designed to handle large international scientific databases with up to several thousand records. But, with certain limitations, it can also be used to display and analyse bibliographic records from Hungarian databases and catalogues. In this paper, we will discuss the technical conditions for this analysis (without the specific examination), focusing on how domestic data can be made compatible for VOSviewer keyword mapping. For this purpose, we use a 112-item record set of publications published between 2012 and 2022 which was created in order to analyse the evolution of the topic of resilience in Hungarian educational science.

Keywords: resilience, educational science, publications, keywords, network, VOSviewer

Problémafelvetés

Célunk annak áttekintése, hogy egy szabadon elérhető – ám a neveléstudományban mégis kevésbé használt – szoftver mennyiben segítheti a reziliencia témájában született neveléstudományi publikációk tartalmi elemzését. Jelen tanulmányunk tulajdonképpen egy korábbi munkánkhoz kapcsolódik, amelyben adott szempontok szerint igyekeztünk lehetőleg teljeskörűen feltérképezni és formailag elemezni a neveléstudományban 2012 és 2022 között megjelent hazai, magyar nyelvű, rezilienciával foglalkozó publikációkat (Szirtes-Tankó, 2023). Ehhez releváns bibliográfiai rekordokat zömmel az MTMT adatbázisból és az OPKM katalógusát használva gyűjtöttünk és válogattunk. Az adatgyűjtés nehézségeiről az előző tanulmányban már

részletesen beszámoltunk, ezekre itt most nem térünk ki. Az adatgyűjtés végén összesen 112 magyar nyelvű, bibliográfiai rekord állt a rendelkezésünkre, amelyek legfontosabb paramétereit (szerző, cím, megjelenés éve, dokumentum típusa, folyóirat neve) excel táblázatban rögzítettük, majd statisztikai elemzéseket végeztünk, ahogy említettük, elsősorban a formai sajátosságokra koncentrálva. Olyan kérdésekre kerestünk válaszokat, hogy a vizsgált időszakon belül milyen eloszlással jelentek meg a dokumentumok, kik, mikor, milyen típusú tanulmányokat írtak a rezilienciáról, és ezek hol jelentek meg. A publikációkat tartalmilag csak vázlatosan elemeztük: a címek, szerzői kulcsszavak és az absztraktok kifejezései alapján nagyjából körülhatároltuk a reziliencia-publikációkhoz kapcsolódó kulcsfogalmakat. A kulcsfogalmak előfordulási gyakoriságát szófelhő segítségével prezentáltuk vizuálisan jól megragadható formában. Ezen kívül a tanulmányokat három szempont szerint kategorizáltuk – egyrészt, hogy milyen oktatási szintre másrészt, hogy milyen célcsoportra koncentráltak, valamint milyen fő vizsgálati módszert (kvantitatív-kvalitatív) használtak –, és az eloszlásokat táblázatos formában jelenítettük meg.

Miközben a formai vizsgálódás számos tanulsággal járt, az előző tanulmányt azzal az érzéssel fejeztük be, hogy bár érintettünk tartalmi kérdéseket is röviden, jó lenne valamilyen módon még egy kicsit közelebb jutni ezekhez a sajátosságokhoz. Egyfelől szeretnénk volna további szelektálás nélkül egyben tartani a legújított halmazt, hogy ne csak formailag, hanem tartalmilag is átfogóan lássunk rá a megjelent publikációkra. Másfelől azonban 112 rekord egyedi elemzése messzemenően meghaladta volna egyetlen kutató kapacitásait: a szisztematikus irodalomfeltárás elsősorban csapartmunka (Zawacki-Richter et al., 2020; Fehérvári, 2019). Egy frissen megjelent külföldi tanulmány – amely szintén a rezilienciával kapcsolatos, az elmúlt évtizedekben, angol nyelven megjelent neveléstudományi publikációkat veszi górcső alá – elemzési eszköze azonban megoldási lehetőséget kínált a fent említett dilemmánk feloldására. Borazon & Chuang meggyőzően mutatta be a VOSviewer használhatóságát nemzetközi adatbázisok esetében (2023). Mivel a szoftver használata csak nemrég jelent meg a magyar nyelvű tudományos szakirodalomban (pl. Kő, 2018; Szabó & Szűcs, 2022; Kozma, Fehér, & Bosnyák-Simon, 2023; Balkányi&Vitrai, 2023) és a hazai neveléstudományi kutatásokban sem végeztek vele még elemzést, ezért hasznosnak gondoljuk bemutatni azt az eljárást, ahogy hazai terepen a programot kutatási céljaink szolgálatába tudtuk állítani.

A VOSviewer program

A VOSviewer (jelenlegi verzió: 1.6.20), ingyenesen letölthető programot, két holland kutató, Nees Jan van Eck és Ludo Waltman, a Centre for Science and Technology Studies of Leiden University munkatársai fejlesztették ki, és fejlesztik a mai napig. Saját jól strukturált honlapja, részletes kézikönyve, oktatóvideói vannak, és a fejlesztők több tudományos cikkben is bemutatták, elemezték a szoftvert, összevetve más hasonló programokkal is. A nemzetközi tudományos szférában jelenleg az egyik legismertebb, legnépszerűbb és leginkább sokat ígérő programok egyike (Arruda et al., 2022; Kirby, 2023), leginkább könnyű használhatósága miatt (Bukar et al., 2023). A fejlesztők által készített kézikönyv jó ugródeszka a programmal való ismerkedéshez (van Eck & Waltman, 2023), ezért az alábbiakban főként azt a néhány sajátosságot emeljük ki, amelyek lehetővé tették, hogy adatainkat a program fogadja és előállítsa a céljainknak megfelelő hálózati térképeket, amelyek nagyban megkönnyítik majd az elemzést és árnyalják korábbi eredményeinket.

A szoftver használatának két fő iránya van. Egyrészt bibliometriai adatokat, folyóiratokat, kutatók, egyedi publikációk hálózati kapcsolatait állítja elő és jeleníti meg vizuálisan, másfelől szövegbányászatra is alkalmas ugyancsak bibliográfiák címeinek, kulcsszavainak, kivonatainak elemzése által, tudományos szövegek kulcskifejezései közötti kapcsolatok feltárása és megjelenítése révén. Több ezres mintákat is tud kezelni, és a program által generált bibliometriai térképek látványosak és jól elemezhetők, vagyis, ahogy a fejlesztők hangsúlyozzák, a hasonló programok piacán kifejezetten versenyképes szoftverről van szó (van Eck & Waltman, 2010). Kompatibilis a Windows, a Linux, a Mac OS operációs rendszerekkel. Kezeli a Web of Science,

Scopus, PubMed, Lens és a Dimensions bibliográfiai adatbázisfájlokat, a hivatkozáskészítő programfájlok közül a RIS-t, EndNote-ot és a RefWorks-t. Képes adatokat fogadni API-kon keresztül (pl. Crossref, OpenAlex, Europe PMC, Semantic Scholar, Wikidata). A már említett Arruda et al. tanulmányának 1. táblázata jól összefoglalja a szoftver sajátosságait, és össze is hasonlítja egy másik népszerű szoftverrel (Bibliometrix) (2022. 392-393.) Összegezve: a szoftver egyszerre képes elemezni és vizualizálni hálózati térképeken az adatokat, és használata nem feltételez haladó szintű informatikai ismereteket.

A szoftver a vizsgált itemeket (tárgyszavak, szerzők, folyóiratok stb.), előfordulásuk és páronkénti kapcsolataik alapján értékeli és eszerint jeleníti meg vizuálisan: minél többször fordul elő egy kifejezés, annál nagyobb a hozzá tartozó kör a térképen. A program azok közé a szoftverek közé tartozik, amelyek a kapcsolatokat a távolságuk alapján (distance-based) értékeli. Minél többször fordul elő együttesen két item, annál közelebb vannak egymáshoz. Az összes itemet – egymással való kapcsolataik és a közöttük levő távolság szerint – csoportokba, klaszterekbe sorolja. Minden item csak egy klaszterbe tartozhat. Az azonos klaszterbe tartozó itemeket a program azonos színnel jelöli. Magától értetődő módon, ha egy item nem kapcsolódik semelyik másikhoz, akkor kívül esik a hálózaton. A hálózatokat háromféleképpen lehet megjeleníteni. A kapcsolathálózati megjelenítésben (network visualization) az itemet egy bizonyos színű (amelyik klaszterbe tartozik) kör reprezentálja, amelynek mérete attól függ, hányszor fordul elő a halmazban, mellette a neve jelenik meg, a vonalak pedig a vele kapcsolatban levő itemekkel fűzik össze. Az átfedő megjelenítés (overlay visualization) az itemekhez rendelt értékeket mutatja meg, ha vannak ilyen értékek: ezek egy skálán jelennek meg, a legalacsonyabb értéktől a legmagasabbig, vagy kronológiai sorrendben, alapesetben a kék színtől a zöldön át a sárgáig árnyalati eltérésekkel. A sűrűség megjelenítés (density visualization) az itemeknél ugyanazt mutatja meg, mint a hálózati megjelenítés – csak alapesetben a piros (a mi példánkban nincs), sárga, zöld, kék színeket használva –, vagyis az item erősségét és a körülötte levő itemeket, de a kapcsolatok nélkül, ami által a hálózat fő területei, az itemek elhelyezkedése és egymástól való távolságuk jól áttekinthetővé válnak.

Magyar rekordok, tartalmi elemzés, VOSviewer-kompatibilitás

Ahogy mondtuk, olyan lehetőségek után kutattunk, amivel a neveléstudományi reziliencia témakörében már rendelkezésünkre álló, nem nagy méretű, magyar nyelvű, bibliográfiai rekordhalmazt elemezni tudjuk tartalmilag. Korábban nem volt tapasztalatunk kapcsolathálózatok feltérképezését segítő programokkal, így a Borazon & Chuang által vizuálisan látványosan megjelenített nemzetközi neveléstudományi reziliencia fogalom network-je azonnal felkeltette az érdeklődésünket (2023). A rövid internetes, szakirodalmi tájékozódás alapján úgy láttuk, hogy bár egy az egyben nem tudjuk adaptálni a módszert, bizonyos kompromisszumokkal alkalmassá tehetjük saját adatainkat az elemzésre.

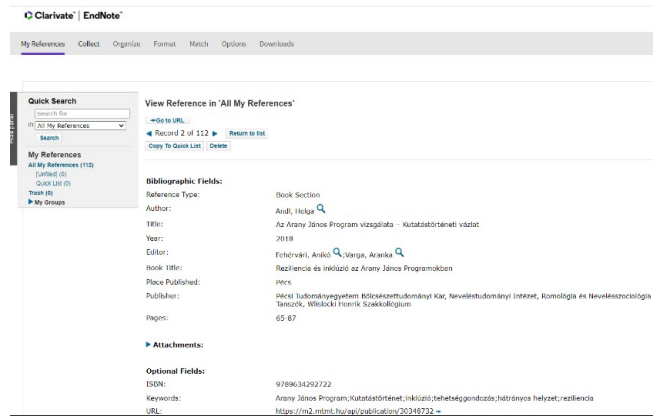
A legkézenfekvőbb adattranszfert – a bibliográfiai adatbázisok rekordjainak betöltését – nem tudtuk használni, mivel nem a felkínált nagy külföldi adatbázisokból vettük a rekordokat, hanem magyar adatbázis és katalógus alapján dolgoztunk. Így az alternatív megoldások között kerestünk adatforrásainkkal kompatibilis módszert. A hivatkozáskészítő szoftverek támogatott fájl típusait átnézve és összevetve adatforrásainkkal megállapítottuk, hogy az MTMT adatbázis és az OPKM katalógusa is lehetővé teszi találati halmazok RIS adatformátumban – txt kiterjesztéssel – való lementését, ami végül az egyetlen járható út lett az esetünkben. Sajnos mindkét adatbázis nagyon korlátozott letöltési lehetőségeket kínál, ami miatt kevésbé alkalmasak más szoftverekben való közvetlen használatra.

Az MTMT adatbázisból kinyert rekordok betöltésekor azzal szembesültünk, hogy a VOSviewer nem tudott belőlük fogalmi térképet generálni, az OPKM rekordjaiból azonban igen. A kezdeti siker tehát felemás volt, mivel az MTMT-ből nyertük az adataink nagyobb részét, az OPKM-ből eredetileg mindössze 20 rekorddal egészült ki a halmazunk. A duplumok számbavétele után is

csak 61 tanulmányt találtunk meg az OPKM katalógusában – a könyvtár gyűjteményszervezési és -feltárási politikája miatt –, vagyis a korábban összegyűjtött rekordok majdnem fele (46%) hiányzott. Ráadásul a 61 rekord nem reprezentálta az eredeti mintát, sem az időbeli eloszlás, sem a dokumentumtípusok, sem a folyóiratok, sem a szerzők tekintetében. Felülreprezentáltak voltak az időszak második felében (2017-2022) megjelent tanulmányok (OPKM:75% versus összes 66%), a folyóiratcikkek (és teljesen hiányoztak a PhD értekezések), a 31 féle folyóirat közül csupán 18 (bár ezek főleg neveléstudományiak voltak), a 101 egyedi szerző helyett csupán 66 fordult elő, és a leggyakrabban publikáló 16 szerző közül kettőnek egyetlen tanulmánya sem jelent meg a listában. Így elvetettük azt, hogy a továbbiakban ezzel a szűkített halmazzal – mint reprezentatív mintával – dolgozzunk tovább.

Az MTMT-ből nyert rekordokkal kapcsolatos kudarcunk okát az EndNote hivatkozáskészítő programban kezdtük elemezni. A halmazok betöltése után kiderült, hogy a kettő különbsége a kulcsszavak (keywords) meglétében vagy hiányában van: az MTMT rekordjaiból hiányoztak a kulcsszavak. Az OPKM szakkönyvtárként tárgyszavakat, szemantikus metaadatokat – amelyek egy adott, korlátozott számú fogalomkészletből, teauruszból vannak kiválogatva, azonos szabályok szerint, a neveléstudományi szakirodalomban jártas személyek által – társít a bibliográfiai rekordokhoz az analitikus feltáró munkája során, amelyeket RIS formátumban a keywords (KW) mező tartalmaz. Ezzel párhuzamosan a VOSviewer-ről is bővült a tudásunk, amennyiben rájöttünk, hogy RIS/TXT formátumban csak a rekordok keywords mezőjében levő fogalmakat tudja elemezni, a cím és az absztrakt mezőt nem vonja be. Így bár a szoftver által elemzett mezők száma leszűkült, de az OPKM tárgyszavaival minőségi szempontból jól jártunk, mivel nyelvileg és tartalmilag szabályozott fogalmak bevitelére adott lehetőséget, és nem kellett külön a ragokkal, szinonimákkal, tiltólistás szavakkal (stopwords) stb. foglalkozni.

A két halmaz egységesítésére, a duplumok kiszűrésére és a rekordokból hiányzó tárgyszavak pótlására szintén az EndNote programot használtuk (1. ábra). A duplumszűrést részben automatikus paranccsal, részben manuálisan végeztük, a beviteli különbségek és hibák miatt. Majd manuálisan felvettük a FSZEK Szociológiai adatbázisában talált 1 rekordot, előállítva így az eredeti 112 elemű halmazunkat. Második lépésben – felhasználva több éves könyvtári tapasztalatainkat, amit szakirodalmi adatbázis-építésben szereztünk – hozzárendeltük a tárgyszavakat (átlagosan 6-8 darabot) azoknak a publikációknak a keywords mezőjéhez, ahol hiányoztak. Ezt a címek, online elérhető absztraktok és teljes szövegek, valamint a korábbi elemzésünk tartalmi hozadékait felhasználva végeztük el. A tárgyszavazáskor nagyrészt illeszkedtünk az OPKM gyakorlatához, hogy az elemzendő halmaz minél egységesebb legyen. Ugyanakkor az OPKM rekordjaiban levő tárgyszavakat is módosítottuk kis mértékben, ahol szükségesnek találtuk: egyrészt felvettünk új kifejezést, amit a reziliencia témájában relevánsnak gondoltunk és nem találtunk (kompenzáló tényező), másrészt egységesítettünk redundánsnak tartott kifejezéseket (pl. egységesen a cigányság kifejezést használtuk a cigányság/cigány gyermekek kettőse helyett), harmadrészt pedig pontosítottuk a 'vizsgálat' tárgyszót, ahol a publikációból kiderült, hogy milyen jellegű volt. Azokat a fő kategóriákat használtuk, amit az előző elemzéskor, így pl. kvalitatív, kvantitatív, esettanulmány. Munkánk eredményeképpen végül rendelkezésre állt az összes korábban elemzett rekord, hasonló elvek mentén tárgyszavazva, az EndNote-ból lementve, olyan formában, amelyet a VOSviewer elfogadott, képes volt a kulcsszavak alapján elemzést végezni és az eredményeket megjeleníteni.

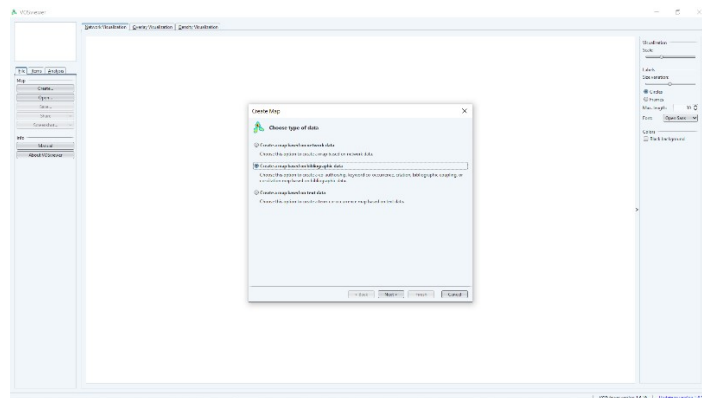
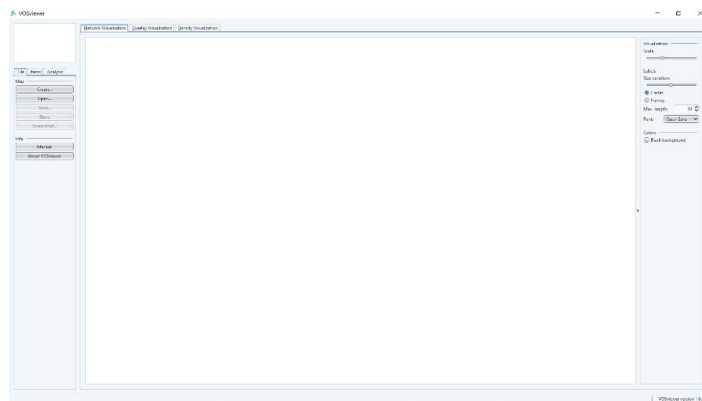


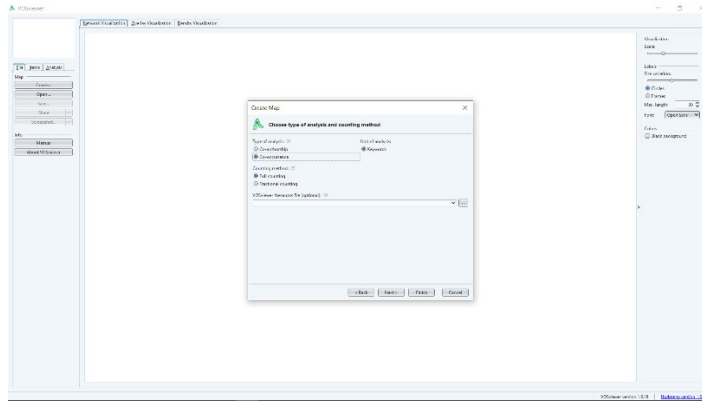
1. ábra

Példa egy tárgyszavazott rekordra az EndNote hivatkozásszerkesztő programban. Forrás: saját szerkesztés

Magyar adatok kapcsolati térképei a VOSviewer-ben

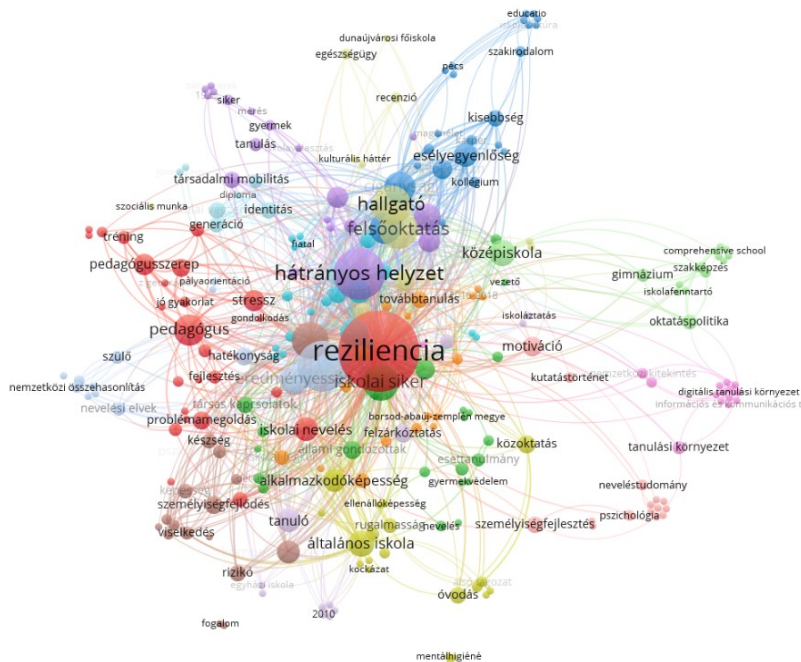
Bár adathalmazunk tényleges tartalmi elemzése egy következő tanulmányunk tárgya, kedvcsinálónaként az alábbiakban, a kezelőpanel képsora mellett, felvillantjuk, milyen térképek generálására is képes a szoftver: a háromféle térképet, valamint egy példát arra, ahogy a nagy egészen belül egy-egy fogalom kapcsolathálójára ráfókuszálhatunk.





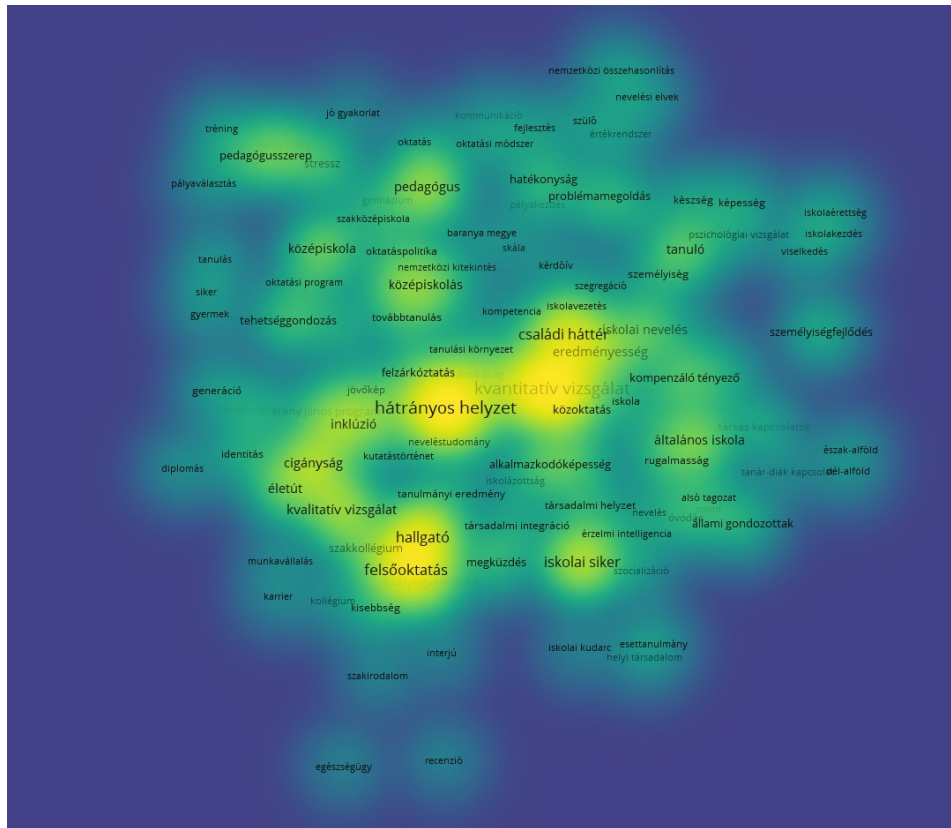
2. ábra

A VOSviewer nyitófelülete és a térképek generálásához vezető lépések közül kettőnek a kezelőpanelje

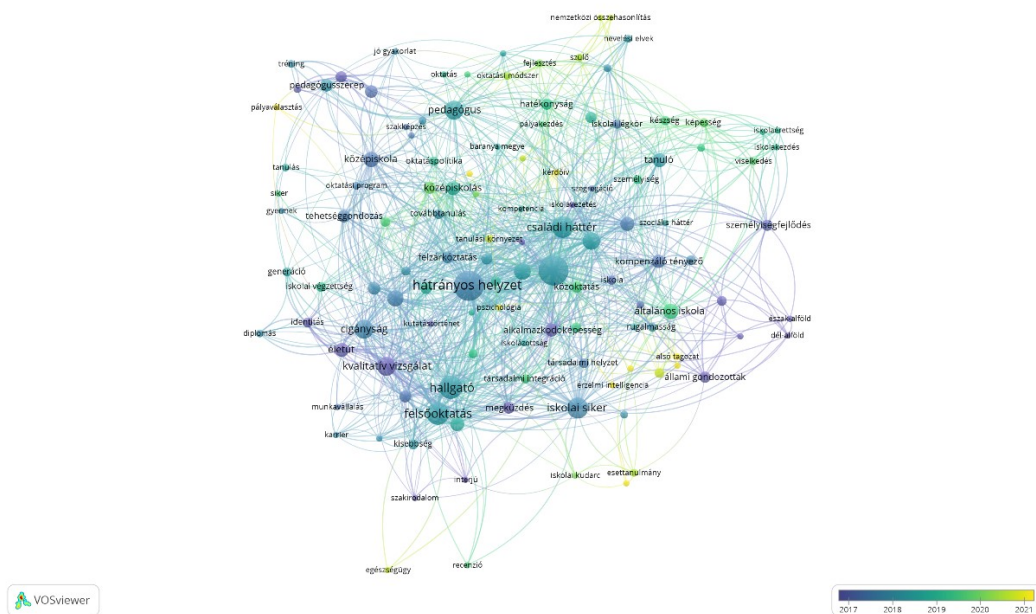


3. ábra

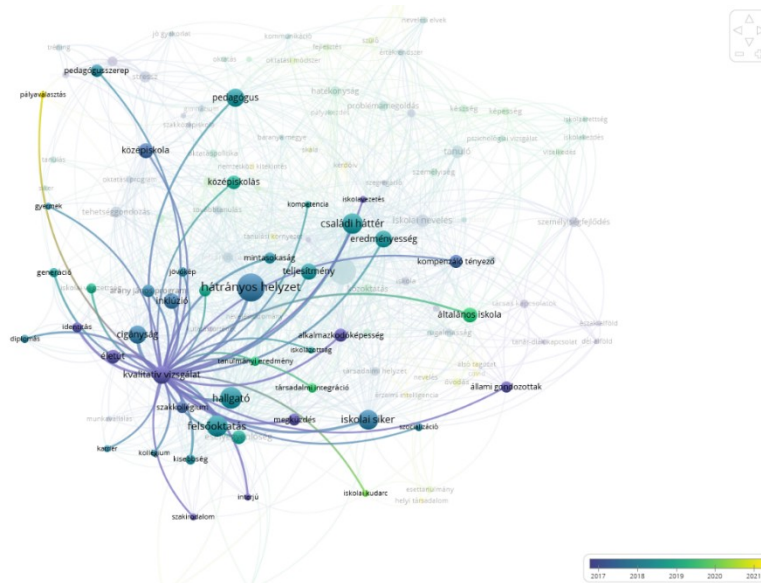
Példa az összes tárgyszót magában foglaló network térképre. Forrás: saját szerkesztés



4. ábra
Példa a reziliencia kifejezést mellőző, legalább kétszer előforduló tárgyszavakat magában foglaló sűrűség (density) térképre. Forrás: saját szerkesztés



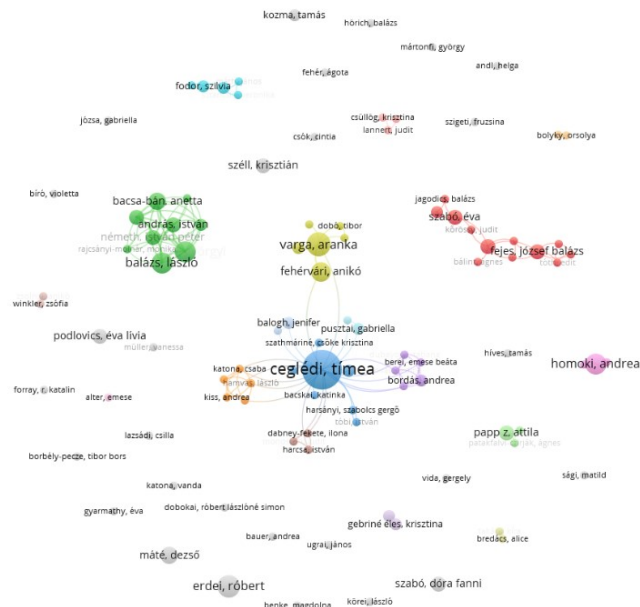
5. ábra
Példa a reziliencia kifejezést mellőző, legalább kétszer előforduló tárgyszavakat magában foglaló átfedő (overlay) térképre. Forrás: saját szerkesztés



6. ábra

Példa az 5. ábra bázisán létrehozott, a *qualitív vizsgálat* kulcsszó kapcsolathálójára fókuszáló átfedő (overlay) térképre. Forrás: saját szerkesztés

A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy RIS/TXT formátumot használva a kulcsszavak közötti kapcsolathálózat mellett, a program a szerzők közötti kapcsolathálózat legenerálását is felajánlja. Ez a szempont alapvetően nem állt érdeklődésünk középpontjában, hiszen a korábbi tanulmányunkban már kitértünk erre. Akkor manuálisan rendeztük csoportokba a szerzőket, és megállapítottuk, hogy ezen a tématerületen inkább egyéni vagy kis számú szerzői csoportok az alkotók (Szirtes-Tankó 2023). A VOSviewer térképe (7. ábra) révén azonban vizuálisan is képessé váltunk ennek megjelenítésére, ráadásul ugyanerre az eredményre sokkal egyszerűbben jutottunk el.



7. ábra

A 2012 és 2022 között megjelent neveléstudományi reziliencia-publikációk szerzői kapcsolathálózata. Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

Bár a program a kipróbálása során felszínre hozott több korlátot is, amely esetünkben határokat szab a hazai adatelemzés részletességének – RIS/TXT formátumban csak a szerzőket és a kulcsszavakat tudja elemezni, ill. a tartalmi elemzésbe a címetek, absztraktokat nem, csak a kulcsszavakat tudtuk bevonni –, mégis megfontolásra ajánljuk azoknak, akik akár külföldi, akár hazai bibliometriai adathalmazokkal vagy szöveges állományokkal dolgoznak. Tapasztalataink szerint a bemutatott szoftver az adatok forrásai és az adatfeldolgozás terén is sok lehetőséget kínál, akkor is jól használható, ha a matematikai statisztikában kevésbé jártas a kutató, kezelőfelülete egyszerű és az eredmények grafikai megjelenítését tekintve – egyéb szoftverekhez képest is – látványos térképeket eredményez. Külön erénye, hogy a magyar betűket, ékezeteket is kiválóan kezeli. A szoftver természetesen nem tökéletes, a hiányosságai között megemlíthük többek között a testreszabhatóság korlátozottságát, azt, hogy egyidejűleg csak egy adatforrásból származó adatokat tud elemezni (Arruda et al., 2022) és az adatok vizuális megjelenítésének, ill. az időbeli trendek elemzésének korlátozottságát is (Tay, 2022). Ezzel együtt nagyra értékeltük, hogy bár elsősorban nagy nemzetközi bibliográfiai adatbázisok adatainak elemzésére van optimalizálva, a sokoldalúsága miatt alkalmazhatónak bizonyult hazai bibliográfiai rekordoknál is. Egy ilyen lehetőséget, eljárást mutattunk be részletesebben, remélve, hogy mindez akár más (kezdő) kutatók munkáját is megkönnyítheti.

Irodalom

- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença, D., Jr, & Bartholo, R. (2022). VOSviewer and Bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association* 110(3), 392–395. <https://doi.org/10.5195/jmla.2022.1434>
- Balkányi, L., & Vitrai, J. (2023). Elemezd a szakirodalmat szövegbányászattal! Példák a gyermekkori túlsúly és elhízás témakörében. *Multidiszciplináris Egészség és Jólét*, 1(2), 13-27. <https://doi.org/10.58701/mej.11195>
- Borazon, E.Q. & Chuang, HH. (2023). Resilience in educational system: A systematic review and directions for future research. *International Journal of Educational Development* 99, 102761. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102761>.
- Bukar, U. A., Sayeed, M. S., Razak, S. F. A., Yogarayan, S., Amodu, O. A., & Mahmood, R. A. R. (2023). A method for analyzing text using VOSviewer. *MethodsX*, 11, 102339. <https://doi.org/10.1016/j.mex.2023.102339>
- Fehérvári A. (2019). Eredményesség- és méltányosságkutatások a magyar közoktatásban. Szisztematikus irodalomáttétekintés 1990–2019. *Iskolakultúra* 31(4). 90-108. Elérés forrás <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/34344>
- Kirby, A. (2023). Exploratory Bibliometrics: Using VOSviewer as a Preliminary Research Tool. *Publications*, 11(1), 10. <https://doi.org/10.3390/publications11010010>
- Kő, A. (2018). Innovatív infokommunikációs technológiák az elektronikus kormányzati megoldásokban. Kutatási kihívások és lehetséges megoldások. Nemzeti Közszerológiai Egyetem.
- Kozma, D.E., Fehér, H., & Bosnyák-Simon, N. (2023). Fókuszban a vállalkozói jellemvonások. Tudományos publikációk elemzése a bibliometria módszerével. *Vezetéstudomány* 54(6). 60-74. DOI: 10.14267/VEZTUD.2023.06.05
- Szabó, T., & Szűcs, R. S. (2022). A personalizáció jelentősége a marketingben. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 17(3-4), 11–22. <https://doi.org/10.14232/jtgf.2022.3-4.11-22>
- Szirtes-Tankó, T. (2023). Reziliencia a hazai neveléstudományi diskurzusban: Kutatástörténet statisztikai megközelítésben. *Iskolakultúra*, 33(10), 56–75. <https://doi.org/10.14232/iskkult.2023.10.56>

- Tay, A. (2022, June 24). *Using VOSviewer as a bibliometric mapping or analysis tool in Business, Management & accounting*. Singapore Management University. Libraries. <https://library.smu.edu.sg/topics-insights/using-vosviewer-bibliometric-mapping-or-analysis-tool-business-management>
- van Eck, N.J. & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics* 84, 523–538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- van Eck, N.J. & Waltman, L. (2023). *VOSviewer Manual. Manual for VOSviewer version 1.6.19*. Universiteit Leiden. CWTS.
- Zawacki-Richter, O., Kerres, M., Bedenlier, S., Bond, M., & Buntins, K. (2020). *Systematic reviews in educational research: Methodology, perspectives and application*. Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-27602-7>

ANOMÁLIADETEKCIÓ A 87,5 MHz – 108 MHz FREKVENCIASÁVBAN FELÜGYELT ÉS FELÜGYELET NÉLKÜLI GÉPI TANULÁSSAL

SzE-Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskola

Lektorálták: Prof. Dr. Lóth László és Herpai János

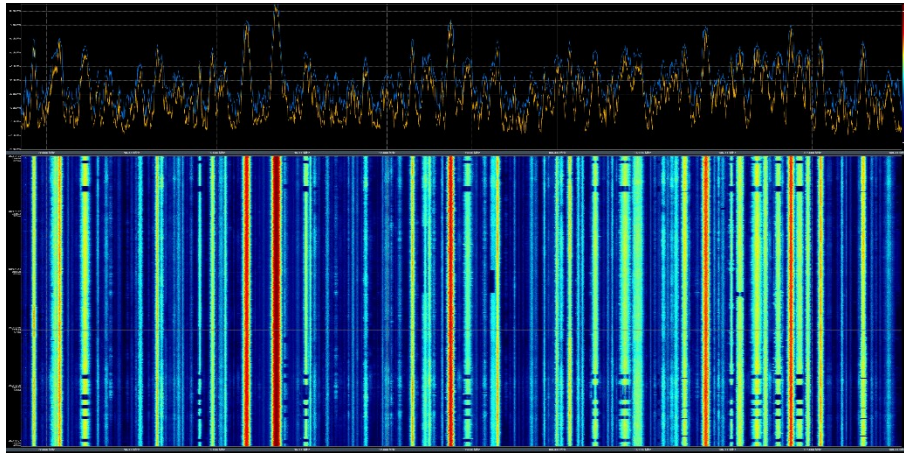
1. Bevezetés

Az infokommunikáció területén a zavartalan kommunikáció megteremtése kiemelt fontosságú feladat, mely a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) hatáskörébe tartozik. A frekvencia egy korlátos erőforrás, melynek felügyeletét a 2003. évi C. az elektronikus hírközlésről szóló törvény írja elő. A Hatóság a frekvencia engedélyek kiadása után folyamatosan monitorozza a rádiófrekvenciás spektrumot a zavartatás mentes működés érdekében. Erre vonatkozó mérések a nap huszonnégy órájában folyamatosan futnak és a kiértékelését a spektrummonitoring mérnökök végzik. A mérések kiértékelése rendkívül időigényes folyamat, így az esetleges hibák detektálása és azok elhárításának megkezdése jelentős idővesztést eredményezhet, akár több napos csúszást is okozva. Jelen kutatás célja a detektálás megvalósítása felügyelt és felügyelet nélküli gépi tanulás segítségével, majd ezek összehasonlítása alkalmazhatóság szempontjából.

Ezen a területen viszonylag kevés tanulmány született, így újnak mondható. Voltak megközelítések, mikor a spektrumot időszorként kezelték (Takács S. L., 2023; Yokkampon, Chumkamon, Mowshowitz, & Hayashi, 2020). Másik eredményes megközelítés, hogy a spektrumképet csúszóablakos megoldással figyelték meg, majd gépi tanulást alkalmaztak (Peng, Hu, & Wang, 2022). A sok változó zavarás és észlelhető anomáliák miatt felmerült az igény a felügyelet nélküli gépi tanulás (unsupervised learning) alkalmazására. Ennek a lényege, hogy a program csak a jó mintát tanulja meg és ha adott tolerancia értékkel eltérést tapasztal, akkor fog jelzést adni. Erre példa a "Unsupervised Wireless Spectrum Anomaly Detection with Interpretable Features" című cikk, amely 80%-os pontosságot ér el az anomáliák felismerésében, és csak 1%-os hamis riasztási arányt biztosít a rendszerben (Rajendran, Meert, Lenders, & Pollin, 2019).

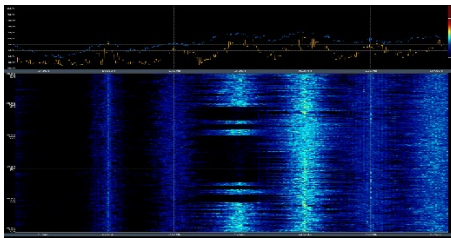
2. A frekvenciamodulált sáv és az ott jelentkező anomáliák

A frekvenciamodulált sáv (FM sáv) a 87,5 MHz – 108 MHz frekvenciatartományban található. Ez a frekvenciasáv a műsorszóró rádióadások számára van fenntartva. Az Országos Spektrummonitoring mérőhálózat 67 fixen telepített mérőállomást foglal magába, melyeken folyamatosan futnak a mérések. A mérések során három paramétert tud mérni a rendszer: frekvenciát, térerősséget és időt. Ezeket az értékeket ún. spektrogramon tudjuk ábrázolni, mint ahogy a 1. ábra mutatja. Ez egy háromdimenziós diagram, mikor az x tengely a frekvenciát, az y tengely az időt és az ábra színe a térerősséget mutatja. Ezekből az ábrákból tudják meghatározni a mérnökök a jelentkező anomáliákat. A következő jelenségeket detektálhatjuk: rádióadás leállása/elindulása, rádióadás modulációjának/audio modulációjának leállása és egyéb ismeretlen anomáliák.

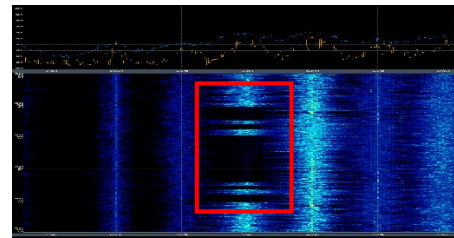


1. ábra 87,5 MHz - 108 MHz közötti frekvenciasáv (FM sáv) spektrogramja. Az x tengely a frekvencia, y tengely az idő és a szín reprezentálja a vételi térerősség értékét. Az egyes függőleges vonalak egy-egy rádióadást mutatnak. A diagram feletti grafikon ábrázolja a térerősség maximumokat és a vételi térerősség átlagát.

A rádióadás leállításának jelenségét a 2. ábra szemlélteti. Ebben az összefüggésben a függőleges vonalakat értelmezhetjük, mint egyes rádióműsorokat. A leállítás a vételi térerősség hirtelen csökkenésével jár, ekkor egy adott vonal – vagyis a rádióműsor – váratlanul megszűnik. Ez esetben a színintenzitás – azaz elektromos térerősség értéke – lecsökken, jelezve ezzel a rádióadás megszűnését.



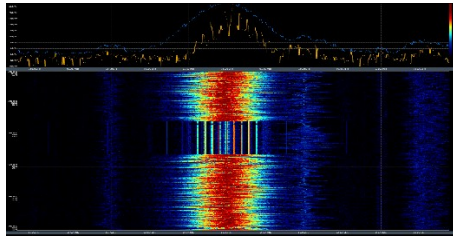
a.)



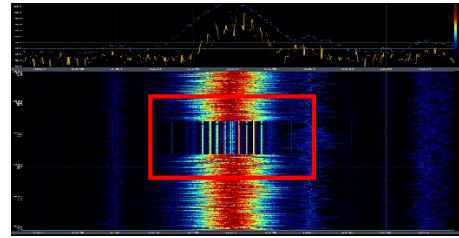
b.)

2. ábra Rádióadás leállása spektrogramon. Az a.) ábrán láthatók a rádióadások, illetve egy leállítás, mikor a térerősség értéke lecsökken. A térerősség csökkenése a színből látható. A b.) képen a leállítás látható kiemelten. Mikor a térerősség értéke újra megnő, akkor folytatódik a rádióadás.

A rádió audio modulációjának kiesését a 3. ábra szemlélteti. A szinuszos jel információkat hordozhat a különféle modulációs technikáknak köszönhetően. A szinuszos jel három alapvető összetevője – amplitúdó, fázis és frekvencia – mind modulálható. Amikor az audio modulációja leáll, a vivőfrekvencia és az alvivők is láthatók. A moduláció leállás annyiban különbözik, hogy csak a vivőfrekvencia marad kint, az alvivők nem.



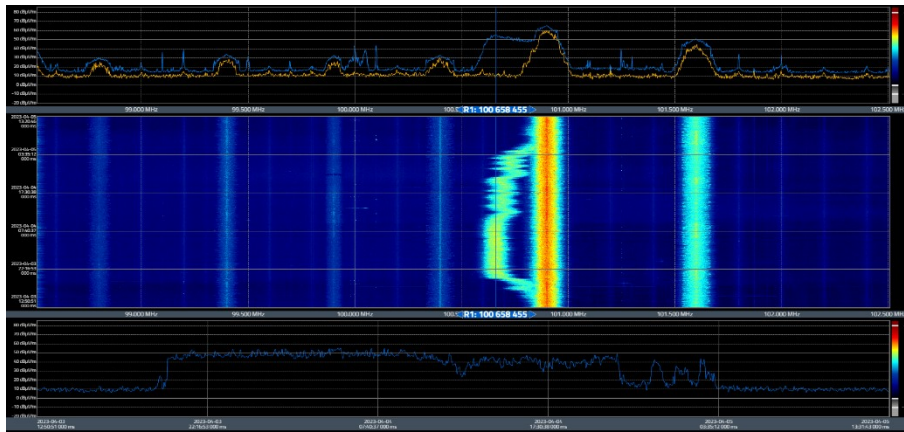
a.)



b.)

3. ábra Rádió audio modulációjának leállása spektrogramon. Az a.) ábrán látható egy audio moduláció leállás, mikor a térerősség értéke lecsökken, viszont a vivőfrekvencia és alvivők továbbra is kint maradnak. b) ábrán ugyan ez látható kiemelve.

Mivel ezek ismert és visszatérő jelenségek, ezért ezek észlelése nem tekinthető klasszikus értelemben vett anomália detekciónak. A felügyelt gépi tanulás esetén csak ezeket tudja az algoritmus megtanulni. Viszont előfordulnak olyan jelenségek, melyek valamilyen meghibásodott eszköz keltette zaj, így azok már nem taníthatók be felügyelt gépi tanulással. Ilyen jelenséget mutat a 4. ábra, ahol egy feltételezhetően meghibásodott adó kelti az rádióadás melletti zajt.



4. ábra Rádióadó meghibásodása miatt keletkezett zaj.

3. Gépi tanulás alkalmazása

A továbbiakban felügyelt és felügyelet nélküli gépi tanulással megvalósított anomália detekciók lesznek bemutatva. A következő hipotézist szeretné alátámasztani az összehasonlítás: miszerint a felügyelt gépi tanulással jelentősen pontosabb eredményt lehet elérni, viszont korlátos, azaz csak a visszatérő jelenségeket lehet vele azonosítani. (Nem tekinthető klasszikus értelemben vett anomália detekciónak.) A felügyelet nélküli gépi tanulás alkalmas az ismeretlen anomáliák megtalálására. Összeségében a két módszer együttes alkalmazásával lehet nagy hatásfokú szoftvert készíteni.

3.1 A tanító adatkészlet

A tanító adatkészlet a mért adatokból képzett mátrix volt, mely úgy állt össze, hogy a mátrix sorai az egyes időpontok voltak, az előzetesen beállított mérési pontossággal. A felügyelet nélküli gépi tanulásnál alkalmazott adatkészletben a mérések 77 másodpercenként történtek. A felügyelt gépi tanulásnál alkalmazott adatkészletnél 25 másodpercenként voltak mérések. Ezek nem befolyásolják a modell pontosságát, csupán az optimalizálásnál kell figyelembe venni. A mátrix oszlopai a mért frekvenciákat tartalmazzák, illetve a mátrix belsejében lévő elemek az adott frekvencián és időben mért térerősség értéke ($\text{dB}\mu\text{V}/\text{m}$)

A felügyelet nélküli gépi tanulás esetében a bemenet az egyes mátrix sorai, azaz egy-egy időpillanathoz tartozó vektor, ami a teljes FM sáv térerősség értékeit tartalmazza. A felügyelt gépi tanulásnál jobb hatásfok érhető el az adatkészlet átalakítása révén. A bemenet csak hét térerősség értéket tartalmaz, ami a rádióadásokat jellemzik, illetve egy címkét. Ezek a térerősség értékek a középfrekvencia (intermediate frequency – IF) és a frekvencia alatt 1-3 kHz eltéréssel, valamint az IF felett 1-3 kHz-el magasabb frekvenciaértékek. Mivel a rádióadások 150 kHz – 200 kHz szélesek, így ezek a számértékek mind ugyan azt a rádióadást jellemzik. Ha a program végigpásztázza a frekvenciákat, akkor nem csak az időpontot, hanem a frekvenciát (rádióadást) is be tudja azonosítani.

3.2 Felügyelet nélküli gépi tanulás

A felügyelt nélküli gépi tanulással megvalósított program lényege, hogy a bejövő adatokat két osztályba sorolja: jó vagy rossz. A legnagyobb különbsége a felügyelt gépi tanulással az, hogy nem fogja tudni megmondani az anomália típusát, csupán megtalálja. Ennek egyik lehetséges megvalósítása az Isolation Forest metódot. Az Isolation Forest algoritmus lényege, hogy a bemenő adatokat egy véletlenszerűen kiválasztott jellemzővel összehasonlítja, majd azokat a tagokat anomáliának kategorizálja, melyek a legnagyobb eltérést mutatnak. A modellnek a bemeneti paraméterek mellett még meg kell adni egy szennyezettség (contamination) értéket, mely [0, 0.5] intervallumban lehet. Ez a szám azt fejezi ki, hogy a bemeneti adatoknak mekkora része anomália. Ahogy az 1. táblázat mutatja, a modell pontossága romlik a szennyezettség növelésével. A felügyelet nélküli gépi tanulás általában akkor működik jól, ha nagyon nagy a tanuló adatkészlet és viszonylag kevés eseményt kell kiszűrnie. Az eredeti bemeneti adatkészlet 5 %-os szennyezettséget tartalmazott. Ekkor az elérhető pontosság 91,43 %, illetve 4,4 %-ban ad a modell hamis riasztást és 4,167 %-ban nem riaszt, mikor anomália jelentkezik.

1. táblázat Isolation Forest modellel megvalósított anomáliadetekció értékei különböző szennyezettség értékekre.

Szennyezettség	A modell pontossága [%]	A modell hamis riasztást ad [%]	A modell nem riaszt [%]
0,01	94.166667	1.071429	4.761905
0,02	93.214286	2.023810	4.761905
0,03	92.142857	3.095238	4.761905
0,04	91.666667	3.809524	4.523810
0,05	91.428571	4.404762	4.166667
⋮	⋮	⋮	⋮

A szennyezettséget a következőképp lehet közelíteni: az anomália mentes mérési értékekből képzett sorvektorok átlagos térerősségeit kiszámítjuk. Majd ezektől való eltérés alapján növeljük a szennyezettség értékét. Ezzel a módszerrel a teljes FM sávra vett átlagolás miatt az anomáliák is kiátlagolódhatnak. Jelen esetben az eredeti adatkészlet 5 %-ban volt szennyezett. Az átlagtól való 5 % eltérés esetén 14 %-os szennyezettséget eredményezett a program, ami 85,47 %-os pontosságot takar, emellett 11,9 % a hamis riasztások aránya. Az átlagtól való eltérés szigorítása esetén – 0,1 % az átlagtól való eltérés – csak kis mértékű javulást eredményezett. Ebben az esetben 11 %-os szennyezettség értéket becsült a program, mely 87,5 % pontosságú, 9,4 % a hamis riasztások száma, és 3,1 %, mikor a program nem ad riasztást.

A következő probléma áll fenn az ilyen típusú modellek esetében, hogy a szennyezettség értéke ismeretlen, így az esetek többségében a szennyezettség alul vagy túlbecsülése is eredményezhet

hibát. A szennyezettség érték változtatásával a modell pontossága romlik, viszont a növekvő hamis riasztás mellett csökkenthető a száma annak, mikor anomália esetén a modell nem ad riasztást. Ez minden rendszernél és alkalmazásnál eltérő lehet. Jelen esetben a spektrummonitoring területén a hamis riasztásokat lenne célszerű csökkenteni, hiszen egy-egy jelenség hosszabb ideig fennáll, így a bemeneti adatok közül nem kell mindent helyesen detektálni, elég τ számú egymást követő időpontra helyes becslét adni. A τ -t a mérés időfelosztása alapján kell úgy megválasztani, hogy fél órán belül nagy valószínűséggel adjon legalább egy jelzést.

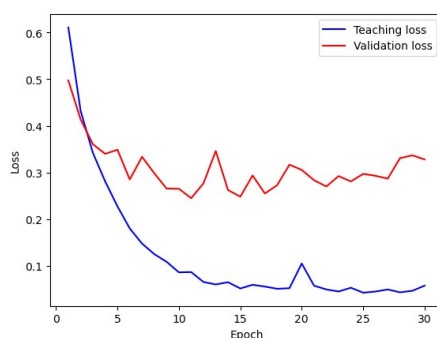
3.3 Felügyelt gépi tanulás

A felügyelt gépi tanulás esetében a különböző jelenségek osztályzására is betanítható a program. Hátránya, hogy csak az ismétlődő jelenségek detektálására alkalmas (leállítás, moduláció leállítás stb.), az egyéb ismeretlen anomáliák kiszűrésére nem képes, vagy csak kis hatáskokkal. A következőkben két különböző módszerrel megvalósított eljárás lesz bemutatva: a modell időszorként kezeli a bemenő adatokat, illetve időpontokra prediktál – az Isolation Foresthez hasonlóan – statisztikus modellek alapján.

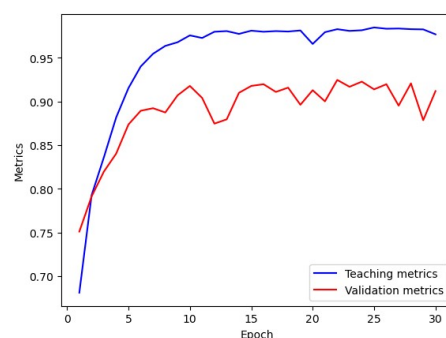
1.3.1. Időszorként kezelt adatokra végzett predikció

Mikor a beérkező adatokat időszorként kezeli a program, akkor könnyebb betanítani neki, hogy a változást felismerje. Jelen modell esetében 20 perces időszleteket kapott a bemenetre. Ez nem valós időben jelez, hanem kvázi valós idejű jelzést tud produkálni, ugyanis az idősor miatt minden esetben lesz a detektálásban valamekkora csúszás. Ez maximum pár perc, ami elhanyagolható.

Neurális hálókval, azon belül Multi Layer Perceptron (MLP) algoritmussal lett megvalósítva. A scikit learn (scikit-learn, 2023) csomag által használt neurális háló pontossága 90,49 % volt, melynek két rejtett rétege volt, 4 és 5 neuronnal. A másik megvalósítás tensorflow csomaggal történt, ahol 30 epoch-ig tanult a program és 91,18 % pontosságot ért el (Takács S. L., 2023). A modellnek három rétege volt, az első kettőnél 64 neuron volt, az utolsónál 3 neuron. Az aktivációs függvény ReLU (Rectified Linear Unit) volt. A neurális háló veszteség függvényét és tanulási görbéjét az 5. ábra mutatja.



a.)

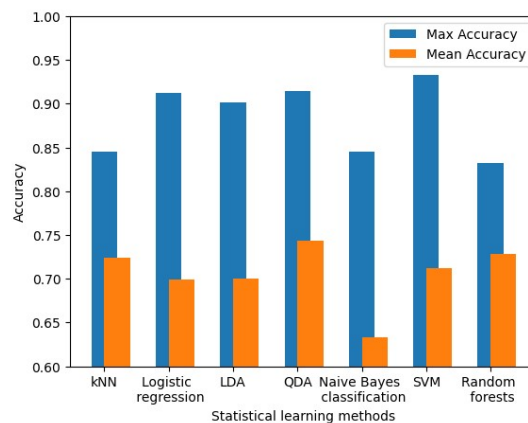


b.)

5. ábra Háromrétegű neurális háló tanulási és veszteség függvénye az a) és tanulási és validációs pontossága a b) ábrán láthatók (Takács S. L., 2023).

1.3.2. Időpontokra alkalmazott statisztikus gépi tanulási modellel végzett predikció

A statisztikus tanulási modellek azért lehet alkalmas az ismert anomáliák klasszifikációjára, mivel több térerősség érték jellemez egy-egy rádióadást adott pillanatban. Ezek a térerősség értékek egymással erős kapcsolatban vannak. A 6. ábra hét statisztikus tanulási modell összehasonlítását tartalmazza. A modellek kereszt-validáció (cross-validation) segítségével voltak betanítva, hogy optimalizálva legyen a pontosságuk. A legjobb eredményt az SVM (support vector machines) modell eredményezte, melynek maximális pontossága 93,29 % (Takács S. L., 2023).



6. ábra Alkalmazott statisztikus tanulási módszerek összehasonlítása az átlagos pontosságuk és maximálisan elérhető pontosságuk alapján (Takács S. L., 2023).

2. Konklúzió

Mind a felügyelt, mind a felügyelet nélküli gépi tanulás hatékony a spektrummonitoring területén felmerülő anomáliák detektálására. A két módszer között azonban jelentős eltérések vannak. A felügyelet nélküli gépi tanulás minden lehetséges anomáliára alkalmazható. A modell pontossága Isolation Forest algoritmussal 87,5 % volt, mely 9,4 % esetben adott hamis riasztást. Hátránya, hogy nem tud az anomáliára pontos besorolást adni, így minden esetben ellenőrizni kell, hogy mennyire súlyos probléma áll fenn.

A felügyelt gépi tanulás pontossága jobb: időszorként kezelt adatokra 91,18 %, statisztikus gépi tanulóval alkalmazott modellek esetében legtöbb szintén 90 % fölötti eredményt produkál. A legjobb eredményt a support vector machine algoritmus adja 93,29 %-ka. Hátránya, hogy csak ismétlődő jelenségeket tud detektálni, ezáltal nem tekinthető tényleges anomáliadetekciónak.

Mindkét iránynak vannak előnyei és hátrányai a másikkhoz képest, ezért nehéz lenne választani a kettő közül. A spektrummonitoring területén, mivel egyik hiányosság sem megengedhető, ezért a két módszer együttes alkalmazása a célravezető. Ez nem tudná teljes mértékben a spektrummonitoring mérnökök munkáját kiváltani, viszont a számos időt megspórolhat. Továbbá az esetleges hibák javítási folyamatait is előbb meglehet kezdeni.

3. Irodalomjegyzék

- NMHH decree - About the national frequency allocation and the rules for the use of frequency bands. (7/2015. (XI. 13.)).
- Peng, C., Hu, W., & Wang, L. (2022). Spectrum anomaly detection based on spatio-temporal network prediction. *Electronics*, 11, 1770.
- Rajendran, S., Meert, W., Lenders, V., & Pollin, S. (2019). Unsupervised wireless spectrum anomaly detection with interpretable features. *IEEE Transactions on Cognitive Communications and Networking*, 5, 637–647.
- scikit-learn*. (2023. 12 10). Forrás: <https://scikit-learn.org/stable/>
- Takács, S. L. (2023). Detecting Anomalies in the FM Frequency Band Using Statistical Methods. *COS'23 konferenciakiadvány - befogadott cikk*.
- Takács, S. L. (2023). *Detection of FM transmission outages and modulation outages with classification methods*. Degree Thesis, Eötvös Loránd University.
- Yokkampon, U., Chumkamon, S., Mowshowitz, A., & Hayashi, E. (2020). Anomaly detection using variational autoencoder with spectrum analysis for time series data. *2020 Joint 9th International Conference on Informatics, Electronics & Vision (ICIEV) and 2020 4th International Conference on Imaging, Vision & Pattern Recognition (icIVPR)*, (old.: 1–6).

A KOLLEKTÍV VALÓSÁGÉRTÉLMÉZÉS PIKTORIÁLIS ÉS NYELVI REPREZENTÁCIÓI SZAKRÁLIS TARTALMAKBAN

DE, Humán Tudományok Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Bittó Renáta

Kulcsszavak: vizuális szociológia; szakrális képek; szociális reprezentáció; kis vallási közösség

Bevezetés

“A szereplők a rendszer áldozatai. Amikor megszegyenülve látjuk őket, nem abba pillantunk bele, milyenek ők valójában. Nem az a szándékunk, hogy gyengeségükben leplezzük le őket. Megnyilvánulásaik a mechanizmus működését tárják fel. Enélkül nem érthetjük meg annak lényegét. Megalázottságukban azt látjuk, hogyan lehet meggyalázni az Ember fiát.”¹

A szakrális tartalmak megjelenítése hosszú múltra tekint vissza nem csupán intézményi környezetben, hanem a magánszférában is. Ennek megfelelően a háztartások is ide sorolhatók. A szakrális és szekuláris tartalmak elkülönítésével funkciójukat tekintve azt gondolnánk, könnyű dolgunk van, ha azt akarjuk megérteni, hogy egy bibliai jelenetről festett kép miért lóg egy vidéki ház falán; vagy miért vesznek körbe családi képek egy ikonikus szent képet ‘glóriaként’? A kompozíció alkotóját vajon milyen hatások érték, ami által sajátos piktoriális és nyelvi reprezentációt alkotott meg lakókörnyezetében és szókészletében?

Kutatásom témája a fent említett kérdésekhez kapcsolódik. Egy, a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye északkeleti részén fekvő község szubjektív jól-léttel kapcsolatos szociális reprezentációinak feltárása során találkoztam a lokális közösség egy csoportjával, akik mélyebb betekintést engedtek életükbe. A vizsgálat során több, mint 45 életút interjút készítettem szegregátumban, illetve nem szegregátumban élő helyi lakosokkal². Az interjúalanyok különböző felekezethez tartoztak, vagy vallásukat nem gyakorolták. A kutatás egy alága rajzolódott ki, amely multimodális elemzést tett lehetővé: a háztartásokban megjelenő szakrális és azokhoz kapcsolódó szekuláris vizuális tartalmak³ lehetővé tették, hogy az életútinterjúkból származó hanganyagok elemzése megvalósulhasson. A kutatás ezen részében arra kerestem a választ, hogy a vizuális és a nyelvi reprezentációknak mi a szerepe a kollektív valóságértelmezés alakításában a kiválasztott lokális közösségben.

Történeti áttekintés - Szekták Magyarországon

A vallásszociológiai és vallásantropológiai kutatásokban az egyházzól, a felekezetről, a szektáról⁴, illetve a kultuszról számos szerzőt tekintve más-más fogalom meghatározással találkozhatunk,

¹ Bartus 1999: 4.

² A szegregátumok kijelölését a kutatásomban a település szegregátum térképe alapján határoltam le. Emellett figyelembe vettem a közbeszédben jelenlévő véleményeket is, melyek arra engedtek következtetni, hogy mely területek azok, amelyek szubjektíve szegregátumnak számítanak.

³ A tanulmányban a vizuális és a piktoriális szavak használata, megkülönböztetése nem véletlen. Piotr Sztompka vizuális szociológiáról ír, mellyel az tudományág megnevezésének alapjait fektette le. Ugyanakkor a piktoriális jelző a reprezentációk kontextusában használatos, mint a mentális reprezentációk egyik formája.

⁴ Ebben a tanulmányban a szekta szó a helyett kis vallási közösségek kifejezést használom. Egyrészt a szekta szó pejoratív értelmének elkerülése, másrészt pedig a legfrissebb szakirodalmi forrásokban használt kifejezésrendszerhez való alkalmazkodás a cél.

amely azt tükrözi, hogy terminológiai bizonytalanság van jelen. Weber az egyházat a vallási szentségeket kínáló intézményként írta le, amelynek jelentős hatalma van. A szentségek visszatartásának hatalma egyben azt is jelenti, hogy a tagság kötelező –mondhatni általános –, s így kizárólagos is. Jelen tanulmányban azonban a fókusz a *kis vallási közösségeken*, mint önkéntes társulásokon van. Ezekbe a vallási társulásokba nem beleszületik az ember, hanem csatlakozik hozzájuk. A vallási vezetők karizmájának köszönhető bevonódással, valamint a vallásgyakorlás és karizma hivatalhoz kötésével a szekta egyházzá válik.⁵ Más szerzők azt emelik ki a “szekta” mint kis vallási közösség definiálásakor, hogy a történelmi egyházaktól elszakadás jellemzi őket, miközben a kultuszok új keletű vallási entitásokként foghatók fel.⁶ A szekta egy fontos meghatározását írja le egy szerzőpáros, amelyben azt hangsúlyozzák, hogy a tradicionális, történelmi egyházakkal való szakítással a szekták alapja abban rejlik, hogy bizonyos sajátosságokat ugyan követnek, azonban szigorúbban ragaszkodnak a doktrínákhoz.⁷ Ganfow azzal egészíti ki ezt a gondolatot, hogy a Biblián kívüli kijelentés források tanításának gyakorlata is fontos szerepet játszik a szekták vallás gyakorlásában.⁸

A magyarországi szekták történetének egyik legjelentősebb forrása Kovács Imre *A néma forradalom* című munkája, amelyben számos társadalmi, gazdasági és politikai összefüggést tár fel. Egészen az 1800-as évekig visszavezeti azokat a folyamatokat, amelyek társadalmi szinten hatottak a közösségekre, egyénekre. Az egykezés, a migráció, illetve a világháborúk hatása kikerülhetetlen, ha egy szélsőséges társadalmi jelenségről gondolkodunk. Gaál Jenő és Rubinek Gyula írásaiban a Neoquistica Comissio hatásairól is olvashatunk, amely az Alföld nagy részének újraelosztását, s annak társadalmi következményeit mutatják be. A földreformok új arisztokráciát hívtak életre, miközben a kapitalizmus, s azzal együtt a bérmunka is megjelent Magyarországon. Az agrárproletariátus kialakulása szociális feszültséget szült, melynek enyhítésére többek között a szekták lettek válaszok a közösségek részéről.

“A biblia élmény lett számukra.” – írja Kovács Imre. A vallási megújulás szociális természetű szándékként jelent meg a mindennapok gyakorlatában. A politikai, gazdasági és társadalmi változások közepette az ezredforduló időszakában a ‘sors irányításának kockázata’ vált kardinális kérdéssé mind közösségi, mind egyéni szinten. A biblia élménnyé válása előtt azonban olyan mélypont következett, amely a kilátástalanságra való reflexiót is jelentette. Az idősebbek a vágyakat visszafelé, az időbe vetítették ki, míg a fiatalok kifelé, a térbe (városokba való vándorlás). Kovács Imre művében az Istenben való hit és a nemzeti érzés hiánya rajzolódik ki az előző jelenségre való kivetülésként. Ez mind apátiát szül, melyet dekadencia, letargia és passzivitás követ – “(...) feloldódnak az elégedetlenség és nyomorúság nagy közösségében.”⁹

Az általános elégedetlenséget azonban egy új korszak követi, melyben ‘parasztapostolok’ tesznek ígéretet a túlvilági élet biztosítása az örök nyomorúság, szolgaság és megalázkodás által. A nélkülözők és a jobb anyagi helyzetben lévők szembeállításával a jövő perspektívájának megoldását teszik lehetővé azzal a kijelentéssel, hogy ‘a gazdagoknak nehéz a mennybemenetel’, melyet Kovács Imre a következő hasonlattal írt le: “(...) könnyebb a tevének a tű fokán átmennie, mint a gazdagnak a mennyországba átjutnia”.¹⁰

⁵ Weber 1963.

⁶ Stark – Bainbridge 1987.

⁷ Szász – Szilczl 1996.

⁸ Gandow 1997.

⁹ Kovács 1937: 192.

¹⁰ Kovács 1937:217.

Jelen tanulmányban a kis vallási közösségek egy alágát veszem górcső alá, amely a pünkösdista vonalat foglalja magában. A pünkösdista gyülekezetek meghatározásához a Wintermantel Balázs által használt nézőpontot használom. Az 1932-től Isten Gyülekezeteinek Szövetségének nevezett vallási közösséget tekinthetjük Magyarországon pünkösdistának. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy különböző névvariánsok voltak jelen: Istengyülekezetek Szövetsége, a Magyarországi Istengyülekezetek, a Magyarországi Isten Gyülekezetek, Apostoli Keresztények és a Pünkösdi Gyülekezetek.¹¹

A tanulmány fókuszában egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei roma vallási közösség áll, így a történeti áttekintés nem zárulhat le a romák *új vallásos kultúrájának* említése nélkül. A fentiekben azok az általános előzmények kerültek említésre, melyek a társadalom egészét érintették. A romák új vallásos kultúrája kapcsán a *nemzetközi roma pünkösdi mozgalom* emelhető ki.^{12 13} Az új vallásosság vizsgálatánál azokra a tényezőkre helyezem a hangsúlyt, amelyek az etnikai csoport társadalmi, gazdasági és kulturális környezetében válnak értelmezhetővé mind a vizuális, mind a nyelvi reprezentációk által.

A kollektív valóságértelmezés reprezentációi

“A szekták életében valósággal a korai reformáció nyugtalansága kelt életre, új s új tanok hirdetői tűnnek fel egymásután s viszik magukkal a hívek egy-egy töredékét. De ha a változatos tanok mélyére hatolunk, valamennyiben ugyanazokat az okokat s őscsírákat találjuk.”¹⁴

A reprezentációk kérdésköre számos tudományágban jelen van, köztük a szociológiában, a szociálpszichológiában és az antropológiában is. Olyan metaelméleti keretet jelölnek ki, amellyel a kognitíve tetten érhető kulturális különbségek, a tudásalkotás társas attribútumai, illetve annak társadalmi funkciója írható le.¹⁵ A reprezentáció olyan jelként, jelölésként, vagy szimbólum halmazként fogható fel, amely valamit megjelenít vagy képvisel, és ami a jelölt szimbolizált tárgy helyett áll.¹⁶ A vizsgálatban tehát a reprezentációk azonosításával és az adott etnikai csoport környezetében való értelmezésével a kollektív valóságértelmezési módok meghatározására teszek kísérletet.

” Minden kultúra megteremti saját percepció világát.” - írja Edward Hall¹⁷. A kollektív valóságértelmezés ezen megközelítése arra enged következtetni, hogy nem csak a külvilág hat egy közösségre, hanem maga a csoport is aktív szereplője saját percepciója alakításának. Ezt a jelenséget Serge Moscovici a *szociális reprezentáció* elméletével írja le.¹⁸ A szociális reprezentációk olyan fogalmak, kifejezésmódok, melyeket egy-egy közösség konszenzus alapján közel azonos jelentéssel ruház fel. A jelentésteremtés interakciókon keresztül formálódik, formái a társas kapcsolatok, az érintkezések, illetve a kommunikáció.

Az otthonokban kiállított fényképek olyan tárgyként értelmezhetők, amelyek mind a kollektív, mind a személyes valóság reprezentálására hivatottak. Bourdieu szerint *“a leghétköznapibb fotó is - a fotós nyilvánvaló szándékán kívül - kifejezi az egész csoport számára*

¹¹ Wintermantel 2023: 114.

¹² Lőrinczi 2011.

¹³ Lőrinczi 2015.

¹⁴ Féja 1937: 118.

¹⁵ Bigazzi 2015: 49.

¹⁶ Szabó 1999.

¹⁷ Hall 1986: 17.

¹⁸ Moscovici 1974.

közös percepció, gondolkodási és értékelési sémák egész rendszerét.¹⁹ A fényképek térbeli elrendezése, a tartalmak koncentráltasága, illetve az azokhoz fűződő emlékek számos, a kollektív tudatban rejlő tartalomról árulkodhat, köztük a vallási determinizmus által átítatott eszmékről is. Znaninecki *humanisztikus együttható koncepciója* pontosan ezen nézet mellett áll ki, hiszen azok az adatok (, jelen esetben képek, fényképek, díszek), amelyekkel a kutató találkozik sohasem számítanak anonimnak. Ezek az adatok cselekvő emberek termékei - a megörökített képen egy fontos, átélt emberi tapasztalat vagy tartalom látszik.²⁰

A családi otthonokban elhelyezett képek, fényképek számos funkcióval rendelkeznek, melyek a kollektív valóságpercepcióra hatással vannak. Musello (1979) a családi élet szempontjából 4 alfunkciót határozott meg. Az elsőt a *közösség megerősítése*ként írta le, hiszen ezen funkció szerint a fényképeken a fókusz a családi kapcsolatokon van. Ezt mutatja az is, hogyan kerültek kiválasztásra a lefényképezett személyek a fotózás alkalmával - ez a család élet objektivizálása. Susan Sontag az arcképrónikákról írott művében hasonló megállapításra jutott. [21 A második alfunkció a *családok közötti interakció* fenntartása, illetve kezdeményezése. Ilyen lehet egy nosztalgia-beszélgetés elindításának alapjaként szolgáló fénykép, vagy egy olyan bibliai történetet ábrázoló kép, amely jelentős tanulsággal bírt az egyén életében. A harmadik alfunkciót a *goffmani önreprezentációra* (*presentation of self*) építette. Kétféle módot sorol fel, melyek közül az egyik az idealizált, beállított portré, a másik pedig a humoros, azonnal megragadott fotók. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a kutatásba beemelt fényképanyag főként az előbbi fényképeket tartalmazza. Végül a negyedik alfunkció a *családi élet dokumentálására* hivatott, amely során a családtagok fényképezésével kronologikus sorrend állítható fel.

Szemiológiai interpretáció

A vizuális tartalmak elemzése számos megközelítéssel történhet. Ebben a tanulmányban a szemiológiai interpretációt hívom segítségül a lokális és vallási közösség egyéni és szociális reprezentációinak azonosítása és értelmezésére. Ebben a keretrendszerben azt lehet feltételezni, hogy a vizuális kompozíció (ez esetben fényképek és képek) jelekként és jelrendszerekként működnek, melyek mögött kulturális jelenségek fedezhetők fel. Piotr Sztompka a kép jelentő szerepének megértését látta a szemiológiai elemzésben.²²

Elemzésemben a vizuális tartalmak vizsgálatához egy olyan kategóriarendszert alkalmazok, amelyek a jelek *szintagmatikus*, illetve *paradigmatikus kapcsolatait* írják le. Míg a szintagmatikus kapcsolatokat szekvenciális, lineáris értelemben veszem figyelembe, addig a paradigmaticus kapcsolatokat a vizuális tartalmak különböző jelentései szerint értelmezem. A kategóriákba soroláskor a jeleket nem elkülönült egységekként veszem figyelembe, hanem nagyobb egységek részeként, amelyeket kódok kötnek össze.

A szemiológia egyik alapvető definíciója a *jel*. De Saussure szerint a "jelek életének" tanulmányozása a társadalmi élet berkein belül fontos szerepet foglal el a vizuális kultúra, mint tudományterület kutatásain belül.²³ A *jelölt* a tárgyat, a jelenséget, míg a *jelölő* a tárggyal összefüggő tartalmakat foglalja magában. Ezen fogalmak összessége a gyakorlatban konvenciót ír

¹⁹ Bourdieu 1990: 6.

²⁰ Znaninecki 1969.

²¹ Sontag 2007: 17.

²² Sztompka 2002.

²³ De Saussure 2002.

le, hiszen a közösség számára ismert, jellemző norma az, amely alakító tényezőként van jelen. A fent említett meghatározások a nyelvi megnyilvánulások elemzésére is alkalmazhatók. Charles Peirce egy gazdagabb jeltipológiát dolgozott ki, melyben különbséget tett az *ikon*, az *index* és a *szimbólum* között. Az ikonok alakjukat tekintve hasonlóak azzal, amit jelölnek, míg az indexek szabályos és ismétlődő összefüggéssel kötik össze a jelentést a tartalommal. A szimbólumok ezzel szemben teljes mértékben konszenzus alapján kapják jelentésüket, és meglehetősen, hogy egyes közösségekben más-más információt hordoznak magukban.²⁴ Ervin Panofsky a kép *preikonografikus* leírását javasolta, amely a képen megjelenő tárgyak (, vagy jelenségek) azonosítását jelentette.²⁵

A *denotáció* és a *konnotáció* két olyan további fogalom, amelyek a vizuális tartalmak elemzését elősegíthetik. A denotáció az elsődleges jelentést, az ábrázolás során látható tartalmakat takarja. A konnotáció egy komplexebb képzettársításon alapul, amely kognitív és affektív síkon is megjelenhet - ez a másodlagos jelentés. A vizuális szociológiában a kép konnotációjának sajátos változata áll a fókuszban, mely alatt azon asszociációk együttesét értjük, amelyek nem a befogadó személyes érdeklődése határozza meg, hanem a kollektív tudatban jelenlévő történelmi hagyományok. Ezek az asszociációk tükrözik azokat a kulturális szabályokat, melyeket örökségnek is hívunk.²⁶ A *konnotációs kód* éppen ezért egyszerre történelmi és kulturális, nem pedig természetes/mesterséges. Jeleiként a gesztusokat, kifejezéseket, színeket, vagy olyan hatásokat lehet meghatározni, amelyek egy adott társadalomban jelentéssel ruházhatók fel. Ilyen jelek lehetnek például a ruhák díszítései, a kép beállítása, illetve a környezet, amelyben elhelyezik.

Módszertan

A vizuális tartalmak mélyebb megértése érdekében multimodális elemzésre vállalkoztam, mivel a kutatás során rögzített interjúkban fellelhetők voltak olyan szövegrészek, amelyek kifejezetten a vizuális tartalmak értelmezését szolgálták az interjú helyzetben. Ebben a munkában azonban nem vállalkozom a háztartásokban található primer és szekunder tartalmak olyan elemzésére, amely nem az egyén saját lakókörnyezetére vonatkozik. A háztartáson kívül található szakrális és szekuláris vizuális tartalmak külső szemlélő általi megítélésének elemzésére egy másik munkában fog sor kerülni.

Jewitt szerint minden *kommunikációs módusnak* (legyen az szöveg, kép, hang) saját jelei és jelentései vannak, amelyek a jelentésalkotás folyamatában vesznek részt. Ugyanakkor a módusok nem izoláltan működnek, gyakran egymást kiegészítve hatnak együtt a jelentésalkotásban. Jewitt azt is kiemeli, hogy a szociokulturális kontextusnak fontos szerepe van a multimodális elemzésben, hiszen a jelentések nem abszolútok - a kulturális és társadalmi kontextusok befolyásolják a módusok értelmezését.²⁷

A *multimodális elemzés* során a háztartásokban fellelhető vizuális tartalmakat azonosítom *primer szakrális* forrás és *szekunder szekuláris* csoportosítás alapján. Ezen vizuális tartalmakat a *vizuális etnográfia* szempontrendszer szerint dolgozom fel, mivel az elemzett tartalmak a kutató által készített fényképeket jelentik. A helyi szekuláris csoportok közül egyre összpontosítok ebben a munkában, amely egy szekta kollektív valóság értelmezésének metszetét hivatott feltárni.

²⁴ Pierce 1955.

²⁵ Panofsky 1984.

²⁶ Sztompka 2009.

²⁷ Jewitt 2009.

A *primer képek ikonográfiai elemzése* során a látható tartalmak azonosítására kerül sor, amely azt a célt szolgálja, hogy mélyebb kulturális jelentés leírása készülhessen *sémasztikai elemzéssel*. Az univerzális jelentések azonosítása fontos alapkövét képi a kutatásnak, mivel a mezo-szintű (egy nagyobb referenciacsoporthoz - tágabb vallási közösség) jelentéssel a mikro-szintű jelentésig juthatunk el.

A *szekunder képek* elemzésének alapjaként az interakciót határoztam meg a primer képekkel való szemiotikai összefüggések alapján. Az értelmezés során fontos szerepe van a térhasználat vizsgálatának, illetve az azzal kifejezett képzetársítások csoportjainak meghatározásának.

A *kompozíció* elemzésének kiegészítése hanganyagok beemelésével történik, amelyek kommenteket és értelmezési tartományokat foglalnak magukban a háztartásban életvitelszerűen lakók részéről. Kress és Van Leeuwen a képi elemek és kompozíció kapcsolatát emelik ki a multimodális elemzésben, amelynek elemzési módjai között a reprezentációs módszereket is említik (narratív és koncepcionális).²⁸ Az értékek pozitív és negatív kiemelése, illetve a lokális közösségben ismeretes történetek mint analókiák feltárása a cél ebben a keretrendszerben.

Empíria

Primer képek

A primer képek olyan forrásokként vannak jelen ebben a munkában, amelyek többek között univerzális tartalmakat közvetítenek. A következőkben a három kiválasztott forráskép elemzésére vállalkozom.

Az első képen egy háztartás egy fala látható, amelyen a családi fényképek két vallási témájú kép köré rendeződnek. Az egyik Szűz Mária, a másikon a Keskeny út ábrázolása látható. Szűz Máriát általában ölében az isteni gyermekkel van ábrázolva, azonban ezen a képen ez nem így jelenik meg. Általában világos színű tunikában kerül vászonra, amelyből nagyon kevés látszik, illetve bíbor vagy kék színű köntöst hord, amely fölött mafóronja (fátyla) is megjelenik. Ez utóbbi ruhadarab az első ezredforduló után gyakran fehér színű, és nem azonos azzal a textillel, amely a Szűz haját is eltakarja. Ezen a képen a Szűz Anya egyedül, mafóronja nélkül jelenik meg, kezét imádkozásra emelve, tekintete pedig nem gyermeke, hanem az ég felé néz – utalva ezzel a transzcendensre.

²⁸ Kress – Van Leeuwen 2006.



1. kép: Mária festmény, családi fényképek és a Keskeny út.
szíve
(Saját fotó, 2023 nyara)



2. kép: Boldogságos Szűz Mária
festmény és családi fotók.
(Saját fotó, 2023 nyara)

A Mária-kultusz univerzális jelentéstartalmához a Mária-kegyképek és a Mária-kegyszobrok nagyban hozzájárultak, s igen sokrétű megnyilvánulást mutatnak mind a templomok és kápolnák, mind a magán tárgyak ábrázolásai mentén. Egyes Mária-kegyképeket a pogányság elleni küzdelem eszközeiként tartanak számon.²⁹ A családi házak belső tereiben megjelenő képek értelmezéséhez a közösen megélt istentisztelet szövegei is segítségül szolgálnak. Ahogyan az igehirdetés megszenteli a hirdető ajkait, illetve a hallgatóságát, úgy szentelik meg az ikonok a szemlélőik szemét, hiszen ezáltal elméjüket Isten megismerésére vezetik — vallja a bizánci képrombolás lezárása után szerkesztett dogmatikai irat, amelyet az ortodox templomok többségében a nagyböjt első vasárnapján fel is olvasnak.³⁰ A szent szövegek összefüggenek a szent képekkel. A képek saját vizuális eszközeikkel élve alkalmanként a szövegekhez képest más hangsúlyokat emelnek ki, vagy tehetnek nyilvánvalóvá.³¹ Így lehet az, hogy egyes szent képek mellett olyan szekunder képek láthatók, amelyek nem csak pozitív kimenetelű történetet idéznek fel az emberben.

A szent szövegek egy másik képi megjelenését képezik azok a piktorális reprezentációk, amelyek nem egy erényt ábrázolnak metaforikusan, hanem egy bibliai történetet. Ilyen történet a Keskeny út története is, amelyet Máté evangéliumában olvashatunk: *“A szűk kapun menjete be! Tágas a kapu és széles az út, amely a romlásba visz – sokan bemennek rajta. Szűk a kapu és keskeny az út, amely az életre vezet – kevesen vannak, akik megtalálják.”*³² Az első képen a Máriát ábrázoló képtől jobbra a Keskeny út ábrázolása látható, amelyre való utalás az életútinterjúk során nagyon sokszor megjelent, mint tanulságos történet és követendő példa.

A második képen Boldogságos Szűz Mária szíve látható, amely a teljes ártatlanság, valamint a megtestesült Ige és a megváltott ember iránti anyai szeretet jelképe.³³ Az ünnep

²⁹ Korhecz Papp 2018: 84.

³⁰ Terdik 2019: 619.

³¹ Terdik 2019.

³² MT 7: 13—14.

³³ Magyar Katolikus Lexikon

nevében két fogalomkör találkozik: a szeplő nélküliség- büntelenség és a szív-szeretet. Az ószövetségi Biblia a szíven a tudatosan élő ember központját érti.³⁴



3. kép: Jézus Szentséges Szíve festmény és családi fényképek.
(Saját fotó, 2023 nyara)

A harmadik képen Jézus Szentséges Szívének ábrázolása látható családi portrék és egyéb szakrális és szekuláris kiegészítőkkal körbevéve. Jézus szíve a tisztelet és annak szimbolikus megnyilvánulását jelenti. A gyülekezetben végzett kutatásom során számos narratíva épült a Jézus szívére, azonban a bibliai idézetekben csak utalásszerűen írnak Jézus Szívéről. A tisztelet terjesztésében több szerzetesrend vett részt, ugyanakkor leginkább az 1814-ben visszaállított Jézus Társasága tömegpasztorációs programjához tartozott. Főként a paraszti reprezentáció helyén, a tisztaszobában – gyakran felbukkanó Jézus Szíve ábrázolások, illetve ezt mutatják a hozzá fűződő imádságok, kis szentképek.³⁵

Szekunder képek elemzése

A szekunder képek olyan unikális tartalmaknak tekinthetők, amelyek a családi képek és személyes narratívák elemzésére szolgálhatnak. A képek egy nappali funkciójával ellátott folyosón helyezkedtek el a háztartásokban, az első és a harmadik kép egymással szemben. A családi képek gyűjteménye egy keretben szimmetrikusan van elhelyezve a Keskeny út képével. Az alsó sorban a házaspár két portréfotója szerepel, amelyek közül a jobb oldalon a fiatalabb, a bal oldalon az idősebb kori portrék láthatók.

A harmadik kép egy másik háztartásban készült, amely kompozícióját tekintve inkább montáznak mondható. A képre helyezett saját képek másként járulnak hozzá a szakrális tartalom jelentéstartalmának befogadásához. Egy sokkal bensőségesebb viszonyt mutat, amely a szegénység kultúrájával is összefügg.

³⁴ Wolff 2001.

³⁵ Glässerné Nagyillés 2018.

A kompozíció elemzése

A piktoriális és nyelvi reprezentációk összességének értelmezéséhez három szempontot emeltek be, amelyek az egyezés, az ellentmondás, illetve az információ hiánya, melyet (a kontextusnak megfelelően) tabunak nevezek

A pozitív tartalmak vizsgálata során az rajzolódott ki, hogy a büszkeség és a dicsőség tekintetében ugyanaz a szociális reprezentáció központja, míg a siker megjelenése nyelvi szinten a kitartásra irányul. A kitartást egy folyamatként írták le a vizsgálatban szereplők, míg a siker piktoriális megjelenései nem a folyamatot, hanem a kitartás eredményeit, főként a tanulmányi eredményeket emelték ki. A pozitív fogalmak periférikus szociális reprezentációi közül a büszkeség az piktoriálisan a család pénzügyi stabilitásához volt köthető, míg a nyelvi megjelenítésében inkább a saját célok elérésére helyezték a hangsúlyt (nem feltétlenül pénzügyi szempontból). Ez a különbség azt mutatja, hogy a külvilág felé közvetített képi megjelenések erősen vagyoni alapúak, míg a beszédben a vágyak és más lelki folyamatok is megjelennek a mindennapokban mind szakrális, mind szekuláris kontextusban. A dicsőség ilyen szempontból különbözik a többi fogalomtól, hiszen mind a centrális, mind a periférián lévő szociális reprezentációk megegyeznek. Ezen jelenség értelmezéséhez azt is figyelembe kell vennünk, hogy a büszkeség és a siker fogalmak nem képezik szerves részét a szakrális szövegeknek, míg a dicsőség egy eleve meghatározott jelentéstartalommal bír, amely hat a mindennapi beszédben megjelenő tartalmak alakulására is.

Fogalom	Piktoriális SR		Nyelvi SR	
	mag	periféria	mag	periféria
büszkeség	család	pénzügyi stabilitás	család	saját célok elérése
siker	Családtagok tanulmányi eredményei	-	kitartás	Pénzügyi stabilitás
dicsőség	Keresztény értékek közvetítése	A gonosszal/rosszal való szembeszállás	Keresztény értékek közvetítése	A gonosszal/rosszal való szembeszállás

1. ábra: A pozitív tartalmak szociális reprezentációinak címkéi.
(Saját szerkesztés)

Fogalom	Piktoriális SR		Nyelvi SR	
	mag	periféria	mag	periféria
szégyen	-	-	Bűn elkövetése a családban	A közösség bűne, sorsközösség
kudarcc	Családtag elvesztése	Történelmi egyházi közösségbe való integráció	kitartás	Pénzügyi stabilitás
bűn	-	-	Keresztény értékek közvetítésének elmaradása	Mulasztás a gonosszal/rosszal való harcban

2. ábra: A negatív tartalmak szociális reprezentációinak címkéi.
(Saját szerkesztés)

A negatív tartalmak szociális reprezentációinak vizsgálata során több példa volt információ hiányra, mint a pozitív tartalmak elemzése során. Ennek számos oka lehet, többek között az is, hogy a pozitív tartalmak megjelenítése nem jár kellemetlen érzéssel. A vizsgált kis vallási közösségben azonban mégis megjelennek olyan tartalmak, melyek kimondása/vizuális megjelenítése nem számít tabunak. A kudarc megjelenítése mind a piktoriális, mind a nyelvi reprezentációkban megfigyelhető volt. Míg a piktoriális szociális reprezentációk központjában egy családtag elvesztése állt, amelyet személyes kudarcként jelenítettek meg a háztartásokban, addig a nyelvi reprezentációkban a kitartás feladása jelentette az abszolút kudarcot. Az ellentétes jelentéssel bíró szópárok közül a siker és a kudarc szembeállítás során kirajzolódik, hogy a kitartás az a centrális reprezentáció, amely indikátorként is felfogható. Perifériáját tekintve ugyancsak megegyezik a szópár jelentéstartalma, amely a pénzügyi stabilitásra irányul. A szégyen és a bűn negatív tartalmak esetében a piktoriális reprezentációk megjelenésének hiányával találkozhatunk, amelyek az életútinterjúk és a terepkutatás alapján tabunak számítanak vizuális megjelenítésüket tekintve. A nyelvi reprezentációjukban az a közös, hogy nem egyéni, hanem kollektív síkon értelmezhetők. A szégyen esetében a bűn elkövetése a családban jelenti a centrális szociális reprezentációt, míg a periférián a közösség bűne jelenik meg a sorsközösség kontextusában. A bűn esetében a keresztény értékek közvetítésének elmaradása ugyancsak kollektív síkon értelmezhető mint centrális szociális reprezentáció. A különbség az, hogy nem világi olvasatban kell értelmeznünk ezt a tartalmat, hanem vallási értelemben az interjúalanyok szerint. A bűn és a dicsőség ilyen szempontból hasonló fogalmak, hiszen jelentéstartalmukat nagyban befolyásolják a vallási szövegek.

Konklúzió

A kompozíció elemzése során kirajzolódott egy olyan összefüggésrendszer, amely a piktoriális és nyelvi szociális reprezentációk hálóját írja le a pozitív és negatív tartalmak mentén. A büszkeség–szégyen, a siker–kudarc és a dicsőség–bűn fogalompárok mentén haladva a vizsgált a kis vallási közösség sajátos értelmezése alapján jelent meg. A tabuk főleg a negatív jelentéstartalommal bíró fogalmakat voltak hivatottak látenszen hangsúlyozni mind a piktoriális, mind a nyelvi szociális reprezentációk vizsgálatakor. A közösség kognitív, affektív és viselkedési szempontból megfigyelhető jellegzetességeinek közvetítése a jó és a rossz ellentéte mentén is megfigyelhető volt.

A kutatás egyik legjelentősebb hozadéka az alulról jövő döntéshozatal elősegítése lehet. Gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy az egyes fogalmak alatt nem ugyanazokat a jelentéseket értjük. Az ebből az eltérésből fakadó nehézségek gyakran figyelmen kívül maradnak jelentősebb döntéshozatali folyamatokban is. A lokális közösségekben megvalósított projektek egyik lehetnek azon példák közül, amelyek reziliens reflexiót nyújthatnak a problémakörre. A kutatás lehetséges folytatási iránya tehát mindenképpen terepkutatással fog kezdődni, amely egy helyi projektírási folyamatba beemeli a gyakorlatban észlelt különbségek figyelembe vételét.

Végezetül fontosnak tartom megemlíteni, hogy a kis vallási közösségek vizsgálata minden korban és helyen fontos részét képezhetik egy társadalmi valóság leírásának. A társadalmi folyamatokra való reakcióként is értelmezhetők, amelyek mind az egyén, mind a közösség szintjén megmutatják azokat a megegyező és különböző gyakorlatokat, amelyek jó alapjául szolgálhatnak a társadalmi folyamatok megértéséhez. Egy kutató attitűdjét a kis vallási közösségek felé pedig nem is írhatná le jobban Ámosz Oz *Kedves fanatikuskok!* című művében, amelyben így fogalmaz: *“A fanatizmussal való harc nem minden fanatikus elpusztítását jelenti, hanem azt, hogy óvatosan bánjunk azzal a kis fanatikussal, aki szinte mindnyájunk lelkében ott rejtőzik. Hogy kissé kinevezzük a saját meggyőződésünket is, legyünk kíváncsiak, és időnként próbáljunk meg nemcsak bekukkantani a szomszéd ablakán, hanem - és ez mégfontosabb - vetni*

egy pillantást az abból az ablakból látható valóságra, ami szükségszerűen más lesz, mint amit a mi ablakunkból látunk.”³⁶ (Oz, 2020: 46)

Felhasznált irodalom

Barthes, Roland

1983 The Photographic Message. In: *Image, Music, Text*. Fontana, London.

Bartus László

1999 *Fesz van. A Hit Gyülekezete másik arca*. Gyomai Kner Nyomda Rt.

Bateman, J. A.

2008 *Multimodality and genre: A foundation for the systematic analysis of multimodal documents*.

Palgrave Macmillan.

Bateson, G. – Mead, M.

1942 *Balinese Character*. New York Academy of Sciences, New York.

Bigazzi Sára

2015 Tudás és kontextus: a szociális reprezentáció elmélete. In: Varga Aranka (Szerk.): A nevelésszociológia alapjai. PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wilsolocki Henrik Szakkollégium. 49-77.

Bourdieu, Pierre

1990 *Photography. A Middle-Brow Art*. Polity Press, Cambridge.

Féja Géza

1937 *Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe*. Athenaeum, Budapest.

Glässerné Nagyillés Anikó

2018 Jézus Szíve oltalma alatt. *Veritatis Imago*, (2), 33–41.

Hall, Edward

1986 Foreword. In: Collier, John – Collier, Malcolm (Szerk.): *Visual Anthropology. Photography as a Research Method*. Albuquerque, The University of New Mexico Press.

Jewitt, C. (Ed.)

2009 *The Routledge handbook of multimodal analysis*. Routledge.

Korhecz Papp Zsuzsanna

2018 Mária-kegyképek a délvidéken. *Létünk*, 48(3), 83–105.

Kovács Imre

1937 *A néma forradalom*. Cserépfalvi.

Kress, G., – Van Leeuwen, T.

2006 *Reading images: The grammar of visual design*. Routledge.

Lőrinczi Tünde

2011 Egyház? Szekta? Mozgalom? Vallásos jellegű kisközösségek kutatásának elméleti hátterei. *Erdélyi Múzeum*, 73(1), 167–176.

Lőrinczi Tünde

2015 Reflexiók az erdélyi és budapesti romák új vallásos kultúrájáról (általános jellemzők és fontos különbségek). *Erdélyi Múzeum*, 77(2), 80–91.

Lugosi Ágnes – Lugosi Győző (Szerk.)

1998 *Szekták. Új vallási jelenségek*. Pannonica Kiadó, Budapest.

³⁶ Oz 2020: 46.

- Musello, Christopher
1979 *Family Photography*. In: Wagner, Jon (Szerk.): Images of information. Still photography in the Social Sciences. Sage, Beverly Hills.
- Oz, Ámosz
2020 *Kedves fanatikuskok! Levelek egy megosztott földről*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Panofsky, Erwin
1984 Ikonográfia és ikonológia: bevezetés a reneszánsz művészet tanulmányozásába. In: Panofsky, Erwin: *A jelentés a vizuális művészetekben*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Peirce, Charles S.
1955 *Philosophical Writings*. Buchler, Justus (Szerk.). New York, Dover.
- Saussure, Ferdinand De
1997 *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina, Budapest.
- Sontag, Susan
2007 *A fényképezésről*. Európa Kiadó, Budapest.
- Stark, Rodney – Bainbridge, S. William
1963 *The Theory of Religion*. Peter Lang.
- Szabó Csaba
1999 *Gondolkodás*. Kossuth Kiadó, Debrecen.
- Szász Dániel – Szilczl Dóra
1996 Az új vallási mozgalmakról. *Valóság*, (5), 84–92.
- Terdik Szilveszter
2019 Az Istenszülő ikonja. *Vigilia*, (8), 619–622.
- Weber, Max
1963 *The Sociology of Religion*. Boston.
- Wintermantel Balázs
2023 Források a Bányai Evangélikus Egyházkerület és a pünkösdisták intézményes kapcsolatához az 1940-es évekből. *Egyháztörténeti Szemle*, 24(1), 114–140.
- Wolff, Hans Walter
2001 *Az Őszövetség antropológiája*. Harmat.
- Znaniecki, Florian
1969 *On Humanistic Sociology*. Ch.U.P., Chicago.

Internetes források

Magyar Katolikus Lexikon

<http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria%20Szep%20Sz%C3%ADve.html>

A FOGLALKOZÁS ALAPÚ RÉTEGZŐDÉS VIZSGÁLATI LEHETŐSÉGEI²

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika
Doktori Program

Lektorálták: Prof. Dr. Szabó János és Dr. Fehér Zsuzsanna

Kulcsszavak: foglalkozás, rétegződés, munkajelleg, munka, integráció, egyenlőtlenség

Dilemmák és célok

Az alábbi tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy körüljárjam a *munka* és a *munkások* értelmezésének elméleti megközelítéseit, valamint rétegződésüknek vizsgálati lehetőségeit napjainkban. A munka és a munkások csoportja a történelem és a megvalósított kutatások során számos elméleti megközelítést és értelmezést kaptak már. Ezek sok esetben átfedik egymást, de nagyon nehéz olyan pontot találni a fogalmak és az általuk leírt embercsoportok megragadhatóságában, amelyek objektíven és állandó jelleggel alkalmasak lennének arra, hogy a munka alapján kategorizálja és értelmezze a módszerek által kialakult csoportokat. Annak ellenére, hogy születtek már ezen koncepció mentén olyan kutatások és mérőeszközök is, amelyek többé-kevésbé alkalmasak voltak a társadalom csoportjainak leírására, de időtállóan egyik sem volt kellő módon tartós, így az érintett csoportok sosem voltak tökéletesen megismerhetők és összehasonlíthatók. Természetesen ez a szerkezet és egyenlőtlenségvizsgálatok sajátossága, de egy jobb út keresése továbbra is kívánatos.

Amennyiben az egyértelmű csoportazonosíthatóság mégis megjelent néhány módszer esetében, úgy tűnik, hogy a csoportok nem mutattak kellő homogenitást, tehát a pontos definiálás rovására ment a ténylegesen leírt csoportok tulajdonságainak és problémáinak egyedisége. A tanulmány során elsőként a fogalmi kereteket törekszem tisztázni, majd azokat a megközelítéseket, vizsgálati lehetőségeket és elméleteket vázoló fel, amelyek mentén a történelem során a kutatók és ideológiák kiegészítették a munka jelentését és körülírhatóságát.

A munka és a munkások fogalmi megközelítése, csoportosítása

A munka és a munkások fogalmi definiálását, leírását és rétegződéskutatások során történő hasznosíthatóságát az alapoktól érdemes elkezdni tisztázni. A következő szakaszban körülírom azokat a megközelítéseket és definíciókat, amelyek mentén a munkát és a munkásokat értelmezni kívánom a szociológia eszközeivel. A munka és a munkások értelmezésével történeti szemszögből már születtek megfogalmazások a közel és a távoli múltban is. Maguk a munkáskutatások és a vizsgálandó csoportok, valamint azok tulajdonságai is folyamatosan változnak. Munkáskutatások kapcsán a munkások definiálása és megkülönböztetése hosszas értekezéseket szült és szül napjainkban is. Leginkább eseti, az aktuális gazdaságot és társadalmi struktúrát figyelembe vevő definíciók hozhatók létre gyakorlati használatra (Valuch, 2022).

¹ Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

² A tanulmány a *Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány Kiválósági PhD Ösztöndíj*, valamint a *Friedrich-Ebert-Stiftung ösztöndíj programjának* keretében valósult meg.

A munka szó meghatározására *A magyar nyelv értelmező szótára* az alábbi leírást használja: „Tág. ért. testi és szellemi erő kifejtést kívánó céltudatos, tervszerű, a társadalomra nézve hasznos emberi tevékenység.” (MTA, 2016). Mint összetett fogalomba beletartozik számos olyan tevékenység, amelyet a hétköznapiak során munkának nevezünk és sok esetben a tevékenység formáját nézve nem is határolhatók el egymástól. A munkavégzés között fellelhető apróbb különbségek azonban, amelyek a vizsgálatok tekintetében jelentőséggel bírnak. Tovább kell bontani a szót ahhoz, hogy szociológiai értelemben pontosan használni lehessen.

Anthony Giddens tankönyve, amely átfogóan körül járja a munka különböző értelmezéseit a munka formái közötti különbségek jelentőségére kiemelten felhívja a figyelmet. Munkának lehet tekinteni a házimunkát, a házkörüli munkát, valamint a szívességből végzett munkát is akár (Giddens, 2008). Minden munkaformának és fogalomnak jelentősége van a szociológiai területen, de mint a társadalom struktúráját vagy rétegződését meghatározó fogalom, amelyre építeni érdemes van egy kiemelendő és a gyakorlatban leginkább használt.

A munkásokkal való diskurzusba érdemes a munkát, mint *foglalkozást* értelmezni. A foglalkozást lehet egyének által megélhetés biztosítására végzett jövedelemként definiálni. Ebben az értelemben pedig azt mondhatjuk, hogy munkának azt tekintjük, amelyet az egyén, mint foglalkozást űz bérért vagy fizetésért. A korábbiakkal megegyezően bontja szét a munka fogalmát Andorka is (Andorka, 2006). Önmagában levonható ezekből a megközelítésekből, hogy a foglalkozásként, pénzért végzett munka az, amelyet szociológiai értelemben, a társadalom rétegződését és osztályszerkezetét, mint meghatározó elem feldolgozható tényezővé teszi. Természetesen ez önmagában nem jelenti azt, hogy a foglalkozás és a munka feltétlenül ok-okozati összefüggésben van a társadalom szerkezetével, így nem állja meg a helyét, mint kijelentés. Értelmezésként azonban alkalmas arra, hogy a munkát és később a munkásokat a fogalom mentén leírni tudjuk és beazonosítható formában adhassunk választ problémáikra.

A foglalkozások típusai mentén az egyének csoportosíthatók azonos vagy hasonló jellegzetességű munkákként. A legnépszerűbb és gyakran első lépés a fizikai jellegű munkákat és a szellemi jellegű munkákat kettéválasztani. Ezen tényezők mentén bár elméletben könnyen kettéoszthatók a munkások és foglalkozások, a gyakorlatban megesik, hogy bizonyos foglalkozásokat nehéz csak az egyik kategóriához sorolni. Bizonyos szakmákat például egyaránt jellemez fizikai és szellemi megterhelés és feladatkör is. Erre az esetre érdemesnek tartom legalább három kategória szerint szétválasztani a csoportokat jellegük tekintetében és képezni egy köztes kategóriát is. Bizonyos esetek megkövetelhetnek a körülmények ennél precízebb felosztást is.

Ma Magyarországon a foglalkozásokat a „Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere” (FEOR) szerint lehet a legpontosabban és legegyszerűbben meghatározni. Előnye, hogy ezen kategorizálás könnyen összehasonlítható például a nemzetközileg is használt „The European Socio-economic Classification” (ESeC) kategorizálással, (és más nagyobb adatgyűjtésekkel is) amely mindenképpen érdeme.

Többek között a FEOR rendszer szerinti kategorizálás mentén osztja fel a foglalkozásokat a Központi Statisztikai Hivatal is (KSH, 2010). Ezen adatközlés főcsoportokat képez a foglalkozások sajátosságai szerint a korábban említett két jelleg mentén is. Bár a kategorizálás képes alcsoportokat a szellemi és fizikai munkát végzők között, azonban ezen leírások a modern foglalkozások esetében elavultak. Egyre inkább nehéz ezeket behatárolni ezen két kategória

mentén, amelynek egyik oka a felgyorsult gépesítési folyamatnak is köszönhető. Ezen hibrid jellegű foglalkozásokhoz érdekesebb lenne a FEOR rendszerben is egyértelmű elkülönülést biztosítani. Az adatfelvételek és bekérések során pontos foglalkozás alapján képzik a kategóriákat. Ezért van lehetőség arra, hogy egy konkrétan ezen ismérvek mentén történő három kategóriás csoportosítást el lehessen végezni. Jelen pillanatban úgy tűnik, hogy ez több hozadékkal járna, mint problémával, mivel ez nem zárja ki, hogy készüljenek két kategóriás összehasonlítások is annak érdekében, hogy korábbi eredmények összehasonlítását is meg lehessen tartani.

A munka és a munkások társadalomszerkezeti megközelítései

A munka és a foglalkozások sajátosságai számos ponton úgy tűnik, hogy jelentőséggel bírnak az egyénekre a társadalom szerkezetének összefüggésében. A társadalmi mobilitást tekintve a munka jellegének és az ezzel együtt járó életszínvonalra, oktatási lehetőségekre, kialakuló identitásra többé-kevésbé, de befolyásoló erejük van napjainkban is (Piketty, 2015).

A munka és a munkások csoportjaival kapcsolatban elsősorban az osztályszerkezetet vizsgáló kutatások szoktak megjeleníteni, valamint különböző más tényezők figyelembevételével rétegek is képezhetők belőle. Magyarországon sokáig a két osztály, egy réteg séma uralkodott, némileg az ideológia kényszerítő hatásai miatt is. Ezen séma után kezdtek teret kapni hazánkban a tényleges többdimenziós rétegződés modellek. A rétegződés modellek közé sorolhatók a munkajellegesen alapuló kategorizálások, amelyek átmenetet voltak képesek teremteni az osztályértelemezések és a rétegződés között (Róbert, 1997).

A munkajellegcsoportok alkalmazása hazánkban Ferge Zsuzsa nevéhez fűződik, aki a csoportosítás használatával elérte azt, hogy a korábban már emlegetett két osztály, egy réteg sémát meghaladva relevánsabb és az egyenlőtlenségek kimutatására már sokkal jobban használható, és gyakorlatban is hasznosítható módszer jelenhessen meg (Ferge, 2002).

Egyetértés mutatkozik abban, hogy önmagában a munkajelleg figyelembevétele ma már nem állja meg a helyét egy társadalomszerkezeti vizsgálat kritikája nélkül (Róbert, 1997). A jelenkori kutatások során mindenképpen szükséges, hogy több tényező mentén, több aspektus figyelembevételével legyenek képesek leírni a társadalom csoportjait a dimenziók. Csak több aspektus figyelembevétele lehet arra alkalmas egy elmélet, vagy egy mérőeszköz, hogy a lehető legpontosabb elméleti és a gyakorlatban is pontosan alkalmazható modellek, vagy aktuális társadalomképet megragadó elemzések születhessenek meg. Ahhoz, hogy megtalálhassuk a lehető legjobb aspektusokat, amelyek átfogóan leírják a társadalom képét érdemes figyelembe venni a múltban használt modellek erősségeit és gyengeségeit, hogy azokat elvethessük, vagy megtarthassuk, valamint tovább gondolhassuk őket.

A munkások több osztály és rétegséma mentén is megközelíthetők a fent említett néhány gondolon túl. Akadnak olyan elképzelések is, amelyek már túl kívánnak lépni a tradicionális osztály és rétegsémák fogalmaink. Teljesen más elképzeléseket támasztanak a társadalom szerkezetének vizsgálatára, amely értelmezések a munkásokkal folytatott vizsgálatok esetén is releváns gondolatok hordoznak, illetve ezen elméletek sem vetik el a korábbi módszereket teljes egészében.

A munka és a munkások értelmezése, mint osztály

A munka és munkások egyik legnépszerűbb és egyben kezdeti megközelítése a társadalomtudományban az osztályalapú értelmezés. Az osztálymegközelítések úgy vélik, hogy két fő csoportra tagolható mindösszesen a társadalom: a kizsákmányoltakra, akik kénytelenek eladni munkaerejüket, valamint a kizsákmányolókra, akik a tőke birtoklásával javaikat igazságtalanul tovább gyarapítják (Marx, 1986). Ez az elképzelés a munkásokat tradicionális értelemben egy nagy közös csoportba sorolja. Lényegében két nagy blokkra szakítva szét a társadalom szerkezetének leírását, amely szereplői csupán elnagyolt formában írhatók le vagy érthetőek meg. Az egyének és a munkaalapú kategorizálások osztályszerkezeti megközelítése számos kritikát kapott a történelem során (Róbert, 2015). Az osztálysémák legfőbb kritikája az, hogy egy dimenzió mentén próbálják meg leírni a társadalom egészét. Ezen makro elméleti megközelítések túl sokat vállalnak, túl kevés lehetőséggel. A tradicionális értelemben vett két marxi osztályt így nagyon nehéz a modern szociológiában komolyan venni feltételek nélkül.

Születtek azonban kísérletek arra, hogy az osztályelmélet mentén egy kissé jobban leírni képes modell születhessen meg. Ezen modellek többségében már középosztályról is beszélnek. Néhány esetben már néha közel kerültek ezen kísérletek a rétegződési sémákhoz, ami az osztályok számát illeti. Az, ami mégis megkülönbözteti ezt a két megközelítést az, hogy az osztály alapú megközelítések továbbra is a kizsákmányolást, kvázi az egyenlőtlenségek mögött rejlő tőkebirtoklást hangsúlyozzák, mint a társadalom berendezkedésének, kialakult szerkezetének okát. Ezt a szempontot figyelembe véve az osztály jelentősége a csoportok közötti gazdaság tényezőin alapuló érdekviszonyban rejlik. Több aspektust figyelembe véve már alkalmazhatóak lehetnek egy társadalom leírására, amennyiben továbbra is osztályban és viszonyban kívánnak gondolkodni, azonban belátják a rétegződési aspektusok hasznosságát is a társadalom szerkezetének megvizsgálásához. Ilyen szándékkal jelent meg többek között a Ferge Zsuzsa által fémjelzett társadalom-rétegződés kötet (Ferge, 1969), a Wright nevéhez csatolható osztályséma elemzések (Angelus-Éber-Gecser, 2010), vagy a Goldthorpe-hoz kapcsolható osztály és foglalkozás sémák (Goldthorpe, 2006). A fontos művek sora itt nem ér véget.

Ennek ellenére az osztályokkal történő munka esetén mindig célszerű kiemelten figyelni arra, hogy ne essenek az értelmezések az ideológiai elköteleződés csapdájába. Az osztályviszony mentén megállapított viszonyok bár lehetnek nagyon informatívak, nem feltétlenül válnak jól megragadhatóvá gyakorlati alkalmazhatóság szempontjából. Ezen peremen helyezkednek el, az osztály és rétegmmodellek között, a munkajelleg alapú kategorizálások is, amelyek egy részét rétegződési sémáknak nevezhetünk (Ferge, 2002).

Az osztályalapú társadalomszerkezetek azonban leginkább elméleti megközelítés mentén jönnek létre, amelyek a viszony megállapítását nehezen tudják mérni a képzett csoportok között egzakt módon. Abból a feltételezésből képződnek le, hogy az egyenlőtlenségek különböző aspektusok mentén végső soron csak is a tőke birtoklásából fakadnak, minden más csak látens vagy közvetítő csupán. Ebből a szempontból az osztályok hierarchián alapulnak, ellentétben a rétegekkel, amelyek megengedőbben viszonyulnak a csoportok egymáshoz viszonyított elhelyezkedéséhez (Huszár, 2013). Természetesen a rétegződésmodellek figyelembe vett aspektusai sem képeznek tökéletesen objektív, elméletet nélkülöző koncepciót, viszont indíttatását tekintve az eltérés jelentős.

Lenski már korábban foglalkozott a marxi osztályok problémáival. Weber nyomán újra gondolva az osztályokat hét különböző osztályt különböztetett már meg. Ezen megkülönböztetés is nagyban operált már a rétegződési sémák előnyeivel (Angelus-Éber-Gecser, 2010). Természetesen nem szabad elfelejteni a különbségeket, de a két megközelítés kellő odafigyeléssel akár összeegyeztethető is lehet. Lényegében tehát önmagában nem mutatkozik kizáró ok arra, hogy osztályfogalmak mentén is értelmezzük a munkásokat, amennyiben más dimenziókat is figyelembe veszünk.

Az osztály sémákon alapuló értelmezések számos korrekcióra szorultak a tudomány fejlődése során. Máiig sincs konszenzus azzal kapcsolatban, hogy alkalmazásuk mennyire állja meg helyét a társadalom leírására. Egyszerű osztályértelmezésekkel kapcsolatban nem célszerű így ma már a munkát, sem a munkásokat értelmezni. Célszerű minél több dimenzió bevonásával a lehető legjobb modelleket létrehozni, amelyek alkalmasak arra is, hogy a társadalom szerkezetében mérni tudjuk az egyes csoportok méreteit és tulajdonságait is. Erre a célra nem feltétlenül alkalmasak egyelőre a több aspektust figyelembe vevő megközelítések sem, de a két megközelítés előnyeit mindenképpen érdemes megtartani és nem csak egymás kizárása mellett foglalkozni a struktúra és rétegződés megállapításával.

A munka értelmezése az osztályokon túl

Bár az osztályfogalmakkal operáló iskola nem szűnt meg, és máig fel-fel tűnnek olyan elgondolások, amelyek marxista vagy neomarxista alapon fő aspektusnak a gazdasági alapon nyugvó viszonyt tekintik a társadalomszerkezet képző elemének. Ma már a többdimenziós modellek mentén érdemes értelmezni a munkásokat.

Az osztályszerkezet után az a jelentős elképzelés, amely mentén értelmezésre került a társadalom, a rétegződésfogalom volt T. Geiger javaslatára (Andorka, 2006). A rétegződésmodellek nem kívánták elvetni a munka szerepét a társadalomban. A rétegződéskoncepció mentén a munka azonban már nem a kizsákmányolás függvényében került értelmezésre, hanem a munka és a foglalkozások objektíven megismerhető tulajdonságai és társadalomszerkezetre mérhetően gyakorolt hatásai mentén. Emellett a rétegződéskoncepciókban más ismérvek is megjelennek, így a társadalom szerkezetében a munka és a foglalkozás elveszítette elsődleges, sok esetben domináns szerepét is.

Ezt az a felismerés is elősegítette, hogy a mobilitásvizsgálatok eredményei egyre inkább azt sugallták, hogy a foglalkozás és a munka sokkal inkább okozatként és nem, mint okként jelenik meg az egyén élethelyzetét tekintve. Ez a meglátás arra ösztökélte a kutatókat, hogy alaposan vegyék figyelembe a többi tényezőt is, amelyek körül tudják írni a csoportokat és pontosabb megértést tudnak adni. Ez dominanciát kölcsönzött a rétegződési megközelítéseknek. (Angelusz, 1999).

Magyarországon a rétegződéskutatások, a munka, valamint a munkások értelmezése kapcsán a munkajellegcsoportokat érdemes ismételtelen megemlíteni (Ferge, 2002). A Ferge által leírt modellt egyrészt erősítette, másrészt tovább javasolták bontani azok a kutatások, amelyeket Kemény Istvánék végeztek a munkásokat érintő felmérések során (Kemény-Kozák, 1971; Kemény, 1972). A magyar társadalom szerkezetének és a munkások értelmezésének, megfoghatóságának vizsgálata során előrelépést jelentett az, hogy a társadalom szerkezetében több munkajelleget különítettek el, valamint az is, hogy ennél aprólékosabb rétegződésvizsgálatokra is megszületett az

igény. Ennek ellenére ma már ezen koncepció mentén is kérdések merülnek fel. Nem egyértelmű, hogy mi az a határ, ameddig következményeket vonhatunk le a rétegződésvizsgálatokból.

A rétegződés kutatásokkal szemben több nagyhatású munka vetette fel a kérdést azzal kapcsolatban, hogy valóban célszerű-e rétegeként tekinteni bizonyos csoportokra. Az egyik ilyen kiemelt megközelítés a miliő fogalmának bevezetése Hradil által (Angelus–Éber–Gecser, 2010). A Hradil-féle elgondolás arra a feltételezésre épül, hogy a társadalmi csoportok annak ellenére, hogy bizonyos aspektusok mentén hasonlóságokat mutatnak a társadalomban, a valóságban ezen mért aspektusokon túllépve egyedi tulajdonságokkal és elgondolásokkal rendelkeznek. Az említett besorolás mentén nem releváns, hogy a mért adatokat felhasználva milyen rétegeket lehet képezni, mivel a miliőket figyelembe véve pontosabb leírás is képezhető.

Ulrich Beck egyenesen úgy tartja, hogy a társadalom átalakulási folyamatai kapcsán már nem beszélhetünk sem klasszikus osztályokról, sem rétegekről. Mind a két fogalmat meghaladottnak tekinti, illetve a társadalomban a kockázatok jelentőségét hangsúlyozza, amely mentén véleménye szerint a mai társadalom jobban strukturálható (Beck, 2003). Hasonló gondolatokat vezetett be Schulze (2000), viszont gondolatainak központjában nem a kockázat, hanem az élmények és az élményalapú társadalmi tagozódás jelent meg.

A munka és a munkások jelentősége ezen koncepciók mentén szűkülte. Teljesen nem szűnt meg jelentőségük, ellenben az elmondható, hogy a többtényezős vizsgálatok során a foglalkozás és a munka szerepe háttérbe szorult. Más összefüggések mentén törekedtek a kutatók meghatározni a szerkezetet, a struktúrát és az így képzett egyenlőtlenségeket, a megértést is.

A társadalom és a munkások értelmezése a közelmúltból

A korábbiak során arra törekedtem, hogy a munka jelentését és a munkásokra vonatkozó vizsgálatok és megközelítések nagyvonalú történeti áttekintését körüljárjam. Ezek fontos mozzanatok voltak ahhoz, hogy helyén lehessen kezelni a témát. A korábban leírtak tudatában érdemes áttekinteni azt is, hogy milyen kísérletek születtek a közelmúltban arra vonatkozóan, hogy a munka és a munkások mentén értelmezzék a társadalmat. Itt a magyar társadalom szerkezetét figyelembe vevő kísérletekre térek most ki.

Éber Márk Áron, *A csepp - A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete* című munkájában (Éber, 2020) az osztályséma, a rétegződés sima és a munkajellegek viszonylagos figyelembevételé mentén is törekedett leírni a magyar társadalomra jellemző folyamatokat. A múltban jellemzőnek látszó társadalomszerkezeti folyamatok és a jelen is hangsúlyt kapott munkájában. Ezen elképzelés mentén, a társadalom szerkezete leginkább csepp alakot vesz fel, és nem a korábban feltételezett körtét vagy fordított T alakot. Ez a változás a mobilitás tekintetében sok kérdést vet fel, és ismételten nagy hangsúlyt kölcsönöz a társadalom osztályalapú működésének. A szerző által feltételezett társadalomszerkezeti leírás és elméleti megközelítés fontos kiindulópontot jelenthet egy olyan kutatás számára, amely ma a munkaalapú társadalomszerkezeti rétegződést és megértését kívánja leírni.

A másik nagyszabású és közelmúltban megjelent megközelítés, amely a munkát is figyelembe veszi, a Huszár Ákos foglalkozási osztályszerkezeten alapuló, általa „normatív-funkcionalista osztálymodellnek” nevezett kísérlete (Huszár, 2013). Az általa elképzelt osztálymodell figyelembe veszi Ferge Zsuzsa korábban alkalmazott munkajellegcsoportokon alakuló módszerére modernizált formában. Ez a koncepció és az osztálymodellek többsége azonban nem nevezhető

sem tisztán osztályalapú, sem tisztán rétegződés alapú megközelítésnek. A szerző elméletek és empiria mentén osztálykategóriákat képez a munkajelleget is figyelembevéve, több más dimenzióval együtt is. A klasszikus marxi értelemben vett kizsákmányolás dilemma megjelenik, azonban csak korlátozott formában. Fontos megjegyezni, hogy az osztálymodellek nem azonosak a tradicionális osztályelméletekkel. Ezen megközelítésnek továbbá abból a szempontból is nagy előnye van, hogy alkalmazható sémaként és adatfelvételek során kisebb átalakításokkal tesztelték is már gyakorlati hasznosíthatóságát (Huszár–Kovách–Kristóf–Szabó, 2020).

A témához kapcsolódva továbbá a munkát is figyelembevéve jelentőséget érdemes tulajdonítani az integrációs folyamatok szerepének (Kovách, 2017; Kovách, 2020a; Kovách 2020b). A mára már több tanulmánykötetben összefoglalt és feltárt integrációs mechanizmusok számos esetben jeleznek összefüggést társadalom szerkezetét összetartó folyamatok, a társadalmi elrendeződés és a munka között is. Ennek megfelelően úgy tűnik, hogy az integráció szerepét is érdemes figyelembe venni a foglalkozásalapú megközelítések szempontjából. A korábbi munkásokat érintő kutatásoktól eltérve, az integrációs modell alkalmazása számos ponton bővítheti ismereteinket a vizsgálati csoportokról.

A modern munkások vizsgálatának lehetséges megközelítése

A tanulmány során leírt történeti és aktuális megközelítések számos tanulsággal szolgálnak egy modern munkáskutatás és munkásrétegződés elkészítéséhez. A társadalmi rétegződés paradigmaváltási szükségességét Kovách Imre és más szerzők is (Kovách, 2006) érzékelték már a kétezres években. Ez a tendencia erősíti az új megközelítések beemelésére való törekvést. A paradigmaváltás kezdeményezése óta számos kísérlet és eredmény született a szociológiában a társadalomszerkezet értelmezésére és az egyenlőtlenségek feltárására a hazai irodalomban. Ez a folyamat azonban még most keresi a lehetőségeket. Továbbra is hiányoznak azonban, a specifikusan munkásokra és foglalkozási egyenlőtlenségekre összpontosító vizsgálatok. Az alábbiakban tárgyalt elgondolás nem feltétlenül egy teljesen új paradigma kialakítása mellett érvel, mint inkább a meglévő gondolatok szintetizálása és bővítése mellett.

A munka alapú szerkezeti és egyenlőtlenségi vizsgálatok hozadéka továbbiakban is azzal az előnnyel kecsegtet, hogy az eredményeket konkrét érintettekre és ágazatokra tudjuk bontani. Használata annak ellenére is értékes lehet, hogy több tanulmány is amellett érvelt korábban, hogy a foglalkozás és munka szerepe visszaesett a társadalmi pozíciók elérésének szempontjából, az áttekintés során ez kifejtésre is került.

Ahhoz, hogy használhatók legyenek ezen megközelítések szükséges azonban aktuális formában definiálni a munkásokat, foglalkozásokat, amelyre a FEOR kategorizálása mentén egyfelől adott a lehetőség, más felől viszont szükséges lenne ezen kategorizálást is tovább bontani. Ezzel kapcsolatban az egyik kulcselem úgy tűnik, hogy a foglalkozás jellegének és csoportosításának pontosabb meghatározása lenne, amely a modern munka világában már nem teljes mértékben egyértelmű. Mára a betanított foglalkozások sem teljes mértékben csak fizikai jelleget követelnek meg, illetve számos olyan foglalkozás van, amely inkább szellemi munkának minősül, de ennek ellenére szükséges hozzá az alkalmazottaknak fizikai aktivitást is végezni (pl.: raktározás, csomagolás, szállítási feladatok vagy akár a gyártósor mellett végzett ellenző feladatok besorolása sem egyértelmű). Ezen kérdés azért is fontos, mert úgy tűnik, hogy fizikai munkát végzők életminősége és egészsége továbbra is elmarad az inkább szellemi foglalkozásokat végző társaiktól, még ha nem is akkora súllyal, mint korábban (Kovách, 2009).

Ezen túl az utóbbi években tovább gyorsult a gépesítés és robotizáció folyamata Magyarországon. A gépesítés egyfelől hatással van a munkajellegek hibridizációjának folyamatára, más felől pedig új eltérő kompetenciákat és terhelést is jelent a foglalkoztatottakra nézve (Fine és tsi., 2018). Ez a jelenség pedig a jövőben várhatóan tovább fog differenciálódni.

Ezen két tényező mentén a munkások kutatásához fontos lenne egy munkajelleget jobban meghatározó csoportosítás, valamint egy robotizáció hatására felmerülő készségek szükségességét is figyelembe vevő módszer megalkotása. Ezen két tényező beemelése az átfogó foglalkozásokat vizsgáló kutatásokba jelen feltételek mellett úgy tűnik, hogy sokkal pontosabb és átfogóbb képet tudna adni.

Érdemes a munkásokra kialakított fogalmat is tovább bővíteni sajátos jegyeik mentén. Továbbra is csak a bérért és fizetésért, valamilyen rögzített formáit végzett feladatokat kellene figyelembe venni. Kiemelendő, hogy akadnak érvek amellett, hogy a szürke és feketegazdaság, valamint a házimunka, vagy a gondozáson alapuló munka eseteit is számításba vegyük (Pettinger, 2019), azonban ez a magyar munkaerőpiac jelenlegi helyzetében több nehézséget okozna a kutatásokban, mint előnyt. Ennek ellenére később, további változások esetén érdemes lehet ezen szempontokat is figyelembe venni a foglalkozásokon alapuló kutatások elvégzéséhez és nem figyelmen kívül hagyni, hogy nem minden társadalomban feltételek nélkül a foglalkozás a legjobb mutatója a munkának.

Gyakori kritika a munkajelleget és foglalkozást beemelő kutatásokkal szemben, hogy kizárják a társadalom azon tagjait a vizsgálatból, akik a munkaerőpiacon nem jelennek meg. Ezen kritikáknak is mindenképpen alapot kell adnunk. Úgy tűnik azonban, hogy ez a társadalom aktuális zártsága miatt létezik. Van relevancia abban, hogy a gyerekeket a szülők foglalkozása mentén, a nyugdíjasokat pedig a korábbi foglalkozásuk mentén határozzuk meg. Ezen koncepció alkut követel az eredményekre nézve, azonban ezen probléma elfogadható azért cserébe, hogy a pontosan kategorizálható népeiséget ténylegesen meg tudjuk határozni a sémáinkban. Az osztályalapú megközelítések megtartása mellett is ezen érv szól. A viszonylag frissnek mondható társadalomszerkezeti, egyenlőtlenségi és mobilitási vizsgálatok Magyarországot meglehetősen zárt társadalomként írják le (Éber, 2020; Huszár–Győri–Balogh, 2023). A társadalom zártsága, a generációk között mérhető pozíciók továbbörökítésének jelentősége által azt lehet feltételezni, hogy a gazdasági viszonyok ellentétének feltérképezése kihagyhatatlan.

Ezzel szemben a pusztán osztályalapon történő vizsgálatok meglehetősen nagy és kissé absztrakt csoportokat tudnak létrehozni a vizsgálatok során. Célszerűnek tűnik ezért az, hogy a tradicionális rétegződésvizsgálatok mintájára készítsünk társadalom és egyenlőtlenségleírást. Az így kialakult rétegek mentén tűnik érdemesnek megállapítani a klasszikusan osztályokhoz rendelt viszonyt, amely nem kizárólagos ellentétet, hanem érdekcsoportok szerinti hasonlóságokat is megengednek úgy, hogy mégsem egy összességű csoportba tömöríti a foglalkoztatottakat. A modern munkáskutatások esetében tehát ezen két tényező figyelembevétele mindenképpen szükségesnek látszik.

További lehetőség a Kolosi féle státuszcsoportok előnyeit is beemelni az értelmezésbe, amelyek a rétegeképítés során kerülhetnének a figyelembe vehető aspektusok közé és nem, mint átfogó foglalkoztatási hierarchia leírás (Kolosi, 1984).

A társadalmi integráció lehetséges beépítési formái a kutatásokba

Az integrációs modell egy további eszközt biztosít arra, hogy a társadalom szerkezetét újabb aspektusok mentén vizsgálhassuk. Más modellekhez képest eltérő formában írja le a társadalom szerkezetét. Ez alkalmassá teszi arra, hogy a definiált integrációs dimenziókon keresztül többlet információt adjunk a csoport társadalom szerkezetében való elhelyezkedéséről a rétegződési és osztály tulajdonságok figyelembevételével. A kialakítása miatt más vizsgálati módszerekkel együtt is alkalmazható (Kovách és tsi. 2017). A modell három integrációs szint mentén közelíti meg a teljes társadalom leírását: 1. rendszerintegráció, 2. társadalmi integráció, 3. személyközi integráció. A három szint mentén a korábbi kutatások hét integrációs csoportot tudtak megállapítani. Egyfelől érdemes megvizsgálni, hogy a foglalkoztatottak ezen hét csoport mentén mennyire különülnek el a teljes társadalom szerkezetében. Ez a vizsgálódás többlet információkkal szolgálhat abban a tekintetben, hogy az integráltság mennyire jár együtt a réteg- és osztályspecifikus jegyekkel, vagy éppen mennyire képez más csoportokat.

Az integrációs modell és a hozzá kapcsolódó tanulmányok ezen túl jól jelzik azt, hogy bizonyos csoportok hogyan kerülnek peremhelyzetbe, kezdenek kiszakadni, vagy szakadtak már ki a társadalom szerkezetéből. Tanulásként konstataálható, hogy a munkaerőpiaci elhelyezkedési kényszer, valamint az integrációs szintek egyenlőtlenségei befolyásoló tényezők lehetnek bizonyos csoportokra nézve (pl.: a gyártósori munkát vállalókra). Az integrációs modell és tanulságai, így egyértelműen átemelhetők a munkások további vizsgálataiba. Az említett kutatások eredményei alapján is érdemes néhány új kérdést és nézőpontot beemlíteni a jelenleg tárgyalt kutatásba. Az integrációs modellt és mechanizmusokat a munkajelleg csoportok figyelembevételével azonban be lehet említeni konkrét, nem teljes társadalmat érintő munkakutatásokba is. Ennek kidolgozása új módszertan kidolgozását jelenti az integrációs modell jelenlegi állapotához képest.

A modellben a rendszerintegrációt további három tényező mentén alakították indikátorokká: 1. politikai részvétel, 2. intézményrendszerbe vetett bizalom, 3. normakövetés. A társadalmi integrációt a munkaintenzitás (éves munka mennyisége, időben standardizált formában), valamint a civil részvételeken keresztül mérték, míg a személyközi integrációhoz a gyenge és erős kötések számát, valamint a szubjektív társadalmi kirekesztettség érzését mérték (Kovách és tsi. 2017).

Ezen tényezők és indikátorok segítségével készítettek végül klasztereket, amelyek tulajdonságait az egyes dimenziók mentén történt erős integráltságuk vagy dezintegráltságuk különíti el. A szerzők ezen túl azt is megnézték, hogy modelljük hogyan hasonlít, vagy éppen tér el a korábban használt modellektől, mint a Ferge-Andorka féle munkajellegcsoportoktól, a Kolosi féle státuszcsoportoktól és a BBC³ osztálymodell (Savage és tsi., 2013) kategóriáitól. Bár az összehasonlítások nem voltak teljesen pontosan megvalósíthatók, maga a kísérlet, hogy kontextusba helyezték modelljüket és leírták előnyeit és hátrányait, alkalmazhatóvá és értelmezhetővé tette más vizsgálatok elkészítéséhez is.

A rendszerintegráció mentén az intézményi bizalmat ki lehetne bővíteni (1.) a munkahelyi bizalommal, a politikai részvételt (2.) szervezeti, vagy munkahelyi aktivitás szintjével, a normakövetést pedig konkretizálni lehetne a (3.) szervezeti normák követésének szintjével. Ezen

³ A modell a 2011-es Great British Class Survey alapján feltételez 7 látens osztályt.

bővítésekkel lehetőség adódna munkahelyi integráció mérésére is, amely szintén mutathat hasonlóságot és eltérést is a teljes társadalmi integrációval összehasonlítva.

A társadalmi integráció szempontjából a munkaintenzitással kapcsolatban a mutatót pontosítani ajánlott az adott munkahelyre, s így használható lenne a kialakított formában. A civil részvétellel kapcsolatban is merülnek fel kérdések. Esetlegesen ezen tényezőt lehetőség lenne szakszervezeti aktivitással bővíteni. A tendenciák megállapításához természetesen a kiépített integrációs sémán túl, az itt javasolt belső integrációs kérdésekre is választ kellene kérni, amely utólag mutatná meg azt, hogy mennyire érdemes egyiket, vagy másikat használni.

A személyközi szint mutatói is maradhatnak a kialakított formában, ahogy az integrációs modell során megalkották őket, azonban a kérdéseket érdemesnek tartom belső és külső kapcsolatokra tagolni egy plusz kérdéssel, amely a megjelölt kapcsolati hálóból kiemeli a munkahelyi kapcsolatok számát és minőségét is. A szubjektív kirekesztettség érzését pedig szintén lehetőség lenne teljes egészében interpretálni az adott munkahelyre.

Ezen tényezők mentén egy átfogó integrációs csoportosíthatóságra lenne lehetőség munkahelyeken belül, illetve makroszinten a teljes társadalomra nézve, amely egyben és külön is összehasonlítható lenne.

Összegzés

Ebben a tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy áttekintsem azokat a társadalomszerkezeti vizsgálatokat, amelyek a magyar viszonylatok között is érdekesek voltak a múltban arra, hogy érdemi információval szolgáljanak az egyenlőtlenségi viszonyok megállapítására, valamint csoportképzésre. Ezen túl a munka és foglalkozások viszonyát is olyan szempontok szerint törekedtem meghatározni, amely pontosabb képet ad arról, hogy egy munkajelleg alapú megközelítésben milyen fogalmak és tényezők mentén érdemes vizsgálni magát a társadalmat.

Az osztályalapú megközelítéseknek, a korábbi rétegződés kutatásoknak, valamint más típusú kutatásoknak (pl.: státuszcsoport) számos előnye és hasznosíthatósága volt már. Emellett beemelttem a gondolatmenetbe az integrációs modell általános hasznosíthatóságát, illetve a specifikus, munkahelyeken végzett belső vizsgálatok lehetőségét is, amelyeket elképzelhetőnek tartottam általa. A tanulmány egyfelől összefoglaló, másfelől új irányt kereső jelleggel készült. Ezt követően szükség mutatkozik egy konkrét fogalmakat egységesítő, valamint a modelleket a gyakorlatban is összeillesztő módszertani tanulmány elkészítésére is.

A megközelítés egyik legnagyobb kritikája az, hogy kifejezetten költséges, mivel elsősorban kérdőíves kutatást igényel nagy mintán. Megfelelő módszertani kidolgozás után, a több korábbi modellt is figyelembe vevő, sokdimenziós megközelítés alkalmas lehet arra, hogy modern módszerekkel, de már részben bejáratott technikák mentén közelítsük meg a foglalkozásokon keresztül a társadalom vizsgálatát. Bár a tanulmány során több esetben is hangsúlyoztam, hogy a foglalkozás szerepe talán mára csökkent a modern társadalmak esetében, ellenben amennyiben megfelelő mennyiségű dimenzió mentén közelítjük meg a vizsgálatot lehetőség mutatkozik arra, hogy ténylegesen olyan foglalkozások mentén is csoportosítható, kvázi homogén csoportokat hozunk létre, amelyek megismerése után később gyakorlati beavatkozásokat eszközölhetünk. Ezen beavatkozások több szempontból lennének nagy jelentőségűek. Egyrészt a foglalkoztatottak és a foglalkoztatók együttműködésének segítése érdekében, másrészt azért, hogy megtaláljuk azokat az

egyenlőtlenségi pontokat, amelyek segíthetnek abban, hogy a magyar társadalom zártságát valamelyest nyitottabbá tehesük. Az említett aspektusok beemelését azért tartom megfontolandónak, mert elősegíthetik azt, hogy az újabb megközelítés a lehető legnagyobb tömegek érdekét szolgálja, illetve láthatósága biztosított legyen.

A foglalkozást továbbra is figyelembe vevő elképzelés így nem csak szociológiai szempontból kecsegtet eredményekkel, hanem szociálpolitikai és gazdaságpolitikai szempontok mentén is hordozhat magában előnyöket. Átfogó hasznosíthatósága így érdemesnek mutatkozik olyan kísérletek véghezvitelére, amelyek lehetőséget biztosítanak a későbbiekben arra, hogy a gyakorlatban is végrehajtható formában szemléljük a társadalom szerkezetének és rétegződésének vizsgálatait.

Felhasznált irodalom

- Andorka, R. (2006). *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó. 92–129, 321–350.
- Angelusz, R. (szerk., 1999). *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Angelus, R., Éber, M. Á., Gecser, O. (2010). *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. Online, Forrás: https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/7378/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecser_Otto.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltve: 2023. 12.09.)
- Anthony, G. (2008). *Szociológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 569–610.
- Éber, M. Á. (2020). *A csepp - A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Ferge, Zs. (1969). *Társadalmunk rétegződése*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Ferge, Zs. (2002). Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 4, 9–33.
- Fine, D., Havas, A., Hieronimus, S., Jánoskúti, L., Kadocsa, A., Puskás, P. (2018). *Átalakuló munkahelyek: az automatizálás hatása Magyarországon*. Online, Forrás: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Locations/Europe%20and%20Middle%20East/Hungary/Our%20insights/Transforming%20our%20jobs%20automation%20in%20Hungary/Automation-report-on-Hungary-HU-May24.ashx> (Letöltve: 2023. 12. 09.)
- Huszár, Á. (2013). Foglalkozási osztályszerkezet (I-III.). *Statisztikai Szemle*, 91(1), 31–56. 91(2), 117–131. 91(7), 718–744.
- Huszár, Á., Kovách, I., Kristóf, L. Szabó, A. (2020). Társadalmi integráció és társadalmi rétegződés. In Kovách, I., *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Publishing House Centre for Social Sciences. 11–44.
- Huszár, Á., Győri, Á., & Balogh, K. (2023). Resistance to Change: Intergenerational Class Mobility in Hungary 1973–2018. *Sociological Research Online*, 28(3), 838–857. Forrás: <https://doi.org/10.1177/13607804221084727> (Letöltve: 2023.12.09.)
- John H. G. (2006). *Chapter five Social Class and the Differentiation of Employment Contracts*. Online, Forrás: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781503624801-005/pdf> (Letöltve: 2023. 12.09.)
- Karl, M., Friedrich, E. (1986). *A kommunista párt kiáltványa*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Kemény, I., Kozák, Gy. (szerk., 1971). *A Csepel Vas- és Fémművek*. Budapest: Kossuth Nyomda.
- Kemény, I. (1972). A magyar munkásosztály rétegződése. *Szociológia Szemle*, 1, 36–47.
- Kolosi, T. (1984). *Státusz és réteg - Műhelytanulmány (Rétegződés-modell vizsgálat III.)*. Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet.

- Kovách, I. (2006). Paradigmaváltás, társadalmi szerkezet és egyenlőtlenség. In Kovách, I., *Társadalmi metszetek*. Budapest: Napvilág. 11–38.
- Kovách, I., Hajdu G., Gerő, M., Kristóf, L., Szabó, A. (2017). Az integrációs modell. In Kovách I., *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Szeged: MTA TK – Belvedere Meridionale. 21–48.
- Kovách, I. (szerk., 2020a). *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Kovách, I. (szerk., 2020b). *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Kovács K. (2009). *Munkapiac, munkakörülmények és egészség*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Központi Statisztikai Hivatal (2010): *A FEOR-08 négy számjegyes rendszeres jegyzéke*. Online, Forrás: https://www.ksh.hu/docs/szolgalatasok/hun/feoro8/pdf/feoro8_kozl_melleklet.pdf (Letöltve: 2023. 12.09.)
- MTA nyelvtudományi intézete (2016). *A magyar nyelv értelmező szótára*. Online, Akadémiai Kiadó. Forrás: <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php> (Letöltve: 2023. 12.09.)
- Pettinger, L. (2019). *What's wrong with work?* Bristol: Policy Press.
- Piketty, T. (2015). *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Róbert, P. (1997). Foglalkozási osztályszerkezet: Elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai szemle*, 2, 5–48.
- Róbert, P. (2015). Osztály-és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika*, 92 (3-4), 77–93.
- Savage, M., Devine, F., Cunningham, N. view all authors (2013). A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment. *Sociology - The Journal of the British Sociological Association*, 47(2), 219-250. Forrás: [10.1177/0038038513481128](https://doi.org/10.1177/0038038513481128) (Letöltve: 2023.12.09.)
- Schulze, G. (2000). *Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztetizálódása*. *Szociológiai Figyelő*, 15 (1–2), 135–157.
- Ulrich, B. (2003). *A kockázat-társadalom - Út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Valuch, T. (2022). A munkásságról szóló diskurzusok és a modernkori magyar munkásság tagolódása. *Társadalomtudományi Szemle*, 12 (1), 5–18. Forrás: <https://socio.hu/index.php/so/article/view/886> (Letöltve: 2023.12.09.)